

AA0004047973

UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY

REESE LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF CALIFORNIA.

Received PA
Accessions N 6105
v.14 V24
Valpy -
Delphin classics.

Southern Branch
of the
University of California
Los Angeles

Form L 1

PA
6105
V24
V.14

This book is DUE on the last date stamped below

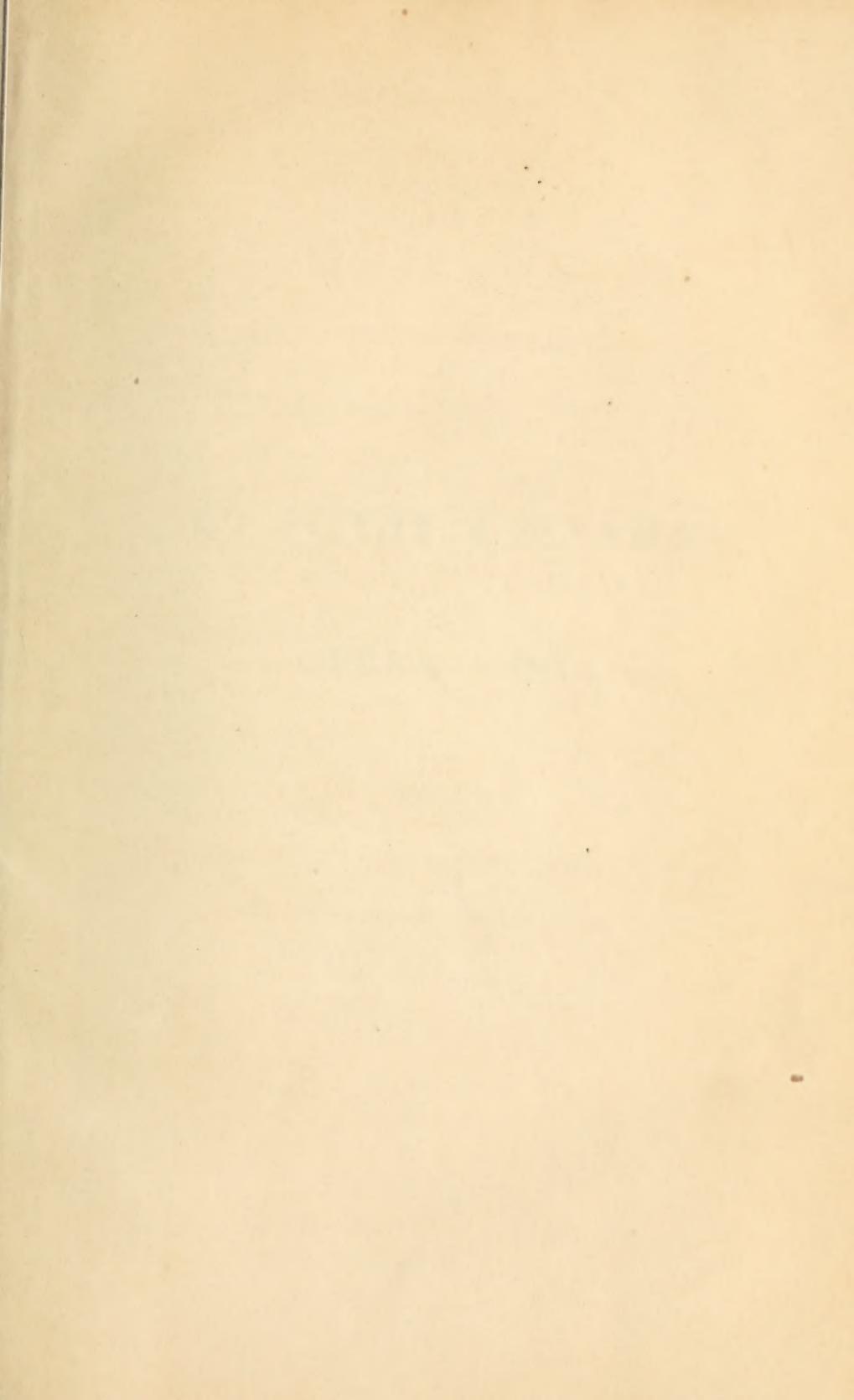

REC'D LD. URL

SEP 27 1977

AUG - 1 1977 --

chd 8/4

СИНЕГО ЧАРЫ

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ

ЧАСТЬ ВТОРАЯ

C. JULII CÆSARIS
OPERA OMNIA.

VOL. II.

Digitized by the Internet Archive
in 2008 with funding from
Microsoft Corporation

C. JULII CÆSARIS

OPERA OMNIA

EX EDITIONE OBERLINIANA

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

J. CELSI COMMENTARIIS

&c. &c.

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICE LOCUPLETISSIMO

ACCURATE RECENSITA.

75835

VOLUMEN SECUNDUM.

F

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1819.

506q1

tis diminutione sublatum est. At, credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis, qui de meis^s in vos meritis prædicaturus^t non sum, quæ sunt adhuc et mea voluntate et vestra expectatione leviora; sed tamen sui laboris milites semper eventu belli præmia petiverunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam^u quidem nostram,^v aut quem ad finem adhuc res processit,^w fortunamque cur præteream?^x An poenitet vos, quod salvum atque in columnam exercitum, nulla omnino nave desiderata, transduxerim? quod classem hostium primo impetu adveniens^y profligaverim? quod bis per biduum equestri prælio superaverim? quod ex portu sinuque adversariorum ducentas naves onerarias abduxerim, eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus commeatu juvari possint?^z Hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis,^a Corfiniensem ignominiam, an Italiae fugam, an Hispaniarum deditio[n]em, an Africi belli præjudicia sequimini? Evidem me Cæsar[is] militem dici volui; vos me imperatoris nomine appellavistis. Cujus si vos poenitet, vestrū vobis beneficium remitto; mihi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.'

33. Qua oratione permotib[us] milites, crebro etiam dicentem interpellabant, ut^d magno cum dolore infidelitatis suspicione sustinere viderentur: discedentem vero ex concione universi cohortantur, magno sit animo, neuf dubitet prælum

Dorv.—^t judic. Lov. præjudicat. Pet. Pal. B. Sc. Dorv. V. et Edd. pp.—^u eis paenitet vos additur in Pal. Lov. Dorv.—^v vestram MSS. 4. Edd. pp.—^w adhuc proc. fortuna Pet. que deest etiam L. pr. V. Sc. Dorv. Pal. Edd. Vasc. Str. Steph. Gr. post.—^x prater eas V.—^y deest L. pr.—^z possent Pet. L. pr.—^a trepidatis L. pr.—^b ratione moti Carr.—^c deest Pet. L. pr. interpellant Lov. Pal. Dorv.—^d deest Carr. B.—^e ne inf. Carr. B.—^f nec ubi Lov. Sc. L. pr. dubitant L. pr.—^g et vol.

NOTÆ

transeunt, tolliturque facile primum juris esset, alieno subjectus esse cœ-sacramentum. Ea sententia est pit. Sed hoc acerbe hic dictum. jurisconsulti Ulpiani. Caput apud Non enim sunt captivitates inter ci-jurisconsultos statum significat, et ves pugnantes. Sed illud jus inter capite diminutus dicitur, qui cum sui hostes tantum manet.

committere, et suam fidem virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate^g et opinione, consensu suo^h constituit Curio, cum primum sit dataⁱ potestas, prælio rem committere. Postero^j die productos, eodem loco, quo superioribus diebus constiterat,^k in acie collocat: ne^l Varus quidem Attius dubitat copias producere, sive solicitandi milites,^m sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat.

34. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est,ⁿ non ita magna, at difficulti et^o arduo ascensu. Hanc uterque si adversariorum copiae transire conarentur, exspectabat, quo aequiore^p loco prælium committeret. Simul ab^q sinistro cornu P. Attii equitatus omnis, et una levis armaturæ interjecti^r complures, cum se in vallem demitterent,^s cernebantur. Ad eos Curio equitatum et duas Marrucinorum cohortes^t mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed, admissis^u equis, ad suos refugerunt: relictii ab his, qui una procurerant, levis armaturæ circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies suos fugere et^v concidi videbat. Tum Rebilus, legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, ‘Perterritum,’ inquit, ‘hostem vides, Curio: quid dubitas uti temporis opportunitate?’ Ille unum elocutus, ut memoria^w tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese jubet,^x et præcurrit ante omnes: adeoque erat^y impedita vallis, ut in ascensu,^z nisi sublevati a suis, primi non facile eniterentur.^a Sed præoccupatus animus Attianorum militum timore^b et fuga et cæde suorum, nihil de resistendo cogitabat,

Mss. et Edd. qdd. non male.—^h summo vulgo.—ⁱ deest Carr.—^j posteroque Lov. Dorv. V.—^k constiterant Edd. qdd.—^l nec L. pr. nam V.—^m militis Sc. L. pr. seu V. seusi L. sec. Edd. R. M. V.—ⁿ deest L. pr. a m. pr.—^o aut Pet.—^p aequiori MSS. 3. et committeretur Edd. Vett.—^q Sic MSS. plerique, non a.—^r armatura et int. MSS. et Edd. Vett. interjectio Sc. L. pr.—^s dimitt. MSS. et Edd. pp. cernebatur Sc. L. pr.—^t cohortis L. pr.—^u Sic Ms. Faerni et V. et Edd. Recent. bene. V. ad B. G. I. 22. Ceteri et Edd. Vett. amissis.—^v atque Edd. R. M. V. Mox Tunc L. pr. Edd. R. M. V.—^w memoriam L. sec. Dorv.—^x sej. MSS. plerique et Edd. pp. pridie abest a Pal.—^y adeo erat L. pr. non male.—^z abscessu Pal. abscessu Dorv. et ab suis L. pr.—^a mitter. L. sec. emitt. V. Pal.—^b tempore MSS. 4. Edd. pp.—^c deest L. pr.—^d abjici vel

omnesque jam^c se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius, quam telum adjici^d posset, aut nostri proprius accederent, omnis Vari acies terga vertit seque in castra recepit.^e

35. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat: uti unus esse^f ex ejus militibus, et monere aliquid velle ac dicere^g videretur. Ubi ille, saepius appellatus,^h aspexit ac restitit, et, quis esset, aut quid vellet, quæsivit; humerum apertum gladio appetit, paulumqueⁱ afuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit. Fabius, a proximis militibus circumventus, interficitur. Hac fugientium multitudine ac turba portæ castrorum occupantur, atque iter^j impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in prælio aut fuga,^k intereunt, neque multum afuit, quin etiam castris expellerentur:^l ac nonnulli protinus eodem cursu^m in oppidum contenderunt. Sed,ⁿ cum loci natura et munitio castrorum aditum prohibebat; tum quod^o ad prælium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quæ ad oppugnationem^p castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex^q numero adversariorum circiter sexcentis imperfectis ac mille vulneratis: qui omnes, discessu Curionis, multique præterea, per simulationem vulnerum, ex castris^r in oppidum propter timorem sese recipiunt. Qua re animum adversa^s Varus, et^t terrore exercitus cognito, buccinatore^u⁹⁴ in castris et paucis^v ad speciem

abici MSS. et Edd. Vett. adigi al. V. ad B. G. iv. 23.—^e recipit Dorv.—^f esset MSS. plerique et Edd. pp. ex eis m. Lov. Dorv. L. sec. in Marg. in textu his.—^g vellet, et d. Dorv.—^h deest Pet. adpellatur V. Edd. pp.—ⁱ paulumque Lov. fuit L. pr. Dorv. pro afuit forsitan.—^j deest V. at impediuntur Edd. Vasc. Str. Steph. Gr. post.—^k in f. Lov. L. sec. Dorv. V. ad B. G. ii. 10. —^l peller. L. sec. Edd. pp. aliæque.—^m concursu Lov.—ⁿ tamen Carr.—^o vulgo tum m. c. ad. pr. quod &c.—^p expugn. L. sec.—^q et ex L. sec.—^r ex simulatione r. in c. L. pr.—^s Sic rursus Pet. vulgo animadv. V. ad. B. G. i. 24.—^t ex MSS. 3.—^u bucin. MSS. plerique.—^v paucisque L. pr. dein plerique tabernacula.

NOTÆ

94 *Buccinatore*] Buccinator in cas- nabat, quem hic in castris reliquit. tris vigiliarum tempora cantu desig-

tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

36. Postero die Curio Uticam obsidere et vallo^w circum-munire instituit. Erat in oppido^x multitudine insolens belli, diuturnitate otii: Uticenses^y pro quibusdam^z Cæsar is in se^z beneficiis illi amicissimi: conuentus is, qui ex variis generibus constaret: terror^a ex superioribus præliis magnus.^b Itaque de deditione omnes palam loquebantur, et cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari^c vellet. Hæc cum agerentur, nuntii praemissi ab rege Juba venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse^d dicerent et de custodia ac defensione urbis hortarentur:^e quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

37. Nuntiabantur hæc eadem^f Curioni, sed aliquandiu fides fieri non poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam: jamque^g Cæsar is in Hispania res secundæ in Africam nuntiis ac literis perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se regem nisurum^h existimabat. Sed, ubi certis auctoribus comperit, minus quinque et vingt millibus longe ab Utica ejus copias abesse, relictis munitionibus, sese in castra Cornelianaⁱ recepit. Huc frumentum^j comportare, castra munire, materiam conferre coepit, statimque in Siciliam misit, uti duæ legiones reliquaque equitatus ad se mitterentur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura loci, et munitione, et maris propinquitate, et aquæ et salis copia, cuius magna vis jam^k ex proximis erat salinis eo^l congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, desiccere

^w ralloque Lov. V. Dorv.—^x oppidum Pet. L. pr. Lov.—^y et U. Carr. Edd. pp. —^z in se absunt Pet. et statim vulgo is—^a timor B.—^b deest Lov.—^c perturbare Edd. R. M. V.—^d ad. c. m. cop. Pet. L. pr. V. paulo ante a. r. MSS. et Edd. qdd. —^e adhort. Edd. R. M. V.—^f deest Pet.—^g itaque Edd. R. M. V.—^h ausurum V. Edd. Vasc. Ald. Gr. Steph. usur. Dorv. nixur. Pal. Ed. Ber.—ⁱ Cornelia rectius Pet. Pal. L. pr. Sc. V. ad c. 24.—^j frumenta Pet. V. ad v. 20.—^k deest Pal.—^l abest Pet. ea L. pr.—^m Sic MSS. non s. o.—ⁿ pref. L. pr. p. aliquibus V.—^o et

NOTÆ

95. Uticenses pro quibusdam, &c.] illis libertas relinquebatur. Beneficium erat legis Juliæ, qua sua

poterat. Itaque omnium suorum^m consensu Curio reliquas copias expectare et bellum ducere parabat.

38. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugisⁿ quibusdam oppidanis audit, Jubam, revocatum finitimo bello^o et controversiis Leptitanorum,^p restitisse in regno; Saburam,^o ejus praefectum, cum mediocribus copiis missum,^r Uticæ appropinquare. His auctoribus temere credens, consilium commutat,^q et prælio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia,^s magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia^t rei bene gerendæ. His rebus impulsus,^s equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bragadam,^t quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequebatur, et sex millium passuum^u intervallo a^v Sabura conserderat. Equites missi nocte iter conficiunt, imprudentes^w atque inopinantes hostes aggrediuntur: Numidæ enim,^x quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim conserderant. Hos oppressos somno et dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt; multi perterriti profugunt.^y Quo facto, ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducunt.

S. Lov. L. sec. Dorv. —^p missu L. sec. deest Edd. R. M. V. —^q mutat L. pr. —^r fiduciaque L. sec. —^s comp. L. sec. —^t Bragad. L. pr. ut supra. —^u passus Pet. L. pr. forsitan delendum. V. B. G. 1. 15. —^v ab Dorv. —^w prudentisque Lov. Sc. R. pr. imprudentisque MSS. 4. dein ad inop. Sc. L. pr. atque ad inop. Lov. —^x autem L. pr. —^y perf. V. Edd. R. M. V. —^z mille passus L. pr. V. Lov. Pet. v. Lov. Dorv.

NOTÆ

96 *Jubam, revocatum finitimo bello]* Frontinus stratagemati Jubæ assignat quod sit a perfugis Curio deceptus, quos rex miserit; sic enim habet l. ii. stratagematum: ‘Juba rex in Africa bello civili, Curionis animum, simulato regressu, impulit in vanam alacritatem; cuius rei vanitate deceptus Curio, dum, tanquam fugientem, Saburam regium praefectum persequitur, devenit in patentes campos, ubi Numidarum circumventus equi-

tatu, perditio exercitu, cecidit.’ Lu- canus l. iv. ‘Hoc solum metuens incautus ab hoste timeri.’

97 *Leptitanorum]* Leptis urbs est Africæ, immo duæ sunt ejus nominis; utra hic dicatur, non facile est statuere.

98 *Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia]* Temeritatem esse florantis ætatis, prudentiam senectutis, ait Cicero lib. de senectute.

39. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus quinque castris præsidio relictis. Progressus millia passuum^z sex, equites convenit, rem gestam cognovit; ex captivis^a quaerit, quis castris ad Bagradam præsit? respondent, Saburam. Reliqua studio itineris conficiendib^b quærere prætermittit, proximaque respiciens signa, ‘Vide-‘tisne,’ inquit, ‘milites, captivorum orationem cum perfugis^c ‘convenire? abesse regem, exiguae esse copias missas, ‘quæ paucis equitibus^d pares esse non potuerunt?^e Proinde ‘ad prædam, ad gloriam properate, ut jam de præmiis ves-‘tris, et de referenda gratia cogitare incipiamus.’ Erant per se magna, quæ gesserant equites,^f præsertim cum eorum exiguis numerus cum tanta multitudine Numidarum con-ferretur; hæc tamen ab ipsis^g inflatius commemorabantur, ut de suis homines laudibus^h libenterⁱ prædicant. Multa præterea spolia præferebantur, capti homines^j equitesque producebantur: ut, quicquid intercederet temporis, hoc omne^k victoriam morari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi jubet sese, iterque ac-celerat, ut quam maxime ex fuga perterritos^l adoriri posset.^m At illi, itinere totius noctis confecti,ⁿ subsequi non poterant, atque alii alio loco resistebant. Ne^o hæc quidem res^p Cu-riонem ad spem morabatur.

40. Juba, certior factus a Sabura de nocturno prælio, duo^q millia Hispanorum et Gallorum equitum, quos^r suæ custodiæ causa circum se habere consuerat,^s et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ submittit:^t

Pal. invenit L. sec. Edd. Vasc. Str. Steph. Gr. post.—^a c. c. L. pr. cogn. et capti-
vos. quaerit. Lov. Pal. B. L. sec. Dorv. V. ad B. G. I. 18.—^b conficiund. Lov. non per e. V. ad B. G. III. 6.—^c prof. L. pr.—^d p. diebus eq. Sc. L. pr.—^e potuerint Pet. et Aic. bene.—^f milites L. pr.—^g his Edd. R. M. V.—^h unde suas laudes hom. Ms. Br. Lov.—ⁱ insolenter quidem, sed libenter Pal. Bong. Carr. Dorv. Edd. pp. et Beroaldi, Vasc. Str. Steph. Gr. post e Glossa sine dubio. insolenter quidem libenter L. sec.—^j homini V.—^k omni L. pr. et victoria m. uter. L. pr. V. victoria etiam Lov. Dorv. male.—^l præterr. V.—^m possit B. sed V. ad I. 8.—ⁿ confecto MSS. 3. et Edd. pp. male.—^o nec Pet. L. pr. sec.—^p deest L. pr. Sc. in quibus morabantur. vulgo ab spe.—^q v. Lov.—^r quotquot V. B. Edd. pp.—^s Sic Pet. L. pr. Lov. et 3 alii, non consue-
verat. V. ad B. G. I. 43.—^t submisit Sc. L. pr.—^u deest Edd. R. M. V.—

ipse cum reliquis copiis elephantisque sexaginta lentius subsequitur, suspicatus, præmissis equitibus, ipsum afflare Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit, atque his^u imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant: sese, cum opus esset, signum prælii daturum, et, quod rem^v postulare cognovisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita^w præsentis temporis opinione, hostes^x fugere arbitratus, copias ex locis superiorebus in campum ducit.^y

41. Quibus ex locis^z cum longius esset progressus, confecto jam labore exercitu, sedecim millium spatio constitut.^a Dat suis signum Sabura, aciem constituit et circumire^b ordines atque hortari incipit; sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur, equites in aciem mittit.^c Non deest negotio Curio, suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant: ne^d militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis et labore confessis, studium ad pugnandum virtusque deerat: sed ii erant numero ducenti, reliqui in itinere substiterant. Hi quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant; sed neque longius fugientes prosequi^e nec vehementius equos incitare, poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu^f circumire aciem nostram et aversos^g proterere incipit. Cum cohortes ex acie procucurrisserent.^h Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere ordinesqueⁱ servare, neque procurrere et casum subire, tutum^j videbatur. Hostium copiæ, submissis ab rege auxiliis, crebro augebantur: nostros^k vires lassitu-

^{* post tempus L. pr.—^w adducta Pal. præsenti Pet. B.—^x hostem Lov.—^y dicit L. pr.—^z desunt ex l. in Lov.—^a Sic MSS. non consistit et sign. s.—^b circumvenire Pal. circuire MSS. et Edd. qdd.—^c immittit MSS. 3. Edd. Vasc. Steph. Str. Gr. post. V. ad B. G. v. 15.—^d Sic MSS. Urs. Br. Pet. L. pr. Lov. non nec.—^e sequi Lov. Br. V. Ciacc. et nos ad v. 19. dein potuerunt L. pr.—^f desunt ab u. c. Pal. Dorv. dein circumire et statim circuibant, rursus MSS. et Edd. qdd. circumvenire B.—^g adversos Dorv. Edd. qdd. adversus L. sec. adversarios Edd. R. M. V. protervere Dorv. Ed. V. male.—^h Ita Pet. Scal. non procurr. V. ad B. G. II. 19.—ⁱ ordinemque L. sec. Edd. Vasc. Steph. Str.}

dine deficiebant: simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi, de sua salute desperantes, ut extremo vitæ tempore homines facere consuerunt,¹ aut suam mortem miserabuntur,^m aut parentes suos commendabant, si quos ex eoⁿ periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus.

42. Curio ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, unam,^o ut miseris in^p rebus, spem reliquam^q salutis esse arbitratus, proximos colles capere universos, atque eo signa inferri jubet. Hos quoque præoccupat missus a Sabura equitatus. Tum^r vero ad summam desperationem nostri pervenient, et partim fuentes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn.^s Domitius,⁹⁹ præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat atque in castra contendat; et^t se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, nunquam,^u amissso exercitu, quem a Cæsare fidei suæ^v commissum acceperit, se in ejus conspectum reversurum confirmat, atque ita prælians interficitur.¹⁰⁰ Equites perpauci ex prælio^w se recipiunt: sed ii,

Gr. post.—^j tantum Dovr.—^k vulgo nostris.—^l Sic rursus MSS., plerique et Edd. quæd. non consueverunt: consueverant B.—^m misereb. MSS. 3.—ⁿ suo L. pr.—^o unum Pal.—^p in reliquis Edd. pp. in miseris MSS. et Edd. qdd. ut deest Ms. Reg.—^q ad reliqua L. pr. esse abest ab Edd. R. M. V.—^r Cum MSS. 2.—^s C. L. sec.—^t abest copula L. sec.—^u se ante amissso ponitur Edd. Vasc. Steph. Gr. post.—^v deest suæ MSS. o. et Edd. Vett. acceperat MSS. 3. Edd. pp.—^w ex pr. perp. MSS. plerique.—^x desunt h. r. c. in B.—^y Martius Pet. Sc. L.

NOTÆ

99 *Hortatur Curionem Cn. Domitius*] Hic evasit incolumis: nam sequenti libro nonnihil egit pro Cæsare, Tisdræque cum legionibus duabus relictus est, ut Considium obsideret, ut merito dictum videatur: Ἀνὴρ δὲ φεύγων καὶ πάλιν μαχήσεται: Vir fugiens rursum pugnabit.

100 *Atque ita prælians interficitur*] Casum Curionis vindictæ Deorum tribuit Lucanus l. iv. ‘luitis jugulo

sic arma potentes. Felix Roma quidem civesque habitura beatos, Si libertatis Superis tam cura placeret, Quam vindicta placet,’ &c. Deinde ejus addit elogium; quod, quia singulare, addere operæ pretium esse judico: ‘Haud alium tanta civem tulit indole Roma, Aut cui plus leges deberent recta sequenti. Perdita tunc urbi noauerunt sæcula, postquam Ambitus et luxus et opum me-

quos ad novissimum agmen equorum reficiendorum causa substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

43. His rebus cognitis,^x M.^y Rufus quæstor, in castris relictus a Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant atque obsecrant, ut^z in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur, magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad littus appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Jubæ dicherent, alii cum legionibus instare Varum, jamque se pulverem venientium^a cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat; alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant: horum fuga^b navium oneriarum magistros^c incitabat:^d pauci lenunculi^{e i*c*} ad officium imperiumque conveniebant: sed tanta erat, completis littoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero concenderent, ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem^f propius adire tardarentur.^g

44. Quibus rebus^h accidit, ut pauci milites patresque familiæ, qui aut gratia aut misericordia valerent, aut naves adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes pervenirent: reliquæ copiæ, missis ad Varum noctu legato-

pr. Lov. Pal. Dory.—^z Abest Pal. Dory, bene.—^a Sic MSS. et Edd. Vett. vulgo venientem vel venientum.—^b fugam V.—^c magistratus Pal.—^d incitabant V.—^e lembunculi Ms. Ciacc. sed V. Ursin. et Hotom. ac Comment. ad Val. Max. I. 5. §. Ext. I. et Spon. Misc. Ant. p. 81.—^f Sic Ms. Urs. et Edd. Scal. ac seqq. Reliqui MSS. et Edd. Vett. hoc timore, quod non danno.—^g tardarent

NOTÆ

tuenda facultas Transverso mentem dubiam torrente tulerunt, Momentumque fuit mutatus Curio rerum, Gallorum captus spoliis et Cœsaris auro. Jus licet in jugulos nostros sibi fecerit ense Sylla potens, Ma-

riusque ferox, et Cinna cruentus, Cœsareæque domus series, cui tanta potestas Concessa est, emere omnes, hic vendidit urbem.¹

101 *Lenunculi*] Lenunculus genus navigii piscatorii.

rum numero centurionibus, seseⁱ ei dediderunt : quorum cohortes militum^j postero die ante oppidum Juba^k conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici jussit ; paucos electos in regnum remisit. Cum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur, neque resistere auderet ; ipse equo^l in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus,¹⁰² paucis diebus,

L. pr.—ⁿ deest L. pr.—ⁱ se MSS. 2. et dederunt.—^j quarum cohortium milites L. pr. Scal. nec male. quarum Dovr.—^k Sie MSS. non Juba p. d. a. o.—^l deest Lov.

NOTE

102 *Licinius Damasippus*] Postea in eadem Africa periit cum Scipione, ut videre est in libro de bello Africano, quia pertinaciore studio Pompeio adhaeserat. Incolumentem tamen ejus liberis Cæsar concessit. Hæc fuit gens illustrissima quamvis plebeia, in multis familias divisa, Calvorum, Crassorum, Lucullorum, et Murenarum.

Ex tertio libro qui proximus est, item ex aliquot aliorum scriptorum locis, constat multa in hoc desiderari, quæ, quia ad Cæsaris laudem minime pertinent, existimo ab ipso vel suppressa, vel adeo tenuiter et leviter delibata ut facile perierint. Solet enim Cæsar ut scopulos ea loca declinare, unde nihil laudis, vel non-nihil dedecoris in se redundare præviderit. Sic ærarii expilationem, Metello trib. plebis fortiter reclamante, cui mortem minatus est, nisi alii autores scripsissent, vix cognovissemus ex his Commentariis. Hæc porro sunt quæ vel indicta vel amissa sunt in hoc Commentario, quæ sic supplebimus. Orosius vi. 15. ‘ At vero Dolabella partium Cæsaris, in Illyrico per Octavium et Libonem victus co-piusque exutus, ad Antonium fugit. Basilus et Sallustius dividentes singu-

las legiones quibus præerant, similiter et Antonius, Hortensius quoque ab intimo mari cum classe concurrens, omnes pariter adversus Octavium et Libonem profecti et victi sunt. Antonius cum se Octavio cum xv cohortibus dedisset, omnes ad Pompeium a Libone deducti sunt.’ Dio lib. xli. ‘Εν φέδη δὴ ταῦτα ἔν τε τῇ Ρώμῃ καὶ ἐν τῇ Ἰθηρίᾳ ἐγίγνετο, Μάρκος μὲν Ὁκτάδονιος καὶ Δούκιος Σκριβώνιος Λίβων Πούπλιον Κορυνήλιον Δολιοβέλλαν τὰ τε τοῦ Καίσαρος πράττοντα καὶ ἐν τῇ Δαλαματίᾳ ὄντα ἐξήλασαν ἐξ αὐτῆς, τῷ τοῦ Πομπήιου ναυτικῷ χρώμενοι, καὶ μετὰ τούτοις Γαϊον Ἀντώνιον ἐπαμύναι οἱ θεολήσαντα ἔστι γε νησιδίων τι κατέκλεισαν, καν ταῦθα πρός τε τῶν ἐπιχωρίων ἐγκαταλειφθέντα καὶ λιμῷ πιεσθέντα πασσούδη πλήκη διάγων εἶλον. Εστε γάρ τὴν ἡπειρον ἔφθησαν τινὲς αὐτῶν διαφυγόντες, καὶ ἔτεροι ἐν σχεδίαις διαπλέοντες καὶ ἀλισκόμενοι αὐτὸὺς ἀπεχρήσαντο : Dum hæc Romæ et in Hispania geruntur, M. Octavius et L. Scribonius Libo P. Cornelium Dolabellam Cæsaris administrum, ex Dalmatia, in qua tum forte erat, ejerunt, classe Pompeii usi. Dehinc C. Antonium subvenire ei volentem in exiguum quandam insulam concluserunt, ibique ab incolis desertum, fameque pressum, paucis demitis, cum omni manu

quæ fieri véllet Uticæ, constituit atque imperavit: diebus

NOTÆ

*quam secum habuerat, ceperunt. Non nulli enim in continentem effugerunt, aliique quidam ratibus mare trajicentes, cum interciperentur, mortem sibi consicerunt. Quod a Lucano l. iv. fuit eleganter descriptum, et est in epitome Liviana lib. cx. Appianus vero bell. civil. lib. II. sic habet: Καὶ τῶν αὐτῶν ἡμερῶν Ἀντώνιος τε περὶ τὴν Ἰλυρίδα ἥσσατο ὑπὸ Ὀκταουνοῦ Πομπτῖῳ στρατηγούντος καὶ Δολοβέλλα καὶ στρατιὰ Καλσαρὸς ἀλλῇ περὶ Πλακεντίαν στασιάσαται τῶν ἀρχόντων κατεβόθσεν, ὡς ἔν τε τῇ στρατεᾷ βραδύνοντες καὶ τὰς πέντε μῆνας οὐ λαβόντες, ἤτινα δωρεὰν αὐτοῖς δι Καΐσαρα ἔτι περὶ Βρεντέσιον ὑπέσχητο. ὃν δι Καΐσαρα πυθόμενος, ἐκ Μασσαλίας ἐς Πλακεντίαν ἡπείγετο συντόμως. καὶ ἐστὶ στασιάζοντας ἐπελθὼν, ἔλεγεν δὲ. Τάχει μὲν δοσφερός ἔκαστα χρῶμαι σύνιστέ μοι. βραδύνει δὲ δι πόλεμος, οὐδὲ ἡμᾶς, ἀλλὰ διὰ τοὺς πολεμίους ὑποφεύγοντας ἡμᾶς. ὑμεῖς δὲ ἔντε Γαλατὰ πολλὰ τῆς ἐμῆς ἀρχῆς ὀνούμενοι, καὶ ἐστόνδε τὸν πόλεμον ὅλον, οὐκ ἐστί μέρος αὐτοῦ μοι συνομόσαντες, ἐν μέσοις ἔργοις ἡμᾶς ἀπολείπετε, καὶ τοὺς ἄρχοντιν ἐπανίστασθε, καὶ προστάττεν ἀξιούτε, παρ'. ὃν χῆρα προστάγματα λαμβάνειν. μαρτυράμενος οὖν ἔμαντὸν τῆς εἰς ὑμᾶς μέχρι δεῦρο φιλοτιμίας, χρήσομαι τῷ Πετρείῳ νόμῳ, καὶ τοῦ ἐνάτου τέλους (ἐπειδὴ μάλιστα τῆς στάσεως κατήρχε) τὸ δέκατον κληρώσω θαυμεῖν. Θρήνου δὲ ἀθρώας ἐξ ἄπιντος τοῦ τέλους γενομένου, οἱ μὲν ἄρχοντες αὐτοῦ προσπεσόντες ἱκέτευον. δὲ δὲ Καΐσαρ μόλις τε καὶ κατ' ὀλίγον ἐνδιδόν, ἐστοσοῦντο ὑμᾶς ὑφῆκεν, ὡς ἔκατὸν καὶ εἴκοσι μόνους (οἱ κατάρχει μάλιστα ἕδρουν) διακληρώσαι, καὶ δυσδεκα αὐτῶν τοὺς λαχόντας ἀνελεῖν. τῶν δὲ δυσδεκα τῶν δὲ ἐφάνη τις οὐδὲ ἐπιδημῶν, ὅτε ἡ στάσις ἐγίγνετο. καὶ δι Καΐσαρ τὸν ἔμφιναντα λοχαγὸν ἔκτεινεν ἀντ' αὐτοῦ: *Iisdem fere diebus,**

Antonius circa Illyricum a Dolabella Pompeiano duce superatur, et Cæsaris exercitus alius circa Placentiam seditione suis præfectis reclamabat, bellum eos trahere, nec sibi quinas minas reddere, quas donatiui nomine Cæsar pollicitus eis Brundusii fuerat. Ille, hoc cognito, Placentiam advolarit e Massilia. Et turbulentos etiam tum repertos sic allocutus est. Nota est vobis solita mea celeritas. Nos vero in mora non sumus; sed hostes qui nos fugiunt. Vos qui in Gallia, me duce, magna perceptistis comoda, et fidem vestram non in partem hujus belli, sed in universum mihi obligasti, in præfectos insurgitis, imperare rultis his quorum oportebat imperata facere. Cum igitur meipsum testem habeam meæ perpetuae in hanc usque diem erga vos observantia, tractabo vos lege Petreia, et nonam legionem decimabo, quandoquidem inde ortum est seditionis initium. His auditis, in legione ipsa fuit comploratio. Tribuni vero supplices rogabant veniam. Cæsar ægre cunctanter exoratus, hactenus tamen pacnam remisit, ut et cxx solis qui præcipui seditionis auctores videbantur, in duodecim sorte ductos animadverteret. Ex his duodecim unum compertum est afluxisse seditionis tempore. Pro quo Cæsar centurionem occidit, qui eum detulerat. Pauloque infra: ἡ μὲν δὴ περὶ Πλακεντίαν στάσις οὕτως ἐλέλυτο, δὲ Καΐσαρ ἐς Ρώμην παρῆλθε: Hoc modo seditione sopita apud Placentiam, Cæsar in urbem venit. Suetonius in Julio cap. XXXVI. Omnibus civilibus bellis cladem nullam nisi per legatos suos passus est, quorum C. Curio in Afriqa periit; C. Antonius in Illyrico in adversariorum devenit potestatem: P. Dolabella classem in eodem Illyrico, Cn. Domitius Calvinus in Ponto exercitum amiserunt. Item

æque post paucis^m se in regnum cum omnibus copiis
recepit.

.....

—^m vulgo diebusque p.

NOTÆ

cap. LXIX. Nonam legionem apud Placentiam, quanquam adhuc in armis Pompeius esset, totam cum ignominia missam fecit, æque post multas et supplices preces, nec nisi exacta de sortibus pœnæ, restituit.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARII
DE
BELLO CIVILI.

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Cap. 1. *Cæsar dictator res urbanas ordinat ; 2. consul Brundisium abit. 3—5. Pompeius ex oriente magnam vim colligit. 6—8. Cæsar in Græciam, parte classis amissa, transjicit, Bibulo incassum obstante. 9. M. Octavius, Pompeii legatus, frustra Salonas oppugnat. 10. Cæsar pacem tentat. 11—13. Captis Orico et Apollonia ad Apsum castra ponit : Dyrrachium Pompeius occupat. 14, 15. Bibulus mari portibusque Cæsarem, hic illum terra prohibet. 16—19. Bibulus in classe moritur : Labienus, ad Pompeium transfuga, nisi Cæsaris capite relato, componi pacem posse negat.*

Cap. 20—22. *In Italia Cælii et Milonis motus horum cæde sedantur.*

Cap. 23, 24. *Libo, Pompeii legatus, Brundisinum portum frustra obsidet. 25—30. Reliquæ Cæsaris legiones ægre ab Antonio transvehuntur. 31—33. Scipio, detrimentis circa Amanum acceptis, ad Pompeium adducit exercitum, quem largitionibus et rapinis et vexatione Græcorum in officio tenet : Ephesinas pecunias ægre servat Cæsar. 34, 35. Cassium in*

Thessaliam, Calvisium in Ætoliam, Domitium in Macedoniam mittit. 36—38. Huic oppositus Scipio male rem gerit. 39, 40. Pompeii filius Oricum et Lissum tentat. 41—51. Cæsar Pompeium ad Dyrrhachium obsidet : uterque magnam bellandi scientiam prodit.

Cap. 52—56. *Pluribus præliis Pompeio devicto, Cæsar per Fusium Ætoliam, Arcaniam, Bœtiām occupat, Achaiæ inhiat, quam Rutilius Lupus tuetur. 57, 58. Cæsar denuo cum Scipione de pace agit, frustra : Pabuli inopia Pompeium premit. 59—71. Ad hunc Allobroges duo fratres, relicto Cæsare, transeunt, ejus consilia Pompeio produnt, qui duplice clade Cæsarem ad Dyrrhachium afficit : Labienus captivos trucidari jubet.*

Cap. 72. *Fiducia magna Pompeianis accedit. 73—81. Fugiens Cæsar cum Domitio conjunctus Thessaliam occupat. 82, 83. Sequitur Pompeius. Victoriae quasi certi Pompeiani de præmiis et honoribus et de persequendis inimiciis agunt. 84—89. Prælium utrinque paratur. 90—100. Pugna ad Pharsalum, Pompeio fatalis : castra ejus, luxu plena, a Cæsare capta : Domitius cæsus : Pompeius fuga elabitur. 101. Cassius in Sicilia Cæsaris classem incendit. 102. Fugientem Pompeium persequitur Cæsar. 103, 104. Iste in Ægyptum se recipit, ubi ab Achilla, regio præfector, et Septimio tribuno militum interficitur. 105. Cæsar Ephesie pecuniae, a T. Ampio spoliandæ, iterum auxilium afferit : Portenta victoriæ nuntia.*

Cap. 106—108. *Cæsar Alexandriam venit, de Pompeii nece cognoscit, controversias Ptolemæi et Cleopatræ dirimere parat. 109. Excitatur ab Achilla tumultus : is Dioscoridem et Serapionem regis legatos interfici jubet : rege potitur Cæsar. 110—112. Achillas Cæsarem adoritur : fit pugna ad portum. Cæsar naves incendit, ad Pharum milites exponit ; pugnatur in urbe. Filia minor Ptolemæi ad Achillam transit e regia, oriuntur inter eos de principatu controversia : Pothinus, regni procurator, in parte Cæsaris, clam cum Achilla agit, et a Cæsare interficitur : hæc initia belli Alexandrini.*

DICTATORE habente comitia Cæsare,¹ consules creantur Julius Cæsar et P. Servilius;² is enim erat annus, quo per leges³ ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior,⁴ neque creditæ pecuniae

NOTÆ

1 Dictatore habente comitia Cæsare] De dictatura satis multa supra dicta sunt, quæ semestris tantum erat. Fiebat ad eas res, ubi unius requiritur dominatio, juxta Homericum illud: Όνκ ἀγαθὸν πολυκορανή, εἴς κορφαν ἔστω: *Non plures regnare bonum est, rex unicus esto.* Nempe reip. regendæ, sedandæ seditionis, Senatusque legendi causa, levioribus etiam aliquando de causis, ut ludorum Romanorum causa. Quod ea lege xii tabularum continetur, quam refert Cicero lib. de legibus: ‘Si quando duellum gravius discordiæ civium escunt, unus ne amplius sex menses, nisi Senatus creverit, idem juris quod duo consules, teneto, isque ave sinistra magister populi esto:’ id est, bono omne; nam sinistra fausta in sacris. Quique postea dictator dictus est, magister populi dicebatur, a consule quidem, nec nisi consularis, nec extra Italiam. Hæc porro prima Cæsaris dictatura fuit dierum xi, altera semestris, quæ erat saltem spatio legitima, tertia annua, quarta decennalis, quinta perpetua, sed brevis. Vita enim et dictatura simul fuit privatus.

2 Julius Cæsar et P. Servilius] Mauit Cæsar fieri consul quam diutius uti dictatura, qui magistratus propter nimiam potestatem erat invidiosus, exemplum secutus L. Posthumii interregis, qui comitia cum haberet, se consulem fecit, item Q. Fabii. Hic porro consulatus gestus est anno ab urbe condita 10ccvi cum P. Servilio Isaurico qui amicus erat Cæsaris. Hoc nomen invenit ejus pater P. Servilius Vatia ab Isauro præcipuo Cili-

cum piratarum oppido quod cepit, de quibus consul triumphavit. Fuit P. Servilius consul anno ab urbe cond. 10ccxiii, sed alius ab hoc, fortasse ejus filius. Interea Pompeiani Thessalonicae novos magistratus non creaverunt, sed superiorum nomina mutaverunt, ita ut consules proconsules dicerentur, prætores proprætores, et ad idem exemplum alii.

3 Is enim erat annus, quo per leges, &c.] Non enim liebat illi qui jam consul fuisset, consulatum secundum adipisci, nisi decimo post anno. Livius l. vii. ‘Aliis plebiscitis cautum ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet, neu duos magistratus uno anno gereret.’ Id tamen postea noīl fuisse observatum arguunt fasti consulares. Sed verisimile est fuisse per populum legibus solutos. Sic idem T. Livius, seu potius epitome Liv. l. lvi. ‘Delatus est ultro Scipioni Africano a S. P. Q. R. consulatus, quem cum ille capere ob legem quæ vetabat quemquam intra decem annos iterum consulem fieri licere, minime vellet, sicut priore consulatu legibus est solutus.’ Sed tandem, teste Appiano, L. Sylla odio C. Marii, qui septies consul fuerat, eam legem revocavit.

4 Cuna fides tota Italia esset angustior] Cicero l. i. de Officiis, docet quid sit fides: ‘Ex quo credamus quod fiat quod dictum est appellatam esse fidem.’ Et de Rep. lib. iv. citante Nonio: ‘Fidei nomen ipsum videtur habere, cum fit quod dicitur.’ Sed eo sensu sumvit quo hic summum, in orat. pro Lege Manilia: ‘Nam tum cum in Asia res magnas permulti

solverentur, constituit, ut arbitri darentur;⁵ per^a eos fierent æstimationes possessionum et rerum, quanti quæque illarum ante bellum fuissent,⁶ atque eæ creditoribus transderentur. Hoc et ad timorem novarum tabularum⁷ tollendum minuendumque, qui fere bella^b et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existimationem,^c esse aptissimum existimavit.^d Item,^e prætoribus tribunisque plebis rogationes⁸ ad populum ferentibus, nonnullos, ambitus Pom-

^a *ut p. Lov. per quos* Ciaccon.—^b *bellum* MSS. 3. Edd. pp.—^c *estim.* V.—^d *judicavit* Lov.—^e *Itemque* Pet. L. pr. *itaque* B.—^f Ciaccon. frustra addit *aliis*

NOTÆ

amiserunt, scimus Romæ solutione impedita fidem concidisse.⁹ Gallice credit. Sueton. *labefactata*, Plaut. *sublestam*, Tacit. *afflictum* appellat. Hic non dicitur labefactata aut afflita fides, aut concidisse, sed, quod minus est, angustior, quo modo dicitur ‘res angusta domi.’

5 *Constituit, ut arbitri darentur]* Qui tamen sorte deligerentur, ut scribit Dio l. xli. Appianus vero l. ii. de bellis civilibus scribit iis arbitris hoc datum esse negotii, ut æstimarent possessiones, creditoresque cogerent eas in solutionem debiti accipere.

6 *Quanti quæque illarum ante bellum fuissent]* Nam si pretium præsens esset constitutum, tanta pecunia inopia, non solvissent æs suum alienum debitores, quamvis possessionibus suis fuissent ejecti. Nam vili pretio omnia vendebantur. Addit Suetonius deductam esse summam æris alieni, si quid usuræ nomine numeratum aut perscriptum fuisset.

7 *Hoc et ad timorem novarum tabularum]* Tabulæ dicebantur omne genus scripturarum quibus causam suam possent confirmare, quo nomine censemabant omnia instrumenta publica contractuum. Tabulæ autem novæ dicebantur, cum tabulis superiorum

temporum antiquatis, solæ tabulæ novæ quæ in posterum fierent essent valitûræ. Quo nomine designabant quod Gallice *banqueroute*. Cælius Rhodiginus l. vii. sic eas explicat: ‘Quod cum pecunia creditæ obæratis condonantur, novæ mox cooruntur tabulæ, quibus nomina continebantur nova.’ Vide Livium l. vi. Hoc est quod Plutarchus ait, σεισ-αχθεὶ τοὺς χρεωφειλέτας ἐκούφισε, *Sublevavit creditores quadam sisactia*. Quam in gratiam pauperum Solon invenit. Talem rem egentibus pollicebatur Catilina, ut legitur apud Sallustium. Porro rei totius iniquitatem breviter explicat Cicero l. ii. de Offic. dum dicit: ‘Tabulæ novæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, et cum tu habeas, ego non habeam pecuniam.’

8 *Prætoribus tribunisque pl. rogationes, &c.]* Rogationes ferri dicebantur, cum rogabat aliquis populum, ut aliquam legem ferret. Rogare itaque legem nihil aliud est quam propnere, dicebatque rogator: ‘Velitis, jubeatis, Quirites,’ &c. Deinde rogatio pro ipsa lege sumta est. Hic autem ferebant prætores tribunique pl. rogationes, sed ad nutum Cæsaris, qui ad populum eos summittebat, ne

peia lege damnatos⁹ illis temporibus, quibus in urbe præsidia legionum Pompeius habuerat, (quæ judicia,¹⁰ aliis audientibus judicibus,^f aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta,) in integrum restituit; qui se illi initio^x civilis belli obtulerant, si sua^h opera in bello uti vellet, proinde æstimans,ⁱ ac si usus^j esset, quoniam sui fecissent^k protestatem: statuerat enim, hos^l prius judicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos, ne aut ingratus

testes aud. —^e odio in otio Pal. Dorv. illi odio B. Leid. rec. Edd. pp. illi in otio Pet. L. pr. V. et Edd. qdd. —^b qua V. Mox vulgo perinde. —ⁱ exist. Pal. —^j ejus L. pr. —^k suffec. MSS. et Edd. pp. his fec. Lov. —^l MSS. plerique hoc. —

NOTÆ

arrogantiæ tribueretur, si ipse per se et pro sua auctoritate ageret, præser- tim nondum vieto Pompeio.

9 Nonnullos, ambitus Pompeia lege damnatos, &c.] Multæ leges de ambitu latæ sunt. Sed postrema fere omnium, quæ Pompeia ab auctore legis dicta fuit. Ambitus autem dicebatur, cum petebantur magistratus impensis quam mores leges civitatis ferebant, aut pecunia præsertim redimebantur suffragia civium; cui ambitui multis, ut prædictum est, legibus obviam itum, sed præsertim hac Pompeia, quæ lata est anno ab urbe condita 1000, cum inter consulatus competitores Scipionem, Hypsæum, et Milonem non pecunia tam- tum, sed factionibus et armis res gereretur. Tunc enim per interregem Pompeius solus creatus consul de legibus novis ferendis retulit, duasque promulgavit, unam de vi, alteram hanc scilicet, de ambitu, pœnam gra- viorem et formam judiciorum breviorem constituendo. Uno enim atque eodem die ab accusatore et reo jubebat perorari, duasque horas ac- cusatori, tres reo dabat. Testis As- conius. Propterea hic dicitur, ‘ sin- gulis diebus perfecta.’ Sed satis Cæ- sar ipse ambitus repressit, cum re-

rum potitus comitia cum populo par- titus est, ut exceptis consulatus com- petitoribus, de cetero numero can- didatorum pro parte dimidia quos populus vellet pronuntiarentur, pro parte altera, quos ipse dedisset, et edebat per libellos circum tribus missos: ‘ Cæsar dictator illi tribui: Commendo vobis illum et illum, ut vestro suffragio suam dignitatem te- neant.’ Acrius etiam ambitum re- pressit Augustus, cum statuit, ut in quinquennium a magistratibus arce- retur qui esset damnatus ambitus. Sed acrius omnibus Tiberius, qui suf- fragia a populo ad Senatum, et a Se- natu ad se transtulit, atque ita om- nem ambitum sustulit. Porro quod hic fit a Cæsare, sagacissime fuerat oriente illo bello a M. Tullio provi- sum libri VII. epist. ad Atticum 3. ‘ Omnes damnatos, omnes ignominia affectos, omnes damnatione ignomi- niaque dignos illæ facere, omnem fere juventutem, omnem illam urba- nam ac perditam plebeam, tribunos valentes addito C. Crasso, omnes qui ære alieno premantur, quos plures esse intelligo quam putaram.’

10 Quæ judicia] Judicio populi, qua de causa leges illas per tribus rogan- das curaverat.

in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur.

2. His rebus, et feriis Latinis¹¹ comitiisque^m omnibus perficiendis,ⁿ undecim dies tribuit, dictaturaque se^o abdicat,¹² et ab urbe proficiscitur Brundisiumque pervenit. Eo legiones duodecim^p et equitatum omnem venire jusserebant; sed tantum navium reperit, ut anguste quindecim millia legionariorum militum, quingentos equites transportare^q possent. Hoc unum [inopia navium¹³] Cæsari ad conficiendi belli celeritatem^r defuit. Atque eae ipsæ copiae^s hoc infrequentes imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum diminuerat,^t et gravis autumnus in Apulia¹⁴ circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliæ et Hispaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

^m que abest L. pr.—ⁿ Sic MSS. plerique et Edd. qdd. perficiundis plur. perfaciendis L. pr.—^o deest Lov. sese L. pr.—^p VII Ed. Ald. Man. male. equitatumque L. pr.—^q vulgo xx m. l. m. et dc. transportari Edd. Vasc. Steph. Gr. post.—^r a c. b. celeritate L. pr.—^s Sic MSS. et Edd. non eæ c. ipsæ. delet. copia Ciac. et absunt a Lov. rectius, ut legiones subintelligas. Contra L. pr. repetit copiae imp. Voss. quoque imp. cum Edd. R. V. M. unde forsitan scribendum eæ ipsæ quoque.—^t dem. MSS. quidam et Edd. pp. ac mox ralitud. et semper.—^u Anni

NOTÆ

11 *His rebus, et feriis Latinis*] ‘Feriarum,’ ut docet Cicero I. II. de legibus, ‘festorumque dierum ratio in liberis quietem habet litium et iuriorum, in servis operum et laborum, quia compositio anni conferre debet, et ad perfectionem operum rusticorum et ad remissionem animorum.’ Feriæ vero Latinae a Tarquinio Superbo fuerant institutæ, dictæ a Latinis populis, quibus in Albano monte e sacris carnem petere jus fuit cum Romanis, quarum dies indicebatur a consule. His autem feriis Latinis operam dare Cæsar in magno negotio habuit, quod consules non ante paludati exire in provincias soliti essent, quam in monte Albano iis cum Latinis magistratibus operam dedissent,

veriti, ne male res ipsis in expeditiibus succederent, si secus fecissent. Porro haec feriæ Latinae de numero erant conceptivarum, id est, quarum consul diem condiebat, nec erant annales, id est, stato anni die facienda.

12 *Dictaturaque se abdicat*] In qua nihil asperum gessit; immo omnibus exulibus præter Milonem redditum concessit, in sequentem annum magistratus constituit, Gallisque Cisalpinis jus civitatis Rom. concessit.

13 *Inopia navium*] Videtur e margine in textum irrepsisse.

14 *In Apulia*] Apulia Italiæ regio duplex, altera Daunia, nunc Puglia Piana; altera Peucetia, nunc Terra di Bari.

3. Pompeius, annum^u spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello atque^v ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia¹⁵ Cycladibusque¹⁶ insulis, Corcyra,¹⁷ Athenis,¹⁸ Ponto,¹⁹ Bithynia,²⁰ Syria,²¹ Cilicia,^{w²²} Phœnices,²³ et^x Ægypto²⁴ classem coegerat; magnam omnibus^y locis ædificandam curaverat; magnam imperatam Asiæ,^z Syriae,

Mss. 3. et Edd. pp. aliæque.—^v et h. L. pr. sed V. ad v. 33. Mallet Ciacc. reponere *vacuus* et *otiosus*.—^w Sicilia Leidd. Mox *fenice* L. pr. —^x deest copula MSS. et Edd. pp.—^y in o. V. quoque in o. Edd. pp. Vasc. Str. Steph. Gr. post. et *exædif.* uti et Carr.—^z Assyria Ed. Gr. margo. *regionibusque* L. Sec. Dörv.

NOTÆ

15 *Ex Asia*] Non tertiam mundi partem intelligit, sed eam Asiæ partem, in qua erat Ionia, cuius caput Ephesus; nam nominat multas provincias quæ Asia late sumta continetur.

16 *Cycladibusque*] Cyclades a promontorio Geresto circa Delum insulam, (quæ harum media est et clarissima,) in orbem sitæ; unde et nomen traxere, ut ait Plin. κύκλος enim *circulum* significat. Virgilius vocat: ‘sparsaque per æquor Cycladas.’

17 *Corcyra*] Insula maris Ionii, Phœacia Homero dicta, regis Alcinoi regnum, nunc in Venetorum ditione, frustra tentata a Solimanno Turcarum imperatore anno ccccxxxvii: habet urbem cognominem *Corfu*.

18 *Athenis*] Athenæ urbs Græciae quondam primaria, clara ingeniis et fortibus ausis, caput Atticæ regionis, sic dicta a Minerva, Græce Ἀθηνα, quæ quidem cum contenderet cum Neptuno de imponendo urbi nomine, convenissetque, ut qui utiliorem humano generi rem procreasset, causam obtineret; equum Neptunus, oleam vero Minerva creavit, quæ visa melior.

19 *Ponto*] Pontus Asiæ regio, Mi-

thridatis olim, tunc Pharnacis ejus filii regnum. Est et alius Pontus in Europa circa Danubii ostia, ubi exuvavit Ovidius, de quo nunc non agitur.

20 *Bithynia*] Asiæ regio nobilissima, in qua Nicaea, Prusias, Nicomedia, claræ urbes, cuius Nicomedes rex erat.

21 *Syria*] Syria a Cilicia ad Arابiam usque pertinens, in Palæstinanam, Phœniciam, Antiochenen, Comagenen, et Cœlen dividitur.

22 *Cilicia*] Cilicia Taurum inter et mare porrigitur, cuius metropolis erat Tarsus. Nunc dicitur *Caramania*. Ad orientem habet Amanum montem, ad occasum Pamphyliam, a meridie mare Mediterraneum, a septentrione Capadociam.

23 *Phœnices*] Phœnices Syriæ pars est, in qua jacet Tyrus et Sidon urbes nobilissimæ, Cherseo et Eleuthero fluminibus terminata. ‘Ipsa gens Phœnicum in gloria magna literarum inventionis, et syderum navaliumque ac bellicarum artium,’ ait Plinius.

24 *Ægypto*] Ægyptus Ptolemaeorum regnum, intersecatur Nilo flumine, nomenque adhuc retinet.

regibusque omnibus et dynastis²⁵ et tetrarchis²⁶ et liberis Achaiæ²⁷ populis pecuniam exegerat; magnam^a societates earum provinciarum,²⁸ quas ipse obtinebat,^b sibi numerare^c coegerat.

4. Legiones effecerat civium Romanorum novem; quinque ex Italia quas transduxerat; unam ex Sicilia veteranam, quam, factam ex duabus, gemellam appellabat; unam ex Creta²⁹ et Macedonia,³⁰ ex veteranis militibus, qui, dimissi^d a superioribus imperatoribus, in iis provinciis^e consederant; duas ex Asia, quas Lentulus consul^f conscribendas cura-

Edd. Ald. Man. Plant. *regibus o.* L. pr.—^a *magnas* MSS. plerique male.—^b *obtinuerat* L. pr.—^c *numerum* B. *numerari* V.—^d *missi* L. pr.—^e *regionibus* L. pr.—

NOTÆ

25 *Dynastis*] Dynasta vox Græca quæ potestatem significat, tribuiturque regibus exoticis, qui non satis amplam terram in sua potestate habent, a qua regium nomen promereantur.

26 *Tetrarchis*] Tetrarchæ qui partem regni alicujus quartam habent, quales erant in Judæa qui Herodis regnum inter se diviserant, de quibus legitur in Evangelio.

27 *Achaiæ*] Achaia proprie est Peloponnesus, ut ex Homero probat Strabo; postea vero totam fere Peloponnesum complexa, e qua tantum excipiebantur Arcadia et Lacedæmonia; sed et illa olim accensebatur Achaia, immo tandem sub Philopæmene in Achæorum societatem venit. Achæi postremi omnium Græcorum libertatem retinuerunt. Propterea hic dicuntur liberi Achæorum populi. Achaiam *meram Græciam* vocat Plinius VIII. epist. Alia etiam est Achaia inter Macedoniam et Peloponnesum.

28. *Societates earum provinciarum*] Societates ejusmodi erant publicano-rum, qui publica tributa redemerant,

nunc Gallice dicuntur *Compagnies*. Item corpora et collegia Digest. l. I. quique eis præterant, magistri societatum dicebantur Digest. l. IV. de pactis.

29 *Creta*] Creta olim centum urbis et Jovis clara natalibus, propterea dicta Hecatompolis, forte pagi illa tempestate urbes dicebantur, quarum primaria est Matium, secunda Canea, olim Cydon, unde mala Cydonia. Ida mons est in media insula. Nunc ante aliquot annos in Turcarum potestatem redacta, Candie.

30 *Macedonia*] Maçedonia olim Alexandri Magni regnum, tunc autem in provinciam a Romanis redacta, habet ad septentrionem montes Dalmatiæ, ad meridiem Thessalam et Epirum, ad orientem Ægeum, ad occidentem Ionum mare. Græcos superavit, quia sola Græcorum monarchico utebatur imperio, quod ad propaganda imperia est aptissimum; et Græcis potita, facile per eos totum orientem domuit, qui populorum omnium erant primi fortitudine et sapientia.

verat. Præterea magnum numerum ex Thessalia,³¹ Bœotia,³² Achaia, Epiroque,³³ supplementi^h nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites³⁴ admiscuerat. Præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones duas; sagittarios exⁱ Creta, Lacedæmone,³⁵ Ponto,^j atque Syria, reliquisque civitatibus, tria millia numero habebat; funditorum^k cohortes sexcenarias^l duas; equitum septem millia, ex quibus^m sexcentos Gallosⁿ Dejotarus^o adduxerat, quin-

^f vulgo deest *consul*.—^g Boetia MSS. ut semper.—^h Pet. L. pr. *Epirosque, complem.* L. sec.—ⁱ deest MSS. 4.—^j ex P. MSS. plerique.—^k atque etiam f. Pal. B. L. sec. Dovr.—^l vulgo vi mercenarius, et mox Cottus, Sadalem.—^m desunt ex q. L. pr.—ⁿ de Gallis V. duo milia D. B. Pal. Dovr. M. Vasc. *Gallos* abest etiam

NOTÆ

31 *Thessalia*] Thessalia, cuius metropolis Larissa, habet ab occidente Epirum, ab oriente Thermaicum simum, a septentrionibus Macedoniam, a meridie vero Bœtiā.

32 *Bœotia*] Bœotia, cuius metropolis Thebæ, Locros, Opuntios, Thessalosque a septentrione habet, a meridie Atticam, ab occidente Phœdem, ab oriente mare Euboicum, a quo ad Corinthiacum simum exporrigitur.

33 *Epiroque*] Epirus quondam Pyrrhi regnum a septentrionibus habet Dardanos et Triballos, ab oriente Macedoniam et Thessalam: varias gentes complectitur.

34 *His Antonianos milites*] C. Antonius, Marci frater, T. Pulcioris opera proditus in Pompeii potestatem venerat, cuius militum voluntati diffisus, eos suis immiscuerat, suis nec nocere possent. Florus iv. 11. rem ita narrat: ‘Quippe cum fances Adriatici maris jussi occupare Dolabella et Antonius, ille Illyrico, hic Corcyrae littore castra posuissent, jam maria late tenente Pompeio, repente

castra legatus ejus Octavius et Libo ingentibus copiis classicorum utrumque circumvenit; ditionem fames extorsit Antonio.’ Idem habet Suetonius in Cæsare xxvi. Hic Antonius a Bruto post mortem Cæsaris cæsus est, fueratque humaniter ab eo exceptus, sed cum ad defectionem solicitare suos milites comperisset, jussus est interfici.

35 *Lacedæmon*] Lacedæmon totius Peloponnesi clarissima, Athenis æqualis, qua cum de principatu dia contendit, ad Eurotam fluvium, quem tamdiu floruit, quamdiu legibus Lycurgi usus fuit. Duos reges habebat, quorum tamen potestas auctoritate Ephororum frenabatur. In potestatem tandem Romanorum cum reliquis Græcis urbibus devenit, nunc in tenuis vici formam redacta; dicitur *Misithra*.

36 *Gallos Dejotarus, &c.*] Hi sunt Galatae vel Gallo-Græci. Galli enim in Asiam pervaserant, regnumque ibi condiderant Galatiæ, quia Galli a Græcis Galatae dicti, quorum erat ea tempestate rex Dejotarus.

gentos Ariobarzanes³⁷ ex Cappadocia,³⁸ ad eundem numerum Cotys³⁹ ex Thracia⁴⁰ dederat et Sadalam⁴¹ filium miserat. Ex Macedonia ducenti erant,^o quibus Rhascypolis⁴² præerat, excellenti virtute: quingentos ex Gabinianis^p⁴³ Alexandria,⁴⁴ Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidii causa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pom-

L. sec. Ed. Ber.—^o Deest L. pr.—^p Gal. Sc. Galienianis L. pr. *Alexandriae*

NOTÆ

37 *Ariobarzanes*] Cappadociæ rex, erat appellatus amicus pop. Rom. de quo multa scribuntur a Cicerone in epist. ad Famil. ut a Senatu decretum fuerit ut ejus regis salus, incolitas, regnumque defendetur; item ejus salutem populo Senatuique Romano magnæ curæ esse. Qua ex auctoritate Senatus enim ab insidiis popularium eripuerit.

38 *Cappadocia*] Cappadocia habet ab oriente Armeniam, a septentrione Pontum, ab occasu Paphlagoniam, Galatiam et partem Pamphyliæ, a meridie Ciliciam.

39 *Cotys*] Erat Thraciæ rex, stunditque Pompeii partibus. Erat natura paulo iracundior, ut proditum est a Plutarcho. Itaque cum accepisset vasa quædam fictilia insignis eujusdam operis, remuneratus prius hospitem, vasa illa omnia propria manu fregit, ne, si postea a ministris frangerentur, in ipsos sœviendi causam haberet. Idem pardalim sibi danti leonem obtulit, ut accepto datum par esset.

40 *Thracia*] Thracia Europæ regio prope Macedoniam, nunc *Romania*; in ea est Constantinopolis, olim populissima, multitudineque hominum soli cedens Galliæ, teste Pausania.

41 *Sadalam*] Dicitur a Dione Sadalus, cui Cæsar postea pepereit, quamquam in prælio ipse affuerat. Sex-

ennio post sine liberis decadens regionem pop. R. reliquit.

42 *Rhascypolis*] A Suet. *Trasipolis*, a Tacit. *Rhescunoris* dicitur; fratres erant Thraeces, qui cum Romanos civile bellum in regionem suam Thraciam transferre vidissent, operas partiti; alter Rhascus Cæsaris partes, alter Rhascypolis Pompeii secutus est. Idem fecerunt bello quod inter Brutum et Antonium Octavianumque exarsit. Rhascus enim Octavio, Rhascypolis Bruno studuit. Confecto bello, Rhascus petiit a victoribus ut esset frater incolamis, quod facile impetravit; hanc enim unam laborum merecedem petierat.

43 *Ex Gabinianis*] Gabinius enim Ptolemæum in suum regnum reduxerat, et milites plures regni tuendi causa Alexandriæ reliquerat, cum esset exilio multatus, fuit a Cæsare restitutus et ipso bello civ. Salonis in Dalmatia morbo implicitus, decessit. Ex iis autem intelligere licet, Ptolemæum, a quo fuit postea Pompeius interfectus, in Pompeii partibus fuisse; et ante prælium quidem Pharsalicum Gabinianos milites miserat. Immo et totus oriens in ejus partibus, quod patet ex Lucan. l. v. ubi numerat Pompeianos. Hic Gabinius fuit Cæsari addictissimus, cui et in consulatu cum Pisone successit.

44 *Alexandria*] Metropolis Ægypti.

peius filius⁴⁵ cum classe adduxerat; octingentos, quos⁴⁶ ex servis suis⁴⁷ pastorumque suorum coegerat: trecentos Tarcondarius^r Castor⁴⁸ et Donilaus ex Gallograecia dederant. Horum alter una venerat, alter filium miserat. Ducenti ex Syria a Comageno^s Antiocho,⁴⁹ cui magna praemia Pompeius tribuit, missi erant; in his plerique hippotoxotae.⁵⁰ Huc^t Dardanos,⁵¹ Bessos,⁵² partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedonas,⁵³ Thessalos ac^v reliquarum gentium et civitatum adjecerat, atque cum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat.

5. Frumenti vim maximam ex Thessalia,⁵³ Asia, Aegypto, Creta,⁵⁴ Cyrenis⁵⁵ reliquisque regionibus comparaverat:

Lov. Dorv.—^q deest Sc. V. et Pet, nec male, si non melius. Ego certe præfero. cccc Bas. Ed.—^r vulgo *Tarcund*, dein MSS. qdd. et Edd. *Domnil*. *Domnil*.—^s *Commag*. MSS. In Nom. et miserat Carr.—^t Etiam B. L. sec. *Hec etiam* Edd. Ven. Ber. atque B. eadem, *Bessosque* Glar. Edd. Vasc. St. Gr. p.—^u *Macedones* Ms. plerique et Edd. pp.—^v Sic MSS. meliores. Al. atque. vulgo et.—

NOTÆ

45 *Pompeius filius*] Cneius Pompeius natu maximus, cum quo Cæsar in Hispania postea bellavit.

46 *Quos ex servis suis, &c.*] Mendum suspicatur Lipsius, legitime: ‘Quos ex serviis pastoribusque suorum coegerat.’ Ciacconius vero: ‘Servis pastoribusque suis,’ nec temere. Sic supra factum a Domitio. Sic infra Cœlius Milonem ad solicitandos pastores misit.

47 *Tarcondarius Castor*] Erat nepos Dejotari regis Galatiæ, qui postea avum suum apud C. Cæsarem accusavit, ut videtur ex oratione Ciceronis pro Dejotaro. Dio l. xli. et Cicero l. v. epistolarum vocant *Tarcondimotum*. Itaque in alterutra lectione mendum fuerit.

48 *A Comageno Antiocho*] Ab Antiocho rege Comagenes, quæ regio Syriæ est ad Euphratem, quo ab Arabia distinatur. Caput regni est Samosata.

49 *Hippotoxota*] Hippotoxota vox

Græca quæ equites sagittarios significat.

50 *Dardanos*] Dardani Illyrica gens. Incolunt Mœsiam mediterraneam, quæ Pannoniæ jungitur ad Pontum usque decurrentes. Incipit a confluente Savi cum Danubio. In ea Dardani, Calegeri, Triballi, Trinacri, Mœsi, Thraices, Pontoque contermini Scythæ. *Bossine*.

51 *Bessos*] Bessi Thracie populus ad Nessum amnem et ad Haemum montem. Si qua fides nominum esset similitudini, essent *Bossine*. Sedvidetur esse propiores Danubio, si qua fides Ovidio: ‘Vivere quam miserum est inter Bessosque Getasque.’

52 *Macedonas*] De Macedonibus dictum est supra.

53 *Thessalia*] De Thessalis item.

54 *Creta*] De Creta item.

55 *Cyrenis*] Cýrene metropolis Cyreniacæ regionis in Africa, a Græcis condita, qui ex insula Thera maris

hyemare Dyrrhachii,⁵⁶ Apolloniæ⁵⁷ omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare Cæsarem transire prohiberet: ejusque^w rei causa omni^x ora maritima classem disposuerat. Praeerat Ægyptiis navibus Pompeius filius; Asiaticis D.^y Lælius et C. Triarius;⁵⁸ Syriacis C. Cassius,⁵⁹ Rhodiis⁶⁰ C.^z Marcellus cum C. Coponio;^{a⁶¹} Liburnicæ⁶² atque Achaicæ^b classi Scribonius^c Libo⁶³ et M. Octavius:^{d⁶⁴} toti tamen offi-

^w Sic MSS. o. et Edd. Vett. pleræque. *ejus r. vulgo, eique* V.—^x deest B. L. sec. o. in o. Edd. quædd. *maritima* Scal.—^y Decius male Edd. quædd. D. *Labelius* MSS. 3.—^z M. Dorv. —^a Sic Urs. Ciacc. Sc. et seqq. Recte. MSS. et Edd. Vett. *Pomponio vel Pompejo*, inepte. V. c. 26.—^b *Atticae* L. sec. Dorv.—

NOTÆ

Ægæi eo fuerant profecti. ‘ Hæc tum nomina erant, nunc sunt sine nomine terræ.’ Videtur fuisse e regione Peloponnesi. Aliis *Corene*, aliis *Corona*, aliis *Assadib*, aliis *Cahiroan*. Eadem fuit Pentapolis dicta ab urbibus quinque; *Cyrene*, *Berenice*, *Arsinoe*, *Ptolemaide*, et *Apollonia*.

56 *Dyrrhachii*] Dyrrhachium portus Epidamni, nunc *Duraz*. Brundisio lxx lencis aut circiter distat. Trajectus est in Græciam ex Italia. Epidamus autem inauspicatum nomen cum haberet, illud Romani mutaverunt, et Dyrrhachium dixerunt.

57 *Apolloniae*] Apollonia, teste Plinio, a mari abest vii millibus passuum, estque in Macedonia. A. Marciiano Heracleota dicitur fuisse per Corinthios et Corcyraeos condita. Duorum dierum itinere abest ab Epidamno, a mari autem stadiis l, ut testatur Seylax antiquissimus scriptor; ut vero Strabo, lx.

58 D. *Lælius et C. Triarius*] Hunc Lælium et Triarium Cicero loquentes inducit in lib. de Finibus. Lælius, teste Appiano lib. iv. triumviratus tempore a militibus Arabionis regis in Africa interfactus est. De Triario infra.

59 *Cassius*] Hic unus de interfectoribus Cæsaris fuit, et apud Philippos propria manu periit.

60 *Rhodiis*] Rhodus maris Carpathii clarissima insula, a rosis dicta, cuius incolæ viri fuerunt nautici, et rei maritimæ peritissimi. Equites sancti Joannis, postquam eam Saracenis ademissent, in ea sedes suas posuerunt, quibus rursus Solimannus Turcarum imp. eripuit an. Christi ccccxxii.

61 *Cum C. Coponio*] Frustra habent aliqua exemplaria *Pomponio*: Cicero certe l. i. de Divinatione scribit sibi ad castra Pompeii transeunti obviam itum esse cum navibus Rhodiis a C. Coponio. Is prætor fuerat C. Marcellus et Lentulo coss. ut patet ex epistola Pompeii, quæ habetur epist. viii. 17. ad Atticum. Is tandem ut Appianus refert l. iv. a triumviris proscriptus, uxoris opera servatus est, quæ pudica licet et casta, Antonio tamen, pudicitia prostrata, vitam redemit conjugis.

62 *Liburnicæ*] Liburnia pars est Dalmatiæ, in qua genus navis celeris et levis inventum, quæ Liburnicæ dictæ sunt naves, quarumque usus invaluit, postquam magno in Actiaca pugna usui fuisse cognitum est.

63 *Libo*] De Libone supra.

64 M. *Octavius*] Quis fuerit nescitur. Certe de eo posthac agetur in lib. de bello Alexandrino, ubi a Valentio superatus est.

cio maritimo M. Bibulus⁶⁵ præpositus cuncta administrabat : ad hunc summa imperii respiciebat.

6. Cæsar, ut Brundisium venit,^d concionatus apud milites : ‘ quoniam prope ad^e finem laborum ac periculorum esset perventum, æquo animo^f mancipia atque impedi- menta in Italia relinquenter ; ipsi expediti naves conser- derent, quo major numerus militum posset imponi ; omniaque ex victoria et ex^g sua liberalitate sperarent.’ con- clamantibus omnibus,^h ‘ imperaret quod vellet ; quodcumque imperavisset, se æquo animo esseⁱ facturos ;’ pridie^j Nō- ras Januarias naves solvit,^k impositis, ut supra demonstratum est, legionibus septem. Postridie^l terram attigit. Ce- rauniorum⁶⁶ saxa inter et alia loca periculosa quietam nac- tus stationem, et portus omnes timens,^m quos teneri ab ad- versariis arbitrabatur,ⁿ ad eum locum, qui appellatur^o Palæste,⁶⁷ omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit.^p

^c Ridicule *Trib.* vel *Treb.* MSS. quidam et Edd. pp. *M. deest* Ed. pp.—^d *perv.* L. pr.—^e *deest* L. pr.—^f *ut a Carr.* L. sec. Dorvill. Edd. pp.—^g Exu- lat L. pr. sed V. ad B. G. III. I.—^h *cunctis Lov.*—ⁱ *deest* L. pr. Lov. bene.—^j *abest* Sc. et Edd. quibusdam. Reliqui MSS. II *Non—k solvunt Pet.* L. pr. Sc.—^l *Pridie Cuj. postpridie* L. pr. Sc. V. Dorv. dein *atingit* Edd. qdd.—^m *timentes* L. pr.—ⁿ *arbitrabantur* L. pr. Pet.—^o *ad- pellabatur* Pet. L. pr. et vulgo *Pharsalus.*—^p *exponit* Edd. Vasc. Steph.

NOTÆ

65 *M. Bibulus*] Cæsaris in consula- tu collega fuerat anno U. C. 100xcv ; sed cum se Cæsari legem Agrariam promulganti opponeret, ab eo paene fuit. interfectus, totoque consulatus tempore se domi continuit, foroque caruit. Unde jocus urbanorum scri- bentium, non ‘ Cæsare et Bibulo,’ sed ‘ Julio et Cæsare consulibus.’ Unde et hi versus : ‘ Non Bibulo quicquam nuper, sed Cæsare factum est, Nam Bibulo fieri consule nil me- minui.’

66 *Cerauniorum*] Ceraunios hos vo- eat a Cerauniis aut Acrocerauniis montibus, qui in illa Epiri parte ap- parent crebris tempestatisbus infames.

Æn. III. ‘ Provehimur pelago vici- na Ceraunia juxta.’ Ubi Servius : ‘ Sunt montes Epiri a crebris fulmini- bus propter altitudinem nominati,’ κεραυνὸς enim Græce fulmen. Est ibi finis Ionii maris. Quicquid enim in- de ad septentriones pertinet, Adria dicitur. Dicuntur vulgo *Chimariauti*.

67 *Palæste*] Si Lucano credimus, et quidni credamus, quam caiquam magis, quandoquidem ratio carminis errorem non admittit, locus ille *Pa- lestus* vel *Paleste*-dicebatur : ‘ fluctu- que secundo Lapsa Palestinas uncis confixit arenas.’ Eandem lectionem vetusti comprobant codices. Itaque sic potius legere certum est.

7. Erat Orici⁶⁸ Lucretius Vespollo^a et Minucius Rufus cum Asiaticis navibus duodeviginti, quibus jussu D. Lælii præerant; M. Bibulus cum navibus cx Corcyrae.⁶⁹ Sed neque illi, sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi, cum Cæsar omnino duodecim^c naves longas præsidio duxisset, in quibus erant constratae quatuor: neque^t Bibulus, impeditis navibus dispersisque remigibus, satis mature⁷⁰ occurrit, quod prius ad continentem visus est Cæsar, quam de ejus adventu fama omnino in eas^u regiones perferretur.

8. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisium a Cæsare remittuntur, ut reliquæ legiones equitatusque transportari possent.^v Huic officio præpositorus erat Fufius Kalenus, legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed serius a terra proiectæ^w naves, neque usæ nocturna aura, in redeundo offendunt. Bibulus enim, Corcyrae certior factus de adventu Cæsaris, sperans, alicui se^x parti onustarum navium occurrere posse, inanibus^y occurrit, et, nactus circiter triginta, in eas indiligentiaæ suæ ac doloris iracundia erupit, omnesque incendit; eodemque igne nautas dominosque navium interfecit,^z magnitudine pœnæ reliquos deterrente^a sperans. Hoc confecto negotio, a Salonis^b ad Orici portum stationes^c littoraque omnia longe

Gr. post.—^a *Bispillo* MSS. plerique et meliores. *Hispillo* alii vel *Hispilo* cum Edd. pp. sed vide Comment. et nummos.—^r *ex Coreyra* V.—^s xv Ed. Flor.—^t vulgo deest *neque*.—^u *ejus* L. pr. Dorv. *proferr.* V.—^v *posset* Lov. Dorv.—^w *prof.* L. pr. Adi ad v. 7.—^x Sic MSS. non *se al.*—^y *navibus* MSS. 3. Edd. qdd. V. Freinsh. ad Curt. iv. 5. 18.—^z *interficit* Sc. B. L. sec. Edd. pp. aliaeque.—^a *deterrire* Sc. Ed. Steph. *terreri* L. pr.—^b *Sasonis* Cuj. L. pr. Lov. Sc. male. V. Ciaccon. et C. seq. dein non melius *Corici* Sc. Cuj. Pet. V. *Coreyri* L. pr. ferri posset atque *O. portu.*—^c *et st.* Pet. L. Lov.—^d *exp.* Lov.—

NOTE

68 *Orici*] Oricum prima Epri urbs. Nunc alii dicunt esse *Valonam*, alii *Orcho*, Brundisino portui opposita. Ptolemaeus eam in Chaonia statuit. Ex ea solebant exercitus Italici traduci. Plinius scribit distare a Salentino Italiae promontorio xc mill. pass. et a Colchis fuisse conditam.

69 *Corcyrae*] De Coreyra supra.

70 *Satis mature*] Videtur mendum,

quod emendare tutum. Nam est adendum *non*, ut legatur *non satis maturæ*.

71 *Salonis*] Salona vel Salona Dalmatiæ metropolis, patriæ postea Diocletiani imperatoris. Fertur esse eversam, prope Spalatro vel Clissam. Siquidem Spalatensis archiepiscopus Salonianum se dicit.

lateque classibus occupavit: custodiisque diligentius dispositis,^d ipse gravissima hyeme in navibus^e excubabat, neque ullum laborem aut munus^f despiciens, neque subsidium expectans, si in Cæsaris complexum venire posset.⁷²

9. Discessu^g Liburnarum⁷³ ex Illyrico,^h ⁷⁴ M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit. Ibiⁱ concitatis Dalmatis^j reliquisque barbaris, Issam^k ⁷⁶ a Cæsaris amicitia avertit: conventum Salonis⁷⁷ cum neque pollicitationibus, neque denuntiatione^l periculi, permovere posset, oppidum oppugnare instituit: est autem oppidum et loci natura et colle munitum: sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt,^m et, cum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum, crebrisⁿ confecti vulneribus, ad extrellum auxilium descendebant, servosque omnes puberes liberaverunt,⁷⁸ et, præsectis

^e nari MSS. 4.—^f onus Ms. Reg.—^g vulgo sed post discessum.—^h Illyria V.—ⁱ Sic Pet. L. pr. Ubi V. vulgo ibique—^j Dalmatiis MSS. 2. Delm. Ursin. et aliusque Lov. Dorv.—^k Hissam MSS. plerique et Edd. Vett.—^l denunciationibus Ms. Urs.—^m muniverunt L. sec. Dorv.—ⁿ deest Dorv. affecti V. Adi ad

NOTÆ

72 Neque subsidium expectans, si in Cæsaris complexum venire posset] Vi detur mendum; sed emendare non tutum. Forte congressum est repandum.

73 Discessu Liburnarum] Non tantum aliquid deest, sed et temporis superioris historia narratur, quæ gesta sit ante Cæsaris adventum.

74 Illyrico] Illyrica regio pars Dalmatiae quam statuit Strabo circa Cerayram; continet Sclavoniā, Croatiā, Boſniā, atque Dalmatiā.

75 Dalmatis] Dalmatiā eam partem Pannoniā, quæ Hadriaticum mare spectat, Plinius appellat III. 25.

76 Issam] Issa insula et urbs opposita Dalmatiæ ipsisque Salonis. Lissa dicitur Sophiano. De qua sic Marciānus Heracleota: Νῆσος κατ' αὐτὸύ δ' ἐστιν Ἰσσα λεγομένη, Συρακου-

σίων δ' ἔχονσα τὴν ἀποκλαν: Insula juxta hos Issa dicta, Syracusanorum habens coloniam.

77 Conventum Salonis] Is conventus erat civium Romanorum qui negotiabantur et plurimi erant in provinciis populi Romani. Quod testatur Cicero in orat. pro Fonteio: ⁷⁴ Referta est Gallia negotiatorum, plena civium Romanorum, unum ex toto negotiatorum, colonorum, publicanorum, aratorum, pecnariorum numero testem producant. Item in epistol. ad Quintum fratrem: ‘Constat Asia primum ex eo genere sociorum, quod est ex omni genere hominum humanissimum; deinde ex eo genere civium, qui aut publicani sunt, aut ita negotiantur, ut loeupletes sint.’

78 Servosque omnes puberes liberaverunt] Ut nempe militare possent. Non enim licebat servis militare. Sie Flo-

omnium mulierum^o crinibus,⁷⁹ tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinis castris oppidum circumdedit, atque uno tempore obsidione et oppugnationibus eos premere coepit. Illi omnia perpeti parati, maxime a^p re frumentaria laborabant. Quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: et longo interposito spatio, cum diuturnitas oppugnationis^a negligentiores Octavianos effecisset,⁸⁰ nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis,^c ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt.^t His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde^u tertia et quarta et deinceps reliqua:

Front. II. 5. 39.—^o vulnerum L. sec. numerum V.—^p deest præp. in Edd. nonnullis: sed V. VII. 10.—^a Oppugnationi Pet. ut cum negl. construas. —^r fecisset Urs. Dovr.—^s depos. Urs.—^t inrupunt L. sec. Dovr.—^u et inde

NOTÆ

rus scribit in bello Punico secundo: ‘Elicit in sacramentum militiæ libertata servitiae.’

79 *Præsectis omnium mulierum crinibus*] Non quod ex illis tormenta constarent, sed quod balistarum funes inde conficerent, si cannabæ et nervis deficerentur. Porro hoc idem factum a Romanis in capitolio ob sessis, auctor est Lactantius I. II. adversus gentes; quapropter ædem *Veneri Calvæ* consecrarunt. Strabo vero in fine I. XVII. idem factum Carthagine docet. Ctesibius in lib. de machinis bellicis hanc rationem conficiendorum funium sic explicat, quos Graeci tonos appellant: Τόνος καὶ ἐκ τριχῶν γίνεται γυναικέων, αὐταὶ γὰρ λεπταὶ τε οὖσαι καὶ μακραὶ καὶ πολλῷ ἔλατι τραφεῖσαι, θταν πλάκωσιν, εὐτονίαν πολλὴν λαμβάνουσι, ὡστε μὴ ἀπάδειν τῆς διὰ τῶν νεύρων ἰσχύος: *Tonus et ex capillis fit muliebribus, illi enim cum sint tenues et longi, multoque oleo nutriti, cum plect-*

tuntur, magnam firmitatem accipiunt, ut non differant a nervorum robore. Vitruvius vero x. 16. de balistis et catapultis, hoc solitum ostendit: ‘Nam quæ fuent in capitibus foramina, per quorum spatia contenduntur capillo maxime muliebri vel nervo funes.’ Item Julius Capitolinus in vita Maximi, et Plutarchus in lib. de fœnore.

80 *Cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset*] Hoc ut caveatur præcipit Vegetius IV. 28. ‘Cum negligenter, paribus insidiis subjacent ob sidentes. Nam sive cibo sive somno fuerint occupati, sive otio aut aliqua necessitate dispersi, tunc oppidanū repente prorumpunt, ignorantes perimunt, arietes, machinas ipsosque aggeres ignibus concremant, omniaque in perniciem suam fabricata opera subvertunt.’

omnibusque^x eos castris expulerunt, et, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus.^y Jamque hyems appropinquabat,^z et, tantis detrimentis acceptis, Octavius, desperata oppugnatione^x oppidi, Dyrrachium sese^y ad Pompeium recepit.

10. Demonstravimus,^z L. Vibullium Rufum,⁸² Pompeii praefectum, bis in potestatem pervenisse^a Cæsaris atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania.^b Hunc pro suis beneficiis Cæsar idoneum judicaverat,^c quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret; eundemque^d apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: ‘debere utrumque pertinaciæ finem facere, et ab^e armis discedere, neque amplius fortunam periclitari: satis^f esse magna utrinque incommoda accepta, quæ pro disciplina et praeceptis habere possent,^g ut reliquos casus timerent. Illum Italia expulsum, amissa Sicilia et Sardinia duabusque Hispaniis, et cohortibus in Italia atque Hispania civium Romanorum centum atque triginta; se^h morte Curionis et detimento Africaniⁱ exercitus tanto, militumque ditione ad Coreyram.⁸³ Proinde

Pet.—^x que deest L. pr. omnesque Lov.—^w Hæc 4 verba desunt Lov. Dorv. et Edd. pp.—^x expugn. Edd. Vasc. Steph. St. Gr. post. male.—^y se L. pr.—^z Sic MSS. o. et Edd. pp. non demonstratum est. Mox Jubilium, Bibulum, Bibullum, Bibulum MSS. et Edd. pp. hic et infra.—^a ren. Pal. Dorv. Sc. Edd. Vasc. Steph.—^b Hispaniam V.—^c Sic MSS. non jud. id. judicavit L. pr.—^d eand. Lov.—^e ponere atque a. L. pr.—^f satisque MSS. 3.—^g possint Pet. L. pr. Mox ab Italia vulgo, et in Hisp.—^h Sic Sc. L. pr. Reliqui MSS. et Edd. Vett. male carent se. a. m. V.—ⁱ ita MSS. Br. Sc. L. pr. Alii et Edd. Vett.

NOTÆ

⁸¹ *Jamque hyems appropinquabat, &c.]* Cum superius sit scriptum Nonis Januariis a Brundisio fuisse discessum, hic autem scribatur appropinquare hyemem, Octavii historiam in superiorum autumnum oportet rejicare, quæ et mutila fuerit, ut supra fuit observatum.

⁸² *Vibullium Rufum]* Praefectum fabrum intelligo. Namque Cæsar in epistola ad Oppium scribit se duos praefectos fabrum Cn. Pompeii de-

prehendisse, ambosque missos fecisse, quorum unus hic fuit, alter Cn. Magius. Porro Vibullius dicitur nominatim fuisse dimissus in Hispania, non nominatim dicitur captus. Sed cum Afranius et Petreius in potestatem Cæsaris venerint, vult intelligi illum in eorum fuisse numero.

⁸³ *Militumque ditione ad Coreyram]* Non tamen omnes se dediderunt fame premente. Nam cohors una Opitergina, id est, ex Opitergio Ve-

‘ sibi ac reipublicæ parcerent; quantum^j in bello fortuna
 ‘ posset, jam ipse incommodis suis satis essent documento.
 ‘ Hoc unum esse^k tempus de pace agendi, dum sibi uterque
 ‘ confideret, et pares ambo viderentur: si vero alteri paulum^l
 ‘ modo tribuisset fortuna, non esse usurum conditionibus
 ‘ pacis eum, qui superior videretur, neque fore æqua^m parte
 ‘ contentum, qui se omnia habiturum confideret: conditio-
 ‘ nes pacis, quoniam anteaⁿ convenire non potuissent, Ro-
 ‘ mæ ab Senatu^o et a populo peti debere: interea et rei-
 ‘ publicæ et ipsis placere oportere, si uterque in concione
 ‘ statim juravisset,^p se triduo proximo exercitum dimissu-
 ‘ rum: depositis^q armis auxiliisque, quibus nunc confide-
 ‘ rent, necessario^r populi Senatusque judicio fore utrumque
 ‘ contentum. Haec quo facilius^s Pompeio probari possent,
 ‘ omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum.^t⁸⁴

11. Vibullius, his expositis a Cæsare, non minus neces-
 sarium esse existimavit, de repentina adventu Cæsaris Pompei-
 um fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset,^t
 antequam de mandatis agi^u inciperet: atque ideo, continuato
 et^v nocte et die itinere atque mutatis ad celeritatem jumentis,⁸⁵
 ad Pompeium contendit, ut adesse Cæsarem omnibus

perperam Afraniani vel Afranii.—^j vulgo quantumque.—^k est MSS. 2.—^l paulu-
 ium Lov. Dorv. V. L. sec. Edd. R.M.V. ut alibi. modum Lov. Abest Ed. Ven.
 —^m ea MSS. 5. et qua se Lov.—ⁿ ante L. pr. sec.—^o vulgo a S.—^p jurasset
 Dorv. a m. pr. juravissent Lov. ut alibi. Mox proximum Dorv.—^q depositisque
 MSS. 3. et Edd. Vett. minus bene.—^r deest L. pr.—^s quoque ut f. L. sec.—
^t possit Edd. pp.—^u agere V.—^v deest MSS. plerisque. dein ac die L. pr. Lov.

NOTÆ

neti tractus oppido, quam ducebat
 Vulteius tribunus, ubi rate facta, ne
 velis indicium sui hostibus faceret,
 effugere conata, id efficere non po-
 tuit, et hostes magno numero sibi
 imminere cognovit, quibus minime
 par erat, ferox consilium cepit mu-
 tuis vulneribus occumbendi, quod im-
 plevit in conspectu hostis. Locum
 Dionis qui hanc rem narrat citavimus
 in fine libri II. Rem illam perstringit

Epitome Liviana, fuse describit Lu-
 canus.

84 *Omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum]* Se Cæsarem mis-
 sos facturum non tantum exercitus
 suos, sed præsidia quæ habebat in
 urbibus.

85 *Mutatis ad celeritatem jumentis]* Non novum inventum est dispositis
 certas per stationes equis uti ad cele-
 ritatem.

copiis nuntiaret. Pompeius erat eo^w tempore in Candavia⁸⁶ iterque^x ex Macedonia in hyberna Apolloniam⁸⁷ Dyrrachiumque⁸⁸ habebat. Sed re nova perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere^y cœpit, ne Cæsar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die^z Oricum⁸⁹ proficiscitur. Quo cum venisset, L. Torquatus,⁹⁰ qui jussu Pompeii oppido praeerat præsidiumque ibi Parthinorum⁹¹ habebat, conatus portis clausis oppidum defendere; cum Græcos murum ascendere atque arma capere juberet; illi autem^b se^c contra imperium^d populi Romani pugnaturos esse negarent;⁹² oppidani autem etiam^e sua sponte Cæsarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit, et se atque oppidum Cæsari dedidit,^f incolumisque ab eo conservatus est.

atque d. L. sec. Dorv.—^w eodem V.—^x atque Pet. Sc. L. pr. B. itemque L. sec.—^y pergere Lov.—^z desunt e. d. in L. pr.—^a deest MSS. nonnullis. Pertinorum Edd. pp.—^b vulgo Gr. &c. jubet. Illi autem quum jussisset L. pr. jussit B. L. sec. Lov.—^c deest MSS. 4. sed in L. pr. et Dorv. ponitur post pugn.—^d imperatorem Hotom. et Vasc. M. male.—^e vulgo deest etiam. in oppido Lov. in oppidum Pal. Dorv.—^f vulgo dedit.—^g cuius Pet. L. pr.—^h Strab. MSS. et

NOTÆ

86 *In Candavia*] Candavia tractus est Macedoniae prope Heracleam Senticam. Plinius enim III. 23. ‘ montes Candavie’ commemorat. Ii ab occidente Macedoniam cingunt.

87 *Apolloniam*] Apollonia Taulantiorum oppidum, quanquam Plinius illud constitutat in Macedonia. Sed non ita videtur; quandoquidem ex Macedonia ad id Pompeius contendit. Sic Plinius ‘Apollonia quondam Corinthiorum colonia VII millibus passuum a mari recedit.’ Hanc Strabo dicit esse præstantibus legibus instructam. Forte ob eam causam Augnstus puer eo missus ad disciplinas parandas. Sophianus dicit nomen retinere. Alii dicunt *Issopolim* vocari. Plinius addit eam esse e regione Hidruiti.

88 *Dyrrachiumque*] Jam de Dyrrachio.

89 *Oricum*] De Orico supra.

90 *L. Torquatus*] De hoc sic M. Tullius in Bruto: ‘ Erant in eo plurimæ literæ, nec ea vulgares, sed interiores quædam et reconditæ, divina memoria, summa verborum et gravitas et elegantia. Atque hæc omnia vitæ decorabat gravitas et integritas.’ Is, teste Appiano, mansit postea cum Cæsare in honore ab illo habitus. Verum postea ad Scipionem in Africam transiit, ibique cum eo et Damasippo periit.

91 *Parthinorum*] Parthenia urbs Illyrica, cuius cives eo nomine Cæsar appellat. Vide Plinium III. 23.

92 *Illi autem se contra imperium pop. Rom. pugnaturos esse negarent*] Quia Cæsar erat consul, videbantur contra pop. R. imperium pugnaturi, qui illi resisterent.

12. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita^m mora, Apolloniam proficiscitur. Ejus^e adventu auditio, L. Staberius,^b qui ibi præerat, aquam comportare in arcemⁱ atque eam munire obsidesque ab Apolloniatisbus exigere cœpit. Illi vero, ‘daturos se negare, neque portas consuli præclusuros; neque sibi judicium sumturos contra, atque^j omnis Italia populusque Romanus judicavisset.’ Quorum cognita voluntate, clam profugit Apollonia^k Staberius. Illi ad Cæsarem legatos mitunt, oppidoque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses,^l Amantiani⁹³ et^m reliquæ finitimæ civitates, tota que Epiros,ⁿ et, legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur.

13. At Pompeius, cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ,^o Dyrhachio timens, diurnis eo^p nocturnisque itineribus contendit.⁹⁴ Quo simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitu, quod properans^q noctem diei conjunxerat, neque iter intermisserat, ut paene omnes in Epiro finitimisque regionibus signa relinquenter, complures arma projicerent, ac fugæ simile iter videretur. Sed, cum prope Dyrhachium Pompeius constitisset castraque metari jussisset, perterritio etiam

Edd. qdd. sed vide Man. et Urs.—ⁱ arce L. pr. Lov.—^j id quod Dorv. L. sec. Edd. pp. aliaque. c. omnes sumt. o. It. B. omnes atque Italiam populus nisi R. Lov. que abest MSS. multis post pop. ^k vulgo Apolloniates.—^l MSS. et Edd. Vett. Billidenses, Byllidenses, Bellid. et Amathini, Amatini. sed vide Ciacc. et Brant. ac Man. ad Cie. Fam. XIII. 42. et viros doctos ad c. 42. infra.—^m quoque addunt Pal. Dorv. et Edd. R. M. V.—ⁿ Sic L. pr. non us.—^o gesta L. pr.—^p deest Sc. seu nocturnis i. L. pr.—^q Pompejus L. sec. ut p. conjunxerit n. in-

NOTÆ

93 *Bullidenses, Amantiani*] De iis ita Plinius III. 23. ‘Accolunt barbari Amantes et Buliones.’ Quos et sequenti libro *Amantinos* et *Bullidenses* appellat. Ptolemæus Elimiotarum scribit esse *Bullidem, Orestidos Aman-tiam*. Scylax vero vetustissimus scriptor, sic de iis habet: Βούλιων δ' εἶσιν Έθνος Ἰλλυρικόν: Bulini autem sunt gens Illyrica.

94 *Diurnis eo nocturnisque itineribus*

contendit] Appianus scribit tanta lasitudine affectos fuisse Pompeii milites, ut oneribus suis abjectis se latenter subducerent, præsentem requiem pluris facientes, quam metum ab imminentibus hostibus. Ipse vero Pompeius ad tardandum Cæsaris iter concædes faciebat, pontes fluminum interrumpebat, commeatus incendebat.

tum exercitu, princeps Labienus⁹⁵ procedit, juratque, ^r se cum non desertorum eundemque casum subiturum, quemcumque ei^s fortuna tribuisse. Hoc idem reliqui jurant legati: hosti tribuni militum centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus jurat. Cæsar, præoccupato⁹⁶ itinere ad Dyrrachium, finem properandi facit, castraque ad flumen Apsum⁹⁷ ponit in^v finibus Apolloniatum, ut castellis vigiliisque^{w⁹⁸} bene meritæ civitates tutæ essent præsidio; ibique reliquarum ex Italia legionum adventum expectare et sub pellibus⁹⁹ hyemare constituit. Hoc idem Pompeius fecit,^x et, trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes auxiliaque conduxit.

14. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves impositis,^y ut erat præceptum a Cæsare, quantum navium facultatem habebat, naves solvit, paulumque^z progressus a portu, literas a Cæsare accipit,^a quibus est^b certior factus, portus^c littoraque omnia^d classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit,^e navesque omnes^f revocat. Una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Kaleni obtem-

termiserit Vir D. minus bene, quod est quia.—^r processit, juravitque Lov. Dorv. juravitque L. sec.—^s deest L. sec. Dorv. Lov.—^t deest L. pr. hoc B. dein que abest a Lov. Pal. Dorvill.—^u MSS. plerique et Edd. pp. *Habus subponit*, vel *Abus subp.* ridicule. alii *Tapsum vel Thapsum*, ut et mox MSS. cum Edd. pp. et c. 19. *Thabusum* Pal. V. Luc. v. 462.—^v ut L. pr. et *Apolloniatum* cum L. sec. Edd. Rec.—^w vulgo *vig.* *cast.*—^x vulgo *facit.*—^y vulgo *positis.*—^z *paullulum* Lov. L. sec. vulgo *a p. prog.* contra MSS. ordinem.—^a accepit MSS. 3.—^b deest L. pr.—^c *portum* Pet. L. pr. Lov. Dorv.—^d abest V.—^e recepit L. pr. Lov. Dorv.—^f deest L. pr.—^g ad *Oric.* Lov. non male. V. ad B. G. I. 7.—^h omnes

NOTÆ

95 *Princeps Labienus*] Is est qui legatus ejus fuerat in Gallia, et ab eo cum primis defecerat ad Pompeium.

96 *Casar, præoccupato, &c.*] A Pompeio, qui præcucurrerat.

97 *Apsum*] Apsus Macedoniae fluvius dicitur Theueto *Spirnasse*, Nigro *Ureum*, vel *Thapsum*. Mihi non videatur inventu difficultis, si Apollonia nomen antiquum retinuit. Cum enim Strabo l. vii. scribat Apolloniā esse sitam ad Aouim fluvium, deinde si-

num Adriaticum versus statnat Apsum, prætereaque dicat esse post Dyrrachium, facile cognosci potest. Ibi tum classe missa, Oricum recepit Pompeius quod amiserat, ut testatur Appianus.

98 *Ut castellis vigiliisque*] Latet mendum. Forte pro *vigiliis* est rependum *ricis*.

99 *Sub pellibus*] Sub tentoriis quæ ex pellibus fiebant.

peravit, quod erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur, delata Oricum^{g 100} atque a Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus ad impuberes suppli- cium sumit, et ad unum^b interficit. Ita exiguo tempore mag- noqueⁱ casu totius exercitus salus constituit.

15. Bibulus, ut supra demonstratum est,^j erat cum^k classe ad Oricum: et, sicut^l mari portibusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur: præsidiis enim dispositis, omnia littora a Cæsare tenebantur; neque lignandi atque aquandi, neque naves ad terram religandi, potestas siebat. Erat res in magna difficultate, summisque angustiis rerum necessariarum^m premebantur, adeo ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyraⁿ navibus onerariis supportare:^o atque uno^p etiam tempore accidit, ut, difficilioribus usi tempestatibus,^q ex^r pellibus, quibus erant tectae naves, nocturnum excipere rorem cogerentur:^s quas tamen^t difficultates patienter atque^u æquo animo ferebant, neque sibi nudanda littora et^v relinquentos portus existimabant. Sed cum essent in quibus demonstravi angustiis, ac se Libo cum Bibulo conjunxisset, loquuntur ambo^w ex navibus cum M.^x Acilio et Statio Murco,¹⁰¹ legatis, quorum alter oppidi muris, alter præsidiis ter-

addit L. pr. ut v. 37. vi. 40. &c.—ⁱ vulgo magno c.—^j diximus Lov. Dorv.—^k in iudicem.—^l Ita MSS. non sicut, et portibus. V. ad B. G. III. 8.—^m res necessarie Lov. Dorv. premebatur L. sec. V. mox cogeretur Dorv.—ⁿ Coreyram MSS. Pet. Seal. et 4 alii. fors. C. in navibus.—^o deport. L. pr.—^p etiam uno MSS. quidam et Edd. Vett. etiam deest Lov. Pal. Dorv.—^q temporibus L. sec.—^r desunt exp. Lov.—^s C. invit Carr. L. sec. Edd. pp. exc. cog. triumphum V.—^t ante MSS. 3.—^u Sic MSS. o. non et.—^v portusque rel. L. pr.—^w deest Lov.

NOTÆ

100 *Delata Oricum*] Ergo erat in potestate Pompeii, quod, ut Appianus testatur, a Cæsare fuerat amisum, forteque eo fuerant decepti, quod a Pompeio receptum ignorabant.

101 *M. Acilio et Statio Murco*] Aciliorum gens plebeia divisa fuit in duas familias, Glabronium et Balborum, multis consulatibus triumphisque clara. Statio gens pariter ple-

beia fuit. Hic Cæsaris legatus rem fortissime felicissimeque gessit. Post ejus mortem ad Brutum Cassiumque transivit, illis victis ad Sextum Pompeium cum multis navibus pervenit. Sed Menas et Menecrates qui apud ipsum nihil non poterant, invidia commoti, quod apud ipsum in honore esset, curaverunt occidi, ut refert Dio l. XLVIII. et Velleius l. II.

restribus praeerat; ‘ velle se maximis de^y rebus cum Cæsare loqui, si sibi ejus facultas^z detur.’ Huc addunt pauca rei confirmandæ causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant ut sint induciæ, atque ab iis impetrant: magnum enim, quod afferebant, videbatur, et^a Cæsarem id summe sciebant cupere, et profectum aliquid Vibullii^b mandatis¹⁰² existimabatur.

16. Cæsar, eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores civitates et rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum,¹⁰³ oppositum Corcyrae. Ibi^d certior ab Acilio et Murco per literas factus de postulatis Libonis et Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo cum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo atque excusat Bibulum, quod ‘ is iracundia summa erat,^f inimicitiasque habebat etiam privatas cum Cæsare, ex ædilitate et prætura conceptas;¹⁰⁴ ob eam rem^g colloquium vitasse, ne res maximæ spei maximæque utilitatis ejus iracundia impedirentur. Pompeii

^{—x} Ursin. M.? —y Sic Lov. non de m. —z si ei f. L. pr. si sibi ej. f. Pet. ejus deest Pal. B. Lov. Dorv. bene. —a deest Pal. —b vulgo Bibuli. —c pr. erat, et dein erat autem ad Carr. Lov. Dorv. Pal. Edd. pp. et aliæ. —d ubi Edd. Vasc. Steph. &c. Vulgo contra MSS. ab Ac. cert. —e reliquit Pet. L. pr. bene. —f abest Lov. uti et que a V. —g causam Pet. B. L. sec. V. Ed. R. Steph.

NOTÆ

102 *Profectum aliquid Vibullii mandatis, &c.]* Vulgo Bibuli, sed Vibullii Canterus, Ciacconius, Vossius, Celarius, aliquie.

103 *Buthrotum]* Oppidum Epiri opositum Corcyrae, a qua it millibus passuum distat, nunc Butrinto.

104 *Ex ædilitate et prætura conceptas]* Immo et ex consulatu, de quo Cæsar nihil commemorat, ne suæ quoque injuriaæ meminerit. De prætura nihil usquam est. De ædilitate scriptit Suetonius, usque adeo Cæsarem communium impensarum gratiam cepisse, ut non dissimularet Bibulus sibi evenisse quod Polluci. Ut enim

geminis fratribus ædes in foro constituta tantum Castoris vocaretur, ita suam et Cæsaris munificentiam unius Cæsaris dici. Interim notetur mos Cæsaris, qui inimicos suos impotentes animi videri velit, cuius tamen factum modestissimum legitur apud Valer. Max. in titulo de moderatione animi IV. 1. cum enim duorum ejus egregiæ indolis filiorum interfectores ad eum vinctos regina Cleopatra mississet, ‘ carnifices sanguinis sui intactos e vestigio ad Cleopatram reduci jussit, dicendo potestatem ejus vindictæ, non suam, sed senatus esse debere.’

‘ summam esse ac fuisse semper voluntatem ut componerentur,^h atque ab armis discederetur: sed potestatem ejus rei seⁱ nullam habere, propterea quod de concilii^j sententia summa^k belli rerumque omnium Pompeio permiserint:^l sed, postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per^m se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciae, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret.ⁿ Huc addit pauca de causa et^o de copiis auxiliisque suis.

17. Quibus rebus neque tum^p respondendum Cæsar existimavit,^q neque nunc, ut memoriae prodantur,^r satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, ‘ ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret;^s idque ipsi^t fore recipierent aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse divisam, ut illi classe^t naves auxiliaque sua impidirent, ipse ut^u aqua terraque eos prohiberet:^v si^w hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; si illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco.’ Hli neque legatos Cæsaris reci-

dein colloquitur Pal. vitavisse B.—^b vulgo componeretur.—ⁱ Sic MSS. et Edd. Vett. non se ej. r. Exulat se a Pet. V. L. pr. hujus MSS. 2.—^j consilii vulgo.—^k MSS. 5. summam.—^l commiserunt B. permiserunt Edd. pp.—^m perfectum Edd. qdd.—ⁿ nocere posset Lov. Dorv.—^o deest L. pr.—^p deest Lov. tamen Carr.—^q existimabat MSS. et Edd. qdd.—^r vulgo prodatur.—^s sibi Lovan.—^t classem Sc. L. pr. classem et Lov. Dorv. L. sec.—^u deest Lov. Dorv.—^v vulgo et si, ac mox sin.—^w intellegit Lov.—^x deest MSS. 3.—^y et MSS. 4.

NOTÆ

105 Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret] Quia cum cive et hoste nullum legationis jus commune patriæ. Hosti mittere legatos licet, sed perduelli non licet. Cæsar porro hostis patriæ judicatus erat, atque adeo suis legatis cavit, ne illo nomine vis iis a Pompeio inferretur, quasi non legitimis.

106 Ipse ut aqua terraque eos prohiberet] Aqua dulci, quæ ex terræ fon-

tibus erumpit. Nec enim marina aqua ullo modo potabilis. Id est tempus cum aliunde revertens Cæsar, ad levam habens paludem, ad dextram vero mare, unde Pompeiana classis adnavigans jaculis ac telis missis vulnera dabat, ipse jussit milites a levâ ad dextram scutum transferre, atque hoc pacto hostium impetus evitavit. Auctor Polyænus.

pere, neque periculum præstare¹⁰⁷ eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere: unum instare de induciis, vehementissimeque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit^w præsentis periculi atque inopiæ vitandæ causa omnem^x orationem instituisse, neque ullam spem aut conditionem pacis asserre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

18. Bibulus, multos dies terra prohibitus, et graviore morbo ex^y frigore ac labore implicitus, cum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim^z morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit; sed separati suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius,^a sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat, ubi primum, rursus^b adhibito Libone et L. Lucceio¹⁰⁸ et Theophane,¹⁰⁹ quibuscum communicare de maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Cæsaris agere instituit,¹¹⁰ eum ingressum in^c sermonem Pompeius interpellavit et loqui plura prohibuit. ‘Quid mihi,’ inquit, ‘aut vita, aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? cujus rei opinio tolli non poterit, cum^d in Italianam, ex qua profectus sum, reductus existimabor.’ Bello perfecto, ab iis Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minus est, aliis rationibus per colloquia^e de pace agere.

dein et l. Pet. L. pr.—^z cum vim Carr. ejus v. Brnt.—^a Bibullius, Bibullus, Bibulus MSS. rursus.—^b reversus est Lov. Br. adhibitoque L. pr.—^c deest B. Vasc. Edd. quæd. sermone male.—^d Sic MSS. Urs. Br. Pet. Sc. L. pr. et Edd. Scal. et seqq. Reliqui MSS. et Edd. Vett. nisi c.—^e colloquium L. sec.—

NOTÆ

107 *Præstare*] Est forense vocabulum.

108 *L. Lucceio*] L. Lucceius scriptor Romanæ historiæ, ad quem sunt epistolæ Ciceronis ad Famil. lib. v.

109 *Theophane*] Theophanes erat Mitylenæus, rerum gestarum Pompeii scriptor, a quo quidem civitate donatus, et multis opibus fuit, de quo Cie. in orat. pro Archia Poëta. Inde cognoscitur quanta esset illi impera-

tori cura memoriarum suarum apud posteros propagandæ, qui duos haberet ad manum scriptores, alterum Latinum, alterum Græcum.

110 *De mandatis Cæsaris agere instituit*] Ideo Cæsar de pace agebat, quia nondum Antonium cum suis copiis transiisse mare dolebat, nec superior erat Pompeio, teste Dione; ideo et tam ferociter colloquium disturbatum ad Apsum.

19. Inter bina castra Pompeii atque Cæsaris unum flumen tantum intererat, Apsus,^f crebraque inter se colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pactiones colloquentium^g transjiciebatur. Mittit P. Vatinium^h legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret, et crebroⁱ magna voce pronuntiaret, ‘liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere, quod etiam fagitus ab saltu Pyrenæo^j¹¹¹ prædoniibusque licuisset: præsertim, ut id agerent,^k ne cives cum ‘civibus armis decertarent?’ Multa suppliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus. Responsum est ab altera parte, ‘A. Varronem profiteri, se altera die ad colloquium venturum,’ atque una etiam ubi utrimque admodum tuto legati venire, et, quæ vellent, exponere possent; certumque ei rei^l tempus constituitur. Quo cum esset postero die ventum, magna utrimque multitudo convenit, magnaque erat^m ejus rei expectatio, atque omnium intenti animi ad pacem esseⁿ videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit, submissa oratione¹¹² loqui de pace atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum medium orationem interrumpunt^o undique subito tela immissa, quæ ille obiectus armis militum vitavit. Vulnerantur tamen^p complures: in his Cornelius

^f Thapsus vel Tapsus MSS. et Edd. pp.—^g loquentium MSS. 7.—^h Vettin. MSS. 2. legatum abest a L. pr.—ⁱ cum addit Lov.—^j Pyreno L. pr. a s. MSS. et Edd. qdd.—^k ageret L. pr.—^l deest Lov. Dorv.—^m erat deest Pal. ex. ej. rei Pet. Pal. L. pr. Dorv. hujus L. sec. Dorv.—ⁿ deest L. pr. dein vulgo prodiit. —^o intercipiunt Edd. pp.—^p autem MSS. 3. et quamplures Lov. Pal. Dorv. ut.

NOTÆ

111 *Fugitus ab saltu Pyrenæo]* Hieronymus I. II. contra Vigilantium qui erat Convena, sic de ipso scribit: ‘Nimirum respondet generi suo, ut qui de latronum et convenarum natus est semine, quos Cn. Pompeius edomita Hispania ad triumphum ire festinans de Pyrenæi jugis depositus, et in unum oppidum congregavit,

unde et Convenarum urbs nomen accepit.’ Quæ nunc dicitur *Cominge*. Hic Hieronymi locus docet qui sint illi de Pyrenæo saltu fugiti, cum quibus Pompeius de pace egit, ut ne gravetur idem cum civibus facere.

112 *Submissa oratione]* Erat parvus fluvius. Nec enim fluvii magni sunt in Græcia, quæ est angusta.

Balbus, M. Plotius,¹ L. Tiburtius, centuriones^r militesque nonnulli. Tum Labienus, ‘Desinite ergo^s de compositione loqui: nam nobis, nisi Cæsar is capite relato,^t pax esse nulla^u potest.’

20. Iisdem temporibus Romæ M. Cœlius¹¹³ Rufus prætor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum¹¹⁴ juxta C. Trebonii prætoris urbani sellam collocavit, et, si quis appellasset^v de aestimatione et de solutionibus, quae per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate^w decreti et humanitate Trebonii, qui his^x temporibus clementer et moderate jus^y dicendum existimabat, ut reperiri non possent,^z

sæpe apud nostrum et alios.—^a Pollitius Lov. Plocius Pet.—^r centurionesque L. pr. clariss, ut puto.—^s inquit L. pr.—^t delato MSS. Urs. Lov. Pal. Dorv. L. sec.—^u non MSS. et Edd. qdd. poterit MSS. 2.—^v appellavisset MSS. plerique. provocasset Edd. pp.—^w celeritate L. pr.—^x deest his Pet. L. pr. V. Pal. Dorv.—^y ei jus Pet. moderata ejus L. pr. jus hoc Pal. B. L. sec. Dorv. Edd.

NOTÆ

113 *M. Cœlius*] Hic Cœlius est orator et Ciceronis discipulus, cuius et ad quem est lib. VIII. epistolarum Ciceronis ad Famil. qui, ut Asconius scripsit, Milonis studiosissimus erat, et tribunus quidem pleb. quo anno ab eo occisus est P. Clodius. Is Curiонem questor secutus est in Africam, ubi et classis præfectus fuit, ut libro superiore legimus. Idem prætoriam a Cæsare dignitatem accepit, sed peregrinam, indignatusque quod ab eodem Cæsare præturam urbanam Trebonius accipisset, de Cæsare in Macedonia bellum gerente falsos rumores sparsit, quasi is mortuus vietusque esset, et tandem ea fecit quæ hic leguntur. Quo in tumultu cum sellam ejus curulem consul Isauricus fregisset, alteram posuit loris intentam. Dicebatur autem consul aliquando a patre cæsus flagris. Quo facto risus conciliatus interim admista gravitate, auctor Quintilianus

vi. 3. Hunc porro Cœlianum tumultum sic describit epitome Liviana: ‘Cœlius Rufus prætor, cum seditiones in urbe quam maxime concitaret, novarum tabularum spe plebe solicitata, abrogato magistratu, pulsus urbe, Miloni exuli, qui fugitivorum exercitum contraxerat, se conjunxit. Uterque cum bellum molirentur, intererint sunt.’ Eum Cicero non illaudatum præterit in libro de claris oratoribus, et in oratione pro Dejotaro scribit Cœlium tumultuari cœpisse circa initia belli Africani, quod plus uno anno Cæsar anticipat.

114 *Initio magistratus tribunal suum, &c.*] Esse potest sensus duplex, vel ut M. Cœlius prætor fuerit peregrinus, seque urbano prætori æquare voluerit Trebonio, vel quia litibus dirimendis ex æquo uterque datus esset, ab alteroque ad alterum appellare licet.

a quibus initium appellandi^a nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, et calamitatem aut propriam^b suam aut temporum queri, et difficultates auctionandi^c proponere, etiam mediocris est animi; integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiae est? Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Cœlius; et, ab^d hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpe causam videretur, legem promulgavit, ut sexies seni¹¹⁵ dies sine usuris creditae pecuniae solvantur.

21. Cum resisteret Servilius consul, reliquique magistratus, et minus opinione sua efficaret; ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgavit; unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram tabularum novarum;¹¹⁶ impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, et nonnullis vulneratis, eum de tribunal deturbavit. De quibus rebus Servilius consul ad Senatum retulit, Senatusque Cœlium ab^f republica removendum censuit.¹¹⁷ Hoc decreto eum consul Senatu prohibuit, et con-

pp.—^a possit L. pr. Edd. quæd. posset.—^b provocandi Edd. pp.—^c deest L. pr. —^d astimandi Edd. R. M. V. Mox MSS. et Edd. qdd. imprudentiae perperam: dein vulgo qui hos.—^e ob MSS. 4. profectis MSS. 3. profectius L. sec.—^f sufficeret L. sec. efficere L. pr. Pal. Dorv.—^g a r. MSS. 3. et Edd. qdd.—^h con-

NOTÆ

115 *Sexies seni*] Mendum est, quod tamen difficilem habet emendationem. Res omnis tamen aliquam lucem accipit a Livio l. vi. ubi sic legimus: ‘Creati tribuni C. Licinius et L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum et pro commodis plebis, unam de ære alieno, ut deducto eo de capite quod usurpis pernumeratum esset, id quod superesset triennio æquis portionibus persolveretur.’ Glareanus negat quibusdam in libris reperiri voces *seni dies*, quibus quidem sublati hæc erit sententia, ut creditæ pecuniae sex pensionibus sine usuris pendantur.

Paulus Manutius legit *sexenni die*, quod Latine dicitur ut *annua die*, *bina*, *trina*, &c. *sexenni die* ita erit *sex annis*. *Sexies* et *seni dies* idem est. Erit alterum horum interpretationum, quod in textum translatum fuerit.

116 *Alteram tabularum novarum, &c.*] De quibus supra, ut antiquatis et abrogatis superioribus tabulis, novæ tantum valerent.

117 *Senatusque Cœlium ab rep. removendum censuit*] Alio vocabulo circumscribendum, id est, interdicendum curia et foro.

cionari^g conantem de rostris¹¹⁸ deduxit. Ille, ignominia et dolore permotus, palam se proficisci ad Cæsarem simulavit; clam, nuntiis ad Milonem¹¹⁹ missis, (qui, Clodio interfecto, eo^h nomine erat damnatus,) atque eoⁱ in Italianam evocato,¹²⁰ quod, magnis muneribus datis,¹²¹ gladiatoriæ familiæ reliquias^k habebat, sibi conjunxit atque eum in Turinum¹²² ad solicitandos pastores præmisit. Ipse cum Casilinum¹²³ venisset,^l unoque tempore signa ejus militaria atque arma Capuae¹²⁴ essent comprehensa,^m et familia Neapolii¹²⁵ visa, atque proditio oppidi appareret,ⁿ patefactis consiliis, exclusus Capua, et periculum veritus, quod conventus¹²⁶

tionare MSS. 4.—^h *eius* MSS. plerique et Edd. Vett.—ⁱ *eum* Dorv.—^j *gladiatores* L. pr.—^k *reliquas quas* L. pr. Pet. Lov. Edd. pp. *quas* addunt etiam Pal. B. Dorv.—^l Sic MSS. mei, non *veniret*, ut Urs. et Vett. Edd. cum Scal. &c. vulgo etiam *Turinum*. dein *uno quoque* Lov. Dorv.—^m *compressa* L. pr. V. Edd. pp. *comprehensa* Pet. deest vulgo et.—ⁿ *adparere* Pet. L. pr. Sc. Ed. Ven.

NOTÆ

118 *Rostris*] Quæ sint rostra docet T. Livius I. viii. ‘Domitis Latinis, naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuit; Rostra que id templum appellatum;’ ubi solita conciones haberi apud populum.

119 *Ad Milonem*] Est hic pro quo insignis legitur Ciceronis oratio.

120 *Atque eo in Italianam evocato, &c.*] Massilia scilicet, ubi propter occidum Clodium exulabat, eo nomine Cæsari infensus, quod, cum omnes exules dictator in patriam revocasset, se solum eo numero exceperisset.

121 *Magnis muneribus datis*] Sic dicebantur spectacula, quibus ambitionis homines plebem deliniebant, sui studium concitantes.

122 *In Turinum*] In agrum oppido Turiorum adjacentem. Dion Cassium in Brutios venisse narrat, ubi sunt Turii: diversi quidem illi a Turinis Apulis, quorum urbs *Turium* antea *Sybaris* dicta. Velleius

habet *Compsam* in Hirpinis.

123 *Casilinum*] Dicitur a Livio situm ad ostium Voltturni fluminis in Campania, quod **10XL** militum Prænestinorum ibi ab Annibale obcessorum celebratur patientia, ubi cc drachmis venditus est tritici medimus, quem qui vendidit mortuus est, salvus vero fuit qui emerat. Sed ut pomœrium cum rapis consererent, miratus est Annibal quod sperarent obsidionem sustinere, donec crevisset rapum. Extremam etiam famem nucibus sustentabant, quas Gracchus in annem abjiciebat: ipsi ad se delatas cratibus et canistris hauriebant. Hodie dicitur *Castelluzo*.

124 *Capuae*] De Capua supra dicatum.

125 *Neapolii*] Neapolis nunc regni Neapolitani caput, urbs etiam nunc totius Italiae amenissima et pulcherrima. Nomen retinet.

126 *Conventus*] Conventus erat ci-vum R. in urbibus ubi potissimum erant coloniae.

arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit atque eo itinere sese^o avertit.

22. Interim Milo, dimissis circum municipia literis, ea, quæ faceret, jussu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad^p se per Bibulum delata essent; quos ex^a ære alieno laborare arbitrabatur, solicitabat. Apud quos cum proficer^r nihil posset, quibusdam solutis ergastulis,¹²⁷ Cosam¹²⁸ in agro Thurino oppugnare cœpit. Eo^s cum a Q. Pedio¹²⁹ prætore cum legione ** lapide ictus ex^t muro, periit:¹³⁰ et Cœlius, profectus, ut^u dictitabat, ad Cæsarem, pervenit Thurios:^y ubi, cum quosdam ejus municipii solicitaret, equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eo^w præsidii causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab iis est imperfectus. Ita^x magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratum et temporum solicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

23. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui præerat, navium quinquaginta, Brundisium venit, insulamque, quæ contra Brundisium portum est,^y occupavit; quod præstare arbitrabatur,^z unum locum, qua^a necessarius nostris

Gryph. adparerent B.—^o se MSS. multi.—^p desunt Lov.—^q deest Dorv.—^r proficeret vel perficeret n. q. Reg. L. sec. B. Edd. R. M. V. Vide ad Front. I. 7. 7.—^s is Pal. B. L. sec. Edd. pp. ubi Lov. Edd. Vasc. Steph. Str. Gr. post. et Hotom. tum in Pet. a abest a Lov. Pal. Dorv.—^t vulgo esset ex m. perit Pet. L. pr. V.—^u ut ipse tunc d. L. sec. Dorv. Pal. Edd. pp. Vasc. Steph. Str. Gr. post. ut ipse d. B. dictabat L. pr.—^v Turinos L. sec. Dorv. Brutios; ibi ascripsit Lips.—^w ab eo MSS. 3. et Edd. qdd.—^x vulgo itaque.—^y posita est B. occupat B. L. sec. V. paulo ante, insulam, que Carr.—^z Sic MSS. non un. l. arb.—^a qui MSS. 4. a quo Carr. Ed. Fl. qua magis L. sec. Edd. R. M. V.

NOTÆ

127 *Ergastulus*] Ergastula erant carceres, ubi vinci servi opus faciebant. Ergastulus dicitur, teste Nonio, custos hujus loci.

128 *Cosam*] Cosam Velleius Paterculus in Hirpinis statuit. Stephano est Cœnotiorum cum dupli^c ss. Cossa. Hodie *Cosano*.

129 *Q. Pedio*] Pedius hic tum prætor, fuit consul post mortem Julii

Cæsaris, a quo hæres ex quadrante scriptus; in consulatu, legem fecit contra percussores Cæsaris. Unde proscriptiones postea secutæ.

130 *Lapide ictus ex muro, periit*] Quod præsignificatum prodigio putat Plinius: ‘Lana pluit circa castellum Larissanum, juxta quod post annum T. Annus Milo occisus est.’ Hic est lacuna.

erat egressus, quam omnium littora ac portus custodia^b clausos tueri. Hic repento adventu naves onerarias quasdam nactus,^c incendit et unam frumento onustam abduxit,^d magnumque nostris terrorem injecit, et noctu, militibus et^e sagittariis in terram expositis, praesidum equitum dejecit,^f et adeo loci opportunitate profecit, uti^g ad Pompeium literas mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci et refici juberet; sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum.^h

24. Erat eo tempore Antonius Brundisii, qui,ⁱ virtuti militum confisus, scaphas navium magnarum circiter sexaginta^j cratibus pluteisque contexit, eoque milites delectos^k imposuit, atque eas in littore pluribus locis^l separatim disposuit, navesque triremes duas, quas Brundisii facientes curaverat, per^m causam exercendorum remigum ad faucesⁿ portus prodire jussit. Has cum audacius progressas Libo vidisset,^o sperans intercipi posse, quadriremes quinque ad eas misit. Quæ cum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugiebant:^p illi, studio incitati, incautius sequebantur. Jam ex omnibus partibus subito^q Antonianæ scaphæ, signo dato, se^r in hostes incitaverunt, primoque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt, reliquas^s turpiter refugere^t coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut, equitibus^u per oram maritimam ab Antonio dispositis, aquari^v prohiberentur. Qua necessitate et ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, obsessionemque nostrorum^w omisit.

25. Multi jam menses transierant, et hyems jam^x præci-

—^b custodie Pet.—^c deest L. sec.—^d Sic MSS. o. add. Edd. qdd. sed V. ad II. 32.—^e Sic MSS. meliores, et Edd. qdd. nocte Pet. Lov. Dorv.—^f ej. L. sec.—^g Sic MSS. non ut.—^h prohibiturus MSS. 2.—ⁱ deest Pet. L. pr. Pal. V. Lov. Dorv. F. is.—^j Sic MSS. o. et Edd. usque ad Plant. in qua et Recent. IX. male, ut satis e seqq. liquet.—^k deest L. pr. male eisque Edd. pp. V. ad B. G. v. 14.—^l in loc. L. pr. Dorv. deest separatim L. pr.—^m propter Edd. pp. perperam.—ⁿ faucae Pal. Lov. Dorv.—^o videret Dorvill.—^p Sic MSS. mei, Edd. pp. Ald. Gryph. &c. vulgo refugerunt. fugiebant V.—^q deest Pet.—^r abest Lov. Dorv. Edd. qdd. sed V. ad B. G. III. 13.—^s et r. MSS. 2.—^t Sic rursus MSS. o. et Edd. Vett. non fugere.—^u ab eq. Dorv.—^v aqua Edd. Vasc. Aldin. Stephan. Man. Gryph. contra MSS. uti et obsidionem Ms. V. Edd. Vasc. Steph. Gr. post.—^w deest V.—^x deest Pet. L. pr. V. et Edd. Ald. Vasc. Steph.

pitaverat,¹³¹ neque Brundisio naves legionesque ad Cæsarem veniebant: ac nonnullæ ejus rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur, quod certe sæpe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat:¹³² quantoque ejus amplius processerat^y temporis, tanto erant alacriores ad custodias,^z qui classibus præerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant, et crebris Pompeii literis castigabantur, quoniam primo^a venientem Cæsarem non prohibuisserent,^b ut reliquos ejus exercitus impedirent:^c duriusque quotidie tempus¹³³ ad transportandum lenioribus ventis expectabant. Quibus rebus permotus Cæsar¹³⁴ Brundisium ad suos severius scripsit, nacti^d idoneum ventum ne

Gryph. aliisque bene.—^y processerant L. pr.—^z custodiam L. pr. custodiendas Lov.—^a in pr. V.—^b prohibuerunt MSS. 3.—^c prohiberent L. pr.—^d Sic MSS. o.

NOTÆ

131 Hyems jam præcipitaverat] Ut apud Virgilium: ‘et jam nox humida cœlo Præcipitat, saudentque cadentia sidera somnum.’ Ad quos versus Servius: ‘Nam ea verba invicem ponuntur quæ passiva et activa esse possunt,’ ut avertō et avertor, præcipito et præcipitor. Quod fieri necesse fuit, si v. Januarii Brundisio solvit, multique jam menses ab eo tempore abierant.

132 Committendum existimabat] Impersonaliter.

133 Duriusque quotidie tempus] Faciilius enim erat vitare custodias sæva tempestate quam molliori, qua pro animi sui sententia utebantur persecuentes.

134 Quibus rebus permotus Cæsar] Tempus illud fuit cum servili veste latens, ingressus est navigium parvulum, et jam sæviente fluctu despondentique animum gubernatori, sese, quis esset, aperuit, et perge, age, inquit, aude et nihil time, Cæsarem vehis, unaque Cæsaris fortunam. Quod factum dictumque a Plutarcho,

Appiano, Val. Max. Suetonioque narratur. Lucanus l. v. precibus minisque a Cæsare evocatum Antonium fuisse scribit. Appianus vero diffisum ait jam post id factum latere posse, Posthumum in Italiam pro se misisse, qui juberet Gabinium e-vestigio ad se trajicere exercitum, qui, si nollet, eadem imperaret Antonio, tertioque post Antonium Caleno. Quod si tres cunctarentur, epistolam aliam universo exercitui legeret, in qua perscriptum erat, ut qui sequi vellet Posthumum, naves cum ipso conscenderet, appelleretque quo posset, etiam cum navium periculo, neque enim Cæsari navibus, sed viris opus esse. Cæsar enim nihil jam usus consilio, fortunæ omnia permittebat. Ac Posthumius quidem cum mare transiisset, mandataque expusisset, Gabinius qui sequi se voluerunt ad Cæsarem duxit per Illyricum, nullibi moratus, sed omnes fere milites intersecti sunt ab Illyricis, nec ulcisci potuit Cæsar. Antonius vero trajecit mare:

occasione navigandi dimitterent, sive^e ad littora Apolloniatum^f cursum dirigere atque eo naves ejicere possent.¹³⁵ Hæc a custodibus^g classium loca maxime vacabant, quod se longius portibus^h committere non auderent.

26. Illi, adhibita audacia et virtute, administrantibus M. Antonio et Fusioⁱ Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti austrum,¹³⁶ naves solvunt atque altera^j die Apolloniam Dyrrachiumque^k prætervehuntur. Qui^l cum essent ex^m continenti visi, C.ⁿ Coponius,¹³⁷ qui Dyrrachii classi^o Rhodiæ præerat, naves ex portu educit, et, cum jam nostris^p remissiore vento appropinquassent, idem auster increbuit,^q nostrisque præsidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu desistebat, sed labore et perseverantia nautarum se^r vim tempestatis superare posse sperabat, prætervectosque Dyrrachium magna vi venti nihilo secius^s sequebatur. Nostri, usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphaeum,¹³⁸ ultra Lissum^t¹³⁹ millia pas-

præter B. in quo cum Vulgg. ut n.—^e vulgo si rel dirigerent quod.—^f Apolloniatum MSS. et Edd. qdd.—^g custodiis MSS. et Edd. qdd. loca delet Ciaccon. —^h Sic MSS. meliores et Edd. Vett. ac Scal. longis Edd. pp. Vasc. Stephan. Str. Gr. post.—ⁱ Sic MSS. plerique, vel Rufio, Rufo Cal. et Edd. qdd. al. Fusio. V. B. C. I. I. in f.—^j altero Pet. L. pr. V. et Edd. qdd. desunt altero die Scal. B.—^k Dyrrachium sine que Pet. P. L. pr. Sc. V. Dorv. at Lovan. inde Dyrrachium p.—^l quo Dorv.—^m in c. L. pr.—ⁿ Ita Ciac. Edd. Dav. Clark. et cap. 5. Vulgo Q. Cop. cum MSS. sed M. Cop. Lov. sine prænomine Leid. pr. Scal.—^o et hoc die Carr. cl. die V.—^p vulgo nostri. remissiori MSS. 2. adpropinquavissent Pet.—^q increbuit Pet. L. pr. sec. Edd. pp. V. ad c. 43. et ad Suet. Aug. c. 11. Cl. Burm. Arntz. ad Aur. Vict. Ep. 9. §. 14.—^r et Pet. Sc. L. pr. Lov. superari Lov. Sc. Dorv. sperabant Lov. L. sec. Dorv.—^s segnius L. sec. V. Edd. pp. aliaque. Dein tantum imp. Carr.—^t Lyssum Edd. qdd. male.

NOTÆ

135 *Atque eo naves ejicere possent]* Cum navis in importuosum littus agitur, ubi frangitur, salvus tamen et expositis in terram militibus.

136 *Austrum]* Auster ventus meridianum cardinem tenet.

137 *C. Coponius]* Caius dicitur a Cicerone l. I. de divinatione, qui nonnulla habet eo loco huc pertinentia: ‘C. Coponium ad te venisse

Dyrrachio cum prætorio imperio classi Rhodiæ præasset, cum primis hominem prudentem et doctum, eumque dixisse remigem quendam in quinqueremi Rhodiorum vaticinatum madefactum iri minus xxx diebus . Græciam sanguine,’ &c.

138 *Nymphaeum]* Plinius Promontorium vocat III. 22.

139 *Lissum]* Lissus oppidum Illyri-

sum tria, eo naves introduxerunt, (qui portus ab africo¹⁴⁰ tegebatur, ab austro non erat tutus,) leviusque^a tempestatis, quam^v classis, periculum æstimaverunt. Quo simul atque intus est itum,¹⁴¹ incredibili felicitate auster, qui per^w biddenum flaverat, in africum se vertit.

27. Hic^x subitam commutationem fortunæ videre licuit. Qui modo sibi timuerant,¹⁴² hos tutissimus portus¹⁴³ recipiebat: ^y qui nostris navibus periculum intulerant,^z ¹⁴⁴ de suo timore cogebantur. Itaque, tempore commutato,^a tempestas et nostros texit, et naves Rhodias afflxit, ita ut ad unam omnes^b constratæ, numero sedecim,^c eliderentur et naufragio interirent, et ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars ab^d nostris detraheretur: quos omnes conservatos Cæsar domum remisit.

28. Nostræ naves duæ, tardius cursu confecto,^e in noctem conjectæ, cum ignorarent, quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. Has, scaphis minoribusque navigiis compluribus submissis,^f Otacilius Crassus,¹⁴⁵ qui Lissi præerat, expugnare parabat;^g simul de ditione eorum agebat et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos^h viginti ex legione

mille passus Lov. passibus V.—ⁱ leniusque V. levisque MSS. 2. levius quoque potest Lov.—^v caussa MSS. 2. et existim. vel extim. MSS. et Edd. qdd. metuebant L. pr. a m. pr. sed V. ad B. G. II. 17.—^w deest L. pr.—^x Hinc L. pr.—^y rei ciēb. Pet. L. pr. V. excip. B.—^z intulerunt Lov. Dorv. P. et timore Lov. P.—^a commutata Lov. Dorv. P.—^b Sic MSS. meliores non const. omn. contractæ vel contractæ male in quibusd. rostr. Carr.—^c cxiii Lovan. cxii. Dorvill.—^d Sic Pet. L. pr. Sc. non a n.—^e completo Lov. Dorv.—^f sumptis B. L. sec. V. Edd. Vett. delet Ciaccon. dein Octacilius, Octacilus MSS. et Edd. Vett. plerique semper.—^g x par. L. pr. Sc.—^h cquitoes d. et legionem Lov. ridicule. cccxxx.

NOTÆ

cum, quod Dyrrachio distat c milibus passuum, auctore Plinio. Hodie Alesio Sophiano.

140 *Africo*] Africus ventus, qui flat ab occasu hyberno.

141 *Quo simul atque intus est itum*] Intro solet dici, ubi motus significari

contingit.

142 *Qui modo sibi timuerant*] Cæsariani.

143 *Tutissimus portus*] Nymphæum.

144 *Qui nostris navibus periculum intulerant*] Pompeiani.

145 *Otacilius Crassus*] Ille victo

tironum sustulerat: altera ex veteranaⁱ paulo minus ducentis.^j Hic^k cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidii^l in animi firmitudine.^m Tirones enim, multitudine navium perterriti, et saloⁿ¹⁴⁶ nauseaque^o confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes, ad^o eum producti, contra religionem jurisjurandi in ejus conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranae legionis milites,^p item conflictati et tempestatis et sentinæ vitiis, neque^q ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt; sed, tractandis conditionibus et simulatione deditiois extractor^r primo noctis tempore, gubernatorem in^s terram navem ejicere cogunt; ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, et luce prima, missis ad^t eos ab Otacilio equitibus,^u qui eam partem oræ maritimæ asservabant, circiter quadringentis, quique^v eos armati ex præsidio secuti sunt, se^w defenderunt, et, nonnullis eorum imperfectis, incolumes sese ad nostros receperunt.

29. Quo^x facto, conventus civium Romanorum, qui Lissum obtinebat,^y quod oppidum iis antea^z Cæsar attribuerat, muniendumque curaverat, Antonium recepit,^a omnibusque rebus juvit.^b Otacilius, sibi timens, oppido fugit et ad Pompeium pervenit. Expositis omnibus copiis,¹⁴⁷ Antoni-

L. pr. cxx. L. sec. e l. Pet. L. pr. V.—ⁱ veteranis L. pr.—^j ccc L. pr. vulgo additur se compleverat.—^k his MSS. o. et Edd. pp.—^l præsidium V.—^m fortit. L. pr. sec. V. et Edd. ante Urs. vide ad B. G. I. 3. magnitud. B.—ⁿ nauis que MSS. qdd.—^o advenientes inserunt Lov. Dorv. Pal. L. sec. et vulgo perducti.—^p deest Pet.—^q vulgo non.—^r extracta MSS. 2.—^s intra n. V. navem deest Palat. ej. nav. L. pr.—^t adeo. L. pr.—^u nuntiis L. pr. deest V.—^v qui L. pr. quinque Edd. Gryph.—^w Sic MSS. o. et Edd. quædd. non ad n. sese. desunt in Lov. ad nostros.—^x eo B.—^y oppidum ob. Pal. Lov. Dorv. et statim carent rois quod opp. vulgo obtinebat contra MSS. tantum non o.—^z deest Pet. ante Palat. tribuerat L. sec.—^a recipit MSS. 4.—^b luit L. pr. a

NOTÆ

Scipione fugit ex Africa, ut est auctor Plutarchus in Catone.

146 *Salo*] Quod postea explicat, nempe jactatione.

147 *Expositis omnibus copiis, &c.*

Non frustra solicitabatur Cæsar, nondum recepto Antonio. Neque enim satis habebat copiarum ad victoriam, quod ipsi summæ semper curæ esse consueverat; et sic omnes

us, quarum erat summa veteranarum^c trium legionum, unusque tironum, et equitum octingentorum, plerasque naves in Italiam remittit ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones,¹⁴⁸ quod est genus navium Gallicarum, Lissi relinquunt, hoc consilio, ut si forte Pompeius, vacuam existimans Italiam, eo transjecisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus,^d aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nuntiosque^e ad eum celeriter mittit, quibus regionibus^f exercitum exposuisset, et quid militum transvexisset.^g

30. Hæc^h eodem fere tempore Cæsar atque Pompeius cognoscunt: nam prætervectas Apolloniam Dyrrachiumque naves viderant; ipsi iter secundum eas terra direxerant;ⁱ sed, quo essent eæ^j delatae, primis diebus ignorabant: cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt: Cæsar, ut quam primum se cum Antonio conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, si imprudentes ex^k insidiis adoriri posset: eodemque die uterque eorum ex castris stativis^l ¹⁴⁹ a flumine Apso exercitum educunt; Pompeius clam et noctu,^m Cæsar palam atqueⁿ interdiu. Sed Cæsari^o circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset: Pompeius, quia expedito

^{m. pr.—^c vulgo veteranorum.—^d vulgo L. sec. V.—^e n. quoque Lov. Dorv. ad eos Leidd. Lov.—^f leg. V.—^g transmisisset Lov. Dorv. certe non male. Vide ad v. 2.—^h hoc L. sec. Edd. pp.—ⁱ terras duxerant MSS. plerique et Edd. Vett. perperam.—^j hæ vel hec MSS. et Edd. pp. ecce Lov.—^k abest Pal. Dorv.—^l statutis Sc. Leidd. ex fl. Edd. R. M. Thapso rursus MSS.—^m nocte V.—ⁿ et L. pr.—^o a Cæsare Lov. Dorv. Cæsar L. sec. Ed. Flor. iter quippe}

NOTE

Pompeiani etiam judicabant. Sed sua eum et hic fortuna tutata est. Sed enim, ut refert Appianus, Pompeius eo tempore non differendum ratus, in eum instructam aciem cum duceret, duoque ex ejus militibus pretentarent vadum medio fluminis alveo, Cæsarianorum unus ambos impetu facto occidit, ipse, ut omen infaustum aversatus in sua castra copias reduxit, omnibus amitti occasio-

nem querentibus.

148 *Pontones*] Naves trajiciendis equis et vehiculi. idoneæ, bacs, aut certe ad earum formam accedentes,

149 *Ex castris stativis*] Castra hyberna distant a stativis, quod stativa sub pellibus sunt tumultuario opere facta, hyberna vero in oppidis sunt, tabernaculis accuratiis exstructis, ut videtur Livio.

itinere flumen^p ei transeundum non erat, magis itineribus ad Antonium contendit; atque, eum ubi^q appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit, suosque omnes castris^r continuit ignesque fieri prohibuit, quo occultior esset ejus adventus. Haec ad Antonium statim per Graecos deferuntur. Ille, missis ad Caesarem nuntiis, unum diem sese castris tenuit: altero die ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusque copiis ad Asparagium^t¹⁵⁰ Dyrrachinorum pervenit atque ibi^u idoneo loco castra ponit.

31. His temporibus Scipio,¹⁵¹ detrimentis quibusdam circa montem Amanum¹⁵² acceptis, sese imperatorem appellaverat. Quo facto, civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias: item^w a publicanis sua provinciae debitam biennii pecuniam exegerat, et ab eisdem^x insequentis anni mutuam præceperat, equitesque toti provinciae imperaverat. Quibus coactis, finitimus hostibus Parthis¹⁵³ post se relictis, qui paulo ante M.^z Crassum imperatorem inter-

er. L. sec. Edd. pp.—^p flumine tr. MSS. 3.—^q Sic MSS. plerique; non ubi e.—^r in c. L. pr.—^s circumduc. L. sec. circum claud. Edd. M. V. Elz.—^t Hasparagum Dorv. Pal. Sparagium V. Hispar. L. sec. Asparagum Edd. quad. c. 44. MSS. o. Asparagium, uti et c. 76, dein Dyrrachiumque Pal. L. sec. Dorv. Dyrrachiorum Pet. Sc. L. pr. non male: c. 33. Ephesia pec.—^u ibique L. pr. ibique in Lov. Dorv.—^v copius V.—^w itemque Pet. public. Lov.—^x isdem Pet. L. pr.—^y percep. L. pr. V. accep. Edd. pp.—^z deest MSS. 2.—^a obsidionem Ed.

NOTÆ

150 *Asparagium*] Ignoratur.

151 *Scipio*] Cui Syriam obvenisse regendam, supra dictum.

152 *Amanum*] Mons Amanus Ciliacum Syriamque distinxit; hodie quibusdam Montenegro, aliis Scandereone. Sed hoc loco vix potest abesse mendum. Quomodo enim quis, detimento accepto, victoriae insignia ausit poscere, nisi tamen fuerit Victoria dubia? Nec certe dubitarem esse mendum, nisi hoc anno et hoc bello, quo nunc tota fere ardet Eu-

ropa, vidissemus hostes Galici nominis suis cladibus tanquam remedia quædam, epinicia falsa adhibere.

153 *Parthis*] Quoniam cereberrima ubique Parthorum oboritur mentio, operæ pretium est aliquid de ea gente dicere. Plinius vi. 25. tradit Persidem in Parthorum jampridem translatum nomen, deinde, inquit, 'Regna Parthorum duo de viginti sunt omnia. Ita enim dividunt provincias circa duo maria, Rubrum a meridie, Hyrcanum a septentrione. Ex iis unde-

fecerant et M. Bibulum in obsidione^a habuerant,¹⁵⁴ legiones equitesque ex Syria¹⁵⁵ deduxerat: summaque in^b solicitude ac^c timore Parthici belli in^d provinciam cum venisset, ac nonnullæ militum voces tum audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra civem et consulem arma non latus; deductis Pergamum¹⁵⁶ atque in^e locupletissimas urbes in hyberna^f legionibus, maximas largitiones

Gryph.—^b cum L. sec. Dorv. Vasc. Gr. post. deest præp. in Edd. pp. Ald. Gryph.—^c atque L. sec. D.—^d deest præpos. in Pet. L. pr. V. provincia Pet. L. pr. V. Lov. Pal. Dorv. statim vulgo deest tun.—^e exulat a Pal.—^f hibe-

NOTÆ

cim quæ superiora dicuntur, incipiunt a confinio Armeniae Caspiisque littoribus, pertinent ad Scythes, cum quibus ex æquo degunt. Reliqua septem regna inferiora appellantur. Quod ad Parthos attinet, semper fuit Parthia in radicibus montium sæpius dictatorum qui omnes eas prætexunt. Habet ab ortu Arios, a meridie Carmania et Arianos, ab occasu Pratas, Medos, a septentrione Hyrcanos, undique desertis cincta. Eorum imperium ortum habuit circa annum urb. cond. iorū. cum ab Antiocho cognomento Theo, Asiae et Syriae rege tertio ab Alexandro, ducem naeti Arsacem defecerunt. Orides qui Crassum vicit nonus ab illo fuit, et quanquam de illis L. Ventidius Bassus triumphaverit, tamen parum abfuit quin Marcum Antonium eodem quo Crassum modo exceperint. Augustus Cæsar Phraatem hoc nomine tertium corum regem, signa capta reddere coëgit, pacemque cum iis iniit, quæ usque ad imperatorem Caracallam perduravit, quo a Mæcrino interfecto, iterum coiit, octoque post annis Artabano eorum rege interfecto ab Artaxerxe, Parthorum regni finis fuit anno Christi ccxxvi. Ibidem regnaverunt Persæ usque ad Hormisdam ejus nominis tertium, quo

an. Christi iocxxxix. regnante victi sunt Persæ a Mahomedis successore Omare. Atque hæc de Parthis et eorum successoribus Persis.

154 *M. Bibulum in obsidione habuerant*] Ejus exemplum sequendum Cicero proponit Cornificio lib. XII. epist. ad Famil. ‘Quod si pares copias ad configendum non habebis, non te fugiet uti consilio M. Bibuli, qui se oppido munitissimo et copiosissimo tamdiu tenuit, quamdiu in provincia Parthi fuerunt.’

155 *Syria*] Scipionis erat provincia. Maximæ fuit amplitudinis. A Posidonio apud Strab. Aramæa dicta, quo nomine insignitur apud sacras scripturas. Eustathius dividit in quinque partes, in *Comagenen*, *Seleucidem*, *Cælo-syriam*, *Phœnicen*, et *Judeam*; ad ortum Euphrati, ad occidentem mari Mediterraneo, a meridie Arabia, a septentrione Cilicia et parte Cappadocia terminatur; sub regibus primo, deinde sub Persis, sub Alexandri posteris Græcis posse, tandem a Pompeio Romanis subdita, donec a Cosroë Persarum rege erepta Phœcae imperatori, recuperata ab Heraclio, haud ita multo post a Saracenis capta est.

156 *Pergamum*] Pergamus Galeni medici patria in Mysia, quam Cayeus

fecit, et confirmandorum militum causa diripiendas^g iis civitates dedit.

32. Interim acerbissime imperatae pecuniae tota provincia exigebantur: multa præterea generatim ad avaritiam excoxitabantur.^h In capita singula servorum ac liberorum tributum imponebatur: columnaria,¹⁵⁷ ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma,ⁱ tormenta, vecturæ imperabantur: cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas^j pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed paene vicis castellisque singuli^k cum imperio præficiebantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat,^l is et vir et civis optimus habebatur. Erat plena lictorum et imperiorum provincia; differta^m præceptis atque exactoribus, qui, præter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant: dictitabantⁿ enim, se, domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consuevit,^b universis imperatis pecuniis:^c quibus in rebus prolationem diei¹⁵⁸ donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum est. Neque^d minus ob eam causam civibus Romanis ejus provinciæ,^e in singulos conventus¹⁵⁹ singulasque civitates, certae pecuniae imperabantur, mutuasque illas ex S. C. exigi dictitabant: publi-

riae civitates B. hiberiæ Ed. Ven. urb. hiberniæ Lov. L. sec. u. l. hiberniæ, m. B. Dorvill.—^g diripiund. Bong. V. ad B. G. III. 6. iis vel his abest Lov.—^h exerceb. Lov. Pal. L. sec.—ⁱ arma, rem. MSS. plerique.—^j agend. V. copias L. pr.—^k singuli MSS. 2. Edd. Vasc. Steph. Str. Gr. post. Hotom. imperiis B.—^l faceret et crud. L. pr.—^m conf. Pal. B. L. sec. Dorv. Edd. pp. Ald. Gryph. aliaæque. diserta Lov. dein vulgo præfectis.—^a dictabant V.—^b solet Lov. D.—^c in universis pecun. Edd. R. M. V.—^d Ita MSS. et Edd. qdd. non nec.—^e sed

NOTÆ

annis præterfluit, in qua Pergamena membrana inventa esse dicitur. Non men hodie retinet.

¹⁵⁷ Columnaria] Cicero lib. XIII. ad Att. ‘Columnarium vide nullum ne debeamus.’ Tributum in singulas columnas, quod ideo institutum erat, ut ab insanis ædificiorum sum-

tibus deterrenter cives.

¹⁵⁸ Quibus in rebus prolationem diei, &c.] Quia nt plus ille petit qui ante diem petit, ita minus solvit qui tardius et non ad diem solvit.

¹⁵⁹ In singulos conventus] De quibus supra.

canis,^f uti in sorte^g fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

33. Præterea Ephesi¹⁶⁰ a fano Diana depositas antiquitatis pecunias^h Scipio tolli jubebat, certaque¹⁶¹ ejus rei dic constituta, i cum in fanum ventum esset, adhibitis compluribus senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, literæ ei redduntur a Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem: properaret ad se cum exercitu venire, omniaque posthaberet.^j His literis acceptis, quos advocaverat, dimittit, ipse iter in^k Macedoniam parare incipit, paucisque post diebus est profectus. Hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit.

34. Cæsar, Antonii^m exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi provincias longiusque procedendum existimabat; et, cum ad eum ex Thessalia¹⁶² Ætoliaque¹⁶³ legati venissent,ⁿ qui præsidio missō pollicerentur, earum gentium^o civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum le

in quibusd. MSS. in exulat Pal. D.—^f a p. MSS. Reg. L. sec. deest publ. a Pet.—^g ut forte Lovan. Pal. Dorv. ut in s. L. pr. fecerint V.—^h deest Lov. i vulgo ceterasque e. dea statuas. Q.—^j omniaque postea que h. Pet. Scal. L. pr. omnibusque que h. Carr. Palat. B. L. sec. Dorvill. Edd. pp. Vasc. omniaque que h. Voss.—^k deest V. L. sec.—^l paucis p. Pet.—^m Antonio Lovan. Dorvill.—ⁿ Sic MSS. Pet. L. pr. V. Pal. Dorv. et alii; non leg. v. ex Th. Et.—

NOTE

160 *Ephesi*] Ephesus primaria Ionie urbs, eximio Diana templo, quod tota exstruente Asia cccc annis peractum est, nobilitata. Nomen nunc retinet, sed est diruta. Porro res carissimas in templis antiqui deponebant, tanquam Deorum fidei commendatas. Hæc omnia faciebat Scipio in aliena provincia, sed ut videtur, munitus senatusconsulto Pompeianorum quale Cassius apud Ciceronem Philip. II. legitur habuisse: ‘Ut quamecumque in provinciam ejus belli gerendi causa advenerit, ibi magus imperium C. Cassii proconsulis sit, quam ejus erit qui eam pro-

vinciam obtinebit.’ Nimirum ut supra mutuas pecunias ex senatusconsulto colligi dictabant.

162 *Thessalia*] Nobilis Græciæ regio, montibus undique cincta; a septentrione Macedoniam, a meridie Bœtiām, ab oriente mare habet, in quod influit Peneus annis.

163 *Ætoliaque*] Ætolia Achaiæ regio, cuius incolæ erant bellicosissimi, qui junctis cum Romanis viribus Philippum Macedoniæ regem fregerunt. Deinde ipsi postea a Romanis domiti sunt, de quibus triumphavit Flavius Nobilior.

gione tironum, quae appellabatur septima vigesima, atque equitibus ducentis in Thessaliam; C. Calvisium^r Sabinum¹⁶⁴ cum cohortibus quinque paucisque equitibus in Aetolian misit, maximeque eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum¹⁶⁵ cum legionibus duabus, undecima et duodecima, et^q equitibus quingentis in Macedoniam proficisci jubet: cujus provinciae ab ea parte, quæ Libera appellatur,¹⁶⁶ Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur.

35. Ex his Calvisius, primo adventu summa omnium Aetolorum receptus voluntate, praesidiis adversariorum Calydone¹⁶⁷ et Naupacto¹⁶⁸ rejectis, omni Aetolia potitus est. Cassius in Thessaliam^r cum legione pervenit. Hic^s cum essent factiones duæ, varia^t voluntate civitatum utebatur.^u Hegesaretos,^v veteris homo potentiae, Pompeianis rebus studebat: Preteus, summæ nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Cæsarem enixe^w juvabat.

^o region. L. pr.—^p C. Cabas, Lov. Dorv.—^q deest L. pr.—^r Thessalia L. pr. V. cum l. desunt Lov. præv. Edd. qdd.—^s His Lov.—^t alia Lov. L. sec. alia varia Dorv. civ. deest Lov. L. sec.—^u inniteb. Edd. R. M. V. mitteb. V. non teneb. Dorv.—^v Hagesarcos vel Hagesartos vel Hages. MSS. plerique per os MSS. o. præter Bong. vulgo Egesaretus. Vide ad Cic. Ep. ad Fam. XIII. 25.—

NOTÆ

161 C. Calvisium Sabinum] Hic Calvisius Sabinus Africanam postea administravit, triumvirisque regnantiibus, consul factus est anno ab urbe condita 1000. Huic legionem unam exceptis 1000 hominibus adventu Scipionis fuisse concisam, proditum est ab Appiano lib. II.

165 Cn. Domitium Calvinum] Cneius Domitius Calvinus consul jam functus fuerat quarto ante anno quam civile bellum oriretur, et iterum functus est triumviris regnantiibus.

166 Ab ea parte quæ Libera appellatur] Strabo lib. VII. Τὰ περὶ Λιγυκοῦτων καὶ Πελαγούτων καὶ Ὀρεστιάδα καὶ Αίγαλην τὴν ἐνω Μακεδούτων ἐκάλουν οἱ δ'

ὑστερὸν καὶ ἐλευθέρων: Superiorēm Macedoniaē in qua crānt Lyncestus, Pelagonia, Orestias, et Aemia, posteriores liberam appellarunt.

167 Calydone] Calydon metropolis Aetolie, Meleagro heroë et celebri apri Calydonii venatione nobilis, ad Evenum amnem, non procul a mari.

168 Naupacto] Naupactus vel Naupactum urbs Aetolie ad sinum Corinthiacum, Christianorum adversus Turcas victoria anno 1500LXXI insignis, nunc Lepanto.

169 Hegesaretos] Agesaretus Larissæns dicitur Ciceroni I. XIII. epist. ad Famil.

36. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit; et, cum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpissent, nuntiatum est, adesse Scipionem cum legionibus,^a magna et^b opinione et fama omnium: nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic, nullo in^c loco Macedoniæ moratus, magno impetu tetendit^d ad Domitium, et, cum ab eo millia^e passuum viginti abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam^f convertit. Hoc adeo^g celeriter fecit, ut simul adesse et venire nuntiaretur. Et, quo iter expeditius faceret, M. Favonium^h ad flumen Halicmonem,ⁱ quod Macedoniam a Thessalia^j dividit, cum cohortibus octo præsidio impedimentis legionum^k reliquit, castellumque ibi muniri jussit. Eodem tempore equitatus regis Cotys^l ad castra Cassii advolavit,^j qui circum Thessalam esse consueverat.^k Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessalam cingunt,^m atque ex his locis Ambraciamⁿ versus iter facere

^w obnixe L. pr. perperam.—^x Sic Glar. Urs. Man. &c. legione MSS. et Edd. Vett.—^y deest MSS. 4.—^z τὸν in abest a Lov. Dorv. ac L. pr. a m. pr. bene.—^a vulgo contendit.—^b ad m. V. ab eo vicies mille passus Ms. Reg. ac xx. Lovan.—^c Thessalia V.—^d ideo MSS. eff. Edd. pp. ut deest L. pr. V. simul exulat Lovan. venisse Lovan. Dorvill.—^e Fabon. MSS.—^f sine aspir. MSS. hic et infra præter solum Cuj. ac infra etiam sine aspir.—^g et Thessalam L. pr.—^h Rursus MSS. et Edd. Vett. ut supra, legionis.—ⁱ vulgo Coti.—^j evolavit L. pr. dein circa Lov.—^k consuerat cum L. pr.—^l deest L. pr.

NOTÆ

170 *Favonium*] Favonius erat imitator Catonis, qui post mortem Cæsaris atque Bruti periit, ob cædem Cæsaris proscriptus.

171 *Halicmonem*] Aliacmon sine aspiratione alibi scribitur. Pelecas est Sophiano, Mercatori *Platamona*, in Thermaicum sinum influit.

172 *Regis Cotys*] De quo supra.

173 *Ad montes se convertit, qui Thessalam cingunt*] Plinius IV. 8. scripsit esse in Thessalia montes XXXIV, omnes theatrali modo inflexos, caveatis ante eos LXXXV urbibus.

174 *Ambraciam*] Ambracia, de qua hic Marcianus Heracleota: Μετὰ

τοὺς Μολοττοὺς δ' Ἀμθρακία Κορινθίων Ἀποικός ἐστιν. ὕκιστεν δ' ὁ Κυψέλον Αὐτὴν πρότερον πάτης Γοργός: Post Molossos autem Ambracia Corinthiorum Colonia est. Habitavit autem Cypseli Eam prius filius Gorgus. Regia Pyrrhi quondam regis, urbs Epiri ad sinum Ambracium, unde Græciæ initium ab antiquis Geographis petebatur, proxima Ætolis et Acarnanibus, fluvioque Acheronti, quem Poëtæ fabulantur unum de iv. Inferorum fluminibus. In ejus vicinia deinde fuit condita Nicopolis ab Augusto, in memoriam Actiacæ de Antonio victoriæ. Nomen retinet Ambracia.

cœpit. At Scipionem, properantem sequi,¹ literæ sunt consecutæ a M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse, neque^m se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus literis acceptis, consilium Scipio iterque commutat;ⁿ Cassum sequi desistit, Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis^o cerneretur et primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas, salutem attulit.

37. Scipio, biduum castris stativis¹⁷⁵ moratus ad flumen,^a quod inter eum et Domitii castra fluebat, Haliacmonem^b tertio^s die prima luce exercitum vado transducit, et, castris positis, postero die mane copias ante frontem castrorum struit.^t Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin, productis legionibus, prælio decertaret. Sed, cum esset inter bina castra campus circiter millium^u passuum sex,^v Domitius castris Scipionis aciem suam subjicit: ille^w a vallo non discedere perseveravit: attamen, ægre retentis Domitianis militibus, est factum, ne prælio contenderetur;^x et maxime, quod^y rivus difficilibus ripis, castris Scipionis subjectus,^z progressus nostrorum impeditiebat. Quorum studium alacritatemque pugnandi cum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare^a cogeretur, aut magna cum infamia castris^b se continere, qui magna expectatione^c venisset, temere progressus turpem habuit ex-

dein secutæ Edd. pp.—^m Sic MSS. non nec se et posse absunt a Lov. Pal.—ⁿ commutavit L. pr.—^o ut p. Lov.—^p in c. st. bid. vulgo.—^q desunt Edd. R. M. V. intra V.—^r Alisicam, Alisacam, Alisacum. MSS. et Edd. pp. vel Alisiacam.—^s tertia MSS. 4.—^t instruit vulgo.—^u milia MSS. et Edd. qdd.—^v III Edd. R. M. V. quod præfert Glarean. vulgo abest nomen Domitii—^w ipse vero L. sec. ille vero Lov. Edd. pp. il. val. B. valle MSS. 5. descendere Lov. L. pr. a m. pr. nec male.—^x prælium conderetur Voss. contenderent Edd. R. M. V.—^y qui V.—^z MSS. subj. cast. Sc.—^a deest V.—^b in c. Edd. R. M. V. sese L. sec. dein contineret MSS. plerique et Edd. Vett.—^c cum exspect. Lov.

NOTÆ

175 *Castris stativis*] Vegetius vii. hoste vicino majori labore ac cura S. ‘Stativa castra æstate vel hyeme firmantur.’

itum; et noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit, atque in eandem partem, ex qua^d venerat, redit ibique prope flumen edito natura^e loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant. Et, cum quotidiana consuetudine Q. Varus,^f præfectus equitum Domitii, venisset, subito illi ex insidiis consurrexerunt; sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit,^g atque ultiro universi^h in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis,ⁱ reliquis in fugam conjectis, nostri,^j duobus amissis, in castra se re-cepérunt.

38. His rebus gestis,^k Domitius, sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit, sese angustiis rei frumentariæ adductum castra movere; vasisque militari^l more conclamatis, progressus^m millia passuumⁿ tria, loco^o idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii et cognoscendum præmisit. Qui cum essent progressi primæque turmæ^p insidias intravissent, ex fremitu equorum illata suspicione, ad^q suos se recipere cœperunt: quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati,^r restiterunt. Nostri, cognitis insidiis, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt: (in his fuit M. Opimius, præfectus equitum^s) reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium perduxerunt.^t

39. Deductis oræ maritimæ præsidiis, Cæsar, ut supra demonstratum est, tres cohortes Orici oppidi tuendi causa

Pal. Edd. R. M. Vasc. Gr. post.—^d *Ad quam V.*—^e *naturali* MSS. 2. ut c. 40. nisi ibi scribendum sit *natura*, dein *consuerant* Sc. ut *sæpe*.—^f *Varius Gland.*—^g *redit* L. pr. V.—^h *conv.* Ms. Reg. L. sec. Edd. Vasc. Steph. Gr. post. *hostem* Reg.—ⁱ *interficuntur* Pet.—^j Sic Edd. primæ, Seal. &c. deest MSS. et Edd. plerisque.—^k *confectis* L. pr.—^l *militaribus* L. pr. sc. V. ad 1. 66.—^m *egres-*
sus L. sec.—ⁿ deest V. Adi ad B. G. 1. 15.—^o *in l.* Pet. V. B.—^p *turbæ* L. pr. Sc.—^q *in* L. pr. *se deest* L. pr.—^r *rec. conspectum consp.* L. pr.—^s *eques* Lov. *eque* Voss. *eqs.* L. sec. V. ad B. C. 11. 42.—^t Sic Pet. vulgo *ded.*

reliquit¹⁷⁷ iisdemque^u custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. Huic officio oppidoque praeerat C. Acilius legatus. Is naves nostras^v interiorem^w in partem post oppidum reduxit et ad terram deligavit, faucibusque portus navem^x onerariam submersam objecit, et huic alteram conjunxit, super qua^y turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, et militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinatos casus transdidit.

40. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius^z filius, qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit, submersamque navim,^a remulco¹⁷⁸ multisque contendens^b fumibus, adduxit;^c atque alteram navem,^d quae erat ad custodiam ab Acilio posita,^e pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turrem,^f ut ex^f superiori pugnans loco, integrosque semper^g defatigatis submittens, et reliquis partibus simul ex terra scalis et classe moenia oppidi tentans, uti^h adversariorum manus diduceret, labore et multitudine telorum nostros vicit: defectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant,ⁱ eam navem expugnavit; eodemque tempore ex

add. Ms. Hotom.—^u Sic o. MSS. vel *isdemque*, non *iisque*.—^v nostri L. pr.—^w Ita Pet. L. pr. Scal. V. vulgo *in int.* *in deest* L. sec. *portum* non male legit Ciaccon. Sed vide c. 40. §. 4. quod itidem mutat.—^x navim Lov. submersit id. mersam B.—^y quas MSS. et Edd. Vett. *turrem* MSS. 4. *ipsius* L. pr. ^z Pompeji L. sec. Pal. Edd. pp. sed V. Manut. *filius* deest V.—^a navem V. remulgo Pet. V. supra.—^b colligans B. Carr. Edd. R. M. V. Vasc. Steph. Str. Gr. post. e Glossa.—^c vulgo *abd.*—^d navim L. sec.—^e L. pr. tantum habet inter versus. *positam* Palat. L. sec. *plurimis* Lov.—^f deest L. pr. in textu.—^g abest MSS. B. V. Edd. pp. alisque. *defetig.* Lov. *Mox et terra sc.* placet Ciaccon.—^h Sic MSS. o. non *ut*.—ⁱ Ita MSS. *præter* V. et Ciaccon. et Edd. *primæ*, aliaeque, non *refugerunt*.—^j et a. MSS. 5. non male. *alteram partem* Lov.

NOTÆ

177 *III cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit]* Ergo receptum fuerit quod amissum fuerat, aut aliquod *ὕστερον πρότερον* inest.

178 *Remulco]* In Ablativo tantum casu, de quo supra.

179 *Ad libram fecerat turrem]* Est magnitudine ea turrem facere, qua sunt aliae, cum quibus conferuntur; unde librare aquam dixerunt veteres,

cum altitudo loci unde deducebatur, cum eo quo ducebatur quasi libra imaginaria componebatur. Frontinus lib. de aqueductibus: ‘Aquaæ omnes diversa in urbem libra proveniunt.’ Turres autem in navibus extruebant. Unde Virg. ‘Tanta mole viri turritis puppis instant:’ et alibi: ‘credas innare revulsas Cycladas.’

alteraⁱ parte molem tenuit naturalem objectam,^{k 180} quæ pænc insulam contra^l oppidum efficerat, qua quatuor biremes, subjectis scutulis,¹⁸¹ impulsas vectibus in interiore partem transduxit. Ita ex utraque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatae ad terram atque inanes, quatuor ex his abduxit,^m reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia^{n 182} importari in oppidum prohibebat: ipse, Lissum profectus, naves onerarias triginta, a M. Antonio relictas, intra portum aggressus omnes incendit: Lissum expugnare conatus, defendantibus civibus Romanis,^o qui ejus conventus erant,^p militibusque, quos præsidii causa miserat^q Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amisis, re infecta, inde discessit.

41. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagium^r esse cognovit, eodem cum exercitu profectus, expugnato in itinere^t oppido Parthinorum,¹⁸³ in quo Pompeius præsidium habebat, tertio die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtaque eum castra posuit; et postridie,^u eductis omnibus copiis, acie^v instructa, decernendi potestatem Pompeio

^{—k} objectumque p. Lov. penins. Edd. qdd.—^l deest L. pr. Sc. Pet. V. Lovan. male. V. ad VIII. 41.—^m adduxit MSS. 6.—ⁿ Sic bene emendatum a viris doctis. MSS. et Edd. Vett. Biblide a. Mantinea, vel pejus. V. ad c. 12.—^o deest Pal. Lov.—^p Sic MSS. non er. cow.—^q præsidio m. Lov. Pal. non male. V. VIII. 11.—^r Asparagum Edd. Vett. qdd.—^s vulgo et ex.—^t in abest Pet. in it. a V. Partin. MSS. quidd.—^u postera die Pet. postriduum Lov. Pal.—^v et a. Lov.

NOTÆ

180' *Ex altera parte molem tenuit naturalem objectam]* Quia legitur apud Plinium II. 89. ‘Epidaurus et Ori-
cum insulæ esse desiere.’ Nonnulli suscipiantur mendum esse in voce *naturalem*, quod tamen ita verum esse posset, si quotidiano terræ aggrestu moles illa sensim aggesta sit et compacta.

181 *Scutulis]* Scutulæ sunt cylindri ligni perforati, quorum in foramina induntur vectes ad movenda præ-

grandia onera. Alio nomine dicuntur phalangæ, de quibus supra.

182 *Bullide atque Amantia]* De his supra.

183 *Parthinorum]* De Parthinis ita Plinius III. 23. ‘A Liso Parthini, Macedonia provincia, gentes Parthini, a tergo eorum Dassaretæ.’ Dio vero et Pomponius Mela contra Plinii auctoritatem eos populos Illyrico assignant.

fecit.^w Ubi illum^x suis locis se tenere animum advertit,^y reducto in castra exercitu, alind sibi^z consilium capiendum^a existimavit. Itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili angustoque^b itinere, Dyrrachium profectus est, sperans, Pompeium aut Dyrrachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum totiusque belli apparatum is^c eo contulisset: ut accidit. Pompeius enim,^d primo ignorans ejus consilium, quod diverso ab ea regione itinere proiectum videbat, angustiis rei frumentariae compulsum discessisse existimabat: postea, per exploratores certior factus, postero die castra movit, breviore^e itinere se occurrere ei posse^f sperans. Quod fore suspicatus Cæsar, militesque adhortatus,^g ut æquo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrachium venit, cum^h primum agmen Pompeii procul cernetur, atqueⁱ ibi castra posuit.

42. Pompeius, interclusus Dyrrachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus^j consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem atque eas a quibusdam protegit ventis, castra communit.^k Eo partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Asia atque omnibus^l regionibus, quas tenebat, comportari^m imperat. Cæsar, longius bellum ductumⁿ iri existimans, et de Italiciis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia littora a Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas hyeme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat,^o morabantur, in Epirum rei frumentariae causa Q. Tullium et^p L. Canuleium legatos misit: quodque hæ^q regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, vecturasque frumenti finitimis civitatibus descriptis;^r item Lisso Parthinisque et

L. sec. *instituta* L. pr. V. ad B. G. III. 24.—^w dedit Lovan. L. sec.—^x Sic MSS. et Edd. priores, non eum.—^y Ita Lovan. non *animadu*.—^z deest Lovan. —^a quæd. per u. Vide supra.—^b et ang. Pet.—^c totumque is Pal. C. *bellique* Pet. is deest MSS. plerisque antiquoribus, et Edd. Vett. Recte.—^d deest Lov.—^e breviori Lov.—^f ei p: desunt V.—^g coh. B. *adortus* Pal. *ad coh.* V.—^h et c. Pal. L. sec.—ⁱ tum Pal. B. Edd. R. M. *cum* Ed. V. deest L. sec.—^j usus est Lov.—^k commovit Pet.—^l ab o. L. pr. ut sæpe.—^m comportare Pet.—ⁿ *ducturum* e. Pal. Lov.—^o fecerant Pet. L. pr. Pal.—^p vulgo desunt. Q. *Tullium* et.—^q quod hæ Pet. cæ Lov.—^r scripsit L. pr.—^s omnibusque Lov.—^t ip-

A Dyrrachium. 42. B Cœsaris castra prope Dyrrachium. 41. C Pompeius interclusus Dyrrachio, edito loco Petra dicto, castra communis. 42. D Cœsar ex castello in castellum perducta munitione, circumvallare Pompeium instituit. 43. E Pompeius, cum Cœsaris munitiones prohibere non posset castellis XXIV. effectis, XV. millia passuum circuitu amplexus hoc spatio pabulatur. 44. F Cœsar exercitum in aciem æquum in locum producit. 56. G Pompeius pro castris exercitum constituit. 56. H Pompeius de media nocte cohortes LX. ex maximis castris presidiisque deductas ad eam partem munitionum ducit quæ pertinebant ad mare. 62. I Ponipeius tumulum occupat atque communis. 51. K Munitiones a castris ad flumen perductæ. 70. L Castra Cœsarii inter mare et flumen contra Pompeianos. 66. M Cœsariani alio loco ignes faciunt, alio excubant. 50. N Pompeius V. legionem ab opere deductam suis subsidio mittit. 69. O Petra, locus editus, mediocrem navibus aditum habens. 42. P Flumen. 70.

omnibus^s castellis, quod esset frumenti, conquiri jussit. Id erat perexiguum, cum ipsius agri^t natura, quod sunt loca^w aspera et^v montuosa ac^w plerumque frumento utuntur importato; tum^x quod Pompeius hæc providerat,^y et superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumque omne conquisitum, spoliatis effossisque eorum domibus, per equites comportarat.^z

43. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi^a colles: hos primum praesidiis tenuit castellaque ibi communiit. Inde, ut loci cujusque natura serebat, ex castello in castellum perducta^b munitione, circumvallare Pompeium instituit: hæc spectans,^c quod angusta^d re frumentaria utebatur, quodque Pompeius^e multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commatumque exercitui supportare posset; simul, ut^f pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret; tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; cum fama per orbem terrarum percrebuisse^g, illum a Cæsare obsideri neque audere prælio dimicare.

44. Pompeius neque a mari Dyrrachioque discedere volebat, quod omnem apparatus belli, tela, arma, tormenta, ibi collocaverat, frumentumque exercitui navibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare vellet, quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut^h extremam rationem belli sequens, quam plurimos colles occuparet et quam latissimas regiones praesidiis teneret, Cæsarisque copias, quam max-

sorum agrorum Carr. Reg. Leid. sec. Edd. pp.—^a deest MSS. et Edd. iisdem, item B. V. asperi et montuosi Carr. Reg. B. Edd. pp. vel montosi. montosa quoque Edd. qdd. V. ad l. 66.—^b ac Pet. L. pr. Lov.—^w et Pal. atque Pet. ac ipsorum agrorum frum. B. uitur Pal. L. sec. vulgo ut fr. contra meliores Codd. —^x deest L. pr. totum L. sec.—^y prævid. Lov. providebat MSS. plerique et Edd. pp.—^z in petra c. Lov. vulgo comportaverat contra MSS. o.—^a asperique Lov.—^b ded. Lov. Pal. Hic autem deficit quoque Lovan. usque ad c. 49.—^c MSS. et Edd. Vett. exp. V. ad B. G. ii. 20.—^d angustia rei frumentarie Edd. R. M. V. —^e quod P. Ed. Elz.—^f Sic MSS. et Edd. Vett. non ut.—^g percrebuisse^g L. pr. sec. V. c. 26.—^h ergo ut L. sec. Edd. pp.—ⁱ latissime Ciacc. L. sec. Mox

imeⁱ posset, distineret : id quod accidit. Castellis enim quatuor et viginti effectis, quindecim millia passuum^j circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur ; multaque erant intra^k eum locum manu sata,¹⁸⁴ quibus interim jumenta pasceret.^l Atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani et^m nostros post tergum adorirentur, timebant : ita illi interiore spatioⁿ perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco^o nostri intrare atque ipsos a tergo circumvenire possent. Sed illi operibus vincebant, quod et numero militum præstabant et interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ cum^p erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis, et dimicare non constituerat ; tamen suis locis sagittarios funditoresque^q mittebat, quorum magnum habebat numerum, multique ex nostris vulnerabantur, magnusque incesserat timor sagittarum ; atque omnes fere milites aut ex coactis,¹⁸⁵ aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut tegimenta^r fecerant, quibus tela vitarent.

45. In occupandis præsidiis magna vi uterque nitebatur : Cæsar, ut quam angustissime Pompeium contineret ; Pompeius, ut quam^s plurimos colles quam maximo circuitu occuparet : crebraque ob eam causam prælia fiebant. In his cum legio Cæsaris nona præsidium quoddam occupavisset, et munire cœpisset ; huic^t loco propinquum et contrarium

vulgo *idque*.—^j *passus* Pet. Edd. pp. *compl.* Fd. Flor.—^k vulgo *inter. facta* V. L. sec.—^l *pascerentur* Sc. V. *pascerentur* B. Edd. pp. Vasc. Steph. &c.—^m ac L. pr.—ⁿ in *minore sp.* B. Carr. Edd. pp. Ber. in *timore sperantes* Pal. V. L. sec. et mox.—^o quem *locum* Pet. Sc. L. pr.—^p tum Pal. B. Edd.—^q abest *que a* Pet. L. pr. *mutabat* Edd. pp.—^r vulgo *tegmenta*.—^s *deest* Edd. R. M. V. supra vulgo *uteb.*—^t *hunc locum* Ms. Ciace. cui abundare hæc videntur. *locum*

NOTÆ

184 *Manu sata*] Videntur esse quæ ligonibus, non arato coluntur. Sic Virgilius Georgicon III. ‘Sed frumenta manu carpes sata.’

185 *Aut ex coactis*] Coacta lana, e qua fiunt hodie pilei, feutre. Ulpianus

coactilia vocat. Sic certe Plinius : ‘Lanæ per se coactæ vestem faciunt, et, si addatur acetum, etiam ferro resistunt, immo vero etiam ignibus novissimo sui purgamento.’

collem Pompeius occupavit, nostrosque opere prohibere cœpit: et, cum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumjectis,^u postea levis armaturæ magna multitudine missa, tormentisque prolati, munitiones impediens:^v neque erat facile nostris, uno tempore^w propugnare et munire. Caesars, eum suos ex^x omnibus partibus vulnerari videret, recipere se jussit^y et loco excedere. Erat per declive receptus:^z illi autem hoc acerius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore gloriens apud suos Pompeius dixisse, ‘non recusare se, ‘quin nullius usus imperator existimaretur,^a si sine maximo ‘detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quo te-‘ mere essent progressæ.’

46. Cæsar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri et adversas^b locari; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci jussit locumque in omnes partes quam maxime impediri;^c ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci jussit. Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros premere^d et instare coeperunt cratesque, pro munitione objectas, propulerunt,^e ut fossas transcenderent. Quod cum animadvertisset Cæsar, veritus, ne non reducti, sed rejecti viderentur, majusque detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari atque in hostes impetum fieri jussit. Milites legionis nonæ subito conspirati^f pila conjecterunt, et, ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu, præcipites Pompeianos egerunt, et terga vertere coegerunt^g: quibus ad recipiendum crates directæ^h longuirique objecti et institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis

L. sec.—^u circumvectus L. sec. circumvectis Edd. R. M. V.—^v habebat V.—^w opere V. repugn. L. sec.—^x deest Ed. Elz.—^y vulgo statuit.—^z receptum MSS. 5.—^a astim. L. sec.—^b adversa L. pr.—^c impedire L. pr.—^d prævenire L. sec.—^e præ m. obj. pepul. L. sec.—^f vulgo conspicati, constipati. dein tela c. V.—^g desunt hæc V. Edd. pp. aliisque.—^h der. Pet. L. pr. ut supra sæpe,

habebant sine detimento discedere, compluribus intersectis, quinque omnino suorum amissis, quietissime seⁱ receperunt, pauloque citra^j eum locum morati, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt.

47. Erat^k nova et inusitata belli ratio, cum tot castellarum numero, tantoque spatio et tantis munitionibus et toto^l obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam, quicumque alterum obsidere conati sunt, percusso^m atque infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione permotosⁿ continuerunt, cum ipsi^o numero militum equitumque præstarent: causa^p autem obsidionis hæc fere esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur.^r At^r contra integras atque incolumes copias Cæsar inferiore^s militum numero continebat; cum illi omnium rerum copia abundant: quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ^t commeatum supportarent; neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent.^u Ipse autem, consumtis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis: sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. Recordabantur^v enim, eadem se superiore anno in Hispania perppersos, labore et patientia maximum bellum consecisse: meminerant, ad Alesiam magnam se inopiam perppersos, multo etiam majorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse. Non, illis hordeum^w cum daretur, non legumina recusabant: pecus vero, cuius^x rei summa erat ex^y Epiro copia, magno in honore habebant.

48. Est etiam genus radicis^z inventum ab iis, qui fuerant

longuri MSS. plerique.—ⁱ deest L. pr. V. ut crebro.—^j circa MSS. et Edd. qdd. post *locum* addunt Edd. *morati* ante Ursimum, uti et MSS. Pal. B.—^k et erat V.—^l tanto MSS. 3. et Edd. Vett. nonnullæ.—^m proc. V.—ⁿ abest Edd. R. M.—^o illi Pal. nun. equitum pr. L. pr. male.—^p casus hic Pal. L. sec. Vasc. M.—^q prohiberent Pet. Sc. L. pr. V. Ed. Fl.—^r Tamen V. tum Pet. L. pr. B. Edd. quædam. forte tum contra.—^s inferioris Pet. inferiores L. pr. V.—^t quo Pet. qui Pal. Reg.—^u vulgo haberet.—^v magnum V. contra maximam mox Edd. pp.—^w ordeum MSS. o.—^x cuiusque V. rei abest ab Edd. pp. sed V. ad B. G. iv. 17.

NOTÆ

186 *Recordabantur, &c.]* Cum eas- posuisset.
tra Cæsar inter Sicerim et Cingam 187 *Est etiam genus radicis, &c.]*

cum Valerio,¹⁸⁸ quod appellatur chara,² quod admixtum lacte multum inopiam levabat.³ Id ad similitudinem panis efficiebant.⁴ Ejus erat magna copia. Ex hoc effectos panes, cum in colloquiis Pompeiani famem nostris objectarent, vulgo in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent.

49. Jamque frumenta maturescere incipiebant, atque ipsa^c spes inopiam sustentabat,^d quod celeriter se habituros copiam^e confidebant: crebraeque^f voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, ‘ prius se cortice ex arboribus^g victuros, quam Pompeium e manibus dimissuros.’ Libenter etiam ex persfugis^h cognoscebant, equos eorumⁱ vix tolerari, reliqua vero jumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona, cum angustiis loci, et odore tetro ex multitidine cadaverum, et quotidianis laboribus, insuetos operum, tum aquæ summa inopia affectos: omnia enim flumina atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat. Atque, ut erant loca montuosa,^j et ad specus angustiae vallium, has sublicis in terram demissis^k præsepserat, terramque aggesserat,^l ut aquam continerent. Itaque^m illi necessario loca sequiⁿ dimissa ac palustria, et puteos fodere cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addeabant: qui tamen fontes aº quibusdam præsidiis aberant longius, et celeriter aestibus

—^y in L. sec.—^z *chata, catha* MSS. quidam. *charus* Rhell.—^a *levat* Edd. Aldi, Manut. Gryph.—^b *id simil. p. efficiebat* Reg. L. sec. V. B. Pal. Edd. pp. Vasc. Steph. Gr. post.—^c *deest* Lov.—^d *sustinebat* L. sec.—^e *exulat* Lov.—^f Sic Pet. Scal. Urs. B. L. pr. sec. Palat. Edd. Vasc. Str. Gr. post. Vulgo *crebroque*.—^g *et ex arb.* Urs. Petav. statim vulgo *frequenter*.—^h *prof.* L. pr.—ⁱ *eos* L. pr. *tolerare* Lov.—^j *montosa* Edd. pp. Vasc. St. &c. ut supra. V. ad B. C. i. 66. *ut deest* Pet.—^k Sic Pal. Edd. qdd. vulgo *dim.*—^l *adjecerat* et *contineret* L. pr.—^m *Ita* MSS. 2. Ed. Fl. *atque* L. pr. *ut* Lov.—ⁿ *perseq.* Edd. R. M. V. *dim.* MSS. plerique. *aut p.* Edd. pp.—^o *ab* Lov. *erant* L. pr.—^p *frumenti*

NOTÆ

Plinius *Lapsanam* videtur appellare: tur III. 59. quod appellat *Caron*. Fortasse quod Gallice *Carotes*, si sequi licet in his nominis similitudinem.

188 *Cum Valerio*] Is est qui in Asia erat bello Mithridatico, quem ducem insidiose interficiendum curaverat Fimbria.

exarescabant. At Cæsar's exercitus optima valetudine, summaque aquæ copia utebatur; tum commeatus omni genere præter frumentum^p abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, majoremque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

50. In novo genere belli novæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, cum animum advertissent^q ex ignibus, nocte^r cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi^s universas, intra multitudinem sagittas conjiciebant, et se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, [alio excubarent.] ***

51. Interim certior factus P. Sylla,¹⁸⁹ quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti^t venit cum legionibus duabus, cuius adventu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt; primisque dejectis, reliqui se verterunt^u et loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur,^v Sylla

Edd. pp. nec male. Vide ad B. G. 1. 5. abundant Pal.—^q Sic Lov. non animadtr. V. ad B. G. 1. 24.—^r Sic MSS. o. et Edd. Vett. non noctu.—^s aduersi vulgo.—^t deest Lov.—^u reliquos evert. V. dein insequentis, ut fere semper, L. pr.—^v progredentur Pet. quod arridet. Vide tamen ad v. 9.—^w ac Pet. atque V.

NOTÆ

189 *Interim certior factus P. Sylla]* Multa desunt, quæ facile est supplere ex Dione l. xli. qui scribit Cæsarem spe occupandi per præsidiorum prodictionem Dyrrachium progressum, cum in angustias venisset, magnum periculum adiisse, et complures milites amisisse. Quo etiam referendum est Cæsar's stratagema, quod a Polyæno refertur, nempe cum Dyrrachium volens capere parvum equitatum haberet, sub tribus cohortibus illum oculuit, eique præcepit, aliud nihil quam ut summa vi quantum posset pulverem excitaret maximum. Magna vero nubes pulveris excitata

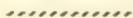
cum magni equitatus speciem præberet hostibus, ea re perterritos profugisse. Ille vero Sylla qui castris a Cæsare præfectus erat, propinquus erat dictatoris, cuius meminit Cicero lib. de offic. ii. ubi dicit eum hastam dictatore suo propinquo vibrasse, et trigesimo sexto post anno a sceleratione hasta non recessisse. Nec non l. ix. epist. ad Fam. ubi scribit pop. R. ejus morte lætatum. Quo ergo tempore Dyrrachium erat præfectus Cæsar, castellum aliquod a Pompeio fuit oppugnatum, quod a cohorte defendebatur, cui cohorti auxilio venit Sylla.

revocavit. At^w plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri.^x Cujus consilium reprehendendum non videtur; aliæ enim sunt legati partes, aliæ imperatoris: alter omnia agere ad praescriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet. Sylla, a Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare voluit, (quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum^a) ne imperatorias sibi partes sumsissey videretur. Pompeianis magnam^z res ad receptum difficultatem afferebat. Nam, ex iniquo progressi loco, in summo constiterant: si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur: neque multum ad solis occasum supererat temporis: spe enim conficiendi negotii prope in noctem rem duxerant.^a Ita, necessario atque ex^b tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupavit, qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormentumve missum adigi^c non posset. Hoc consedit loco, atque^d eum communiit, omnesque^e ibi copias continuit.

52. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est: nam plura castella Pompeius pariter, distinendæ manus causa, tentaverat, ne ex proximis præsidiis succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus^f impetum legionis sustinuit cohortibus tribus atque eam loco depulit; altero Germani, munitiones nostras egressi,^g compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

53. Ita uno die sex præliis factis,¹⁹⁰ tribus ad Dyrrachium, tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum milium numero¹⁹¹ ex Pompeianis ceci-

^a Quod tamen forte aliquem habuisset bonum eventum.

^aestim. L. sec. V.—^x sequi voluissent, b. c. d. p. finire L. pr.—^y subripuisse B.—^z magna MSS. plerique et Edd. Vett.—^a vulgo deduxerant.—^b et ex L. pr. atque t. Lov.—^c vulgo tormento m. adjici.—^d et, at, ac MSS. et Edd. qdd. ac communis.—^e desunt usque ad Eod. in V.—^f Tullius inepte Edd. qdd. cum coh. Edd. pp. Vase. Steph. Ald. Gryph. contra MSS.—^g aggressi L. sec. Carr.

NOTÆ

190 vi præliis factis, &c.] Castra vero longius protendebantur. enim posita ad urbem, munitiones 191 Ad duorum milium numero] Sic.

disse reperiebamus, evocatos centurionesque complures.¹⁹² In eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, ejus, qui prætor Asiam obtinuerat: signaque^j sunt sex militaria relata. Nostri non amplius viginti^k omnibus sunt præliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin^l vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones^m oculos amiserunt. Et, cum laboris sui periculiqueⁿ testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter triginta, in castellum conjecta,^o Cæsari renumeraverunt:^p scutoque ad eum relato Scævæ centurionis,¹⁹³ inventa sunt in eo foramina cxx. Quem Cæsar, ut erat de se meritus et de republica, donatum millibus ducentis¹⁹⁴ æris,¹⁹⁴ ab octavis ordinibus ad primum pilum¹⁹⁵ se transducere^q pronuntiavit: ejus enim opera^r castellum magna ex parte conservatum^s esse constabat: cohortemque postea^t duplicitipendio,¹⁹⁶ frumentove et speciariis^u¹⁹⁷

Edd. R. M. V. perperam. V. ad B. G. I. 44.—^h *evocati sunt centuriones c. Lov. er. et manipulares cent.* Edd. pp. Vasc. Steph. Gr. post. Manut. Cellar. inepite, et e glossa. *et manipulares cent.* L. sec. *evocatos V.*—ⁱ deest Sc.—^j *signa s. Lov.*—^k *quam xx Lov.* Pal. Edd. R. M. V. male.—^l *qui non V. ut passim. qui L. pr. Pet. Lov.*—^m *legione milites V.*—ⁿ *periculi L. pr. et per. Lov. periculo t. V.*—^o *contexta Sc. L. pr.*—^p *numeraer. remuner. renunciar.* MSS. quidam et Edd. pp. aliaeque.—^q *reducere Lov.*—^r *ope* MSS. Urs. et mei 5. non male. *opere L. pr.*—^s Sic MSS. non *cons. esse m. ex p.* abest *esse a L. pr.*—^t deest Ciac. L. sec. V. Edd. Vasc. Steph. Str. Gr. post. et unciis inclusit Scaliger.—^u *vulgo frumento,*

NOTÆ

apud Nonium Sisenna: ‘Ad binum millium numero sauciis utrimque facitis.’

192 *Scævæ centurionis*] Suetonius et Plutarchus dicunt ei præterea excussum oculum. Appianus vero I. II. Minutum præfectum annumerat, cuius scutum cxx telis fuerat perforatum, cui etiam oculus excussus sex vulneribus.

193 *Millibus ducentis*] Intelligitur nummum vel sestertium.

194 *Æris*] In textum irrepit.

195 *Ab octavis ordinibus ad primum pilum*] Per saltum, ut videtur, facta, seu virtutis ergo promotio, quæ alias non solebat fieri. Si quidem, ut

prodidit Vegetius II. 21. ‘Vetus consuetudo tenuit, ut ex primo principe legionis promoveretur centurio primi pili.’

196 *Duplici stipendio*] Pedes, ait Polybius, accipiebat duos obolos quotidie, id est, XIV denarios turonicos. Duo oboli pars tertia drachmæ. Drachma vero cum denario Romano eadem, vcl paulo minor. Fortasse Cæsaris ætate majus stipendum. Ait enim de Cæsare Suetonius: ‘Stipendium in perpetuum duplicavit, frumentum quoties copia esset, etiam sine modo mensuraque, præbuit.’

197 *Speciariis*] Mendum nonnulli suspicantur. Nullibi enim Latinorum

militaribusque donis¹⁹⁸ amplissime donavit.

54. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit, et in altitudinem pedum quindecim effectis operibus, vineis eam partem castrorum^y obtexit; et, quinque intermissis diebus, alteram^w noctem subnubilam nactus, obstructis omnibus^x castrorum portis, et ad impedendum objectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, et se in antiquas munitiones recepit.¹⁹⁹

55. *Ætolia*,²⁰⁰ *Acarnania*,²⁰¹ *Amphilochis*²⁰² per *Cassium Longinum*^z et *Calvisium Sabinum*, ut demonstravimus,^a receptis, tentandam sibi *Achaim*,^b ac paulo longius progre-

vel sp. Ed. Elz. fr. ut sp. —^v *Abest Pet. B. V.* —^w *altam V. subnubilem* Edd. qdd. —^x *deest Lov.* —^y *Amphilocris* Edd. pp. *Amphilocis* MSS. qdd. —^z *Cas. p. L. Pet. et abest L. pr.* —^a *supra d. L. pr.* *Nihil de his dictum: adeoque hoc ex iis, quæ desunt.* —^b *A. existimabat L. pr.* —^c *deest L. pr. Pal. Q.*

NOTÆ

auctorum legitur illa vox. Aliqui interpretantur *frumentum, lardum, oleum, cinum*, quæ passim apud auctores, et potissimum jureconsultos species dicuntur. Vegetius III. 3. ‘Ut pabula, *frumentum*, ceteræque annonariae species quas a provincialibus consuetudo depositit, maturius exigantur.’

198 *Militaribusque donis*] Militaria dona sunt duplicitis generis. Alia mera honoris signa, ut palma, corona querna, graminea, et alia id genus, quæ divitioribus civibus Romanis conveniebant, et nullius sunt pretii; alia vero pecuniaria, vel possessiones, quæ a gregariis militibus magis expectabantur. Atque id sapientissime erat institutum. Præmiis enim et penis omnia continentur.

199 *Et se in antiquas munitiones recepit*] Nempe ad editum illum locum qui *Petra* appellabatur, et habebat aditum navibus mediocrem.

200 *Ætolia*] De qua supra.

201 *Acarnania*] Acheloo flumine ab *Ætolia* diremata, teste Plinio, autea Curetis appellata, Epiri parva regio

ad dextram ingredientibus Ambraeum sinum, quam Ephorus initium dixit esse Græciae ab occidente, de qua sic Marcianus Heracleota: Μετὰ τὸν Ἀκαρνάνας μὲν ἐστιν Ἀίτωλα Ἐξ Ἡλίδος λαβούσσα τὴν ἀποικίαν. Κούρητες αὐτὴν γὰρ κατέκουν τὸ πρότερον, Ἀφικόμενος δ' Ἀίτωλος ἐκ τῆς Ἡλίδος Ἀίτωλιαν ὡνόμασεν, αὐτὸν ἐκβαλάν: Post Acarnanes quidem est *Ætolia* Ex Elide quæ habuit coloniam. Ciretes enim illam incolebant prius, Profectus autem *Ætolus* ex Elide *Ætoliam* appellavit, illis ejectis.

202 *Amphilochis*] Amphilochi *Ætolicus* populus, cuius urbs memoratur apud Plin. Amphilochicum Argos, ab Amphilicho, teste Thucyd. conditum, qui offensus Argivis, inde in *Ætoliam* post redditum ex Troja migraverat. De quo sic etiam Marcianus idem: Εἶται Ἀμφιλοχικὸν Ἀργος λεγόμενον τοῦτο δὲ κτίσαι δοκεῖ Ἀμφίλοχος νῦν Ἀμφιαράου μάντεως: Post Amphilochicum Argos dictum. Hoc autem condidisse videtur Amphilochus filius Amphiarai vatis.

diendum existimabat Cæsar. Itaque eo Fusium^e Kalenum misit, et Q. Sabinum et Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achaiam, missus a Pompeio, obtinebat, Isthmum^d præmunire instituit,²⁰³ ut Achaia Fusium^e prohiberet. Kalenus Delphos,²⁰⁴ Thebas,²⁰⁵ Orchomenum,^{f 206} voluntate^g ipsarum civitatum recepit, nonnullas urbes per vim expugnavit,^h reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitia Cæsariⁱ conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus.

56. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem^j æquum in locum produxit, si Pompeius prælio decertare vellet, ut^k pæne castris Pompeii legiones subjiceret: tantumque a vallo ejus prima acies aberat, ut^l ne in eam telum tormentumve adigi posset. Pompeius autem, ut famam^m et opinionem hominum teneret, sicⁿ pro castris exercitum constituebat, ut tertia²⁰⁷ acies vallum contingeret: omnis^o quidem instructus exercitus telis ex vallo abjectis protegi posset.

Pet. Lov. que V. Fusium vulgo, ut semper.—^d Stumum et Sthumum MSS. Istum Lovan. scriinium Edd. pp.—^e fluvium Sc. L. pr.—^f et O. MSS. plerique et Edd. Vett. V. ad iv. 15. Orcomenum vel Orcomenum Pet. p. L. pr. Lov. Ortomenium Edd. pp.—^g de rot. B. V. et Edd. Vett. ante Urs. —^h Stumum præmunivit addit Lov.—ⁱ vulgo Cæsaris. amicitiae Edd. Rec. reconil. V. et Edd. pp. Ber.—^j Omnium d. C. exercituum ac. &c. MSS. Ciacc. Pal. L. sec. o. copius deinceps. B. Ed. Fl. diebus abest etiam a V.—^k et subiere Lov. Palat. subjicere L. pr. et subjicit Ciacc. Pal. L. sec. Reg. male. V. ad B. G. iii. 14.—^l deest L. sec. Lov. in quibus etiam ut. In eam absunt a Pet. L. pr. V. Sc. Urs. in eum Lov. in deest Pal. adjici etiam Edd. qdd.—^m Fuma op. V. f. opinionemque Ciacc. Lov. Pet. P. L. sec. bene. retin. B. sed V. c. 42.—ⁿ deest Lov. sed V.—^o vulgo omnisque ejus, et dein adjectis.—^p deest

NOTÆ

203 *Isthmum præmunire instituit]* Collum sive angustiæ quibus continent jungitur Peloponnesus, quæ munitæ arcent ingressu Peloponnesi.

204 *Delphos]* Delphi urbs Phocidis Apollinis oraculo clara, quod diu flourit, et tempore Ciceronis consenescebat, ut est in libro de divinatione. Locrorum urbs dicitur apud Plinii iv. 3. Hodie Castro.

205 *Thebas]* Thebæ nrbs Bœotiae metropolis, clara Herculis et Bacchi natalibus, ad Ismenum flumin.

206 *Orchomenum]* Orchomenus urbs Bœotiae, ab Orchomeno condita Minyæ filio, qui Minyas ditissimus primus thesaurum ædificavit.

207 *Sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia, &c.]* Argumentum est acies Romanas non fuisse profundas, sed latas tantum.

57. Hæc cum in Achaia atque apud Dyrrhachium gerentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Cæsar,²⁰⁸ mittit ad eum A. Clodium, suum atque illius familiarem, quem, ab illo transditum initio et commendatum, in^p suorum necessariorum numero habere instituerat.^a Huic dat literas mandataque^r ad eum, quorum^s hæc erat summa: ‘sese omnia de pace expertum:^t ‘nihil adhuc arbitrari factum vitio eorum, quos esse aucto-^{re} tores ejus^u rei voluisse, quod sua mandata perferrere non^v ‘opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem^w ea esse auctoritate,^x ut non solum libere, quæ probasset,^y exponere, sed etiam magna^x ex^y parte compellere atque er-^{ra}ntem regere posset: præesse autem^z suo nomine exerci-^{tui,²⁰⁹} ut, præter auctoritatem, vires quoque ad coercendum^h haberet: quod si fecisset, quietem Italiae, pacem provin-^ciarum, salutem imperii^a uni omnes acceptam relatuos.’ Hæc ad eum mandata Clodius resert. Ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non ad-^mittitur; castigato Scipione a Favonio,²¹⁰ ut postea confecto bello reperiebamus: infectaque re sese ad Cæsarem re-^ccepit.^b

58. Cæsar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret et pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos^c demonstravimus, magnis^d operibus præmunit, castellaque his locis posuit.^e Pompeius, ubi nihil profici equitatu^f cognovit, paucis intermissis diebus, rursus

Palat. sed V. ad vi. 6.—^q const. Pet. Lov.—^r mandataque Lov. V.—^s quarum Pet. P. Lov.—^t experta Pet. L. pr.—^u ei L. sec. rei abest a Lov.—^v deest Carr. Edd. Vasc. Steph. Str. Gr. post.—^w Sic MSS. non a. esse.—^x abest a Lov. Adi ad VIII. 52.—^y Sic MSS. non ex m. compellare MSS. 3. et rogare L. sec.—^z que L. sec. enim conj. Ciaccon. q. in urbe L. sec.—^a imperio Lov. L. pr. V. male.—^b recipit Pal. Edd. qdd.—^c angustissimos L. pr.—^d deest Pet.—^e imposuit V.—^f proficere equitatum L. sec. Pal. B. Edd. Vett. præter Flor. Male. V. ad iv. 19.

NOTÆ

208 Non oblitus pristini instituti Cæ-
sur] Nempe pacem suis hostibus of-
ferendi.

209 Præesse autem suo nomine exer-
citui] Quia imperator apud Amanum

salutatus fuerat.

210 Favonio] Qui Pompeianus bel-
li erat cupidior, ideoque de pace ver-
ba fieri graviter ferebat.

eum navibus ad se intra munitiones recipit.^g Erat summa inopia pabuli, adeo ut foliis ex arboribus^h strictis et teneris arundinumⁱ radicibus contusis, equos alerent: frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumserant, et^j cogebantur Coreyra atque^k Acarnania,²¹¹ longo interjecto navigationis spatio, pabulum^l supportare: quoque^m erat ejus rei minor copia,ⁿ hordeo adaugere atque his^o rationibus equitatum^p tolerare. Sed, postquam non modo hordeum pabulumque omnibus locis herbæque desectæ,^q sed etiam frondes^r ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliiquid Pompeius de eruptione existimavit.

59. Erant apud Cæsarem ex equitum^s numero Allobroges duo fratres, Roscillus^t et Ægus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat,^u singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis^v bellis optima fortissimaque erat usus. His^w domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat, atque eos extra ordinem^x in Senatum legendos curaverat, agrosque in Gallia, ex hostibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesque ex egentibus fecerat.^y Hi propter virtutem non solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum^z cari habebantur: sed freti amicitia Cæsaris, et stulta ac barbara arrogantia elati,^a despiciebant suos, stipendumque equitum fraudabant et prædam omnem domum avertabant.^b Quibus illi rebus permoti, universi Cæsarem adierunt, palamque de corum injuriis sunt questi; et ad ce-

—^g recepit MSS. et Edd. qdd.—^h arboris L. pr.—ⁱ tenera har. L. pr. in ar. V.—^j deest copula Pet. L. pr. bene. Idem a Coreyra, ut alibi.—^k exulat Lov.—^l pabula Lov.—^m quodque L. sec.—ⁿ deest Lov. hordea Ms. Ciacc.—^o ipsis Pal.—^p exulat Lov.—^q Sic Pet. L. pr. sec. Pal. Lov. et alii non in l. herbæque desecta Lov. L. sec.—^r vulgo frons deficbat. de arb. Lov. Palat.—^s Cæsaris equitatum Lov. ex deest L. pr. Sc.—^t Rauillus Sc. L. pr. Roucillus Pet. P. Lov. quod videtur verius. Vide VV. LL. c. 79. dein Egus MSS. Egeus L. sec. Mox Abducilli, Abucilli, Adbucilli, Adbualli MSS.—^u obtinuerant Lov. L. sec.—^v Gallis V. Sc.—^w hos sine magistr. Lov. Hisdem ob L. 2.—^x ordines L. pr.—^y Sic MSS. omnes, non effec.—^z exercitui V.—^a deest Edd. R. M. V.—^b divert.

NOTÆ

211 Coreyra atque Acarnania] De his supra.

tera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri,^{c 212}
quorum stipendum^d averterent.

60. Cæsar neque tempus illud animadversionis^e esse existimans, et multa virtuti eorum concedens, rem totam distulit;^f illos secreto castigavit, quod quæstui^g equites habent; monuitque, ut ex sua amicitia omnia expectarent,^h et ex præteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam tamen hæc res illisⁱ offensionem et contemtionem ad omnes attulit: idque ita esse cum^k ex aliorum objectionibus, tum etiam^l ex domestico judicio atque animi conscientia intelligebant. Quo pudore adducti, et fortasse non se liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere a^m nobis et novam tentare fortunam, novasque experiri amicitias constituerunt: et cum paucis collocuti clientibus suis,ⁿ quibus tantum facinus committere audebant,^o primum conati sunt,^p præfectum equitum, C. Volusenum, interficere, ut postea, bello confecto,^q cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur.^r Postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas^s potuerunt pecunias mutuati, proinde ac suis satisfacere^t et fraudata restituere vellent, multis coëmtis^u equis, ad Pompeium transierunt cum iis quos sui consilii participes habebant.

61. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati et instructi liberaliter,²¹³ magnoque comitatu et multis jumentis venerant, virique fortes habebantur et in honore apud Cæsa-

L. sec.—^c ref. Edd. Vasc. Steph. et aliæ.—^d stipendia Lov.—^e advers. Scal.—^f Sic MSS. non d. t.—^g quæstu L. pr. et Ciacc. V. ad B. G. I. 16. equites deest Pet. Contra m. equites Lov. V. L. sec. B. Pal. et Edd. ante Urs.—^h abest V. spectarent Ed. Elz.—ⁱ exulat V.—^k tum MSS. 3. objectionibus Carr.—^l deest Edd. pp. aut L. pr.—^m ab V. a nostris B. et Edd Vett.—ⁿ abest L. sec.—^o ausi sunt Pet.—^p deest V.—^q perf. Pal.—^r transierunt v. Lov. post id Pal.—^s maximum pecuniam Lov. petierunt V.—^t vulgo perinde ac sat.—^u exemptis V.

NOTÆ

212 *Falsum ab his equitum numerum deferri]* Quoniam ferro et casibus multi pereunt, quotidie ad imperato-rem militum numerus deferebatur, ut sciret quid esset sibi de suis viribus

sperandum. Ejusmodi falsi equites dicuntur, *passeevolans*.

213 *Instructi liberaliter]* Lauta su-pellectile et viatico.

rem fuerant,⁹ quodque novum et praeter consuetudinem acciderat, omnia sua præsidia circumduxit atque ostentavit: nam ante id tempus nemo aut miles aut eques a Cæsare ad Pompeium transierat, cum paene quotidie a Pompeio ad Cæsarem perfugerent, vulgo vero universi⁹ in Epiro atque Ætolia conscripti milites, earumque regionum omnium quæ a Cæsare tenebantur.¹⁰ Sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur; temporibusque⁹ rerum et spatiis locerum et custodiarum viribus ac diligentia animadversa, prout cujusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia¹¹ detulerant.

62. Quibus ille cognitis, eruptionisque jam^a ante capto consilio, ut demonstratum est, tegimenta^b galeis milites ex viminibus facere atque aggerem comportare jubet. His paratis^c rebus, magnum numerum levis armaturæ et sagittariorum, aggeremque omnem^d noctu in scaphas^e et naves actuarias imponit; et de media nocte cohortes sexaginta, ex maximis castris præsidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit^f quæ pertinebant ad mare, longissimeque a maximis castris Cæsaris^g aberant. Eodem naves,^h quas demonstravimus aggere et levis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrhachium naves longas habebat, mittit,ⁱ et quid a^k quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum^l ^z^m quæstorem cum

^a *multis* Lov. *deest* Carr.—^b *uerunt* MSS. 6.—^c *deest* vulgo.—^d *tenerentur* Pet.—^e *que abest a V.*—^f *deest* Lov. vulgo *detulerunt* contra MSS. plerosque et vetustiores.—^g *deest* B.—^h Sic rursus Pet. Sc. L. pr. V. Pal. non *tegm.* vel *tegum.* V. ad B. G. II. 20.—ⁱ *peractis* Lov. L. sec. V. comp. L. pr. paulo ante *comportari* Ms. Ciacc.—^j *deest* Lov. *noctu abest* L. sec.—^k *scaphis* V. L. sec.—^l *deduc.* L. sec. *pertinebat* Pal.—^m *exultabat* Lov. *aberat* L. sec.—ⁿ *abest* V. L. sec. Ciacc.—^o *inn.* Pal.—^p *atque* L. pr. *ex quo* Lov. *vellet* Ciacc. L. pr. sec.

NOTÆ

214 *Lentulum Marcellinum*] Hic nomen patris sui obtinuit, qui P. Marcelli filius de gente Claudia in Lentulorum familiam a Lentulo adoptatus, Lentulus ideo dictus est, et Marcellinus, quia filius Marcelli, ut P.

Scipio Æmilianus, qui cum esset filius Pauli Æmilii, in familiam Scipionum adoptione transierat, et Augustus dictus est Caesar Octavianus, quia, cum esset filius Octavii, a Cæsare fuerat adoptatus. Hunc porro

legione^m nona positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumumⁿ adjutorem submiserat.

63. Erat eo loco fossa pedum^o quindecim et vallis contra hostem in altitudinem^p pedum decem, tantundemque ejus valli agger^q in latitudinem^r patebat. Ab eo, intermissio spatio pedum^s sexcentorum, alter conversus in contrariam partem erat vallis, humiliore paulo munitione:^t hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplice eo loco fecerat vallum, ut, si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo et continens omnium dierum labor, quod^v millia passuum in circuitu^w septemdecim munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui^x has duas munitiones contingeret, nondum perfeccerat. Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobrogas^y persugas,^z magnumque nostris attulit^a incommodum. Nam, ut ad mare nostræ cohortes nonæ legionis excubaverant, accessere subito prima luce^b Pompeiani exercitus, novusque eorum adventus exstitit; simul^c ex navibus circumvecti milites in exteriorem vallum^d tela jaciebant, fossæque aggere complebantur: et legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis^e cuiusque generis telisque terrebant; magnaque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea

Lov. præcepit L. pr. Edd. qdd.—¹ Marcellum Sc. L. pr. male. Vide Urs.—^m legiobus L. pr. Lov. inepte. præpos. Scal.—ⁿ MSS. et Edd. qdd. perperam Postumium, vel Posthumium.—^o pedes L. pr. Lov. Voss.—^p altitudine Pet. P.—^q deest Lov.—^r altit. L. pr. V. Lov. Ed. Elz.—^s pedes B.—^t vallo h. p. munitus Edd. R. M. V. paululum L. pr.—^v quo MSS. 2. Edd. pp. passus Lov.—^w desunt in c. Lov. vulgo xviii. dein erant V. ac perf. Lov. L. sec.—^x quibus d. Lov. dein conjung. mallet Ciaccon. frustra.—^y Sic Pet. Scal. non per e.—^z Hæc 4 verba desunt Lov. et Heinsio suspecta sunt.—^a adtulerat Pet. L. pr. P. Lov.—^b Exulant pr. l. a. Lov.—^c vulgo simulque et anter. circumventi MSS. 3.—^d locum Lov.—^e Sic MSS. mei omnes, et Ciacc. non tormentisque.—^f Sic rursus

NOTE

verisimile est Cæsari fuisse addictissimum, qui patrem habebat Pompeio perquam infensum, ut legimus apud Valer. Maximum vi. 2.

tegmenta^f galeis imposita defendebant.²¹⁵ Itaque, cum omnibus rebus nostri premerentur atque ægre resisterent, animadversum est vitium munitionis,²¹⁶ quod supra demonstratum est, atque inter duos vallos, quæ^g perfectum opus non erat, per^h mare navibus expositiⁱ in adversos^j nostros impetum fecerunt, atque ex utraque munitione^k dejectos terga vertere coegerunt.

64. Hoc tumultu nuntiato, Marcellinus^l cohortes subsidio nostris laborantibus submittit:^m quæ ex castrisⁿ fugientes conspicatae, neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. Itaque, quodcumque addebat subsidio, id, corruptum timore fugientium, terrorem^o et periculum augebat: hominum^p enim multitudo receptus impediebatur. In eo prælio, cum gravi vulnere esset affectus aquilifer et a viribus deficeretur, conspicatus equites nostros, ‘hanc ego,’ inquit, ‘et vivus multos per^q annos magna diligentia defendi, et nunc moriens eadem fide Cæsari restituo. Nolite, obsecro,^r committere, quod ante in exercitu^s Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur;^t in columemque ad eum referte.^u Hoc casu aquila conservatur,^v omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis,²¹⁸ præter principem priorem.

Pet. L. pr. V. Al. *tegum*, vulgo *tegm*, *vimineo tegumento inposito* Ciacc. L. sec. Pal. Ed. Fl. se def. L. sec.—^z quo MSS. 3. Edd. pp.—^b delet Nicas. *milites texis armatura* Ciacc.—ⁱ *expositis* MSS. qdd. et Edd. Vett. inepte *inpositis* Pal.—^j Sic Faerns bene. *adversos* MSS. et Edd. Vett. *adversarios* B. V. nostri Sc. L. pr. Lov. B.—^k *parte m.* L. sec. Edd. pp.—^l Marcellus Sc. L. pr. male. —^m Sic MSS. et Edd. Vett. non *submisit*.—ⁿ *ex castrisque* Pet. L. pr. Lov. V. *conspiciati* L. pr.—^o *terrores* Edd. R. M. V.—^p *horum* Edd. pp. *corum* Ciacc.—^q deest Lov.—^r ergo Edd. pp. *quæso* Pet.—^s *exercitum* Pet. P. V.—^t *amittatur* L. sec.—^u MSS. Ciacc. et aliae Edit. def.—^v *Macedoniae* Lov.—^w Ita MSS. non ten.

NOTÆ

215 *Defendebant*] Pompeianos.

216 *Vitium munitionis*] Nempe quod vallus transversus contra mare, qui alias duos conjungeret, non esset perfectus.

217 *Hoc casu aquila conservatur*] Aquila signum legionis fuit, quæ unica in singula quaque erat legione.

218 *Omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, &c.*] Ætate et robore adulti vocabantur in cohorte principes, quorum primus centurio dicebatur prior princeps, centuriame et semis ducebat, teste Vegetio II. 8. Princeps autem prior dicebatur ille centurio principum, qui ex

65. Jamque Pompeiani, magna cæde nostrorum, castris Marcellini^y appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: et M. Antonius, qui proximum locum præsidiorum tenebat,^w ea re nuntiata, cum cohortibus duodecim descendens ex loco superiore cernebatur. Cujus adventus Pompeianos compressit nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multo^x post Cæsar, significatione per castella^y fumo facta, ut erat superioris temporis censuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidiis, eodem venit.^z Qui, cognito detrimento, cum animadvertisset, Pompeium extra^a munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari^b posset, nec^c minus aditum navibus haberet,^d commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompeium munire jussit.

66. Qua perfecta munitione, animadversum est ab^e speculatoribus Cæsar, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur,^f esse post sylvam^g et in vetera^h castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, nonaⁱ Cæsar, legio cum se objecisset Pompeianis copiis, atque opera,^j ut demonstravimus, circummuniret,^k castra eo loco posuit. Hæc sylvam quandam contingebant, neque longius a mari passibus quadringentis^l aberant. Post, mutato consilio quibusdam de causis, Cæsar paulo ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus eadem hæc^m Pompeius occupaverat; et quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto int̄eriore vallo, majorem adjeceratⁿ munitionem. Ita minora castra, inclusa^o majoribus, cas-

pr.—^x multum Lov. L. sec.—^y astellam Lov. fumo deest L. sec.—^z eo dev. V. Ed. Flor.—^a juxta B. in M.—^b fab. L. pr. populari Pet.—^c ne Lov. L. sec. navibus deest Pet. Lov.—^d Sic Pet. Lov. Pal. Seal. L. pr. sec. Carr. Edd. Vasc. Steph. Gr. post. non habere.—^e Sic Lov. non a. facta m. Carr.—^f juberetur Pal. tales rent L. pr.—^g silvas L. sec.—^h veterata Pal. reduci L. pr.—ⁱ Sic MSS. plerique non c. s. IX. leg. Cæs. diebus deest Lov. pro IX. L. pr. II.—^j opere vulgo.—^k circumveniret B. V. ad I. 18.—^l CCC. L. pr. Sc. Lov.—^m Ita MSS. non h. e. hæc deest L. pr.—ⁿ objec. V. adjecerant Ed. Gryph.—^o clausa Lov. L. sec. castellis L.

NOTÆ

duobus creatus erat prior. Nam, ut ait Polybius, duæ fiebant electiones centurionum a tribunis militum. Prima electio erat honoratior, usque eo,

ut consiliis quæ de bello fiebant interessent, hiisque rursus alios centuriones secundos crearent.

telli atque arcis locum obtinebant.^p Item ab angulo castorum sinistro munitionem^q ad flumen perduxerat, circiter passus quadringentos, quo liberius ac sine periculo^r milites aquarentur: sed is quoque,^s mutato consilio quibusdam de causis, quas comminorari necesse non est,^t eo loco excesserat. Ita^u complures dies manserant castra: munitiones quidem integræ omnes erant.

67. Eo signo legionis illato, speculatores Cæsari renuntiarunt. Hoc idem^v visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat a^w novis Pompeii castris circiter passus quingentos. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, et cupiens ejus diei detrimentum sarcire,^x reliquit in opere cohortes duas, quæ speciem munitionis præberent: ipse diverso itinere, quam^y potuit occultissime, reliquas cohortes, numero tres et triginta,^z in quibus erat legio nona, multis amissis centurionibus,^a diminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque^b minora dupli acie duxit.^c Neque eum prima opinio fellit. Nam et pervenit prius, quam Pompeius sentire posset: et, tametsi erant^d munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo^e deturbavit. Erat objectus portis ericius.^f Hic paulisper est pugnatum, cum irrumpere nostri conarentur,

pr. arcisque Lov.—^p tenebant V.—^q munitiones Lov.—^r liberi a per. Seal. liberius a per. L.pr.—^s hacque L. pr.—^t commemorare n. n. sit Lov.—^u Itaque Edd. R. M. V. vacua addit Ciacc. sine causa.—^v quidam Edd. R. M. V. quidem B. Ed. Fl.—^w abest præpos. a MSS. 4. Edd. R. M. V.—^x resarcire L. pr. V. ad vi. 1.—^y qua L. pr. V. ad viii. 42.—^z xxiii B.—^a centum L. pr. dimin. MSS. plerique et Edd. Vett.—^b castra L. pr. minora exulat a Lov.—^c eduxit Pet. Sc. L. pr. Lov. bene.—^d etsi er. Edd. R. M. aut etsi e. L. pr. et jam etsi e. Lov. V. ad v. 34.—^e valle L. pr.—^f fortissimeque Lov.—^g probatum V.—^h supra

NOTÆ

219 *Erat objectus portis ericius]* Ericius truncus erat ramosæ arboris, cuius e ramis aculei bipedales, ubi naturales deerant, inserebantur, ut instar echini omni ex parte horreret, eratque vice repaguli ante portas et januae vice aperiebatur. Sallustius apud Nonium: ‘ Saxaque ingentia, et axe junctæ trabes per pronum inicitabantur, axibusque eminebant in modum ericii militaris veruta binum pedum.’

illi castra defenserent, fortissime^f T. Pulcione,²²⁰ cuius opera proditum^g exercitum C. Antonii demonstravimus,^h e loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque erico, primoⁱ in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruperunt, et quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi^j repugnantes interfecerunt.

68. Sed fortuna, quae plurimum potest, cum^k in reliquis rebus, tum præcipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit:^l ut tum accidit. Munitionem, quam^m pertinere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextriⁿ Cæsar's cornu cohortes, ignorantia loci,^o sunt secutæ, cum portam quererent, castrorumque^p eam munitionem esse arbitrarentur. Quod cum esset animadversum, conjunctam^q esse flumini; protinus his munitionibus, defendantे nullo, transcederunt^r omnisque noster equitatus eas^s cohortes est secutus.

69. Interim Pompeius, hac satis longa^t interjecta mora, et re nuntiata, quintam legionem,^u ab opere deductam, subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinquabat, et acies instructa a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur, omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim^v legio, celeris spe subsidii confirmata, ab decumana porta resistere conabatur,^w atque ulro in nostros impetum faciebat. Equitatus Cæsar's, quod angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens,^x

d. L. pr.—ⁱ primum L. sec.—^j sibi MSS. et Edd. qdd. pugnantes L. pr.—^k tum L. pr. V.—^l conf. Pal. efficit Lov. a quo abest tum.—^m qua L. pr. pertingere vulgo.—ⁿ dextrum MSS. 4. Edd. pp.—^o deest Lov. Edd. R. M. V.—^p Sic Gland. Urs. et MSS. mei Pet. Sc. Cuj. Lov. que deest L. pr. C. quia V. castr. quod alii et Edd. Vett. arbitrabantur Faern. Ciac. L. sec.—^q conjuncta Pet. L. pr. V.—^r transier. Lov.—^s eo Lov. has Pet.—^t Sic MSS. non l. s.—^u legione deducta L. pr. Sc. ut c. 67. ubi V. præsidio Pet.—^v deest Lov. L. pr. V. ceteri MSS. plerique et Edd. ante Urs. Ciacc. et Scal.—^w conatur MSS. plerique, Edd. pp. Vasc. Gryph. conantur L. sec.—^x tenens Lov. paulo ante

NOTÆ

220 T. Pulcione] Cum multa tum
hic locus demonstrat esse mutilos hos
commentarios. Nusquam enim ho-
rum librorum legitur C. Antonii ex-

ercitum a T. Pulcione proditum. In
dubio est utrum ille sit qui Pulfio
dicitur lib. v. de bello Gallico.

initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod era^t a sinistro seclusum, terrore equitum^y animadverso, ne intra munitio-
nem opprimeretur, ex parte, qua proruebat, sese recipiebat,
ac^z plerique ex iis, ne in angustias incidenterent, decem pedum
munitionis se^a in fossas præcipitabant : primisque oppressis,
reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum parie-
bant. Sinistro cornu milites, cum ex vallo Pompeium
adesse et suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis interclu-
derentur,^b cum extra et intus hostem haberent, eodem, quo
venerant, receptui sibi^c consulebant, omniaque erant tumultu-
sus, timoris, fugæ^d plena, adeo ut, cum Cæsar signa²²¹
fugientium manu prehenderet^e et consistere juberet, alii di-
missis equis²²² eundem cursum conficerent, alii ex metu
etiam^f signa dimitterent,²²³ neque quisquam omnino consis-
teret.²²⁴

70. His tantis malis hæc subsidia^g succurrebant, quo mi-
nus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias ti-
mens,²²⁵ (credo, quod hæc præter spem acciderant^h ejus, qui
paulo ante ex castris fugientes suos conspexerat,) munitio-
nibus appropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque
ejus, angustis portis atque his a Cæsaris militibus occupatis,

adscenderat Ciacc.—y hominum Edd. R. M. animadversi L. pr.—z at Lov. L. sec.—a Sic MSS. non sese. dein præcipitant MSS. tantum non omnes. et Edd. usque ad Plant. V. ad B. G. 1. 8. et alibi.—b includ. V.—c vulgo deest.—d et f. L. sec. Ciacc. male.—e prenderet Pet. L. pr. Lov. V. Cæsar abest a Lov. —f deest L. pr. amitt. V. quisque V. et consistere Lov.—g nec s. &c. sed P. Reg. L. sec. Edd. pp.—h hoc acciderat Edd. R. M. V.—i utraque parte L. pr.—j pro-

NOTÆ

221 *Ut, cum Cæsar signa, &c.]* Plu-
tarchus negat id sine magno periculo
Cæsaris fuisse, qui prævalidum mili-
tem in fugam effusum ad hostem re-
torquere cum niteretur, ab ipso pæne
est imperfectus, et fuisse, nisi Cæsa-
ris armiger præoccupato ictū hominis
humerum abscidisset.

222 *Alii dimissis equis]* Ut fossas
transilirent, quas aliter nequivabant.

223 *Alii ex metu etiam signa dimis-
serent]* Quorum **xxxii.** amissa, signi-

feris vulgo abjicientibus, teste eodem
Plutarcho.

224 *Neque quisquam omnino consis-
teret]* Appianus tradit, cum fugientes
in sua castra pervenissent, non ad
suas stations et valli defensionem
accurrisse.

225 *Pompeius insidias timens]* Hoc
est prælium, quo Cæsar Pompeium
scire vincere negavit. Testes sunt
Suetonius, Plutarchus et Appianus.

ad insequendum tardabantur. Ita parvae res magnum in utramque partemⁱ momentum habuerunt. Munitiones enim, a castris ad flumen perductae^j expugnatis jam castris Pompeii, prope jam expeditam Cæsaris victoriam interpellaverunt: eadem res, celeritate insequentium^k tardata, nostris salutem attulit.

71. Duobus his unius dici præliis Cæsar desideravit milites **DCCCCLX**,²²⁶ et notos equites Rom. Felginatem²²⁷ Tutilianum Gallum, senatoris filium; C. Felginatem Placentia; A. Granium^l Puteolis;²²⁸ M. Sacrativirum Capua; tribunos militum et centuriones **XXXII.**^m Sed horum omnium pars magna, in fossis munitionibusqueⁿ et fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fuga, sine ullo vulnere interiit, signaque sunt militaria **XXXII°** amissa.²²⁹ Pompeius eo prælio imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita se postea^p salutari passus est;^q sed neque in literis,^r quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ prætulit.^s At Labienus, cum ab eo impetravisset,^t ut sibi captivos transdi juberet, omnes productos^u ostentationis, ut videbatur, causa, quo major perfugæ^v fides haberetur, comilitones appellans, et magna verborum contumelia interro-

ductæ Lov. L. sec. nec male.—^k seq. Edd. R. M. V.—^l vulgo *Agrarium* vel *A. Grazium*.—^m vulgo **xxx.**—ⁿ abest que a Lov. Pal. L. sec. non male. *Munitio-*
nis Ciaccon.—^o Sic Plutarch. **xxviii** Appian.—^p *post modum* L. pr.—^q deest L. pr. V.—^r protulit Edd. pp. *ad Labienum* L. pr.—^s peteret L. pr.—^t red. MSS. 4. *omnesque ded.* Edd. Vett. *omnesque duct.* Lov. Pal. L. sec. Sed vide ad **vii. 13.** et supra c. 28.—^u *perfugis* Edd. Vett. quædam, L. sec. et B. *profugæ* Cuj.—^v *conspectum* Pet. V. ad c. 28. *interfecit* MSS. et Edd. qdd.—

NOTÆ

226 *Cæsar desideravit milites DCCCCLX.]* Eutropius **iv** millia, centuriones **XXII,** equites Romanos complures dicit.

227 *Felginatem]* Reponendum videtur *Fulginate.* Sic enim appellat Plinius **III. 14.** a *Fulginio* oppido in Umbria. Hodie *Foligni.*

228 *Puteolis]* Id est, *Putcolonum.* Sic supra legimus: *Cn. Magium Cremonam,* id est, *Cremonensem.* *Puteoli*

porro urbs in Campania, antea Diæarchia appellata, ut scribunt Strabo, Pausanias, et Stephanus. Hodie *Pouzzoles*, in regno Neapolitano.

229 *Signaque sunt militaria XXXII amissa]* Idipsum habet Plutarchus.

230 *Sed neque in literis, &c.]* Hunc morem fuisse sexcenti loci declarant. Sed hoc more abstinuit, quod ob cives victos indignum putaret iis insignibus gloriari.

gans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu^y interficit.

72. His rebus tantum fiduciæ ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed viciisse jam sibi^w viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque angustias, præoccupatis^x castris, et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum^y in duas partes^z exercitum, cum altera alteri auxilium ferre non posset, cause^a fuisse cogitabant. Non ad^b hæc addebant, non ex concursu acri^c factō, non prælio dimicatum, sibique ipsos^d multitudine atque angustiis majus attulisse detrimentum, quam ab hoste^e accepissent. Non denique communes^f belli casus recordabantur, quam^g parvulae sæpe causæ vel falsæ suspicionis,^h vel terroris repentinae, vel objectaⁱ religionis, magna detrimenta intulissent; quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio, in exercitu^j esset offensum: sed, proinde^k ac si virtute viciissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac literis victoriam ejus diei concelebrabant.^l

73. Cæsar, ab^m superioribus consiliis depulsus,²³¹ omnem sibi commutandamⁿ belli rationem existimavit. Itaque uno tempore præsidiis omnibus deductis et oppugnatione di-

^w deest L. pr.—^x in pr. MSS. 3. Edd. R. M. V. in ang. præoc. L. pr. Sc. Ciacc. non pr., c. anc. t.—^y abscisum L. pr. Lov. Nil muta hic.—^z partis MSS. aliquot. Mox vulgo alter.—^a causam L. sec. Edd. Fl. Gryph. fuisse deest L. pr.—^b abest Edd. pp. Non hoc L. sec.—^c agri Pet. L. pr. Lov. V. Ciacc. qui con-jicit acieⁱ.—^d ipsis Lov. L. sec. male. V. ad B. G. II. 25.—^e hostibus Pet. Lov.—^f communī L. pr. communis L. sec.—^g quorum quam B. Edd. Ald. Man. Gryph. quorum Lov. quamque Ciacc.—^h suspiciones Pal. Lov. terrores Pal.—ⁱ Man. abj. sed vide Ciacc. i. e. injecta^o subito.—^j exercitum Sc. Pet. Urs. B. V. Edd. pp.—^k perinde Edd. Vett. V. ad c. 1.—^l hujus die concelebrant L. sec.—^m Sic Pet. Lov. non a.—ⁿ immut. Lov.—^o acciderant L. pr.—^p multaque Lov.

NOTÆ

231 Cæsar ab superioribus consiliis depulsus] Videlet prohibendi pabulatione hostilem exercitum. Plutarchus insequentem noctem narrat gravissimam fuisse Cæsari animum in omnes partes rapienti, et sese tacite accusanti. Sed ut bona fortuna ex- cœcat, ita mala excitat. Hoc enim detimento accepto, intellexit quam peccaret largiter qui exercitum majorem, omnium rerum copia propter maris viciniam abundantem, minore exercitu et inopia conflectato circum-vallare instituisset.

missa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit, hortatusque est, ‘ne ea, quæ accidissent, graviter ferrent, neve his rebus ternerentur, multisque^r secundis præliis unum adversum, et id mediocre, opponere rent: habendam Fortunæ gratiam, quod Italianam sine aliquo vulnere cepissent;^a quod duas Hispanias,²³² bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacavissent; quod finitimas frumentariasque provincias in potestatem redegissent: denique recordari debere, qua felicitate^r inter medias hostium classes, oppletis non solum portibus,^s sed etiam litoribus, omnes in columnes essent transportati: si non omnia^t caderent^u secunda, Fortunam esse industria sublevandam: quod esset acceptum detrimenti,^v ejus juri potius, quam suæ culpæ, debere tribui: locum se^w æquum ad dimicandum dedisse, potitum esse^x hostium castris, expulisse ac superasse pugnantes: sed, sive ipsorum perturbatio, sive error^y aliquis, sive^z etiam Fortuna partam jam præsentemque victoriam interpellavisset, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret,²³³ uti ad Gergoviam accidisset,^a atque ii,^b qui ante dimicare timuissent, ultro se prælio offerrent.’

74. Hac habita concione, nonnullos signiferos²³⁴ igno-

—^a accep. Edd. pp.—^r vulgo facil.—^s Sic rursus MSS. et Edd. Vasc. Steph. &c. sed aut sine essent L. pr.—^t ni o. Pet. sin o. L. pr.—^u cederent B. L. sec. Edd. Vett. usque ad Urs. dein secunda fortuna, esse indus. sublevanda Pet. L. pr. sec. Lov. Vasc. Margo. minus bene.—^v detrimentum L. sec.—^w vulgo abest se.—^x se esse Pet. B. L. pr. V. Edd. pp. potitos Lov.—^y terror Lov. aliqui Sc.—^z aut L. pr. statim vulgo interpellasset.—^a venisset V.—^b ci, eis, is, hi

NOTE

232 *Quod duas Hispanias, &c.]* Quod propugnantibus Afranio et Petreio ceteriorem et ulteriorem provinciam Hispaniæ, et belli cupidissimos homines ducentibus, illas tamen provincias arma deponere coëgissent.

233 *In bonum verteret]* Absolute pro verteretur. Sic apud Terent. in

Phorm. ‘Quæ quidem illi res vertat male?’

234 *Nonnullos signiferos, &c.]* Eos nempe ignominiae nota puniendo esse censuit, qui signa ex metu dimiserant. Qua certe nota ignominiae omne jus munerum civiliumque donorum adimebatur.

minia notavit ac loco movit.^c Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo^d dolor tantumque studium infamiae sarcendiæ, ut nemo autē tribuni aut centurionis imperium^e desideraret, et sibi quisque etiam pœnæ loco²³⁵ graviores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate^f pugnandi: cum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione^h permoti, manendum eo loco et rem prælio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat,ⁱ relictisque munitionibus magnopere rei frumentariae timebat.

75. Itaque, nulla interposita mora, sauciorum modo et ægrorum^j habita ratione, impedimenta^k omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac^l conquiescere ante iter confectum vetuit. His una legio missa præsidio est. His explicitis^m rebus,²³⁶ duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere præmisit; parvoque spatio intermisso, ut etⁿ militare institutum servaretur, et quam serissime ejus profectio cognosceretur, conclamari jussit; statimque egressus,²³⁷ et novissimum agmen consecutus,^o celeriter ex^p conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius, cognito

Mss. quidam et Edd. pp.—^c monuit L. pr.—^d desunt ex inc. Lov.—^e deest Lov.—^f officium Lov.—^g in cup. L. pr.—^h ratione MSS. 5. pro etiam est autem L. pr.—ⁱ deest B.—^j Græcor. Sc.—^k deest Pet. L. pr. V. omni Pet. V.—^l hæc L. pr. sec. Se. Lov. Pal. acquiesc. Pal. factum B. L. sec. Carr.—^m explorulis Carr.—ⁿ deest Lov. L. sec.—^o sec. L. pr.—^p Sic L. pr. Lov.—

NOTÆ

235 *Sibi quisque etiam pœnæ loco, &c.]* Appianus addit ipsos petuisse more patrio decimam ipsorum partem a Cæsare morte multari: Θεοῦ ἀντρὸς ἐπὶ μετάνοιαν ἔγωτος: *Dco illos ad pœnitentiam agente.* Quod cum recusaret, saltem ut signiferos supplicio afficeret. Sed contentus est eos loco movisse.

236 *His explicitis rebus, &c.]* Veget. III. 22. ‘Illud vitandum ne hostes te

recedere sentiant et statim irruant. Propterea aliquanti exploratis itineribus noctu cum exercitu recedebant, ut hostes diē orto cum intellexissent, non possent comprehendere præcedentes.’

237 *Statimque egressus]* Primum contulerunt castra ad Apsum, deinde Asparagii, tertio ad Petram, quarto iterum Asparagii, quinto ad Pharsalum.

consilio ejus, moram ullam ad insequendum^q intulit: sed eadem spectans,^r si itinere^s impedito perterritos deprehendere posset, exercitum e castris^t eduxit, equitatumque præmisit ad novissimum agmen demorandum; neque consequi potuit, quod multum expedito itinere antecesserat Cæsar. Sed, cum ventum esset ad flumen Genusum,^{z¹⁸} quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos^u prælio detinebat. Huic^v suos Cæsar equites opposuit, expeditosque antesignanos^w admiscuit quadringentos, qui tantum profecerunt,^x ut, equestri prælio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsi^y incolumes se ad agmen reciperent.

76. Confecto justo itinere ejus diei,^z quod proposuerat Cæsar, transductoque exercitu flumen Genusum; veteribus suis^a in castris contra Asparagium consedit, militesque omnes intra vallum castrorum^b continuit, equitatumque, per causam pabulandi emissum,^c confestim decumana porta in castra se recipere jussit. Simili ratione Pompeius, confecto ejusdem^d diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit, ejusque^e milites, quod ab opere,^f integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique causa longius progrediebantur;^g alii, quod^h subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum et sarcinarum reicta, ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernioⁱ armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum^j impeditis, Cæsar, quod fore providerat,^k meridiano fere tempore, signo pro-

^q Edd. qdd. seq. attulit B.—^r exp. L. pr. V. ad c. 85.—^s in it. L. pr. deter. L. sec.—^t ex c. L. pr. deest Pet.—^u novissimo L. pr. distin. Edd. Fl. Vasc. Steph. Gr. post.—^v Hinc Edd. pp. equites exulat Lov.—^w antesignarios Pal. B. admisit Edd. R. M. V.—^x Sic MSS. et Edd. Vett. perfecerunt Edd. pp. profecere vulgo.—^y Sic Scal. ex Urs. Ms. mei et Edd. Vett. ipsique.—^z desunt B.—^a ejus Pal. in abest a L. pr. Pal. B. Sc.—^b vulgo deest castrorum.—^c dem. B.—^d ejus MSS. 4. die Pet. Pal. V. ad B. G. II. 23.—^e ejus m. L. pr. Sc. V. Ed. Flor.—^f operibus Pet.—^g progrediuntur Edd. R. M. V.—^h aliquid L. pr. alii qui V.—ⁱ suorum c. d. cont. L. sec.—^j inseq. Carr.—^k praviderat

NOTÆ

fectionis dato, exercitum educit, duplicatoque ejus diei itinere, octo millia passuum ex eo loco procedit: quod facere Pompeius discessu militum²³⁹ non potuit.

77. Postero^l die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimentis, de quarta vigilia ipse egreditur, ut, si qua esset imposta^m dimicandi necessitas, subitu casum expedito exercituⁿ subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus.^o Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodeum. Pompeius enim, primi diei mora illata, et reliquorum dierum^p frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet et prægressos consequi cuperet, quarto^q die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit.

78. Cæsari, ad saucios deponendos,^r stipendum exercitiū dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquentum,^s necesse erat adire^t Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque^u Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur,^v ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab iis copiis, quas Dyrrachii^w comparaverat, frumento ac commeatū abstractum,^x pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret; conjuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ subsidio proficeretur; sin^y Apolloniam Oricumque oppugnare, et se

Carr. L. sec. Edd. R. M. V. Vasc. Gr. post. provideret V. dein vulgo *millibus*. —^l postera L. pr. similiter abest a Lov. Pal. L. sec. —^m Sic MSS. et Edd. qdd. non *inp. e.* —ⁿ subito c. expedita exercitus L. pr. —^o abest Lov. —^p reliquis diebus L. pr. —^q quarta MSS. plerique, et Edd. Vett. —^r deponendum Edd. R. M. V. —^s et p. u. inponendum rel. L. sec. urbanum Pal. —^t ire L. pr. —^u que abest a Pet. L. pr. Sc. Lov. V. —^v adventus P. præoccuparet V. ad eum deest Lov. et incitatus exulat a L. pr. —^w Dyrrachio L. sec. —^x distractum

NOTÆ

239 Quod facere Pompeius discessu castra redierant sarcinas et impedimenta militum] Qui partim lignatum pabulumque abierant, partim ad reliqua

omni maritima ora excludere conaretur; obsesso tamen^a Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque, præmissis nuntiis ad Cn. Domitium, Cæsar scripsit, et, quid fieri vellet, ostendit: ^a præsidioque Apolloniae cohortibus^b quatuor, Lissi una, tribus Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri depositis, per Epirum atque Acamaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæsar's consilio conjectura^c judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illo haberet, ut subsidium^d Scipioni ferret; si ab ora maritima Oriciaque^e descendere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia expectaret,^f ipse ut omnibus copiis Domitium aggredieretur.

79. Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, et suis ut esset^g auxilio, et,^h ad opprimendos adversarios, ne occasioneⁱ temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia a^j directo itinere averterat: Pompeius per Candaviam^{k+o} iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam^k ex improviso aliud incommodum, quod Domitius, qui^l dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, et Heracleam,^m quæ est subjecta Candaviae, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum objicereⁿ Pompeio videretur. Haec ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul, a Pompeo literis per omnes provincias civitatesque dimissis^p de prælio ad Dyrrachium facto, latius^o inflatusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat,^p 'pulsum fugere Cæsarem, pæne omnibus copiis^q amisis:^r hæc itinera iniesta reddiderat,^r hæc civitates nonnullas ab ejus

Edd. pp.—^y si MSS. 4. ut alibi.—^z deest in Pet. Lov. L. pr. Palat. V. tum. ascripsit Lips.—^a fieret o. Lov.—^b cohortium L. pr. Pet.—^c conjecturam Pal. Lov.—^d auxilium L. pr.—^e Coriciaque Pet. L. pr. Oriciaque V. Macoritiaque Lov.—^f spectaret Pet. L. pr.—^g vulgo ut suis ess.—^h abest MSS. 6. et Edd. pp.—ⁱ occasio L. sec. B. Pal. Lov. Carr. Edd. pp. occasione L. pr. Sc. V. male V. ad VII. 66. et Brant.—^j vulgo deest a.—^k deest B. autem L. pr. Scal. vulgo abest ex.—^l Exulat a Pet. Lov. L. pr. V.—^m obj. cum L. pr. ipsum Pet. illud B.—ⁿ missis L. pr.—^o vulgo elatius.—^p percrebuerat L. sec.—^q deest

NOTE

240 *Candaviam*] De Candavia jam supra diximus.

241 *Heracleam*] Hæc Heraclea ad Strymonem fluvium posita est.

amicitia averterat. Quibus accidit rebus, ut pluribus^c dimissi^t itineribus, a Cæsare ad Domitium, et ab^u Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscilli^v atque Ægi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus, conspicati in^w itinere exploratores Domitii, seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta,^x exposuerunt, et Cæsar's profectionem et adventum^y Pompeii docuerunt. A quibus Domitius certior factus, vix quatuor horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum vitavit, et ad Æginium,^z ²⁴² quod est objectum oppositumque^a Thessaliam, Cæsari venienti occurrit.

80. Conjuncto exercitu, Cæsar Gomphos²⁴³ pervenit,^b quod est oppidum primum Thessaliam venientibus ab Epiro, quæ gens paucis ante mensibus^c ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut^d suis omnibus facultatibus uteretur, praesidiumque ab eo militum petierat.^e Sed eo fama jam^f præcurrerat, quam supra docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat^g partibus. Itaque Androsthenes, praetor Thessaliam, cum^h se victoriæ Pompeii comitem esse mallet, quam solum Cæsar's in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum cogit, portasque præcludit, et ad Scipionem Pompeiumque nuntios mittit, ut

Lov.—^r reddiderant et averterant vulgo,—^s plurimis Lov. Pal.—^t deest Pal. amisis Edd. R. M. V. dimissis MSS. Ciacc. et reliqui mei. Quare Ciacc. delet itineribus. Nil muto.—^u a MSS. et Edd. qdd.—^v Roucilli Pet. ut supra c. 59. Rouci L. pr. Lov. Se. Rouigi Pal. et Egi L. pr. Egi Pet. Eti Sc. Lov. All. Centonici atque (et B.) corum L. sec. B. All. et contonici atque corum Edd. R. M. V. pro agi etiam habet corum Pal.—^w deest in MSS. 4.—^x gesta Pet. —^y Exulat a Lov. vox adv. et abest a Scal. V.—^z Egin. MSS. et Edd. Vett.—^a præpos. B.—^b venit B.—^c dicibus Edd. qq.—^d tot Lov.—^e occuperat L. pr. peteret L. sec.—^f deest L. sec. præcurrerat Ed. Elz. ut alibi. præoccur. L. sec.—^g auxerant Sc. L. pr.—^h dum L. pr.—ⁱ abest Lov.—^j se non c. m. o. sc

NOTÆ

242 Æginium] De Æginio facta mentio a Livio, qui eam vel modico præsidio tutam ac prope inexpugnabilem esse testatur. In regione Pieria constituit Plinius, et Macedoniam

ascribit, Strabo Tymphaeis.

243 Gomphos] Juxta Gomphos scripsit Plinius oriri Peneum annuum clarissimum,

sibi subsidio veniant; se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum ab Dyrrachio cognito, Larissam^{m 244} legiones adduxerat: Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar, castris munitis, scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri et crates parari jussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento;²⁴⁵ simul reliquis civitatibus hujus urbis^o exemplo inferre terrorem; et id fieri celeriter,^p priusquam auxilia concurrent. Itaque, usus singulari militum studio, eodem, quo venerat, die post horam nonam oppidum altissimis mœnibus^u oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit, et ad^r diripendum militibus concessit; statimque ab oppido castra movit, et Metropolim²⁴⁶ venit, sic, ut nuntios^w expugnati oppidi famamque antecederet.

81. Metropolitæ, primum eodem^x usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauerunt, murosque armatis com-

non c. Edd. R. M. V. succurrant Lov. Edd. R. M. V.—^k exp. L. pr.—^l exercitus Pet. Lov. Sc. P. ab dedi e Lov. a vulgo. ad Dyrrachium L. pr.—^m Ms. Urs. Lov. Larisam, et mox Larisæos ut in numis.—ⁿ sublevandum Ed. Ven. Elz. rerum abest a Lov.—^o Sic MSS. non u. h.—^p abest V. occurrerent Edd. R. M. V. nec male.—^u muris L. pr.—^v V. Ciaccon.—^w cum nuncius Lov. L. sec. nuncius expugnandi oppidum L. pr. expugnando V. famaque Lov. L. sec.—^x Ita MSS. non eod. pr. eorum V.—^y Metropolitarum Carr. Edd. Vasc. Steph.

NOTÆ

244 *Larissam*] Larissa est Thessaliæ metropolis, Achillis patria. Aliae sunt multæ diversis in regionibus cognomines.

245 *Potiri oppido pleno atque opulento*] Plutarchus narrat ibi primum milites Cæsaris a prioribus laboribus acquiesisse, et vino se, quod multum invenerant, proluisse. Appianus vero Germanos præcipue ebrios magnam risus causam præbuisse. Quod si intellexisset Pompeius et adortus esset, magnam calamitatem Cæsari affери

potuisse. Pertinaciam vero Gomphensium vel desperationem prodit, dum dicit, oppido capto, inventos esse apud medicum XXII de urbis primoribus examinatos, nullo tamen conspicuo vulnere, tantum calices astitis singulis; illum vero qui ipsis propinaverat similiter commortuum medicum.

246 *Metropolim*] Multæ sunt urbes multis in locis cognomines. Sed haec est in Thessalia.

pleverunt: sed postea, casu civitatis Gomphensis cognito ex captivis, quos Cæsar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, collata fortuna Metropolitana cum casu Gomphensium, nulla Thessaliam fuit civitas, prius Larissa^a, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin^b Cæsari parerent atque imperata facerent. Ille, segetis idoneum locum in agris nactus, quæ^b prope jam matura erat, ibi adventum expectare Pompeii, coquac^c omnem rationem belli conferre constituit.

82. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit,^d concionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias; Scipionis milites cohortatur,^e ut, parta^f jam Victoria, prædae ac præmiorum velint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suum^g cum Scipione honorem partitur, classicumque apud eam cani^h et alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii,ⁱ duobusque magnis exercitibus conjunctis,^j pristinu omnium confirmatur opinio, et spes victoriae augetur adeo, ut, quicquid intercederet temporis,^k id morari redditum in Italiam vide-

Str. Gr. post. *Gomphensi* Faern. *G. venit* Sc. L. pr.—^a *Larissa* in eosque L. pr.—^b que non L. sec. Carr. Edd. Vasc. Steph. Str. Gr. post. male.—^c quia Edd. R. M. V.—^d ac o. L. sec. Edd. R. M. V. *instit.* L. sec.—^e cohortatus Lov.—^f parata Pal. Edd. R. M. V. nec male.—^g sua Pet.—^h deest L. pr.—ⁱ junctis

NOTÆ

247 Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit] Post Cæsaris discessum, habito apud Pompeium consilio, censebat Afranius classem, qua valebat, esse mittendam in Cæsarem vagum et inopem, copias vero terrestres ab ipso Pompeio deducendas in Italiam partibus faventem, et hostibus vacuam, qua cum Gallia et Hispania occupata aggrediendum esse Cæsarem. Sed alteri sententiae paruit Pompeius dicentium fore ut exercitus Cæsaris ad se transiret coactus fame; maxime vero gentes orientis veritus, et Scipionem, cui timebat,

ne quam in Macedonia solus cladem acciperet.

248 Classicumque apud eum cani] Classicum quid sit habet Vegetius II. 22. quod non nisi præsente imperatore canebaratur. Unde et imperii esse insigne videbatur.

249 Ut quicquid intercederet temporis, &c.] Favonius, referente Plutarcho, jactabat privatum iri se esu Tusculanarum ficuum. Alii aliis verbis acuebant, Agamemnonem appellantes et imperio delectari dictantes, solo Catone cunctandum censemte. Itaque pugnare decrevit.

retur; et si quando quid Pompeius tardius aut consideratius ficeret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, et consulares prætoriosque servorum habere numero, dicerent. Jamque inter se palamⁱ de præmiis ac sacerdotiis^j contendebant, in amosque consulatum definiebant; alii^k domos²⁵⁰ bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaque inter eos in consilio^l fuit controversia, oporteretne L. Hirri,^m²⁵¹ quod is a Pompeio ad Parthosⁿ missus esset, proximis comitiis prætoriis absentis rationem haberet:²⁵² cum ejus^o necessarii fidem implorarent Pompeii, præstaret,^p quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore^q pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent.

83. Jam de sacerdotio Cæsaris²⁵³ Domitius, Scipio, Spin-

Mss. 3.—ⁱ deest L. pr.—^j de sacerd. Pet. B. V. bene. V. ad B. G. II. 10. et
steplius.—^k aliisque Lov.—^l concilio Carr. Edd. qdd. perperam.—^m Lurridii
Lov. L. Hirri vel Hircii MSS. 3. et Edd. VV. Luceji Hirri Mau. L. Hir-
rii Urs. et ita Petav. Scal. V. ad I. 15.—ⁿ Arthos Pet. Scal. Asthos L.
pr.—^o quojus B. cuius V.—^p vulgo ut pr.—^q honore L. pr.—^r Spinther

NOTÆ

250 *Alii domos, &c.]* Id ipsum, Pompeianus ipse cum esset, tamen Cicero confirmat epist. ad Attic. I. II.

251 *Oporteretne, L. Hirri, &c.]* Dio l. XLII. memoriae prodidit missos esse a Pompeio ad Orodem regem Parthorum, qui ejus amicitiam peterent, eum vero postulasse ut sibi concederetur Syria, qua negata, pedem domo non movisse.

252 *Absentis rationem haberi]* Absentium non habebatur ratio.

253 *Jam de sacerdotio Cæsaris]* Non annuus hic erat magistratus, sed perpetuus; propterea maximus habebatur, de quo sic Festus: ‘Maximus Pontifex dicitur, quod maximus rerum quæ ad sacra et religionem pertinent judex sit, vindeque contumelias privatorum magistratumque.’ Etiam pontificibus permissa potestas memoriam rerum gestarum in tabu-

las conferendi. Macrobius I. II. Unde maximi annales appellabantur, non magnitudine, sed quod eos pontifex maximus confecisset. Olim a collegio ipso pontificum eligebantur, donec Cn. Domitius in tribunatu pontificibus offensior, quod alium quam se in locum patris sui cooptassent, jus sacerdotum subrogandorum a collegis ad populum transtulit, ut testatur Sueton. in Nerone c. 2. Hunc ergo magistratum a populo Cæsar impetraverat, non sine profusissima largitione, ut ait idem Suetonius. Eo mortuo, Lepidus per vim occupavit pontificatum maximum, quem, eo mortuo, suscepit Augustus, nec eum unquam postea sequentes imperatores dimiserunt, ut intelligitur ex eorum numismatis, usque ad Gratianum, qui eam dignitatem oblatam repudiavit, ut alienam ab homine Chris-

therque^r Lentulus, quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: cum Lentulus ætatis honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemque jactaret, Scipio affinitate Pompeii^s confideret.²⁵⁴ Postulavit etiam^t L. Afranius prodictionis exercitus Attius^u Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. Et L. Domitius in consilio^v dixit, placere sibi, bello confecto, ternas tabellas^w²⁵⁵ dari ad judicandum iis,^x qui ordinis essent senatorii belloque una cum ipsis^y interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra^z præsidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præstitissent: unam fore tabellam,^a qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persecundis inimiciis^b agebant; nec,^c quibus rationibus superare possent, sed, quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

84. Re frumentaria præparata, confirmatisque^d militibus,²⁵⁶ et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis præliis

Q. L. Cuj. Sc. L. pr. V. et Q. L. sec. Spintherque et Q. Edd. pp. Vocatur Publ. V. B. C. I. 23.—^s deest Lov.—^t autem L. pr.—^u Act. MSS. plerique et Edd. Vett. Acutis Sc. L. pr. Lov.—^v concilio Carr. Edd. qdd. male.—^w tabulas L. pr.—^x de iis Carr. Edd. pp. Vasc. Steph. Gr. post.—^y his ipsis non L. sec. ipsis non Car. Pal. B. Edd. pp. Vasc. St. Gr. post. male probante Rhellie. et Hotomano.—^z inter Pal. B. Edd. pp. sed V. ad VII. 27.—^a tabulam L. sec. Ceterum pro qui Vir doct. mavult qua. nec repugno. ni Pet. —^b vulgo inimicis.—^c ne Pet. Pal.—^d Cæsar et conf. Lov.—^e vulgo quam et mil.

NOTE

tiano. Unde Symmachi prætoris urbis fertur dictum: 'Si Gratianus pontifex maximus nolit fieri, brevi maximus pontifex fiet,' de Flavio Clemente Maximo, qui imperii insignia suscepérat, intelligens.

254 *Scipio affinitate Pompeii confideret]* Erat enim socer Pompeii, qui filiam Corneliam in matrimonio habebat.

255 *Ternas tabellas, &c.]* Judicibus in consilium missis tres tabellæ dabantur ceratæ, una absolutionis, al-

tera condemnationis, tertia ampliationis. Prima habebat A, secunda C, tertia NL, quæ significabat non liquet. Testis Asconius. Quod factum fuerat ut populi libertati consulere tur, qui principum offenditionem veritus, quod facere volebat, non faciebat. Ante enim clara voce suffragia dabantur. Sed hic pro ampliationis tabella erat alia, quæ multam pecuniariam contineret.

256 *Confirmatisque militibus]* Ex adversa pugna apud Dyrrhachium.

intermisso, quo^c satis perspectum habere militum animum videretur, tentandum Cæsar^f existimavit, quidnam^g Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit, primum^b suis locis,^h pauloque a castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, ut progrederetur a castris suis, collibusque Pompeianis aciem subjiceret.ⁱ Quæ res in dies confirmatiorem^j ejus exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus,^k quod demonstravimus,^l servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos, ex^l antesignanis electos^m milites ad perniciatem, armis inter equites præliari juberet,ⁿ qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum,^o ut equites mille apertioribus etiam locis septem^p millium Pompeianorum impetum, cum adesset usus,^q sustinere audirent, neque magnopere eorum multitudine terrentur. Namque etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit, atque Ægum^r Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

85. Pompeius, quia^s castra in colle habebat, ad insimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si inquis locis Cæsar^t se subjiceret. Cæsar, nulla

^a Opportunis sibi.

^a an. h.—^f deest Pet. Lov.—^g quodn. Ms. Urs. V. ac V. Lov. L. sec.—^h primo Pet. Scal. primus V. propius Carr. Edd. pp.—ⁱ deest Lov.—^j confirmationis L. pr. vulgo eff. ex. contra MSS.—^k diximus L. sec.—^l deest L. pr. antesignariis MSS. 3.—^m electis MSS. 6.—ⁿ jubet MSS. 4.—^o effectus L. pr.—^p VIII Lov. milia Edd. pp.—^q tempus Lov. L. sec.—^r Editt. quæd. unum. unicum V.—^s qui L. pr. V. castris in colle habitis Carr. Bong. Edd. R. M. V. in monte L. pr. habita V.—^t deest Pet. dein pro Cæsar habet qui, ubi abest a L. pr.—^u Exa-

NOTÆ

257 *Superius tamen institutum in equitibus]* Quod ab Ariovisto in Gallia fieri viderat. ‘Equitum millia erant sex, totidem numero pedites velocissimi,’ ut habetur in l. i. de bello Gallico, ipseque jam fecerat, ut est in l. vii. ‘Trans Rhenum mittit,

equitesque ab iis accersit et levis ar- maturæ pedites qui inter eos præliari conuerterant.’ Quod tamen non novum, referente Valerio Max. II. 3. Ita etiam postea bello Hispanico, ut ibi videbitur.

ratione²⁵⁸ ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, ut casta ex eo loco moveret semperque esset in^u itineribus: hoc sperans,^v ut, movendis castris pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur:^w simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi^x nancisceretur, et insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus^y defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectionis dato, tabernaculisque detensis, animadversum est, paulo ante, extra quotidianam consuetudinem,^z longius a vallo esse aciem Pompeii progressam, ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud^a suos, cum jam esset agmen in portis, ‘Differendum est,’ inquit, ‘iter in præsentia nobis et de prælio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum parati; non facile occasionem postea reperiemus:’ confessimque expeditas copias educit.

86. Pompeius quoque, ut postea cognitum^b est, suorum omnium hortatu^c²⁵⁹ statuerat prælio^c decertare. Namque etiam^d in consilio superioribus diebus dixerat, ‘ priusquam

lat præp. a Pet.—^v spectans Edd. Steph. Str. Gr. post. contra MSS. o.
hæc Urs. L. pr.—^w commodo rei frumentariæ ut. L. pr. commodiore consilio passim fr. L. sec. Pal. B. commun. passim fr. Edd. pp. non male.—^x deest. L. pr.—^y laboribus Pet. fatig. L. pr.—^z desunt 4 voces in L. pr.—^a ad B. L. sec. Carr. Edd. Vasc. Steph. Str. Gr. post. desunt V.—^b compertum L. pr.—^c deest V. male.—^d t Lov. autem L. pr. vulgo concilio.—

NOTEÆ

258 *Cæsar nulla ratione, &c.]* De hac re Frontinus I. 3. sic commemorat: ‘C. Cæsar bello civili cum exercitum veteranum haberet, hostium autem tyronum esse sciret, acie semper decertare studuit.’ Polyænus vero scribit stratagema fuisse Cæsaris, quod simulaverit castra movere, quasi ad rem frumentariam expedientam. Quod metu rati fieri Pompeiani, non potuerunt se continere quin confessim adirent Pompeium, et coegerent se ad prælium ducere. Sed produxit eos in campum Cæsar, ubi

claram adeptus est victoriam.

259 *Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu, &c.]* Non sponte sua, ut Plutarchus refert in ejus vita, sed suorum dicteris incitatus, suum institutum omisit. Cum enim sciret Cæsari exercitatissimos milites et summam annionæ inopiam, sibi vero inexercitatum exercitum et summam rerum omnium copiam, malebat emctando hostem vincere, quam incertam Martis aleam consequendis manibus experiri.

concurrerent acies, fore, ut^e exercitus Cæsar is pelleretur.^f Id cum essent plerique admirati, ‘ Scio me,’ inquit, ‘ pæne incredibilem rem polliceri; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in prælium^g prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos^h confirmaverunt, ut, cum propius sit accessum, dextrum Cæsar is cornu ab latere aperto²⁶⁰ aggredherentur, utⁱ circumventa ab tergo acie, prius perturbatum^j exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, et pæne^k sine vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non est, cum tantum equitatu valeamus. Simul denuntiavit, ut essent animo parati in posterum ; et, quoniam fieret dimicandi potestas, ut saepe^l cogitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem fallerent.’

87. Hunc Labienus exceperit, et,^m cum Cæsar is copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus esferret, ‘ Noli,’ inquit, ‘ existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfui præliis, neque temere incognitam rem pronuntio.ⁿ Perexigua pars illius exercitus superest,’ magna pars deperit : quod accidere tot præliis fuit necesse : multos autumni^p pestilentia²⁶¹ in Italia consumsit, multi domum discesserunt, multi sunt relict i continenti.^q An non exaudistis, ex iis,²⁶² qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas ? Haec copiae, quas videtis, ex delec-

^e Ita MSS. non *ut*. —^f exulat a L. pr. expugnaretur Scal. —^g prælio Pet. in abest a L. pr. —^h idque inibi f. L. pr. id quoque mihi esse L. sec. —ⁱ et L. pr. V. at. MSS. qdd. —^j exturb. Lov. L. sec. exercitum deest V. B. expell. Edd. R. M. V. —^k deest Lov. sine exulat B. male. —^l semper L. pr. —^m vulgo *ut*. —ⁿ promitto L. sec. —^o ea vel in sup. Lov. —^p interim aut. Edd. R. M. V. —^q in continentia L. pr. in continentibus V. —^r vulgo *audistis*. ex iis loqui L. sec. —^s dil.

NOTÆ

260 *Ab latere aperto*] Id est, a dextro, sinistrum enim latus tegebatur clypeo.

261 *Multos autumni pestilentia*] Fuisse veram orationem Labieni ipse Cæsar initio hujus libri comprobat.

262 *An non exaudistis, ex iis, &c.]*

Id ipsum in hoc libro paulo infra confirmatur, ubi ab illis militibus qui ex numero ægrorum præsidio navibus relict erant, Pompeianas quinqueremes duas et triremes totidem esse captas commemoratur.

‘ tibus^a horum annorum in citeriore^t Gallia sunt refectæ, et
‘ plerique sunt ex coloniis Transpadanis:²⁶³ attamen,^u quod
‘ sicut roboris, duobus præliis Dyrrachinis interiit.’ Hæc
cum dixisset, juravit, ‘ se, nisi victorem, in castra non^v
‘ reversurum.’ reliquosque, ut idem facerent, hortatus est.
Hoc laudans Pompeius, idem juravit.²⁶⁴ Nec vero ex re-
liquis sicut quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc cum facta
essent^w in consilio, magna spe et lætitia omnium^x discessum
est: ac^y jam animo victoriam præcipiebant,^z quod de re
tanta et a tam perito imperatore nihil frustra confirmari vi-
debatur.

88. Cæsar, cum Pompeii castris appropinquasset, ad
hunc modum aciem ejus instructam animum advertit. Erant
in sinistro cornu legiones duæ, translitæ a Cæsare initio
dissensionis ex S. C., quarum una prima, altera tertia²⁶⁵ ap-
pellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius.²⁶⁶ Medium
aciem Scipio cum legionibus Syriacis²⁶⁷ tenebat. Cilici-
ensis^a legio, conjuncta cum cohortibus Hispanis,²⁶⁸ quas

^b *Et jam præsumebant spe victoriam.*

rursus L. pr. Lov. *delectis* V. *delectis* Pet. B. et Edd. pp. Vasc. Gryph.
delectu L. sec. Sc. Pal. Ed. R. Steph.—^c citeriori MSS. 2. dein vulgo *pleraque*.
—^d ac ^e t. L. pr. ex duob. V. *Dyrrachenis* L. pr.—^f deest L. pr.—^g sunt MSS. o.
et *consilio* cum Edd. pp. ut debet, non per c.—^h Exulat L. pr.—ⁱ et MSS. 3.
—^j pere. MSS. plerique (*præ* vero Urs. Pet. L. pr. sec.) et Edd. Vett. V.
Comm. et ad c. 31. *ejicieb.* V.—^k *Cilicensis* MSS. 4. et Edd. Vett. *Ciliensis*

NOTÆ

263 *Plerique sunt ex coloniis Transpa-
danis]* Ex iis coloniis qui sunt trans
Padum flumen.

264 *Hoc laudans Pompeius, idem ju-
ravit]* Primus tamen omnium in castra
rediit vicius.

265 *Altera tertia]* Lucanus tamen
appellat quartam, cui, mage creden-
dum, propter necessitatem carminis.

266 *In eo loco ipse erat Pompeius]* Dissentient alii auctores. Sed in hac
re major fides quam cuiquam debetur
Cæsari, nisi errorem librariorum di-
camus. Sed verisimilius est non ab

initio Pompeium cum Afranio castra
custodivisse.

267 *Cum legionibus Syriacis]* De
quibus hoc libro supra dictum, ‘Sci-
pio legiones equitesque ex Syria de-
duxerat,’ quæ ideo Syriacæ dictæ,
non quod ex Syris constarent. Erant
enim ex Romanis factæ.

268 *Cum cohortibus Hispanis]* Non
constabant Hispanis hæ cohortes,
sed Romanis qui fuerant cum Afranio
in Hispania: nec enim cum legi-
onibus Romanis exteri unquam com-
miscebantur.

transductas ab Afranio^b docuimus,²⁶⁹ in dextro cornu erant collocatae. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat.²⁷⁰ Reliquas inter aciem medium^c cornuaque interjecerat,²⁷¹ numeroque cohortes cx expleverat. Hæc^d erant millia XLV,²⁷² evocatorum²⁷³ circiter duo,^e quæ ex beneficiariis²⁷⁴ superiorum exercituum ad eum convenerant; quæ tota acie disperserat.^f Reliquas cohortes septem^g castris propinquisque castellis præsidio disposuerat. Dextrum

Lov.—^b Acronio L. pr. Petronio Seal. et a m. pr. Exonio, Eranio Pet. cum 5 aliis. *cum cohort. desunt Pet.*—^c acies media Lov. que deest Dorv. interjecerat L. pr. Lov. in quo etiam expleverant.—^d hæc Pal. Dorv.—^e vulgo duæ. duo millia Edd. Vasc. Steph. Gr. post. qui MSS. 3. converterant MSS. 4.—^f vulgo dispersæ erant. reliquasque L. pr.—^g VIII Lov. in c. L. pr. Sc. Ed. Steph.—

NOTE

269 *Quas transductas ab Afranio docuimus]* Nusquam id apparet, nisi forte dimissas ad Varum flumen cohortes ad Pompeium sua sponte aliquas rediisse dixerimus.

270 *Has firmissimas se habere Pompeius existimabat]* Non ad cohortes tantum, sed ad legiones prædictas referit.

271 *Reliquas inter aciem medium cornuaque interjecerat]* Nempe quinque legiones tironum. Sic enim Frontinus lib. II. de Pompeio: ‘Et hac acie legiones secundum virtutem eum jusque firmissimas in cornibus et in medio collocavit. Spatia his interposita tironibus supplevit.’

272 *Hæc erant millia XLV]* Erant tamen legiones XI, sed eæ non plenæ, quia in his VI veteranae, quod partim ex Cæsare, partim ex Plutarcho et Appiano cognoscitur. Appianus quidem XXI millia Cæsari fuisse prodidit, ex quibus mille equites. Plutarchus vero XXII millia, Pompeio vero paulo plus altero tanto. Ramus deceptus falsis numerorum notis, legit non XLV, sed LV, unde colligit legiones fuisse V millium; sed, ut dixi, hominem frustra habuerunt notæ. Fide dignissimi auctores prodidi-

derunt LXX Italorum millia conflixisse. Qui pauciores scribunt, LX millia numerant. Qui vero multitudinem exaggerant, ut Florus, CCC millia, hinc et illinc tanta est de exacta veritate dissensio. Cæsar habebat legiones XI, nec plures tamen quam LXXX cohortes, quæ si fuissent plenæ, efficerent VIII tantum legiones. Adde his omnibus in numerorum notis errores et lapsus librarium, qui totam istam rationem perturbant.

273 *Evocatorum]* Evocatos, de quibus supra dictum; non certum locum in acie habuisse hinc patet, sed dispersos per manipulos fuisse; ut videatur juxta centuriones, ut ceteris essent exemplo.

274 *Beneficiariis]* Beneficiarii sunt qui imperatoris beneficio ad gradus militares promoti, vel agris donati. Festus aliter eos designat: ‘Beneficiarii milites dicebantur qui vacabant muneric beneficio, munifici vero vocabantur qui non vacabant, sed munus reipubl. faciebant.’ Auxiliarium hic nulla mentio, non quia non erant, qui initio hujus libri numerati sunt. Sed adeo diffidebat eis Pompeius, ut ne in acie quidem locum eis

cornu ejus rivos quidam impeditis ripis muniebat:²⁷⁵ quia ob causam^b cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes, inⁱ sinistro cornu objecerat.

89. Cæsar, superius institutum servans, decimam legiōnem in dextro cornu, nonam in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis præliis vehementer attenuata.^j Huic sic adjunxit^k octavam, ut pæne unam ex duabus efficeret, atque alteram alteri præsidio esse jussrerat. Cohortes in acie octoginta constitutas habebat, quæ summa erat milium XXII.²⁷⁶ Cohortes duas castris præsidio reliquerat.²⁷⁷ Sinistro cornu Antonium, dextro P. Syllam, media acie Cu. Domitium præposuerat:^l ipse contra Pompeium constituit.^m²⁷⁸ Simul, his rebus animadversis, quas demonstravi-

^b Edd. qdd. ad c.—ⁱ deest Pet. L. pr. Sc. Lov. P. B. Dorv.—^j Sic MSS. Urs. Pet. B. V. Sc. Edd. Vasc. Steph. Gr. post. Seal. &c. Al. erant attenuatae.—^k Ita Cuj. B. Lov. L. sec. Edd. Vett. non et h. ad. IIX L. pr. Lov.—^l propos. MSS. 3.—^m Sic MSS. mei et Edd. Vett. non consistit. ut e. Ciac. Ms. repo-

NOTÆ

assignaverit. Solos Græcos Italicæ phalangi apposuit, ceteros seorsim collocavit, ut commissio prælio hostem circumventum pro viribus profligarent, et castra Cæsaris vallo nudata diriperent, quod ipsum non ausi sunt facere pugnæ spectatores inutiles facti.

²⁷⁵ *Dextrum cornu ejus rivos quidam impeditis ripis muniebat*] Lucanus passim eum Enipeum vocat: ‘Sanguine Romano quam turbidus ibit Enipeus.’ Et hoc est quod præcipitur a Vegetio III. 20. ‘Septima depugnatio est quæ loci beneficio adjuvat dimicantem. In hac quoque et cum paucioribus et cum minus fortibus poteris adversarium sustinere, hoc est, si montem, aut mare, aut flumen, aut lacum, aut civitatem, aut paludes, aut abrupta in una parte habeas, ex qua hostis non possit accedere, et re-

liquum exercitum tuum directa acie ordines.’

²⁷⁶ *Quæ summa erat milium XXII*] Non immerito Vegetius totum opus suum de re militari ab hac sententia auspicatus est: ‘In omni prælio non tam multitudo et virtus indocta quam ars et exercitum solent præstare victoriam.’ Minor ergo Cæsarianorum quæ Pompeianorum erat numerus.

²⁷⁷ *Cohortes duas castris præsidio reliquerat*] Appianus et Lucanus scribunt a veteranis jussu Cæsaris fuisse castrorum munitiones dirutas, vehementer factum admirante Pompeio. Quod omissum a Cæsare non minus miror. Illæ ergo duæ cohortes pro munitionibus relictae fuerit.

²⁷⁸ *Ipse contra Pompeium constituit*] Cum Pompeius in sinistro suæ aciei cornu esset, sequitur Cæsarem, qui

mus,²⁷⁹ timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie^a singulas cohortes detraxit,²⁸⁰ atque ex his quartam instituit equitatuique opposuit, et, quid fieri vellet, ostendit; monuitque, ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare.^{o 281} Simul tertiae aciei totique exercitui imperavit, ne injussu^p suo concurreret: sc, cum id fieri vellet, vexillo signum daturum.²⁸²

90. Exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur, suaque in eum perpetui temporis officia prædicaret,^a in primis commemoravit,²⁸³ ^c testibus se militibus uti posse,

^a Et commemoraret sua merita omnis temporis in eum.

suit Scaliger.—ⁿ unaquaque acie V. ex terna et extrema Edd. qdd. contra Mss. male.—^o consistere Lov. sed V. ad VII. 84.—^p injusso L. pr. concurrerent Reg.

NOTÆ

contra Pompeium consistebat, in dextro suæ aciei cornu stetisse, ubi nempe erat décima legio cui tanto-pere confidebat, ut in lib. I. de bello Gallico legitur.

279 *Simul, his rebus animadversis, quas demonstravimus]* Nempe Pompeium persuasisse suis equitibus, ut cum proprius esset accessum, dextrum Cæsaris cornu aggredenterur. Nempe exploratores habebat in Pompeii exercitu Cæsar, qui Pompeii consilium ad illum detulerunt.

280 *Celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit]* Legam senas non singulas. Sic enim habent Frontinus et Plutarchus. Aliter enim non potuisset quartam ex singulis aciem instituere. Præterea Appianus habet III millia, quæ VI cohortes efficiunt. Immo et ipse Cæsar quartam aciem cum mittit in prælium, scribit fuisse institutam a se sex cohortium numero. Si legatur *extrema*, haud male videatur Lipsio. Jure mirantur esse apud Florum has Germanorum cohortes. Lubens legam Romanorum, quos opposuit equitibus, qui ut plurimum ex-

terni erant. Ipse Florus ait: ‘Nusquam ullo loco tantum virium pop. Rom. tantum dignitatis fortuna vidit. ccc amplius millia hinc et illinc.’ Non ita Cæsar, cui major fides debetur. Amat res augere Florus prope poëticæ.

281 *Monuitque, ejus diei victoriam in edrum cohortium virtute constare]* Certius monuit eos qui in procinctu jam erant, cum jam speculatoribus per tempus non liceret ad Pompeium rem illam deferre. Pompeius falso monuerat superioribus diebus suos equites quid vellet; cum enim plures dies intercessissent, Cæsar per exploratores certior factus de ejus consilio, illud intervertit.

282 *Vexillo signum daturum]* Vexillum illud esse solebat, sagum pureum tabernaculo superpositum. Sed hic aliud esse potuit, cum jam e castris omnes erupissent.

283 *In primis commemoravit, &c.]* Sic ad hanc rem Vegetius III. 12. ‘Dicenda quibus militum mentes in odium adversariorum ira et indignatione moveantur.’

‘ quanto studio pacem petisset, quæ per Vatinium in collo-
 ‘ quiis,²⁸⁴ quæ per A. Clodium¹ cum Scipione egisset,²⁸⁵
 ‘ quibus modis ad Oricum cum Libone de^r mittendis legatis
 ‘ contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine,
 ‘ neque rempublicam alterutro exercitu privare voluisse.’
 Hac habita oratione, exposcentibus militibus²⁸⁶ et studio
 pugnæ ardentibus, tuba signum dedit.

91. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum²⁸⁷ in legione decima duxerat, vir singulari virtute. Hic,^s signo dato, ‘ Se-
 ‘ quimini me,’ inquit, ‘ manipulares mei qui fuistis,²⁸⁸ et
 ‘ vestro imperatori, quam constituistis,^t operam date: unum
 ‘ hoc prælium superest, quo confecto, et ille suam dignita-
 ‘ tem, et nos nostram libertatem recuperabimus.’²⁸⁹ Simul
 respiciens Cæsarem,^u ‘ Faciam,’ inquit, ‘ hodie, imperator,
 ‘ ut aut vivo mihi, aut mortuo gratias agas.’ Hæc cum dix-
 isset, primus^v ex dextro cornu procucurrit,^w atque eum

L. sec. Dovr. sed L. sec. Pal.—¹ Claudium MSS. o. et Edd. pp.—^r in Edd.
 R. M. V.—^s singularis v. Hoc. Lov.—^t consuev. Ciacc. qua Lips.—^u ad
 Cæs. B. Edd. pp.—^v deest Pal.—^w Sic Pet. Urs. L. pr. Seal. Lov. Vulgo
 procurr. V. Adi ad B. G. II. 19. in f. c. 93.—^x Ita MSS. non m. el.—

NOTÆ

284 *Quæ per Vatinium in colloquiis]*
 Ad Apsum flumen.

285 *Quæ per A. Clodium cum Sci-
 pione egisset]* In Macedonia.

286 *Hac habita oratione, exposcen-
 tibus militibus, &c.]* Hic vero est ubi
 Appianus, Dio, et alii perturbationem
 animorum magnam in utroque exer-
 citu fuisse demonstrant, immo et pœ-
 nitentiam coptorum magnam, cum in-
 telligerent non tantum cum civibus,
 sed cum amicis et fratribus etiam
 esse pugnandum, cunctabundosque
 diu altum silentium tenuisse, immo et
 utrumque ducem illachrymasse, tan-
 demque Pompeium, cum auxilia sua
 moræ impatientia tædioque turbare
 ordines vidisset, priorem signum cani
 jussisse. Lucanus lib. VII. ‘ videre

parentes Frontibus adversis, frater-
 naque cominus arma, Nec libuit mu-
 tare locum, tamen omnia torpor Pec-
 tora constrinxit, gelidusque in vis-
 cera sanguis Percussa pietate coit,
 totæque cohortes Pila parata diu ten-
 sis tenuere lacertis.’

287 *Primum pilum]* De primo pilo
 supra dictum.

288 *Manipulares mei qui fuistis]*
 Quia evocatus, jam non erat eorum
 centurio.

289 *Quo confecto, et ille suam digni-
 tatem, et nos nostram libertatem recu-
 perabimus]* Milites genus hominum in-
 consideratum, cui facile verba dan-
 tur. Amissa enim illo prælio liber-
 tas est Romanorum, non recuperata.

electi milites^x circiter centum et viginti voluntarii^y ejusdem centuriæ sunt prosecuti.^z

92. Inter duas acies tantum erat relictum spatii,^z ut satis esset ad concursum utriusque exercitus: sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsar's impetum exciperent,^a neve se loco moverent aciemque ejus distrahi paterentur:^z idque admonitu C. Triarii^z fecisse dicebatur, ut primus excursus visque^b militum infringetur, aciesque distenderetur,^c atque in^d suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur: leniusque^e casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrisserent: simul fore, ut, duplicato cursu, Cæsar's milites exanimarentur et lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur,^g propterea quod est quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur.^h Hanc non reprimere, sed augere

^x voluntarie Pet. V. Edd. pp. aliæque. voluntariae B. Edd. Vasc. Str.—^z spatiu[m] B.—^a recip. Lov. Pal. Dorv. male. V. ad B. G. 1. 25. Mox fee. ridebatur Pet.—^b deest V. refr. MSS. 2.—^c distenderentur Lov. discinder. Carr.—^d Sic MSS. præter L. sec. Dorv., ut et Edd. pp. Gryph. Steph. aliæque. Vulgo sine in. in suos ordines Bong. sui Lips. non male.—^e MSS. quid. leviusq. et Edd. Vett. vulgo e conj. Ciacc. l. quoque. cursura Lov. sperabant MSS. 3.—^f quod et L. pr. V.—^g videretur L. pr. Dorv. V. Mel. Palm. spicil. T. IV. Th. Cr. p. 637.—^h qui incenduntur Faern. et mei MSS. 5.

NOTÆ

290 cxx voluntarii ejusdem centuriæ sunt prosecuti] Quanquam, teste Varrone atque etiam Vegetio, centuria centum hominum esset, tamen diversis temporibus diversus in centuria fuit militum numerus, aliquando major, aliquando minor.

291 Aciemque ejus distrahi paterentur] Si æquato gradu milites concurrerent, non distraheretur acies. Sed vix fieri potest. Cum enim plurimorum militum impar sit velocitas, fit etiam inæqualis cursus. Unde distractio aciei, quæ locum dat hosti dispersos adoriendi singulos vel paucos.

292 Idque admonitu C. Triarii, &c.]

Qui legatus fuerat Luculli in bello Mithridatico et cladem passus fuerat, atque adeo natu grandis erat, qui et in hoc bello civili interiit, ut testatur Cicero in Bruto, qui etiam hæc habet de illo ibid. 'Me quidem admodum delectabat etiam Triarii in illa ætate plena literatæ senectutis oratio. Quanta severitas in vultu? Quantum pondus in verbis? Quam nihil non consideratum exhibat ex ore.' Pondus quidem magnum fuit in verbis illius, cui tantum a Pompeio in tanta re tributum est. Sed non satis fuit ibi consideratum quod ex ore exivit.

imperatores debent^s neque frustra antiquitus institutum est,²⁹³ ut signa undique concinerent^t clamoremque universi tollerent: quibus rebus et hostes terrori et suos incitari existimaverunt.

293. Sed nostri milites, dato signo, cum infestis pilis^a procucurrisserent,^b atque animadvertisserent, non concurrit^c a Pompeianis: usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt, et ad medium fere spatum constiterunt, ne consumitis viribus appropinquarent; parvoque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila^d miserunt celeriterque, ut erat præceptum a Cæsare, gladios strinxerunt.^e Neque vero Pompeiani huic rei defuerunt.^f Nam et tela missa exceperunt, et impetum legionum tulerunt, et ordines^g conservaverunt, pilisque missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites^h ab sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt,ⁱ omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulum^j loco motus cessit: equitesque Pompeiani^k hoc acrius instare, et se turmatim explicare, aciemque nostram a latere aperto²⁹⁴ ciruire^l cœperunt. Quod ubi Cæsar animum

^a Directis in hostem.

et Edd. pp.—ⁱ solebant Lov.—^j Concerner. Carr. concurrer. Edd. pp.—^k Sic Urs. Pet. Sc. Lov. Al. et Edd. Vett. procurr. In Petav. etiam signis, ut malebat Ciacc.—^l occurri B. Carr. Edd. pp. curri Pet. V.—^m tela L. pr.—ⁿ distr. L. sec.—^o defuerant L. pr.—^p ordinem MSS. 3. suos addunt Pet. Urs, conservarunt MSS. 3.—^q milites Lov. deest L. pr. ab scripsi e Pet. L. pr. Lov. Dorv. P. V. vulgo a.—^r c. intenti Lov. Dorv. Edd. pp. Vasc. Steph. Str. Gr. post.—^s Sic Urs. Pet. Sc. Lov. Al. et Edd. Vett. procurr.—^t paulatim Lov. paulo de L. pr.—^u Pompeji MSS. aliquot. hoc deest Lov. Pal. Dorv. hic B. acriter Pet. L. sec. Dorv.—^v circumire MSS. et Edd. qdd. circumvenire L. pr. B. Urs.—^w Sic rursus Pet. non animadv.—^x exstit. Pal. constit. Ed.

NOTÆ

293 *Neque frustra antiquitus institutum est]* A Gellius noctium Atticarum I. 11. multa exempla proponit populorum Græcorum idem cum Pompeio in ea re sentientium, ipsumque Homerum, qui silentium Græcis pugnaturis attribuit, clamores vero Trojanis; sed et morem tamen

Romanorum fatebatur esse, ut magno strepitu ad pugnam procedant. Quem lege fuse de ea re disserentem.

294 *A latere aperto]* Quid sit latus apertum supra dictum est, nempe dextrum, quod non tegebatur scuto.

advertisit,^w quartæ aciei, quam instituerat^x sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procucurrerunt,^y infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consideret, omnesque conversi non solum loco excederent,^z sed protinus^z incitati fuga montes altissimos peterent. Quibus submotis, omnes sagittarii funditoresque destituti, inermes,^z sine præsidio, interfici sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum^a cornu, pugnantibus^b etiam tum ac resistantibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque a tergo sunt adorti.

94. Eodem tempore tertiam aciem Caesar, quæ quieta fuerat et se ad id tempus loco tenuerat, procurrere^c jussit. Ita, cum recentes atque integri defessis successissent,^d alii autem a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque universi terga verterunt.^e Neque vero Cæsarem fecellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie collocatae essent, initium victoriae oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronuntiaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus, ab iisdem^f factæ cædes sagittariorum atque^f funditorum, ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte erat circumita^g atque initium fugæ factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum^h pulsum

Flor.—^y Ita Urs. Pet. Lov. Sc. al. et Edd. Vett. *procurr. concurr.* B.—^z deest MSS. 2.—^a *sinistro* L. sec. Pal. Dorv. Edd. Vasc. Steph. Gr. post. Str.—^b *inpugnantibus* Sc. L. pr. *obpugnantes* V. Edd. pp. *pugnantes* Vasc. Steph. Gr. post. Str. *tunc nonnulli. et jam tum res.* Edd. pp. *resistentes* Carr. Edd. pp. et ceteræ. *Pompeiana* V. Edd. pp. *Pompeianos* aliæ.—^c *præcurrere* MSS. 5. male.—^d *se defendissent* Lov.—^e *isdem* hic et statim MSS. *vetus*tores, ut solet. vulgo *facta*.—^f ac L. pr. Lov. Dorv.—^g vulgo *circumventa*.—

NOTÆ

295 *Omnesque conversi non solum*
loco excederent, &c.] Lucanus equitatum illum constitisse dicit ex barbaris gentibus: ‘Immemores pugnae nulloque pudore timendi, Præcipites fecere palam civilia bella, Non bene barbaricis unquam commissa ceteris.’

296 *Destituti, inermes]* Id est, sine pilis et scuto, quæ non solebant

ferre.

297 *Atque universi terga verterunt]* Plutarchus, Appianus, Florus, Lænus, Frontinus, Polyænus causam fugæ ascribunt stratagemati Cæsaris, qui jusserset ora Pompeianorum, oculos, atque vultus gladiis peti. Quod et hic tacet Cæsar. Vult enim omnia suæ virtuti debere, non stratagematis.

vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat,ⁱ perterritam animum advertit,^j aliis diffusus acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, et iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam^k posuerat, clare, ut milites exaudirent, ‘Tuemini,’ inquit, ‘castra et defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo,^l et castrorum præsidia confirmo.’ Hæc cum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, et tamen even- tum expectans.

95. Cæsar, Pompeianis ex^m fuga intra vallum compulsi, nullum spatium perterritis dareⁿ oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castaque oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati,^o (nam ad meridiem res erat perducta,) tamen, ad omnem laborem animo parati,^p imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quæ ibi^q præsidio erant relictæ, industrie^r defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus^s barbarisque auxiliis. Nam, qui acie^t refugerant milites, et animo perterriti et lassitudine confecti, missis^u plerique armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt: sed confecti vulneribus locum reliquerunt,^v protinusque omnes, ducibus usi centurionibus tribunisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant,^w confugerunt.

^m Qui conjuncti erant castris.

ⁿ deest Pet. Lov. eq. suum ut p. Dorv. f. equit. ut p.—ⁱ Fidebat L. pr.—^j Sie rursus Pet. non animad.—^k prætorianum p. B. at Sc. L. pr. ad prætorium p. dein vulgo tueamini.—^l circueo MSS. 2.—^m deest Lov. male inter Lov. V. Sc. —ⁿ dari Edd. qdd. oportere abest a L. pr. vulgo æstimans.—^o deest L. pr. Sc.—^p parato L. sec.—^q deest Pal. Dorv.—^r industriose B. industrioze Lov. Palat. Dorvill. sed V. VII. 60.—^s Thracis Dorv.—^t ex acie Edd. qdd.—^u missis Lov. L. sec. missaque Pal. Dorv. vulgo autem in Edd. novitatis plurisq. incepit contra MSS. et Edd. Vett. Seal. Cell. &c.—^v desunt i.e. vel B.

NOTE

²⁹⁸ Quæ sin statione ad prætoriam portam^r: Prætoria porta, teste Vegetio cap. 23, aut orientem spectare debet, aut illum locum qui ad hóstem

respicit, aut, si iter agitur, illam partem debet attendere, ad quam est profectus exercitus.'

²⁹⁹ In altissimos montes, qui ad oce-

96. In castris Pompeii videre licuit trichilas stratas,^{w 300} magnum argenti pondus expositum,³⁰¹ recentibus cespitibus³⁰² tabernacula constrata, L. etiam Lentuli et nonnullorum tabernacula protecta hedera; ^x multaque præterea,^y quæ nimiam luxuriam et victoriae fiduciam designarent: ut facile æstimari^z posset, nihil eos^a de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias^b conquererent voluptates. At^c hi miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem^d objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius, jam cum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatoriis,^{e 303} decumana porta se ex^f castris ejecit,³⁰⁴ protinusque equo citato Larissam^g contendit. Neque ibi constitit,^h sed eadem celeritate, paucos

—^w vulgo *triclinia strata*. —^x Sic Pet. B. *edera* quæd. Editt. —^y *multa pr.* Pal. B. L. sec. V. Dorv. Edd. pp. Vasc. Steph. Gr. post. non male. —^z *existimari* Pet. et 3 alii cum Edd. ante Seal. V. c. 94. —^a deest L. pr. *adventu* MSS. 4. —^b *quin non n.* B. L. sec. Dorv. *quin n.* V. et Edd. Vett. —^c Sic MSS. 7. non *atque*. —^d *Luxuriam* Ed. Elz. —^e Sic Pal. B. Dorv. Edd. Vasc. Steph. Str. Gr. post. *imperatoris* quidam MSS. et Editt. —^f abest B. —^g *Larism* Lov. V. et deinceps. —^h desunt 3 verba in Pet. —ⁱ vulgo *suorum*.

NOTÆ

tra pertinebant] Nec enim illo tempore vitium erat castrorum habere propinquos colles, cum non esset eorum tormentorum copia, quæ canones dicuntur.

300 *Trichilas stratas*] Argumentum luxuriæ, quæ sustulit Hadrianus de castris. Auctor Spartanus. Idem habet Sallustius ad Cæsarem de republica ordinanda: ‘Neque enim te præterire puto quali quisque eorum more aut modestia, etiam tune dubia victoria, sese gesserit: quoque modo in belli administratione scorta aut convivia exercuerint nonnulli, quorum aetas ne per otium quidem tales voluptates sine dedecore attigerit.’ Sic Parthi victo Crasso, cum Aristidis lascivos libros Milesiacos inscriptos in Romanorum impedimentis reperissent, multis eos dieteris pupugerunt, quod nec in bello temperare iis rebus et scriptis possent, quæ victoriae tempori magis conve-

nunt. Auctor Plutarch.

301 *Magnum argenti pondus expositum*] Crateras intelligit et illa vasa quæ olim in castris esse non solebant: ibi materia est pro instrumento.

302 *Recentibus cespitibus*] Non viuperat cespites, sed recentes cespites, qui festum aliquem apparatum arguebant. Erant enim ut plurimum cespitibus ad munditiem instrata tabernacula.

303 *Detractis insignibus imperatoriis*] Erant illa insignia purpureum sagulum. Illo enim vestitu Scipio imperator bello Afriœ utebatur, antequam Juba rex venisset, quo adveniente imperatore, purpureo sagulo deposito, ad album vestitum se translulit.

304 *Decumana porta se ex castris ejicit*] Decumana porta ad fugendum aptissima, quia ab hoste remotissima.

suosⁱ ex fuga nactus,³⁰⁵ nocturno itinere non intermisso, comitatu^j equitum triginta ad mare pervenit, naveque frumentariam conscendit; sœpe, ut dicebatur, querens, tantum^k se opinionem fecellisse, ut, a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo, initio fugæ facto, pœne proditus videretur.

97. Cæsar, castris potitus,³⁰⁶ a militibus contendit, ne, in^l præda occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumvenire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, universi juris ejus³⁰⁷ Larissam versus se recipere cœperunt. Qua re animadversa, Cæsar copias suas divisit, partemque legionum in castris Pompeii remanere jussit, partem in sua castra remisit;^m quatuor secum legiones duxit, commodioreque itinere Pompeianis occurrere cœpit, et progressus millia passuumⁿ sex, aciem instruxit. Qua re animadversa, Pompeiani in quodam monte constituerunt. Hunc montem flumen subluebat. Cæsar, milites cohortatus,^o etsi totius diei continentia labore erant confecti, noxque jam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani^p possent. Quo jam^q perfecto opere, illi de deditione,^r missis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis senatorii,³⁰⁸ qui se cum iis coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt.

—^j equitatu addit L. sec. equitatu xxx L. pr.—^k tantam Edd. Al. Gryph. t. suam se Steph. suam se Vasc. St. Gr. post. tant. cum V. suam eum Pal. B. L. sec. Dovv. forte tantum suam se op. nisi velis delere tantum, ut insertum, quia sequitur ut. V. ad B. G. III. 14. se tant. Pet.—^l deest L. pr. reliquam Edd. pp.—^m revisit Lov.—ⁿ mille passus MSS. 3.—^o coh. est MSS. et Edd. pp. aliisque. coh. est ut si L. pr.—^p Sic MSS. non Pomp. ag.—^q Non agnoscunt rō jam MSS. mei, neque Edd. pp. Vasc. Steph. Gr. post.—^r deditonem et petiverunt

NOTÆ

305 *Paucos suos ex fuga nactus]* Velleius iv commemorat, ii Lentulos, Favonium et Sextum filium.

306 *Cæsar, castris potitus, &c.]* Suetonius de Cæsare scribit: ‘Neminem hostem vicit quin eundem castris exuerit.’ Quo vero modo potitus fuerit, non Cæsar commemorat, scribunt Lucanus et Appianus. Cum enim fessos milites prælio videret, et castra tam capi cuperet, illis diripienda pro-

misit. ‘Superest pro sanguine merces, Quam monstrare meum est, nec enim donare vocabo, Quod sibi quisque dabit.’

307 *Juris ejus]* Videtur esse interpretamentum quod in textum irrepsit.

308 *Pauci ordinis senatorii, &c.]* Majus enim a Cæsare eis periculum immunebat, quos suo nomine odisse poterat ob privatas et publicas injurias invisos.

98. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte^s consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere atque^t arma projicere jussit. Quod ubi^u sine recusatione fecerunt, passisque palmis, projecti ad terram,^v flentes ab eo salutem petierunt;^w consolatus consurgere^x jussit, et pauca apud eos de lenitate^{xx} sua locutus,^y quo minore essent timore, omnes conservavit; militibusque suis commendavit,^y ne qui eorum violarentur,^z neu quid sui^z desiderarent. Hac adhibita^a diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, et eas, quas secum duxerat,^b invicem requiescere atque in castra reverti jussit: eodemque die Larissam pervenit.

99. In eo prælio non amplius ducentos milites desideravit; sed centuriones, fortes viros,^c circiter triginta amisit. Interfectus est etiam^d fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os adversum conjecto. Neque id fuit falsum, quod ille, in pugnam proficiscens, dixerat: sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optimeque eum^e de se meritum judicabat.^f Ex Pompeiano exercitu^g circiter millia

Mss. 5.—^s montem V. Dorv.—^t ad terram addunt Lov. Dorv. Pal. Edd. pp. —^u illi Lov. Dorv.—^v in t. L. pr. ad pedes L. sec. Dorv.—^w Sic MSS. non p. sal. petiverunt etiam MSS. plerique.—^x surgere L. pr. ^{xx} mansuetudine Lov. Dorv. Pal.—^y vulgo jussit.—^z quis eorum L. sec. Pal. Dorv. quid eorum Lov. desideraretur Pal. Dorv.—^a habita L. pr. Lov. Edd. pp.—^b habebat Leid. pr.—^c deest L. sec.—^d autem L. pr.—^e deest L. pr.—^f abest præp. a Pet. nec

NOTÆ

309 *Pauca apud eos de lenitate sua locutus]* Sallustius in Catilina Catonem cum Cæsare componens, hunc mansuetudine et misericordia clarum esse factum scripsit.

310 *Militibusque suis commendavit, ne qui eorum violarentur]* Editiones nonnulla habent jussit; sed raro apud autores bonæ latinitatis exemplo jubeo cum dandi casu jungitur. Pæne solus Claudianus poëta, exoleta latinitatis tempore, videtur scripsisse. Itaque non dubitavi ex fide MSS. duorum bibliothecæ Thuanæ reponere: *Militibus suis commendavit.* Sic hodie

cum ex oppido capto hostes pacti sunt exceedere, præsidio militum commendantur, ne a quoquam violentur, a quo et deducuntur, donec in suam regionem et aliquod suorum præsidiorum pervenerint. Quidam vero ignari bonæ latinitatis rati commendavit hic positum pro imperavit, sibi licere putaverunt reponere jussit.

311 *Optimeque eum de se meritum judicabat]* Appianus insigne sepulchrum ait ei esse a Cæsare excitatum, quo inferri jussisse munera, quibus amplissimis eum donavit.

312 *Ex Pompeiano exercitu, &c.]*

quindecim cecidisse videbantur: sed in ditionem venerunt amplius millia quatuor et viginti: (namque etiam cohortes, quæ præsidio in^f castellis fuerant, sese Syllæg dediderunt:) multi præterea in finitimas civitates refugerunt, signaque militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata CLXXX, et^b aquilæ novem.ⁱ L. Domitius, ex castris in montem refugiens,^j³¹³ cum vires eum^k lassitudine defecissent, ab equitibus^l est interfactus.

100. Eodem tempore D. Lælius³¹⁴ cum classe ad Brundisium venit; eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino^m tenuit. Similiter Vatinius,³¹⁵ qui Brundisio præerat, tectis instructisqueⁿ scaphis elicuit^o naves Lælianæ; atque ex his longius productam^p unam quinqueremem^q et minores duas in

male. fuerunt Edd. Rec. contra MSS.—^g P. Sullæ L. pr. similiter B. Sullæ similiter Edd. pp. aliaèque dederunt V.—^h copula abest a Dorv.—ⁱ LIX Lov. B. Brant. et Edd. Vett. ineptissime. IIX Ciacc. contra reliquos MSS.—^j fugiens MSS. 3.—^k ei Lov. Dorv. sed V. ad B. G. III. 4.—^l equitatibus L. sec.—^m Brundisii MSS. 3.—ⁿ vulgo instratisque.—^o sequitur Lov. P. L. sec. Dorv.—^p perd. Edd. qdd.—^q quinque biremes Lov. quinqueremem, biremes min. Pal. Dorv.—

NOTÆ

Dissentient in cæsorum numero auctores. Qui plurimos scribunt, scribunt xxv millia. Asinius Pollio, qui interfuit, Cæsarianus, vñ millia. Sed, ut supra demonstratum est, fallacissimæ sunt apud auctores numerorum notæ, ut tota illa disputatione vel in pecuniae numero, vel militum in exercitu, vel cæsorum in acie superseedere consultissimum sit.

313 *L. Domitius, ex castris in montem refugiens]* Præter hunc Domitium periere novem senatores, equites XL, quod prudens dissimulat Cæsar. Hunc tantum Domitium infissimum commemorat, utpote qui Galliæ provinciæ sibi erat a Pompeianis successor datus. Sed Salustius in oratione ad Cæsarem de rep. ordinanda, de toto illo bello sic loquitur: ‘Cum Catone, L. Domitio, ceterisque ejusdem factionis quadraginta senatorcs, multi præterea

cum spe bona adolescentes sicuti hostiæ mactati sunt.’

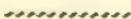
314 *Eodem tempore D. Lælius, &c.]* Notandum est callidius Cæsaris commentum nullum esse potuisse, quam quod tantum valentem classe Pompeium tam procul inde abstraxerit.

315 *Similiter Vatinius]* Is est qui cum Pompeianis altercatus in colloquio apud Apsum l. 1. de bello civili legitur, qui Ciceronis dignitati semper infestus, ejus eloquentia tam acriter exagitatus est, ut, flagitiis ejus detectis, in magnum P. R. odium venerit. Unde odium Vatinianum in proverbium abierit. A Cicerone tamen duobus judiciis publicis defensus est, ‘Quia,’ ut Valerius Max. sentit, qui rem memoriae prodidit, ‘speciosius aliquanto injuriæ beneficiis vincuntur, quam mutui odii pertinacia pensantur.’

angustiis portus cepit; itemque per equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. Sed Laelius, tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Coreyra Dyrrachioque aquam suis supportabat,^u neque a proposito deterrebatur, neque, ante praelium in Thessalia^v factum cognitum, aut ignominia amissarum navium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu^w insulaque expelli potuit.

101. Iisdem fere temporibus Cassius³¹⁶ cum classe Syrorum^x et Phoenicum et Cilicium in^y Siciliam venit. Et, cum esset Cæsaris classis divisa^z in duas partes, et^a dimidiae parti præcesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum,³¹⁷ dimidiæ M. Pomponius^b ad Messanam;³¹⁸ prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu^c cognosceret; perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento et secundo completas^d onerarias naves tæda, et pice, et stupa, reliquisque rebus^e quæ^f sunt ad incendia, in Pomponianam^g classem immisit, atque omnes naves incendit quinque et triginta: e^g quibus erant viginti constratae: tantusque eo facto timor incessit,

^a Apta.

^r item p. MSS. 4.—^s deest L. pr. aquas L. pr.—^t commodiori MSS. 2.—^u port. L. pr.—^v Thessaliam Lov. Pal. Dorv. cognitum abest a V. et Edd. pp.—^w a p. Lov. Pal. L. sec. Dorv.—^x Assyriorum Ed. R. Syrior. Dorv. dein Cilicum Ed. Gr.—^y abest Dorv.—^z dimissa Lov.—^a abest copula Pet. L. pr. Lov. et 3 aliis. P. exulat etiam a Lov. et vulgo Liboque.—^b Pompejus Edd. pp.—^c conventu Ed. Dorv.—^d impletas Lov.—^e tædam et picem stupam reliquasque res MSS. 4.—^f Pompejanam MSS. et Edd. qd. Pomponianam L. pr.—^g Sic MSS. plerique et Edd. pp. non in. xv L. sec. xxx B. xxv Ciacc. deest V. Ciacconio placet

NOTÆ

316 Cassius] Tres fuerunt Cassii, quorum hic Caius et Lucius erant Pompeiani, Quintus vero Cæsarius.

317 Vibone ad fretum] Quidam libri habent Liboque ad fretum; sed altera, ut opinor, lectio est melior. Est enim urbs talis nominis, de qua Plinius: ‘Hippo, quod nunc Vibonem Valentiam vocamus.’ Ita eam etiam nominat Ptolemæus, nec longe

statuit a Locris in Italia: Libonis Cæsariani nusquam facta mentio. Adde quod hic locum loco opponit, et Vibonem Messanæ.

318 Ad Messanam] Messana prima- ria urbs Siciliæ his temporibus, ad Pelorum promontorium, ubi fretum, nunc Phare de Messine. Fuit hæc a Messenis Peloponnesiacis condita, qui illi nomen dederunt, de qua supra.

ut, cum esset legio praesidio Messanæ, vix oppidum defensideretur: et, nisi eo ipso^h tempore quidamⁱ nuntii de Cæsar's victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique, futurum fuisse,^j uti amitteretur. Sed opportunissime nuntiis allatis, oppidum fuit defensum, Cassiusque ad^k Sulpicianam inde classem^l profectus est Vibonem, applicatisque nostri ad terram navibus, propter eundem timorem pari, atque^m antea, ratione egerunt. Cassius secundum natus ventum, onerarias naves circiter quadraginta, præparatas ad incendium, immisit et, flamma ab utroque cornu comprehensa,ⁿ naves sunt^o combustæ quinque. Cumque ignis magnitudine venti latius serperet,^p milites, qui ex veteribus legionibus erant relictæ præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt; sed sua sponte naves conscenderunt et a terra solverunt, impetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes duas,^q in quarum altera erat Cassius, ceperunt: sed Cassius, exceptus scapha, refugit.^r Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. Neque multo post de prælio facto in Thessalia^s cognitum est, ut ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fangi a legatis^t amicisque Cæsar's arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

102. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes^u ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias et bellum renovare posset:^v et, quantumcumque itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur; legionemque unam minoribus itineribus subsequi jussit. Erat edictum Pompeii

deleri priorem numerum **xxxv.**—^h deest Pct. paulo ante *defenderent* Edd. R. M. V. *defenderet* Fl.—ⁱ Ita excepto Dorv. MSS. mei, et Edd. ante Scal. qui ejecit τὸν *quidam* ex Urs. Cod.—^j esse L. pr. Lov. Ed. R. *uti* est e MSS. *uti jam am.* Lov. Edd. pp. vulgo *ut.*—^k C. Cassius ad Urs. *que abest a* Lov. Dorv. non male.—^l *inde cl.* desunt Lov. Mox vulgo *et Libonem.*—^m *ut* L. sec. Edd. pp. *sicut ante.* V.—ⁿ *compressa* L. pr. Pet. *comprensa* Dorv.—^o deest L. pr. Lov. Pal. Dorv.—^p *ignes serpent* Pet.—^q *quinque biremes* II Lov. Dorv. *quinqueremis* V.—^r *refugit: præterit* L. pr.—^s *Thessalam* Pet. Lov.—^t *hoc a l.* L. sec. Pal. B. Dorv. Edd. Vase. Steph. Gr. post. *ante hoc t.* f. *id a l.* Reg. Edd. pp.—^u *quacunque in parte* L. pr. *quamcumque in partem* Lov. Dorv. Pal. L. sec. *partis* B. p. *affugere et* v. —^v deest Bong. non male. pos-

nomine Amphipoli^w³¹⁹ propositum, uti omnes ejus provinciae juniores, Graeci civesque Romani, jurandi causa convenirent; sed utrum avertendæ suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime^x longioris fugæ consilium occultaret, an novis delectibus,^y si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram una nocte constitit, et vocatis ad se Amphipoli hospitibus, et pecunia ad necessarios sumtus corrogata,^z cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit et Mytilenas³²⁰ paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis^a actuariis,³²¹ in Ciliciam³²² atque inde Cyprus³²³ pervenit. Ibi^b cognoscit, consensu omnium Antiochenorum civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur,^c arcem captam esse, excludendi sui causa, nuntiosque dimisso ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates^d recepisse

* Corrasa.

sit MSS. 2. *vulgo quantum it.* —^w *Amphilopoli* hic et *infra Sc. L. pr.* —^x *diutissimo* L. sec. —^y *dil.* Pet. L. pr. et alii. *nov. dil.* desunt Lov. —^z *irrog.* MSS. 5. et Edd. pp. *cognitoque* MSS. plerique et Edd. pp. *aliæque*, et *vulgo Mityl.* —^a *deest* Lov. *adductis* L. pr. *retentis* V. a m. pr. —^b *ubi* MSS. 2. *consensum* MSS. 3. —^c *ibi negotiabantur* MSS. 2. *vulgo arcem Antiochiam*, vel *arcem ante.* —^d *deest* Lov. V. *recepissent* B. *rec. ruder.* L. pr. —^e *abest* Lov. *id ipsi Pet. dein*

NOTÆ

319 *Amphipoli*] Amphipolis urbs Macedoniae ad Strymonem fluvium. Herodotus eam in Thracia statuit. Sic dicta, quod Strymone flumine fere undique circumdata sit; cuius aspectus adeo jucundus erat, ut Basilius in epistola ad Gregorium Nazianzenum, fluminis in deserto suo fluentis prospectum, cuius amoenitatem praedicat, neget minus esse gratum quam Strymonis prospectum Amphipolitanis. Belli causa fuit inter Philippum Macedonie regem et Athenienses. Hodie Chrysopoli non nullis, Leunclavio Empoli.

320 *Mytilenas*] Urbs in Lesbo insula, qua hodie insula nomen dedit. Eo profectus est Pompeius, ut filium et Corneliam uxorem, quos illic se posuerat, secum inde abduceret.

Urbem non intravit, sed obviam sibi egressis dixit ut Cæsari bono clementique viro parerent. Fertilis est optimique vini ferax.

321 *Navibusque aliis additis actuariis*] Quæ sint actuariæ naves, supra fuit dictum.

322 *In Ciliciam*] Ibi Celendris, magna parte coacta Senatus, consultavit an ad Parthos transiret, an ad Ægypti regem. Sed Lentulus censuit Ægyptum esse petendam, eumque a Parthorum adeundorum consilio dimovit, quo certe consilio huc usque venerat, nec ad validam classem, quam Coreyræ habebat, venire voluerat.

323 *Cyprum*] Cyprus clarissima insula inter Ciliciam et Syriam Veneri sacra, nomen adhuc retinet. Nunc

dicerentur, ne Antiochiam³²⁴ adirent: id si fecissent, magno eorum capitris periculo futurum. Idem hoc^f L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, et P. Lentulo consulari,³²⁵ ac nonnullis aliis acciderat Rhodi:³²⁶ qui, cum ex fuga Pompeium sequerentur^g atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant; missisque ad eos nuntiis, ut ex iis locis discederent,^h contra voluntatem suam naves solverunt. Jamque de Cæsaris adventu fama ad civitatesⁱ perferebatur.

103. Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundæ Syriæ^j consilio, pecunia societatis sublata³²⁷ et a^k quibusdam privatis sumta, et aeris magno pondere ad militarem usum in naves^l imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit.³²⁸ Ibi casu rex erat Ptolemæus,^m puer ætate, magnisⁿ copiis, cum

*id corum B. capitibus Lov. Dorv. affuturum L. pr.—^f exulat L. pr. Mox su-
periori Lov.—^g sequebantur et veniebant Lov. Pal. Dorv.—^h ipsis l. discedere
Lov. ut ex ipsis Dorv. L. sec.—ⁱ cir. Asie Ciaccon.—^j adiundi Syriam L. sec.
—^k deest præp. in L. pr. V. sublata L. sec.—^l navibus Lov. Pal. Dorv. po-
sito L. sec sed V. ad c. 14.—^m Ptolomeus MSS. semper.—ⁿ magnisque Pal.*

NOTÆ

sub Tūcarmn est potestate, qui eam ante annos centum Venetis eripuerunt.

324 *Antiochiam*] Antiochia Syriæ metropolis ad Orontem fluvium, qui illam dividit, Hebraice רְבָלַתָה, *Rebala*, primum aëdificata a Seleuco Nicanore, deinde ab Antiocho rege Syriæ, qui eam non tantum restauravit, sed amplificavit. Hodie visitur haud minore amplitudine quam Constantinopolis, sed mœnibus longe latioribus instructa, capacibus duorum curruum; sed est diruta et paucos habet incolas. Unum habet ex quatuor Orientis patriarchis. Sed translata sedes est Alepum propter vastitatem. Ibi primum nomen Christianorum cœpit, cum antea discipuli appellarentur.

325 *P. Lentulo consulari*] Id testatur ejus filius lib. epist. XII. apud Ciceronem.

326 *Rhodi*] De Rhodo supra dicatum.

327 *Pecunia societatis sublata*] Pe- cuniām intelligo quam publicani ex vectigalibus publicis collegerant, quo- rum potentissima ubique erat socie- tas constans ex equitibus Romanis.

328 *Pelusium pervenit*] Unum de septem ostiis Nili fluminis, cum urbe cognomine ad orientem, Syriam ver- sus.

329 *Ibi casu rex erat Ptolemæus*] Ptolemæi omnes dicti sunt reges Ægypti a primo Macedonum qui regnum illud obtinuit, post mortem Alexandri, qui totum Orientem per- domuerat. Hic de quo agitur patrem

sorore Cleopatra³³⁰ gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat: castraque Cleopatrae non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio^o atque amicitia patris³³¹ Alexandria reciparetur,³³² atque illius opibus^p in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo missi erant,^q confessi legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui coeperunt, eosque hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, neve ejus fortunam despicerent.^r In hoc erant numero complures Pompeii milites; quos, ex ejus exercitu acceptos in Syria,^s Gabinius Alexandriam transduxerat, belloque confessi, apud Ptolemaeum, patrem pueri, reliquerat.

104. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione^t erant regni, sive timore adducti, ut postea prædicabant, ne, solicitato^u exercitu regio, Pompeius Alexandriam Ægyptumque^v³³³ occuparet; sive despecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt; iis, qui erant ab eo^w missi, palam^x liberaliter responderunt, eumque ad regem venire jussérunt:

^a Benigne.

Dorv. magnus L. sec.—^o ejus h. MSS. 5. et Edd. pp.—^p operibus L. pr. a cal. MSS. 3. Edd. pp.—^q fuerant L. pr.—^r præstaret et despiceret Pet. L. pr. Sc. V. —^s Syriam Pet. L. pr. Lov. V. P. Dorv. Gavinius L. pr. Gavinius V.—^t curat. Sc. L. pr.—^u Sic Sc. L. pr. Pet. ejus regionem Carr. in regione Lov. regionem MSS. 5. sol. ex. regio, ne Edd. qdd.—^v Ægyptumque Pet.—^w desunt B. V.—^x in pr.

NOTÆ

habuit Ptolemaeum Auletem, sic dictum a tibiis quibus supra modum delectabatur; et fuit rex ultimus Ægypti. Hoc enim bello cum perisset, nec ita multo post Cleopatra ejus soror, Ægyptus in provinciam redacta est.

330 *Cum sorore Cleopatra]* Cleopatra ea est que postmodum a Cæsare, deinde ab Antonio amata, postea ab Augusto una cum Antonio ad Actium devicta mortem sibi consivit. Hæc tunc de regno contendebat, quia a patre erat una cum fratre hæres scripta. Lucanus: 'nullo discrimine

sexus Reginam seit ferre Pharos.' Sic Britanni apud Tacitum: 'Neque enim sexum in imperiis discernunt.'

331 *Pro hospitio atque amicitia patris]* Pompeius enim patrem ejus per Gabiniū in regnum restituerat, ei que a Senatu propter juvenilem ætatem tutor erat datus, teste Eutropio.

332 *Alexandria reciparetur]* Alexandria Ægypti metropolis ab Alexander rege Macedonum dicta et condita, cuius descriptionem habes in libro proxime sequenti.

333 *Ægyptumque]* Ægyptus antiquissima, celeberrima, eademque fer-

ipsi, clam consilio inito, Achillam, præfectum^x regiam, singulari^y hominem audacia, et L. Septimium, tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus,^z et quadam notitia Septimii productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat,^a ³³⁴ naviculam parvulam conseedit^b cum paucis suis;³³⁵ et^c ibi ab Achilla et Septimio interficitur.³³⁶ Item L. Lentulus comprehenditur ab rege³³⁷ et in custodia necatur.

.....

L. pr.—^y singium addunt L. pr. Lov.—^z adpellaturque V.—^a ad bellum p. ord. d. V.—^b parvam asc. L. pr. unde facere posses esc.—^c et deest L. pr. V. Pet. bene. ibi deest Pal. B. L. sec. V. Dorv. ab r. e MSS. vulgo a.—

NOTE

tilissima regio, Herodoto teste. Olim Chemia pro Chamia, ut puto a Chamo Noë filio qui illam occupavit. Hebraice מצרם, Misrain. Nunc est in Turcarum potestate. A Pelusio, quod est ab oriente usque ad Canopum, quo terminatur ab occidente, XL leucarum magnitudine porrigitur.

³³⁴ Quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat]. Cum pirate totum mare Mediterraneum latrocinis infestarent, neque multis missis imperatoribus compesci potuissent, solus inventus est Pompeius qui eos profigaret, et totum illud bellum sex mensium spatio conficeret; quo tempore Septimius, qui jam tribunus militum in exercitu Gabiniano erat, sub Pompeio ordinem duxerat, id est, centuria fuerat. Utrum autem Plutarchus errore quadam eundem trib. militum Pompeii fuisse dicat, an revera exinde fuerit, incertum est.

³³⁵ Cum paucis suis] Plutarchus centuriones duos et Philippum liberum et servum nomine Scyneum memorat.

³³⁶ Ab Achilla et Septimio interficitur] Anno ætatis LVIII, teste Velleio Paterculo, pridie natalis sui; teste vero Plinio XXXVII. 11. ejus natalis

pridie kalendas Octobris fuit.

³³⁷ L. Lentulus comprehenditur ab rege] Lentulus sequenti die occisus fuit, ut testatur Plutarchus. Orosius classem Pompeii direptam ait, secutus nescio quos auctores, omnibus qui in ea fuerant crudelissime necatis, occiso etiam Pompeio Bithynico; quod probabile facit Cicero dicens, eos qui occidi viderunt Pompeium, non prius indulsisse dolori, quam Ptolemaeidem incolumes pervenerunt, magnitudine scilicet periculi sibi tantum consulentes. Et certe duo hominum millia, ut supra legimus, armaverat. Celebre est elogium quod habetur apud Lucanum l. ix. quo Cato Pompeium, audit a ejus morte, condecoravit. ‘Civis obit, inquit, multo majoribus impar Nosse modum juris, sed in hoc tamen utilis ævo, Cui non ulla fuit justi reverentia, salva Libertate potens, et solus plebe parata Privatus servire sibi, rectorque Senatus, Sed regnantis erat; nil belli jure poposcit. Quodque dari voluit, voluit sibi posse negari. Immodicas possedit opes, sed plura retentis Intulit; invasit ferrum, sed ponere norat. Prætulit arma togæ, sed pacem armatus amavit. Casta do-

105. Cæsar, cum in^d Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium^e conatum esse tollere pecunias Epheso^f ex fano Dianaæ, ejusque rei causa senatores omnes ex provincia evocasse,^g ut iis testibus in summa pecuniæ uteretur; sed interpellatum adventu Cæsaris profugisse. Ita duobus^h temporibus Ephesiæ pecuniæ³³⁸ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide³³⁹ in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecissetⁱ Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum erat et ante ad simulacrum Minervæ spectabat,^j ad valvas se templi limenque convertisse. Eodemque die^k Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret.^h ³⁴⁰ Hoc idem Ptolemaide³⁴¹ accidit. Pergam^l in occultis ac reconditis templi, quo præter sacerdotes adire fas non est, quæ Græci ἀδυτα³⁴² appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus³⁴³ in templo Victoriæ, ubi Cæsaris^m statuam consecraverant,

^l Ut cives in armis cursitarent in mænibus.

^j jam in L. sec. reperibat Ed. Med.—^e Sic MSS. Ursin. Petav. V. Brant. Man. Urs. Al. Appiu vel Apiu.—^f ex Epheso Edd. pp.—^g vulgo vocasse. dein interpolatum Edd. pp.—^h V. c. 34.—ⁱ fecit MSS. qq. et Edd. pp. al. Cæs. sec.—^j esset spectavisset L. pr. Ursin. esset spectasset Reg. El. exspectavisset V. ante abest Urs. Pal. Edd. qdd. ad deest L. pr. V. B.—^k Eodem d. Edd. pp. Syriam MSS. 2.—^l Pergamique MSS. 5. et Edd. qdd.—^m Cæsari Edd. Vase.

NOTÆ

mus, luxuque carent; corruptaque nunquam Fortuna Domini; clarum et venerabile nomen Gentibus, et multum nostræ quod proderat urbi.'

338 *Ita duabus temporibus Ephesiæ pecuniæ]* Primum quidem cum ei imineret Scipio, qui, ubi accepit mare transiisse Cæsarem, incœptum omisit, nunc autem cum T. Ampius opnugnaret.

339 *Elide]* Elis urbs Peloponnesi in mediterranea parte. Unde Elea dicitur regio, quæ ab Achæis ad Messeniam pertinet. Hæc urbs post Persica bella condita est, et per eam fluebat Minius fluvius juxta ejus

gymnasium. Erat juxta Pisam, ubi certamina ludiera Olympica fiebant.

340 *Ut in muris armata civitas discurreret]* Ut defenderet moenia ab illo exercitu qui illam oppugnaturus videbatur.

341 *Ptolemaide]* Ptolemais urbs maritima Syriæ, alio nomine Acon, nunc Acre, a Ptolemæo Ægypti rege ejus conditore sic dicta.

342 *Ἄδυτα]* Dicunt ex α privante et δῦμι, ingredior, quia eo ingredi non licebat.

343 *Trallibus]* Trallis, vel Tralles in numero plurali, urbs Lydiæ.

palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidumⁿ ex pavimento extitisse³⁴⁴ ostendebatur.

106. Cæsar, paucos dies in Asia moratus,^o cum audisset Pompeium Cypri visum, conjectans, cum Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni³⁴⁵ reliquasque ejus loci opportunitates,^p cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi jusscrat, et altera, quam ex Achaia a Q. Fufio legato³⁴⁶ evocaverat, equitibusque octingentis et navibus longis Rhodiis decem, et Asiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum tria millia³⁴⁷ cc; reliqui, vulneribus ex^r præliis et labore ac magnitudine itineris confecti,^s consequi non potuerant. Sed Cæsar, confusus fama rerum gestarum,³⁴⁸ infirmis auxiliis proficiisci non

Steph. Gr. post. Str. consecraverat Edd. pp. et L. sec.—ⁿ coaugm. l. Lov.—^o m. est L. pr.—^r reliquamque obportunitatem Lov. Edd. pp. mox vulgo abest Q.—^q ccc Pet. Dorv.—^r et MSS. 2.—^s deest Lov. poterant MSS. et Edd. qdd.

NOTÆ

344 *In tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento extitisse]* Ceterum quod hic in tecto ex pavimento dicitur *enata palma*, a Plinio lib. vii. dicitur *in basi*: utrum melius sit, judicium esto lectoris. Tota illa prodigiorum ratio nugatoria est: sub tecto quo nullus imber penetrat enasci palmam, admirabilitatis habet quidem plurimum; sed quid vetat illius templi æditios, ut Cæsaris victoris gratiam promerentur, palmam coagmentis lapidum implantavisse, et sedulo irrigavisse; cum præsertim antiquorum templorum non quotidie paterent, ut nostra, sed magnam partem temporis clausa essent, atque adeo latenter et clam totum hoc opus exequendi facultatem darent. Non omnia hic videtur Cæsar prodigia persecutus quæ mutationem istam rerum præsignificarunt. Auctores passim commemorant Cornelium quandam Patavinum, qui eodem puncto temporis quo apud Pharsalum dimicatum est, rem totam Pa-

tavii procul inde amicis suis declaravit.

345 *Propter necessitudines regni]* Quia scilicet tutor datus Ptolemæo regi puero Pompeius a Senatu fuerat. Item quia erat inter eos jus hospitii.

346 *A Q. Fufio legato]* Verisimile est dictum esse *Fufium*, non *Fusium*. Habet enim plane Dionis Græcus textus Φουφίου Καλήνον, quod Græcum φ nihil commune habet cum s ut in Latinis literis.

347 *In his erant legionibus hominum tria millia cc]* Incertum est an tria illa millia cc in ambabus legionibus inventa fuerint, an in singulis legionibus, ut in utraque fuerint sex millia cccc.

348 *Sed Cæsar, confusus fama rerum gestarum, &c.]* Ita, teste Suetonio: Post aciem Pharsalicam, cum, præmissis in Asiam copiis, per angustias Hellesponti victor navicula trajiceret, L. Cassium, partis adversæ cum decem rostratis navibus obvium sibi,

dubitaverat, atque^t omnem sibi locum tutum fore existimabat.^u Alexandriae de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum e navī^v egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præsidii causa reliquerat, et concursum ad se fieri videt,³⁴⁹ quod fasces anteferrentur.^w In^x hoc omnis multitudo majestatem regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu,³⁵⁰ crebrae continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes^y fiebant, compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur.

107. Quibus rebus animadversis,^z legiones sibi alias ex Asia adduci jussit, quas ex Pompeianis militibus confeccrat:^a ipse^b enim necessario etesiis^c tenebatur,³⁵¹ qui Alex-

pastuerunt V.—t deest Reg. Lov. Dorv. L. sec. Edd. pp.—u existimans A. Reg. L. pr. sec. Sc. Dorv. Pal. Edd. Vasc. Steph. Str. Gr. post.—v de n. Lov. de nave L. pr. e nave V.—w ante se ferret Carr. Pal.—x deest Pal. V. ad B. Civ. I. 22.—y cogitat. L. sec. cunctat. Lov.—z adversis Lov.—a eff. Pet. V. ad L. VIII. 23.—b ipsa B. ipsi Carr. I. emitte enim L. sec.—c Ephesi Carr. a Thesua ne L. sec. et esitatione Dorv. de hasitatione Lov. tenebantur Carr. B. de his addit

NOTÆ

neque refugit; et cominus tendens, ultro ad deditonem hortatus suppli-
cem ad se recepit. Sed hic fuit tam
infirmis auxiliis munitus, ut cum ad
Alexandriam pervenisset, non ausus
statim in terram exire, ad anchoras
substiterit, donec a Ptolemæo sibi
missum Pompeii caput vidisset, teste
Dione lib. xli.

349 *Concursum ad se fieri videt]* Quia
consul erat cum P. Servilio. Li-
tores enim XII antecedebant consu-
lem, qui cum virgarum fascibus secu-
rim præferebant.

350 *Hoc sedato tumultu, &c.]* Tantu-
mus hic quidem fuit, ut in regiam con-
fugere necesse haberet. Testis Dio
lib. xli.

351 *Ipse enim necessario etesiis tene-
batur]* Etesiae venti sunt anniversarii,
qui adversi sunt Alexandriam profi-
ciscentibus, ab ἔτος ἀννος, quos Plini-
vius II. 49. aquilonares quidem seu

potius aquilones ipsos ait flare conti-
nuis XL diebus biduo post canis exor-
tum. A. Gellius dicit etesias oriri
quando canis exoritur. Idem Plinius
eodem capite iterum sic de illis ven-
tis habet: ‘Etesiae noctu desinunt
flare, et a tertia diei hora oriuntur.
In Hispania et Asia ab oriente est
eorum fatus. In Ponto ab aquilone,
reliquis in partibus a meridie.’ De-
nique de illis nihil habeo certius di-
cere quam quod habet Gellius post
longam dissertationem: ‘Quod su-
pra dixi etesias ab alia et alia parte
caeli flare, haud scio an secundus opini-
onem multorum temere dixerim.’
Quare tota illa quæstione tutius ab-
stinendum, procul a Mari Mediterra-
neo positis. Constat quidem ex Ci-
cerone, non tam statos esse quin ali-
quando deficiant, dentque locum
aliis.

andria^d navigantibus sunt^e adversissimi venti. Interim controversias regum³⁵² ad Populum Romanum et ad se, quod

Lov.—^d quia Alexandriam Carr. Pal. L. sec. Dorv. B.—^e fiunt Pal. L. sec.

NOTE

352 *Interim controversias regum, &c.]* Iterum Dio narrat Cæsarem, sublato Pompeio, nihil jam belli superesse ratum, in Ægypto fuisse moratum, et ut pecunias colligeret, et ut controversias regias componeret. Sed interea plures cum Labieno et Afranio qui veniam desperabant, alter quia ab eo defecerat, alter quia ab ipso servatus rebellaverat, ad Catonem convenerunt, eoque duce sumto bellum renovaverunt. Quod nisi Cleopatrae fuisset Cæsar præpostero implicitus amore, tanta pericula quæ postea adeunda fuerunt et dimications sua celeritate facile prævenisset. Quomodo autem ejus amore captus fuerit narrat Dio, cuius verba ipsa referenda videntur, quæ sic habent l. xli. Kal. ἡ μὲν ταῦτα μηχανησαμένη, ἐς τὴν πόλιν ἄμα (ἔξω γὰρ καὶ ἐκείνη ἦν) καὶ ἐς τὰ βασίλεια λάθρᾳ τοῦ Πτολεμαίου νυκτὸς ἐσῆλθεν. 'Ο δὲ δῆ Καῖσαρ, ἴδων τε αὐτὴν, καὶ τι φθεγξαμένης ἀκούσας, οὔτως εὐθὺς ἐδουλώθη, ὥστε αὐτίκα ὑπὸ τε τὴν ἔω τόν τε Πτολεμαῖον μεταπέμψασθαι, καὶ συναλλάξασθαι σφᾶς ἐπιχειρῆσαι· ἦς γὰρ δικαστὶς πρότερον ἤξιοντο εἶναι, τότε ταῦτῃ συνεδίκει· ὁ οὖν παῖς, διά τε τοῦτο, καὶ διτε τὴν ἀδελφὴν αἰφνιδίως εἰδεν ἔνδον οὐσαν, ὅργης τε ἐπιληρώθη, καὶ ἐκπηδήσας ἐς τὸ πλήθος, ἐβόα, λέγων προδίδοσθαι· καὶ τέλος τὸ διάδημα ἀπὸ τῆς κεφαλῆς περισπάσας ἔριψε^f θορύβῳ δὲ ἐπὶ τούτῳ μεγάλου συμβάτος, ἐκείνον μὲν οἱ Καισάρειοι στρατιῶται συνήρπασαν· τὸ δὲ δῆ Αἰγύπτιον ἐταράσσετο· καν αὐτοβοεὶ τὰ βασίλεια καὶ ἐκ τῆς γῆς καὶ ἐκ τῆς θαλάσσης ἄμα προσβάλλοντες, ἐλον (τοῖς γὰρ Ρωμαῖοις οὐδὲν ἀξιόμαχον, ἢτε καὶ φίλων σφῶν δο-

κούντων εἶναι, παρῆν) εὶ μὴ φοβηθεὶς ὁ Καῖσαρ προῆλθε τε ἐς αὐτὸν, καὶ ἐν τῷ ἀσφαλεῖ στὰς, πάντα σφίσιν ὅσα ἀν ἐθελήσωσι, πράξειν ὑπέσχετο· καὶ μετὰ τοῦτο ἐς εκκλησίαν ἐσελθὼν τὸν τε Πτολεμαῖον καὶ τὴν Κλεοπάτραν παρεστήσατο· καὶ τὰς διαθήκας τοῦ πατρὸς αὐτῶν ἀνέγνω, ἐν αἷς ἐκείνους μὲν συνοικῆσαι ἀλλήλοις, κατὰ τῶν Αἰγυπτίων τὰ πάτρια, καὶ βασιλεύειν, ἀλλὰ τὸν δὲ δῆ τῶν Ρωμαίων δῆμον τὴν ἐπιτροπείαν σφῶν ἔχειν ἐγέγραπτο· πράξας δὲ τοῦτο, καὶ ἐπειπὼν ὅτι ἔαντφ δικτάτωρι ὅντι καὶ πάντο τοῦ δῆμον κράτος ἔχοντι, τὴν τε ἐπιμέλειαν τῶν παιδῶν ποιεῖσθαι, καὶ τὰ δόξαντα τῷ πατρὶ αὐτῶν ἐπιτελεῖν προσήκει ἐκείνοις τε τὴν βασιλείαν ἀμφοτέροις ἔδωκε, καὶ τῇ Ἀριστούρῃ τῷ τε Πτολεμαίῳ τῷ νεωτέρῳ, τοῖς ἀδελφοῖς σφῶν, τὴν Κύπρον ἐχαρίσαστο· τοσοῦτον γάρ που δέος αὐτὸν ὑσχεν ὥστε μὴ μόνον μηδὲν τῶν τῆς Αἰγύπτου προσλαβεῖν, ἀλλὰ καὶ τῶν οἰκείων τι αὐτοῖς προσδούναι: *His adornatis nocti in urbem (degebatur enim tum foris) atque in regium Ptolemaei clam pervenit (Cleopatra).* Quam ubi Cæsar vidit, loquenterque nonnihil audivit, ita confestim mancipium ejus factus est, ut statim sub auroram Ptolemaium accersierit, pacificationemque tentaverit. Cleopatra enim, cuius ante iudex esse voluerat, tunc advocatum agebat. Quae res, quodque improviso suam sororem intus esse videbat, illa pueri animum ira inflammat, ut prosiliens ad populum, proditum se claret, ac denique diadema capite detracatum abjiceret. Magno inde tumultu sortito, Ptolemaeum Cæsariani milites intro abripiuerunt, Ægyptii autem commotiti sunt; ac, nisi Cæsar mctu percursus ad eos prodiisset, deque loco tuto omnia

esset consul,^f pertinere existimans, atque^g eo magis officio suo convenire,^h quod superiore consulatu cum patre Ptolemaeo et lege et S. C. societas erat facta, ostendit, sibi placere, regem Ptolemaeum atque sororem ejus Cleopatramⁱ exercitus, quos haberent,^j dimittere, et de controversiis jure apud se potius, quam inter se armis, disceptare.

108. Erat in procuratione regni propter aetatem pueri nutritius ejus,^k eunuchus, nomine^l Pothinus. Is^m primum inter suos queri atque indignari coepit, regem ad dicendamⁿ causam evocari: deinde adjutores quosdam, conscos sui, nactus ex^o regis amicis, exercitum a Pelusio clam Alexandriam^p evocavit, atque eundem Achillam, cuius supra memi-

Dorv. arcs. Carr. de Etesiis V. Comment.—^f quidem ut ad consulēm Lov. Edd. pp. desunt L. sec.—^g abest Lov. Edd. pp.—^h conv. sciebat Lov. Edd. pp. dein superiori MSS. 3. Edd. pp.—ⁱ Rex Ptolomeus, at. soror ej. Cleopatra Lov. —^j habebant MSS. 5. Edd. pp. dimitterent V. —^k deest Pal. Dorv. Pothinus bene Cuj. Voss. Reliquum cum Edd. Vett. Photin. V. ad Luc. VIII. 483.—^l Hic MSS. 5. deest Lov. inter se et suos L. pr.—^m dicendum Dorv. a m. pr.—ⁿ deest ex L. pr. vulgo regiis.—^o Exulat Lov.—^p memoravimus B.—^q deest Pet.—

NOTÆ

se que vellet facturum promisisset, ipso primo impetu regiam, quam terra mari- que jam invadabant, occupassent: neque enim Romanis, qui se apud amicos versari credebant, ullæ ad resistendum ade- rant vires. Posthæc Cæsar in concio- nem cum Ptolemaeo et Cleopatra pro- gressus, patris eorum testamentum de scripto recitavit, quo præcipiebatur ut more majorum apud Ægyptios Ptolemaeo conjux Cleopatra esset, regnumque tene- rent: cuiusque testamenti procuratio P. R. itidem assignabatur. His addens Cæsar, suum, qui dictaturam gereret, omnemque populi potestatem obtineret, esse, ut et liberos curaret, et patris vo- luntatem exequeretur: Ptolemaeo et Cleo- patra regnum dedit; Arsinoë autem Ptolemaeaque juniori, germanis horum, Cyprum concessit. In eum enim tunc terrorem pervenerat, ut his quoque de suo aliquid concederet, nedum ipse ex rebus Ægypti quicquam adipisceretur.

853 *Nutritius ejus] Non maritus*

nutricia regis fuit, cum eunuchus esset: sed eodem regi fungebatur officio, quo Chiron quondam Achilli, qui Statio in Achilleide ‘ Nutritor ingens’ Achillis dicitur, quo Eutropius et ipse eunuchus postea Arcadio functus est Romano imperatori, nutritor pariter Claudiano dictus. Immo et in sacra scriptura, in libro qui Ruth dicitur, de Noëmi vetula, quæ adeo pueros lactare non poterat, dicitur infanti Obedo fuisse in nutritum. Nutritius scilicet ille dicebaratur, qui corporis et animæ pueru præsidia parabat, corporis ejus custos et moribus praefectus; quo nomine di- cuntur apud Greg. Turon. qui filiorum Chlodomeris regis pueritiam re- gebant. Male plures codices habent Photinus. Plutarch. enim habet Πο- θεωδ., Græce desiderabilis. Quod si deduceretur a φατεινδ., lucidus, pri- mam syllabam non breviasset Luca- nus.

nimus,^p omnibus copiis præfecit. Hunc, incitatum suis, et regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, literis nuntiisque edocuit. In testamento Ptolemaei patris^q heredes erant scripti ex duobus filiis major, et ex duabus ea, quæ ætate^r antecedebat. Haec uti fierent, per omnes Deos, perque foedera, quæ Romæ fecisset,^s eodem testamento Ptolemaeus Populum^t Romanum obtestabatur. Tabulæ testamenti unæ^u per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in æratio ponerentur,^v (hæ^v cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ,) alteræ,^w eodem exemplo, relictæ^x atque obsignatae Alexandriæ proferebantur.

109. De his rebus^y cum ageretur apud Cæsarem, isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro^z controversias regum componere; subito exercitus regius^z equitatusque omnis venire Alexandriam nuntiatur. Cæsaris^a copiae nequaquam erant tantæ, ut eis, extra oppidum si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret,^b consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse jussit, regemque hortatus^c est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos^d ad Achillan mitteret, et quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habuerant,^e ad Achillan pervenerunt. Quos ille, cum in conspectum^f ejus venissent,

^r atatem Dorv. abest L. pr.—^s per quos f. Romæ sunt Lov. Dorv. L. sec.—^t pater Petav. al. P. R.—^u una MSS. 3. Edd. pp.—^v sic MSS. vetustiores. hec MSS. 4. recentiores; ut supra st̄epe. Al. ea.—^w atque Lov.—^x repertæ B.—^y abest L. pr. omnibus L. sec.—^z regis MSS. 3.—^a Casari Lov. Pal. Dorv. Edd. pp. bene.—^b ten. tute Pal. B. L. sec. Dorv.—^c cohort. L. sec.—^d ejus necessarios, q. h. m. a. ministros Lov. Pal. Dorv.—^e habuerunt MSS. 3.—^f con-

NOTÆ

354 *Ut in æratio ponerentur]* Anti-qui enim tabulas publicas in æratio ponebant, eodemque in loco pecunias et tabulas, quasi magni et æqui utrasque pretii, volebant collocari.

355 *Pro communi amico atque arbitro]* Cum enim Ptolemaeus eorum pater esset amicus P. R. Cæsarque esset consul populi Rom. necesse erat illum utriusque esse amicum.

prius, quam audiret, aut, cuius rei causa missi essent, cognosceret, corripi ac^e interfici jussit: quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem ut^h in sua potestate haberet, Cæsar effecit,ⁱ magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, et ut potius privato paucorum et latronum, quam regio^j³⁵⁶ consilio, susceptum bellum videretur.

110. Erant cum Achilla copiae, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contempnendæ^k videbantur: millia enim viginti in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus, qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ ac^l licentiae venerant, et nomen disciplinamque Populi Romani dedidicerant,^m uxoresque duxerant,ⁿ ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusque Syriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarumque regionum.ⁿ Multi præterea capitis damnati exulesque convenerant: fugitivisque^o omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus certaque vitæ conditio, ut, dato nomine, militum essent^p numero: quorum^q si quis a domino prehenderetur,^r concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod^s in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum^t amicos ad mortem^u deposcere; hi bona locupletum diripere stipendiū^v augendi

spectu L. pr. Lov. Dorv. V. Pal. B. Edd. R. V. M. V. ad B. Civ. II. 26.—^f atque MSS. o. et Edd. qdd. contra ac pro atque in MSS. cap. seq. recogn. Leid. sec.—^h Pet. B. carent τῷ ut. habere B.—ⁱ efficit MSS. 7. V. ad B. G. I. 8. III. 8.—^j cives suos L. sec.—^k contempnendis rideretur Lov.—^l sic MSS. non atque. licentia L. pr.—^m didicerant MSS. plerique. —ⁿ leg. B. Multi abest L. pr. pæna capitis Carr. B.—^o que abest a MSS. o. præter L. sec. hominibus pro omni. Lov.—^p esset MSS. 5.—^q exulat L. pr.—^r sic Pet. Sc. L. pr. premeretur L. sec. V. B. comprehendetur vulgo. comprehendebatur Lov. Dorv. Pal. dein MSS. mei et Edd. pp. habent consensu m.—^s qui MSS. 3. culpa abest L. pr. versabant Lov.—^t rerum MSS. 4.—^u morem MSS. 8. bona L. pr.—^v Sic Sc. L. pr. in quo deest augendi. MSS. reliqui et Carr.

NOTÆ

356 *Et ut potius privato paucorum et latronum, quam regio consilio, &c.]* Qui privati bellum gerunt latrones dicuntur, et tale bellum, latrociniū.

Rex vero persona publica jus habet belli faciendi.

357 *Uxoresque duxerant]* Non licet militibus Romanis uxores ducere.

causa, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios arcessere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto, consueverant.^w Erant præterea equitum millia duo. Invenaverant hi omnes compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemaeum^x patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant,^y bella cum Ægyptiis gesserant. Hunc^z usum rei militaris habebant.

111. His copiis fidens Achillas, paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupabat^a Alexandriam, præter eam oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus: sed Cæsar, dispositis per vias^b cohortibus, impetum ejus sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum; ac longe maximam^b ea res attulit dimicationem.^c Simul enim, diductis^c copiis, pluribus viis pugnabatur, et magna multitudine naves longas occupare hostes conabantur, quarum erant quinquaginta auxilio missæ ad Pompeium, prælioque^d in Thessalia facto domum redierant. Illæ triremes omnes et quinqueremes, aptæ^e instructaeque omnibus rebus^f ad navigandum. Præter has duæ et viginti,^g quæ præsidii causa Alexandriæ esse consueverant,^h constratae omnes: quas si occupavissent,ⁱ classe Cæsari crepta, portum ac mare totum in sua potestate

^c Et id causa fuit maximi periculi.

stipendia, nec male.—^w consuerant Sc. L. pr. V. Erant abest a Pet. V.—^x vulgo qui inv. comp. Al. b. Hi Pt. Irritaverant MSS. 4.—^y Ciaccon. ex aliis locis magnum inepte.—^z Ita MSS. o. et Edd. ante Scal. non occupat. vulgo etiam præterea et conatus est.—^a rium MSS. 4.—^b maxime Lov.—^c MSS. 5. recentes ded. male.—^d Sic MSS. et Edd. Vett. non qua prælio, quod in Edd. Ald. Man. Plant. Scal. et seqq. visitur.—^e Ita Cuj. Pet. Scal. L. pr. V. Lov. Edd. pp. Gryph. aliæque vulgo additur erant. actæ aptæ L. sec.—^f deest Lov.—^g XXIX L. pr. XII Lov. Edd. qdd. Vulgo XXII erant contra Pet. Scal. B. Leid. V. Ciacc.—^h consuerant Sc. L. pr. consuerunt Edd. pp. rostratae est in MSS. Urs. Ciacc. et meis 4. V. ad c. 100.—ⁱ Sic, non occupassent Pet. Sc. L.

NOTÆ

358 *Bibuli filios duos interfecerant]* Magnum exemplum effrænatae licentie, consularis viri tantaque dignitate prædicti filios occidisse; pro quo facinore vineti ad patrem a Cleopatra

missi fuerunt. Sed insigni moderationis exemplo Bibulus remisit, potestatem ejus non suam sed Senatus dicens esse debere.

haberent, commeatu auxiliisque Cæsarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, cum ille celerem^k in ea re victoram, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Cæsar; omnesque eas naves et reliquas, quæ erant in navalibus^l incendit, quod tam late^m tueri tam parva manu non poterat,ⁿ confestimque ad Pharam^o navibus^o milites exposuit.

112. Pharus est in^p insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa,^q quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula, objecta Alexandriæ, portum efficit: sed a superioribus regibus in longitudinem passuum nongentorum in mare jactis molibus, angusto itinere et ponte cum oppido conjugitur.^r In hac sunt^s insula domicilia Ægyptiorum et vicus, ^toppidi magnitudine: quæque^u ubique naves imprudentia^v aut tempestate paululum^w suo cursu decesserint,^x has more prædonum diripere consueverunt.^y Iis autem invitis, a quibus Pharus tenetur, non potest esse propter angustias navibus^z introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharon apprehendit, atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, ut tuto frumentum auxiliaque navibus ad eum supportari possent. Dimisit enim^a circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia evocavit. Reliquis

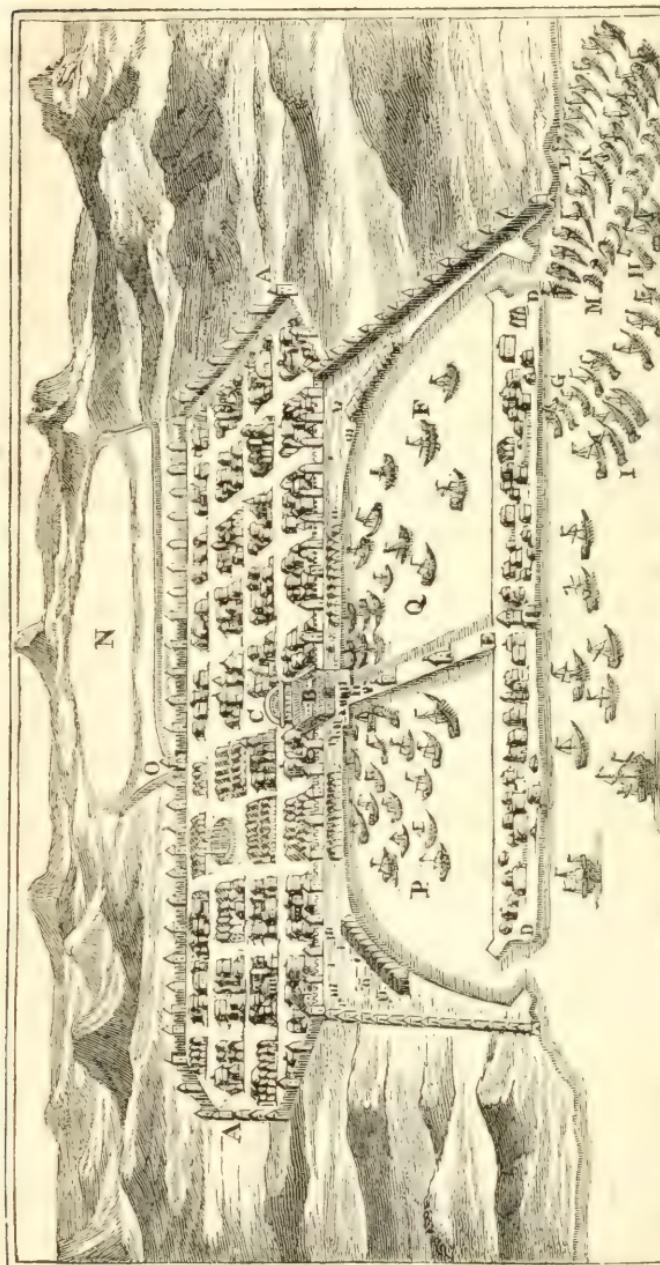
pr. V. B. *Cæsar* etiam MSS. plerique et Edd. Vett.—^j accidere potuit Pal. Lov. Dorv.—^k in classe cel. B. Pal. Dorv. L. sec.—^l reliqua et navibus L. sec. V.—^m lata MSS. 3. et vere pro tueri Lov. et tam p. Edd. pp. tam deest MSS. 5. —ⁿ obtinuerat Lov. n. potuerat V.—^o deest Lov.—^p abest in a MSS. 3.—^q instr. L. sec. cepit V. B.—^r cingitur L. pr.—^s una sunt Carr. L. sec. V.—^t vici Carr. B. L. sec. V.—^u quicunque n. L. pr. quaquam ibique L. sec. ubi Urs. Pal. ubique deest B. V. utique Lips. malum undique vel ibi cun Ursino.—^v si inp. Lov. Dorv. Edd. pp.—^w paulum Pet. B. V. paullo L. pr.—^x disc. Pet. decesserunt MSS. 4. deflexerint Manut. sed V. Ciacc.—^y consuerunt Sc. L. pr. V.—^z deest

NOTÆ

359 *Pharum*] De Pharo insula lege Homerum lib. iv. Odyssea, Strabonem, Lucianum in methodo compunctionæ historiæ, Herodianum lib. iv. Josephum lib. vi. de bello Judaico, Ammianum lib. xxii. Plinium, Solinum, qui postremus de Pharo sic habet: ‘Est et Pharus colonia a Cæsare

dictatore deducta, ex qua facibus accessis nocturna dirigitur navigatio. Nam Alexandria insidioso accessu aditum fallacibus vadis, eo mari.’ Turris illa ædificata est a Sostrato Cnidio jussu Ptolemai Philadelphi, ut refert Plinius xxxvi. 12.

URBS ALEXANDRIA.

A Urbs Alexandria. B Domus regia. C Theatrum conjunctum domini regiae, quod arcis tenebat locum aditumque habebat ad portum.
 D Insula Pharus. E Angustum iter in longitudinem passuum CCC se extendens, quo cum oppido insula conjungitur. F Cesar
 sc e navigio ojet et natatu periculum evolut. G Naves Rhodia numero 9 in dextra cornu Casar. H Naves Ponticae octo colla-
 cate in sinistro cornu. I Naves subtilioriae. K Due et viginti naves de classe Alexandrina in fronte. L Naves reliquæ Alexandri-
 nae subtilioriae in secundo ordine. M Narigia minor et squalae armatae Alexandrinorum. N Palus Mare sic Mareolis a meri-
 die Alexandrianam allucens. O Vallum Casar is ad paludem. P Portas quem tenuit Cesar. Q Portus quem tenuit classis Alexandrina.

oppidi partibus sic est pugnatum, ut^b æquo prælio discedeatur et neutri pellerentur, (id efficiebant^c angustiæ loci,) paucisque utrimque interfectis, Cæsar, loca maxime necessaria complexus,^d noctu præmunit.^e Hoc tractu oppidi pars erat regiæ^f exigua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, et theatrum, conjunctum domui,^g quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum et ad reliqua navalia.^h Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro objectas haberet, neu dimicareⁱ invitus cogeretur. Interim filia minor^j Ptolemæi regis, vacuam possessionem regni sperans, ad Achillan sese^k ex regia transjecit, unaque bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos^l de principatu controversia orta; quæ res apud milites largitiones auxit: magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutritius pueri et procurator regni, in parte Cæsaris,^m cum ad Achillan nuntios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteretⁿ nevel^o animo deficeret, indicatis^p deprehensisque internuntiis, a Cæsare est interfactus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.^r

Pet.—^a autem Ciacc. Pal. Dorv. L. sec.—^b uti L. sec.—^c deficiebant V.—^d est e. MSS. 3.—^e præmuniri L. pr. præmunitum Lov. præmunivit Pal.—^f regia MSS. 3. regionis Lov. in qua MSS. 3.—^g domui erat MSS. 3. Edd. pp.—^h navigia Lov.—ⁱ Sic MSS. Pet. Sc. Leidd. V. B. Edd. Vase. Steph. Gr. post. Str. non pugnare.—^j Sic Pet. L. pr. V. Ciacc. Ed. Ber. non se.—^k desunt Lov. int. e.—^l neu Pet.—^m indicatus L. pr. nunciis L. sec. nunciis inter eos Lov.—ⁿ desunt hæc 5 verba in MSS. Pal. B. L. sec. V. Dorv.

NOTÆ

360 *Interim filia minor*] Arsinoë vacuum regnum fore sperans, si cum Cæsare propugnatore vinceretur ab Achilla Ptolemæus frater.

361 *Procurator regni, in parte Cæsaris*] Regnum enim in duas partes divisum videbatur, inter Ptolemæum Cleopatramque conjuges, pro quibus Cæsar pugnabat, et Arsinoën, pro qua pugnabat Achillas.

362 *Hortareturque, ne negotio desisteret*] Lucanus habet epistolam

lib. x. Sed præcipua causa belli, teste Dione, quod etsi tunc Cæsar utrisque daturus regnum videretur, tamen aliquo post tempore uni Cleopatrae videbatur illud adjudicaturus, intolerabile autem omnibus esse videbatur imperium muliébre. Non prius tamen Pothinus fuit a Cæsare occisus quam Pharo est potitus, ut testatur Lucanus, quæ insula et aditum auxiliis præbebat, et mari hostes excludebat.

A. HIRTII

DE

BELLO ALEXANDRINO

LIBER SINGULARIS.

Si Suetonii ætate incertus fuit auctor hujus libri, ut ipse in vita Julii Cæsar is c. 56. dixit: non videtur posse hodie nomen auctoris libro præscribi. In codicibus præscribitur vel *Oppii* vel *Hirtii* nomen; e Suetonio haud dubie: qui vero librarii *Cæsar is*, *Celsi*, *Suetonii* nomen præscripserunt, hi non minus errarunt, quam qui eum esse ab *Hirtio Pansa* scriptum putarunt, de quo errore ad initia libri octavi de bello Gallico admonitum est. Cf. etiam dicta ad epistolam, Balbo scriptam, eidem libro octavo præmissam, e qua verisimile fit, eundem esse illius libri et hujus de bello Alexandrino auctorem. *M.*

NOTA

Ondendorpius tamen et in editione posteriore an. 1740. edita, secutus morem consuetum, *A. Hirtii* nomen huic libro præscripsit. Nec, puto, male; quandoquidem vulgo sub ejus nomine citari solet. Scriptorem nobilis et oris bene Romani *Hirtium* vocat Brouckhusius ad *Proprietum III. 20. 24.*

A. HIRTII

DE

BELLO ALEXANDRINO LIBER SINGULARIS.

ARGUMENTUM.

Cap. 1. Cæsar Alexandriam oppugnare pergit. 2, 3. Alexandrini strenue sese defendunt. 4—6. Regem Ptolemaum Cæsar in potestate habet: Arsinoë imperium occupat, Achilla interfecto: Ganymedes aqua intercludere Cæsarianos parat. 7—9. Trepidantibus his Cæsar puteis fossis aquam suppeditat. 10—18. Navalii prælio victor Pharo potitur. 19—21. In ponte et mole cladem accipit. 22—25. Firmato Cæsarianorum animo, Alexandrinis potentibus regem dimittit Cæsar: is perfide bellum instaurat: prælio perit Euphranor.

Cap. 26—31. Mithridates Pergamenus auxilia adducit Cæsari, Pelusio potitur, regios cædit: rex a Cæsare prælio victus perit in Nilo. 32, 33. Alexandria potitus Cæsar Ptolemaum minorem et Cleopatram reges constituit: Arsinoën e regno deducit: in Syriam abit.

Cap. 34—41. Interim Dejotarus, Armeniæ rex, contra Pharnacem auxilium petit a Domitio Calvinio, qui male rem gerit:

NOTÆ

1 *Hirtii*] Auctor qui sit hujus libri, scripta] ab rebus gestis Alexandriæ constat ex pæfatione libri VIII. de bello Gallico. Fatetur enim Hirtius confeci usque ad exitum non quidem Novissime imperfecta [Cæsaris civilis dissensionis, enjus finem nul- lum videmus, sed vitæ Cæsaris.]

Pharnaces Pontum occupat, in cives Romanos sœvit. 42—
 47. *In Illyrico Gabinius suppetias Cornifizio afferens im-
 prospere pugnat: rem restituit Vatinius, superato Octavio.*
Cap. 48—64. *In Hispania Cassius Longinus, avaritia exosus,
 orta conjuratione vix evadit: mox seditione facta ad Cor-
 dubam, rebus mire turbatis, ne Marcelllo Lepidoque et Tre-
 bonio se committat, aufugit, et in Ibero perit.*
Cap. 65—68. *Syriam, Ciliciam, Asiam, Cappadociam con-
 stituit Cæsar: in hac Bellona templum Lycomedi Bithynio
 adjudicat; Dejotaro, Gallogræciæ tetrarchæ, Pompeium
 secuto, ignoscit. 69—78. Pharnacem, dolose agentem, celeri
 victoria superat, Pontum recipit, Mithridatem Pergamenum
 regem Bosphori et Gallogræcorum tetrarcham constituit:
 in Italiam subito abit.*

BELLO Alexandrino conflato,^a Cæsar Rhodo² atque ex Syria Ciliciaque omnem classem arcessit; Creta^b sagittarios, equites ab rege Nabathæorum^c Malcho³ evocat; tormenta undique conquiri, et frumentum mitti, auxiliaque^d adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus^e augentur, atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus^f atque^g musculis aptantur:^h ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur, quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere tuta est

^a *Confecto Lov. c Rh.* Edd. pp.—^b vulgo *ex Cr.*—^c *Navat.* Pet. Leid. Dory.
 —^d MSS. plerique et Edd. pp. carent τῷ que, non male.—^e deest V. male.—
^f *Essent t.* Carr. B. V. c. *videtur* MSS. 6.—^g ac MSS. plurimi et Edd. qdd. Al.

NOTÆ

2 Rhodo] Rhodus clara Maris Mediiterranei insula, quæ nomen adhuc retinet, de qua supra.

3 Ab rege Nabathæorum Malcho] Nabathæam Strabo et Plinius Arabiam Petraeam vocant. Gentis genus et nomen a Nabaioth primogenito Ismaëlis deductum est. Malchus ille eorum

rex, quod Pachoro Parthorum regi auxilia misisset, grandi pecunia a L. Ventidio postea multatus est.

4 Aptantur] Minus apta vox videatur. Sic tamen Virgilius loquitur Æneidos l. III. ‘Interea classem velis aptare jubebat Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti.’

Alexandria, quod sine contignatione ac materia⁵ sunt aedificia, et^h structuris atque fornicibus continentur, tectaque sunt rudere⁶ autⁱ pavimentis. Cæsar maxime studebat, ut, quam angustissimam partem oppidi palus^j a meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineisque^k agendis ab^k reliqua parte urbis excluderet: illud spectans,^l primum, ut cum esset in duas partes urbs^l divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, ut aqua pabuloque abundaret: quarum^m alterius rei copiam exiguum, alterius nullam omnino facultatem habebat: quodⁿ utrumque palus large præbere poterat.

2. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur: nam in omnes partes, per quas fines Aegyptii regnumque pertinet, legatos conquisitoresque^o delectus^p habendi causa miserant, magnumque numerum in oppidum telorum atque^q tormentorum convexerant, et innumerabilem multitudinem^r adduxerant. Nec minus in urbe maximæ^t armorum erant institutæ^u officinæ. Servos præterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendumque præbebant. Hac mul-

atque, masculisque V.—^b deest et L. sec. V. dein ac f. MSS. 5. et Pet.—ⁱ ac L. pr.—^j quam p. Edd. R. V. M. paulo ante quia Ciacc. qua Lips.—^k Sic MSS. meliores, non a. vulgo sperans.—^l Urbis L. pr. Lov. Pal.—^m quorū Lov.—ⁿ quodque MSS. et Edd. qdd.—^o Inquis. L. sec. V.—^p dil. Pet. L. pr. aliisque.—^q ac MSS. 4. et Edd. qdd.—^r miserant Gr. Ed.—^s mult. admirab. B. ac inn. Dorv.—^t deest V.—^u const. L. sec.—^v loca Reg. B. L. sec. Vasc. M. deest V.—

NOTÆ

5 *Sine contignatione ac materia*] Materia est lignum. Unde materiari, ire lignatum.

6 *Rudere*] Rudus est materia pavimenti, nempe saxa recens contusa, seu teste confractæ cum calce. Vitruvius l. vii. ‘Tunc super stratum duces rudus,’ id est, ‘saxa contusa duabus partibus et una calcis temperatae constituunt.’

7 *Partem oppidi palus, &c.*] Palus est Mareotis aqua dulci constans,

quæ a meridie circumdat Alexandriam: crescit ex multis Nili fossis et a lateribus influentibus, ut ait Strabo l. vii.

8 *Vineisque*] De vineis supra.

9 *Illud spectans*] Alii legunt *sperans*. Duo manuscripta Thuanæ biblioth. habent *expectans*.

10 *Conquisitoresque*] Conquisitores ante delectum mittebantur, quæ diligendos designarent milites,

titudine disposita, munitiones^v semotarum partium tuebantur; veteranas cohortes vacuas^w in celeberrimis urbis locis habebant, ut quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportuni essent. Omnibus viis atque angiportis triplicem^x vallum obduxerant: erat autem quadrato exstructus saxo, neque minus quadraginta pedes altitudinis habebat:^y quæque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant.^y Præterea alias^z ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subjectisque eas^a rotis, funibus jumentisque objectis, directis plateis in quacumque^b erat visum^c partem movebant.

3. Urbs fertilissima et copiosissima^d omnium rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines, ingeniosissimi^e atque acutissimi, quæ a nobis fieri viderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitati^f viderentur; et sua sponte multa reperiebant, unoque^g tempore et nostras munitiones infestabant et suas^h defendebant: atque haec principes in conciliisⁱ concionibusque^j agitabant, ‘Populum Romanum ‘paulatim in consuetudinem ejus regni occupandi venire:^k ‘paucis annis antea Gabinium^l cum exercitu^m fuisse in ‘Ægypto; Pompeium se ex fuga eodemⁿ recepisse; Cæsa-

^a Otiosas.

^w undique tr. Lov. Edd. pp. tr. omnem v. Lov.—^x erant exstructæ et habebant Lov. Dorv. L. sec. male obstr. B. vulgo nec contra MSS. meliores. pedum L. pr. Edd. pp.—^y commun. L. pr.—^z deest Ed. Ald. Gryph. aliisque.—^a eis Edd. qdd.—^b quantuncumque Pal.—^c usus B. L. sec. Vasc. M. movebat Lov. L. sec. movebatur Dorv.—^d c. machinarum Lov.—^e ingeniosi MSS. 6. dein acuti Dorv.—^f Sic Urs. Pet. Sc. Lov. Dorv. alii et Edd. Vett. imitari. mirari. L. pr.—^g unoquoque Pet.—^h suasque Lov. Dorv.—ⁱ MSS. et Edd. qdd. dein contentionibus V.—^j cogit. V.—^k Sic Pet. Sc. L. pr. B. V. &c. in Pal. Dorv. venire in cons. ej. r. occ. vulgo ven. occ. Ciaccon. delet τὸ occup.—^l desunt c. ex. Lov.—^m eadem Lov.—ⁿ Sic Pet. L. pr. sec.

NOTE

11 *Paucis annis antea Gabinium, &c.]* Ptolemaeus rex Ægypti, ab Ægyptiis pulsus regno, petuit a Romanis ut per illos in regnum summi restitueretur. Quod et factum est, Bærenice et Ar-

chelao, qui rerum ibi potiebantur, deictis, anno ab urbe condita 1099, septennio scilicet ante hoc Alexandrinum bellum.

' rem' venisse cum copiis; neque morte Pompeii quicquam
' profectum, quo minus apud se Cæsar commoraretur: quem
' si non expulissent, futuram' ex regno provinciam:¹² idque
' agendum mature: namque eum, interclusum tempestatibus
' propter anni tempus,¹³ recipere transmarina auxilia non
' posse.'

4. Interim dissensione orta inter Achillan, qui veterano exercitu præerat, et Arsinoën, regis Ptolemaei minorem filiam, ut supra demonstratum est,^p cum uterque utriusque insidiaretur^q et summam imperii ipse^r obtinere vellet, præoccupat Arsinoë per Ganymeden eunuchum, nutricium suum, atque Achillan interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio et custode^s omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi transditur: is,^t suscepto officio, largitionem in milites auget, reliqua^u pari diligentia administrat.

5. Alexandria est fere^v tota susfossa, specusque habet ad Nilum^w pertinentes,^w quibus aqua in privatas domos^x inducitur, quæ paulatim^y spatio temporis liquevit ac subsidit.^z Hac uti domini aedificiorum atque^a eorum familiæ^b consue-

V. B. Edd. Vasc. Steph. Gr. post. vulgo ac C. Mox contra MSS. o. vulgo Cæs. ap. sc.—^o f. dicebant Lov. Dorv. Pal. Edd. pp. male. V. ad B. G. I. 17.—^p Demonstravimus L. pr.—^q insidiarentur B.—^r abest L. pr.—^s sine u. s. et c. ipsa Pet. L. pr. B. V.—^t Hic MSS. 3. Edd. pp.—^u et rel. L. pr.—^v pene L. pr.—^w pertingentes V. L. sec. Dorv. Ed. Flor. sed V. ad B. Civ. III. 68. a Nilo pert. a quib. L. pr.—^x privatim per d. L. sec.—^y paullum V.—^z subsidet MSS. 4. et Edd. pp. aliæque, male. V. ad VII. 64. et Gron. Obs. IV. 17.—^a ac V.—^b ita MSS. o. et Edd. Vett. At Seal. errore, credo, hypothetarum, et

NOTÆ

12 *Futuram ex regno provinciam]* Populi Romani scilicet. Quod fiebat, cum ademis legibus, magistratus Romanus mittebatur, vectigaliaque imponebantur.

13 *Propter anni tempus]* Hybernum, quod est a Suetonio dictum.

14 *Nilum]* Nilus fluviorum maximus, qui sua exundatione totam Ægyptum fœundat. Nam Ægyptus per tantum spatium colitur quantum exundat ille. Cum vero exundat, perque agros feratur ille, non potest non

turbida ejus aqua fieri. Illius exundationis causa diu torsit philosophos, latuitque, quamdiu latuit fons Nili, ad quem nemo pervenerat. Sed navigatione cum his temporibus omnia per via fecerit, cognitum est tandem statis imbris in Æthiopia, circa inuentem Maium mensem, crescere fluviū illum, neque nisi medio Junio propter cursus longitudinem, ejusmodi incrementa in Ægypto posse percipi.

verunt: nam, quæ flumine Nilo fertur, adeo^c est limosa atque^d turbida, ut multos variosque morbos efficiat: sed ea plebes¹⁵ ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi: qui, distributi munitionum tuendarum causa, vicatim ex privatis ædificiis, specubus ac^e puteis extracta aqua utebantur.

6. Hoc probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur. Interseptis^f enim specubus atque^g omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit. Hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat;^h quamobrem salsior paulo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximisⁱ ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob causam^j id accidisset: nec satis sibi ipsi credebant, cum se inferiores ejusdem generis ac saporis aqua dicerent^k uti, atque ante consuissent:^l vulgoque inter se conferebant, et degustando, quantum inter se different aquæ, cognoscebant. Parvo vero^m temporis spatio, hæc propior bibi omninoⁿ non poterat; illa inferior corruptior jam^o salsiorque reperiebatur.

7. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum easum periculi^p omnes deducti viderentur, atque alii morari^q Cæsarem dicerent, quin naves concendere juberet;^r alii multo gravius extimescerent casum, quod neque celari Alexandrinis^s possent in apparanda fuga, cum

^b *Interstructis.*

Recentt. pleræque *familia*. dein *consuerunt* MSS. 3.—^c eo Lov. Dory.—^d Ita MSS. o. et Edd. qdd. non ac.—^e Ita MSS. 5. meliores, non et.—^f *intersectis* Pal. B. Dory. sed V. ad Front. 1. 5, 11.—^g ac V.—^h *intermittebant* L. sec. V. Statim *quam ob causum* Pet. B. Leidd. V. Ed. Steph.—ⁱ primis Edd. pp.—^j rem Pet. B. L. pr. V. Ed. Steph.—^k aquæ digerent Lov. digerent L. pr. aqua Glossam putat Heins.—^l *antea* L. pr. *consuerant* MSS. 3. *consueverant* Edd. pp.—^m Autem Lov.—ⁿ Sic MSS. o. et Edd. qdd. non non p. omn.—^o deest L. pr.—^p vulgo deest hæc vox. dein *ducti* Pal.—^q nihil m. B. a m. sec.—^r *juberent* B. male. *quin valet qui non*,—^s vulgo *Alexandrinos* et c. hi tam.—^t Abest Lov.

NOTÆ

15 *Sed ea plebes]* Plebs. Sic etiam Sallustius loquitur.

tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non moverat, quod ea se fidelem palam nostris esse^t simulabat, et descivisse^u a suis videbatur; ut, si mihi defendendi essent Alexandrini,¹⁶ quod neque fallaces^v essent, neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur. Cum vero uno tempore et natio eorum et natura cognoscatur; aptissimum esse hoc^w genus ad proditionem, nemo dubitare potest.

8. Cæsar suorum^x timorem consolatione et ratione minuebat.^y Nam ‘puteis fossis^z aquam dulcem posse reperiri?’ affirmabat: ‘omnia enim littora naturaliter aquæ dulcis ‘venas habere. Quod si alia esset littoris Ægyptii^a natura, ‘atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere ‘tenerent, neque hostes classem haberent,^b prohiberi^c sese ‘non posse, quo minus quotidie aquam navibus peterent,^d ‘vel a sinistra parte a Paraetonio,^e¹⁷ vel a^f dextra ab in- ‘sula;^g quæ diversæ navigationes nunquam uno tempore ‘adversis ventis præcluderentur. Fugæ vero nullum esse^h ‘consilium non solum iis, qui primam dignitatem haberent,ⁱ ‘sed ne iis quidem, qui nihil præterquam de vita cogita- ‘rent: magno^j negotio impetus hostium adversos ex muni- ‘tionibusⁱ sustineri, quibus relictis, nec loco nec numero

^c Qui præferrent honorem omnibus rebus.

^{—u} discessisse Lov. Pal. Dorv. Edd. pp.—^v Faciles L. pr.—^w id L. sec. B.—^x corum Pal. suis L. sec. collatione Scal. L. pr.—^y muniebat B. V.—^z et f. Pal. fossisque Edd. qdd. male. V. c. 9.—^a Ægypti MSS. qdd. Æ. n. aquæ Lov.—^b deest L. pr.—^c prohibere Pet. Lov. L. pr. V. B. sese non abest L. pr. possent Pet. Lov. L. pr. V.—^d petere L. pr. Sc. Lov. Dorv. B. Edd. pp.—^e Paratonio MSS. plerique. Paratonis Sc. L. pr.—^f deest præp. Pet. V. a dextra in s. Edd. pp.—^g esset Lov.—^h sine m. Scal. dein inpetum L. pr.—ⁱ adversis m. L. pr.

NOTÆ

16 *Ut, si mihi defendendi essent Alexandrini]* Locus sine dubio corruptus. Variant MSS. sed vix sani quicquam potest ex iis elici.

17 *Paraetonio]* Parætonium urbs Ægypti, quæ et portum habet ad

ostium Canopicum. Hodie Porto Rassa.

18 *Ab insula]* Haec insula est Pharon, de qua commemoravit in fine superioris libri.

' pares esse posse:^j magnam^k autem moram et difficultatem
 ' ascensum in naves habere, præsertim ex scaphis: sum-
 ' mami esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque
 ' et ædificiorum notitiam:^l hos, præcipue in victoria^m insos-
 ' lentes, præcursuros,ⁿ et loca excelsiora atque ædificia oc-
 ' cupaturos; ita^o fuga navibusque nostros prohibituros: pro-
 ' inde ejus consilii obliviscerentur, atque omni ratione esse
 ' vincendum^p cogitarent.'

9. Hac oratione apud suos^q habita, atque omnium menti-
 bus excitatis, dat centurionibus negotium, ut, reliquis ope-
 ribus intermissis, ad fodiendos puteos animum^r conferant,
 neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo
 suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis,
 magna una nocte vis aquæ dulcis inventa est. Ita operosis^s
 Alexandrinorum machinationibus, maximisque conatibus, non
 longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio XXXVII.
 ex deditiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis,
 telis, tormentis,^t imposta in naves a Domitio Calvino, ad
 littora Africæ, paulo supra^u Alexandriam, delata est. Haec
 naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum ca-
 pere prohibebantur: sed loca sunt egregia omni illa regione
 ad tenendas anchoras. Hi cum diu retinerentur, atque aquæ
 inopia premerentur, navigio actuario Cæsarem faciunt cer-
 tiorem.

10. Caesar, ut per se consilium caperet, quid faciendum
 videretur, navem^v concendit, atque^w omnem classe se sequi^x
 jussit, nullis nostris militibus impositis; quod, cum longius
 paulo discederet, munitiones nudare nolebat. Cumque ad
 eum locum accessisset,^y qui appellatur Chersonesus,^z¹⁹

sustinerent Lov.—^j possent Lov. Dorv. Edd. pp. possunt Pal.—^k dicebant additur
 Lov. Pal. Dorv. L. sec Edd. pp. Male. V. ad B. G. I. 17.—^l locorum et ad. notitiam
 B. Edd. Vasc. Steph. Gr. post. Str. ædificationum L. pr.—^m victoriam L. sec.—ⁿ
 præcurrituros L. pr.—^o ita tamen L. pr.—^p vivendum Lov.—^q eos MSS. 5. Edd.
 pp.—^r animos Pal. L. sec. Dorv.—^s oppressis Lov.—^t tormentisque MSS. 3. impositi
 Pal. impositis Lov. Edd. pp.—^u deest Scal. L. pr.—^v Sic MSS. plerique, non
 navim.—^w seque Reg. L. sec. Edd. Vasc. Steph. Gr. post.—^x Sic MSS. mei et

NOTÆ

19 Chersonesus] Magnam Chersonese- sus constituit Ptolemæus IV. 18.: VI
 sum supra Alexandriam occasum ver- aut VII leucis abest ab Alexandria,

aquandique causa remiges in terram^a exposuisset, nonnulli ex eo numero, cum longius a navibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæsarem ipsum in^b classe venisse, nec ullos milites in navibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsarique redeunti cum classe occurrerunt: ^c qui duabus de causis eo die dimicare nolebat, quod et^d nullos milites in navibus habebat, et post^e horam decimam diei res agebatur, nox autem allatura^f videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, quæ^g neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de causis naves, quas potuit, Cæsar ad terram detrahit,^h quem in locum illos successurosⁱ non existimabat.

11. Erat una navis Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longe ab reliquis^j collocata. Hanc conspicati^k hostes non tenuerunt^l sese, magnoque impetu quatuor ad eam constratæ^m naves et complures apertæ contenderunt. Cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpemⁿ in conspectu contumeliam acciperet; quanquam si quid gravius illis accidisset, merito casurum^o judicabat.^p Prælium commissum est^p

Eliens. aliique, et Edd. pp. Gryph. et aliae. subsequi Vir d. vulgo abest se.—^y accessissent MSS. 8. Edd. pp. adpellabatur V.—^z Sic vel Chersonensis MSS. Pet. Sc. L. pr. Pal. Lov. Dorv. Edd. Vasc. Steph. aliae. Chernon. MSS. 3. vulgo Cherron.—^a desunt in t. Pal. exposuissent MSS. 6. exposuit Edd. pp.—^b cum B.—^c occurunt Dory.—^d deest MSS. et Edd. quibusd.—^e et quod p. Edd. pp.—^f illat. V.—^g Sic MSS. et Edd. Vett. non qua.—^h detraxit MSS. nonnulli et Edd. Vett.—ⁱ succensores Scal.—^j longeque a r. Lov. Pal. L. sec. Dorv. Edd. pp.—^k hac conspicata Lov.—^l junixerunt Lov. verterunt L. pr. e Glossa. se Lov. Pal.—^m rostratae MSS. 5. et Ciacc. male. V. ad III. 101.—ⁿ vulgo ne turpiter et mox illi.—^o casum L. pr.—^p abest Scal. con-

NOTE

vocaturque Bosire. Ubi antiqua urbs multæ terræ designantur. Busiris olim posita, cuius nunc visuntur mœnia vacua. Chersonesus porro Græce peninsula est, quo nomine 20 Merito casurum judicabat] Quod scilicet se a reliquis longius segregat.

magna contentione Rhodiorum: qui, cum^q in omnibus dimicacionibus et scientia et virtute præstitissent, tum maxime illo^r tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita prælium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis, depressa est altera: deinde (duæ) omnibus^s epibatis nudatae:²¹ magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, adverso vento leniter flante, naves onerarias Cæsar remulco²² victricibus suis navibus^t Alexandriam ducit.

12. Eo detimento adeo sunt fracti^u Alexandrini, cum jam non virtute propugnatorum,^v sed scientia classiariorum,^w se victos viderent, * * quibus et superioribus locis^z sublevabantur, ut ex ædificiis defendi possent: et materiam cunctam objicerent, quod nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Idem,^x postea quam Ganymedes in concilio^y confirmavit, sese et^z eas, quæ essent amissæ, restituturum et numerum adiecturum, magna spe et fiducia^a veteres reficere naves, accuratiusque^b huic rei studere

tentio Sc. Pet. V. *Rhodiarum* Lov.—^q *tum* L. pr.—^r *in illo* L. pr. bene: V. Arntz. ad Aur. V. Ill. c. 24.—^s *vulgo omnes.*—^t *deest vulgo. reducit* B.—^u *strati* V.—^v Ita MSS. pro *n.* *j.* *pugnat.* male L. pr. V. c. 46. et Gron.—^w *et navigatorum addunt Reg.* V. B. L. sec. *et navigiorum Carr.* se dev. Lov. P. Dorv. Edd. pp. *devictos se* L. sec. bene.—^x *Idem* et item MSS. et Edd. qdd.—^y *consilio* Edd. pp. *confirmaverat* MSS. 3. Edd. pp.—^z *deest copula* MSS. 3. Edd. pp. *ut* L. pr.—^a *fiduciaque* MSS. 4. Edd. pp.—^b *acceleratiusque* Dorv. Pal. *constit.* Edd. pp.—^c *ex* MSS. aliquot.—^f *miserant*

NOTÆ

21 *Deinde (duæ) omnibus epibatis nudatae]* Epibatae vox Græca quæ ascensores significat. Turnebus huic lectio[n]i faveat, bene, mea quidem sententia. Adjuvat hanc conjecturam quod duo MSS. Thuanæ bibliothecæ habent *omnibus*. Nihil autem est facilius quam ex *duæ* factum esse *deinde*.

22 *Remulco]* De *remulco* supra

dictum.

23 *Quibus et superioribus locis]* Magna lacuna, quæ sit ope cuiusdam exemplaris hactenus invisi explenda, qua fortasse commemoratum fuerat incendium illud, quo compulsus est periculum propulsare, quo incendio magna bibliotheca conflagravit, teste Plutarcho in Cæsare.

atque inservire instituerunt: ac, tametsi amplius cx^e navi-
bus longis in portu navalibusque amiserant,^f non tamen
reparandæ classis cogitationem deposuerunt: videbant
enim, non auxilia Cæsari,^h non commeatus supportari
posse, si classe ipsi valerent. Praeterea nautici homines,
urbis et regionis maritima, quotidianoque usu^j a pueris
exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere cu-
piebant, et, quantum parvulis navigiis profecissent, sentie-
bant. Itaque omni studio ad parandam^k classem incubu-
erunt.

13. Erant omnibus ostiis Nili^l custodiae exigendi porto-
rii^l causa dispositæ. Naves veteres^m erant in occultis re-
giae navalibus, quibus multis annis ad navigandum non
erant usi. Has reficiebant; illas Alexandriam revocabant.
Deerant remi; porticus, gymnasia, ædificia publica detege-
bant, asseres remorum usumⁿ obtinebant: aliud naturalis^o
soiertia, aliud urbis copia subministrabat.^p Postremo non
longam navigationem parabant, sed præsentis temporis ne-
cessitatibus serviebant, et in ipso portu conligendum videbant.^q
Itaque paucis diebus,^r contra omnium opinionem, quadri-
remes duas et viginti,^s quinqueremes quinque confecerunt.
Ad has minores apertasque complures adjecerunt, et, in
porto periclitati remigio, quid quæque earum elicere^u pos-
set, idoneos milites imposuerunt, seque ad conligendum
omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves novem
habebat, (nam, decem missis, una in cursu littore Ægyptio^v
defecrat,) Ponticas^w octo, Lycias^x quinque, ex Asia duo-

Mss. 5. Edd. pp.—^g deest MSS. 3. qui habent cog. habuerunt. dispos. V. depo-
suerant L. pr.—^h Ita R. Steph. Ciacc. Seal. et seqq. MSS. o. Cæsaris.—ⁱ Sic
Mss. mei o. vulgo addunt et.—^j quotidiano u. Edd. pp. Vasc. Steph. et MSS.
Lov. Dorv.—^k repar. L. pr.—^l portu*ri* MSS. quid. portus Lov.—^m deest Pal.
Dorv.—ⁿ Ad r. usum: al. Lov. Pal. Dorv. usu L. pr. obtinebat abest quoque
L. sec.—^o naturali Lov. Dorv. L. sec.—^p ministr. L. pr.—^q videbatur Dorv.
—^r desunt p. d. Edd. pp. pauca c. Lov. diebus deest V.—^s XII Pal.—^t aper-
tas c. Lov. Dorv. Edd. pp. quam pl. L. pr. ut alibi.—^u effugere Lov.—
^v Ægypto L. pr.—^w Ponticas Lov. Dorv. Pal. L. sec.—^x Sic MSS. o. et Edd.

NOTÆ

24 *Omnibus ostiis Nili*] Sunt septem
ostia Nili.

25 *Lycias*] Lycia Asiae regio in qua
sunt Xanthus et Patara urbes. Ly-

decim. Ex his erant quinqueremes⁹⁶ quinque et^x quadriremes decem: reliquæ infra hanc magnitudinem, et pleræque apertæ. Tamen virtute militum confisus, cognitis^y hostium copiis, se ad dimicandum parabat.

14. Postquam eo ventum est,^z ut sibi uterque^a eorum confideret; Cæsar Pharon classe^b circumvehitur, adversaque^c naves hostibus constituit; in dextro cornu Rhodias^d collocat, in sinistro Ponticas:^e inter has spatium quadrinquentorum^f passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque^g earum sequatur, et, cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alex-

Vett. nisi quod absit iis numerus v. vulgo q. v. cr. deest erant Cuj. quinque biremes et Pal. Lov. et Dorv.—^y cognita Lov.—^z deest V.—^a non comparat in L. pr.—^b classi L. pr.—^c adversisque Lov.—^d Rhodia Pet. Lov. V. locat L. pr.—^e Ponticos et hos Pet. Lov. V. Pontias Dorv.—^f D B. Edd. pp. pedum MSS. 2. reliquit MSS. 4. Edd. pp.—^g quam quisque Lov. Pal. Edd. R. M. V.

NOTÆ

cios laudat Strabo, quod cum essent mari potentes, et xxiii urbes haberent et naves, vicinique essent Cilicibus qui piraticam exercebant, nullo tamen turpis luci amore in maleficium impulsi sunt. Unde illis contigerit, Romanorum permisso patrias leges et libertatem retinuisse, jam pridem deletis Cilicibus a Servilio Isaurico et Pompeio Magno.

26 *Ex his erant quinqueremes, &c.]* Naves quæ v et iv remorum ordinibus agebantur. Sed quoniam ejusmodi ordinum non semel mentio fiet, sciendum primas naves uno fuisse ordine remorum contentas, deinde hominum industria res augente, duos ordines remorum inventos, inde tres ordines, tum quatuor, postea quinque. *Dicitæ Græco nomine, et biremes Latino dictæ sunt quæ binis ordinibus remorum agebantur, quæ ternis, triremes, quæ quaternis, quadriremes, quæ quinque, quinqueremes, et sic de aliis.*

Nam sensim res usque eo increvit, ut naves non jam differrent a domo stabili quod ad usum pertinet. Illi autem ordines erant alii aliis superiores, quod cum ex numismatis intelligitur, tum ex aliquot auctorum locis. Declarat potissimum ille Livii ex III. dec. 1. 10. ‘Classis Punicæ ad Uticam stationem habebat. Ex ea tres quadriremes, seu clavis missa a Carthagine nuntio ut fieret, seu Asdrubale qui classi præerat sine publica fide auso facinus, quinqueremem Romanam superantem promontorium ex alto repte aggressæ sunt. Sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiore navem, et defendebatur egregie quoad tela suppeditarunt.’ Quo ex loco intelligitur quinqueremes fuisse altiores, quia plures erant ordines alii aliis superiores et inferiores, item fuisse celiiores quia plures habebant remos.

andrini classem producunt atque instruunt: in fronte collo-
cant duas et viginti, reliquas subsidiarias in secundo ordine
constituunt. Magnum præterea numerum minorum navigi-
orum et scapharum^h producunt cum malleolis ignibusque,²⁷
si quid ipsa multitudo, et clamor, et flamma nostris terroris
afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu an-
gusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: (sic enim præ-
dicant,²⁸ partem esse Alexandriæ dimidiā Africæⁱ) satis-
que diu inter ipsos est expectatum, ab utris^j transeundi
fieret initium; propterea quod, eis^k qui intrassent, et^l ad
explicandam classem, et ad receptum, si durior accidisset
casus, impeditiores^m fore videbantur.

15. Rhodiis navibus præferat Euphranor, animi magnitu-
dine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum
Græcis, comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque
animiⁿ magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium
classis obtineret. Qui, ubi Cæsaris animum advertit, ‘ Vi-
‘ deris mihi,’^o inquit, ‘ Cæsar, vereri, si hæc vada primis na-
‘ vibus intraveris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam
‘ classem possis^p explicare. Nobis rem committe, nos præ-
‘ lium sustinebimus, (neque tuum judicium fallemus,) dum
‘ reliqui subsequantur: hos^q quidem diutius in nostro con-

quæ quam quisque Dorv. earum abest Edd. pp. sed V. ad B. G. 1. 39.—^h sca-
phas x Lov. Edd. pp. x addunt etiam Pal. Dorv. Leid. sec.—ⁱ desunt verba
parenthesia inclusa Edd. R. M. V.—^j a quibus Lov. Pal. Dorv. L. sec. Edd.
pp. V. ad v. 44.—^k vulgo eo.—^l deest copula MSS. et Edd. qq.—^m exped. C.
Lov. Edd. R. M. V. perperam.—ⁿ animique MSS. 3. Edd. pp.—^o deest Edd.
R. M. V. dein vulgo primus. intraris L. pr. V.—^p potueris Urs. B. L. sec. V.
Ed. Flor.—^q hostes Reg. Dorv. Pal. B.—^r pugna progressis L. pr. Lov.—

NOTE

27 *Malleolis ignibusque*] Malleolus
sic ab Ammiano Marcellino descri-
bitur iv. 18. ‘Malleoli teli genus fig-
ratur hac specie. Sagitta est can-
nea inter spiculum et arundinem mul-
tifido ferro coagmentata, quæ in mu-
liebris eis formam quo nentur linte-
stamina concavatur, ventre subtiliter
et plurifariam patens, atque in alveo
ipso ignem cum aliquo suscipit ali-

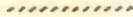
mento et sic émissa lentius arcu in-
valido ignitur (iectu enim rapidiore
extinguitur) si haeserit usquam, tena-
citer cremat, aquisque conspersa acri-
ores excitat æstus incendiorum, nec
remedio ullo quam superposito pul-
vere consopitur.’

28 *Sic enim prædicant, &c.*] Qui ter-
ram in partes tres divisorant, Euro-
pam ab Asia et Africa Mari Mediter-

'spectu gloriari, magno nobis et dedecori et dolori est.' Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnae. Progressas ultra^r vadum quatuor Rhodias naves circumsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte solertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in^s dispari numero nulla transversa hosti^t objiceretur, nullius remi^a detergerentur, sed semper venientibus adversæ occurserent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessario discessum ab arte est,²⁹ propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. Neque vero Alexandriae fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione^v occupatum animum haberet,^w quin altissima tecta peteret, atque^x ex omni prospectu locum spectaculo caperet,^a precibusque et votis victoram suis ab Diis immortalibus exposceret.^{y 30}

16. Minime autem par erat prælii^z certamen: nostris enim prorsus³¹ neque terra neque mari effugium dabatur victis, omniaque victoribus erant futura in incerto:³² illi, si superassent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, re-

^a Undecumque poterat prospici caperet locum ad spectandum prælium.

^s deest Pet.—^t hostibus V.—^u remis B. Edd. Vasc. Gr. post. Str. *naves decederent* Lov. Pal. Dorv. Edd. R. M. V. male. V. Brant. et alios passim.—^v pugna Pet. Sc. L. pr. V. B. in abest Pal. B. male. deficit hic rursus Dorv. usque ad c. 46.—^w haberent Sc.—^x desunt usque ad finem Cap. in Lov. Edd. R. M. V. *prospectando loco spectaculum* L. sec. in o. *prospiciendo loco spectaculum* B. *prospectando spectaculum* V. *prospectando loco spectandum* Pal.—^y peteret Pal.—^z Sic MSS. meliores, non er. p. M. enim MSS. 3.—^a reliquam futurum quod p.

NOTÆ

raneo disternarant, Asiam vero ab Africa flumine Nilo, quod cum plura habeat ostia, sitque illud ad occidentem quod Canopicum dicitur, juxta quod est Alexandria, jure a Plinio v. 10. in parte Africæ dicitur condita.

29 *Necessario discessum ab arte est]*
Regendarum navium.

30 *Suis ab Diis immortalibus exposceret]* Non ut supra de Massiliensibus in lib. II. de bello civili, *ab Diis ex-*

posecret, sed ab suis. Nam Ægyptiis sui erant Dii, non aliis tantum gentibus communes, sed aliis etiam gentibus exosi. Virgil. 'Omnigenumque Deum monstra, et latrator Anubis.'

31 *Nostris enim prorsus, &c.]* Quia plures hostes quam amici.

32 *Omniaque victoribus erant futura in incerto]* Quia plura adhuc vincenda pericula.

liquam tamen fortunam periclitarentur.^a Simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum^b ac de salute omnium decertare: quorum si qui^c aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus^d sæpenumero Cæsar suis exposuerat, ut hoc majori^e animo contendenter, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum^f quisque contubernalem, amicum, notum^g prosequens erat obtestatus, ne suam atque omnium falteret^h opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimisⁱ nauticisque^j solertia atque ars præsidium ferret; neque numero navium præstantibus multitudine prodesset, neque flexi ad virtutem^k ex^l tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis una et biremis^m cum defensoribusⁿ remigibusque, et deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus: reliqua^o propinquam^p fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminentibus, et nostros adire proprius prohibuerunt.

17. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam molemque,^q

Lov. Brant. Pal. *reliqua tum fortuna p.* L. sec. Vasc. M. *tum B.* deest Edd. R. M. V.—^b desunt d. s. rerum L. pr. qui habet ac de summa S. O. *rerum abest* Pet. Lov. V. Br. et Edd. Vett. præter Vasc. Steph. Gr. post. *eorum Pal. re* Ciacc. V. ad B. C. i. 21.—^c Ita Pet. L. pr. Scal. non quis. V. ad B. G. i. 48. *cessissent V.*—^d abest Lov. —^e majore MSS. et Edd. qdd. —^f sibi Edd. R. M. V.—^g notumque B. L. sec. —^h fallat L. sec. —ⁱ neque nauticis L. pr. —^j e Pet. L. pr. V. —^k Sic Urs. Cuj. Pet. Sc. L. pr. V. Edd. Scal. et seqq. Aldus, Vasc. Steph. Gryph. non habent et biremis. Pal. Lov. L. sec. Br. Edd. pp. Ber. *ca-* piuntur h. p. x biremes cum d. Bong. C. h. p. q. u. et biremes x. —^l de suis B. V.—^m reliqui Edd. pp. —ⁿ considerabat Lov. —^o quosque Lips. bene. —^p deest

NOTÆ

33 *Maritimis, &c.]* Supple Alexan-
drinis. In hac enim arte solertes su-
pra dicti sunt.

34 *Neque flexi ad virtutem, &c.]* Ms.
Victorinum habet: ‘Neque flecti ad
virtutem ex tanta multitudine hosti-
um, neque virtutes nostrorum possent

adæquare.’

35 *Propinquam]* Ms. Victorinum
unum, unum item Thuanum habent
propinquam, quod melius videtur.

36 *Ut insulam molemque, &c.]* De
quibus supra in fine primi libri.

ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem: perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, et illam et urbem uno tempore tentari posse confidebat.³⁷ Quo capto consilio, cohortes decem et levis armaturae electos, quos^o idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque^p imponit: inde alteram insulæ partem³⁷ distinendæ^q manus causa constratis navibus aggreditur, præmiis^r magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt: uno enim tempore et ex tectis aedificiorum^s propugnabant, et littora armati defendebant; quo^t propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur; et scaphis navibusque longis quinque mobiliter^u et scienter angustias loci tuebantur.³⁸ Sed ubi,^v primum locis cognitis vadisque pertentatis, pauci nostri in littore constiterunt,^w atque hos sunt alii subsecuti, constanterque³⁹ in eos, qui in littore æquo institerant, impetum fecerunt; omnes Pharitæ terga verterunt. His pulsis,^x custodia portus reicta, ad littora et vicum^y applicaverunt, sequæ ex navibus ad tuenda aedificia ejecerunt.

18. Neque vero^z diutius ipsi ea munitione se continere potuerunt: etsi^a erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus aedificiorum, ut minora majoribus^b conferantur, tressesque

Lov. inposuit Pat. B.—^a destinenda, delinenda MSS. qdd. male. Vulgo autem aberat *inde*, et contra cedebatur *cum const.*—^r præmiisque L. pr. Urs. Lov. V. primi cepissent Edd. R. M. V. aliæque, dein vulgo at *prinum* L. pr.—^s deest L. pr.—^t qua Lov. Pal. L. sec. Edd. pp.—^u nobil. Lov.—^v ut B. vulgo loc. pr. contra MSS. et Edd. Vasc. Steph. aliasque.—^w desunt usque ad *æquo* in Lov. Pal. L. sec.—^x *Hi pulsi* B. L. sec. V. Edd. Vasc. Steph. Gr. post. Str.—^y *portum* Pet. applicuerunt Lov. applicarunt Edd. qdd. applicare V.—^z illo Lov.—^a deest uti et *atque* L. sec. Pal. Lov. Br. Edd. pp. *quamvis esset diss.* aliorum *atque* A. Edd. Vasc. Gr. post. Str. Ms. B. nisi quod in eo sit *illorum.*—^b minor.

NOTÆ

37 *Alteram insulæ partem, &c.]* Cum in superiore libro Pharon a se occupatam Cæsar scripsérat, verisimile est non tota insula fuisse potitum, sed partem aliquam in hostium remanisse potestate, ut ex iis quæ sequuntur videre licet.

38 *Mobiliter et scienter angustias loci tuebantur]* Has nempe angustias quas moles in altum jacta efficiebat, quas supra angustum iter vocat.

39 *Constanterque]* Statariam pugnam pugnantes, non mobilem et incertam ut in mari.

editæ et conjunctæ^c muri locum obtinebant:^d neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. Sed terror hominibus^d mentem conciliunque^e eripit, et membra debilitat: ut tunc accidit. Quiⁱ se in æquo loco ac plano pares esse considebant, iidem, perterriti fuga suorum et cæde paucorum, triginta pedum altitudine^s in aedificiis consistere^h ausi non sunt, sequiⁱ per molem in mare præcipitaverunt, et octingentorum passuum intervallo ad oppidum^j enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt, sed numerus captivorum^k omnino sicut DC.

19. Cæsar, præda militibus concessa, aedificia diripi jussit, castellumque ad pontem,⁴² qui propior^l erat Pharo, communivit,^m atque ibi præsidium posuit. Hunc fugaⁿ Pharitæ reliquerant; fortiorē illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione aggreditur, quod,^p his obtentis duobus, omnem navigiorum excusum et repentina latrocinia sublatum iri videbatur.^q Jamque eos, qui præsidio^r eum locum tenebant, tormentis ex^s navibus sagittisque depulerat,^t atque in oppidum redegerat; et cohortium trium instar in terram exposuerat: non enim plures consistere angustiæ loci^u patiebantur; reliquæ copiæ in navibus^v stationem obtinebant. Quo facto imperat, pontem adversus hostem prævallari, et, qua exitus navibus erat

^d Et turres altæ et continentæ pro muro erant.

L. pr. Lov. circumfer. L. pr.—^c munitæ L. pr. a m. pr.—^d omnibus V.—^e auxil. B.—^f Nam qui Reg. B. Edd. Vasc. Steph. Gr. post. Str.—^g in alt. L. pr.—^h constare L. pr. Edd. R. M. V.—ⁱ sed p. Scal.—^j desunt V.—^k corum capt. Lov. Pal.—^l Prior Lov. V.—^m communis L. pr. communis Lov.—ⁿ deest Pet.—^o certiorē Sc. L. pr. Pal. Lov. Edd. R. M. V. Hinc non male citeriorē Ed. R. Steph. illo L. sec. propinquioremque dein V.—^p deest L. pr. hisque Lov.—^q sublati videbantur Pal. Lov. videbantur Leidd. B. Edd. pp. Vasc. Steph. et aliae. ire Pet. a m. pr.—^r pro pr. B.—^s Ita MSS. non e.—^t depulerant, redegerant, exposuerant Edd. R. M. V.—^u deest Lov.—^v naves Lov.—^w instr. L. pr.

NOTÆ

40 *Castellumque ad pontem, &c.]* Supra dictum est a Cæsare Pharum insulam ponte cum oppido conjungi.

Hirtius vero in parte pontis quæ propria dictum est a Cæsare Pharum insulam ponte cum oppido conjungi.

fornice exstructo,^w quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri^x atque obstrui: quorum altero opere effecto,^y ut^y nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se ejecerunt, et contra munitiones pontis latiore^z loco constiterunt; eodemque tempore, quæ consueverant navigia per pontes ad incendia oneriarum^a⁺⁺ emittere, ad molem constituerunt.^b Pugnabatur a nobis^c ex ponte, ex mole; ab illis ex area,^d quæ erat adversus pontem, et ex navibus contra molem.

20. In his rebus occupato Cæsare, militesque hortante, remigum magnus numerus et classiariorum ex longis navibus nostris in molem se ejecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur,^e pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum, navigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellabant, ac multum proficere multitudine telorum videbantur. Sed, postquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci; ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione^f prodierant, sic temere in naves refugere coeperunt.^g Quorum fuga incitati Alexandrini plures^h ex navibus egrediebantur, nostrosque aerius perturbatos insequebantur. Simul, qui in navibus longis remauaserant,ⁱ scalas rapere⁺⁺ navesque a terra repellere properabant, ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus^j perturbati milites nostri cohortium trium, quæ^k in ponte ac prima mole constiterant, cum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum ad-

^x inpleri Lov. Pal. L. sec. Edd. R. M. V.—^y vulgo deest *ut*, et major distinctione ponitur post posset. item *ejecere*.—^z latiori MSS. 3. Edd. pp.—^a oneriariorum Edd. qdd.—^b constiter. Edd. Fl. Steph. Gryph. male.—^c Sic MSS. Urs. et mei omnes, non nostris.—^d exque a. Edd. pp. *ara* V. *archa* L. pr. effer. B. dein *judicabantur* Pal. pro *rideb*.—^f sineque r. Pal. B. cum Ed. Rom. L. sec. Edd. qdd.—^g se in naves receperunt Pal. B. L. sec. *fugere* L. pr. —^h vulgo deest *plures*.—ⁱ deest L. sec.—^j qui Edd. qdd.—^k a t. MSS. et Edd.

NOTE

41 *Quorum altero opere effecto*] Sci-
licet pontis fornice oppleto.

42 *Ad incendia oneriarum*] Supple
Romanarum.

43 *Simul, qui in navibus longis re-*

mansrant] Romanis.

44 *Sculas rapere*] Quibus in naves
ascenditur, ne iis utantur hostes ad
ascensum.

versi sustinerent, veriti, ne ab tergo^k circumvenirentur, et discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in ponte^l institutam reliquerunt, et magno cursu incitati ad naves contenderunt: quorum pars, proximas nacta naves, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistentis, et dubitans quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est; nonnulli feliciore^m exitu, expeditas ad anchoramⁿ naves consecuti, incolumes discesserunt; pauci, allevati scutis,⁴⁵ et animo ad conandum^o nixi, ad proxima navigia adnatarunt.

21. Caesar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem et^p munitiones contendere, eodem in periculo versatus est.^q Postquam universos cedere animadvertisit, in suum navigium se recepit. Quo multitudine hominum insecura cum irrumperet, neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio ijectit, atque^r ad eas, quae longius constiterant, naves adnatavit.⁴⁶ Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conservavit; navigium quidem ejus, multitudine depresso militum, una cum hominibus^s interiit. Hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter quadringenti, et paulo ultra eum numerum classiarii et remiges. Alexandrinio eo loco castellum magnis munitiobibus multisque tormentis confirmaverunt,^t atque, egestis ex mari lapidibus,⁴⁷ libere sunt usi postea ad mittenda^u navigia.

22. Hoc detimento milites nostri tantum abfuerunt ut

qdd.—^j Sic B. Editt. quæd. pontem.—^m feliciori L. sec.—ⁿ anchoras Edd. Vett. sed V. ad B. G. v. 9.—^o natandum B. nisi Pet. L. pr. V. deest Pal. L. sec. adnataverunt L. pr.—^p ac MSS. munitionem L. pr.—^q Abest a Pal. Edd. Vasc. Gr. post. Str.—^r et L. sec.—^s u. c. hom. exulant a L. pr.—^t confirmarunt MSS. et Edd. qdd. confirmare V.—^u emittenda al.—

NOTÆ

⁴⁵ *Pauci allevati scutis]* Ex Polybio enim latitudo scuti Romani erat IV pedum cum dimidio, longitudo vero IV pedum.

⁴⁶ *Naves adnatavit]* Suetonius tradit per cc passus natasse; elata lœva,

ne libelli quos tenebat manu madeficarent, item tracto paludamento, ne hostis haberet.

⁴⁷ *Egestis ex mari lapidibus]* Quibus obstructus erat fornix.

perturbarentur, ut incensi potius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis,^v in praeliis quotidianis, quaudcumque sors obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis * * *⁴⁸ manum comprehendendi multum operibus, et ardentibus stadiis militum: nec divulgata Cæsaris hortatio^w subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi et continendi a periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum.

23. Alexandrinii, cum Romanos et secundis rebus confirmari et adversis incitari viderent, neque ullum belli tertium^x casum nossent,^y quo possent esse firmiores, ut conjectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidiis, aut suo priore coasilio, per occultos nuntios regi probato, legatos ad Cæsarem miserrunt, ‘ut dimitteret regem, transireque ad suos pateretur: ‘paratam enim omnem multitudinem esse, confectam ‘tædio puellæ, fiduciario regno,^a⁴⁹ dominatione crude-‘lissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset: quo ‘si auctore in Cæsaris fidem amicitiamque^b venturi essent, ‘nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo ‘minus se dederent.’

24. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam, utile esse statuit: quod, si quo pacto^c sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dismissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere

^v *expugnandum* V. dein *fors* Edd. qdd.—^w vulgo *cohortatio*, et deerant verba et *continendi*.—^x *tunc* MSS. qq. *inde addit* B.—^y *noscerent* Pet. cum 3 aliis. qui *Scal.*—^a abest L. pr.—^b exulat L. pr. Sc.—^c *atque am.* L. pr.—^c *constituit* MSS. 3.—^d Sie Ed. Plant. et seqq. MSS. et Edd. Vett. *facto.* adi ad VIII. 52.

NOTÆ

48 *] Lacuna manifesta, quam vestutas intulit.

49 *Fiduciario regno*] Fiduciarium est quod tuae fidei mandatum est ad tempus. Tale enim erat regnum Ar-sinoës, quod erat redditura contro-versia inter fratrem et Cleopatram sororem composita.

vellent, splendidius atque honestius sese contra regem,⁵⁰ quam contra convenarum⁵¹ ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, ‘ut consuleret ‘regno paterno, parceret’ præclarissimæ patriæ, quæ tur-‘pissimis incendiis et ruinis esset deformata, cives suos ‘primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem ‘Populo Romano sibique præstaret; cum ipse tantum ei ‘crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret;’ dextra^z dex-‘tram tenens, dimittere coepit adulta^b jam ætate puerum. At regius animus, disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsa-rem coepit, ‘ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi ‘conspectu Cæsaris esse jucundius.’ Compressisⁱ pueri la-‘crymis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos^j dimisit. Ille, ut ex^k carceribus⁵² in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsa-rem acriter^l bellum gerere coepit, ut lacrymas, quas in col-

fato Ed. Steph. sentiret MSS. plerique. postularet Pal. V. L. sec.—^e et pr. Pet. L. pr.—^f turpibus MSS. et Edd. pp.—^g Ita MSS. non dextera. dex-‘tram abest nonnullis.—^h adulm Lov. Pal. L. sec. pueri B.—ⁱ compressisque V. B.—^j desunt ad s. Edd. R. M. V.—^k a B. e MSS. 2.—^l deest Lov.—^m fuerit

NOTÆ

50 *Splendidius atque honestius sese contra regem, &c.]* Dio aliam causam commemorat his verbis: ‘Ο οὖν Καῖσαρ ἐνθυμεῖ μὲν ἡ ὡς ἀληθῶς αὐτὸν μεταβε-βλῆσθαι (ἄλλως τε γάρ καὶ δειλὸν καὶ ὁξυρρόποντος ὄντας ήκουσε, καὶ τότε πρὸς τὰ πταῖσματα καταπεληγμένους ήσθετο), εἰ δὲ δὴ καὶ τεχνάζοντο τι, ἀλλ’ ὅπως μὴ διὰ τοῦτο ἐμποδίζων. τὴν εἰρήνην νομισθῆ, συνεπανεύν τέ σφισιν ἔφη, καὶ τὸν Πτολεμαῖον ἐπεμψεν, οὐδὲ γάρ ἐν ἑκείνῳ τῇ ἰσχυρόν ἔκ τε τῆς ἡλικίας καὶ ἐν τῆς ἀπαιδευσίᾳ ἐνέώρα ὄν. καὶ τούτοις Αἴγυπτοις ἦτοι συναλλαγήσεσθαι οἱ ἔφη οἵ ἐβούλετο, ἢ δικαιότερον καὶ καταπολεμηθῆσεσθαι καὶ καταστραφῆσεσθαι ἥλπισεν, ὥστε ἀπ’ εὐλόγου δή τινος προφάσεως τῇ Κλεοπάτρᾳ παραδοθῆναι, οὐ γάρ ἡττηθῆσεσθαι ποτε ὑπ’ αὐτῶν, ἄλλως τε καὶ τῆς δυνάμεως πρυσγεγενημένης, προσεδόκησε:

Cæsar revera eos sententiam mulasse (quippe audierat homines esse timidos le-‘rique momento mutabiles) acceptis cladi-‘bus consternatos, censebat; ac, si quid dolo agerent, tamen, ne pacem im-‘pedire videretur, illis se assentiri dixit, et Ptolemaeum dimisit; nam in eo nihil esse virium tum ob actatem, tum quia male fuerat institutus videbat; ita vero fore, ut aut suis conditionibus quas fer-‘ret, Aegyptii facere pacem cogerentur, aut se justiorē eos debellandi subigen-‘dique nacturum occasionem. Unde pro-‘babilius eos Cleopatrae tradendi causa extaret, non enim ne ab ipsis vinccretur verebatur, præsertim auctus exercitu.

51 *Convenarum] Convenæ sunt pro-‘miscui populi in unam urbem undi-‘que convenientes et ibi coalescentes.*

52 *Ut ex carceribus, &c.] Meta-*

loquio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones, militesque lætabantur, quod nimia bonitas ejus fallacijs pueri elusa esset:^m quasi veroⁿ id Cæsar bonitate tantum adductus, ac^o non prudentissimo consilio, fecisset.

25. Cum, duce assumto, Alexandrini nihilo se firmiores^p factos, aut languidiores Romanos, animadverterent;^q cludentibusque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque se quicquam proficere viderent; rumoresque existerent, magna Cæsari^r præsidia terrestri itinere Syria Ciliciaque adduci (quod nondum^s Cæsari auditum erat); commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque, expeditis navigiis, locis^t idoneis ad Canopum^{ss} in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus.^u Quod ubi Cæsari nuntiatum est, classem jubet expediri atque instrui. Præficit huic Tib. Neronem.^v Proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naves, atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima,^w nulla etiam parum feliciter confecta erat.^x At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem^y casum reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequeba-

delusa Lov. Pal. L. sec. *delusa fuerit* Edd. pp. *est* B.—^h *deest* Lov. L. sec. Edd. pp.—^o *et* Lov. Pal. L. sec. Edd. pp. Vasc. Gryph. Steph. et aliae. malim abesse.—^p *inf.* Lov. Edd. pp. forte *inde f.* ac Edd. eadem.—^q *adverterent* Sc. L. pr. ut alibi.—^r Cæsaris Lov. Pal. L. sec. Edd. pp. et *ex* Syr. Ed. R. Steph. —^s *non* Edd. pp. *aud.* Cæs. MSS. et Edd. qd. ut et *mari n.* ac vulgo *interea comm.*—^t *deest* Pet.—^u *commeatu* Pet. Sc. L. pr. *commeatum* V. sed V. ad B. G. II. 5.—^v *marituma* Sc. *marina* L. pr.—^w *est* Edd. pp.—^x *deteriorem*

NOTE

phora deducta a septis illis, unde in ludis equi ad currendum emittebantur. Quæ repagula dicebantur carcères.

53 *Canopum*] Canopus oppidum ad Heracleoticum Nili ostium. Nunc prope, nec in eodem loco, est urbs à mercatoribus celebrata, *Rosette*.

54 *Præficit huic Tib. Neronem*]

Tib. Nero pater est Tiberii imperatoris qui Augusto in principatu successit. Hic non parvam operam in hoc bello præstит. Quapropter in Scipionis locum pontifex suffектus est, et ad deducendas in Galliam colonias, in quæis Narbona et Arelatæ erant, missus est.

tur. Nam, cum ad Canopum ventum esset,^y instructaque utrimque^z classis conflxisset, et sua consuetudine Euphranor primus prælium commisisset, et illic triremem hostium perforasset ac demersisset; proximan longius insecurus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est. Cui subsidium nemo tulit, sive quod in ipso satis præsidii pro virtute ac felicitate ejus^a putarent esse, sive quod ipsi sibi timebant.^b Itaque unus ex omnibus eo^c prælio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi^d victrice perit.

26. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus,^e magnæ nobilitatis domi, scientiaeque in bello et virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Cæsaris, missus^f in Syriam Ciliciamque initio^g belli Alexandrini ad auxilia arcessenda,^h magnas copias, quas celeriter, et propensissima civitatum voluntate, et sua diligentia, confecerat,ⁱ itinere pedestri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Pelusium adducit:^j idque oppidum, firmo præsidio occupatum Achillæ^k propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri^l Pelusio, velut claustris, munita existima-

.....

Pet. e Glossa.—^y est Edd. pp.—^z utraque B. classe L. pr. cl. esset et confl. Lov. L. sec. Edd. pp.—^a deest Pet.—^b se tutabantur L. sec. Vasc. M.—^c qui eo L. sec. Itaque qui Grut.—^d quadrireme Pal. B. perit Pet. V.—^e id Edd. pp.—^f missis Pet. L. pr.—^g ini^ti L. pr. in initio Lov.—^h arcessienda Lov.—ⁱ civitatum Seal. V. ad. iv. 3. paulo ante impensisima V. L. sec.—^j vulgo adduxit.—^k vulgo ab Achilla.—^l pedestrique MSS. 3. tum castris Lov.

NOTÆ

55 *Mithridates Pergamenus*] Is, teste Strabone l. xiv. Pergami natus est matre que Galatarum tetrarchici erat generis, unde a Mithridate Ponti rege ejus amore capto abductus, ejus ob eam causam fuit concubinus. Unde nomen Mithridatis a familiaribus inditum, quasi regis filius fuisset. Grandior factus, in amicitiam venit Cæsar, cuius partes in bello civili secutus est, et militiae præmium accepit tetrarchiam Galatæ, regnumque Bospori Cimmerii;

sed cum ab Asandro illud regnum possideretur, belloque illud peteret, fuit ab illo, jam Cæsare sublatu, interfectus.

56 *Magnas copias, quas celeriter, et propensissima civitatum voluntate, et sua diligentia, confecerat*] Josephus l. xiv. hist. magnas copias ab Hircano Ju-dæorum rege missas, duce Antipatro Herodis regis patre, ad Cæsarem scribit, quorum magni in hoc bello fuisse quoque operam testatur.

tur) repente magnis^m circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciterⁿ propugnantibus, et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subjiciebat, et perseverantia constantiaque oppugnandi, quo die^o est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumque ibi suum collocavit. Inde, re bene gesta, Alexandriam^p ad Cæsarem contendit, omnesque easq; regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat.

27. Locus est fere regionum illarum nobilissimus, non ita^r longe ab Alexandria, qui nominatur Delta,⁵⁷ quod nomen a similitudine^s literæ cepit:^t nam pars quædam flu minis Nili, mire derivata inter se, duobus itineribus^u paulatim medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad littus intervallo mari conjungitur.^v Cui loco cum approximare Mithridatem rex cognovisset, et transeundum ei flumen sciret, magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridatem, vel sine dubio retineri posse, credet. Quemadmodum autem^w optabat eum vinci, sic satis habebat, interclusum a Cæsare a se retineri. Quæ primæ copiæ flumen a^x Delta transire et Mithridati occurtere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus^y victoriae societatem: quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. Cum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret, eruptione undique^z facta, magnum numerum eorum^a interfecit.⁵⁸

Pal. L. sec. Edd. pp. inepte.—^m deest L. pr.—ⁿ tenaciter Pal. pugnantib. L. pr.—^o dies Lov.—^p Alexandriam hic et infra et c. 32. Sc. ut alibi; et in numis. deest Lov. Edd. pp.—^q omnes eas Lov.—^r deest Leidd. Lov. male.—^s ad similitudinem B.—^t Accipit L. pr. Lov.—^u deest Lov.—^v vulgo a mari. adjungitur Edd. pp.—^w ante V. dein pro intercl. a C. Lov. interdum summan Cæsaris.—^x ad Lov. Pal. L. sec.—^y subsequentis Pal. L. sec.—^z deest V.—

NOTÆ

57 *Delta*] Ideo multi Græcæ litteræ vocabulo Deltam appellavere Aëgyptum, ut ait Plinius v. 9. Sed latius patet ad ea quæ potest irri-

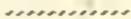
gare. Unde Homerus Aëgyptum, Nilum appellat.

58 *Magnum numerum eorum interfecit*] Hoc prælium, seu potius haec

Quod^b nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves,^c quibus flumen transierant, receperissent, funditus deleti essent. Qui ut paululum^d ab illo timore se recrearunt,^e adjunctis iis, qui subsequebantur, rursus oppugnare^f Mithridatem coeperunt.

28. Mittitur a Mithridate nuntius Cæsari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis, eadem haec^g accidisse, rex.⁵⁹ Ita paene^h sub idem tempus et rex ad opprimendum Mithridatē proficiscitur, et Cæsar ad recipiendum. Celerioreⁱ fluminis Nili navigatione rex est usus, in quo magnam et paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine^j dimicaret: sed circumvectus^k eo mari, quod Africae partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus, prius tamen regis^l copiis occurrit, quam is Mithridatem aggredi posset, cumque ad se victorem incolumi exercitu recepit.^m Considererat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior, planitieⁿ⁶⁰ ex omnibus partibus subjecta, tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. Unum latus erat adjectum^o flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret;^p tertium palude eingebatur.

29. Inter castra regis^q et Cæsaris iter flumen intercede-

^a Abest Edd. pp. vulgo interficit.—^b et B. L. sec.—^c navibus Pal.—^d paullum Pet. L. pr. Ed. Steph.—^e recreare V. adjuncti Sc. L. pr.—^f Sic MSS. non M. op.—^g deest L. pr. male, haec eadem Pet. B. Edd. pp. V. ad B. G. II. 6.—^h Itaque L. pr.—ⁱ celeriori Lov. L. sec. Edd. R. M.—^j fluminibus V.—^k c. est Pet. Sc. Lov. Pal. Leidd. bene, si ante prius majorem distinctionem ponas. circum vectus Lov. circumventus Pal.—^l regis V. B.—^m recipit Pet.—ⁿ al. planitia vel planities.—^o objectum B. V. Edd. Fl. Vasc. St. Gr. post. Strad. flumine Pal. Nili L. sec. V. ad B. G. III. 9.—^p in p. c. obtinebat Lov. Pal. Edd. pp.—^q deest Sc. L. pr. Pet. V. inter castra Cæsaris fl. Pal. L. sec. —^r qfl.

NOTÆ

prælia (nam duo fuerunt) commemorat Josephus XIV. 16. belli Jud. ubi initium vincendi factum esse tradit a Judæis, quos Antipater Herodis pater ducebat, ab Hyrcano missis, et locum quidem etiam sua tempestate expeditionem Judeorum vocari, et itinera illis patefacta per

Judæos eum tractum incolentes, quibus ostensæ sunt Hyrcani regis literæ.

59 Cognoscit ex suis, eadem haec accidisse, rex] Ptolemaeus.

60 Planitie] Dicitur planitia et planities, ut supra docuimus. .

bat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat;^a aberat autem ab regis^r castris millia passuum circiter septem. Rex cum hoc itinere^s venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id^t flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, et eminus ex ripis⁶¹ prælium impar inirent: nullum enim^u processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. Quæ res incendit dolore milites equitesque nostros, quod tamdiu pari^r prælio cum Alexandrinis certaretur.^w Itaque eodem tempore equites Germani, dispersi vada fluminis^x quaerentes, partim demissioribus ripis flumen transnarunt;^y et legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent,^z projectis, repentinaque aggere injecto, flumen transierunt. Quorum impetum adeo pertinuerunt hostes, ut in fuga^a spem salutis collocarent: sed id frustra; namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pæne omni reliqua multitudine interfecta.

30. Cæsar, re præclarissime^b gesta, cum subitum adventum suum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injectum, protinus victor ad castra regis pertendit.^c Hæc cum et opere magno vallata, et loci natura munita adverteret, confertamque armatorum multitudinem collocatam^d in vallo videret, lassos itinere ac præliando^e milites ad oppugnanda castra succedere noluit. Itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico^f non longe a suis castris muniverat,^g brachiisque cum opere castrorum conjunxerat,

Lov. Edd. pp. sed V. ad B. G. III. 9.—^r a c. r. MSS. plerique. regiis V. dein mille passibus et VII Lov.—^s in itin. Pal. renire abest a Lov.—^t deest B.—^u autem L. sec.—^v dispari L. sec.—^w decertarent L. pr. certarent L. sec. Edd. Vasc. Gr. post. Steph. Str.—^x fluminum Pet. L. pr. V.—^y transtarunt Lov. L. sec. Edd. R. M. V. ad B. G. i. 53.—^z contingerent possent Lov. L. sec. que deest iisdem et Pal.—^a fugam Lov.—^b clar. B. V.—^c Ita MSS. meliores et plerique, non r: c. contendit Pet. Pal. Lov. Edd. pp. Vasc. Steph. et aliae.—^d collocataunque Edd. R. M. V.—^e ac pr. desunt L. pr. et relicto a Voss.—^f loco Edd. R. M.—^g MSS. plerique et Edd. pp. munierat.—^h delet Urs. minore MSS. et

NOTÆ

61 *Eminus ex ripis]* Quia Ægyptii facile telis prohibebant transitu Romanos.

vici obtinendi causa, Cæsar aggressus omnibus copiis expugnat, non quo id minori^h numero militum consequi difficile factuⁱ putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuri, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus præliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis^j nostris dabatur; una, quam^k liberum accessum habere demonstravi;⁶² altera, quæ mediocre intervallum inter castra et flumen Nilum habebat. Maxima et electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant^l in repellendis vulnerandisque nostris,^m qui regione fluminis Nili propugnabant: diversis enim telis nostri ficebantur, adversi ex vallo castrorum, aversi ex flumine,ⁿ in quo multæ naves, instructæ funditoribus et sagittariis, nostros impugnabant.

31. Cæsar, cum videret, milites acrius præliari non posse, nec tamen^o multum profici propter locorum difficultatem; cumque animum^p adverteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quod et per se munitus esset, et studio partim pugnandi, partim spectandi, decucurrisser^q in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes^r illo circuire castra et summum locum aggredi jussit; iisque Carfulenum^s præfecit,^t et animi magnitudine et rei militaris scientia virum^u præstantem. Quo ut ventum est, paucis defendantibus munitionem, nostris con-

Edd. qdd.—ⁱ factum L. pr. V. ad B. G. iv. 30.—^j obpugnationibus Edd. qdd.—^k qua L. sec. Pal. Edd. qdd. ut et haberi.—^l vulgo additur hostes. et in regione.
—^m vulneratique nostri Lov.—ⁿ MSS. mei mersi, vel mersique flum. aversique Edd. qdd. in fl. Pet. B.—^o deest L. pr. P. etiam an. L. sec. Pal. animade. MSS. 4. et Edd. qdd. sed V. c. præc. et Brant. dein et exc. l. c. r. ea. A. videret Lov. Ed. Rom.—^q curr. Lov. Pal. B. L. sec. Edd. pp. aliaeque, sed V. ad B. G. ii. 19.—^r Ita etiam Celsus. III Faern. circumire MSS. et Edd. qdd. Mox vulgo Carsulen.—^s præficit Pal.—^t deest Lov. L. sec. Pal.—^u vulgo

NOTÆ

62 Una, quam liberum accessum habere demonstravi] A planicie scilicet.

63 Carfulenum] Hunc Carfulenum commemorat Cæsar de bello Gallico,

I. iv. perii in prælio Mutinensi, dum pugnat adversus M. Antonium. Cicero I. x. epist. ad Famil.

tra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore et prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes castrorum^u discurrere cœperunt.⁶⁴ Quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut pæne eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini^w fugientes, acervatim se de^x vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumin^y erat adjuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis magna ruina^z oppressis,⁶⁵ ceteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in navem, multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio,^a periisse.

32. Re felicissime celerrimeque^b gesta, Caesar magnæ victoriae fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte^c oppidi victor introit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque cum consilium suum^d fecellit, quin hostes, eo prælio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitudinis^e tulit: omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumta, qua supplices dominantes^f deprecari^g consueverunt, sacrisque omnibus^h prolatis,⁶⁶ quorum religione

deest castrorum,—^v in pert. L. sec. V. qui caret nostror.—^w Alexandrinorum L. pr.—^x deest L. sec. præcipitarunt MSS. 3.—^y flumen V.—^z vulgo vi, atque et mult.—^a remigio L. sec.—^b celeriterque L. pr. magna v. Ciaccon.—^c eam partem Edd. qdd. oppidi deest Lov.—^d deest V.—^e multitud. Sc. L. pr.—^f dominantes L. pr.—^g abest Lov. consuerunt Pet. V. consueverant Pal.—^h sacris o.

NOTE

64 *In omnes partes castrorum discurrere caperunt]* Manuscripti codices Regii tres et Victorinus unus, alter item, sic habent additum *castrorum*; quod planius videtur. Nec enim Alexandrini extra castra discurrabant, quibus potius confinebantur.

65 *Horum primis in ipsa fossa munitionis magna ruina oppressis]* Vulgo vi;

at manuscripti Regii codices tres, Victorinus unus, pro *vi* habent *ruina*, quod certe melius. Ruina enim causus est, quo casu insequentium præcipitorum primi præcipitari obruebantur.

66 *Sacrisque omnibus prolatis]* Erant tam apud Græcos quam Ægyptios statuae Deorum. Sed apud Ægyptios

precari offensos iratosque animos regum erant soliti, advenienti Cæsari occurserunt, seque ei dediderunt.ⁱ Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum^j qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur.

33. Cæsar, Ægypto atque Alexandria potitus, reges constituit,^k quos^l Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat Populum Romanum ne^m mutarentur. Nam, majore ex duobus pueris rege amissō,ⁿ minori transdidit regnum, majorique ex^o duabus filiis,^p Cleopatræ, quæ manserat in fide præsidiisque ejus: minorem Arsinoën,^q cuius nomine diu regnasse impotenter^r Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, priusquam diuturnitate^s confirmarentur regum imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana sexta secum reducta, ceteras ibi reliquit,^t quo^u firmius esset eorum regum imperium, qui neque amore suorum habere poter-

L. pr.—ⁱ dederunt V.—^j suor. ven. Edd. qdd.—^k ut q. Cuj. Pet. Sc. L. pr. Lov. Edd. Ald. Gryph. Steph. Man. Plant.—^l pater ne L. pr.—^m a regno pulso Lov. Vasc. M.—ⁿ majori ex MSS. 4. Edd. pp. aliaeque.—^o filiabus Leidd. B. a m. pr. Pet. a m. sec. filiæ Edd. Aldi Man. Plant. sed vide ad B. Civ. III. 108.—^p inpotentem L. sec.—^q deest L. sec. diuturnitatis V.—^r vulgo deducta et relinquit.—^s quod L. pr. eorum abest L. sec.—^t quo

NOTÆ

peregrinior et occultior religionis cultus, minor frater erat.

67 Reges constituit, &c.] Nempe minorem natu filiorum, majoremque natu filiarum Cleopatram, cuius amore captus bellum illud Alexandrinum suscepérat sibi periculosisimum. Quo confecto, adverso amne cccc navibus totam Ægyptum perlustravit. Cleopatra Caesarionem Cæsari pèperit, et fratri sororique superstes sola regnavit. Immo etiam superstite minore fratre propter ejus atatis infirmitatem sola regnabat, soliusque nominis regi illa regnante compos

68 Minorem Arsinoën, &c.] Hanc Arsinoën in triumphum duxit, sed miseratum populum et virginis et reginæ cum intellexisset, (afflevit enim populus huic spectaculo,) neque occidit, neque in vincula conjugit, sed dimisit. Non tam humaniter illam postea soror Cleopatra exceptit, quem ut sola Cyprum quam communem cum Arsinoë sorore habebat, obtineret, effectit ut Antonius illam in templo Dianaæ quo confugerat, curaret occidi.

rant, quod^t fideliter permanerant in Cæsaris amicitia; neque vetustatis^u auctoritatem, paucis diebus reges constituti: simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges,^v præsidiiis eos nostris esse tutos;^w et hos, si essent ingrati, posse iisdem præsidiiis coerceri.^x Sic rebus omnibus confectis et collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam.

34. Num hæc in Ægypto geruntur, rex Dejotarus⁶⁹ ad Domitium Calvinum,⁷⁰ cui Cæsar Asiam finitimasque provincias^y administrandas transdiderat, venit oratum, ne Armenia minorem,⁷¹ regnum suum, neve Cappadociam,⁷² regnum Ariobarzanis,⁷³ possideri vastarique pateretur a Pharnace:⁷⁴ quo malo nisi liberarentur, imperata sc^a facere

Pal. L. sec.—^u *veteratam* **B. L. sec.** *Vasc. M. veteratis V.*—^v *Cæsaris L. sec. præsidiiisque Lov. L. sec. Edd. pp. pr. quoque Pal. B. præsidio eos nostros L. pr. pr. coerceri n. eos, si ess. V.*—^w *fore t. Pal. B. L. sec. tutos deest Pet. L. pr. Lov. V. ut hos Pet. Seal. L. pr. forte at. et abest B.*—^x *terreri V.*—^y *eius pr. L. sec.*—^z *Aribarz. L. pr.*—^a *vulgo sibi et se pers.*—^b *deest L. pr.*—

NOTÆ

69 *Rex Dejotarus*] Dejotarus Galatæ rex ope Pompeii factus fuerat, pro quo erga se merito ejus partes in bello civili contra Cæsarem enixe juvit. Ad Cæsaris clementiam post prælium Pharsalicum receptum habuit, a quo regni parte multatus, tandem accusatus quod Cæsari apud se diversanti esset insidiatus, luculenta illa oratione Ciceronis quæ nunc extat, defensus est. Extrema demum senectute, auxiliis Brutum juvit.

70 *Domitium Calvinum*] Hunc Domitium Calvinum miserat Cæsar in Asiam post prælium Pharsalicum, qui eam suo nomine jam rerum potiti administraret.

71 *Armeniam minorem*] Armenia Asiae regio, in majorem et minorem dividitur, ut in notitiis imperii Romani perspicitur. Major secunda dicta est posterioribus temporibus, minor vero prima. Hæc minor clau-

ditur Euphrate ab oriente, ab occasu Scordisco monte. Dicta est etiam Leucosyria. Hodie Pegium et Bosoch.

72 *Cappadociam*] Cappadocia Asiae minoris regio, a Cappadoce amne. Nam ante aliud nomen habuit. Ad meridiem Tauro monte dividitur a Cilicia, ad orientem Armenia est et Colchis, ad occidentem Paphlagonia et Galatia. Dividitur in provincias minores.

73 *Ariobarzanis*] Ariobarzanes Cappadociæ rex, amicus Populi R. orto bello inter Cæsarem et Pompeium, Pompeianis partibus studuit, pro quo studio videtur aliqua pecunia fuisse a Cæsare multatus, quam illi necesse dependere esset.

74 *Pharnace*] Pharnaces, cæso Mithridate patre, Bospori rex factus a victore Pompeio, occasione belli civilis usus recuperare regnum paternum tentavit, primumque Colcho-

pecuniamque promissam Cæsari^b non posse persolvere. Domitius, non tantum ad explicandos sumtus rei militaris cum pecuniam necessariam esse judicaret, sed etiam turpe populo Romano et Cæsari^c victori, sibique infame,^d esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari; nuntios confestim ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociaque decederet, neve, occupatione belli civilis, Populi Romani jus majestatemque^e tentaret. Hanc denuntiationem cum majorem vim habituram^f existimaret, si propius eas^g regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, unam ex tribus tricesimam sextam^h secum ducit, duas in Ægyptum ad Cæsarem mittit, literis ejus evocatas:ⁱ quarum altera in^k bello Alexandrino non occurrit,⁷⁵ quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adjungit Cn. Domitius legioni tricesimæ sextæ duas ab^l Dejotaro,⁷⁶ quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque centum: totidemque ab Ario-barzane sumit. Mittit P. Sextium^m ad C. Platorium,ⁿ quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuaris militibus in Ponto confecta erat: Quintumque Patisium in Ciliciam ad auxilia arcessenda. Quæ copiæ celeriter omnes jussu Domitii Comana^o convenerunt.

^c C. Cæs. Pet. L. pr. V. ad B. Civ. I. 1.—^d fama Lov. infamam Pet.—^e potest. B. V. Vasc. M. Ber.—^f habere Edd. R. M. V.—^g ejus Pal.—^h ct xxxvi Lov. ipse L. sec. xxxvi ipse Edd. Vasc. Gr. post. Steph. Str.—ⁱ voc. Lov.—^k deest Lov. L. sec. et 2. God. qui probat.—^l ita MSS. meliores, non a.—^m Sest. L. pr. V.—ⁿ Sic vel Plet. MSS. et Edd. Vasc. Steph. &c. præter Pal. L. sec. Præt. uti est in Edd. Vett. plerisque V. Gland. Onom.—^o deest

NOTÆ

rum regionem omnem suo imperio adjunxit; tum, absente Dejotaro, qui in castris Pompeii erat, totam Armeniam et Cappadociae Pontique partes alias et Bithynicas quasdam civitates occupavit; haec omnia negligente Cæsare, et in Ægypto bellum gerente, quod ut omnibus aliis præferret fecerat amor Cleopatrae.

75 Quarum altera in bello Alexan-

dri non occurrit] Quod iter tardius fuit. Manuscriptus Regius et Victorinus unus codex omittunt *in*, quod Grammaticorum legibus certe aptius et convenientius.

76 *Duas ab Dejotaro*] Acceptas.

77 *Comana*] Comana urbs Ponti nobilissima. Quidam vocari dicunt *Tabachza*.

35. Interim legati a Pharnace responsa referunt,^p ‘Cap-
padocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse,^a
‘quam paterno nomine jure obtinere deberet; denique ejus
‘regni causa integra Cæsari servaretur:’ paratum enim se
‘facere, quod is stateisset.’^r Cn. Domitius, cum animad-
verteret,^t eum Cappadocia decessisse,^u non voluntate ad-
ductum,^v sed necessitate; quod^w facilius Armenia defendere posset, subjectam suo regno, quam Cappadociam, longius remotam; quodque omnes tres^x legiones adductarum Domitium putasset; (ex quibus cum duas ad Cæsarem missas audisset, audacius^y in Armenia substitisset;) perseverare cœpit, ut eo quoque regno decederet: ‘neque enim aliud jus esse Cappadociae, atque^z Armeniae: nec justo eum postulare, ut in Cæsaris adventum res integra differatur:^{aa} id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset.’⁷⁸ His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in^b Armenia, locisque superioribus iter facere instituit: nam ex Ponto a Comanis^c jugum edium sylvestre est,^d pertinens in Armenia minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. Cujus itineris has esse certas opportunitates,^e quod in locis superioribus nullus impetus repentinus

Edd. R. M. V.—^p hæc r. ferunt B. responsa deest L. pr. a m. pr. bene. ferunt L. sec. ferre V. responsum Edd. pp. Vasc. Gryph. Steph.—^a exulat Lov. se r. Lov. Edd. pp.—^r reserv. Pal.—^s statueret L. sec. Edd. qdd. statuit V.—^t adverteret rursus L. pr. animadvertisset L. sec. Edd. pp.—^u abscess. L. pr. V. ad B. G. I. 44.—^v abd. Lov. V.—^w quo Lov. Pal. L. sec. V. ad B. G. I. 51.—^x tris B. V. ad B. G. I. 1. putavisset L. pr. putaret V. L. sec. Edd. qdd.—^y vulgo audaciusque.—^z quam L. sec.—^a def. L. pr.—^b deest Pet. V. ad B. G. II. 7.—^c Comana j. habet ed. Pal. B. L. sec.—^d Abest a MSS. o. pertingens Pal. L. sec. Edd. pp. Vase. Gr. post. Steph. male. Adi B. Civ. III. 68.—

NOTE

78 *Id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset]* Integrum vocatur quod intactum est. Quod si Pharnaces nihil novi molitus fuisset, res potuissent dici integræ, sed cum multa ille novasset, ut res essent integræ, restituendæ erant in eum locum, in quo prius erant, unde ipse eas dimovebat. Integra enim causa

dicitur, in qua nihil commutatum. Interim notaendum quo consilio servari rem integrum ad Cæsaris adventum cupiebat, quia scilicet Alexandrino bello sperabat oppressum iri, atque adeo se quæ paraverat retenturum.

79 *Cujus itineris has esse [certas] opportunitates]* Manuscripti duo codices

accidere hostium^e poterat, et quod Cappadocia, his jugis subjecta,^f magnam commeatus copiam erat subministratura.

36. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent.^g Ea constanter omnia aspernabatur, ‘ nec sibi ‘ quicquam fore antiquius, quam dignitatem populi Rōmani ‘ et regna sociorum recuperare,’^h legatis respondebat. Magnis et continuis itineribus confectis,ⁱ cum adventaret ad Nicopolim,^j (quod oppidum positum in Armenia minore est, plano ipsum^j loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis,) castra^k posuit longe a Nicopoli circiter millia passuum^l septem. Quibus ex castris cum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque pæne disposuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas^m fauces dissipari jussit; paganosque et oppidanos in iis locis obversari:ⁿ ut, si amicus Domitius eas angustias transiret,^o nihil de insidiis suspicaretur, cum in agris et pecora et homines animum adverteret^p versari, tanquam amicorum adventu; sin^p vero ut in hostium fines veniret,^q præda diripienda milites dissiparentur, dispersique cæderentur.^r

^e *hosti non Lov.* — ^f *Cappadociam h. j. subjectam L. pr.* — ^g *def. Pet.* — ^h *recipere Sc.* — ⁱ *perf. Pal. L. sec.* — ^j *ipso Lov. L. sec. deest Edd. R. M. V.* — ^k *extra e. L. pr. vi c. V.* — ^l *mille passus Lov.* — ^m *has L. pr. deest Lov.* — ⁿ *observari L. pr. B. Edd. qdd.* — ^o *Ita Lovan. V. ad. B. G. i. 24.* — ^p *si Pet. ut abest MSS. 3.* — ^q *veniret Edd. pp.* — ^r *dispersi c. L. pr.* — ^s *animadvert. Pal. adm. Farnaces*

NOTÆ

Regii et Victorinus impressus perverstus habent: *Cujus itineris haec erant certae opportunitates*, quæ sine dubio melior lectio, cum certus in ea sit orationis ordo, in hac nullus, sed potius magna inconsequentia.

80 *Nicopolim*] Haec Nicopolis condita fuit a Pompeio, teste Strabone lib. XII. et a Ptolemeo pariter Armeniae minori attribuitur.

81 *Ut, si amicus Domitius eas angus-*

Delph. et Var. Clas.

tias transiret] Manuscripti tres codices Regii, Thuani duo, item Victorinus unus, et impressus ibidem perverstus habent: ‘ Ut sive amicus sive inimicus Domitius eas angustias transiret,’ quod melius est. Tam enim faliebat Domitium stratagema, si veniret inimicus, quam si amicus, quandoquidem insidiarum illi opinionem minuebat, et male securum faciebat.

Cæsar

2 U

37. Hæc cum administraret,^t nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium, cum hoc ipso crederet facilius eum^t decipi posse. At contra spes pacis Domitio in iisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus,^u ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Domitius postero die proprius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit.^v Quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto:^w in fronte enim simplici directa^x acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. Eadem ratione hæc media collocabantur acie,^y duobus dextra sinistraque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit^z incepsum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instituta.

38. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus literas^a ad Domitium ferebant, cognoscit, Cæsarem magno in periculo versari, flagitarique a Domitio, ut quam primum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, cum discedendum Domitio^b celeriter putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum accessum et æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas duas directas,^c non ita magno intervallo medio relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat. Equitatum autem omnem ab lateribus^d extra fossam collocabat: qui neque aliter utilis esse poterat, et multum numero antebibat nostrum equitatum.

39. Domitius autem, cum Cæsar is magis periculo, quam

^a Et castra metatus est ante urbem.

Ed. Flor.—^t Sic MSS. non *e. fac.* —^u veretur Sc. L. pr. *cum reveretur* Lov. et Edd. R: M. V.—^v *c. rex.* L. pr. inter versus. *c. res* V.—^w *instituit* Lov. —^x *simplex der.* MSS. qdd.—^y *r. media c. acies* B. L. sec. Edd. pp. Vasc. Gr. post. Str. male.—^z *Perfecit* Pal. dein vulgo *instructa.* —^a *Al. litteris* L. sec.—^b *discessurum* Domitium B. *recessurum* Domitium L. sec. Domitium V. vulgo *cel. Dom.* contra MSS.—^c *der.* Pet. L. pr.—^d Ita MSS. et Edd. qdd. non ab

suo, commoveretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. Tricesimam sextam legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro: Dejotari legiones^e in medium aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum,^f reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic, utrimque^g acie instructa, processum est ad dimicandum.

40. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter varieque pugnatur: nam tricesima sexta legio^h cum extra fossam in equitatumⁱ regis impetum fecisset,^j adeo secundum prælium fecit, ut moenibus oppidi succederet,^k fossamque transiret, aversosque hostes aggrederetur. At Pontica ex altera parte legio, cum paululum^l aversa hostibus cessisset, fossam autem circumire^m (acies) secundo conata esset,ⁿ ut aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossæ confixa et oppressa^o est: Dejotari vero legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regis^p copiæ cornu suo dextro mediaque acie converterunt se ad tricesimam sextam legionem:^q quæ tamen fortiter vincentium impetum sustinuit:^r magnis copiis hostium circumdata, praesentissimo animo pugnans in orbem, se recepit^{s⁸²}

 ad radices montium: quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem^t loci, noluit. Ita,^u Pontica legione paene tota amissa, magna parte Dejotari militum interfecta, tricesima sexta legio in loca se superiora contulit,^v non amplius ducentis et quinquaginta desideratis. Ceciderunt eo prælio splendidi

vel. a l. omn.—^c legionem L. pr. in media acie Lov. Pal. L. sec.—^f MSS. plerique int. fr. rel.—^g utraque L. sec.—^h legiones Lov.—ⁱ equites Pet. L. pr. V. Urs. equitatus Lov. Adi ad vi. 6.—^j fecissent et fecerunt Lov.—^k succederent, transirent, aggrederentur Lov. Pal. vulgo adversosque.—^l paulum Pet. L. pr. adr. Pal. L. sec.—^m Sic Pet. Leidd. Lov. B. V. non circuire.—ⁿ fuisse Edd. pp.—^o et oppr. desunt V. L. sec. B.—^p regia Lov. Leid. V.—^q legiones Lov.—^r sustinuerunt circumdata Lov.—^s pugnantes recipiunt Lov. Pal. L. sec.—^t difficultatem Pet.—^u et V. Hic autem deficiunt nos notulæ Gruteri et excerpta Codd. Palat.

NOTÆ

82 *Pugnans in orbem se recepit]* ab iis qui sustinere vim hostium, non Factitatum hoc est, ut supra diximus, impetum facere, volebant.

atque^w illustres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.⁸³

41. Pharnaces, rebus secundis elatus, cum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibique, et^x victor, et crudelissimus rex,^y cum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret,^z multa oppida expugnavit, bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit, supplicia^z constituit⁸⁶ in eos, qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea,^a qua morte essent miseriora; Pontumque nullo defendantे,^b paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat.

42. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum accep-tum: quæ provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Namque eo missus æstate cum duabus legionibus Q.^c Cornificius,⁸⁷ Cæsaris quæstor pro prætore,⁸⁸ quanquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos,^d et finitimo bello ac

ac Bong.—^v contulerunt Lov. n. a. desunt V. —^w Ita MSS. o. nou ac.—^x deest L. pr.—^y destinaret Lov.—^z suppliciaque Scal. Ed. R. Steph.—^a Vide c. 70. eaque Edd. ante Urs.—^b contend. Sc. pro V. lect. decedente L. pr.—^c deest præn. Lov. L. sec.—^d exercitum alendum Lov.—^e conf. et vast. MSS.

NOTÆ

83 Se in Asiam recepit] Proprie dictam; nam alioqui Cappadocia per quam iter faciebat, in Asia erat. Asia vero proprie dicta terminatur a septentrione Bithynia, ab occidente reliqua Propontidis parte, Hellesponto, Ægeo, Cario, et Myrtoo mari.

84 Ibiique, et victor, et crudelissimus rex] Confirmant id secuti scriptores. Plutarchus ait victoria immodice usum, Dion capta direptaque Amiso puberes omnes interfecisse, Appianus pueris quoque manus præcidisse.

85 Cum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret] Hoc est, se-

cundam; Mithridati enim diu fortuna faverat, sed tandem malum sortitus est eventum.

86 Supplicia constituit, &c.] Exse-cabat enim virilia insignibus forma et ætate florentibus. Quod viro nato morte acerbius est.

87 Q. Cornificius] Hic est Cornifi-cius ad quem Cicero scribit l. xii. epist. ad Famil. periit in Africa post cædem Cæsaris, cum senatus partes defenderebat.

88 Cæsaris quæstor pro prætore] Cum prætoria potestate, quia Illyri-cum una de Cæsaris provinciis erat.

dissensionibus vastata et confecta,⁸⁹ tamen prudentia ac diligentia sua,^f quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere^e progrederetur, et recepit et defendit. Namque et^b castella complura, locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas et bellum inferendum, expugnavit, eaque præda milites donavit: (quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta:) et, cum Octavius ex fuga Pharsalici prælii^j magna classe in illum se simum contulisset, paucis navibus Jadertinorum,^{k90} quorum semper in rempublicam^l singulare constiterat officium,^b dispersis Octavianis navibus erat potitus, ut vel classe^m dimicare posset, adjunctis captivis navibus sociorum. Et,ⁿ cum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium Cæsar viceret, compluresque adversarios^o in Illyricum propter Macedoniæ propinquitatem se, reliquis^p ex fuga collectis, contulisse^q audiret, literas ad Gabiniū mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficeretur in Illyricum, conjunctisque copiis cum Q.^r Cornificio, si quod periculum provinciæ inferretur, depelleret: sin ea^s non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim illam partem regionemque, vivo Cn. Pompeio, bellum instauraturam^t esse credebat.

^b Qui soli nunquam non præstiterant officium suum reipublicæ.

NOTE

89 *Finitimo bello ac dissensionibus vastata et confecta]* Civili bello quod in Macedonia gerebatur finitima Illyrico. Dissensiones autem erant, quod alii Cæsari, alii Pompeio studerent.

90 *Jadertinorū]* Jadera urbs Illyrica maritima, Zara hodie dicitur. Hanc Mela scribit esse vicinam Salouis et Apolloniæ. Nonnullis Hadera scribitur.

43. Gabinius, ut^a in Illyricum venit, hyberno tempore anni ac difficulti,^v sive copiosiorem provinciam existimans, sive multum fortunæ victoris^w Cæsar is tribuens, sive virtute et^x scientia sua confisus, quam sæpe in bellis periclitatus, magnas res et secundas ductu auspicioque suo gesserat, neque provinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus,^y intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus^z coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat: cumque durissimis tempestatibus propter inopiam castella aut^a oppida expugnare cogeretur, crebro^b incommoda accipiebat; adeoque est a barbaris contemtus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus.⁹¹ Quo prælio duobus milibus militum amplius amissis, centurionibus duodequadraginta, tribunis^c quatuor, cum reliquis copiis Salonam se recepit:^d summaque ibi difficultate rerum omnium pressus,^e paucis mensibus morbo periit. Cujus et infelicitas vivi, et subita mors in magnam spem Octavium adduxit,^f provinciæ potiendæ; quem tamen diutius in rebus secundis et fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaque^g Cornificii et virtus Vatinii^h versari passa non est.

44. Vatinius Brundisii cum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, cum crebrisⁱ literis Cornificii ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur, et M.^j Octavium audiret cum barbaris foedera percussisse,^k compluribusque locis nostrorum militum^l oppugnare præsidia, partim classe

L. sec. V. ad B. G. III. 7. in Illyrico V.—^v difficultimo L. pr.—^w deest L. pr.—^x sive Lov.—^y deest Lov.—^z magnis d. Lov.—^a atque Pet.—^b Sic Urs. Pet. Sc. L. pr. Lov. non crebra. Mox in abest a Scal.—^c tribunisque L. sec.—^d ipse receperit V.—^e summan i. difficultatem r. o. passus. L. pr.—^f adducit V.—^g et dilig. V.—^h Vatinii et Vatinus MSS. qdd.—ⁱ deest Edd. R. M. V.—^j Exulat Præn. a V. cum L. sec.—^k perculisse L. sec.—^l tyronum et m. L. sec.—^m inval. Lov.—

NOTÆ

91 In agmine dimicare sit coactus] militis partes suscipere, manu ipse pugnando; quod alienum ab imperatore.

per se, partim pedestribus copiis per barbaros; etsi, gravi valetudine^m affectus, vix corporis viribus animum sequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturae, difficultatesque^m hyemis et subitae præparationis. Nam, cum ipse paucas in portu naves longas haberet, literas in Achaiam ad Q. Kalenum misit, ut sibi classem mitteret.ⁿ Quod cum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis,^o quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quanquam^p non satis justa ad præliandum, rostra imposuit.^q His ad junctis navibus longis,^r et numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat ex omnibus legionibus,^s qui numero ægrorum relicti erant Brundisii, cum exercitus in Græciam transportaretur,^t profectus est^u in Illyricum maritimasque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætervehabantur; nec sibi ullius rei moram necessitatemque injungebat, quin^t quam celerrime posset, ipsum Octavianum persequeretur.^u Hunc, oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi nostrorum erat præsidium, adventu suo discedere ab oppugnatione coëgit,^w præsidiumque nostrum recepit.

45. Octavius,^x cum Vatinium classem^y magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset,^z confi-

^c His actuariis cum addidisset naves longas.

^m Addunt et Pet. Scal. Lov.—ⁿ mittcrent Lov. L. sec. Edd. qdd. misit non est in V. et Ed. Flor. sed cum L. sec. pro mitt. addunt destinavit.—^o quidem L. sec. quanquam non desunt Lov. Ed. Flor. non exultat Sc. L. pr. sec.—^p ipse inp. L. sec.—^q legionarii L. sec. Edd. pp. Vase. Gr. post. Steph. Str.—^r transportarentur Edd. R. M. V.—^s deest L. sec. que abest L. pr. maritimasque Scal.—^t qui Ed. Gr.—^u proseq. V.—^v ab oppugnatione Epidauri V. L. sec. dein nostrorum Ed. Flor.—^w invitum c. L. sec.—^x Oct. cum L. sec.—^y cum cl. Lov. magnam Pet.—^z cognoscet V. Edd.

NOTÆ

⁹² *Navibus actuariis]* Naves actuariæ erant aptæ ad vehendos homines, atque adeo capaciores quam longiores. Naves vero bellicæ erant et longæ et rostris armatae, ut rostris

hostiles naves perforarent. Non enim ea tempestate usus inventus erat tormentorum quæ canones dicuntur, et vehementiore impetu certiusque eminus naves hostiles deprimunt.

sus sua classe, substitit ad insulam Tauridem:^a ⁹³ qua re-gione Vatinius^b inseque-ns navigabat; non quod^c Octavium ibi restitisse sciret, sed quod cum longius progressum inse-qui decreverat. Cum propius Tauridem accessisset, dis-tensis^d suis navibus, quod et tempestas erat turbulentia et nulla suspicio hostis,^e repente adversam^f ad se venientem navem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animum advertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittique^g antennas jubet, et mil-i-tes armari: et, vexillo sublato, quo^h pugnandi dabat sig-num, quae primae naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani, repente oppressi: paratiⁱ deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instrui-tur utrumque acies; ordine disposita magis Octaviana, pa-ratior militum animis Vatiniana.

46. Vatinius, cum animum adverteret,^j neque navium se magnitudine, neque numero parem esse, fortuitæ dimica-tionis fortunæ rem committere noluit.^k Itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. Celerrime fortissimeque contra illo remigante,^l naves ad-versæ rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octa-viana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium,^m concurriturque ad duces maxime: nam, cum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prælium factum est: quantoque conjunctis magisⁿ navibus configendi potestas dabatur,

qdd.—^a Thaur. Edd. Vett.—^b Vatinium L. sec.—^c quo Seal. Vatinium L. sec.—^d distersis L. pr. Sc.—^e hostis accessit Edd. R. M. Ven. Vasc. M.—^f adver-sum Edd. M. V. ad se v. adversam n. L. pr. classem Lov.—^g dim. MSS. plerique male, ut et jussit.—^h quod Lov.—ⁱ deest Lov.—^j vulgo animadve.—^k vulgo future dimicationi, f. r. c. maluit.—^l illum remigantem Lov. Dorv. qui ab hoc cap. rursus incipit. illo contra Pet. bene.—^m prælio Lov.—

NOTÆ

93 *Ad insulam Tauridem]* Insula ignobilis atque adeo ignota, de harum numero quas in illo commemorabiles esse negat Strabo: una forte de Li-

burnidibus, quarum una ab eo com-memoratur Issa, quo se Octavius recepisse credebatur.

tanto superiores erant Vatiniani; qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant,^o et dimicatione^p æquata, longe superiores virtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: pro-pugnatores^q Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert: in quam^r plures cum confugerent, depressa^s scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem.²⁴ Eo receptus, cum prælium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit.²⁵ Sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat.^t

47. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit; suisque omnibus incolumibus, in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana^u ad dimicandum processerat. Capit ex^v eo prælio penterem²⁶ unam, triremes duas, dieratas octo, compluresque remiges Octavianos: posteroque ibi^w die, dum suas captivasque naves reficeret, consumto, post diem tertium contendit in insulam Issam,²⁷ quod eo se

ⁿ magnis Lov.—^o dubitant V. Dorv.—^p dimicando quidem Vasc. M.—^q pugnat. Pet. male.—^r qua Lov. fugerent L. sec. Dorv.—^s depressa est L. see.—^t vindicaverat L. pr.—^u Octavii MSS. plerique et Edd. qdd.—^v abest L. pr.—^w deest L. pr. vulgo ibi die fuit sine consumto.—^x deest L.

NOTÆ

94 *Myoparонem*] Myoparo navigii piratici genus.. Budæus vocat *Bri-gantin*. Quod *myoparонem* vocavit Plutarchus in Antonio, ab Appiano *phaselus* dicitur. Phaseli autem forma mixta erat ex nave oneraria et longa triremi, quæ et remis utebatur et velis, ut videre est apud Catullum. Difficile est ejus vocis originem inventare. Si qua tamen fides est Aristophanis enarratori seu scholiastæ, a Paro insula. Unde conjicere licet a forma navium quæ fiebant in Myunte et Paro insula nomen Myoparonibus esse inventum.

95 *Tempestate magna velis profugit*] Manuscriptus Regius unus codex ha-

bet: ‘Vix profugit.’ Victorinus unus: ‘Velis vix profugit.’ Quæ posterior lectio multo optima. Tempestatis enim magnitudo fugiendi laborem efficiebat.

96 *Penterem, &c.*] Penteris Græcum nomen est, quæ Latino nomine dicitur *quinqueremis*, de qua, et triremi, et dierota supra dictum. De triremi sic Virgil. Æn. v. ‘triplici pubes quem Dardana versu Impellunt, terno consurgunt ordine remi.’

97 *In insulam Issam*] Prima et clarissima insularum Liburnidum, quæ LX numerantur a Strabone in mari Adriatico. Sophiano dicitur *Lissa*.

recepisse ex^x fuga credebat Octavium. Erat in ea^y nobilissimum regionum earum oppidum, conjunctissimumque^z Octavio. Quo ut pervenit,^a oppidani supplices se Vatinio dediderunt; comperitque, ipsum^b Octavium parvis paucisque navigiis vento secundo regionem Graeciae petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam^c caperet. Ita brevid^d spatio, re præclarissime gesta, provincia recepta et Cornificio reddita, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa, vitor se Brundisium, incolumi exercitu et classe, recepit.

48. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium ob-sidebat, et Palæpharsali^g rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno, tum etiam majore periculi fama dimicabat.^e Q. f Cassius Longinus,^g in Hispania pro praetore provinciæ ulterioris obtinenda causa relictus, sive consuetudine naturæ suæ, sive odio, quod in illam provinciam suscepérat questor, ex insidiis ibi vulneratus, magnas odii sui^f fecerat accessiones; quod^h vel exⁱ conscientia sua, (cum de se mutuo sentire provinciam crederet,) vel multis signis et testimoniis eorum, qui difficeret^j odia dissimulabant, animadvertere poterat; et compensare offensionem provinciæ exercitus amore cupiebat. Itaque, cum primum in unum locum exercitum conduxit, HS centenos¹⁰⁰ militibus est^k pollicitus: nec multo^l post,

pr. male. V. ad VII. 20.—^y desunt vulgo.—^z et conj. L. sec. que abest V.—^a venit Pet. L. pr. V.—^b comperit, ips. L. pr.—^c ut Afr. L. sec. Edd. pp. pateret Dorv.—^d brevissimo L. pr.—^e laborabat Pet.—^f vulgo deest prænom. V. etiam c. 62. et proprætor legitur.—^g deest V.—^h quo MSS. 5.—ⁱ deest L. pr.—^j difficultanter Dorv. difficultate Rhodia Lov. et vulgo dissimulant, animad—^k deest L. pr.—^l multum MSS. 2. postquam in MSS. mei o. nisi quod

NOTÆ

98 *Palæpharsali*] Strabo duas Pharsalos memorat; novam veterem unam, alteram, quæ Græce Παλαιφάρσαλος dicitur. Hic locus ad veterem actum fuisse prælium docet.

99 *Cassius Longinus*] Cassius is est qui tribunus plebis tantam operam dederat Cæsari cum Antonio, qui cum eo se ad Cæsarem contulerat.

Cæsar eum legionibus iv Hispaniæ præfecerat ulteriori. Sed, ut hic legimus, et omnia et seipsum misere propter avaritiam perdidit. Atque adeo ejus famæ hic parum parcitur ab Hirtio.

100 *HS centenos*] Circiter sept livres dix sols. Tota illa pecuniaæ ratio, iterum moneo, est perturbatissima.

cum in Lusitania Medobregam¹⁰¹ oppidum montemque Herminium¹⁰² expugnasset, quo Medobregenses configerant, ibique imperator esset¹⁰³ appellatus, HS centenis milites donavit. Multa praeterea et magna præmia singulis conce-debat, quæ speciosum reddebat præsentem exercitus amorem; paulatim tamen et occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant.¹⁰⁴

49. Cassius, legionibus in hyberna dispositis, ad jus di-cendum Cordubam se recepit, contractumque in ea æs alienum gravissimis oneribus provinciæ constituit exsol vere, et, ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam plura largitori^o quærebantur, pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri¹⁰⁵ non tantum patiebatur, sed etiam cogebat. In gregem locupletium^p simultatum causæ tenues conjiciebantur,¹⁰⁴ neque ullum genus quæstus, aut magni et^q evidenter, aut minimi et^r sordidi, prætermittebatur, quo domus et^s tribunal imperatoris vacaret.¹⁰⁵ Nemo erat, qui modo^t aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in

quam desit in L. sec.—^m Exulat Sc. Lov. vulgo dein iterum HS. cent. d.—ⁿ minuebat MSS. 6.—^o speciosa exempla largitionum ora Vasc. plurima L. pr.—^p locupletum V. L. sec. Dorv. Vict. frustra.—^q aut Sc. L. pr.—^r aut Lov. premittebantur L. pr.—^s aut Pet. Sc.—^t domo Lov. Dorv. Mox inter reos

NOTÆ

Hæc enim pecunia est per exigua, nec satis digna, qua Romanorum militum voluntates ad suos usus quis sibi adjungeret. Si legatur, ut ante legebatur, in neutro genere, sestertia, nimia est, essent enim VII & LX librae turonenses.

101 *Medobregam*] Medobrega ignoratur. Quidam putant dici *Armenam*.

102 *Herminium*] Herminius mons in Lusitania dicitur *Arminio*.

103 *Expensas ferri*] Expensum ferre est scribere se dedisse, quod fiebat etsi non darent. Sed hoc facto fatebantur se daturos, atque adeo de-

bere. Postea vero acceptas referebant, id est, solvebant.

104 *In gregem locupletium simultatum causæ tenues conjiciebantur*] Manuscriptus Victorini unus codex habet *locupletum*, quod melius videtur.

105 *Quo domus et tribunal imperatoris vacaret*] Prætoria enim cognitio una erat domestica, altera publica. Domestica intra prætorium cubiculumque querelis audiendis ministranteque et admittente cubiculario exercebatur, publica vero in basilica atque in tribunali, scribis, accensis, præconibus et lictoribus apparentibus.

reos referretur.¹⁰⁶ Ita etiam magna solicitude periculorum ad jacturas et detrimenta rei familiaris adjungebatur.^u

50. Quibus de causis accidit, ut, cum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat quaestor, similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus, qui, cum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius^v nomine peceabant, sibique, quod rapuerant, acceptum referebant;^w quod interciderat,^{ww} aut erat interpellatum, Cassio assignabant. Quintam^x legionem novam conserbit: augeatur odium et^y ex ipso delectu et sumtu additæ legionis: complentur equitum tria millia, maximisque ornantur impensis:¹⁰⁷ nec provinciæ datur^z ulla requies.

51. Interim literas accepit a Cæsare,¹⁰⁸ ut in Africam exercitum transjiceret,^a perque Mauritiam¹⁰⁹ ad fines

vulgo.—^u *adjungebantur* Ed. Gr.—^v *in cuj.* Lov. *eum in cuj.* Edd. R. M. V.—^w vulgo *ferebant*.—^{ww} *intervesserat* Lov.—^x quartum V.—^y deest MSS. Urs. copula, bene *ex abest* Lov. Dorv. V. L. sec. Edd. Vase. Steph. Gr. post: Mox vulgo *onerantur*.—^z *dabatur* L. pr.—^a *tradicaret* L. pr.—^b Forte Glossa.

NOTÆ

106 *Quin aut vadimonio tenerentur, aut in reos referretur]* Budæus prioribus suis in Pandectas annotationibus, ait sponsonem sistendi se in judicio esse vadimonium. Teneri autem vadimonio, quid sit, postea declarat. Vadimonio obstricti hodie dici possunt qui ob crimina in judicium a judicibus vocati, ut fit, impetraverunt, ut aut sua aut sponsorum fide dimittantur, ea lege ut in diem certum, aut quandocumque judici visum fuerit, ad judicium sistantur, quos *clarigos* vocant.

107 *Complentur equitum tria millia, maximisque ornantur impensis]* Vulgo *onerantur*; at Manuscripti Regii codices tres, Thuani duo, Victorinus unus, pervetustus item qui in bibliotheca Sancti Victoris est impressus, ~~unus~~ Romæ apud Petrum de Maxi-

mis, ann. 1472. habent, *ornantur*, quod melius est. Nam impensis civium complentur et ornantur equites, non onerantur.

108 *Interim literas accepit a Cæsare]* De qua re sic Livius apud Priscianum l. vi. ‘Quo tempore firmandi regni Bogudis causa exercitum in Africam trajicere conatus est.’

109 *Mauritaniam]* Mauritania duplex, *Tingitana* et *Casariensis*, utraque in parte occidua Africæ. Duo ibi reges, quorum alter Juba Pompeianis se adjunxit, alter Bogud Cæsarisi amicitiam est secutus. Is post mortem Cæsarisi ad Antonium se applicuit, atque in eo bello quod ipsi cum Octaviano Cæsare fait, cum in manus Agrippæ Cæsariani venisset, ejus jussu fuit occisus.

Numidiae perveniret;¹¹⁰ quod magna Cn. Pompeio¹¹¹ Juba rex^b miserat auxilia majoraque^c missurus existimabatur. Quibus literis acceptis, insolenti voluptate^d efferebatur, quod sibi novarum provinciarum et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas.¹¹² Itaque ipse in Lusitanian^e protiscitur, ad legiones arcessendas auxiliaque^f adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque centum præparentur^g pecuniaeque describerentur atque imperarentur; ne qua res, cum redisset, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilancia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat.^h

52. Exercituⁱ coacto in unum locum, castris ad Cordubam¹¹³ positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsar is jussu gerere deberet; polliceturque iis, cum in Mauritaniam transjecissent, HS centenos^j se daturum; quintam fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit, eoque ipso die tempore postmeridiano,^k cum in^l basilicam¹¹⁵ iret, quidam Minutius^m Silo, cliens L. Racili,ⁿ libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei transdit;^o deinde post Racilium, (nam is latus Cassii tegebatur¹¹⁶) quasi responsum ab eo^p peteret, celeriter dato loco,

¹¹⁰ nam abest a MSS. Leidd. V. Lov. Dorv.—^c maturaque L. pr. matureque Lov. ^a existim. L. sec.—^d voluntate MSS. plerique et Edd. pp.—^e Lusitania Lov.—^f que abest V.—^g deest Lov. In eodem et V. præparentur. compararentur L. pr.—^h de ea L. pr. de eis Lov.—ⁱ ex exerc. L. sec. Dorv.—^j sestertia c. MSS. et Edd. Vett. qdd. sed V. ad c. 48.—^k vulgo meridiana hora.—^l deest Lov.—^m Minuturius L. pr. solo V.—ⁿ Racili L. pr.—^o tradit, tradidit MSS. et Edd. Vett.—^p absunt ab eo a Scal. L. pr. V. nec desiderantur.—^q universus L. pr.

NOTÆ

110 *Ad fines Numidiae perveniret]* De Numidia supra est dictum.

111 *Cn. Pompeio]* Filio.

112 *Quod sibi novarum provinciarum et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas]* Diripiendi.

113 *Cordubam]* De Corduba dictum supra.

114 *HS centenos]* Sestertios, sept livers dix sols.

115 *Basilicam]* Basilica locus am-

plus in quo exercebantur judicia publica, arbitria, et publica convivia fiebant. Forum enim subdialis erat locus, sive ut Graece dicitur *Hypathrus*. Christiani pro *clubris* acceperunt, quia Basilicas supra Martyrum sepulera exstruxerant ad hominum conuentus excipiendos.

116 *Deinde post Racilium, (nam is latus Cassii tegebatur)]* Manuscriptus Regius unus codex habet per Racilium.

cum se insinuasset, sinistra corripit versum dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit a conjuratis impetus universis.⁹ Munatius Flaccus proximum gladio transjicit lictorem:¹¹⁷ hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat.¹¹⁸ Ibi T. Vasius et L. Mergilio,^s simili confidentia, Flaccum municipem suum adjuvant:¹¹⁹ erant enim omnes Italicenses.¹²⁰ At ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus sauciat^t plagis.

53. Concurritur ad Cassium defendendum: semper enim Berones¹²¹ compluresque evocatos cum telis secum^o habere consueverat: a quibus ceteri^v intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur: quo in numero fuit Calpurnius Salvianus et Manilius Tusculus.^w Minutius inter saxa, quæ jacebant^x in itinere, fugiens opprimitur,¹²² et, relato do-

nec male. dein *Plancus* vulgo et *Plancum*.—^r *trajecit Lov. Dorv.*—^s *Mergerio Lov. L. sec. Dorv.*—^t *vulnerat L. pr.*—^u *deest Edd. pp. consuerat Dorv.*—^v *Casaris L. pr.*—^w *Mamilius Tusculanus Urs. legit. Tisculus Lov.*—^x *vulgo*

NOTÆ

Et melius quidem. Nam per illum Racilium cædis participem percusso-ri locus dabatur.

117 *Munatius Flaccus proximum gladio transjicit lictorem*] Sic Manuscripti Regii tres, Victorinus unus, Thuani duo, et pervetustus supra memoratus impressus codex: quod verisimilius fit. Quanquam enim clarissimus eo nomine fuerit Lugduni in Gallia conditor, hunc tamen fuisse vix fides fit. Quidam MSS. et Edit. *M. Plancus*.

118 *Q. Cassium legatum vulnerat*] Cassii Longini. Sæpe enim sibi propinquos legabant, et frater fratrem, patrem filius.

119 *Flaccum municipem suum adjuvant*] Qui in eodem municipio suo nempe natūs erat.

120 *Italenses*] Ex Italica urbe Hispaniae a Scipione sic nominata, quæ sequentibus temporibus Trajani, Adriani et Theodosii imperatorum

patria fuit, ut supra dictum.

121 *Berones*] Hispaniae Tarragonensis populos esse ait Ptolemæus II. 6. Strabo vero facit Cantabris finitimos ad septentrionem, quorum urbs Varia ad trajectum Iberi, id est ubi incipit esse navigabilis. Videntur esse Navarrenses. Dicuntur ibidem a Gallis orti.

122 *Minutius inter saxa, quæ jacebant in itinere, fugiens opprimitur*] Vulgo, *jaciebant*; at Manuscripti Regii codices duo, Thuani totidem habent: ‘*Inter saxa quæ jacebant.*’ Quæ melior lectio. Lapides enim qui jaciuntur non capiunt, sed aut occidunt aut vulnerant; qui autem in itinere jacent, fugienti lapsus causam afferunt, lapsus autem moram objiciens et retardans fugientem, ut opprimatur a persequentibus efficit. Sic Pausanias, interfecto Philippo rege Macedoniae, fugiens, ad vitis

mum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confessus Cassius esset. L^y Laterensis, cum id non dubitaret, accurrit laetus in castra, militibus^z vernaculis et secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur: tollitur a multitudine in tribunal, prætor appellatur: nemo enim aut^a in provincia natus, aut vernaculae legionis¹²³ miles,^b aut diuturnitate jam factus^c provincialis, quo in numero erat secunda legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassii: nam legiones tricesimam et vicesimam primam,^d paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino; quinta legio ibi nuper^f erat confecta.

54. Interim nuntiatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuntio dolore magis permotus, quam animo perturbatus,^g reficit se celeriter^h et ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, trigesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo: facit hoc idem vicesima prima: subsequitur has quinta. Cum duæ legiones reliquæⁱ essent in castris; secundani^k veriti, ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, judicaretur, securi sunt factum superiorum: permansit in sententia legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est.

55. Cassius eos, qui nominati erant consciī cædis, jubet comprehendi: legionem quintam in castra remittit, cohortibus triginta retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Raciliū et L. Laterensem et Annium Scapulam,¹²⁴ maximæ

^jaciebant. refugiens L. pr.—^y abest prænomen a Sc. L. pr. Lov.—^z a mil. Lov. militibusque Sc. V. Edd. qdd. a militibusque L. sec. et pr. a m. sec.—^a vulgo deest aut.—^b milites MSS. 4.—^c infectus MSS. 2.—^d XVI V.—^e conscriptus C. attulerat L. pr.—^f MSS. n. i.—^g in animo p. Lov. L. sec.—^h Ita MSS. non cel: se aut sese.—ⁱ deest V.—^k secundarii Edd. Vett. ante Urs.

NOTÆ

stirpem offenso pede cecidit, et lapsus humi a persequentibus oppressus est.

123 *Vernaculae legionis*] Vernacula legio antea Pompeio militans, a Var-

rone ejus legato ad Cæsarem defecrat.

124 *Annium Scapulam*] Dio l. XLIII. scripsit T. Annium Scapulam virum equestrem, postea hujus tumultus ex-

dignitatis et gratiaeⁱ provincialem hominem, sibique tam familiarem, quam Laterensem et Racilium,^m in eadem fuisse conjuratione. Nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubeat. Minutum libertis transdit exeruciandum; item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indiciumⁿ conjuratorumque numerum auget; vere, ut quidam existimant;^o ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Cassius interfici jubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt: nam palam HS LX¹²⁵ cum Calpurnio paciscitur, et cum Q. Sextio^p L. Qui si maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vitae dolorque vulnerum, pecuniae remissus^q crudelitatem cum avaritia certasse significabat.

56. Aliquot post^r diebus literas a Cæsare missas accipit,^r quibus cognoscit, Pompeium, in acie^s victimum, amissis copiis fugisse. Qua re cognita, mixtam dolore voluptatem capiebat.¹²⁶ Victoriæ nuntius laetitiam exprimebat; confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere,^t an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, arcessit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasque eas jubet referri:¹²⁷ quibus

^d Condonatus pecuniæ.

contra MSS. dein indicaretur nonnulli.—^l gloriae Lov. Dorv. L. sec. Edd. R. M. V.—^m et Rac. desunt Edd. R. M. V.—ⁿ indictum Pet. L. pr. Lov.—^o existimant L. sec.—^p Sestio, Sentio MSS. quid. statim vulgo elsi ac pecunia.—^q postea L. pr.—^r recipit L. sec.—^s aciem Lov. et vulgo dolori.—^t timeret Urs.

NOTÆ

citati pœnas a Cæsare metuentem, novum bellum, Hispaniense scilicet excitavisse. Hujuſ mors in fine Commentarii de bello Hispanico perscripta est.

125 Nam palam HS LX, &c.] Qui-dam MSS. et Édit. habent HS x: at HS LX reponendum videtur. Quamvis tam incerta sit tota illa in omnibus libris ratio propter facilem in arithmeticis notis, antiquorum librariorum lapsum, crebrosque, imo infinitos exscriptorum errores, ut omittere in universum quam emendare

tutius videatur, præsertim ubi nostra nihil interest, nec illa ignoratio quicquam nobis adimit.

126 *Mixtam dolori voluptatem capiebat*] Manuscripti Regii duo, Victorinus et Thuanus unus, pervetustus impressus unus habent: ‘Mixtam dolore voluptatem capiebat.’

127 *Qui sibi pecunias expensas tulerant; acceptasque eas jubet referri*] Acceptum referre et expensum ferre sunt vetusta loquendi genera. Acceptum referre est scribere se accepisse, expensum vero referre est

parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. *Aequa autem Romanorum delectum^u instituit, quos, ex omnibus conventibus coloniisque^v conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem^w vocabat. Magnum hoc fuit vectigal, majus tamen creabat^x odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat.¹²⁹* Legiones, quas in Africam^y ducturus erat, et auxilia^z mittit ad^a trajectum:¹³⁰ ipse, classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit,¹³¹ ibique^b moratur; propterea quod edictum tota provincia proposuerat,^c ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent,^d se adirent. Quæ evocatio vehementer omnes turbavit.

57. Interim L. Titius,^e qui eo tempore tribunus militum in legione vernacula^f fuerat, nuntiat fama,¹³² legionem tricesimam, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, cum ad oppidum Leptim^g castra haberet, seditione facta, centurionibus^h aliquot occisis, qui signa tolli nonⁱ patiebantur, discessisse, et ad secundam^j legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum quinque cohortibus undevicesimanorum^k egreditur, mane pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret,^l

^a Militum decimæ nonæ legionis.

Leidd. Sc. V. Lov.—^u vulgo aqua a. ratione d.—^v coloniisque Pet. Lov. L. pr. conscriptis L. pr.—^w religionem L. sec. Dorv. inepte.—^x credebat V. Pet. crescebat L. sec. Dorv. Reg. Ciace.—^y Africa MSS. 4. et Edd. R. M. V.—^z ad auxilium L. pr.—^a V. c. 57.—^b atque ibi L. pr.—^c eadem p. Lov.—^d contribuissent Lov.—^e Titurius L. sec.—^f Sic MSS. non legionis vernaculae. Ciaceon. erat legit citra necessitatem.—^g vulgo Iburgim ad opp.—^h centurionibusque L. sec.—ⁱ deest Sc. L. pr.—^j alteram L. pr.—^k respic. Lov. Dorv. Edd. pp. prospic.

NOTÆ

scribere se expendisse pecuniam et dedisse. Gallice, *Il convertissoit les prêts en taxe.*

129 *Totum exercitum lustrat]* Multæ sunt lustrandi significaciones. Hic autem nihil aliud significat quam recensere et recognoscere suas copias. Qua de lustratione supra dictum.

130 *Ad trajectum]* Videtur esse fretum Herculeum, qua ipsi in Mau-

ritaniam trajiciendum erat.

131 *Hispalim accedit]* De qua urbe, supra.

132 *Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. in legione vernacula fuerat, nuntiat fama, &c.]* Magna suspicio mendi, quod, quia nullius manuscripti ope emendare licet, sic explicare lubet: ‘L. Titius qui eo tempore trib. mil. in legione vern-

moratus, Carmonam¹³⁴ contendit. Hic, cum legio¹ XXX et XXXI et cohortes quatuor ex quinta legione totusque convenisset equitatus, audit, quatuor cohortes, a vernaculis oppressas^b ad Obuculam,^m¹³⁵ cum his ad secundam pervenisse legionem,ⁿ omnesque ibi se^o conjunxisse, et T.^p Thorium Italicensem ducem delegisse.^q Celeriter habito consilio, Marcellum^r¹³⁶ Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur,^s conventum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumque, aut voluntate aut necessitate adductum,^t (namque id varie muntiabatur,) consentire cum Cordubensibus; duas cohortes legionis quintae, quæ fuerant Cordubæ in praesidio, idem facere. Cassius, his rebus incensus, movet castra, et postero die Segoviam^u ad flumen Silicense^v venit.¹³⁷ Ibi,^w habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis^y causa, sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecatueros,^z dum per eos Cæsari provincia restitueretur.

58. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones ad-

^b Interceptas.

V.—¹ legiones MSS. et Edd. qdd. Mox et v legio vulgo.—^m Obuculum Sc. L. pr. V. C.—ⁿ deest Cuj. Pet. L. pr. V. non male.—^o Exulat L. pr. Sc.—^p MSS. plerique et Edd. Vett. T. Torium. male. Prænomen deest Pet. M. Cuj. L. pr. V.—^q eleg. Dorv. vulgo concilio.—^r Marcellumque MSS. 3.—^s paucisque ei d. ut adf. Lov. L. sec. Dorv.—^t abduct. Sc. L. pr. Lov. V. sed adi B. G. iv. 6.—^u Segoniam Sc.—^v Siciliense MSS. 7. Siliciense V.—^w ibique MSS. 2. militari L. sec.—^x atque L. pr.—^y deest Lov.—^z devitatueros L. sec. Dorv.

NOTÆ

cula fuerat munita legionem^{xxx}.
discessisse, &c. atque id se fama
acepisse, non certo auctore.

134 *Carmonam*] Carmona urbs Hispaniæ Bæticae. *Carmon* dicitur Straboni, hodie *Carmona*, ut est supra dictum.

135 *Obuculam*] Obucula ad Singulum amnum posita est, non longe ab illo loco ubi ille Bæti miscetur. Plinio libro tertio capite primo dicitur Obuleo quod Pontificale appell-

latur.

136 *Marcellum*] Marcello succedit Cæsar, quasi cuius fidei nihil esset credendum, eumque relegavit; sed posteā revocavit, magnisque horibus et beneficiis auxit.

137 *Segoviam ad flumen Silicense venit*] Propterea mentionem facit fluminis, quia duplex est Segovia; alia in Hispania Tarraconensi, alia in Bætica, de qua postrema hoc loco agitur. Nomen aliud servat.

ducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque videretur natura, simul ut^a contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur, æque potentem opponeret dignitatem,^b Cn. Pompeio¹³⁸ se provinciam recuperare velle palam^c dictitabat: et forsitan^d etiam hoc fecerit odio Cæsaris et amore Pompeii, cuius nomen multum poterat apud eas legiones,^e quas M. Varro obtinuerat; sed, id qua mente commotus fecerit, conjectura sciri non potest; certe hoc præ se Thorius ferebat; milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus^f conventus obviam prodit; neque tantum virorum, sed etiam matrum familias¹³⁹ ac prætextatorum;¹⁴⁰ deprecaturque,^g ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire^h cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare.ⁱ

59. Tantæ multitudinis precibus et lachrymis exercitus commotus, cum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine et memoria, tamque omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis,^j Longinum esse in^k odio, neque se conventum, neque M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere; nomen Pompeii ex

—^a deest Lov.—^b se pot. o. et dignitate L. sec. Dorv.—^c abest Lop.—^d forsitan Leidd. a quibus, uti et a V. abest etiam. hoc voluit Gland.—^e reg. MSS. 2. —^f Eique fr. legionum L. sec. Edd. R. M. V. Ber. aliaque. eique fr. regionum Vas. —^g que non est in Lov. deprecaturque L. pr.—^h consent. Pet. V. Dorv. Edd. pp. Vas. Gr. post. Steph.—ⁱ facerent, o. L. pr. Sc.—^j tamquam o. C. Pomp. Lov. tanquam L. pr.—^k in abest a L. pr.—^l adpel-

NOTÆ

138 Cn. Pompeio] Filio.

139 Matrum familias] Ulpianus in digestis de verborum significatione, matrem familias opponit concubine. Livius vero de Perseo et Demetrio Philippi filiis dicit l. xxxix. ‘Hunc justa matre familias, illam pellice ortum esse.’ Aulus Gellius l. 6. irridet Melissum quendam qui hoc discriminis statuebat matronam in-

ter et matrem familias, quod matrona semel peperisset, mater familias vero plures liberos suscepisset.

140 Prætextatorum] Puerorum aut adolescentium, qui prætextam limbo purpureo togam ferebant usque ad annum ætatis xvii. qua ætate togam puram sine limbo purpureo sumebant.

scutis detraxerunt, Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem asciverunt, prætoremque appellarunt,¹ et conventum sibi adjunxerunt, castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter quatuor millia passuum a Corduba, citra flumen Bætim,¹⁺¹ in oppidi conspectu,^m loco excuso facit castra; literas ad regem Bogudem¹⁺² in Mauritaniam, et adⁿ M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi provinciæque Cæsaris causa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordubensem agros vastat, aedificia incendit.

60. Cujus rei deformitate atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt,^p ut in aciem educerentur, priusque^q configendi^r sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensem in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, cum configere miserrimum putaret, quod et victoris et victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum; neque suæ potestatis esse;¹⁺³ legiones Bætim transducit, atque aciem^s instruit. Cum Cassium contra pro suis castris^t aciem instruxisse loco superiore videret, causa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuau-

laverunt L. pr. V.—^m *conspectum* L. sec.—ⁿ deest MSS. plerisque.—^o *hostis* V. mox *rastans* L. pr.—^p *cucurr.* V.—^q vulgo additur *orant.*—^r *contra bellandi* V.—^s *aciemque* L. pr. V.—^t Ita MSS. non *c. suis.*—^u *reciperent* Sc. L. pr. V.

NOTE

141 *Bætim*] Bætis est fluvius Hispaniæ qui oritur in Orospeda monte, ut testatur Strabo, olim *Tartessus* Straboni Pausaniæque. Nunc *Guadaluquivir*. Nomen dedit Hispaniæ ulteriori, quæ ejus nomine *Bætica* dicitur, quæ conventus habebat quatuor, de quibus crebra fit in his libris mentio.

142 *Bogudem*] Bogud hic rex a Cæsare commilito vocabatur, cuius uxorem Eunoën dilexerat, cui et ipsi plurima et immensa tribuit, teste

Suetonio c. 52. Bello post mortem Cæsaris inter Antonium et Octavianum Cæsarem orto, ad Antonium transiit, et Methonæ tandem ab Agrippa, qui illam urbem ceperat, fuit necatus, ut est supra dictum.

143 *Neque suæ potestatis esse*] Manuscripti Regii tres, Thuani duo codices, Victorinus unus, omnes denique quos videre licuit habent: ‘Neque suæ potestatis esset.’ Ut ut sit, utraque bona lectio, et eadem sententia.

det, ut se in castra recipient.^u Itaque^v copias reducere cœpit. Cassius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus equitatu^w legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit.^x Cum hoc detimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bætim transfert, crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur propter locorum difficultates.

61. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus: habebat enim veteranas multisque præliis expertas legiones.^y Cassius fidei magis, quam virtuti legionum^z confidebat. Itaque, cum castra castris collata essent, et Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus, veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibique infestis, noctu silentio ex^a castris proficiscitur, celerique itinere Uliam¹⁴⁴ contendit: quod sibi fidele esse^b oppidum credebat. Ibi^c adeo conjuncta ponit mœnibus castra, ut et loci natura, (namque Ulia in edito monte posita est,) et ipsa munitione urbis undique ab oppugnatione tutus esset. Hunc^d Marcellus insequitur, et, quam proxime^e potest Uliam, castra castris confert; locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat,^f necessitate est adductus,^g ut neque configeret,^h (cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat,) neque vagari Cassium latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, quæ passiⁱ erant Cordubenses. Castellis idoneis locis colloca-^j tis, operibusque in circuitu oppidi^k continuatis, Uliam

^c Castellis positis in locis opportunis.

ad B. G. 1. 8.—^v Ita L. pr.—^w aggressusque equitatum Lov.—^x interficit MSS. 4.—^y Sic MSS. et Edd. Vase. Steph. aliisque, non leg. m. pr. ex.—^z legionis Lov.—^a c MSS. et Edd. qdd. Mox vulgo Ullam et Ulla.—^b deest L. pr. non male.—^c ibique Edd. pp.—^d huc Lov. inde seq. V.—^e maxime Lov. Dorv. proximo V.—^f valebat L. pr.—^g educt. Lov. V. edoct. Sc. doct. L. pr. male. V. ad iv. 6.—^h configere MSS. 3. configere L. pr. perperam.—ⁱ passæ Lov. L. sec.

NOTE

144 Uliam] Sic locum vocat Pto. verior videtur lectio. Ceteri Ullemæus, itidem Plinius et Dio: et lam.

Cassiumque munitionibus clausit. Quæ priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem magno sibi usui¹ fore credebat, si pabulari frumentariique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento,^m si clausus obsidione et inutilis necessarium consumeret frumentum.

62. Paucis diebusⁿ Cassii literis^o acceptis, rex Bogud^p cum copiis venit; adjungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hispanorum. Namque, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus^q illis in Hispania nonnullæ civitates rebus Cassii studebant, plures Marcellum fovebant. Accedit cum copiis Bogud^{r+s} ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrumque acriter, crebroque id accidit, fortuna saepe ad utrumque victoriam transferente;^r nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus.

63. Interim Lepidus^{t+u} ex citeriore^s provincia cum cohortibus legionariis xxxv, magnoque numero^t equitum et reliquorum auxiliorum, venit ea mente Uliam, ut sine ullo studio contentiones^u Cassii Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert: Cassius contra, suis se tenet præsidiis; sive eo, quod plus sibi juris deberi, quam Marcello, existimabat; sive eo, quod, ne^v præoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur.^w Ponit ad Uliam castra Lepidus;

—^k deest Edd. Amst. Lugd.—^l quod sibi us. Edd. pp. magno etiam abest à Lov. L. pr. V. magis L. sec. Dory. usu Lov. Dorv. L. sec. V. ad B. G. I. 16.—^m fore in p. Pet. Leidd. V.—ⁿ paucisque d. MSS. 3.—^o Ita MSS. vulgo literis Cassii. Pet. V. Glass. litt. Vide c. 48. que Cass. litt. Lov.—^p MSS. omnes hic et infra Bogus. Bo-gobas Græce.—^q in t. V.—^r vulgo ut acc. for. s. ad u. tr. vict.—^s citeriori MSS. 3. Ed. R.—^t magno n. Edd. R. M. V.—^u tantum cont. Lov. Dorv. L. sec. Edd. pp. in quibus contentionem. se recepit tenetque pr. Scal.—^v deest V.—^w videbatur V.—

NOTE

145 Accedit cum copiis Bogud.] De qua re sic Livius apud Priscianum lib. ix. ‘ Castra quoque diversis partibus Cassius et Bogud adorti, haud multum absuere quin ea perrumpe-

rent.’

146 Interim Lepidus] Tantopere favit Lepido Cæsar, ut de tantula re bene gesta triumphum ei concesserit. Testis Dio.

neque habet a Marcello quidquam divisi. Ne pugnetur,^x interdicit: ad exeundum Cassium invitat, fidemque suam in re omni interponit. Cum diu dubitasset Cassius, quid^y sibi faciendum, quidve Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, uti munitiones disjicerentur,^z sibique liber exitus daretur. Non tantum induciis factis,^a sed prope jam constituta opera cum complanarent, custodiaque munitionum essent deductæ, auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regiis^b castris, neque opinantibus omnibus, (si tamen in omnibus fuit Cassius;^c) nam de hujus conscientia dubitabatur,^d) impetum fecerunt, compluresque ibi milites^e oppreserunt. Quod^f nisi celeriter, indignatione et auxilio^g Lepidi, prælium esset direntum; major calamitas esset accepta.

64. Cum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam,^h Cassiusⁱ cum suis, proficiscitur Carmnam. Sub idem tempus Trebonius proconsul¹⁴⁸ ad provinciam obtinendam venit. De cuius adventu ut cognovit¹⁴⁹ Cassius, legiones, quas secum^j habuerat, equitatumque in hyberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter corruptis, Malacam contendit;¹⁵⁰ ibique adverso tempore navi-

^x pugnaretur Edd. R. M. V.—^y quod et quodve Lov. L. sec. esset fac. Pet.—^z dissic. Cuj. Lov. Dorv.—^a et cum n. t. inducias facerent, sine seq. cum Edd. Vasc. Gr. post. Steph. Str. inducias facerent Brant. Lov. Dorv. Edd. R. M. V.—^b regis Lov. L. pr. V.—^c oppugn. L. sec.—^d dubitatur L. pr. sed inp. Lov. Dorv.—^e equites V.—^f Et L. sec.—^g auxiliis Edd. R. M. V. direptum L. pr. V.—^h a Corduba L. sec.—ⁱ deest Cass. Br. Lov. L. sec. Dorv. Edd. pp. Vase. Gr. post. et jungunt Narbonem sub idem t. vulgo proficiscitur: Cassius Carm.—

NOTÆ

147 *Si tamen in omnibus fuit Cassius]* Quia dixerat, neque opinantibus omnibus, excipit ex non opinantium numero Cassium, nam opinabatur fore quod jusserat.

148 *Sub idem tempus Trebonius proconsul]* Quem miserat Caesar exoratus Hispanorum precibus, qui ad ipsum de alio in locum Q. Cassii subro-

gando scripserant. Auctor est Dion.

149 *De cuius adventu ut cognovit, &c.]* Livius apud Priscianum: ‘Cassius gessisset cum Trebonio bellum, si Bogudem regem trahere in societatem sceleris potuisset.’

150 *Malacam contendit]* Nunc dicitur *Malagua*, optimi vini ferax, unde in alias terras exportatur; adeo mu-

gandi naves^k concendit, ut ipse praedicabat, ne se Lepido^j et Trebonio et Marcello committeret; ut amici ejus dictabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defeceraut; ut ceteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam veniret. Progressus secunda, ut^m hyberna, tempestate,¹⁵¹ cum in Iberumⁿ flumen noctis vitandæ causa se contulisset, inde paulo vehementiore^o tempestate nihil^p periculosius se navigaturum credens, profectus adversis fluctibus, occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus; cum neque flectere navim^q propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa navi,^r periit.

65. Cum in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset,^s atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, literisque urbanis animadverteret, multa Romæ male et inutiliter administrari,^t neque ullam partem reipublicæ satis comode geri; quod et contentionibus tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur,^t et, ambitione atque indulgentia tribunorum militum et^u qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disci-

ⁱ simul sec. L. sec.—^k naris L. pr.—^l Sic MSS. non Treb. et Lep.—^m deest MSS. et Edd. qq. V. ad vi. 34.—ⁿ Hiberum sine in Scal. L. pr. V.—^o vehementiori MSS. 3. Edd. pp.—^p nihil Pet. L. pr. V.—^q Sic MSS. non navem.—^r nave MSS. 3. Edd. qdd.—^s Cæs. Ægypto veniret V.—^t Orerentur Sc.—^u deest Pet.—^v ex-

NOTÆ

nita, ut tanquam propugnaculum aliquod, objecta videatur Africæ.

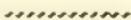
151 *Progressus secunda, ut hyberna, tempestate]* Id est, secunda tempestate, quantum hyems patiebatur. Sic infra similis est locutio. ‘Ziela est oppidum in Ponto, positu ipso, ut in plano loco, satis munitum.’ Id est, quantum planities patitur, satis munitum. Nam illo tempore non erat natura munitum oppidum quod erat in plano loco constitutum.

152 *Multa Romæ male et inutiliter*

administrari] Cum plurima arguunt multa male Romæ gesta fuisse, tunc quod Livius scribit P. Dolabellani legem de tabulis novis tulisse. Unde exorta seditio, quam ut compesceret, cum in urbem milites induxisset M. Antonius magister equitum, periisse de plebe 10ccc. Multa item male gerebant ejus amici, qui illum sibi esse obnoxium propter operam in bello navatam putabant, quorum primi erant Dolabella, Antonius, atque Cornificius.

plinæ severitatisque essent;¹⁵³ eaque omnia flagitare adventum suum videret: tamen præferendum existimavit,^v quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legesque acciperent, externorum^w hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia¹⁵⁴ celeriter se confectum^x sperabat, quod hæc provinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto¹⁵⁵ plus^y oneris videbat sibi impendere: non enim excessisse Ponto Pharmacem audierat,^a neque excessurum putabat; cum secundo prælio vehementer esset^b inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quæ majore^c sunt dignitate, præmia bene meritis et viritim et publice tribuit: de controversiis veteribus cognoscit ac statuit: reges, tyrannos,^d¹⁵⁶ dynastas provinciæ,¹⁵⁷ finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant,^e receptos in fidem, conditionibus impositis^f provinciæ^g tuendæ ac defendendæ, dimittit, et sibi et Populo^h Romano amicissimos.

66. Paucis diebus in ea provincia consumtis, Sex. Cæsarem, amicum et necessarium suum, legionibus Syriæque

istimabat MSS. 3. Edd. pp.—^w Sic Pet. Sc. L. pr. V. Lov. vulgo et ext.—^x fact. L. pr.—^y deest Sc. L. pr.—^z nam neque L. sec. excess. enim MSS. plerique. tum p. L. sec.—^a audiiebat MSS. plerique et Edd. Vett.—^b Ita MSS. o. et Edd. qdd. non ess. veh. vehem. deest Lov.—^c majores Edd. ante Urs. et L. sec. V. male erant L. pr.—^d leges Edd. R. M. V. ridicule.—^e concurrerent L. pr.—^f inpositos Lov.—^g exulat provinciæ a Voss.—^h Reip. V. populoque R. Dory.—

NOTÆ

153 *Quæ dissolvenda disciplinæ severitatisque essent]* Hellenismus est, subaudi ēvēka, causa.

154 *Asia]* Proprie dicta, de qua supra.

155 *Ac Ponto]* Macedones, debellato Dario, Cappadociam, quam Persæ duas in satrapias divisorant, in totidem regna partiti sunt. Alteram ad Taurum, Cappadociam, alteram Pontum appellaverunt, quæ Pharnacis erat tempore Cæsaris. Quo Pharnace depulso, Mithridates Pergame-

nus eam beneficio Cæsaris habuit.

156 *Tyrannos]* Parvi reges seu regibus minores. Ipse Æneas apud Æn. VII. a Latino rege eo nomine appellatur: ‘Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.’ Sed quia parvi illi reges vi et cædibus sua regna funestaverunt, obtinuit, ut qui injuste dominatur rex, tyrannus dicatur.

157 *Dynastas provinciæ]* De dynastis supra dictum.

præficit;ⁱ ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarsum, quod oppidum sere totius Ciliciæ nobilissimum fortissimumque est. Ibi, rebus omnibus provinciæ et finitimarum civitatum^j constitutis, cupiditate proficisciendi ad bellum gerendum^k non diutius moratur; magnisque itineribus per Capadociam confectis, biduum Mazacæ¹⁵⁸ commoratus,^l venit Comana,¹⁵⁹ vetustissimum et sanctissimum in Cappadocia Bellonæ¹⁶⁰ templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos ejus Deæ¹⁶¹ majestate,^m imperio, etⁿ potentia secundus a rege consensu gentis illius habeatur. Id homini^o nobilissimo Lycomedi Bithynio adjudicavit,^p qui, regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum mutationemque generis, jure minime dubio, vetustatem^q tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariarathem,^r cum bene meritus uterque eorum de republica esset, ne aut regni hereditas Ariarathem solicitaret, aut heres^s regni terroreret, Ariobarzani attribuit, qui sub ejus imperio ac^t ditione esset: ipse iter incepturn^u simili velocitate conficere cœpit.

ⁱ præficit MSS. et Edd. qdd.—^j regionum L. pr.—^k deest Edd. R. M. V. nec male.—^l moratus Edd. R. M. V. commoratur Lov. venit abest a Sc. L. pr. V. Lov.—^m magis Pet. Lov. Sc. L. pr. V. Dorv. Abest L. sec.—ⁿ deest copula MSS. o. V. ad B. G. IV. 15.—^o abest L. pr.—^p judic. L. pr.—^q vetustatem Lov. Sacerdotio Pet. V. Dorv.—^r vulgo Ariaratæ.—^s hereditas MSS. 2. homines L. pr. reges V.—^t atque MSS. 2.—^u vulgo captum.—^v tetrarcha Dorv. Edd. pp.—

NOTÆ

158 *Mazacæ*] Mazaca Cappadociæ metropolis. Postea Cæsarea dicta sub Argeo monte.

159 *Comana*] Duæ commemorantur a Strabone urbes eodem nomine, eidem Deæ sacræ, altera in Ponto, altera in Cappadocia, de qua postrema hic agitur.

160 *Bellona*] Bellona belli Dea, quæ Græce Ἔριδο dicitur.

161 *Ut sacerdos ejus Deæ*] Strabo memorat sua ætate plusquam sex mille servos sacros Bellonæ regis quidem Cappadociæ subditos, illius sa-

cerdotis imperio paruisse. Quod sacerdotium abstulit Cæsar Archelao ob studium Pompeianarum partium, cuius studii illi et Dejotarus et Ariobarzanes soli pœnas luerunt.

162 *Fratrem autem Ariobarzanis Ariarathem*] Hujus meminit Cicero lib. epist. xv. dicitque illum Ariarathem fuisse a quibusdam solicitatum ut regnare vellet. Quod ne fieret, videtur Cæsar auctoritate sua Ariobarzani regi fratrem Ariarathem subjecisse.

67. Cum proprius Pontum finesque Gallograeciae¹⁶³ accessisset, Dejotarus tetrarches^v Gallograeciae tunc quidem paene totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse^w ceteri tetrarchae contendebant, sine dubio autem rex Armeniae¹⁶⁴ minoris ab Senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad Cæsarem venit, oratum, ‘ut sibi ignoscet, quod in ea parte positus terrarum, quæ^x nulla praesidia Caesaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeii castris fuisse: neque enim se judicem debuisse^y esse controversiarum Populi Romani, sed parere præsentibus imperiis.’

68. Contra quem Cæsar cum ‘plurima sua commemo-
rasset’ oficia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset; cumque defectionem ejus nullam posse excusationem imprudentiae recipere coarguisset;^a quod homo tantæ prudentiae ac diligentiae scire potuisset, quis urbem Italianamque teneret; ubi Senatus Populusque Romanus,¹⁶⁵ ubi Resp. esset; quis^b

^w esset Lov. L. sec. Dorv.—^x quo Pet.—^y deb. jud. Pet. L. pr. V. Sc. et Edd. Vasc. Steph. aliaque. Edd. eadem affuisset paulo ante.—^z commemo-
raret Lov. Dorv. Edd. pp.—^a cognovisset L. pr.—^b qui L. pr.—^c M. Marc.

NOTÆ

163 *Gallograecia*] Strabo I. XII. scribit sua tempestate tres fuisse reges Galatiæ, deinde duos, deinde unum Dejotarum, cui successerit Amyntas, post quem, Gallograeciam in provinciam fuisse redactam. Illi porro Gallograeci a Gallis oriundi, habent ad orientem Cappadociam, ad occidentem Bithyniam, ad meridiem Pamphyliam, ad septentrionem Pontum Euxinum. T. Livius de illis: ‘Gallograeci bellicosiores ea tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum exoleta stirpe, servantes animos.’ Horum in Asiam commigrationem lege apud T. Livium I. XVIII. qui bellum Macedonicum et Asiaticum continet.

164 *Rex Armeniae*] Armenia habet ad meridiem Taurum montem, quo distinguitur a Mesopotamia, ad orientem Medium, ad septentrionem Iberas Albanosque, ad occidentem Cappadociam. Dividebatur in maiorem et minorem. Minoris, de qua hic agitur, urbes erant primariae Nicopolis et Sebaste. Majoris vero Artaxata. Posterioribus temporibus minor dicta est prima, major vero secunda, ut patet ex libro notitiarum. Appianus I. II. bell. civil. Ciseuphratenos appellat et Transeuphratenos, quia Euphrates fluvius Armeniam intersecat. Nomen hodie retinet.

165 *Ubi Senatus Populusque Romanus*] Dejotarus reponere poterat illud

deinde post L. Lentulum, C. Marcellum^c consul^d esset; tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiae, dignitat^e ætatique hominis, precibus eorum, qui frequenter^f concurrisserunt hospites atque amici Dejotari ad deprecandum; de controversiis tetrarcharum postea se cognitum esse dixit: regium vestitum^g ei restituit. Legionem autem, quam ex genere civium suorum Dejotarus armatura disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere^h jussit.

69. Cum in Pontum venisset copiasque omnes in unum locum coëgisset, quæ numero atque exercitatione bellorum mediocres erant, (excepta enim legione sexta, quam secum adduxeratⁱ Alexandria veteranam, multis laboribus periculisque functam,^j multisque militibus partim difficultate itinerum^k ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam,^l ut minus mille hominum in ea esset;¹⁶⁶ reliquæ erant tres legiones, una Dejotari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant,^m) legati, a Pharnace missi,ⁿ Cæsarem adeunt atque in primis deprecantur, ‘ne ejus adventus hostilis esset: fac turum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent;’ maximeque commemorabant, ‘nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse; cum Dejotarus, qui de-^o disset, tamen ei satisfecisset.’

70. Cæsar respondit, ‘se fore æquissimum^p Pharnaci, si,

Edd. Vett. perperam. V. ad VIII. 48. et Fastos, et C. L. sec. male et M. Marc. Edd. Vasc. Steph.—^d consules sine esset MSS. 5. perperam. Cæsar intelligitur.—^c amicitia et d. L. sec.—^f frequentes Edd. quæd. concucurrisserunt Edd. qdd. male.—^g vestimentum L. sec.—^h adduci Lov. Dorv. Edd. pp. Sed V. ad B. G. II. 5. —ⁱ abdux. Lov. ad vexerat Manut. frustra, V. ad B. G. II. 22.—^j meritis lab. L. sec. Edd. R. M. V. laboribusque f. sine periculis L. sec. que abest Lov.—^k diff. bellorum, it. L. pr.—^l dimin. MSS. plerique.—^m erant Dorv.—ⁿ ab V. emissi Lov.—^o ei ded. Lov. L. sec. Dorv.—^p amicum L. pr.—^q militibus urbis

NOTÆ

Lucani: ‘non unquam perdidit ordo Mutato sua jura loco?’ set] Quæ tamen v millium hominum et ccc esse debuit, si plena fuisset et integra.

¹⁶⁶ Ut minus mille hominum in ea es-

‘quæ polliceretur, repræsentaturus esset.’ Monuit autem, ut solebat, mitibus verbis^a¹⁶⁷ legatos, ‘ne aut Dejotarum sibi objicerent, aut nimis eo gloriarentur’ beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent: nam se neque libentius facere quicquam, quam supplicibus ignoscere; neque pro vinciarum publicas injurias condonare iis posse, qui fuis sent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset, ne vincetur, quam sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. Itaque set magnas et graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis^u virilitatem¹⁶⁸ restituere posse: quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent. Ponto vero decederet confestim, familiasque publicanorum remitteret, ceteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quæ penes eum essent. Si fecisset,^v jam tunc sibi^w mitteret munera ac dona, quæ, bene rebus gestis, imperatores ab amicis accipere consuescent:^x miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit.

71. At^y Pharnaces, omnia liberaliter^z pollicitus, cum festi-

L. pr.—^r glorientur L. pr. Lov.—^s commemorarent Sc. Pet. memorarent V.—^t deest L. pr.—^u ejectis Lov.—^v bene f. Lov. Dorv. L. sec. Edd. pp.—^w ei Pet. remitt. L. sec. Edd. Vasc. Steph. et aliæ.—^x consuescant MSS. 2.—^y ac Lov. Dorv.

NOTÆ

167 *Monuit autem, ut solebat, mitibus verbis]* Dio scripsit illum comiter primos et secundos Pharnacis legatos excepisse, ut incauto propter spem pacis ingrueret, tertii vero venientibus dixisse graviter, Pompeium bene de se meritum male dereliquisse. Hoc est quod Veget. III. 3. docet: ‘Frequentius conventionum pacisque simulatio credulis quam arma nocuerunt.’ Male Eutropius indiligens scriptor, tradit cum Pompeio Phar-

nacem apud Thessaliam fuisse.

168 *Neque exsectis virilitatem, &c.]* Appianus I. II. scribit Pharnacem, fracto Domitio, captis Amysenis in Ponto, qui partes tenebant Romanorum, pueris execuisse virilia; Cæsar is autem adventu cognito, misisse coronam auream, et filiae qui matrimonium offerrent. Reges enim atque civitates mittere solebant coronas aureas, gratantes bonos successus.

nantem ac properantem Cæsarem speraret^a libentius¹⁶⁹ etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur,^b (ne mini enim erat ignotum, plurimis de causis ad urbem Cæsarem revocari,) lentius^c agere, decadendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa,^d frustrari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueverat,^e tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret.^f

72. Zela^g¹⁷⁰ est oppidum in Ponto, positu ipso, ut in^h plano loco, satis munitum: tumulus enim naturalis, veluti manu factus, excelsiore undique fastigio, sustinet murum. Circumpositi sunt huic^k oppido magni multique, intercisi vallibus, colles: quorum editissimus unus, qui, propter victoriam Mithridatis et infelicitatem Triarii^l¹⁷¹ detrimen- tumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus pæne conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem: nec multo longius millibus passuum tribus^m abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces, veteribus paterno- rum felicium castrorum refectisⁿ operibus, copiis suis omnibus occupavit.

73. Cæsar, cum ab hoste millia passuum quinque castra posuisset, videretque eas valles, quibus regia castra munirentur,^o eodem intervallo sua castra munituras,^p si modo ea

—^a legaliter Lov. V. ad B. G. II. 5.—^b sperasset L. pr.—^c existimabat V.—^d lentus Lov.—^e et in s. MSS. 2.—^f consuerit L. pr.—^g conferret MSS. 4. Edd. R. M. V.—^h Ziela Edd. Rec. hic et infra.—ⁱ deest Edd. nonnullis.—^j Ita Sc. L. pr. non velut excelsiori MSS. 3.—^k hoc Pet. Lov.—^l Triarii L. pr. Aria- roti V.—^m iv. L. sec. u Z. MSS. et Edd. qdd.—ⁿ refectum L. sec. Dovr. Edd. Vase. Gr. post. Str. opibus V. vulgo omn. suis.—^o muniebantur Lov.

NOTÆ

169 Cum festinantem ac properantem Cæsarem speraret libentius, &c.] Cum ignoremi quid festinare et properare intorse differant, libens acciperem lectionem quam suppeditant Ms. Regii codices tres, Thuani duo, festinantem ac præcurrentem. Manuscriptus Victorinus habet procurentem.

170 Zela] Urbs Cappadociae.

171 Triarii] Plutarchus tesfatur in

vita Luculli Triarium ejus legatum, non expectato sui imperatoris exercitu, commisso prælio, gravem cladem accepisse, in qua VII millia perierunt, centuriones CL, tribuni militum plusquam XXIV, eoque prælio esse castris exutum. Is est qui l. III. de bello civili commemoratur. Ille vero mons ab Appiano Scotius dicitur,

loca hostes priores non^a cepissent, quæ multo erant propiora regis castris; aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter collato,^r proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, neque^s opinantibus hostibus, eum^t ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prælium^u adversus Triarium fecerat. Huc^v omnem comportatum aggerem e castris servitia agerent jussit,¹⁷² ne quis ab opere miles discederet, cum spatio non amplius mille^w passuum intercisa vallis^x castra hostium divideret ab opere incepto Cæsaris castrorum.

74. Pharnaces, cum id repente prima luce animadvertisset, copias suas omnes^y pro castris instruxit, quas, interposita tanta locorum iniuitate, consuetudine magis pervulgata militari credebat instrui Cæsar; vel ad opus suum tardendum, quo plures in armis tenerentur; vel ad ostentationem regiae fiduciae, ne munitione magis, quam manu, defendere locum Pharnaces videretur. Itaque^z deterritus non est, quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces, impulsus sive loci felicitate, sive auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse^a cum postea audiebamus; sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta; cum more operis quotidiani magnam illam^b servorum multitudinem, quæ

Dorv. eodemque L. sec. in vallo L. pr.—^p muniturus Lov. Edd. pp. munitura MSS. 3.—^q deest MSS. 3.—^r collocato MSS. 3.—^s non Lov. Dorv. Edd. ante Urs. male. V. c. 75. B. Afr. c. 7. et Brant.—^t deest MSS. 3. Edd. pp.—^u bellum Edd. R. M. V. Gryph. sed V. ad B. G. I. 1.—^v hoc V. hunc L. pr. vulgo comportare a. e. s. que ageret, j.—^w deest Pet. Sc. V. pass. III. L. pr.—^x valles L. pr. V. V. ad VII. 47. Mox videret Lov.—^y deest L. sec.—^z id fieri addit Ms. Urs. e Glossa. itaque abest MSS. 3. Edd. R. M. V.—^a adobtemp. L. sec.—^b illorum L. sec. Lov. Dorv. Edd. pp.—^c milites MSS. iidem et Edd. pp. Ber.

NOTÆ

172 *Huc omnem comportatum aggerem e castris servitia, agerent, jussit]* Certum est mendum. Quanquam enim intelligitur sententia, male tamen explanatur, nec satis juvant in emendando Ms. codices. Victorinus unus habet: ‘Huc omnem compor-

tari aggerem servitiaque agi jussit.’ Unde sumendo particulam *que*, et in voce *agerent* demendo *nt*, reponiendum censeo: ‘Huc omnem comportare aggerem servitiaque agere jussit.’ Agebant enim servitia quod ipsis militibus agendum erat.

aggerem portabat, militum^c esse credidisset; sive etiam fiducia veterani exercitus sui, quem XXII in acie^d conflixisse, et vicesse legati ejus gloriabantur; simul^e contemptu exercitus nostri, quem pulsum a se,^f Domitio duce, sciebat, inito consilio dimicandi, descendere prærupta valle coepit.^g Cujus aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, et eo loco militum coartationem,^h quem in locum nemoⁱ sanus hostis subiturus esset: cum interim Pharnaces eodem gradu, quo prærupta in prælium descenderat valle,^j ascendere adversus arduum collem¹⁷³ instructis copiis coepit.

75. Cæsar, incredibili ejus vel temeritate, vel fiducia commotus,^k neque opinans imparatusque oppressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones opponit, aciemque instruit:^l cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit¹⁷⁴ nostris. Nondum ordinibus instructis, falcatae regiae quadrigæ¹⁷⁵ permistos milites perturbant; quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has acies hostium et clamore sublato confligitur,^m multum adjuvante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate: qui cum omnibus casibus belli intersunt, tum præcipue eis,ⁿ quibus nihil ratione potuit administrari.

Vasc. Str. Steph. Gr. post.—^d aciem MSS. 2.—^e sive Edd. R. M. V.—^f a se desunt L. pr.—^g præcep. Lov.—^h Sic Brant. Scal. et seqq. e conjectura Bruti. cohortationem MSS. et Edd. Vett. cohortionem Ed. Plant. V. vii. 70.—ⁱ quo nemo Lov. Dorv. male.—^j vulgo præruptam d. in vallem.—^k Ita MSS. mei o. non motus.—^l Ita MSS. o. vulgo aciem inst. non male.—^m confligit MSS. 3. Edd. pp.—ⁿ intersint tamen pr. quibus L. pr.—^o declivi L. pr.

NOTÆ

173 *Ascendere adversus arduum collem, &c.]* Iniquitas loci magnum habet momentum ad victoriam. Nunquam Cæsar iniquo loco pugnavit, quanquam omnia reliqua faverent.

174 *Magnum terrorem attulit, &c.]* Nunquam fere Cæsar non instruxit aciem ante hostium adventum.

175 *Falcatae regiae quadrigæ]* Hærum formam exprimit Livius l. xvii. de bello Macedonio: ‘Armatæ autem in hunc modum erant. Cuspides circa temponem ab jugo decem cubitos

extantes velut cornua habebant, quibus quicquid obvium daretur, transfigerent, et in extremis jugis binæ circum eminebant falces, altera æquata jugo, altera inferior ad terram devexa, illa ut quicquid ab latere objiceretur, abscederet, hæc ut prolapso procumbentesque contingeret. Item ab axibus rotarum, utrinque binæ eodem modo diversæ designabantur falces.’ Vegetius vero III. 24. remedium illis opponit, quod ibi vide.

76. Magno atque acri prælio cominus facto, dextro cornu, quo veterana legio sexta erat collocata, initium victoriæ natum est. Ab ea parte cum in^o proclive detrudenter hostes; multo tardius, sed tamen, iisdem Diis adjuvantibus, sinistro cornu mediaque acie totæ profligantur copiæ regis: quæ quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter, gradu pulsæ, premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum^p ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen proficere poterant. At nostri, victoria elati, subire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitarunt. Defendantibus^r autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine suorum,^s aut capta, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset^t liberius profugiendi, vivus in Cæsaris potestatem adductus esset.

77. Tali Victoria toties victor Cæsar incredibili est lætitia affectus,¹⁷⁶ quod maximum bellum tanta celeritate confecebat; quodque subiti periculi recordatio est^u lætior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto,^v præda omni regia militibus condonata, postero^w die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur; legionem sextam decidere ad præmia^x atque honores accipiendo in Italiam jubet: auxilia Dejotari domum remittit: duas legiones cum Cælio Viniciano^y in Ponto relinquit.

78. Ita per Gallograeciam Bithyniamque in Asiam iter

in proclivi L. sec. V. Dorv.—^p sua MSS. 2.—^q valle Lov. Dorv.—^r deserentibus conjicit Vir D.—^s Sic MSS. mei, et Edd. qdd. omni deest Ed. Clark. et vulgo aut c. suorum.—^t dedisset L. pr.—^u vulgo eratque recordatione.—^v ergo r. L. sec.—^w postera Dorv.—^x primum Sc.—^y vulgo Vinciano.—^z ac MSS.

NOTÆ

176 *Incredibili est lætitia affectus,*
 &c.] Suetonius refert intra quintum
 quam affuerat diem, quatuor vero,
 quibus in conspectum venit, horis,
 una acie profligasse Pharnacem, cre-

bro commemorata felicitate Pompeii,
 cui de tam imbelli genere hostium
 præcipua militia laus contigisset, da-
 quisque literis in urbem scripsisse:
Veni, Vidi, Vici.

facit, omniumque eorum provinciarum de controversiis cognoscit et^z statuit, jura in^a tetrarchas, reges, civitates distribuit.^b Mithridatem Pergamenum, a quo rem feliciter celebriterque gestam in Ægypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum, (nam Mithridates, rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo^c parvulum secum absportaverat in castra multosque tenuerat^d annos) regem Bosphori^e constituit,¹⁷⁷ quod sub imperio Pharnacis fuerat; provinciasque Populi Romani a barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munivit.^f Eidem tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum jure gentis et cognationis adjudicavit, occupatam et possessam paucis ante annis a^g Dejotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam^h necessitas urbanarum seditionum pati videbatur.ⁱ Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

3. *statuit jura*, in Edd. qdd.—^a inter L. pr. Dorv.—^b disposuit Lov. Edd. R. M. V. disponit L. sec. Dorv.—^c a Perg. L. sec. pulsum V.—^d retin. Pet. Lov. V.—^e Bosfori MSS. qdd.—^f munierat Pet. L. pr. V.—^g deest præp. in Pet.—^h Lov. nec unde Heins. faciebat ac.—ⁱ videretur L. pr.

NOTÆ

177 *Regem Bosphori constituit*] Non hic intelligitur fretum quod est Constantinopoli, sed quod est ad palu-

dem Maeotin, cuius regnum Pharnaces amiserat.

A. HIRTII

DE

BELLO AFRICANO

LIBER SINGULARIS.

INCERTUM auctorem esse, didicimus a Suetonio in *Jul. Cæs.* c. 56. Ergo nomina *Oppii*, *Hirtii*, *Cæsaris*, in codicibus præfixa, vel incerta, vel falsa sunt. Cf. ad init. libri octavi de B. G. et libri de B. Alex. Justo Lipsio (*Elect. 2, 22*) hic liber, ut Brantius monuit, inter pleraque Romana scripta simplicitate, puritate, et omnis generis virtutibus eminere visus est, et dignior Cæsare, quam ipsi illi commentarii de bello Gallico et Civili. Cui sententiæ equidem subscribere non sustineo, qui plura verba, a Cæsaris oratione abhorrentia, anacolutha duriora, negligentiamque non gratam ei inesse sciam: vid. c. 25. Vel illud *interim* nonne ad tedium usque occurrit? Ac profecto, si quis recens a Cæsaris commentariis ad hunc librum accesserit, is, opinor, diversitatem non exiguam dictionis sentiet. Guischar-dus, qui non orationem, sed rem examinavit, et cuius sententiam suis locis indicavi, etsi scriptoris peritiam agnoscit; tamen saepius de obscura brevitate conquestus est, multa examinaturis rem relictâ esse censuit, et quædam adeo alienæ manus additamenta sibi reperisse visus est. *M.*

NOTÆ

Et huic libro Hirtii nomen præfixit Oudendorpius more recepto; cumque vulgo ita citari soleat, idem mihi faciendum putavi. Guischar-

dus censem, *Hirtii* hoc opus a *Julio Celsō* suppletum, et sub incudem revocatum, qui hinc inde barbara miscuerit.

A. HIRTII

DE

BELLO AFRICANO

LIBER SINGULARIS.

ARGUMENTUM.

Cap. 1. Cæsar in Africam prosectus 2—6. Adrumetum frusta tentat: ad Ruspinam castra locat. 7. Illi Leptis se dedit, quo 8. auxilia convocat: 9—11. de frumento sibi prospicit. 12—19. cum Labieno aliquoties confligit: 20, 21. in castris ad Ruspinam copias auget, arma, victum parat. 22, 23. Catonis, Uticæ præsidis, hortatu Pompeius filius Mauritaniam, Bogudis regnum, invadit. Ascurum frustra obsidet.

Cap. 24. Scipio, Labienus, et Petreius copias jungunt. Cæsar gravi annona laborat. 25. Jubam regem, suis auxilio egressum, Sitius et rex Bochus reverti cogunt. 26. Cæsar de adventu suo Afros certiores reddit, auxilia parat. 27. Scipio elephantes condocefacit. 28. Titios fratres, a Virgilio captos, Scipio trucidat. 29. Leptim frustra oppugnat Labienus. 30—32. Pugnam cum Scipione vitat Cæsar. Gætulos in partes suas trahit, Numidasque. 33. Achilla civitate in ditionem recepta a Messio, et 34. Cercina insula a Sallustio, frumento auxiliisque Cæsar augetur. 35. Gætuli Scipionis speculatores, apud Cæsarem remanent. Multi ejus

gentis ad eum transeunt. 36. *Tisdra legatos de deditione ad eum mittit.* *Situs castellum in Numidia vi expugnat.*

Cap. 37—42. *Ad Ruspinam Cæsar et Scipio dimicare tentant nec audent.* 43. *Considius Achillæ obsidionem deserit;* *Adrumetum se recipit.* 44—46. *Naves Cæsaris ab hostibus interceptæ.* *Veteranos captos, incassum solicitatos, cædi jubet Scipio.* 47. *Saxeæ grandine subitoque imbre Cæsariani vexantur.* *Pilorum cacumina ardent.*

De bello Africano. Alias *Africo*, ut C. 2, 32.

Cap. 48. *Juba ad Scipionem auxilia adducit.* 49—52. *Cæsar prope Uzitam cum hoste prospere pugnat.* 53. *Legiones nona et decima ex Sicilia adveniunt.* 54. *Militares præfectos cum dedecore ab exercitu removet Cæsar.* 55. *Contra Gætulos desciscentes Juba partem exercitus in regnum remittit.* 56, 57. *Cæsariani cum Scipionis militibus colloquuntur.* *Aquinio, cum Saserna confabulanti, silentium imponit Juba.* 58—64. *Inter Uzitam et Adrumetum varia statim fortuna pugnatur; tandem victor evadit Cæsar.* 65—73. *Frumen-tandi studio dimicatur.* *Zetam Cæsar capit: suos, quo modo contra elephantes pugnandum, docet.* 74. *Vaccam oppidum, Cæsari favens, Juba diripit deletque.* 75—77. *Ad Sarsuram accedit Cæsar, eamque capit.* Mox et Thabenam. 78. *Prælium ad Tegeam.*

Cap. 79—88. *Cæsar, ad Thapsum victor, accedit ad Uticam, qua, Catone vi sibi illata mortuo, potitur per L. Cæsarem.* 89, 90. *Ipse Q. Ligario vitam concedit.* *Uticam venit, in-colarum partem mulcta afficit.* 91, 92. *Jubam Zamenses oppido excludunt.* 93. *Considius Tisdra fugit.* *Virgilius se dedit victori.* 94. *Juba et Petreius voluntaria morte pereunt.* 95. *P. Sitius Saburam interficit, Jubæ præfectum.* *Faustus et Afranius pereunt:* 96. item *Scipio ad Hippo-nem regium.* 97. *Cæsar Zamæ et Uticæ bona hostium vendit.* *Numidiam provinciam facit.* *Thapsitanis, Adrumetinis, Leptitanis, Tisdritanis mulctam imponit, civitates a rapina defendit.* 98. *Carales in Sardiniam, mor et Roman,* transit.

CÆSAR, itineribus justis confectis,¹ nullo die intermisso, a. d.^a xiv. Kal. Jan.² Lilybæum³ pervenit, statimque ostendit, sese naves velle concendere, cum non amplius legionem tironum haberet unam, equites^b vix sexcentos. Tabernaculum secundum littus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quicquam fore speraret, et ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet; nihil tamen^d minus in navibus remiges militesque continere et nullam prætermittere occasionem profectionis; cum præsertim ab incolis ejus provinciæ^e nuntiarentur adversariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ^f quatuor,^g levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones^f decem, elephanti cxx, classee esse^g complures; tamen non deterrebatur, animoque et spe confidebat. Interim in dies et naves longæ adaugeri, et onerariæ complures eodem^h concurrere,⁶ et legiones tironum convenire, in his veterana legio quinta, equitumⁱ ad duo millia.

2. Legionibus collectis sex, et equitum duobus millibus,

^a Vulgo *ad et in Lilyb.* — ^b vulgo *equitesque.* — ^c deest Edd. pp. Vasc. Steph. aliisque. — ^d exulat V. L. sec. Dovr. — ^e tres V. Edd. pp. — ^f abest Edd. R. M. V. — ^g deest in L. pr. bene. V. tamen ad B. C. I. 71. — ^h exulat L. pr. — ⁱ *equites* Dovr. *equitatus* Pet. V. L. sec. deest L. pr. V. ad VIII. 4. —

NOTÆ

1 *Itineribus justis confectis]* A Roma Africam versus, neque lente, neque celeriter.

2 xiv kal. Januarias] xvii Decembris. Erat enim apud Romanos December dierum xxix, et hoc est quod Plutarchus ait illum in Siciliam transiisse, περὶ τροπὰς χειμεριῶν, circa solstictium hybernūm.

3 *Lilybæum]* Promontorium est Siciliæ, cum urbe cognomine, quod spectat Africam, unum de tribus illis primariis unde est Trinacria dicta. *Capo*

Bocho.

4 *Ab incolis ejus provinciæ]* Dubium an a Siculis apud quos erat Cæsar, an ab Afris, apud quod plures habebat amicos, ut Uticenses.

5 *Legiones regiæ]* Jubæ regis Numidiæ.

6 *Interim in dies et naves longæ adaugeri, et onerariæ complures eodem concurrere]* Numero supple cœperunt, estque modi enallage. *Eodem*, id est, in Lilybæum.

ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur, equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere jussit, et insulam petere Aponianam,⁷ quæ non abest a Lilybæo:⁸ ipse parum commoratus,^k bona paucorum vendit^l publice: deinde Allieno^m prætori,⁹ qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit,ⁿ et de reliquo exercitu celeriter imponendo.¹⁰ Datis mandatis, ipse navem concedit a. d. vi Kal. Jan. et reliquas naves statim est consecutus.^o Ita vento certo^p celerique navilio vectus, post diem quartam¹¹ cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit:^r namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ atque errabundæ, diversa loca petierunt.^s Clupeam¹² classe prætervehitur, deinde^t Neapolim:¹³ complura præterea castella et oppida non longe a mari relinquit.^u

3. Postquam Adrumetum^v accessit, ubi præsidium erat

iutque L. pr. ut quam L. sec.—k vulgo ibique c.—l vendidit d. L. sec.—m MSS. et Edd. qdd. Alieno, male. V. Urs.—n scribit L. pr.—o securus L. pr.—p deest Dorv.—q quartum MSS. 2.—r feliciter v. Dorv. celeriter V. L. sec.—s petiverunt L. pr.—t Sic MSS. et Edd. ante Scalig. præter L. pr. dein, quod malo. Ed. Scal. et seqq. pleræque inde.—u reliquit MSS. 4.—v Adrumentum MSS. plerique

NOTÆ

7 Aponianam] Dum nulla apud autores Aponianæ fiat mentio, et Paconia commemoretur apud Ptolemaeum insula e regione Lilybæi promontorii Siciliæ Africam versus, facile crediderim esse mendum.

8 Quæ non abest a Lilybæo] In manuscriptis Thuanis duobus legitur quæ abest. Aliiquid suspicor desiderari, ut cc passibus, aut aliiquid simile. Certe mendum inest. Quid enim sibi velit, non abest a Lilybæo?

9 Allieno prætori] Allieno ut proconsuli scribit Cicero epist. lib. XIII. studuit postea Cassio, cui et legiones tradidit, ut Cassius ipse fatetur lib. XII. earumdem epistolarum.

10 De reliquo exercitu imponendo] Navibus.

11 Post diem quartam] Ex fide duorum MSS. bibliothecæ Thunæ repandum quartum. Vix enim nisi pro tempore sumitur, dies foeminina in positione legitur.

12 Clupeam] Clupea sive Clypea civitas Africæ proprie dictæ; sita in promontorio Mercurii, de qua supra dictum. Nonnulli vocant Zapharam, alii Quipiam.

13 Neapolim] Multæ sunt ubique urbes hoc nomine. Hæc vero est in Africa ad mare Mediterraneum sita, alio nomine Leptis parva inter duas syrtes, ubi habitabant Lotophagi, quorum fit apud Homerum mentio.

14 Adrumetum] In Africa proprie dicta, hodie Machometa, aliis Toulb.

adversariorum,¹⁵ cui præerat C. Considius, et, a Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti, Cn. Piso¹⁶ cum Maurorum^w circiter tribus millibus apparuit; ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum;¹⁷ cuius numerus in præsentia fuit peditum 111 millia,^x equitum CL; castrisque ante oppidum positis, sine injuria cujusquam consedit; cohibetque omnes a præda. Oppidani interim muros armatis complent: ante portam frequentes considunt ad se^y defendendum: quorum numerus duarum legionum intus erat. Cæsar, circum oppidum vectus,^z natura loci perspecta, reddit^a in castra. Non nemo culpæ ejus imprudentiæque assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus præfec-
tisque, quem peterent, præceperat; neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat,^b ut in tempore, iis perfectis, locum certum peterent universi. Quod minime Cæsarem fellerat: namque nullum^c portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur; sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur.

4. L. Plancus¹⁸ interim legatus petit a Cæsare, uti^d sibi daret facultatem^e cum Considio¹⁹ agendi,^f si posset aliqua

semper. V. ad 11. 6. Dein vulgo *ibi*.—^w Sic vulgo, non *Mauris*.—^x *millium* vel ^m Edd. qdd.—^y sese MSS. 3.—^z deest V.—^a *rediit* MSS. 2.—^b *dediderat* Lov. Dorv.—^c nam neque ull. Lov. Edd. pp.—^d Sic L. pr. non *ut*.—^e *potestatem*

NOTÆ

15 *Ibi præsidium erat adversariorum*] Ex fide MSS. Regiorum trium, Thuanorum duorum, Victorini unius, repono *ubi* pro *ibi*, quod corruptum fuit *u* in *i* perperam commutato.

16 *Cn. Piso*] Hic Piso postea partes Brutii et Cassii secutus, nihilosecundus concessu reditu consulatum adeptus est. Filium habuit eum qui Germanicum Cæsarem creditus est veneno sustulisse.

17 *Exponit exercitum*] Ibi cum e navi egrediens Cæsar cecidisset, ca-

sumque in omen verterent milites, ipse in melius vertit dicendo: ‘Teneo te, Africa!’ Auctores sunt Suetonius, Frontinus, Dio.

18 *L. Plancus*] Is est ad quem scribit Cicero, et de quo toties fit mentio.

19 *Considio*] Considius ille esse potest, qui dicitur in lib. 1. de bello Gallico vano metu-perterritus. Sed hic Caius dicitur, cum ille Publius dicatur.

ratione perduci ad sanitatem. Itaque, data facultate,^g literas conscribit et eas captivo dat preferendas in oppidum ad Considium. Quo simul atque captivus pervenisset, literasque, ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset, priusquam acciperet ille, ‘Unde,’ inquit, ‘istas?’ Tum captivus: ‘Imperatore^h a Cæsare.’²⁰ Tunc Considius, ‘Unus est,’ inquit, ‘Scipio imperator hoc temporeⁱ Populi Romani.’ Deinde in conspectu suo captivum statim^j interfici jubet, literasque nondum perfectas, sicut erant signatae, dat homini certo ad Scipionem preferendas.

5. Postquam, una nocte et die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum^k a Considio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant;²¹ neque equitatu^l abundabat; et ad oppidum oppugnandum^m non satis copiarum habebat, et eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; et oppidi egregia munitio et difficilisⁿ ad oppugnandum erat accessus; et nuntiabantur^o auxilia magna equitatus^p oppidanis suppetias^q venire; non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi, ne, dum in^r ea re Cæsar esset occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

6. Itaque, castra cum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo,²² atque equitatus subsilio uno tempore eis casu^r succurrit, qui erat missus ab Juba^s ad stipendium

^a Auxilio.

Leidd. V. Ed. R. Steph.—^f de pace ag. Edd. pp.—^g hac f. L. sec.—^h vulgo Venio.—ⁱ hoc t. desunt L. pr.—^j st. capt. MSS. aliquot. statim deest Lov. Edd. pp.—^k deest Edd. R. M. V.—^l equitatus MSS. 3.—^m expugn. L. pr.—ⁿ vulgo difficilisque.—^o nunciabatur L. pr. Dorv.—^p equitatusque L. sec.—^q deest L. pr. est L. pr. Lov. Dorv. Edd. R. M. V.—^r Cassii L. pr.—^s a J. MSS. et Edd.

NOTÆ

20 *Tum captivus: Imperatore a Cæsare]* Ex responso patet legendum esse, *Imperatore*. MSS. codices duo Thuanii habent, *Immo*, ubi duas primæ literæ vocis *Imperatore* reperiuntur.

21 *Neque ei reliquæ copiæ succurrebant]* Inferius enim dicitur Rabirius

Postumus in Siciliam missus, qui secundum commeatum accerseret.

22 *Subito ex oppido erupit multitudo]* Hunc sibi casum Cæsar accersivit sua fiducia, cum tam paucis copiis in terram^r descendit.

acciendum, castraque, unde Cæsar egressus iter^t facere cœperat, occupant,^u et ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res cum animadversa esset, subito legionarii consistunt, et equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt.^v Accidit res incredibilis,^z ut equites minus triginta Galli Maurorum equitum duo millia loco pellerent urgerentque in oppidum.²⁴ Postquam repulsi^w et conjecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit.²⁵ Quod^x cum sæpius facerent,^y et modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur; cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in^z extremo agmine collocatis, et parte equitatus, iter leniter cum reliquis^a facere cœpit. Ita,^b quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis et castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quæ imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam^d Kalendis Januariis.

7. Inde^e movit et pervenit ad oppidum Leptin,²⁷ liberam

qdd.—^t et iter L. pr. Lov. Dorv.—^u deest L. pr. occupat Dorv.—^v concurrerunt L. pr.—^w comp. Edd. R. M. V. dein iter instit. Aic.—^x quæ V.—^y agerent Lov. —^z deest L. sec.—^a ceteris L. sec. agere L. pr.—^b Itaque MSS. 3. Edd. pp. V. —^c et poll. L. pr.—^d Usurpinam MSS. o. Sed bene cap. 9. et seqq. Rusp.—

NOTÆ

23 *Accidit res incredibilis]* Gallorum fortitudinis Maurorumque ignaviae argumentum et egregium monimentum. Sic certe de Gallorum equitatu Strabo, Gallos omnes esse pugnaces, meliores tamen equites quam pedites; Plutarchus vero in Marcello testatur Gallos optimos equites, eaque re plurimum videri præstare.

24 *Urgerentque in oppidum]* Manuscriptus Regius codex unus habet, *fugarent*, alter *refugarent*. Alius item Victorinus, Thuanus unus, *fugerent*, quæ posteriores lectiones, quamvis mendosæ, priorem tamen probant et confirmant, ut esse debeat *fugarent*.

25 *Cæsar iter constitutum ire contendit]* Latina locutio. Sic Properius: ‘Magnum iter ad doctas proficiisci cogor Athenas.’

26 *Ruspinam]* Ruspina oppidum Africæ proprie dictæ.

27 *Leptin]* Leptis duplex, alia magna, alia parva. Haec parva est maritima inter duas syrtes constituta, eadem cum Neapoli, de qua superius est dictum, si et hujus libri scriptori et Straboni fides. Plinius tamen, Mela, et Antoninus in Itinerario duas Leptes agnoscent et Neapolim. Ptolemaeus vero sic habet: Νεάπολις ἡ καὶ Τρίπολις. Palatinus vero ejus co-

civitatem et immunem. Legati ex oppido veniunt^f obviam; libenter se omnia facturos, quæ vellet,^g pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas oppidi et custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuiquam incolæ, non longe ab oppido secundum littus facit^h castra. Eodemⁱ naves onerariæ et longæ nonnullæ casu advenerunt; reliquæ,^j ut est ei nuntiatum, incertæ locorum Uticam^k versus petere visæ sunt. Interim^l Cæsar a mari non digredi, neque mediterranea petere propter navium errorem, equitatumque in navibus ommem continere, ut arbitror, ne agri vastarentur; aquam in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e^l navibus exierant, subito equites Mauri, neque^m opinantibus Cæsarianis, adorti, multos jaculis convulniveraverunt,ⁿ nonnullos interfecerunt: latent enim in insidiis cum equis inter convalles,^o et subito existunt, non ut in campo minus depugnant.

8. Cæsar interim in Sardiniam^p nuntios cum literis et in reliquias provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus,^r frumentum, simul atque literas legissent,mittenda curarent; exoneratisque partim^q navibus longis, Rabirium Postumum^r in Siciliam ad secundum commeatum arcessendum mittit. Interim cum decem navibus longis ad reliquias naves onerarias conquireendas,^s quæ deerrassent, et simul mare tuendum ab hostibus jubet proficisci.^t Item

^f Itaque Lov.—^f venerunt L. sec.—^g deest L. pr. Sc. vellent V. polliceretur L. pr.—^h fecit Edd. R. M. V.—ⁱ Eodemque MSS. 3.—^j Reliqueque MSS. 2. ei abest L. pr.—^k Interea Edd. pp.—^l ex L. pr.—^m non L. sec. Edd. R. M. V. male. V. ad B. Alex. c. 73.—ⁿ convulnaranter L. pr. Edd. R. M. V.—^p commeatum MSS. 3. Male. V. ad B. G. II. 6. frumentumque Edd. Vett. qq. sed V. ad B. G. IV. 15. fr. mitterent qui L. pr.—^q ex onerariis p. L. pr.—^r Postumum

NOTÆ

dex, ἡ καὶ Δέπτις μεγάλη. Quod omnia reddit per quam incerta.

28 *Uticam*] Utica post excidium Carthaginis facta primaria Africæ. Hodie *Portofarina* creditur esse.

29 *Sardiniam*] Sardinia maris Mediterranei insula inter Italiam et

Africam, Hispaniam, Galliamque fere media, Græce Σαρδά.

30 *Rabirium Postumum*] Rabirius Postumus hic est pro quo extat oratio Ciceronis.

31 *Jubet proficisci*. Milites.

C. Sallustium Crispum³² prætorem ad Cercinam³³ insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet: quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita^u imperabat, ita^v unicuique præcipiebat, uti, fieri posset nec ne, locum excusatio nullum haberet; nec moram tergiversatio. Ipse interea, ex perfugis^w et incolis cognitis conditionibus Scipionis, et qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari, (regium enim equitatum Scipio ex provincia Africa,^x alebat,) tanta homines esse dementia, ut malint^y regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in^z suis fortunis esse incolumes.

9. Cæsar a. d. III. Non. Jan. castra movet: Leptique sex cohortium praesidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit, ibique, sarcinis exercitus^a relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum, oppidanisque imperat,^b ut plausta jumentaque omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc eum idcirco^c existimo fecisse, ut^d maritima oppida post se ne vacua relinqueret, præsilioque firmata ad classem receptacula^e muniret.

10. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre ejus,^e quem Lepti proximo oppido reliquerat, cum legione, jubet comportari ligna in oppidum quam plurima: ipse cum cohortibus sep-

Mss. et Edd. qdd.—^s requirendas L. pr.—^t Cerviam, Cerinam, Celennam, Celerianam MSS. et Edd. pp. Vide etiam c. 34. ubi vulgo Cercinnam—^u itaque L. sec.—^v vulgo itaque. et ut ac null. exc.—^w prof. Dorv.—^x vulgo e. in pr. A. Scipio.—^y vulgo mallent. esse abest Lov. Dorv.—^z abest prep. a L. pr. fortuniis L. pr.—^a exercitui L. pr. V.—^b frumentum oppidanis i. L. pr.—^c deest Lov.—^d ne m. o. p. se vacua vulgo. et classis. ad classim Scalig. Leid. pr. et Voss.—^e suo L. pr.

NOTÆ

32 C. Sallustium Crispum] Is est primus Romana scriptor in historia, qui quod ab Appio Claudio censore Pompeianarum partium fuisse Senatu motus, ad partes accesserat Cæsaris. Auctor Dio.

33 Cercinam] Cercina insula, testibus Plinio et Sallustio, ad promon-

torium minoris Syrtis, teste Mela, parparva, Carthaginem versus. Nomen adhuc retinet.

34 Ad classem receptacula] Manuscriptus codex Victorinus habet, ad classis receptacula. Quæ forte melior lectio.

tem, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatinio³⁵ rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, profiscitur ad portum, qui abest ab^f oppido millia passuum duo, ibique classem^g sub vesperum cum ea copia conscen-dit. Omnibus in exercitu insciis,^h³⁶ et requirentibus impe-ratoris consilium, magno metu ac tristimoniaⁱ solicitaban-tur. Parva enim cum copia,^j et ea tironum,^k³⁸ neque omni exposita, in Africa contra magnas copias, et insidiosæ nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos vide-bant; neque quicquam solatii in præsentia, neque^l auxilium in suorum consilio animum advertebant,^m nisi in ipsius impe-ratoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate; animum enim altum et erectum præ se gerebat. Huicⁿ acquiescebant ho-mines,^m et in ejus scientia et consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

11. Cæsar, una nocte in navibus consumta, jam cœlo albente,ⁿ cum proficiisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar^o celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos advenientes milites^p expectare. Itaque, sine mora navibus eis in portum receptis, et adve-ctis militum equitatumque^q copiis, rursus ad oppidum^r Ruspi-nam redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis^s triginta frumentatum est profectus. Ex eo est

—^f deest Dov. *mile passus Lov.* —^g *classes V.* —^h *inscritis Lov.* —ⁱ *vulgo tristitia.* *solicitatatur Lov.* —^j *nec L. pr. solatium Pet. Sc.* —^k *vulgo animadvert.* —^l *Hic Lov. Sc. huc L. sec.* —^m *omnes L. pr.* —ⁿ *albescente* MSS. 3. Edd. pp. aliaeque ante Urs. præter Beroald. V. B. Civ. 1. 68. Infra c. 80. —^o *deest Edd. R. M. V.* —^p *abest* MSS. 2. Edd. R. M. V. —^q *deest Lov. equitatumque L. pr. equitatumque V.* —^r *deest L. pr. redit* MSS. 2. —^s *exulat a* MSS. 3. Edd.

NOTÆ

35 *Vatinio]* De Vatinio supra in libro III. de bello civili et de bello Alexandrino.

36 *Omnibus in exercitu insciis]* Ve-ge-tius III. 6. scribit veteres Minotaui signum in legionibus habuisse, ut quemadmodum ille in intimo et secretissimo labyrintho abditus per-

hibetur, ita ducis consilium semper occultum esset.

37 *Parva enim cum copia]* Raro dictum invenias. Dicitur enim *copiae*.

38 *Et ea tironum]* Hujus libri initio unam legionem Cæsari apud Lily-bœum fuisse scriptum est.

cognitum Cæsarist consilium, illum^u cum classe navibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse, ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum incidenterent: neque eam rem eos voluisse scire,³⁹ qui in præsidiis relictæ sui^v milites fuissent, uti nihil^w propter suorum paucitatem et hostium multitudinem metu deficerent.

12. Interim, cum jam Cæsar progressus esset a^x castris circiter millia passuum tria, per speculatores et antecessores equites⁴⁰ nuntiatur ei, copias hostium haud longe ab sese^y visas. Et hercule cum eo nuntio pulvis ingens conspici coepitus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentia^z non magnam, et sagittarios, quorum parvus numerus, ex castris^a arcessi, atque ordinatim^b signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Jamque,^c cum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galari et ad pugnam^d parari. Quorum omnino numerus fuit triginta cohortium, cum equitibus quadringentis, et sagittariis cl.^e

13. Hostes interim, quorum dux erat Labienus, et duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili^f longitudine, non peditum, sed equitum, confertam; et inter eos levis armaturæ Numi-

R. M. V.—^t regis Lov. L. sec.—^u ille, &c. dicitur voluisse Edd. R. M. V.—^v Lov. Dorv. et Edd. ante Ursin. carent sui.—^w vulgo ne, vel ne illi.—^x e c. V. et Edd. ante Urs.—^y Sic MSS. plerique et meliores et Edd. qdd. vulgo a se, et hercule. procul Dorv.—^z desunt L. pr.—^a vulgo e castris exierat n.—^b ordinari, ordinati Edd. qdd. male.—^c itaque Lov.—^d eam p. MSS. Urs. Leidd. Lov. V. Edd. R. M. V.—^e vulgo deest, vel et hostes.—^f deest Sc. L. pr. mira-

NOTÆ

39 *Neque eam rem eos voluisse scire]* Ne, ut infra dicitur, propter suorum paucitatem et hostium multitudinem metu deficerent. Tale consilium Eu-menis magnopere est laudatum, qui cum suos milites contra fortissimos hostes duceret, deviis itineribus duxit, in quibus vera audire non possent, et his persuasit se contra quosdam barbaros proficisci, et prius in aciem exercitum eduxit quam milites sui scirent

cum quibus arma conferrent. Auctores sunt Cornelius Nepos et Plutarchus.

40 *Antecessores equites]* Antecessores sunt, ut videtur Turnebo adver-sariorum xxiv. 16. qui ante agmen eunt, locaque castris metandis idonea deligunt, et vias qua duci exercitus possit, vident. Eosdem homines antecursores Cæsar dicit lib. 1. de bello civili.

das et sagittarios pedites^s interposuerant, et ita condensaverant, ut procul Cæsariani^h pedestres copias arbitrarentur; etⁱ dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum^j copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit,^k et ita præcipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur: existimabat enim, se cum pedestribus copiis acie instructa dimicaturum.

14. Cum utrumque expectatio fieret, neque Cæsar se removeret, et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio^l magis, quam viribus, decernendum^m videret; subito adversariorum equitatusⁿ sese extendere, et in latitudinem^o promovere, collesque complecti, et Cæsaris equitatum^p extenuare, simulque ad circumveniendum^q comparare se cœperunt.^r Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediae cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus^s procurrunt, et inter legionarios milites jacula conjiciunt. Hic, cum Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus, cursu^t renovato, peditibus suis succurrerent.

15. Cæsar, novo genere pugnæ oblato, cum animum adverteret,^u ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longius ab^v signis persequuntur, latere nudato, a proximis Numidis jaculis vulnerabantur; equites autem hostium pilum^w militis cursu facile vitabant,) edicit

bilem V. longitudinem Sc. L. pr.—^z abest Edd. R. M. V. interposuerunt MSS. 2.—^h Cæsarei Lov.—ⁱ carent τῷ ἐτῷ L. pr. V. Lov. Dorv. bene.—^j equitatum L. pr. Edd. R. M. V. equitatum V. ut e. 11. confirm. L. sec.—^k componit MSS. 3. —^l artificiose Lov. L. sec.—^m decertandum Edd. qdd. pro soleani variatione.—ⁿ equites Pet. equitum V.—^o multit. Edd. R. M. V.—^p equites Pet. equitatus Lov. Dorv. extenuari MSS. 5.—^q circumveniendum L. pr. V. ad B. C. III. 94.—^r caperat MSS. 2. caperant MSS. et Edd. qdd.—^s equitatu Pet. procurerunt L. pr. concurred Lov. Dorv.—^t Ita MSS. et Edd. pp. Al. concursu. dein succurrunt Lov. Dorv. —^u Ita L. pr. non animadv. V. B. G. I. 24.—^v Sic L. pr. V. aliquie, non a. persequuntur etiam L. pr. Adi B. G. v. 9.—^w palam milites Sc. L. pr. militis deest

per ordines, ne quis miles ab^x signis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confisus, Cæsar is paucitatem circumire^y conatur: equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis,^z paulatim cedere: hostis magis magisque^a instare. Ita puncto temporis^b omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsar isque copiis in orbem compulsis, intra cancellos⁴¹ omnes conjecti^c pugnare cogebantur.

16. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie; simul suos cohortari,^d nonnunquam legionarios Cæsar is ita appellare: ‘Quid tu,’ inquit, ‘miles tiro,^e tam feroculus^f es? Vos quoque iste verbis infatuavit.^g⁴² In magnum mehercule^h vos periculum impulit. Misercor vestri.’ Tum miles: ‘Non sum,’ inquit, ‘tiro, Labiene; sed de legione x veteranus.’ Tum Labienus: ‘Non agnosco,’ⁱ inquit, ‘signa decumanorum.’ Tum miles:^j ‘Jam me, qui^k sim, intelliges?’^l simul cassidem de capite dejecit,^m⁴³ ut cognosci ab eo posset, atque ita pilum, viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit, et ait:ⁿ ‘Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse.’ Omnia tamen animi in terrorem conjecti, et

L. sec. Dorv. Edd. Vasc. Gr. post. Steph. Str. forsitan bene.—^x Sic L. pr. V. Lov. Dorv. non a,—^y circuire MSS. plerique:—^z vuln. MSS. 2.—^a Ita Pet. L. pr. Sc. Cuj. et Edd. Vett. item Sealig. vulgo hostes. m. ac magis Lov.—^b temp. horæ L. pr. V. e Glossa.—^c conferti Vir D. male. V. ad B. G. III. 24. —^d suos hort. Dorv.—^e deest Lov.—^f feris oculis L. pr. ferox V.—^g infatuat Dorv.—^h me herculem L. pr.—ⁱ cogn. V.—^j ait m. MSS. 4.—^k Sic MSS. 4. et Edd. Vasc. Steph. aliaque, non quis.—^l intellige L. pr.—^m ejecit L. pr.—ⁿ desunt Sc.—^o decumum Pet. V. L. sec. Dorv. decimanum L. pr. Lov. et

NOTE

41 *Intra cancellos*] Similitudine ducta ab iis qui feris objecti intra septa quædam pugnare coguntur.

42 *Vos quoque iste verbis infatuavit*] Cæsar. Quasi fatum esse necesse sit qui pro Cæsare pugnet.

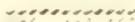
43 *Simul cassidem de capite dejecit*] Hinc intelligitur cassides illas, nostrarum similes, vultum texisse, quas

sensim tandem sequentibus temporibus labore exosi deposuerunt, ut queritur Vegetius I. 20. ‘Qui laborem in portandis veteribus munimentis armorum ferre non possunt, detectis corporibus et vulnera sustinere coguntur, et mortes, et, quod est gravius et turpius, aut capi, aut certe fuga rempublicam prodere.’

maxime tironum: circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare.

17. Cæsar interim, consilio hostium cognito,⁴⁴ jubet aciem in longitudinem quam maximam^r porrigi, et alternis conversis cohortibus; ut una^t post alteram ante signa tenderet. Ita coronam^c hostium dextro sinistroque cornu medium dividit; et unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus cum peditatu, telis conjectis in fugam verit; ^s neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit.^t Idem altera pars equitum peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, ac^a procul hostibus repulsis^v con-vulneratisque, ad sua præsidia sese, sicut erat instructus, recipere coepit.

18. Interim M. Petreius⁴⁵ et Cn.^e Piso^r cum equitibus Numidis m^c electis, peditatuque ejusdem generis^r satis grandi, ex itinere recta^y subsidio suis occurrunt.^z Atque hostes, suis ex terrore firmatis rursusque renovatis animis, legionarios, conversis equitibus^a se recipientes, novissimos adoriri^b et impedire coeperunt, quo minus in castra se reci-perent. Hac re animadversa, Cæsar jubet signa converti,

supra.—^p *longitudine quam maxima* MSS. 3.—^q *et un.* MSS. 2.—^r *corona* Lov. Dorv.—^s *convert.* L. pr.—^t *recepit et fecit* L. pr. V. *fecit etiam* Lov. Dorv. Ita L. pr.—^u Sic MSS. non *et.*—^v *expulsi* Edd. R. M. V.—^w M. L. pr.—^x *electis et ej. gen. desunt* L. pr.—^y *recto* MSS. 5. Edd. R. M. V. male.—^z *concurr.* MSS. 3. Edd. pp. sed V. ad B. G. III. 4. *occurrerunt* L. pr. *vulgo at.*—^a *equis* MSS. 2. *perperam se abest* MSS. plerisque et Edd. pp. *Vase. Gryph. Steph.*—^b *adorri* L. pr.—^c *cohortibus* V. —^d *nauia* MSS. plurimi. *recentis sitis*

NOTÆ

44 *Cæsar interim, consilio hostium cognito]* Quod scilicet in orbem cogi suam aciem et circumveniri vellent, ipse quoque suam aciem in longum exporrexit.

45 *M. Petreius]* De Marco Petreio supra dictum.

46 *Cn. Piso]* Quis fuerit non facile dictu. Commemoratur unus eo nomine a Sallustio, quem ait occisum fuisse in Hispania, atque adeo is esse non potuit; alter a Val. Maximo, qui

non absurde, quoniam nomen et tempus congruit, hic esse putetur, qui Pompeio sua gratia e judicio Manili Crispum eripienti multa et gravia crimina objecit. Interrogatus deinde ab eo cur se quoque non accusaret, ‘Da,’ inquit, ‘prædes Reip. te, si postulatus fueris, civile bellum non excitaturum, etiam de tuo prius quam de Manili capite in consilium judices mittam.’

et medio campo redintegrari prælium. Cum ab hostibus^c eodem modo pugnaretur, nec minus ad manus rediretur, Cæsarisque equites jumenta, ex nausea^d recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad insequendum hostem perseverandumque cursum^e tardiora haberent, dieique pars exigua jam reliqua esset; cohortibus equitibus (que)^f circumdati, cohortatus^g imperat, ut uno ictu contendenter, neque remitterent^h donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorumⁱ essent potiti. Itaque signo dato, cum^j jam hostes languide tela negligenterque mitterent^k, subito immittit cohortes turmasque suorum: atque, puncto^k temporis hostibus nullo negotio campo pulsis, post colleme que dejectis,^l nacti locum atque ibi paulisper commorati, ita uti^m erant instructi,ⁿ leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemque adversarii, male accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt.ⁿ

19. Interim, ea re gesta et prælio diremto,^o ex adversariis perfugæ plures ex omni genere hominum, et præterea intercepti hostium complures equites peditesque: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente et conatu venisse, uti novo atque^p inusitato genere prælii tirones legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo, ab equitatu circumventi opprimerentur: et ita Labienum dixisse pro concione, ‘tantam sese^q multitudinem auxiliorum adversa-

^b Sicut erant edocti.

Lov. Dorv.—^e equitatibusque Lov. Dorv.—^f deest hæc vox vulgo.—^g rem bellum L. pr. male.—^h eis L. sec.—ⁱ deest L. pr. Lov. hoste L. pr.—^j Sic MSS. non negl. tela mittente L. pr. mittendi Lov. Sc.—^k uno p. Edd. R. M. V.—^l collem dej. L. pr. Sc. Lov. Dorv.—^m Sic MSS. non ut.—ⁿ desunt hæc in V. L. sec. Dorv.—^o et Edd. R. M. V.—^p se MSS. plurimi, Edd. pp.—^q adv.

NOTE

47 *Perseverandumque cursum*] Raro exemplo perseverare active dicitur. Ut plurimum enim neutrali in positione dicitur.

48 *Interim ea re gesta et prælio diremto, &c.*] Aliquod verbum desideratur, quod hic non apparet. Manuscriptus Victorinus codex habet, ‘se

ad suas recipiunt munitiones. Itemque adversarii fecerunt, et profugæ plures ex omni genere hominum, et præterea intercepti complures equites peditesque, ex quibus cognitum est, &c. Hic verbum apparet, quod in nostro textu abest, quanquam non nihil etiam desideretur.

‘riis^q subministraturum, ut etiam cædendo in ipsa victoria defatigati vincerentur,’ atque a suis superarentur: quippe qui sine illorum fide sibi consideret; primum, quod audierat, Romæ legiones veteranas dissentire,⁴⁹ neque in Africam velle transire; deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos siveles sibi jam effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum levisque^s armaturæ. Præterea ex fuga prælioque Pompeiano Labienus,^t quos secum a Brundisio transportaverat, equites^u Germanos Gallosque, ibique postea ex hybridis libertinis^v servisque conscripserat, armaverat, quoque uti frenato condocuerat.^w Praeterea regia auxilia, elephantes^y centum et viginti, equitatusque innumerabilis:^x deinde, legiones conscriptæ ex cuiusquemodi genere amplius duodecim.⁵² Hac spe atque ea^x audacia inflammatus Labienus, cum equitibus Gallis Germanisque MDC,^y Numidarum sine frenis octo^z millibus, præterea, Petreiano^a auxilio adhibito, equitibus MC,^b peditem ac levem armaturæ quater^c tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotisque^d compluribus. His copiis^e pridie Non. Jan.⁵⁴ post diem tertium, quam Africam attigit, in

Cæsar L. pr. V. Vasc. M.—^r Sic MSS. et Edd. Ber. Vasc. Gryph. Steph. non fat. cæderentur Lov.—^s equitumque levis Caj. L. sec. Edd. Vett. ante Urs. V. ad c. 48.—^t vulgo deest Lab.—^u milites Lov.—^v elephanti L. pr. Edd. R. M. V. Vasc. Steph. et aliae. quod malim. elephantes Pet. Sc. elephantis V. —^x innumerabiles Pet.—^y deest MSS. 3.—^z DCCC MSS. et Edd. Vett. MDCC M. Ciacc.—^a VII L. pr. Sc.—^b a Petr. Lov. a Petrejo Dorv. L. sec. cui deest auxilio.—^c MSS. omnes MDC Edd. pp. DCCC. Vide ad c. 18.—^d quartum L. pr. vulgo tantis.—^e que abest V. Dorv.—^f c. omnibus Ms. Ciacc. L. sec. Nona-

NOTÆ

49 *Primum, quod audierat, Romæ legiones veteranas dissentire]* A Cæsare.

50 *Ibique postea ex hybridis libertinis]*

Hybridæ mixtum genus, ut canis ex gregario et venatico natus, ut sus ex fero et domestico procreatus; indeque translatione sumta, homo ex liber et servo, vel ex libertino et seruo natus. Hic intelligit Romano patre et matre peregrina natos.

51 *Equoque uti frenato condocuerat]*

Quia Numidæ in regendo equo frenis non utuntur. Unde Virgilio Æn. IV. dicuntur ‘Infreni Numidæ.’

52 *Duodecim]* Sic legendum ex fide MSS. Regiorum duorum, et Victoriini unius. Alii addunt millibus.

53 *Hippotoxotis]* Equitibus sagittariis. Vox est Græca.

54 *Pridie Non. Jan.]* Quarto die Januarii mensis.

campis planissimis purissimisque^f⁵⁵ ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum.^g In eo prælio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

20. Cæsar interim^h castra munire diligentius, præsidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere,^j et a castris alterum eodem, quo tutius ultiro citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tela tormentaque ex navibus in castra comportare: remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum,^k epibatarumque, armare et in castra evocare,^l uti, si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis^m armatura interjecta inter equites suos interponeretur: sagittariisqueⁿ ex omnibus navibus, Ityreis,^o Syriis, et cujusque generis duc-tis in castra compluribus, frequentabat suas copias (audiebat enim, Scipionem post diem tertium ejus diei, quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno et Petreio conjungere, cuius^o copiae legionum octo, et equitum trium^p millium esse nuntiabantur); officinas ferrarias instruere,^q sagittas telaque, ut fierent^q complura, cu-

rum Lov.—^f plurissimisque Sc. L. pr. V. ridicule. V. Cellar.—^g detrimentum Dorv.—^h enim int. L. sec. Edd. R. M. V.—ⁱ præsidiisque Edd. R. M. V. minor. Lov.—^j ducere L. pr.—^k Sic MSS. non Rhodiorumque. et epib. Lov. Edd. Vasc. Gr. post. Steph.—^l convoc. Lov.—^m levi Lov. Edd. R. M. V. armatura L. pr. Lov. Dorv. Ed. Plant. interfici L. pr. interponerentur L. pr. Lov. Edd. R. M. V.—ⁿ sagittariique L. pr. V. Lov. Dorv.—^o eorum L. pr. quorum Lov. Scal. Edd. Vasc. Gr. post. Steph. deest Edd. pp.—^p Sic Urs. Pet. Sc. L. pr. sec. Lov. Dorvill. non IV. milia Edd. R. M. V. nunciabatur V.—^q vulgo sagittasque et t.

NOTÆ

55 *In campis planissimis purissimisque, &c.]* Id est, vacuis ab omni pugnæ impedimento, aut insidiarum suspicione. Sic Livius lib. IV. belli Punici: ‘Postero die signis collatis discriminaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu vera virtute res geri posset.’ Item lib. I. Pomœrium: ‘Est circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Hetrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugu-

rato consecrabant, ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli.’

56 *Ityreis]* Ituræa sive Thraconitis regio Palæstinæ. Ab Hegesippo dicitur Peræa, quam Plinius asperis dispersam montibus, et a Judæis ceteris Jordane amne discretam scripit l. v.

57 *Officinas ferrarias instruere]* Hæc sequentia ad Cæsarem referuntur.

rare,⁵⁸ glandes fundere, sudes comparare, literas in Siciliam nuntiosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes,⁵⁹ cujus inopia in Africa esset: præterea ferrum plumbumque mitteretur. Et animum etiam advertebat, frumento se in Africa, nisi importatitio, uti non posse: priore enim anno, propter adversariorum delectus, quod stipendiarii^t aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida et bene munita comportasse, omnemque regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter ea^u pauca, quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant, reliqua dirui atque^v deleri; et eorum incolas intra^w sua præsidia coëgisse commigrare; agros desertos ac vastatos^x esse.

21. Hac necessitate Cæsar coactus, privatos ambiendo^y et blande appellando aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat, et eo parco^z utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire,^a et ad ternas^b ⁶⁰ cohortes in statione habere, propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum maximus numerus fuit, jubet in plostris^c ⁶¹ deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariae errabundæ male^d vagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum: quas singulas^e scaphæ adversariorum^f complures adortæ incendebant atque expugnabant.

ut f. MSS. 3.—^r materiamque L. sec. congeri Pet. V. L. pr. Sc.—^s que deest L. pr. V. Sc. plurimum ferrum adduceretur.—^t stipendiis Scal. L. pr. militesque Edd. R. M. V.—^u vulgo abest ea.—^v ac Sc. V. Lov. deserit Lov. Dorv. L. sec. ut c. 26.—^w inter Edd. R. M. V.—^x vacuatos V. Edd. R. M. V.—^y obeundo L. sec.—^z castra c. et eo parato Edd. pp. Ber. et abest Dorv.—^a circuire MSS. 2.—^b vulgo alternas, alteras.—^c Sic MSS. Urs. Sc. L. pr. ut c. 75. Reliqui cum Edd. ante Scal. plastris.—^d deest Dorv. vacabant L. pr.—^e singulae. L. pr.

NOTÆ

58 *Sagittas telaque, uti fierent com-plura, curare]* Nisi ad Hellenismum confugiatur, solecismus videbitur. Ms. Regius, Victorinus, et impressus pervertustus, habent sagittæ, quod melius.

59 *Ad arietes]* Eligebantur ad id

abietes et orni.

60 *Ad ternas]* Lipsio videtur repen-dendum alteras, et sex perfectis MSS. reperi alteras.

61 *Plostris]* au in o sæpe conver-titur. Sæpius plastris. Ne invalidi motu ex vehiculo excuterentur.

Hac re nuntiata, Cæsar^c classes circum insulas portusque dispositus;^b quo tutius commecatus supportariⁱ posset.

22. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium^j filium multis verbis assidueque objurgare non desistebat. ‘Tuus,’ inquit, ‘pater istuc^k ætatis⁶² cum esset, et animad-^l vertisset,^l rempublicam^m ab audacibus sceleratisque ‘civibusⁿ oppressam, bonosque^o aut imperfectos, aut exilio ‘multatos, patria civitateque carere; gloria et animi magni-‘tudine elatus, privatus atque adolescentulus,^p paterni ex-‘ercitus reliquiis collectis, paene oppressam funditus et^q ‘deletam Italiam, urbemque Romanam in libertatem vindica-‘vit: idemque Siciliam, Africam, Numidiā, Mauritaniam ‘mirabili celeritate^r armis recepit. Quibus ex^r rebus sibi ‘cam dignitatem, quæ est^s per gentes clarissima notissima-‘que,^t conciliavit; adolescentulusque atque eques Romanus ‘triumphavit. Atque ille non ita^u amplis rebus patris^v ‘gestis, neque tam excellenti majorum dignitate parta, ne-‘que tantis clientelis nominisque claritate præditus, in rem-‘publicam est ingressus: tu contra, et patris^w nobilitate et ‘dignitate, et per te ipse satis animi magnitudine diligentia-‘que præditus, nonne emiteris,^x et proficisceris ad paternas ‘clientelas, auxilium^y tibi reique publicæ atque optimo ‘cuique efflagitatum?^z

23. His verbis hominis gravissimi incitatus adolescen-

Lov.—^f suorum Dory. vulgo incenderant expugnaverant.—^g Cæsari vulgo.—^h disponit L. pr.—ⁱ comport. MSS. 3. possit L. pr.—^j Pompeji MSS. 3. V. ad B. G. 1. 23.—^k istius V. et Edd. ante Urs. male.—^l animadvertissetque Lov. Dorv.—^m hominibus L. pr.—ⁿ senatoresque L. pr.—^o privatusque ad. L. pr. Edd. pp. privatusque atque ad. Lov. Dorv.—^p deest L. pr. Sc. deletaque Lov.—^q velocitate Lov.—^r deest L. pr. Dory. a. r. Lov.—^s desunt q. e. Lov.—^t rarissima clarissimaque Edd. R. M. V. clarissimus notissimusque Lov.—^u tam Edd. R. M. V.—^v patriis Lov. L. sec. Dorv.—^w niteris Edd. R. M. V.—^x et aux. L. sec. Dorv. Edd. Vasc. Gr. post. Steph. Str. et ad aux. Edd. R. M. V.—^y fla-
gitaturum L. sec. efflagitatarum Lov. Dorv. F. efflagitaturus ut c. 25.—

NOTÆ

62 *Tuus, inquit, pater istuc ætatis]*
Testantur Velleius Patercul. et Plu-
tarclius tunc fuisse natum **XXIII** an-
nis, cum Carboni obsistere cœpit.

Animadvertisset remp. &c.] Qua-
les erant Cinna, Carbo, de quibus
vide Plutarchum in vita Pompeii,
item Appianum l. 1.

tulus, cum naviculis^z cujusquemodi generis triginta, inibi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam,^a regnumque Bogudis^b est ingressus; expeditoque exercitu, numero servorum, liberorum, duorum millium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum^c⁶⁴ accedere coepit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio adveniente, oppidani, usque eo passi proprius accedere,^d donec ad ipsas portas ac murum approxinquaret, subito eruptione facta, prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim navesque compulerunt.^e Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius^f naves inde avertit, neque postea littus attigit, classemque ad insulas Baleares⁶⁵ versus convertit.

24. Scipio interim cum iis copiis, quas paulo^g ante demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus, primum Adrumeti castra ponit:^h deinde paucos dies ibi commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii et Labieni copiisⁱ se conjungit: atque, unis castris factis, tria millia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere; ita^k omnes adversarios intra munitiones continere. Quare Cæsariani gravi annona sunt conflectati, ideo, quod nondum neque^l ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat;^m neque per anni tempus⁶⁶ in mari classes sine peri-

^z navibus MSS. 2. cujusmodi L. pr. cujusque modo Scal. generisque Edd. Ald. Vasc. Gr. post. Manut. Steph. Str. Plant. V. ad c. 19.—^a ipse ab Ut. in M. L. sec. Edd. R. M. V. est abest etiam L. pr. V.—^b Bogude L. sec. V.—^c Ascarum L. pr.—^d vulgo eum acc.—^e contul. Lov.—^f abest L. pr.—^g deest Pet.—^h petit Lov.—ⁱ castris L. pr. se cop. MSS. et Edd. qdd. se abest Sc. L. pr. V. cop. copias suas Lov. Dorv.—^j Atque Lov. L. sec. ad aquandi Lov. Bene V. ad VIII. 42. caussa L. pr.—^k et ita Lov. Dorv. Edd. ante Plant.—^l deest L. pr.

NOTÆ

64 *Ascurum*] Africae urbs in Mauritania, quæ tunc erat sub Bogudis imperio.

65 *Ad insulas Baleares*] Baleares mense Januario ineunte ista gerenduæ numerantur a Ptolemæo, qua-

rum incolæ erant optimi jaculatores, de quibus supra dictum.

66 *Neque per anni tempus*] Nam

mense Januario

ineunte ista geruntur.

culo vagari poterant, nequeⁿ amplius millia passuum sex terræ Africæ quoquo^o versus tenebant,^p pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites equitesque, qui multa terra marique bella confecissent, et^q periculis inopiaque tali saepe essent^r conflictati, alga e littore collecta,^s et aqua dulci eluta,^t et ita jumentis esurientibus data,^u vitam eorum producebant.

25. Dum hæc fierent, rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus copiarumque paucitate, non est visum,^v dari spatium convalescendi augendarumque ejus opum.^w Itaque, comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis,^x egressus e regno, ire contendit. P. Sitius^y interim et rex Bochus,^z conjunctis suis copiis, cognito regis Jubæ egressu, propius ejus regnum copias suas^y admoveare, Cirtamque,¹ oppidum ejus regni opulentissimum, adorti pau-

a Sic. n. a S. MSS. et Edd. qdd.—^m esset Dorv. nec L. pr. V.—ⁿ nec Lov. L. sec. Dorv.—^o quaque Edd. R. M. V.—^p tenebat, premebatur Sc. L. pr. Lov. Dorv. Scil. Cæsar.—^q deest Lov. Dorv.—^r solent esse Edd. R. M. V.—^s in l. Edd. R. M. V.—^t elota Lov. Dorv. L. sec. Edd. ante Urs. male.—^u dant jugis V.—^v augendique ej. opes Lov. L. sec.—^w deest L. pr.—^x Bogud vulgo.—

NOTÆ

67 *Alga e littore collecta*] Plutarchus scribit algæ immiscuisse herbæ paululum quam agrestin appellat, vitem albam Dioscorides, idque pro condimento.

68 *Dum hæc ita fierent, rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus copiarumque paucitate, non est visum, &c.]* Magna videtur esse orationis inconsequentialia. Deberet enim esse regi Jubæ visum est. Sed quia visum est positum est pro credidit, rectus causus est præmissus, quasi esset rex Juba credidit.

69 *P. Sitius*] Exulabat ab Italia ob conjurationem, ut puto, Catilinæ. Nam apud Sallustium Catilina popularibus suæ conjurationis dicit in Mauritania esse cum exercitu P. Sitini Nucerinum, consilii sui participem; nactusque is exules aliquot, ex

Hispania in Mauritiam transiit, ubi non segnem operam Boccho regi præstabat, quam tandem Cæsari obtulit, sed tam opportunam, ut Dio dicat ab aliquo Deo missum fuisse videri, cum nullum haberet ante a Cæsare beneficium, immo nec esset ipsi cognitus, eoque tempore Cæsarem juvit, ut salutem attulerit. Is tandem ab Arabione Manassis regis filio fuit interemitus, ut testatur Appianus l. IV.

70 *Bochus*] Erat Mauritaniae rex Cæsaris amicus, de quo supra.

71 *Cirtamque*] Cirta Numidiae metropolis, Massinissæ quondam regia, Plinius et Mela coloniam Sittianorum vocant. Forte ab hoc P. Sitio est eo deducta. Constantine nomen huic inditum, ut scribit Aurelius Victor, atque hoc nomen adhuc retinere

cis diebus pugnando capiunt,^z et præterea dñō oppida Gætulorum:^z quibus cum conditionem ferrent,^a ut oppido excederent idque sibi^b vacuum transderent, conditionemque repudiassent, postea ab eis^c capti interfictique sunt omnes. Inde progressi,^d agros oppidaque vexare non desistunt.^e Quibus rebus cognitis, Juba, cum jam non longe ab Scipione atque ejus ducibus abesset, capit consilium, satius esse, sibi suoque regno subsidio ire,^f quam, dum alios^g adjuturus proficisceretur, ipse suo^h regno expulsus,ⁱ forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se^j recipere atque auxilia etiam ab Scipione^k abduxit, sibi^l suisque rebus timens, elefantisque triginta relicta, suis finibus oppidisque suppetias profectus est.

26. Caesar interim, cum de suo adventu^m dubitatio in provincia esset, neque quisquam crederet, ipsum, sed aliquemⁿ legatum cum copiis in Africam venisse, conscriptis literis circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis^o profugere, et in castra Cæsaris devenire, et de adversariorum ejus^p crudelitate acerbitateque commemorare cœperunt. Quorum lacrymis querelisque Cæsar commotus, cum antea constitisset in stativis castris, æstate inita, cunctis copiis auxiliisque actis,^q bellum cum aduersariis suis gerere instituit,

^y abest Edd. R. M. V.—^z *adortus capit Pet. Sc. L. pr. V.—^a ferret Lov. V. offerret L. pr.—^b deest Edd. R. M. V. cederent Lov.—^c eo Pet. L. pr. ab eis desunt V. interfici sunt L. pr.—^d progressus Pet. L. pr. V.—^e destitit Pet. L. pr. desunt V.—^f fore L. sec.—^g ipse al. Edd. R. M. Absunt al. adj. prof. a Ven.—^h deest Edd. R. M. V.—ⁱ pulsus L. pr.—^j abest V. Lov. vulgo recepit.—^k Sic MSS. nen ab Sc. etiam a Srip. L. sec. Edd. qdd.—^l sibique L. sec. ab suis r. Lov. suis r. modo Edd. R. V. M.—^m ita MSS. et Edd. qdd. non c. d. s. ad. int.—ⁿ deest Edd. pp.—^o Abest Lov. fugere L. pr.—^p suorum Edd. R. M. V. vulgo acerb. crud. contra MSS. ordinem.—^q vulgo coactis, accitisi, et*

NOTÆ

contendunt. Equitum millia x, peditum xx facile emittebat; teste Strabone.

72 *Gætulorum*] Gætuli parebant regi Jubæ, ut videtur, maxima tamen pars eorum vaga erat; primi, teste

Sallustio, Africæ populi cum Libybus ex Punicorum annualium fide, asperi incultique, carne ferina et pabulo, ut pecora, vescentes; unde eorum posteri multa avita adhuc retinebant.

literisque celeriter^t in Siciliam ad Allienum^v et Rabirium^t Postumum⁷³ conscriptis et per catascopum⁷⁴ missis, ^c ut
 sine mora aut ulla^y excusatione hyemis ventorumque
 quam celerrime exercitus sibi^w transportaretur: Africam
 provinciam^x perire funditusque everti ab^x suis inimicis:
 quod nisi celeriter sociis foret subventum, praeter ipsam
 Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se recipere
 rent, ab illorum^z scelere insidiisque reliquum futurum.
 Atque ipse in tanta erat festinatione et expectatione, ut
 postero dic, quam misisset literas nuntiumque in Siciliam,^y
 classem exercitumque morari diceret, dies noctesque^b oculos
 mentemque ad mare dispositos directosque haberet.
 Nec mirum: animadvertebat enim^c villas exuri, agros vastari,
 pecus diripi, trucidari,^d oppida castellaque dirui^e dese-
 rique, principes civitatum aut interfici aut in catenis teneri,
 liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi;^f iis se
 in miseriis, suamque fidem implorantibus, auxilio propter
 copiarum paucitatem esse^g non posse. Milites interim^h in
 opere exercere, castra munire,ⁱ turres, castella facere, moles-
 que jacere in mare non intermittere.

27. Scipio interim elephantes^j hoc modo condocefacere
 instituit.⁷⁵ Duas instruxit acies: unam funditorum contra
 elephantes, quae quasi adversariorum locum obtineret, et
 contra eorum frontem adversam lapisillos minutos mitteret:

deest suis.—^r abest Lov.—^s missis ad A. et dein mittit Scal. L. pr.—^t et ad R: L. pr. bene.—^u catascopum Ciacc: sathascopum Edd. pp. Catoscopum L. pr. Carascopum Dorv. V. Ciaccon. ut et B. G. iv. 26.—^v ulla m. Edd. R. M.—^w Sic MSS. non ex. sibi q. cel. celeriter L. pr.—^x transp. in Africam pr. L. pr. prov. deest Lov.—^y Ita MSS. plerique. non a.—^z eorum Dorv. Edd. R. M. —^a desunt in Sic. L. pr.—^b Ita MSS. non noctes d.—^c deest Lov.—^d vulgo trucidarique, et principesque.—^e dirimi V.—^f obripi Pet. V.—^g sese Lov. Dorv. se esse V. L. sec. —^h cum Pet.—ⁱ atque castra m. MSS. 6. et Edd. pp. turresque et c. Edd. pp. et cast. L. sec.—^j Ita MSS. et Edd. Vett. plerique, non elephantes.—^k ordine

NOTÆ

73 Rabirium Postumum] Rabirius de quo supra, quem antea in Siciliam miserat ad secundum commeatum transportandum.

74 Catascopum] Catascopus vox

Græca, quæ exploratoriam navem significat.

75 Scipio interim elephantes hoc modo condocefacere instituit] Plinius VIII. 8. his consentanea scribit.

deinde in ordinem elephantos constituti :^k post illos autem aciem suam instruxit, ut, cum ab^l adversariis lapides mitti cœpissent, et elephanti perterriti se ad suos convertissent,^m rursus a sua acie lapidibus missis, eos converterent adversusⁿ hostem; quod ægre tardeque fiebat: rudes enim elephanti, multorum annorum doctrina usque vetusto vix edocti, tamen communi periculo^o⁷⁶ in aciem producuntur.^p

28. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Virgilius,^q prætorius,^r qui Thapsō⁷⁷ oppido maritimo præerat, cum animadvertisset, naves singulas cum exercitu Cæsaris, incertas locorum atque castrorum suorum, vagari, occasionem nactus, navem,^t quam ibi habuit^u actuariam, militibus complet et sagittariis, et^v eidem scaphas de navibus adjungit, ac singulas naves Cæsarianas consecrari cœpit. Et, cum plures abortus esset, pulsus fugatusque inde discessit. Sed cum nec sic desisteret^w periclitari, forte incidit in^x navem, in qua erant duo Titii,^y Hispani adolescentes, tribuni legionis quintæ, quorum patrem Cæsar in Senatum legerat, et cum his T.^z Sallienus, centurio legionis ejusdem,⁷⁸ qui M. Messallam^a legatum⁷⁹ obsederat^b Messanæ, et seditiosissima oratione apud eum^c est usus; idemque^d pecuniam et ornamenta triumphi Cæsaris retinenda et custodienda curaverat,^e et ob has causas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adoles-

eleph. instituit L. pr. Lov. Dorv. —^l deest præpos. in Lov. Voss. —^m receperissent L. pr. —ⁿ Sic MSS. plerique et Edd. Vasc. Steph. non *adversum*. —^o prælio L. pr. —^p educ. Dorv. —^q Vergil. MSS. et Edd. qdd. —^r Ita Cuj. Pet. Leid. pr. V. Urs. Edd. R. M. V. Scalig. et seqq. alii male *Petronius* et vulgo *Thapsō*. —^s animadverteret L. pr. Sc. —^t navim Edd. Vett. —^u habet Dorv. —^v vulgo deest et. —^w desisteret Dorv. —^x abest Lov. —^y vulgo *Titi* et infra *Titus*. —^z Abest T. a. V. Confer c. 54. *Sallienus* Pet. Sc. at V. Manut. —^a *Messalem* Sc. L. pr. —^b obsiderat L. sec. V. —^c ap. e. desunt Lov. —^d vulgo additur et. —^e curarat L. pr. V. Lov. —^f sunt

NOTÆ

76 Tamen communi periculo, &c.] Communi suorum militum et hostium.

77 *Thapsō*] *Thapsus* Africæ proprie dictæ oppidum.

78 T. *Sallienus*, centurio legionis ejusdem] Cæsarianus erat, sed in seditione multa adversus Cæsarem ad miserat.

79 *M. Messallam legatum*] Cæsaris.

centibus, ne repugnarent, seseque Virgilio transderent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, custodibus transditi, et post diem tertium sunt^g interfici. ⁸⁰ Qui cum ducerentur ad necem,^h petisse dicitur major Titius a centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos.

29. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus, quotidie minutisⁱ præliis inter se depugnare non intermittunt: ^k nonnunquam etiam Germani Gallique Labienani^l cum Cæsar's equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus tribus,^{s¹} oppugnare, ac vi^m irrumpere conabatur: quod abⁿ defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi et tormentorum multitudinem, facile et sine periculo defendebatur. Quod^o ubi saepius ejus equitatus facere non intermittebat, et cum forte ante portam^p turma densa astitisset; ^q scorpione⁸² accuratius missio, atque eorum decurione percusso,^r et ad decumanam⁸³ defixo, reliqui perterriti, fuga se

tr. L. pr.—^g deest L. pr. Lov.—^h mortem Pet.—ⁱ Sic MSS. o. mutuis Edd. ante Urs. præter Beroald. V. c. 51. et Manut. vulgo etiam pugnare.—^k intermitterent L. pr.—^l Sic MSS. plerique, non Labieniani.—^m deest Pet. male. —ⁿ a MSS. et Edd. qdd.—^o Quos Lov. dein vulgo contra MSS. et Edd. alias ejus f. eq. sœp. ejus abest a Dorv. facile L. sec. stare Lov. Dorv.—^p portum L. sec. Edd. quæd.—^q obstisset L. pr. non male.—^r perculo MSS. 3.—^s Exulat

NOTÆ

80 Post diem III. sunt interfici] Ideo tam crueles in bello civili, quia, præterquam quod amicorum, postquam inimici sunt facti, quam ignoratum majora sunt odia, intercives non dabantur captivitatem.

81 Saserna cum cohortibus III.] Pauso supra scriptum hunc Lepti relicum cum cohortibus VI. Sed poterant III aliae alio esse missæ, aut inde aliqua de causa deductæ.

82 Scorpione] Vegetius manubalitatem vocat, quæ a viro uno dirigebatur.

83 Decumanam] Decumana est scu-

tum amplissimum, ita dictum quod es- set ut decumanus fluctus. Auctor Festus lib. de veterum verborum significatione. Censeo tamen hic esse mendum, atque adeo decumanea portæ castrorum fieri mentionem, quæ teste Veget. I. 23. post prætoriam est, ut est supra dictum. MSS. duo Regii et Victorinus unus codex habent ad terram, quæ verisimilior est lectio. Illa porro lacuna potuerit esse scriptum, quod habet Plutarchus, neque hic legitur, Numidas intervenisse equitibus Cæsar's, dum commisissent equos servis, seque saltatione et can-

in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare.

30. Scipio interim sere^s quotidie non longe at^t suis castris passibus ccc^u instruere aciem, ac, majore diei parte consumta, rursus se^v in castra recipere. Quod cum saepius fieret, neque ex Cæsar's castris quisquam prodiret, neque propius ejus copias^w accederet; despecta patientia Cæsar's exercitusque ejus, universis cepitis productis elephantisque turritis triginta ante aciem instructis, quam latissime^y potuit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore^z progressus, h^uud ita longe a Cæsar's castris constitit in campo.

31. Quibus rebus cognitis, Cæsar jubet milites, qui extra munitiones^x processerant, quique pabulandi, aut lignandi,^b aut etiam muniendi gratia vallem petierant, quique ad eam rem^c opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore^d se recipere, atque in opero consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paulo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatu^e edicit, uti suo quisque loco paratus armatusque præsto esset. At hæc non ipse per se coram,^f cum de vallo prospecularetur;^g sed mirabili peritus scientia bellandi,^h in prætorio sedens, per

L. pr.—^t ab Edd. qdd. recentes.—^u cccc L. sec.—^v deest L. pr. *recepit* L. sec.—^w ej. cop. desunt Pet.—^x elephantibusque Dorv.—^y mitissime Lov.—^z temporis Lov.—^a munitionem minutatim modeste Lov. Dorv. L. sec. ex inferioribus.—^b lignandique Lov. Dorv. L. sec.—^c vulgo vallum p. quæque ad eandem r.—^d e t. V. ac timore Dorv.—^e equitatu Dorv. dicit L. sec. Mox quisque suo vulgo.—^f deest L. sec.—^g vulgo perspec.—^h erant Ed. R. V. M. V. ad præf.

NOTÆ

tu Afri ejusdam oblectarent, quod nisi Cæsar et Asinius Pollio succurrissent, actum erat de summa belli.

84 *Mirabili peritus scientia bellandi]* Reponendum e Lipsio videtur penitus. Sed perperam. Nam omnes Ms. co-

dices constanter habent *peritus*. Tum Latinam esse locutionem alia Cæsar's loca docent. Sic lib. III. de bello civili legitur: 'Usu periti ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt.'

speculatores et nuntios imperabat, quæ fieri volebat: animadvertebat enim, quanquam magnis essentⁱ copiis adversarii freti, tamen saepe a se fugatis, pulsis perterritisque, et concessam vitam, et ignota peccata;⁸⁵ quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum^j inertia conscientiaque animi victoriae fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam: tum^k egregiae munitiones castrorum, et^l valli fossarumque altitudo, et^m extra vallum styli cæci,⁸⁶ mirabilem in modum consiti, velⁿ sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum,⁸⁷ ceterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc^p propter exercitus sui præsentis paucitatem et tirocinium præparaverat; non, hostium vi et metu^q commetus, patientem se timidumque hostium opinioni præbebat. Neque idecirco copias, quanquam erant paucae tironumque, non educebat in aciem, quod victoriae suorum^r diffideret; sed referre arbitrabatur, cujusmodi victoria esset futura:^s turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis tantisque exercitibus devictis,

l. VIII.—ⁱ territisque Edd. R. M. V.—^j eorum Edd. R. M. V.—^k cum Edd. R. M. V. tamen L. pr. tam L. sec.—^l atque MSS. 3. deest τὸ et in Lov. bene.—^m abest Dorv. a m. pr.—ⁿ quæ Lov. Dorv. ut Edd. R. M. V. Flor. prohiberent eadem.—^o et catap. L. sec. Edd. R. M. V.—^p at hoc V.—^q et m. exulant a L. pr.—^r deduc. L. pr. duo L. sec. Edd. R. M. V.—^s quia v. sue Lov. Dorv. confid. V.—^t ventura Lov.—^u ita Edd. R. M. V.—

NOTÆ

85 Concessam vitam, et ignota peccata] Et ad Massiliam, Corfinium, Ilerdam, immo et apud Pharsalum.

86 Et extra vallum styli cæci] Cæcus dicitur qui non videt aut non videtur, quorum stylorum modus describitur lib. VII. de bello Gallico. Ferrea acumiina erant, in quæ se in duebant incanti.

87 Catapultarum] Catapulta eadem quæ balista, sed diversis æstatibus diversa fuerunt nomina: tela mittit et ligna, necnon lapides. Aliæ erant

majores, aliæ minores, quarum descriptio legitur apud Ammianum a nobis supra commemorata. Hujus tanta vis tormenti erat, teste Hegesippo, ut percussi hominis occiputum usque ad tertium stadium excutetur; mulieris quoque gravide in utero percussæ, supra stadii dimidium de intima sede genitalis secreti infans excuteretur. De cuius effigie consule Vitruvium x. 19. qui eam fuse describit.

tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum suorum, ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque^u constituerat, gloriam exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurisset.

32. Scipio interim, paulisper, ut ante^v dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur, paulatim reducit suas copias in castra, et, concione^w advocata, de terrore suo⁸⁸ desperationeque exercitus Cæsarialis verba facit, et, cohortatus^x suos, victoriam propriam⁸⁹ se eis brevi datum pollicetur. Cæsar jubet milites^y rursus ad opus redire, et per causam munitionum, triones in labore defatigare non intermittit.^z Interim Numidæ Gætulique^a diffugere quotidie ex castris Scipionis, et, partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi majoresque eorum beneficio C. Marii usi^b fuisse, Cæsaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere ceteratim non intermittunt.^c Quorum ex numero electis hominibus, illustrioribus Gætulis, et literis^d ad suos cives datis, cohortatus, uti^e manu facta se suosque defenderent, et^f ne suis inimicis adversariisque dicto auditentes essent, mittit.

33. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Achilla,^g

^v antea MSS. 4.—^w convocatione Lov.—^x cokortans L. pr.—^y militem Edd. R. M. V. non male.—^z ut &c. intermittat L. sec. caussas Lov.—^a Sic vulgo addito que.—^b deest Lov.—^c intermittebant L. sec. Edd. R. M. V.—^d vulgo illustriores Getulos litt.—^e Sic L. pr. V. non ut.—^f deest MSS. 4.—^g si Sc. Lov.—^h ei Lov.

NOTÆ

88 *De terrore suo*] Quem ipse Cæsarianis incusserat.

89 *Victoriam propriam*] Sic apud Virgil. Æn. vi. ‘propria hæc si dona fuissent.’ Quod Servius interpretatur *perpetua*, quæ non cladis alterius subsequentis labe corrumpatur, ut aliquando fit. Sic passim auctores Latini. Hebræi dicunt *in finem ἀνταλλάσσειν*, *Lanesach*.

90 *Quod ipsi majoresque eorum beneficio C. Marii usi fuisse*] Suetonius

Plutarchusque id ipsum testantur: nempe Julianam amitam Cæsaris fuisse uxorem majoris Marii. Id porro factum est, cum Marius consul Jugurtham Numidiæ regem devicit.

91 *Ex Achilla*] Quia nullibi tale urbis nomen appetet, videtur esse, quæ a T. Livio et Strabone dicitur *Acolla*, facilis enim est permutatio i in o. Urbs est maritima Africæ proprie dictæ.

civitate libera, etiam undique ad Cæsarem veniunt, ‘ seque
‘ paratos, quæcumque imperasset, et libenti animo facturos’
pollicentur: ‘ tantum orare et petere ab eo, ut sibi^{is} præ-
‘ sidium daret, quo tutius id et sine periculo facere possent;
‘ se et frumentum, et quæcumque res eis^h suppeteret, com-
‘ munis salutis gratia subministratuross.’ Quibus rebus facile
a Cæsare impetratis, præsidioqueⁱ dato, C. Messium, ædi-
litia functum potestate,⁹² Achillan jubet proficisci. Quibus
rebus cognitis, Considius Longus,^j qui Adrumeti cum duabus
legionibus et equitibus septingentis præerat, celeriter ibi^k
parte præsidii relicta, cum octo cohortibus ad Achillan ire
contendit. Messius, celerius^l itinere confecto, prior Achil-
lan cum cohortibus pervenit. Considius interim,^m cum ad
urbem cum copiis accessisset, et animadvertisset, præsidium
Cæsaris ibi esse, non ausus periculum suorum facere,ⁿ nulla
re gesta pro^o multitudine hominum, rursus Adrumetum se^p
recipit: deinde, paucis post diebus equestribus copiis ab^q
Labieno adductis, rursus Achillitanos,^r castris positis, obsi-
dere coepit.

34. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis
ante diebus missum a Cæsare^s cum classe demonstravimus,
Cercinam^t pervenit. Cujus adventu C. Decimius, quæ-
storius,⁹³ qui ibi cum grandi familiae suæ præsidio præerat

Dorv. L. sec. Ceterum hic nos destituit Codex Lovan.—ⁱ que abest Dorv.—
^j Longinus L. sec. Edd. R. M. V.—^k deest L. pr. Mox vulgo ad exulat.—
^l celeriter Leidd.—^m abest Dorv.—ⁿ vulgo a. periculo suo rem f.—^o præ Edd.
R. M. V.—^p se Adr. MSS. et Edd. qdd. se abest L. pr. recepit MSS. 3.—^q ita
MSS. meliores et Edd. pp. non a.—^r vulgo Acillanos.—^s desunt Dorv.—^t Sic
cap. 8. non Cercinam. V. Pintian. ad Mel. II. 7, 59. Cerninam Sc. Leidd.

NOTE

92 C. Messium, ‘ædilitia functum
potestate] Ejus ædilitatis est testi-
monium apud Valer. Maximum II. 5.
cum ait hoc Messio ædili, faciente-
que ludos Florales, populum ut pro
more nudarentur mima, præsente
Catone, flagitare erubuisse. Ædili-
tius porro dicebatur qui ædilis fuerat.
Hic magistratus sacrarum privata-

rumque ædium curam gerebat. Ci-
cero III. de Legibus: ‘ Suntoquæ
ædiles curatores urbis, annonæ, ludo-
rumque solennium, ollisque ad am-
pliorem gradum is primus ascensus
esto.’

93 Quæstorius] Qui fuerat quæstor,
atque dignitate ampliore.

commeatui, parvulum navigium nactus descendit, ac se fugæ commendat.^u Sallustius interim prætor, a Cercinitanis receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim proconsul⁹⁴ e Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII et XIV, et^v equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naves, ventum secundum nactæ, quarto die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar, duplii lætitia ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis exhilaratis annonaque levata, sollicitudinem^w deponit, legiones equitesque, ex navibus egressos,^x jubet ex languore nauseaque reficere,^y dimissos in castella munitionesque disponit.

35. Quibus rebus Scipio, quique cum eo erant,^y commirari et requirere: C. Cæsarem,^z qui ultro consuesset bellum inferre ac lacessere prælio, subito commutatum non^a sine magno consilio suspicabantur. Itaque^b ex ejus patientia in magnum timorem conjecti, ex Gætulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibusque propositis,^c pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt. Qui simul^d ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba^e proloqui. Potestate facta, ‘Sæpenumero,’ inquiunt, ‘imperator, complures Gætuli, qui sumus clientes C. Marii, et propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione quarta^f et sexta, ad te voluimus in tuaque^g præsidia confugere; sed custodiis

Cereninam Edd. pp. Cernam Dorv.—^u desunt hæc L. pr. *fuga Dorv.*—^v Abest et a L. pr.—^w vulgo *annonaque l. sollicitudine.*—^x egressis Sc. *egressus* Edd. qdd.—^y vulgo *essent.*—^z V. ad B. Civ. I. 1.—^a illud non L. sec. Edd. R. M. V. —^b ita eadem.—^c specie *fuga* L. pr.—^d simulatque Edd. Vasc. Gr. post. Steph. Str. male.—^e *Vera* Edd. eadem. *verba sine per.* Pet. L. pr.—^f III L. pr. IV

NOTÆ

94 *Allienus interim proconsul]* Si-

Nausea est ægritudo quæ navigantibus ex navis jactatione oritur, a nave dicta.

95 *Ex languore nauseaque reficere]*

equitum Numidarum, quo^h id sine periculo minus faceremus,^a impediabamur. Nunc, data facultate, pro speculatoribus missi abⁱ Scipione, ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus, num^j quæ fossæ aut insidiæ elephantis ante castra portasque valli factæ essent; simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparationemque^k pugnæ cognosceremus, atque ei^l renuntiaremus.^m Qui, collaudati a Cæsare, stipendioque donati,⁹⁶ ad reliquos perfugas deducuntur: quorum orationem celeriter veritas comprobavit. Namque postero die ex legionibus iis, quas Gætuli nominaverunt,^m milites legionarii complures abⁿ Scipione in castra Cæsaris perfugerunt.^o

36. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat,⁹⁷ delectus quotidie libertinorum,⁹⁸ Afrorum, servorum denique, et cujusquemodi^p generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant,^q habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdræ,^r in quo tritici modium¹⁰⁰ millia ccc comportata^s fuerant a negotiatoribus

^a Quominus id sine periculo faceremus.

et vii L. sec.—^g que abest L. pr. non male.—^h quod L. pr.—ⁱ Ita L. pr.—^j Abest L. sec. Edd. R. M. V.—^k præpar. Dorv.—^l eis L. sec. Dorv. Edd. R. M. his L. pr.—^m nominarunt Leidd. Dorv nominaverant Edd. qdd.—ⁿ ita L. pr. Dorv.—^o profug. L. pr. Dorv. Edd. R. M. V. sed V. ad v. 45.—^p cujuscumque L. sec. sed V. ad c. 19.—^q possent L. pr. Reg. bene. hab. atque desunt Dorv. atque exulat a L. sec.—^r vulgo Tisdro.—^s comportati L.

NOTÆ

96 *Stipendioque donati*] Stipendium aliud nihil est quam munera.

97 *M. Cato, qui Uticæ præerat*] Hoc oppidum, excisa Carthagine, primarium fuit Africæ, quod propter ejus civium in Cæsarem studium diruere cupiebant Pompeiani, et præcipue Juba rex: sed dissentiente Catone, nihil tutius aut consultius putaverunt, quam ut ipsi traderetur. Testes Livius et Strabo.

98 *Libertinorum*] Libertini dice-

bantur qui ex libertis nati erant. Liberti autem erant servi libertate donati.

99 *Tisdræ*] Tisdræm vocat Plinius Tisdritanum oppidum.

100 *In quo tritici medium*] Manuscripti Regii codices duo, et Thuanus unus habent in quod, qui legitimus est ordo. Sin est scribendum quo, de-lendum erit in. De medio supra dictum.

Italicis aratoribusque, ad Cæsarem venere,^t ‘quantaque copia frumenti apud se sit,’ docent; simulque orant, ‘ut sibi præsidium mittat, quo facilius et frumentum et copiæ suæ conserventur.’ Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumque brevi tempore se missurum dixit; cohortatusque^u ad suos cives jubet proficisci. P. Sitius¹⁰¹ interim, cum copiis Numidiae fines ingressus, castellum, in monte loco munito locatum,^v in quod Juba belli gerendi^w gratia et frumentum et res ceteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

37. Cæsar postquam legionibus veteranis duabus, equitatū, levique armatura, copias suas ex secundo commeatu auxerat, naves sex onerarias statim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse vi. Kal. Febr.¹⁰² circiter vigilia prima imperat, speculatores apparitoresque omnes ut sibi præsto essent. Itaque, omnibus insciis neque suspicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex castris^x educi, atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo ipse præsidium habuit, et quod primum ad amicitiam ejus accessit. Inde parvulam proclivitatem^y digressus, sinistra parte campi propter mare legiones dicit.^z Hic campus mirabili planicie patet millia passuum quindecim;^a quem jugum ingens, a mari ortum, neque ita praecultum,^b velut theatri efficit speciem.¹⁰³ In hoc jugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulæ tur-

pr. a m. sec. fuerunt L. sec.—^t venire Pet. non male. Vide ad c. 25. Paulo ante It. oratores ad C. L. sec. Edd. R. M.—^u cohortatosque Dorv. cives abest a L. pr.—^v castello in montis l. m. locato vulgo.—^w belligerandi L. pr. ut alibi pro b. gerundi. V. ad l. VIII. in f.—^x extra castra Pet. L. sec. Ed. Ber. a c. Dorv. Edd. R. M. V. sese L. pr.—^y decl. L. sec. Edd. Vasc. Steph. aliaque. ^z educit L. sec. Edd. ante Urs.—^a XII. Scal. L. pr. quod Dorv. L. sec.—^b prælatum Edd. R. M. V.—^c præv. Dorv. Edd. R. M. V.—^d quas ap. ultime

NOTE

101 *P. Sitius]* De quo supra dictum in Jubæ regnum conjunctis cum Bodge copiis impressionem fecisse.

102 *vi. Kal. Febr.]* xxvii. die Januarii.

103 *Velut theatri efficit speciem]* Cum Vitruvius de Architect. v. 6. 8. theatrum referre formam hemicycli scripserit, sequitur illum campum fuisse semirotundum.

res speculæque singulæ perveteres^c erant collocatae: quarum apud ultimam^d præsidium et statio fuit Scipionis.

38. Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, ascendit, atque in unumquemque collem¹⁰⁴ turres^f castellaque facere cœpit, (atque ea^g minus semihora effecit,) et postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse præsidium stationemque Numidarum; paulisper^h commoratus, perspectaqueⁱ natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit, brachiumque medio jugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, jubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt,^k equitatu omni ex castris educto acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus^l mille progrediuntur, pedestremque copiam¹⁰⁵ in secunda acie, minus passus^m CD a castris suis, constituunt.

39. Cæsar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. Cum jamⁿ non amplius passuum^o MD inter hostium aciem suasque munitiones esse animadvertisset, intellexissetque, ad impediendos^p milites suos et ab opere depellendos hostem^q propius accedere, necesseque^r haberet, legiones a manitionibus deducere: imperat turmæ Hispanorum, ad^s proximum collem propere accurrerent,

num Dorv. apud quos ultimum L. sec. Reg. Edd. R. M. Ber. sed V. cap. seq. quare L. pr.—^e post L. pr. Sc. Dorv.—^f turrem Pet. L. pr.—^g eo Sc. L. pr. eas Dorv. efficit vulgo. et dein exulat a L. pr. Sc.—^h Cæsar. MSS. o. præter Petav. et Edd. pp. item Vasc. Gryph. Steph. e Glossa.—ⁱ que abest Scal.—^j deest Pet.—^k animadverterant Pet. L. pr.—^l passibus L. sec.—^m passibus L. sec. sed V. c. 41. IV. 37. VIII. 10. a c. s. desunt L. pr.—ⁿ Sic L. pr. non jam q.—^o passibus Vasc. Gr. post. Steph. Str. V. B. Alex. c. 69. m L. sec. Dorv. Edd. R. M. V. Al. cc vel d. Vasc. margo.—^p impediendum Dorv.—^q hostes L. sec. Edd. R. V. M.—^r et nec. Dorv. que deest L. pr.—

NOTÆ

104 *Atque in unumquemque collem]* Sic lego transpositis virgula punctisque: ‘Postquam Cæsar ad jugum de quo docui, ascendit, atque in unumquemque collem; turrem castellaque facere cœpit.’ Hoc probat id quod

subsequitur: ‘Postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum.’

105 *Pedestremque copiam]* Raro in singulari numero.

præsidiumque inde deturbarent, locumque caperent; cōdemque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter, Numidas adorti, partim^t vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt, locoque^u sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertisit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit,^v atque suis fugientibus suppeditias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copiis longius jam^w abscessisse; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit.

40. Erat in eo^x campo, ubi ea res gerebatur,^y villa permagna, quatuor turribus exstructa, quæ Labieni prospectum impeditiebat, ne posset animum advertere,^z ab equitatu Cæsarisi se intercludi. Itaque non prius vidiit turmas Julianas, quam suos cædi a tergo sensit.^a Ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique, qui restiterant, ex superiore loco et post tergum circumventi, fortiterque resistentes,^b concidunt universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animum adverterunt: metu ac^c terrore obcaecatae, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea, Scipione ejusque^d copiis campo collibusque exturbatis atque in castra compulsi, cum receptui Cæsar cani jussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animadvertisit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus^e auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio^f pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant; nonnulli, qui ex Curionis prælio capti conservatique parem gratiam in fide partienda præstare voluerant.^g Horum corpora, mirifica specie¹⁰⁶

^s vulgo *ut ad.* —^t *partem* Ed. Gryph. —^u *locumque Sc. a m. pr. V. c. 36.* —^v *advertisit L. pr. V. c. 23.* —^w vulgo *abest jam.* —^x *uno L. sec.* —^y *ageb. L. pr. V. ad B. G. III. 28.* —^z Sic L. pr. et statim, non *animadve.* V. ad B. G. I. 24. —^a *sentit* MSS. —^b *restantes Sc. L. pr. non male.* —^c *atque L. sec.* —^d *suisque L. sec. in c. Dorv. Edd. R. M. V. que abest Dorv.* —^e *Labieni scil. quod reponit Gland.* —^f *deest Pet.* —^g *noluerant L. pr. voluerunt Ed. Elz.*

NOTÆ

106 *Horum corpora mirifica specie, &c.] De quibus sic habet Pausanias*

amplitudineque, cæsa toto campo ac prostrata diverse^h jacebant.

41. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidiis cohortes eduxit,ⁱ atque omnes suas copias in campo instruxit.^j Scipio, suis male acceptis, occisis convulsatisque,^k intra suas continere se munitiones coepit. Cæsar, instructa acie,^l secundum insimas jugi radices, propius munitiones leniter accessit. Jamque minus mille passuum^m ab oppido Uzita,ⁿ quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ, cum Scipio, veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari^o reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consuebat,^o eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa ex instituto suo, prima equestri turmatim directa,^p elephantisque turritis interpositis^q armatisque, suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertisit, arbitratus, Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo loco, quo paulo ante commemoravi, ante oppidum constitutit, suamque aciem medium eo oppido texit; dextrum sinistrumque cornu,^r ubi elephanti erant, in conspectu^s patenti adversariorum constituit.

42. Cum jam prope solis occasum Cæsar expectayisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi proprius se^t animadvertisset; locoque magis se defendere, si res coëgisset, quam in campo cominus consistere audere;

^{—h} diversa L. sec. deest Dorv. Edd. R. M. V. male.—ⁱ vulgo deducit.—^j exstruxit Dorv.—^k Sic MSS. Urs. Pet. Sc. Leidd. Dorv. Ed. Ber. ut c. 5. 7. 39. 52. et passim. vulgo vulner.—^l instructam aciem L. pr. Dorv.—^m passibus L. sec., —ⁿ ad aquari L. sec. Dorv. Edd. R. M. V. ad VIII. 42.—^o ita MSS. o. et Edd. pp. non consueverat.—^p directa L. pr.—^q inpositis L. pr.—^r cornum Scal.—^s conspectum Dorv.—^t deest L. pr. cum advert. L. sec. advert. Dorv. fors. rur-

NOTÆ

in Phocicis: Εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλως οἱ Κελτοὶ μακρῷ πάντας ὑπερηρκότες μῆκει τοὺς ἀνθρώπους: Sunt alioqui Galli longe magnitudine superantes ceteros homines. Gallos corpora plusquam humana habere memoriæ prodidit Jornandes, celsioris staturæ Ammianus, proceræ Livius, molles alboque corpore facit

Strabo. Sed gentem hanc adulteraverunt suis coloniis Romani, nec tantummodo coloniis, sed matrimoniis, et furtivis aut violentis passim concubitibus.

107 Uzita] Uzitam Strabo tradit esse eversam a Cæsare in bello quod adversus Scipionem gessit in Africa.

non est visa ratio proprius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque medium aciem suam oppido texisse; sibique difficile factu^w esse intellexit, simul et oppidum uno tempore oppugnare, et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare, praesertim cum milites a mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis^v copiis in castra, postero die proprius eorum aciem instituit^w exporrigere munitiones.

43. Interim Considius, qui Achillan octo cohortibus stipendiariis^x Numidis Gætulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus praeerat, diu multumque expertus, magnisque operibus saepe admotis, et^y iis ab oppidanis incensis, cum proficeret^z nihil, subito nuntio de equestri prælio allato^a¹⁰⁸ commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, ceterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis, Achillan, quam obsidebat, deseruit, atque, itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit.

44. Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia^b miserrat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius^c et L. Ticida^d eques Romanus, ab residua classe cum erravisset,^e delataque esset vento ad Thapson,^f a Virgilio scaphis nivalisque actuariis excepta est, et ad Scipionem^g deducta. Item altera navis trieris^h ex eadem classe, errabunda ac tempestate ad Ægimurumⁱ¹⁰⁹ delata, a classe Vari et M.

sus animum adv.—^u factum Sc. L. pr. V. ad B. G. iv. 30.—^v L. pr. inter versus.
—^w institut Pet.—^x vulgo et cohortes stipendiarias.—^y deest copula L. sec. Dorv.—^z proficeretur Scal. V. ad iv. 19.—^a illi a. L. sec.—^b ad Sicilium L. pr.—^c Comnius L. pr. Edd. Ald. Man. Plant. et infra perperam.—^d Titida Dorv. Edd. R. M. V. Ticida L. pr.—^e errasset L. pr. erravissent Sc.—^f ita Sc. Leidd. Dorv. non Thapsum, licet ita quoque c. 46. 53.—^g ad Sc. desunt Sc. L. pr. adducta Sc. Pet. abducta L. pr. V. ad B. Civ. II. 52.—^h vulgo triremis.—ⁱ dedu-

NOTÆ

108 *Subito nuntio de equestri prælio allato]* Quo Scipioniani fusi erant.

109 *Ægimurum]* Ægimurus Africi maris insula (scopulos potius quam insulam ait esse Plinius) haud procul

a Cosura inter Siciliam et Africam posita. De ea sic iterum Plinius: ‘Sinum Carthaginis claudit insula Ægimurus.’ Fortasse Goulette. Quidam Gaiette.

Octavii est capta, in qua milites veterani cum uno centurione et nonnulli tirones fuerunt: quos Varus, asservatos sine contumelia, deducendosⁱ curavit ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt et ante suggestum ejus^j constiterunt, ‘Non vestra,’ inquit, ‘sponte vos, certo^k scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu et imperio coactos, cives et optimum quemque nefarie consectari. Quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si, id quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoque defendetis,^l certum est, vobis vitam et pecuniam donare. Quapropter, quid sentiatis, proloquimini.^m

45. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset,ⁿ pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri,^o potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis quartæ decimæ,¹¹⁰ ‘Pro tuo,’ inquit, ‘summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quod mihi vitam incolumitatemque, belli jure capto, polliceris: et forsitan^p isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egone^q contra Cæsarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, ejusque exercitum, pro cuius dignitate victoriaque amplius XXXVI annis depugnavi,¹¹¹ adversus^r armatusque consistam? Neque ego^s istud facturus sum, et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor.^t Contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc^u cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam,¹¹² quam putas esse firmissimam,^v et constitue

cendosque L. pr.—^j deest Sc. L. pr.—^k certe L. sec. Edd. R. M. V. cerno sine scio.—ⁱ vulgo defenditis.—^m proloquamini Dorv. Edd. R. M. V.—ⁿ estim. L. sec. Dorv.—^o subacturis Sc. subacturos L. pr.—^p forsitan Leidd. isto deest Dorv.—^q Ergone L. pr.—^r adversum armatum L. pr. armatos Sc.—^s deest L. sec. istus Dorv. id Edd. R. M. V.—^t adhortator Dorv.—^u sc. L. pr.—^v fortiss.

NOTÆ

110 *Ex eis centurio legionis quartæ decimæ]* Hunc Val. Maximus Pontium nominat.

111 *Amplius XXXVI annis depugnari]* Demendaæ numerorum de notis due decusses, ut sint XVI anni. Nec

enim plures annos Cæsar imperiavit. Sed, ut saepè admonui, tota numero-rum ratio est mendosissima. Errorem emendat Ms. Victorinus codex, qui habet XVI.

112 *Ex tuis cohortem unam]* Tem-

‘contra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc
 ‘in tua tenes potestate, non amplius decem sumam: tunc
 ‘ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare
 ‘debeas.’

46. Postquam hæc centurio præsentiv^w animo adversus opinionem ejus est locutus, ira percitus^x Scipio atque animi dolore incensus annuit centurionibus, quid fieri vellet;^y atque ante pedes centurionem interficit,^z reliquosque veteranos a tironibus jubet secerni. ‘Abducite,’^a inquit, ‘istos nefario scelere contaminatos et cæde civium saginatos.^b Sic extra vallum deducti sunt¹¹³ et cruciabiliter interfici. Tirones autem jubet inter legiones dispergiri^c et Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiæ causa in salo¹¹⁴ esse jussérat, ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiae causa^d dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

47. Per id tempus fere Cæsaris exercitui^e res accidit incredibilis auditu. Namque Virgiliarum^f signo confecto,¹¹⁵

L. pr. male.—^w præstanti MSS. 2. Edd. R. M. V.—^x percusus L. sec. Dorv. Edd. R. M. V. Ber. e Glossa.—^y relit L. pr.—^z deest Edd. R. M. V. interficit L. pr. Dorv.—^a Edd. Dav. et aliae add. perperam.—^b signatos L. sec.—^c dispar. Edd. R. M. V.—^d negligentia ignominiae causam L. pr.—^e exercitu Sc.—^f aditu namque V. L. pr.—^g Sic Urs. Pet. Cuj. L. pr. Sc.

NOTÆ

pore Polybii erant cccc. Nec id perpetuum. Scribit enim, si plures sint in legione quam millia iv, pro portione divisionem facere solitos Romanos.

113 *Sic extra vallum deducti sunt]* Militares animadversiones extra vallum fiebant. Ita Seneca de ira I. 16. ‘Damnatus extra vallum deductus est, et jam cervicem porrigebat.’

114 *In salo]* A la rade.

115 *Virgiliarum signo confecto]* Frustra haec tenus ab interpretibus in eo loco desudatum est, quem ut pote corruptum ex fide Ms. trium, Re-

giorum duorum, et Victorini unius emendo, vigiliarum signo confecto, quod quidem buccina quater in nocte, prima, secunda, tertia, et quarta vigilia dabatur. In tot enim vigiliis totum nocturnum tempus videbatur. Cujus moris cum plura testimonia proferre liceat, uno aut altero contenti erimus. Primum e Vegetio petetur de re militari III. 8. ‘Et quia impossibile videbatur insperculis per totam noctem vigilantes singulos permanere, ideo in iv partes ad clepsydram sunt divisæ vigiliæ, ut non amplius quam tribus horis

circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum saxe^as grandine
subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum
accesserat, quod Cæsar non, more superiorum imperato-
rum, in hybernis exercitum continebat, sed in tertio quar-
toque die, procedendo propiusque hostem accedendo, castra
communiebat;^h opereque faciendo, milites se circumspici-
endi non habebant facultatem.¹¹⁶ Præterea itaⁱ ex Sicilia
exercitum transportaverat,^j ut, præter ipsum militem et
arma, neque vas, neque^k mancipium, neque ullam rem, quæ
usu^l militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. In
Africa autem non modo sibi^m quicquam non acquisierant¹¹⁷
aut paraverant; sed etiam propter annonæ caritatem ante
parataⁿ consumserant. Quibus rebus attenuati, oppido

Gryph. M. al. *saxorum* et Edd. ante Scal.—^h *communibat* L. pr. Dorv. ἀρχαιῶς.
—^j deest L. pr. non male. V. ad B. G. III. 4.—^j *transportabat* Urs. L. pr.
Dorv.—^k nec r. nec L. pr. Dorv.—^l *usui* Leidd. Edd. Vasc. Steph. Gr. post.
sed V. ad B. G. I. 16.—^m abest L. pr.—ⁿ *parta* Reg. El. Scal. et Edd. Vett.

NOTÆ

nocturnis necesse sit vigilare. A tu-
bicine omnes vigiliae committuntur.
Et finitis horis a cornicina revocan-
tur.' Alterum e Frontino qui lib. I.
stratagem. de L. Sylla hæc habet:
'Hostem propter inducias negligen-
tia resolutum animadvertis, nocte
profectus, reliquo buccinatore, qui
vigilias ad fidem remanentium divi-
deret, et quarta vigilia commissa,
cum sequeretur, incolumes suos cum
omnibus impedimentis tormentisque
in tuta perdixit.' Attestabitur et
Livius lib. VII. de Decio sic scribens:
'Vigiliis deinde dispositis, ceteris
omnibus tesseram dari jubet. Ubi
secundæ vigiliae buccina datum sig-
num esset, armati cum silentio ad se
venirent.' Hic Hirtius auget horro-
rem rei cum intempesta nocte eve-
nisse scribit et vigilia secunda, 'quod
tempus mortales somno altissimo pre-
mit,' ut docet Decius loco Livii cita-
to, et signo quidem confecto vigili-

arum. Cum enim committebantur
vigiliae (quod signo tubæ fiebat) et
qui tres jam horas vigilaverant, ten-
toria sua repetebant, et qui tres
proximas horas vigilaturi erant ad
stationis locum tendebant. Unde ali-
qua in castris discursatio, quæ hor-
rorem casus subiti aut eximere aut
minuere poterat. Vigiliarum porro
commemoratio a facto tota aliena
est, quod nec post ortum nec post
occasum earum omnino incidisse com-
peritur.

116 *Milites se circumspiciendi non
habebant facultatem*] Sic apud Teren-
tii Heautont: 'Neque te respicis.'
Quam facultatem milites habuissent,
si se præsidii quibusdam potuissent
adversus subitas illas tempestates in-
struere.

117 *In Africa autem non modo sibi
quicquam non acquisierant*] Sic ex fide
Ms. Thuani unius emendo: Editt.
qdd. *Africam.*

perquam^o pauci sub pellibus acquiescebant: reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis atque arundinibus scopisque contextis, permanebant. Itaque, subito imbre^p grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris aquaque omnes subruti disiectique, nocte intempesta, ignibus extinctis rebusque ad victimum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte quintae^q legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.

48. Rex interim Juba, de equestri prælio Scipionis certior factus, evocatusque^r ab eodem literis, præfecto Sabura^s cum parte exercitus contra Sitium^t relicto,¹¹⁸ ut secum ipse aliquid auctoritatis adderet exercitui Scipionis ad terrorem Cæsaris,^u cum tribus legionibus equitibusque frenatis octingentis, Numidis sine frenis,¹¹⁹ peditibusque levis^v armaturæ grandi numero, elephantisque^w triginta egressus ex regno, ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris regiis^y seorsum positis, cum eis^z copiis, quas commemoravi, haud ita longe a^x Scipione consedit. (Erat in castris Cæsaris superiori^b tempore magnus terror;¹²⁰ et, expectatione copiarum regiarum, exercitus ejus

pleræque præter primas.—^o quam L. pr. sub deest Edd. R. M. V.—^p nimbo L. sec. Edd. qdd.—^q II L. pr. solemi confusione.—^r crocatoque Edd. R. M. V.—^s Saburra Pet. Saburre Leidd. Dorv. Saburræ Edd. R. M. V. V. ad B. C. II. 38.—^t Sito L. sec. Dorv. sed V. c. 25.—^u vulgo cum ipse al. a. haberet, exercitus Sc. a terrore C. liberaretur.—^v ejus vulgo.—^w elephantis sine que Leidd. Dorv.—^x ex L. sec.—^y regis Leidd.—^z ejus L. pr.—^a ab Edd. qdd.—^b superiori Leidd. Dorv.—^c timorem L. pr. Pet. Edd. Vase. Steph. Gr. post.

NOTÆ

118 *Præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto]* Qui regnum ejus cum Bogude invaserat.

119 *Numidis sine frenis]* De quibus supra, et de iis Claudianus: ‘sonipes ignarus habenæ, Virga regit.’ Silius vero Italicus: ‘Numidæ gens inscia freni, Quies inter geminas, per ludum mobilis, aures Quadrupedem flectit, non cedens virga lupatis.’ Titus vero Livius lib. xxxv. ‘Nihil

primo aspectu contemtius, equi hominesque paululi et graciles: discentius et inermis eques, præter quam quod jacula secum portat: equus sine frenis, deformis ipse cursus, rigida cervice et extento capite currentium.’ Idem fere habet Herodianus l. vii.

120 *Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror]* De quo sic Suetonius cap. 66. ‘Cum expectatio adventus Jubæ terribilis esset, con-

magis suspensiōe animo ante adventū Jubae commovebatur:¹²¹ postquam vero castra castris contulit, despēctis ejus copiis, omnem terrorem^c deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatē, eam omnem præsens dimiserat). Quo facto cuivis facile fuit intellectu,^d Scipioni additum animum fiduciamque regis adventu: nam postero die universas suas regisque copias, cum elephantis sexaginta productas^e in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit: ac, paulo longius progressus ab^f suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit^g in castra.

49. Cæsar postquam animadvertisit, Scipioni auxilia fere, quæ expectasset, omnia convenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per jugum summum cum copiis progredi coepit, et brachia protinus ducere,^h et castella munire, pro priusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare, contendit.ⁱ Adversarii, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupaverunt atque ita^j longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem.¹²² Eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat et, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

^a vulgo deest cuivis. intellectum Edd. qdd.—^c Male Edd. qdd. Recc. et Dav. perd.—^f Sic L. pr.—^g recipit MSS. 2. Edd. qdd.—^h deducere L. sec. Dovr. Edd. R. M. V.—ⁱ capit L. pr.—^j deest Dovr. Edd. R. M. V.—^k deest Edd. R. M. V.

NOTÆ

vocatis ad concionem militibus. Scitote, inquit, paucissimis his diebus regem affuturum cum x legionibus, equitumque xxx levis armaturæ c millibus, elephantis ccc. Proinde desinant quidam quærere ultra, aut opinari, mihiique (qui compertum habeo) credant: aut quidem vetustissima nave impositos quocumque vento, in quascumque terras jubebo avehi.'

121 *Exercitus ejus magis suspensiōe animo ante adventū Jubae commovebatur]* Hoc pleonasmo passim auctores utuntur. Sic Plautus in Sticho: 'Immo enim hic magis est dulcius.' Val. Maximus: 'Magis invidia quam pecunia locupletior.' Fatendum est

tamen Ms. Regios codices aliter habere. Duo quidem habent: 'Exercitus ejus magis suspensione animi ante adventum commovebatur.' Tertius autem: 'Exercitus suspensiōe animo ante adventum Jubae commovebatur;' omissa particula *magis*.

122 *Atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem]* Quidam emendare voluerunt Cæsari vel illi, frustra. Nam promiscue sibi et illi dicitur, modo nihil dubii relinquatur; falsaque in hoc sunt leges Grammaticorum. Exempla ubique obvia sunt.

50. Erat convallis, satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis, quæ erant transgredienda Cæsari¹²³ ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur; ultraque eam convallem olivetum vetus,^k crebris arboribus condensum. Hic cum Labienus animadvertisset,^l Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius^m necesseⁿ esse convallem olivetumque transgredi,^o eorum locorum peritus in insidiis cum parte equitatus levique armatura consedit: et praeterea post montem collesque equites in occulto collocaverat, ut, cum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, et^p re dupli perturbatus Cæsar ejusque exercitus, neque retro regrediendi,^q neque ultra procedendi oblatar^r facultate, circumventus concideretur.^s Cæsar, equitatu ante præmisso, inscius insidiarum cum ad eum locum venisset, abusi sive oblii præceptorum Labieni,^t sive^u veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire et summa^v petere collis: quos Cæsar's equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum^w sunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt^x atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt.^y Labienus cum parte equitum^y vix fuga sibi peperit salutem.

51. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera

^{—l} animadverteret L. sec.—^m primo prius L. sec.—ⁿ oportere L. sec. Edd. Vasc. Gr. post Steph. esse MSS. plerique et Edd. ante Scal. carent. Is addidit e Ciacc. conjectura, et consentit L. pr. habere supplet Glandorp.—^o progredi Dovr.—^p ut MSS. et Edd. Vett. plerique. F. ac vel et ut.—^q gredendi L. pr. regrediendi L. sec. Edd. qdd.—^r ablata L. sec. Edd. nonnullæ male.—^s circumcid. L. sec.—^t deest Dovr.—^u summam Dovr.—^v Sic MSS. et c. 61. vivis L. sec. et Edd. ante Urs. male.—^w contendunt L. sec. eumque Pet.—^x occuparunt L. sec.

NOTÆ

123 Quæ erant transgredienda Cæsa-
ri] Ita habet Ms. Regius codex unus;
quæ emendata est lectio. Victorinus
unus et impressus pervetustus codex
habent: 'Quæ erant transeunda Cæ-
sari,' quod peræque se habet. Vel
enim referas ad crebris locis, et legen-

dum est, quæ erant transgredienda,
vel ad erat convallis, et legendum erat
transgredienda.

124 Abusi sive oblii præceptorum
Labieni] Arbitror esse reponendum
Labienani.

distribuit atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum, e regione oppidi Uzitae,^z ¹²⁵ quod inter sua castra et Scipionis in planicie^a positum erat, tenebaturque a Scipione, duo brachia instituit duci, et ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque ejus oppidi convenienter. Id hac ratione opus instruebat, ut, cum propius oppidum^b copias admovisset, oppugnareque coepisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumventus, ab oppugnatione deterretur; praeterea, quo facilius colloquia fieri possent, et, si qui perfugere vellent, id quod antea saepe acciderat^c magno cum eorum periculo, tum facile et sine periculo fieret. Voluit etiam^d experiri, cum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quod is locus depresso erat, puteique ibi complures fieri^e poterant: aquatione enim longa et angusta^f utebantur.^g Dum haec opera, quae ante^h dixi, fiebant aⁱ legionibus, interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturae præliis minutis minus cominus dimicabant.

52. Cæsar ab eo opere cum jam sub vesperum^j copias in castra reduceret, magno incursu,^k cum omni equitatu levique armatura, Juba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani, vi^l universæ subitæque hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt:^m quæ res aliter adversariis cecidit.ⁿ ¹²⁶ Namque Cæsar, ex medio itinere

^{—y} *equitatus L. pr.* —^z *Uzutæ Pet. Uxattæ Dorv.* —^a *vulgo planitia.* —^b *hostium L. pr.* —^c Sic MSS. Reg. L. sec. et Ciacc. vulgo accidebat. —^d autem L pr. —^e Sic Pet. L. pr. Dorv. nonnulli f. *complures Urs.* et Leid. sec. vulgo *nonnulli.* —^f *locis enim aq. angustis L. sec. Dorv.* —^g Sic MSS. o. non utebatur. —^h deest L. pr. —ⁱ e. leg. L. sec. *legione Pet.* —^j *vesperem Ed. Man.* —^k *conc. Pet.* male. V. ad VIII, 18. —^l *ex vi L. sec. Dorv. et Edd. ante Urs. unde Lips. ea vi.* —^m *ac-*

NOTÆ

125 *Uzitæ*] Strabo Uzitos appellat, apud quos iterum debellatum Scipionem a Cæsare scribit, quorum urbs cum aliis in illo bello vel semi-

ruta, vel tota diruta est.

126 *Quæ res aliter adversariis cecidit*] *Quam putabant, suspicor addendum.*

copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit:º equites autem, adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas, cupide insequentes dispersosque, impetum fecerunt, atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt multosque ex iis interfecerunt.^p Quod ni in noctem prælium esset conjectum, pulvisque vento flatus^q omnium prospectu offecisset,¹²⁷ Juba cum Labieno capti¹²⁸ in potestatem Cæsaris venissent, equitatusque cum levi armatura funditus ad internectionem^r deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus quarta et sexta Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat regiones^s pervenire: itemque equites Curioniani,¹²⁹ diffisi Scipioni^t ejusque copiis, complures se eodem conferebant.

53. Dum haec circum^u Uzitam ab utrisque ducibus administrantur,^w legiones duæ, nona et decima,^x ex Sicilia navibus onerariis profectæ, cum jam non longe a portu Ruspinæ abessent, conspicatae naves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti,^y ne in adversariorum, ut^y insidiandi gratia ibi commorantium, classem incidenter, imprudentes vela in altum dederunt, ac, diu multumque jactati, tandem multis post diebus siti inopiaque confecti, ad Cæsarem perveniunt.^z

cesserunt Pet. L. pr.—ⁿ cedit Dorv.—^o detulit Sc. L. pr.—^p occiderunt Ed. Flor.
—^q Sic MSS. *sublatuſ Lips. et Gr.* —^r internit. L. pr. Dorv. ut passim. *interrupt.*
L. sec.—^s quam *regionem* Dorv. et Edd. ante Urs. et dein vulgo *Curiani.*
—^t *Scipionis* L. pr.—^u ad L. pr. *Uzutam* Pet. *Utzittam* Dorv. et sic illi infra.—
^v *administrabantur* Dorv.—^x x et xi L. pr. *conspicati* L. pr. Dorv. a m. sec. ut
statim veriti. V. ad B. G. III. 9.—^y deest ut Edd. R. M. V.—^z Sic Pet. Leidd.

NOTÆ

127 *Pulvisque vento flatus omnium prospectu offecisset]* Ms. Regius codex unus habet: *Omnium prospectum absolutisset*, quam etiam lectionem habet pervetustus impressus codex. Alter Ms. Regius codex, et Victorinus habent: *Omnium prospectum offendisset*. Denique tertius Ms. Regius: *Omnium prospectibus offecisset*. Quæ optima videtur lectio.

128 *Juba cum Labieno capti]* Syl-

lepsis, ut illud Ovidianum: ‘Ilia cum Lauso de Numitore sati.’

129 *Curioniani]* Sic Lipsius optime emendat. Ii sunt qui paulo ante sub Curione meruerant, quos Scipio suis copiis immiscuerat post sui imperatoris mortem, quos et Gallos fuisse supra memorat.

130 *Veriti]* Synthesis est figura, cum juxta legitimum ordinem deberet esse *veritæ*.

54. Quibus legionibus expositis, memor^a in Italia pristinæ licentiae militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo causulam^b nactus Cæsar, quod C. Avienus,^c tribunus militum decimæ legionis, navem commeatu, familia^d sua, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab^e Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibusque, ‘Maxime vellem,’ inquit, ‘homines suæ petulantiae nimiæque libertatis ali-‘ quando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, pati-‘ entiæque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi^f sibi ‘ neque modum neque terminum constituunt; quo ceteri dis-‘ similiter se gerant, egomet ipse^g documentum more militari ‘ constituam. ^hC. Aviene, quod in Italiaⁱ milites Populi ‘ Romani contra rempublicam instigasti, rapinasque per ‘ municipia^j fecisti; quodque mihi^k reique publicæ inutilis ‘ fuisti, et pro militibus tuam familiam jumentaque in naves ‘ imposuisti; tuaque opera militibus^l tempore necessario ‘ respublica caret;^m ob eas res ignominiæ causa ab exercitu ‘ meo te removeo, hodieque ex Africaⁿ abesse, et, quantum ‘ potest, proficisci jubeo. Itemque te, A. Fontei, quod tri-‘ bunus militum seditionis malusque civis fuisti, ab exercitu ‘ dimitto. T. Saliene,^o M. Tiro, C. Clusinas,^p cum, ordines ‘ in meo exercitu beneficio non virtute consecuti,^q ita vos ‘ gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles ‘ fueritis, et magis in seditione concitandisque^r militibus ‘ adversus vestrum imperatorem, quam pudoris modestiæque

bene. V. ad r. 46. et passim.—^a auditur mæror Pet. audit Cæsar esse mærorem Seal.—^b causam Pet. casulam Sc. L. sec. Ed. Gryph. V. ad c. 27.—^c quod Cæsar Av. MSS. plerique inepte. C. abest Dorv.—^d familiaque MSS. 2. Edd. pp.—^e a S. L. sec. Edd. qdd.—^f Ii Urs. usi Sc. L. pr.—^g deest L. pr.—^h Quapropter addunt L. sec. Dorv. et Edd. pp. item Vasc. Gr. post. Steph. Str. C. Cæsar A. Dorv. Cæsar L. sec.—ⁱ mancipia Leidd.—^k quod m. L. pr.—^l militibusque MSS. 2. Edd. pp. aliaeque, minus bene.—^m careret Pet.—ⁿ te ex A. L. pr. ex Afr. te L. sec.—^o Sic MSS. optimi cum Aldo Manut. Seal. &c. V. c. 25. T. Alliene L. sec. Dorv. Edd. Vett. pleræque. Tusc. Saliene, T. Alliene Edd. R. M. V.—^p Clusiane L. sec. Dorv. Edd. Vett. ante Scalig.—^q sitis cons. MSS.

NOTÆ

131 Quod in Italia] Seditionem intelligit quam factam esse ipso Alex-

andriæ et in Ponto bellum gerente,

supra commemoratum est.

Delph. et Var. Clas.

Cæsar

3 B

' fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in^o meo exercitu ordines ducatis, missosque facio,¹³² et, quantum potest, abesse ex Africa jubeo.' Itaque transdidit eos centurionibus;¹³³ et singulis non amplius singulos additos servos^o in navi imponendos separatim curavit.¹³⁴

55. Gætuli interim perfugæ, quos cum literis mandatisque a Cæsare missos supra docuimus, ad suos cives pervenient; quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine persuasi, a rege Juba desciscunt, celeriterque cuncti arma capiunt, contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Juba, distentus^w triplici bello,¹³⁵ necessitateque^x coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos.

56. Cæsar, brachiis perfectis, promotisque^y usque eo, quo telum ex oppido adjici non posset, castra munit: balistis

1. itaque L. sec.—^r concitandi milites vulgo.—^s abest Pet.—^t tradit L. pr. Pet.—^u singulis additis servis vulgo.—^w districtus L. sec.—^x Sic MSS. Urs. Sc. Leidd. Dorv. Edd. R. M. V. Vasc. Steph. Gr. post. vulgo deest que.—^y perm. L. pr.

NOTÆ

132 *Missosque facio*] Missio quadruplex erat, honesta, causaria, grata, et ignominiosa, enjus postremæ hoc exemplum est luculentum. Atque hoc est quod Suetonius tradit cap. 67. 'Delicta neque observabat omnia, neque pro modo exequebatur, sed desertorum ac seditiosorum et inquisitor et punitor acerrimus, connivebat in ceteris.' Id ipsum habet Polyænus. Hi autem fuerant seditionis, ut patet ex hac publica oratione Cæsaris. Sed animadvertendum est sumisse tempus, quo et militum satis se habere putabat; et id fecisse militum licentiam veritum, quæ in prima victoria erupit, quanta quidem totis his bellis non apparuerat. Invito enim Cæsare multos nobiles occiderunt.

133 *Itaque transdidit eos centurio-*

nibus^j 'Milites enim,' ut ait idem Suetonius, 'tractabat pari severitate atque indulgentia.'

134 *Et singulis non amplius singulos additos servos in navi imponendos separatim curavit*] Manuscripti Regii duo codices sic habent: 'Et singulis non amplius singulos additos servos in navem imponendos separatim curavit.' Cui consentit pervetustus impressus codex. Manuscripti tres codices, quorum unus est Regius, alias Victorinus, tertius Thuanus, habent: 'Et ad singulos non amplius singulis additis servis in navi imponendos separatim curavit.' Facile priorem lectionem et posteriori et in textu positæ prætulerim.

135 *Juba, distentus triplici bello*] Contra P. Sitium, contra Gætulos, contra Cæsarem.

scorpionibusque crebris ante frontem castrorum confratre oppidum^z collocatis, defensores muri deterre^a non intermitit: eoque^b quinque legiones ex superioribus castris deducit.^c Qua facultate oblata, illustriores notissimique conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. Quae res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat.^d Namque Gætuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant,^e ejusque beneficio agris finibusque donati, post Syllæ victoriam sub Hiempsalis regis¹³⁶ erant potestate dati, occasione capta, nocte,^f jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime Uzitæ locata.

57. Quod^g postquam Scipio, quiqne^h cum eo erant, cognoverunt, cum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquenter videbantur. Scipio mittit ad Aquinium, ‘nihilⁱ attinere, eum cum aduersariis colloqui.’ Cum nihilo minus ejus sermonem nuntius ad se referret, sed ‘restare^j ut reliqua, quæ vellet,

vulgo eo usque, ut.—^z contra op. L. pr. collocans Dory.—^a terrere Dory.—^b cosque L. pr. easque Dory. Edd. R. M. V.—^c educ. L. pr. adduc. L. sec. Dory. qui L. pr.—^d latebat L. pr. sed V. Brant, ad c. 3.—^e manserant Edd. R. M. V.—^f Vide ad c. 89.—^g quos Se.—^h et qui Dory. Edd. R. M. V.—ⁱ Sic MSS. non nil. pertinere sine eum L. pr.—^j vulgo diceretque vel restaretque et postea.—

NOTÆ

136 *Hiempsalis regis*] Interpretes Cæsaris hic falsi sunt nominis similitudine, qua adducti crediderint hunc esse Hiempsalem de quo Sallust. in lib. de bell. Jugurth. memoriae prodidit, qui multis tamen ante annis fuerat a Jugurtha necatus. Hic Hiempsal fuit Numidæ rex, quem Pompeius a Numidis ejectum jussu Syllæ in regnum restituit, quam ob causam et ejusdem Syllæ permissu triumphavit, cum esset annorum tantum xxiv, neclum equestri ordine excessisset. Testes sunt Plutarchus in Pompeio, et Appianus in lib. I. de

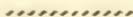
bello civili.

137 *Cum nihilo minus ejus sermonem nuntius ad se referret, sed restare, &c.]* Aliiquid hic desiderari nemo non videt. Ego perfectis et expensis manuscritis Regiis codicibus tribus, Thuanis duobus, et Victorino uno, ex eorum fide sic emendo, vocabulum nempe unum et alterum hinc et inde rapiendo: ‘Cum nihilominus ejus sermonem nuntius ad eum (Scipionem) referret, se restare, ut reliqua, quæ vellet, perageret; viator præterea ab Juba ad eum est missus,’ &c.

perageret; viator præterea ab Juba, ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna: 'Vetat te rex colloqui.' Quo nuntio perterritus discessit, et dicto audiens fuit regi.^k Usu venisse hoc civi^l Romano, et^m ei, qui a Populo Romano honores accepisset, incolumi patria fortunisque omnibus, Jubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuntio, aut, cæsis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle! Atque etiam superbiusⁿ Jubæ factum, non in M. Aquinum, hominem novum parvumque senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribus^o præstantem. Nam, ^p cum Scipio sagulo purpureo ante^q regis adventum uti solitus esset, dicitur Juba cum eo egisse, 'non oportere illum eodem uti^r vestitu, atque ipse^s uteretur.' Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, et Jubæ, homini superbissimo inertissimoque; obtemperaret.

58. Postero die universas omnium^t copias de castris omnibus educunt,^u et supercilium quoddam excelsum nacti,^v non longe a Cæsar's castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque iis instructis ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitut;^w sine dubio existimans, ultro adversarios, cum tam magnis copiis auxiliisque regis essent prædicti,^x promptiusque prosiluiscent, ante se^y concursuros propiusque se^y accessuros. Equo^z circumvectus legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur:^a ipse enim a suis munitiōnibus longius non sine ratione non^b procedebat, quod in oppido Uzitæ,^c quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatae; eidem autem oppido ad dextrum latus ejus^d cornu

^b Invento vertice quodam alto collis.

^{regis L. sec. male.—^l cui L. sec.—^m vulgo additur miror.—ⁿ et sup. Pet. superbius L. pr.—^o a Pet. L. pr. Dorv. abest que bene. V. ad iv. 15.—^p namque Iss. 3.—^q ad ante Reg.—^r deest MSS. 3.—^s etiam ipse L. pr.—^t hominum Edd. t. M. V.—^u Sic MSS. o. præter Dorv. et Edd. Vasc. Gryph. Steph. non educ. V. ad c. 41.—^v constituit MSS. 3. et Edd. qdd. male.—^w pretio Sc. L. r.—^x deest Edd. Vasc. Gr. post. Steph. cum curs. secum concurs. Sc. Petav.—^y deest L. pr.—^z et eq. L. sec. Edd. R. M. V.—^a aucupatur L. pr.—^b deest MSS. plerisque et Edd. pp. Ab Edd. nonnullis prius non abest.—^c Sic MSS. o. pd Edd. ante Scal. Uzita. V. Cell. et supra c. 36.—^d corum Sc. apposit. L. pr.}

erat oppositum; verebaturque, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab^e latere eum aborti^f conciderent. Præterea hæc quoque eum^g causa tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrentum fore existimabat.

59. Non arbitror esse^h prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerintⁱ in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas et Jubæ legiones: postea autem Numidas in subsidiaria acie^k ita extenuatos et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies, media^l ab legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur.^m Elephantos dextro sinistroque cornuⁿ collocaverat, æqualibus inter eos^o intervallis interjectis: post autem elephantos^p armaturas leves¹³⁹ Numidasque substituerat auxiliares.^q Equitatum frenatum universum in suo dextro cornu disposuerat; sinistrum enim^r cornu oppido Uzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. Præterea^s Numidas levisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, fere interjecto non minus mille passuum spatio; et ad collis radices magis appulerat, longiusque ab^t adversariorum suisque copiis promoverat:^u id^v hoc consilio, ut, cum acies duæ inter se concurrissent^w initio certaminis, paulo longius ejus equitatus circumvectus^x ex improviso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque pertur-

et verebatur, ne Sc: L. pr. Dorv.—^e a MSS. et Edd. qdd.—^f abortu L. pr.—^g abest L. pr.—^h deest L. sec. præterundum L. pr. V. ad vi. 34.—ⁱ vulgo fuerunt.—^k parte L. pr.—^l deest L. pr. Edd. pp. Ber. Gryph. Man. ab est ex Scal. vulgo a.—^m æstim. L. sec.—ⁿ in d. medioque c. L. pr.—^o se L. sec. injectis L. pr.—^p elephantes L. pr.—^q aux. substituere L. pr. Dorv. aux. subst. Sc. L. sec. auxiliarios L. sec. Edd. pp. Vasc. Ber. Steph. Gr. post. &c.—^r autem L. pr.—^s vulgo propt.—^t deest L. sec. V. ad B. Civ. iii. 25.—^u promovebat MSS. plerique et Edd. Vett.—^v in quod Sc. id quidem L. pr.—^w Sic MSS. plerique et Edd. ante Scal. non concurriscent. —^x circumventus Edd. R. M. V.—^y conturb. L. sec.—^z Sic MSS. o. et Edd.

NOTÆ

139 Post autem elephantos armaturas ter armaturam levem erant, lapides in leves] Eo consilio, ut si illi ab hosti- ipsos conjicerent, quo in hostes retor- bus repellentur, funditores qui in querentur.

batum^y jaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo^z die præliandi.¹⁴⁰

60. Cæsar's autem acies hoc modo fuit collocata,^a ut ab^b sinistro ejus cornu ordinar, et ad dextrum perveniam. Ha-
buit in sinistro cornu legionem IX, VIII;^c in dextro cornu
XXX, XXVIII,^d XIII, XIV, XXIX,^e XXVI in media acie;
ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in ea-
rum legionum parte cohortium collocaverat;^f præterea ex
tironum legionibus paucas^g adjeccerat. Tertiam autem^h aciem
in sinistrum suum cornu contulerat, et usque ad aciei suæ
medianam legionem porrexerat, et ita collocaverat,ⁱ uti sinis-
trum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod
suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur;^j sinistrum
autem, equitatus hostium multitudini uti resistere^k posset,
laborabat, eodemque suum omnem equitatum contulerat;^l
et, quod ei parum confidebat, præsidio^m his equitibus legi-
onem quintam praemiserat, levemque armaturam inter equi-
tes interposuerat. Sagittarios varie passimque, locis cer-
tis,ⁿ maximeque^o in cornibus, collocaverat.

61. Sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuum
trecentorum interjecto spatio, quod forsitan ante id tempus
acciderat nunquam, quin dimicaretur, a mane usque ad
horam decimam dici perstiterunt. Jamque Cæsar dum ex-
ercitum reducere^p intra munitiones suas cœpisset, subito

Vett. qdd. non ea. posset videri Glossa esse marginalis *Hæc fuit &c.*—
^a collata Sc. L. pr.—^b a MSS. et Edd. qdd.—^c vulgo VII.—^d vulgo XXIX.—
^e vulgo XXVIII.—^f paucos Leidd.—^g autem ad tert. L. pr. aciem deest Ed. Ven.
—^h collocaverat et ita ordinaverat. L. pr.—ⁱ vulgo adjuvabat.—^j vulgo ut e. h. m.
res.—^k deest Pet. vulgo cont. eq. contra MSS.—^l abest Dorv.—^m sag. passim
locisque c. L. pr.—ⁿ que abest Dorv. maxime coll. modo L. pr.—^o utroque L. pr.
statim forte vulgo.—^p recludere Edd. R. M. V. recond. Lips. suas abest L. pr.

NOTÆ

140 *Hæc fuit ratio Scipionis eo die præliandi]* Sic ex fide MSS. Regionum
trium, Thuanorum duorum, Victorini
unius codicis emendo. Nam fere apud
Latinos auctores *dies* in feminina
positione pro tempore invenitur.

141 *Ipsum autem dextrum cornu, se-
cundam aciem fere, in eam legionum
parte cohortium collocaverat]* Latet ali-
quod mendum, quod tollere nullius
manuscripti codicis ope licuit.

universus equitatus ulterior^a Numidarum Gætulorumque sine frenis ad dextram partem se movere, propiusque Cæsar is castra,^b quæ erant in colle, se conferre coepit; frenatus autem Labieni eques^c in loco permanere, legionesque distinere:^d cum subito pars equitatus Cæsar is cum levi armatura, contra Gætulos injussu ac temere longius progressi^e paludemque transgressi, multitudinem hostium pauci sustinere^f non potuerunt; levique armatura deserti,^g ac pulsi convulnératique, uno equite amisso, multis^h equis sauciis, levis armaturæ XXVII^{x} occisis, ad suos refuge-runt. Quo secundo equestri prælio facto, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudiumⁱ bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Cæsar cum parte equitatus^j sui Leptim, frumenti gratia, misit. In itinere prædatores equites Numidas Gætulosque ex improviso adorti circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque et fossam per medium campum ducere,^k adversariorumque excursionibus iter officere non intermittit.^l Scipio item^m munitiones contra facere, et, ne jugoⁿ a Cæsare exclude-retur, approperare.^o Ita duces^p utrique et in operibus oc-

—^a inter. vel sinistrior Lips.—^b castris L. sec.—^c frenati equites L. sec. et Edd. ante Urs. male. V. ad B. G. I. 52.—^d destituere L. pr.—^e Sic MSS. non sust. p. —^f armaturæ L. sec. male. V. ad c. ult. B. Alex.—^g multisque Ms. Urs. levisque Dorv.—^h Sic MSS. o. non XXVI .—ⁱ cladium L. pr. claud. Sc. Cuj.—^j deducere L. pr.—^k interim Dorv. contra deest L. pr.—^l Sic MSS. optimi et Edd. pp. vel jugo ne. vulgo ante Ursin. erat et in jugo ne a C. Dorv. in jugo a C. L. pr. ne a jugo a C.—^m adparare L. pr.—ⁿ ut d. Sc. essent Dorv. L. sec.

NOTÆ

142 Cum subito pars equitatus Cæsar is cum levi armatura, contra Gætulos injussu ac temere longius progressi] Synthesis est figura: sic Sallust. Junghurth. ‘Magna pars vulneribus confecti abeunt.’ Sic Livius dec. IV. lib. 2. ‘Pars in fugam effusi sunt.’

143 Proprium gaudium] Supra dictum est proprium illud dici quod se-

quente adverso eventu non corrum-pitur.

144 Namque postero die Cæsar cum parte equitatus, [sc.] Lego partem, aliter non constaret sententia, idque ex fide manuscripti Regii codicis unius.

145 Adversariorumque excursionibus iter officere non intermitti] Pro itineri. Sic Plautus in Truculento: ‘Jam hercile ego te hic affatim officiam.’

cupati erant, et nihilo minus equestribus præliis inter se quotidie dimicabant.

62. Interim Varus classem,^e quam antea Uticæ hyemis^f gratia subduxerat, cognito legionis VII et VIII^{g 146} ex Sicilia adventu, celeriter deducit, illamque^h Gætulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratia ab Uticaⁱ progressus, Adrumetum cum LV^k navibus pervenit. Cujus adventus^l inscius Cæsar, L. Cispium cum classe XXVII navium ad Thapsum^m versus in stationem, præsidii gratia commeatusⁿ sui, mittit: itemque Q.^o Aquilam cum XIII navibus longis Adrumetum eadem de^p causa præmittit. Cispinus, quo erat missus, celeriter pervenit: Aquila,^q tempestate jactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quendam tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu removit. Reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus passimque^r in littore vagantibus, partim^s in oppido victus sui mercandi gratia progressis, vacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfuga^t cognitis, occasionem nactus, vigilia^u secunda Adrumeto ex Cothon^{v 147} egressus, cum primo mane Leptim universa classe vectus, naves onerarias, quæ longius a portu in salo stabant, incendit, et penteres duas^w vacuas ab defensoribus, nullo repugnante, cepit.

essent a m. pr. Scal.—^e deest L. pr.—^f hiemandi Edd. R. M. V.—^g ix L. pr.—^h vulgo ibique.—ⁱ desunt ab Ut. vulgo.—^k LX Dorv.—^l adventu L. pr. de Cispio V. Gland. et Manut.—^m Tharsum L. pr.—ⁿ commeatusque L. sec. Edd. R. M. V. C. summittit Urs.—^o Quintum MSS. Urs. Pet. L. pr.—^p deest L. pr.—^q at A. L. sec. Reg. Eliens.—^r et p. Dorv. que deest L. sec.—^s parunque Pet.—^t vulgo perfugis.—^u occasione vig. L. pr.—^v contione L. pr. coitione Dorv. L. sec. sed V. cap. seq. statim vulgo deest cum.—^w quæ longius erant addunt Dorv. Edd. R. M. V. ab e L. pr. vulgo a.—^x Sic

NOTÆ

146 Legionis VII et VIII] Intellige Cæsarianorum.

147 Cothon] Cothon insula rotunda ante Carthaginem in ejus portu, teste Strabone, cuius ore a Romanis munitionibus obstructo, Carthaginenses aliud effoderunt. Aliqui portum etiam esse dicunt. Verum quia

portus et insula similis ante Adrumetum eodem etiam nomine dicebatur. Hesychius: Κώθων μονωτὸν πατήριον, κεράμειον εἶδος ποτηρίου: Cothon poculum cui una auris est, fictile genus poculi. Unde sic forte dictus Cothon portus, quia illi vasi figura similis.

63. Cæsar interim celeriter per nuntios in castris, cum opera circuiret,^x certior factus, quæ aberant a portu millia passuum^y sex, equo^z admisso, omissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique hortatus,^a omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigiolum parvulum^b condescendit;¹⁴⁸ in cursu Aquilam, multitudine navigatorum perterritum atque^c trepidantem, nactus, hostium classem^d sequi coepit. Interim Varus, celeritate Cæsaris audaciaque motus,^e cum universa classe, conversis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus^f passuum quatuor consecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis atque etiam hostium custodibus cxxx, in ea nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando^g erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit;^h reliquæ naves hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in Cothonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit atque in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit, ibique, navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incensis, omnibusque reliquis aliisⁱ aut subductis, aut in Cothonem compulsiis, paulisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra.

64. In ea nave captus est P. Vestrius,^j eques Romanus, et P. Ligarius, Afranianus,¹⁴⁹ quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat;

Pet. Sc. L. pr. et Edd. qdd. non circuiret.—^x mile passus L. pr.—^z condescendit eq. Dorv. L. pr. equoque Dorv.—^a vulgo moratus.—^b vulgo parvum, et mox narium Leidd.—^c ac L. pr.—^d multitudinem classe L. pr.—^e commotus Urs. Sc. L. pr. Aic. bene.—^f milia Dorv.—^g repudiando Dorv.—^h exc. L. sec.—ⁱ ab his L. pr.—^j Vistrius et P. Ligerius Afranius L. pr. male. Ligurius

NOTÆ

148 *Ibique hortatus, omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigiolum parvulum condescendit.*] Manuscripti Thuani duo habent: ‘Ibique moratur (qdd. *moratus*), omnes ut se naves consequerentur, postea ipse

parvulum navigiolum condescendit.’ *Moratur* commodior videtur mihi lectio.

149 *P. Ligarius, Afranianus]* Qui sub Afranio in Hispania meruerat.

inde ex prælio effugerat, in Africamque ad^k Varum venerat: quem ob perjurium^l ¹⁵⁰ perfidiamque Cæsar jussit necari; P. Vestrio^m autem, quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, et quod ipse suamⁿ causam Cæsari probaverat, se, a Nasidii classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignovit.

65. Est in Africa consuetudo^o ¹⁵¹ incolarum, ut in^p agris et in omnibus fere villis sub terra specus condendi frumenti gratia clam^q habeant, atque id propter bella maxime hostiumque subitum adventum præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones duas cum equitatu mittit ab^r castris suis millia passuum decem atque inde magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progressus a suis castris milia passuum septem per jugum et collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ipse^s quotidie, existimans, Cæsarem eadem^t sæpe frumentandi gratia comneaturum,^u cum magno equitatu levique armatura insidiaturus locis idoneis consedit.

66. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes^u quotidiano instituto, saepe idem faciendo, in negligentiam adducerentur,

etiam Sc. et Afranius Edd. pp. perperam.—^k se in Africam ad L. pr. transfug. in Afric. ad L. sec. que deest etiam Edd. R. M. V.—^l perjurii perfidiam Leidd. Dorv. Edd. pp. Vasc. Gr. post. Stéph. sed ita c. 65. jugum et collem; ac sèpissime.—^m Vistrium L. pr. Vestrium Dorv.—ⁿ deest L. sec. Edd. R. M. V. et Cæsaris MSS. Urs. cum Edd. eisdem. abest a Pet. et deest vulgo a.—^o ignoravit L. pr.—^p deest Dorv. et abest Edd. R. M. V. Dorv. agr. omn. f. illis Ed. Ven. secundo loco in exultab Edd. quibusdam male.—^q deest L. pr.—^r Sic L. pr.—^s vulgo ibi ipse.—^t codem Edd. R. M. V.—^u hostis adduce-

NOTÆ

150 *Quem ob perjurium, &c.]* Afranius enim et Petreiani in Hispania ea erant lege dimissi, ut postea neutrius essent partium. Sic Afranio postea Cæsar ob eandem causam non pepercit.

151 *Est in Africa consuetudo, &c.]* Hoc in calidis regionibus facile factu,

in humidis minus facile fit. Si tamen arida est humus, fieri potest. Quod et solitum Germanis suo tempore testatur Tacitus in libro de eorum moribus: ‘ Solent et subterraneos specus aperire, eosque multo insuper fimo onerant, suffugium hyemi, et receptaculum frugibus.’

subito mane imperat, porta decumana^v legiones se octo veteranas cum parte equitatus sequi; atque, equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subito, in convallibus latentes, levi armatura concidit circiter quingentos; reliquos in fugam turpissimam conjecit. Interim Labienus cum universo equitatū fugientibus suis suppetias occurrit. Cujus vim multitudinis^w cum equites pauci Cæsariani jam^x sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterritio Labieno ac^y retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui, loco amisso, fuga se receperant in castra, in cruce omnes subfixit.

67. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducebat;^z atque præsidio Lepti,^a Ruspinæ, Achillæ relicto, Cispio^b Aquilæque classe transdita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum^c mari obsiderent,¹⁵³ ipse castris incensis, quarta noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur et pervenit ad oppidum Agar;^d ¹⁵⁴ quod a Gætulis sæpe antea oppugnatum summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo^e castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus^f profectus, magno invento^g hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, reddit^h in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsareum subsequiⁱ cœpit, atque ab ejus castris millia pâ-

retur L. pr.—^v decim. L. pr.—^w multitudinemque L. sec. Edd. R. M. V.—^x deest L. pr. Dorv.—^y atque L. pr. dein eos deest L. sec.—^z concludit L. sec. Dorv. Edd. R. M. V. male.—^a Leptim L. pr. Leptæ vel Lepte Dorv. Edd. R. M. V.—^b Cispio, Crispio MSS. et Edd. qdd. sed V. c. 62.—^c Tharsum L. pr. obsideret L. sec. et 2 Gallic. probante Goduino. sed V. ad vii. 39.—^d Agger Pet. Leidd. Dorv. et c. 76. 79.—^e castro L. pr.—^f equitatus Edd. R. M. V.—^g jumentorum Dorv. atque deest Dorv.—^h Edd. qdd. reddit.—ⁱ sequi L. pr.—

NOTÆ

¹⁵³ Ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent] Ex fide Ms. R. unius, Victorini, et impressi perve-

tusti codicis, repono obsideret.

¹⁵⁴ Agar] Agar oppidum, quod nunc, ut alia multa, ubi sit, ignoratur.

suum sex^j longe, trinis castris dispartitis^k copiis, consedit.

68. Oppidum erat Zeta,^l ¹⁵⁵ quod aberat ab Scipione millia passuum decem, ad ejus regionem et partem castorum collocatum, a Cæsare autem diversum^m ac remotum, quod erat ab eo longeⁿ millia passuum XVIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquam Cæsar ex perfuga^o cognovit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi praesidio relicto, ipse quarta vigilia egressus, præter hostium castra proficiscitur cum copiis et oppidum^p potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari, et, cum eo contendere conaretur, animadvertisit, copias hostium iis legionibus occurrere suppetias. Quæ res ejus impetum retardavit. Itaque^q capto C. Mutio Regino,^r equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat, et P. Atrio, equite Romano de conventu Uticensi, et camelis duobus et viginti regis adductis, praesidio ibi cum Oppio legato relicto, ipso se recipere cœpit ad^s castra.

69. Cum jam non longe a castris Scipionis abesset, quæ eum^t necesse erat prætergredi, Labienus Afraniusque, cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti, agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis^u existunt. Quod postquam Cæsar animadvertisit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa^v hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri, primo impetu legionum^w equi-

^j V. Gland.—^k dispert. Leidd.—^l Zetta al. Zumi L. pr. ab idem pro a.—^m divisum L. pr.—ⁿ deest L. pr. xiv idem. xix Sc. miserat pro misit Reg. Voss.—^o perfugis L. sec. Dorv. Edd. ante Urs. et Seal.—^p vulgo oppido.—^l Ipse L. pr.—^r al. Regino, Rheygyno.—^s in c. L. pr.—^t tunc L. pr. tum L. sec.—^u primi L. sec.—^v legionarias in ac. j. comportari atque signa. L. pr.—^w Dorv. L. sec. Edd. ante Urs. legionis.—^x dilecta L. sec. deficta Dorv.—^y inc.

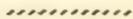
NOTÆ

¹⁵⁵ Zeta] Zetam Strabo videtur appellare Zellam. Est urbs maritima Africæ. Dicunt nunc Zerbi vo-

cari. Sed tutius dubitatur quam affirmatur; usque adeo tota illa regio est ab Arabibus vastata.

tatus et levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa et dejecta^x est de colle. Cum jam Cæsar existimasset, hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos, et iter cœptum^y pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua^z ante dixi, in Cæsar's legionarios impetum faciunt Numidæ, levisque armaturæ, mirabili velocitate prædicti,^a qui inter equites pugnabant et una pariterque^b cum equitibus accurrere^c et refugere consueverant. Cum hoc sæpius facerent, et Julianos proficiscentes insequerentur et refugerent, stantes^d proprius non accederent, et singulari genere pugnæ uterentur, eosque jaculis convulnare satis esse existimarent;^e Cæsar intellectus, nihil aliud illos^f conari, nisi ut se cogerent, castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus ejus jejonus, qui a quarta vigilia usque ad horam decimam diei^h nihil gustasset, ac jumenta siti perirent.

70. Cum jam ad solis occasum esset, et non totos centum passus in horam [IV] esset progressus; equitatu suo propter equorum interitum extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionariumⁱ militem commodius sustinebat. Interim equitum^j Numidarum copiæ dextra sinistraque per colles præcurrere,^k coronæque in modum cingere multitudine sua Cæsar's copias; pars agmen extremum insequi.^l Cæsar autem^m non amplius tres aut quatuor milites veterani siⁿ se convertissent et pila viribus contorta in Numidas infestos^o conjecissent, amplius duum^p millium numero^q ad unum terga vertebant ac rursus ad

^{1.} sec. Pet.—² quam L. pr. sed V. ad c. 41.—³ prompti Dorv. Edd. R. M. V.
—⁴ que deest Leidd.—⁵ occurrere atque r. consuerunt L. sec.—⁶ vulgo et refugerent instantes.—⁷ crederent Dorv. Edd. ante Urs.—⁸ eos Pet. Leidd. Urs.
—⁹ deest Leidd. Sc. bene.—¹⁰ die Edd. quædd. V. ad B. G. II. 23. gustassent
L. pr.—¹¹ legionarios milites L. sec. perperam.—¹² equitatum L. sec. equitatum
Dorv. ut alibi.—¹³ Sic MSS. præter Dorv. in quo et Edd. R. M. V. currere.
Edd. pleræque ante Scal. percurre. coronamque Sc. L. pr.—¹⁴ sequi Dorv. Edd.
R. M. V. Cæsariani Edd. R. M.—¹⁵ interim Dorv. L. sec.—¹⁶ tum L. pr. cum
Ciacc. L. sec. Edd. R. M. V.—¹⁷ infectos L. pr. infectos L. sec. confertos Ciacc.
Edd. R. M. V. concessissent Edd. R. M. V.—¹⁸ Sic Pet. Sc. L. pr. Edd. Vase.
Steph. Gr. post. al. duorum vel II.—¹⁹ deest Dorv. L. sec. Edd. Ald. Man. Plant.

aciem passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur et jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes,^r sauciis decem factis, reduxit. Labienus, circiter trecentis amissis, multis vulneratis, ac^s defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis,^t quos ante castra in acie terroris gratia in conspectu Cæsar's collocaverat, reducit in castra.

71. Cæsar contra ejusmodi hostium^u genera copias suas, non ut imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones^v¹⁵⁶ gladiatores conducefacere: quo pede^v se reciperent ab hoste, et quemadmodum obversi adversariis, et in quantulo spatio resisterent; modo procurerent, modo recederent comminarenturque im-

male. V. ad B. G. i. 49.—¹ deest Edd. R. M. V.—^s c L. pr.—^t *elephantibus* Dov. Edd. R. M. V.—^u deest Scal.—^v *condocet faceret* quod ad pedes L. pr. *gladiatores*—^g Edd. R. M. V. *condocet facere* eadem et L. sec. *condocet* Dov. sed V. ad

NOTÆ

156 Sed ut lanista tirones] Lanistæ erant qui docebant gladiatores battendo rudibus artem gladiatoriam. De militum exercitatione lege Vegetum, quam nec se indignam Cæsar judicavit. Tirones quidem quotidie et mane et a meridie omnibus armorum generibus exercebantur, veterani vero semel. Idem Augusti atque Adriani constitutionibus ait cætum ut ter in mense tam equites quam pedites ambulatum educerentur. Hoc enim verbo genus hujus exercitacionis appellabant. x millia passuum armatus gradu illo militari quem diximus ibat redibatque, sed magnam partem itineris pleniore gradu, maximum cursu perficiebat, neque planis tantum locis hæc itinera fiebant, sed clivosis et arduis, ut nulla non pro-

visa difficultas esset. Si ambulatio nulla esset, exercitatio tamen non deficiebat. Miles sylvam cædebat, æstivis temporibus natabat, ad palum dimicabat, saltabat, currebat. Exempla hujus exercitacionis crebra sunt apud Livium. Sic ille de Scipione Africano decad. vi. 3. ‘Primo die legiones in armis iv millium spatio decurrerunt. Secundo die arma curare et tergere ante tentoria jussit. Tertio die sudibus inter se in modum justæ pugnæ concurrerunt, præpilatisque missilibus jaculati sunt. Quartæ die quies data. Quinto iterum in armis decursum est.’ Quibus porro modis obviam eatur elephantis, lege Veget. iii. 24. quo loco fusa tota res illa explicatur.

petum; ac prope, quo^w loco et quemadmodum tela mitterent, præcipit. Mirifice enim^x hostium levis armatura anxiū exercitū nostrū atque sollicitū habebat: quia et equites deterrebant præliū inire propter equorum interitū, quod eos jaculis interficiebant; et legionarium militē defatigabant propter velocitatem: gravis enim armatura miles^y simul atque ab his insectatus constiterat,^z in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant.

72. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur; quia, quocumque præliū quoties erat commissum, equitatū suo sine legionario^z milite hostium equitatui^a levique armaturā eorum nullo modo par esse poterat. Solicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognoverat, et quonam modo sustinere se^b posset ab eorum equitatū levique armatura, quae erat^c mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam^d hæc causa, quod elephantorum magnitudo multitudine militum animos^e detinebat in terrore: cui uni rei tamen invenerat remedium. Namque elephantes ex Italia transportari jusscrat, quo et miles noster speciemque^f et virtutem bestiæ cognosceret,^g

c. 19. *quot pedes Pet. dein adversarios L. pr. Dorv.—^w e quo Edd. R. M. V.—^x autem Edd. R. M. V.—^y armatura L. pr.—^z legionarios milites L. pr.—^a equitatū L. pr. V. ad i. 16.—^b se abest Dorv. Edd. R. M. V. possent L. pr.—^c erant Dorv.—^d autem et. L. pr. eo etiam L. sec. Edd. Vasc. Gr. post. Steph. bene.—^e an. mil. L. pr.—^f speciem Edd. qdd.—^g f. adjici vulgo.—*

NOTÆ

157 *Gravis enim armatura miles]* Gravis armatura, quam πανοπλίαν Græci dicunt, gladii majoris et minoris, pili, scuti, galeæ, loricæ, manicarum, ocrearum tribuebatur pediti. Pilorum ligni magnitudo erat triebitalis, ferrum vero hamatum erat paris magnitudinis.

158 *Simul atque ab his insectatus constiterat]* Sic loquitur Plautus apud captivos: ‘Jam illic nos insectabit lapidibus, nisi illum jubes comprehendiri.’

159 *Namque elephantes ex Italia transportari jusscrat, quo et miles noster speciemque et virtutem bestiæ cognosceret]* Manuscripti Regii tres codices, Thuani duo, Victorinus unus, pervetustus impressus, omnes denique quos videre contigit, ad unum omnes, inquam, concorditer habent: ‘Namque elephantes in Italiam transportari jusscrat, quos et miles noster nosceret, speciemque et virtutem bestiæ cognosceret.’ Et revera hoc bestiarum experimentum in

et cui parti corporis ejus telum facile adigig posset ; ornatusque^b ac loricatus cumⁱ esset elephantus, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine^k relinqueretur, ut eo tela conjicerentur ;^l præterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem,^m speciem, consuetudine capta non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus : nam et milites bestias manibus pertractabant,ⁿ earumque tarditatem cognoscebat, equitesque in eos pila præpilata¹⁶⁰ conjiciebant ; atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.

73. Ob has causas, quas supra commemoravi,^o solicitabatur Cæsar, tardiorque et consideratior erat factus, et^p ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. Nec^q mirum ; copias enim habebat in Gallia, bellare consuetas locis campestribus, et^r contra Gallos, homines aperitos minimeque^s insidiosos, qui per virtutem, non per dolum, dimicare consuerunt :^t tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia^u cognoscere, et quid^v sequi, quid vitare conveniret. Itaque, quo haec celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in^w uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc atque^x illuc raptaret :^y ideo quod hostium copias ab^z se suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque post diem tertium productas accuratius suas copias sicut in-

^b oncratusque L. pr. Sc. Cuj. Pet. Dorv. Edd. pp. Vasc. Steph. aliæque. sed V. ad B. Al. c. 50.—ⁱ Hoc ordine Cuj. Pet. L. pr. in iisdem et L. sec. ut c. 84. *elephans*. Dorv. *clephas*.—^k tegumine Sc. —^l conjicerent Dorv. Edd. R. M. V. nec male. —^m stridoremque L. pr. et sp. L. sec. Edd. qdd. —ⁿ contract. L. pr. —^o memoravi L. sec. —^p deest L. sec. Dorv. —^q neque L. pr. —^r atque L. sec. Dorv. Edd. pp. —^s minime Dorv. Edd. pp. —^t Sic MSS. 5. Edd. pp. V. ad B. G. 1. 43. vulgo consuerunt. —^u artificiaque L. sec. Edd. qdd. male. cognoscerent, q. Leidd. Dorv. et abest Pet. Edd. R. M. V. —^v quidre L. sec. —^w deest præp. in L. sec. Edd. Vasc. Steph. Gr. post. —^x abest a Dorv. Edd. R. M. V. nec male. —^y laxare Pet. rapsare L. pr. Scal. Ideoque L. sec. —

NOTÆ

ipsa Italia ante ipsam profactionem otiose fieri potuit, non in Africa, ubi otium non erat. Aliquis erratum arbitratus mutavit depravavitque.

160 *Pila præpilata*] Ea quæ pilæ instar obtuso acumine erant, quibus utebantur in non veris pugnis.

struxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorre^a videt, reducit sub vesperum legiones in castra.

74. Legati interim ex oppido Vacca,^b¹⁶¹ quod finitimum fuit Zetæ, cuius Cæsarem potitum esse demonstravimus, veniunt; petunt et^c obsecrant, ‘ut sibi præsidium mittat;’ se res complures, quæ utiles bello sint, administraturos.’ Per idem^d tempus, Deorum voluntate studioque erga Cæsarem, transfuga^e suos cives facit certiores, ‘Jubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Cæsar præsidium eo perveniret, ad oppidum accucurrisse,^f atque advenientes multitudine circumdata, eo potitum;¹⁶² omnibusque^g ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendumque militibus.’

75. Cæsar interim, lustrato exercitu a. d. XII Kal. Aprilis, postero die productis universis copiis, progressus¹⁶³ aⁱ suis castris millia passuum quinque, a Scipionis circiter duum millium interjecto^k spatio, in acie constituit. Postquam satis diuque adversarios, a se^l ad dimicandum invitatos, supersedere pugnæ animadvertisit, reducit copias.

^z a L. sec. Edd. qdd.—^a abh. eos Pet. L. pr.—^b Vaca Cnj. Vaga Sc. L. pr.—^c abest et a Pet. L. pr. Dorv. L. sec. obsecrantque, sibi.—^d vulgo id.—^e transfugus Leidd.—^f decurr. L. pr. accucurrisse L. sec. et Edd. qdd. eucurrisse Dorv. Edd. pp.—^g advenientem Seal. Pet. Edd. Vasc. Gryph. Steph. nec male.—^h omnibus Edd. Recent.—ⁱ ab Dorv.—^j Scipione Edd. ante Urs. plerique contra MSS. o. et Edd. Vasc. Steph. &c. V. c. 60.—^k circumjecto Sc. L. pr.—^l desunt L. pr. ad se L. sec. pro ab se.—^m posteroque Urs. posteraque L.

NOTÆ

161 Vacca] Oppidum Numidarum est, forumque rerum venalium totius regni, inquit Sallustius.

162 Per idem tempus Deorum voluntate, &c.] ‘Per idem tempus, Deorum voluntate studioque erga Cæsarem, transfuga suos cives facit certiores, Jubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Cæsar præsidium eo perveniret, ad oppidum accucurrisse atque advenientes multitudine circumdata eo potitum.’ Sic Thuani duo

codices et Regius unus. Revera singulari Dei benignitate erga Cæsarem factum est, ut cognoverit prius oppidum esse captum a Juba, quam præsidium eo misisset, quod ab eo rege per insidias sine dubio fuisset oppressum.

163 Progressus] Vulgo processus. Sed quia nullum tale est exemplum in Latina lingua, malim reponere progressus, vel projectus, quod habet manuscriptus regiae bibliothecæ codex unus.

Postero^m die castra movet, atque iter ad oppidum Sarsuram,ⁿ ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertisit, cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum carpere^o cœpit: atque ita lixarum mercatorumque,¹⁶⁴ qui plostris^p merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones; quod existimabat, milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non sefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus tricenos^q milites esse jussérat. Itaque eos, in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus,¹⁶⁵ turpissime contendit fugere, multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt, signa atque iter incepunt ire cœperunt.^r Labienus per jugum summum collis dextrorsus procul subsequi non desistit.^s

76. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram¹⁶⁶ venit, inspectantibus adversariis, imperfecto præsidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante^t P. Cornelio, evocato Scipionis,^u qui ibi præerat, atque a^v multitudine circumvento imperfectoque, oppido potitur; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdrām^w¹⁶⁷ pervenit, in quo Considius per id tempus fuerat

pr. morit L. sec. Dovr.—ⁿ Sasuram L. sec. Dovr.—^o capere L. pr. prave.—^p plaustris L. sec. Dovr. Edd. ante Scal. sed plostris MSS. meliores etiam c. 21. —^q trecentos Edd. qdd.—^r interceptum iter cap. L. pr. et in marg. agere. Cœpere L. sec. Dovr.—^s vulgo milites s. destitut Pet. L. sec. Dovr. Edd. R. M. V.—^t pugn. L. pr.—^u Ita MSS. non Scip. evoc. Edd. Cell. et Vett. ante Urs. inepit Scipione.—^v deest L. sec.—^w Sic vel Thisdrām (V. c. 36.) MSS.

NOTÆ

164 *Lixarum mercatorumque*] Ex hoc loco satis patet quinam fuerint, qui, ut scribit Pompeius, exercitum sequuntur questus gratia. Item ex illo Livii lib. v. ‘ Minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur.’ Gallice Vivandiers.

165 *Signorum conspectu perterritus*] Expeditorum militum Cæsaris, quorum modo mentio facta fuit.

166 *Sarsuram*] Sarsura oppidum Africæ, forte Sasura Ptolemæi.

167 *Tisdrām*] De Tisdra supra dictum.

cum grandi præsidio cohorteque sua gladiatorum. Cæsar, oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione^x ejus deterritus,¹⁶⁸ protinus profectus circiter millia passuum quatuor ad aquam facit castra, atque, inde quarto die^y egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar^z habuerat. Idem, facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit.

77. Thabenenses¹⁶⁹ interim, qui sub ditione et potestate Jubæ esse consuissent, in extrema ejus regni regione maritima locati,^a interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem a se gestam docent; petunt orantque,^b ut suis fortunis^c Populus Romanus, quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, Marcium^d Crispum tribunum cum cohorte et sagittariis tormentisque compluribus^e præsidio Thabenam^f mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato,¹⁷⁰ cum signis non potuerant ante transire in^g Africam, ad millia iv, equites cd, funditores sagittarii que mille,^h uno commeatuⁱ Cæsari occurrerunt. Itaque cum^j his copiis et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, octo^j millibus passuum ab^k suis castris, ab^l Sci-

^o, præter L. sec. *Thebennam*. *Thebennam* Edd. Vasc. Steph. Gr. post. Str. et deinceps *Thebenenses*.—^x impugn. L. pr.—^y die abest L. pr. die quarta Sc. quarta vigilia Ciacc. L. sec. Dorv. Edd. R. M. V. quod rectius videtur.—^z Aggar MSS.—^a collocati Leidd.—^b et orant Dorv.—^c fortuniis L. pr. vulgo præsto vel de populo Rom. quod abest L. pr. Sc.—^d vulgo M.—^e quam pl. Edd. R. M. V.—^f *Theb.* L. sec.—^g deest præpos. in L. pr.—^h qui L. pr. ccc Ms. El. cc Reg. L. sec. Dorv. Edd. R. M. V.—ⁱ Sic MSS. o. et Edd. Vett. non tum.—^j xx Urs.—^k Sic Sc. L. pr. Dorv.—^l a L. sec. Dorv. Edd. qdd.—

NOTÆ

168 *Atque inopia ab oppugnatione ejus deterritus*] Non cibariorum, aut frumenti quod pridie militibus dede- rat, sed rerum ad oppugnationem ne- cessiarum.

169 *Thabenenses*] Urbs Africæ pro- prie dictæ, de qua etiam Possidius in vita sancti Augustini.

170 *Commeatu dato*] Commætus

est facultas a militia ad tempus re- cedendi, quam præbet militi impe- rator ad præscriptum diem reversuro. In singulari tantum numero dicitur. Congé.

171 *Uno commeatu*] In utroque nu- mero dicitur, et aliud significat, nem- pe transitum, *passage*.

pionis vero quatuor millibus passuum^m longe constitit in campo.

78. Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea,¹⁷² ubi præsidium equestreⁿ circiter CD numero habere consuerat. Eo equitatu dextra sinistraque^o directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis atque in jugo inferiore instructis, non longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constituit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, et tempus diei^p in otio consumebatur; Cæsar^q equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat,^r facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios fundidoresque eodem submittit. Quod ubi cœptum est fieri, et equis concitatis Juliani impetum fecissent; Pacidius^s suos equites exporrigeret cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundi,^t et nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. Quod ubi Cæsar animadvertisit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consueverat,^t ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat,^u jubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria submittere,^v sauciisque ac defatigatis integros recentioribusque^w viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani CD vim hostium, ad quatuor millia numero, sustinere non poterant,^x et a levi armatura Numidarum vul-

^a Non cesserat.

^m deest Edd. recentioribus nonnullis, bene: ut alibi V. e. 79. Pro **iv** **m.** Cuj. Pet. **oo** **oo** **mill.** Seal. **cccc** **m.** L. pr. **cō**.—ⁿ *equestrium* L. sec. dein vulgo deest *numero*, et *consueverat* editur.—^o que abest L. pr. *oppido* Sc. L. pr.—^p deest Pet. sed V. ad **VII. 16.**—^q abest L. pr.—^r erant L. pr.—^s Placidius Edd. R. M. V. dein vulgo *circumfundere*.—^t *consuerat* Leidd.—^u *mittere* MSS. 2. Edd. pp.—^v *recentibusque* L. sec.—^w *potuerant* L. pr. a. m. pr.—

NOTÆ

172 *Tegea*] Sunt plures urbes in Gracia ejus nominis, immo et alibi. Sed haec est in Africa, quæ a Ptoleæo alio nomine *Tege* dicitur.

173 *Ut haberent facultatem turmas*

Julianas circumfundi] Ms. Regii tres codices, Thuam duo, Victorinus unus, omnes denique ad unum quos videlicet licuit, habent *circumfundi*, quæ melior mihi videtur lectio quam *circumfundere*.

nerabantur, minutatimque cedebant; Cæsar alteram alam mittit,^x qui satagentibus celeriter occurrerent.^y Quo facto sui sublati^z universi, in hostes impressione facta, in fugam adversarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis: insecuri per tria millia passuum, usque in colles^a hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam decimam commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit, omnibus incolumibus: in quo prælio Pacidius, graviter pilo per cassidem caput ictus,¹⁷⁴ compluresque duces, ac fortissimus quisque,^b imperfecti vulneratique sunt.

79. Postquam nulla conditione cogere adversarios poterat,^c ut in æquum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse animadvertebat; adversarios non eorum virtute confidere,¹⁷⁵ sed aquarum inopia fretos despicer se intellexit:^c 176 pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus ab Agar,^d xvi millia nocte progressus, ad Thapsum,¹⁷⁷ ubi Virgilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumque eo die circumvenire^e coepit, locaque idonea opportunaque complura præsidiis occupare:^f hostes

^b Qui cito subvenirent laborantibus.

^x immittit L. pr. bene. V. ad v. 15.—^y s. sub. desunt L. pr.—^z ad L. pr. Pet. collam Leidd.—^a fortissimi quique L. pr. Dorv. Edd. R. M. V.—^b potuit L. pr. dein vulgo animadverteret.—^c intellexerit L. sec.—^d Aggar MSS. ut supra. statim m. passum vulgo.—^e Edd. qdd. circumvenire. communire L. sec. Dorv.

NOTÆ

174 *Pilo per cassidem caput ictus]* Hellenismus. Habens caput ictum per cassidem.

175 *Adversarios non eorum virtute confidere]* Observanda syntaxis, non eorum virtute, pro sua.

176 *Sed aquarum inopia fretos despicer se intellexit]* Manuscripti Regii codices tres, Victorinus unus, et

pervetustus impressus codex habent copia, quam lectionem sic probo, ut nostram non repudiem, modo inopia Cæsaris intelligatur.

177 *Ad Thapsum]* Dio eo consilio venisse Thapsum dicit, ut aut prælio congrederetur, aut inspectantibus ipsis urbem caperet.

ne^g intrare ad^h se ac loca interiora capere possent.¹⁷⁸ Scipio interim, cognitis Cæsaris consiliis, ad necessitatem ad ductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanosⁱ et Virgilium amitteret, confessim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum octo a^j Thapso binis castris consedit.

80. Erat stagnum salinarum,¹⁷⁹ inter quod et mare angustiae quædam non amplius mille et quingentos passus intererant; quas Scipio intrare et Thapsitanis^k auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis^l castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra^m stagnum, postero die et nocte confecto,ⁿ cœlo albente,^o non longe a castris præsidioque, quod supra commemoravimus,^p MC^q passibus, ad mare versus consedit^r et castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nuntiatum est, milite ab opere deducto, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus duabus relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit:¹⁸⁰ classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves jubet post hostium tergum quam maxime ad littus appelli, signumque suum observare; quo signo dato, subito clamore facto, ex impro-

^{—f} occupat L. sec.—^g Sic MSS. non ne host.—^h aut l. L. sec.—ⁱ Thapsianos L. sec. Dorv. Edd. R. M. V.—^j ab L. pr.—^k Thapsianis Dorv. Edd. R. M. V.—^l V. ad Luc. III. 533.—^m super L. pr.—ⁿ confecta vulgo.—^o Sic MSS. Urs. Cuj. Pet. L. pr. Scal. Alii et Edd. ante Urs. albescente. V. c. 11.—^p commemoravi L. pr.—^q MVC L. sec. passus Dorv. Edd. R. M. V.—^r contendit Edd.

NOTÆ

178 *Ac loca interiora capere possent]* Ideo interiora dicit, quia Thapsus erat in peninsula posita, ut scripsit Dio.

179 *Erat stagnum salinarum]* Id est fossarum in quibus sal fit in maritimis locis.

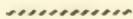
180 *Quod postquam Cæsari nuntiatum est, milite ab opere deducto, castris*

præsidio Asprenate proconsule cum legionibus duabus relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit] Vulgo, milites deductos. Mendum non dubium, quod ex fide manuscripti Regii, Victorini unius codicis, et Thuani sic emendo. Alter magna est orationis inconsequentia.

viso hostibus aversis^s incuterent terrorem, ut perturbati ac perterriti respicere post terga^t cogerentur.

81. Quo postquam Cæsar pervenit, et animadvertisit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos, et nihilo minus^v partem militum castra non ignaviter munire; ipse, acie triplici^w collocata, legione decima secundaque dextro cornu, octava et nona sinistro, oppositis quinque legionibus^x in quarta acie, ante^y ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis, levique armatura inter equites interjecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum, præliaque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat.^z Tirones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur, ‘ut ‘veteranorum virtutem æmularentur, eorumque famam, non men, locumque, victoria parta,^a cuperent possidere.’

82. Itaque in^b circumeundo exercitum animadvertisit, hostes circa^c vallum trepidare, atque ultiro citroque pavidos concursare, et, modo se intra^d portas recipere, modo inconstanter immoderateque prodire. Cum^e idem a pluribus animadverti cœptum esset; subito legati evocatique obsecrare Cæsarem, ‘ne dubitaret signum dare: victoriam sibi ‘propriam¹⁸¹ a Diis immortalibus portendi.’ Dubitante Cæsare,^f atque eorum studio cupiditatique resistente, sibi-que,^g eruptione pugnari, non placere clamitante,^h et etiam atque etiam aciem sustentante,ⁱ subito dextro cornu, injussu Cæsar, tubicen^j 182 a militibus coactus canere cœpit. Quo

R. M. V.—^s adversis MSS. 4.—^t tergum L. pr.—^u advertit L. sec.—^v nihil m. L. pr.—^w tripliciter L. sec. Dorv. Edd. R. M. V.—^x legiones Pet. L. pr.—^y ad Pet. L. Dorv. Edd. R. M. V. a quinis L. pr.—^z concit. Edd. R. M. V.—^a victoriam partam Pet. L. sec. Dorv.—^b abest Dorv. Edd. R. M. V. exer^citu Pet.—^c contra Leid.—^d inter Edd. R. M. V.—^e Quum Pet. L. pr. vulgo Cumque.—^f dubitanti Casari L. pr.—^g sibi L. pr.—^h clamitat L. pr. et deest Pet.—ⁱ sustentantem L. pr.—^j tubicina Ms. Urs. tubicin L. pr. militibus coactis

NOTÆ

181 *Victoriam sibi propriam*] Quod tale est ut non sit dubium, aut alia clade delendum, id proprium dicitur:

Gallice, final aut définitif.

182 *Tubicen*] Florus idem confirmat, qui negat unquam accidisse

facto, ab universis cohortibus signa in hostem cœpere inferri; cum centuriones pectore adverso resisterent, vique continerent milites, ne injussu imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent.^k

83. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo felicitatis dato,¹⁸³ equo admisso, in hostem contra principes^l ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariique concitam tela in elephatos frequentesⁿ injiciunt. Quo facto, bestiæ, stridore fundarum lapidumque deterritæ, sese convertere, et suos post se frequentes stipatosque proterere, et in portas valli semifactas^o ruere^p contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem^q cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes^r fugiunt. Ita celeriter bestiis circumitis,^s legiones vallo hostium sunt potite, et, paucis acriter repugnantibus imperfectis,^t reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi,^u confugiunt.

84. Non videtur esse prætermittendum^v de virtute militis veterani quintæ legionis. Nam, cum in^w sinistro cornu elephantus,^x vulnere ictus et dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede^y subditum, deinde^z genu innixus, pondere suo, proboscide erecta vibrante, stridore maximo premeret atque enecaret, miles hic^a non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret. Quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animadvertisit, relicto cadavere, militem proboscide circumdat atque in sub-

sine a L. sec. Dorv.—^k nequidquam proficerent L. sec. Dorv.—^l principem L. sec.—^m concitata L. sec.—ⁿ frequenter Leidd. Sc.—^o semivalli f. Dorv. p. semi fractas L. sec.—^p ire L. pr.—^q idem Leidd.—^r principesque L. sec. Dorv. Edd. R. M. V.—^s Sic Pet. Scal. Edd. Vasc. Steph. non circuitis.—^t imperfectisque Pet. Dorv. Leidd.—^u progressi L. pr.—^v prætereundum L. pr.—^w deest Pet. —^x elephas hic et infra Ms. Urs. Pet. Sc. Leidd. ut c. 72. elephas Dorv. Edd. R. M. V.—^y pedem L. pr.—^z deest Reg. V. L. sec. Dorv. innitus L. sec.

NOTÆ

ut ante imperium ducis signum cecinerit, utpote contra rei militaris leges.

183 *Signo felicitatis dato]* Tessera uno alterove verbo dabatur sub pugnam ab imperatore.

lime extollit armatum.^b Qui in ejusmodi periculo cum^c constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, qua erat circumdatus,^d cædere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit.

85. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido^e erupcionem porta maritima faciunt et,^f sive ut suis subsidio occurrerent,^g sive ut, oppido deserto, fuga salutem sibi parrent, egrediuntur; atque ita per mare umbilici fine ingressi,¹⁸⁴ terram petebant: qui a servitiis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt.^h Interim, Scipionis copiis prostratis passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque seⁱ non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quæ petebant,^j perfugrunt, ut, refectis castris, rursus sese^k defenserent, ducem aliquem requirunt,^l quem respicerent, cuius^m auctoritate imperioque rem gererent. Qui postquam animadverterunt,ⁿ neminem esse ibi præsidio,¹⁸⁵ protinus, armis abjectis,¹⁸⁶ in regia castra fugere contendunt.^o Quo postquam pervenirent,^p ea quoque ab Julianis teneri vident. Desperata salute, in quodam colle consistunt, atque armis demissis,¹⁸⁷

^a hoc Edd. R. M. V.—^b armatus L. sec. Dorv. quin ej. Dorv.—^c deest Leidd.—^d accinctus L. sec.—^e desunt L. sec.—^f abest L. pr.—^g succurrerent L. pr. subs. succ. Dorv. sed V. ad B. G. III. 4.—^h recipiunt L. pr.—ⁱ abest Edd. R. M. V.—^j patebant L. pr.—^k se L. pr. Dorv.—^l ducemque al. requirent Pet. L. pr. bene. si statim qui deleas. requisiverunt L. sec. deest Dorv. spatio intermisso.—^m cuique L. sec. cuiusque Edd. Vasc. Steph. Gr. post.—ⁿ Sic MSS. o. et Edd. eadem non advert.—^o contendenterunt L. pr.—^p pervenient

NOTÆ

184 Atque ita per mare umbilici fine ingressi] Id est usque ad umbilicum. Sic Sallust. I. III. histor. dixit: ‘Fine inguinum ingrediuntur mare.’ Unde Italica vox nata, ‘fine, usque ad.’

185 Qui postquam animadverterunt, neminem esse ibi præsidio] Scipio XII cataphractis navibus per mare fugebat, ut refert Appianus.

186 Protinus, armis abjectis] Clydeo scilicet qui fugienti magno est impedimento. Quod probat sequens oratio, ubi est armis demissis, quod de aliis armis intelligitur.

187 Armis demissis] Manuscripti Regii tres codices, Thuani duo, Victorinus unus, pervetustus impressus, omnes ad unum habent dimissis.

salutationem more militari faciunt.¹⁸⁸ Quibus miseris^q ea res parvo præsidio fuit. Namque milites veterani, ira et dolore incensi,¹⁸⁹ non modo, ut parcerent hosti, non^r poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores^s appellabant,¹⁹⁰ complures aut vulnerarunt,^t aut interfecerunt: in quo numero fuit Tullius Rufus, quæstorius, qui, pilo transjectus consulto a milite,^u interiit: item^v Pompeius Rufus, brachium gladio percussus,^w ¹⁹¹ nisi celeriter ad Cæsarem accucurisset,^x interfactus esset. Quo facto complures equites Romani senatoresque perterriti ex prælio se receperunt, ne a^y militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumissent immoderate peccandi, impunitatis¹⁹² propter maximas res gestas^z spe, ipsi^a quoque interficerentur. Itaque ii^b omnes Scipionis milites, cum fidem Cæsaris implorarent,¹⁹³ inspectante ipso Cæsare et a militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti.

86. Cæsar trimis castris potitus, occisisque hostium decem^c millibus fugatisque^d compluribus, se recepit, quinqua-

L. sec. vulgo *eaque*.—^q *miseris* Pet. L. sec.—^r deest Dorv. Edd. R. M. V. sed V. ad c. 47.—^s *fautores* Lips. I. II. El. 22. ex B. Hisp. c. 20. *actores* L. sec. Dorv. Edd. R. M. V. *urbanos* L. pr. *adpellant* L. pr.—^t *vulnerarunt* MSS. 3. —^u *consulte m.* Dorv. desunt *cons. a m.* in L. sec.—^v *interim* L. pr.—^w *percussus* L. sec. Dorv.—^x *adcurrisset* MSS. et Edd. Vett. plerique.—^y deest a L. pr. Dorv. Edd. R. M. V.—^z vulgo *impunitate p. m. r. g.* ipsi.—^a *inpune* addit Dorv. *inpune* L. sec.—^b deest L. pr. Dorv. Edd. pp. Vasc. Steph. aliisque. sed V. VII. 28.—^c L. Plutarch.—^d *fatigatisque* Edd. R. M. V. *quampl.* Dorv.—^e deest Edd.

NOTÆ

188 *Salutationem more militari faciunt*] Commonentes nempe vicissitudinis fortunæ, quæ varia est, et modo in hunc, modo in illum inclinat.

189 *Ira et dolore incensi*] Quia Scipio snos commilitones crudeliter necaverat.

190 *Quos auctores appellabant*] Quasi quorum consilio multa siebant, quæ militibus displicebant. Lipsius tamen reponit *fautores*. Nec forte male, ea enim sententia invenitur in libro de bello Hispaniensi.

191 *Pompeius Rufus, brachium gladio*

percussus] Phrasis Græca, cui brachium fuerat gladio percutsum.

192 *Qui ex tanta victoria licentiam sibi assumissent immoderate peccandi, impunitatis*] Vulgo *impunitate*; at locum ex fide manuscriptorum Regionarum trium, Thuanorum duorum et Victorini unius sic restituo: ‘Qui ex tanta victoria licentiam sibi assumissent immoderatae peccandi impunitatis.’

193 *Cum fidem Cæsaris implorarent*] Implorare, est auxilium cum miseratione depositere.

ginta militibus amissis, paucis sauciis, in castra ac^e statim ex itinere ante oppidum Thapsum constituit,¹⁹⁴ elephantesque **LXIV** ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset Virgilius,^f qui cum eo obsidebantur, rei male gestæ suorum^g indicio a pertinacia deduci. Deinde ipse^h Virgilium appellavit, invitavitqueⁱ ad deditio[n]em suamque lenitatem^j et clementiam commemoravit. Quem postquam animadvertisit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, divina re facta, concione advocata, in conspectu oppidanorum milites collaudat: totumque exercitum veteranum^k donavit, præmia^l fortissimo cuique ac bene merenti^m pro suggestuⁿ¹⁹⁵ tribuit: ac statim inde digressus, Rebilo proconsule cum tribus ad Thapsum legionibus,^o et Cn. Domitio cum duabus^p Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messalla Uticam ante præmisso cum equitatu, ipse eodem iter facere contendit.

87. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cum Uticam versus iter facerent, pervenient ad oppidum Paradæ.^q¹⁹⁶ Ubi cum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Cæsaris præcucurisset;^r vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis omnibusque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt, atque ejus oppidi incolas eujusque^s generis aetatisque vivos constrictosque in flamnam conjiciunt atque ita acerbissimo aficiunt suppicio: deinde

R. M. V. estatim L. pr.—^f et Virg. Edd. qdd.—^g suorumque Dorv. Edd. R. M. V. ac pert. L. sec. Dorv.—^h ipsum L. pr. Edd. R. M. V.—ⁱ incit. L. pr.—^j suam l. L. pr.—^k Sic MSS. optimi. veteranorum Edd. qdd. Vett. et Dorv. male.—^l præmiis Dorv. Edd. R. M. V. præmiis ac f. Edd. qdd. præmiaque L. L. sec. bene, ut voluit Urs. eujus Cod. præmia ac f. L. pr.—^m meritis L. sec.—ⁿ suo gestu L. sec. Dorv. Edd. R. M. V. inepte non minus, ac vulgo C. Rebello.—^o cohortibus L. pr. Edd. R. M. V.—^p cum II deest Dorv.—^q vulgo Paradam, præcucurisset, procurisset MSS. et Edd. qdd.—^s eujuscumque L. sec. Edd. R. M. V.

NOTÆ

194 *Ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constituit]* Sine machinis, solis scalis admotis oppugnat.

195 *Pro suggestu]* Locus erat edi-

tior, unde oratio habebatur, ideo dictus, quia suggerebantur ligna et alia.

196 *Parada]* Strabo Pharam vocat

I. xvii.

protinus Uticam pervenient. Superiore tempore M. Cato, quod in Uticensibus propter beneficium legis^t Juliæ¹⁹⁷ parum suis partibus præsidii esse existimaverat, plebem inermem oppido ejecerat, et ante portam Bellicam^u¹⁹⁸ castris fossaque^v parvula duntaxat munierat, ibique custodiis circumdatis, habitare coegerat: senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra ii^w equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris favisse sciebant, ut, eis interfectis, eorum^x pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses, animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque^y posteaquam^z castra non potuerant^a potiri,¹⁹⁹ Uticam se in oppidum coniecerunt, atque ibi multos Uticenses interfecerunt, domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret,^b ut secum oppidum defendarent, et cæde rapinisque^c desisterent; et, quid sibi vellent, sciret; sedandæ eorum importunitatis gratia singulis^d HS c divisit.²⁰⁰ Idem Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia lartitus est: unaque cum iis ab Utica proficiscitur, atque in regnum ire contendit.

88. Complures interim ex fuga Uticam pervenient.^e Quos omnes Cato convocatos, una cum trecentis,²⁰¹ qui pecuniam

^{aut atatis} Edd. R. M. V.—^t V. Rhell. Julianæ L. sec. parum abest Dorv.—^u belli caussa incepit Edd. qdd. V. B. Civ. II. 25.—^v fossisque Se. L. pr.—^w L MSS. et Edd. Vett. plerique male.—^x ex eor. L. sec. Dorv. Edd. R. M. V.—^y et fust. c. rep. Ita Edd. R. M. V.—^z Sic Pet. Leidd. Dorv. non postquam,—^a potuerunt L. sec. Dorv. Edd. R. M. V.—^b posset Leidd.—^c rapinaque L. sec.—^d singulos L. sec.—^e proven. L. sec.—^f Sic MSS. et Edd. Vett. hortatus Leidd.

NOTÆ

¹⁹⁷ Propter beneficium legis Juliæ] Cæsar legem tulerat: qua cavebatur ne populis liberis sua libertas adimeretur, vetabanturque magistratus Romani eam violare; quales erant civitates Achææ, Thessaliæ, et reliquæ Græciæ.

¹⁹⁸ Ante portam Bellicam] Eo nomine fuit porta Uticæ.

¹⁹⁹ Posteaquam castra non potuerant potiri] Manuscripti Regii codices

duo et Victorinus unus habent castris. Manuscriptus Regius unus codex, castra non potuerant capere, quod et habet pervetustus impressus codex.

²⁰⁰ Singulis HS c divisit] Sept livres dix sols. Si enim in neutro genere legatur, nimia summa sit, deux mille cinq cents livres. Hæc major quidem summa, illa minor.

²⁰¹ Una cum ccc] Ex quo se Uticam concluserat Cato, usus erat con-

Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur,^f ut servitia manumitterent^g oppidumque defenderent. Quorum cum partem assentire, partim animum mentemque perterritam atque in fugam^h destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, navesqueⁱ iis attribuit, ut, in quas quisque partes vellet, proficisceretur.^j Ipse, omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ei^k pro quæstore fuerat, commendatis, et sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cum dormitumisset, ferrum intro clam in cubiculum tulit,^l atque ita se transjecit. Qui cum anima nondum exspirata^m concidisset, etⁿ impetu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiaresque continere atque vulnus obligare cœpissent,^o ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit,^p atque animo præsenti se interemit. Quem Uticenses, quanquam oderant partium gratia, tamen propter ejus singularem integratem, et, quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat turresque auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto,²⁰²

cohortatur Edd. nuperæ qdd.—^g *manumittant* L. sec.—^h *vulgo fuga*.—ⁱ *navemque* Pet. L. pr.—^j *cumque vellent proficiscerentur* L. sec. Dorv. Edd. R. M. V.—^k *ibi* L. sec. Edd. qdd.—^l *intulit* L. pr. bene.—^m *animam exspiratum* Dorv.—ⁿ *et deest* MSS. plerisque et Edd. Vett. *inpetuque* L. sec. Edd. Vasc. Steph. Gr. post. Str.—^o *cæperunt* Dorv.—^p *devellit* Pet. L. sec. Dorv.—^q *cohorta-*

NOTÆ

silio ccc civium Romanorum, qui ibi negotiabantur et fœnus exercebant, suaque pecunia rempublicam adjuvabant.

202 *Quo intérfecto*] Cæsar Catonis gloriæ se invidere dixit, quoniam ipse suæ invidisset, liberisque ejus patrimonium suum servavit. Sed quid de Catone Cæsar facturus fuerit, si vixisset, valde dubium est, cum multis de causis, tum quod L. Cæsaris Catonis quaestoris filio, quanquam sinus propinquus esset, et ad ejus genua pater supplex accidisset, non pepercit. Dio certe testatur Cæsa-

rem in ulciscendis injuriis non specatasse magis quid esset actum, quam ut ipse sollicitudine liberaretur; multis ignoruisse, a quibus graves injurias acceperat, aut parva saltem pœna contentum fuisse, quod nihil amplius nocituros crederet; in quosdam autem plus aequo animadvertisse, ut securitati sue consuleret. Quod si ita sit, cum intelligeret Catonem a recto virtutis tramite nullis posse privatis beneficiis dimoveri, nihil non acturus fuisse videtur, ut se tam formidando inimico liberaret.

L. Cæsar, aliquid sibi ex ea re auxilii ratus, convocato populo, concione habita, cohortaturⁱ omnes, ut portæ aperi- rentur: se in C. Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Utica^r egressus, Cæsari imperatori obviam proficiscitur. Messalla, ut erat imperatum, Uticam pervenit, omnibusque portis custodias ponit.

89. Cæsar interim, a^s Thapso progressus, Uscetam^t per- venit,²⁰³ ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque rerum, cum parvo præsidio habuerat. Id^u adveniens potitur: deinde Adrumetum pervenit. Quo cum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant,^y vitam concessit. Deinde eodem die^w Adrumeto egressus, Livineio^x Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit. Cui in itinere fit obvius L. Cæsar, et subito^y se ad genua projicit vitamque sibi, neque^z amplius quicquam, deprecatur: cui Cæsar facile et pro sua natura, et pro^a instituto, concessit: item Caecinæ, C. Ateio,^b P. Atrio,^c L. Cellæ,^d patri et filio, M. Eppio,^e M. Aquinio,^f Catonis filio, Damasippique^g liberis ex sua consuetudine tribuit; circiterque luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra oppidum ea nocte mansit.

90. Postero die mane in oppidum^h introiit; concioneque advoca- ta, Uticenses incolas cohortatus,ⁱ gratias pro eorum erga se studio agit;^j cives autem Romanos negotiatores,^k et

tus L. pr.—^r Uticæ Dorv. Uticæ patefactis, Utica egr. Edd. R. M. V.—^s Leidd. ab Th.—^t sic vel Uzelam, Usselam, Usetam MSS. et Edd. Vett. quoque, nisi quod Edd. Vasc. Steph. Gr. post. Uzitam.—^u hoc Dorv. Edd. pp. Vasc. Steph. &c. his L. sec. Reg. sed V. c. 87.—^v vulgo fuerat.—^w deest L. pr.—^x Sic Ms. Urs. Pet. Seal. L. pr. vulgo ante Urs. erat Lunejo. Humejo Leid. sec. Dorv.—^y Sic MSS. et Edd. Vasc. Steph. non subitoque.—^z Ita MSS. et Edd. pp. non nec, neque aliud amplius Dorv.—^a deest vulgo.—^b Ita Ciaccon. MSS. et Edd. Vett. Cetejo. Gland. C. Etejo.—^c Petrejo, Patricio P. Atio. patr. MSS. recentes et Edd. nonnulli.—^d vulgo et L. C.—^e V. Urs. et ita L. pr. Dorv. Apio, Epio, Oppio al. —^f Aquino Pet. Sc. Leidd.—^g Damasippoque Edd. R. M. V.—^h eodem Dorv. in vulgo deest. Mox que ibidem deest.—ⁱ cohortatur L. pr.—^j Sic MSS. non st. erga se. egit Leidd.—^k deest L. pr.—^l Ita MSS. non

NOTÆ

203 Uscetam pervenit] Urbs est Ptolemæo Uzicia dicitur. Africæ mediterranea. Forte ea quæ

eos, qui inter trecentos pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accusatos, de eorum sceleribus longiore¹ habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit: ‘ se eis duntaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditum,²⁰⁴ ita tamen, qui^m eorum bona sua rede- misset, se bonorum venditionem inducturum et pecuniam multæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere posset.’ Quibus metu exsanguibus de vitaqueⁿ ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute,^p libentes cupidique^q conditionem acceperunt: petieruntque a Cæsare, ut universis trecentis unc nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies sestertio his imposito, ut per triennium sex pensionibus Populo Romano solverent, nullo eorum recusante, ac se eodem^r die demum natos prædicantes,²⁰⁵ laeti gratias agunt Cæsari.

91. Rex interim Juba, ut ex prælio fugerat, una cum Petreio interdiu in^s villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit, atque^t ad oppidum Zamam,²⁰⁶ ubi ipse domicilium, conjuges, liberosque^u habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam carissimasque res comportaverat, quodque inito^v bello operibus maximis munierat, accedit. Quem oppidani, antea rumore exoptato

^{longiori.}—^m vulgo *ut qui et possent.*—ⁿ *de qua vita* L. sec. Dovr. *de r.* quoque L. pr.—^o *merito* MSS. plerique et Edd. pp. Vase. Steph. Gr. post. Str.—^p *oblamat* *salutem* L. pr.—^q *cupideque* MSS. 3.—^r *eo* Edd. qdd.—^s *deest* Edd. R. M. V.—^t *deest* L. pr. Dovr. Edd. R. M. V. in quibus *ad oppidumque Zama* Dovr.—

NOTÆ

204 *Bona quidem eorum se venditum]* Ita tamen ut certa pecunia summa sua bona ipsis redimere licet, qua data Cæsari, vita ipsis concederetur.

205 *Ac se eodem die demum natos prædicantes]* Cicero Catil. III. ‘ Non minus nobis jucundi atque illustres sunt ii dies quibus conservamur, quam illi quibus nascimur, quod salutis certa lætitia est, nascendi incerta conditio, et quod sine sensu nascimur, cum

voluptate conservamur.’ Unde et natalis redditus ipsi dicitur. Ita Joannes Chrysostomus in Homilia ad Antiochenos, cum eorum urbs fuisse abs Theodosio conservata, dicit videri illam eo demum die natam fuisse.

206 *Zamam]* Zama urbs Africæ, distat v dierum spatio a Carthagine occidentem versus, Juba regia. Arceum regni [Numidia] appellat Salustius in libro de bello Jugurthino.

de Cæsaris victoria auditio, ob has causas oppido prohibuerunt, quod, bello contra Populum Romanum suscepto, in oppido Zamæ lignis congestis,^x maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo^x coacervatis, dehinc^y civibus cunctis interfectis eodemque projectis, igne subjecto,^z tum demum se ipse insuper interficeret,^a atque una cum liberis, conjugibus, civibus,^b cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Juba ante portas diu multumque primo minis pro imperio egisset cum Zamensibus; deinde, cum se^c parum proficere intellexisset, precibus quoque^d orasset, uti se ad suos deos penates^e admitterent; ubi eos in sententia^f perstare animadvertisit, nec minis nec precibus suis moveri, quo magis se reciperent; tertio petit ab eis, ut sibi conjuges liberosque redderent, ut secum eos absportaret.^g Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi^h reddere animadvertisit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M.ⁱ Petreio paucisque equitibus se^j confert.

92. Zamenses interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Uticam mittunt, petuntque ab eo, ^k uti ante, quam rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, oppidum seque ei reservare.^k Legatos collaudatos Cæsar domum jubet antecedere, ac suum adventum prænuntiare.^l Ipse, postero die Utica^m egressus, cum equitatu inⁿ regnum ire contendit. Interim in itinere ex regiis^o copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orantque, ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam pervenient. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiaque, propemodum

^v liberos Dorv.—^v in L. pr.—^w conjectis L. pr.—^x deest Edd. R. M. V.—^y dein Pet. L. pr. bene. deinde L. sec. Edd. Vasc. Steph. Gr. post. Str.—^z subito L. sec.—^a ipse insuper interiret Edd. R. M. V. desuper L. sec. Dorv.—^b civibusque Edd. R. M. V.—^c deest L. pr.—^d abest Pet. L. pr. Dorv. que L. sec.—^e penatesque L. sec. Dorv.—^f in sua s. Edd. R. M. V. persistere L. pr.—^g transport. L. sec.—^h responsum Pet. L. pr.—ⁱ deest L. pr.—^j exultat Pet. iter confecit L. pr.—^k servare Dorv.—^l pron. Leidd. Edd. R. M. V. Vide Sciopp. susp. Lect. IV. —^m Uticam L. pr. V. ad B. G. I. 44.—ⁿ Sic MSS.

omnes regni equites Zamam pervenient ad Cæsarem ab eoque sunt metu periculoque liberati.

93. Dum haec utrobique geruntur,^p Considius, qui Tisdræ cum familia^q sua, gladiatoria manu, Gætulisque præerat, cogita cæde suorum, Domitiique et legionum adventu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seque clam cum paucis barbaris pecunia^r onustus subducit,^s atque in regnum fugere contendit; quem Gætuli, sui comites, in^t itinere, prædæ cupidi, concidunt, seque in quascumque potuere^u partes conferunt. C. interim Virgilius, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit, suosque aut imperfectos aut fugatos, M. Catonem Uticæ sibi ipsum^v manus intulisse, regem vagum ab suisque^w desertum ab omnibus aspernari,^{z^o} Saburam^x ejusque copias ab Sitio esse deletas, Uticæ Cæsarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas,^y quæ sibi suisque liberis prodessent; a Caninio^{z^o} proconsule, qui eum^z obsidebat, fide accepta, seque et sua omnia et oppidum proconsuli transdit.

94. Rex interim Juba, ab omnibus civitatibus exclusus, desperata salute, cum jam cœnatus^a esset^{z^o} cum Petreio, ut per virtutem^b intersecti esse viderentur, ferro^c inter se depugnant; atque firmior imbecilliores^d Juba Petreium facile ferro consumsit. Deinde^e ipse sibi cum conaretur gladio transjicere pectus, nec^f posset, precibus a servo suo impetravit, ut se interficeret, idque obtinuit.

non ire in r.—^o regis Pet.—^r fiunt L. sec.—^q familiari Dorv.—^r pecuniae Ed. Elz.—^s onustus subduxit L. sec.—^t deest L. pr.—^u potuerunt L. pr. Mox vulgo deest aut post suosque.—^v Ita Urs. e Codice suo, cum Scal. Reliqui MSS. et Edd. priores ipsi sed V. c. 91. et ad B. G. 11. 25.—^w vulgo a suis.—^x Saburam MSS. ut supra et c. 95.—^y deest Scal. vulgo qui.—^z tum Edd. R. M. V. excepta Pet. L. sec. Scal. Dorv. non male.—^a vulgo cœnatus.—^b cum virtute Pet. Sc. L. pr. sed V. ad B. Civ. 11. 30.—^c deest L. sec.—^d infirmiores imbecilliores remque Edd. R. M. V.—^e dein cum L. pr.—^f neque L. sec.—^g Sit. inter. p. L.

NOTÆ

207 Ab omnibus aspernari] Passive dictum. Quod novum.

209 Cum jam cœnatus esset] Vulgo conatus: sed canatus melior lectio;

208 Caninio] Rebilo, de quo supra.

conivarius enim habet Florus.

95. P. Sitius interim, pulso^g exercitu Saburæ, præfecti Jubæ, ipsoque imperfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem^h ficeret, forte incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Uticam diripuerant, iterque in Hispaniam intendebant,ⁱ et erant numero circiter MD.^k Itaque celeriter nocturno tempore irsidiis d^{is}spositis, eos prima luce adortus, praeter paucos equites, qui ex^l primo agmine fugerant, reliquos aut interficit,^m aut in deditionem accipit,ⁿ Afranium et Faustum vivos capit cum conjugi et^o liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus et Afranius interficiuntur;^p Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumentatem suaque omnia concessit.

96. Scipio interim cum Damasippo et Torquato²¹¹ et Plætorio Rustiano, navibus longis, diu multumque jactati, cum Hispaniam peterent, ad Hipponem^p regium deferuntur,^q²¹² ubi classis P. Sitii per^r id tempus erat: a qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur; ibique Scipio²¹³ cum quibus paulo ante nominavi, interiit.

97. Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta, bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra Populum Roma-

pr. alii. *Sit. interim*, ut cum Vasc. Steph. &c. dedi pro *interim* *Sit.* Edd. R. M. V. *int.* *Sictius item interp.* Abest *interim* a Pet. Sc.—^h desunt Dorv.—ⁱ vulgo tendebant.—^k CCVIII. Edd. R. M. V. d. abest Sc. L. pr.—^l in L. sec.—^m interficit MSS. 3.—ⁿ accepit MSS. 2.—^o conjugibus ac L. sec. Dorv. Edd. R. M. V.—^p ab Hippone Scal. Pet. ad Ippone L. pr.—^q perf. Pet.—^r ad

NOTÆ

210 *Faustus et Afranius interficiuntur*] Faustum et Afranium a Cæsare cæsos fatentur Florus et Suetonius. Appianus cum scriptore nostro consónat.

211 *Torquato*] Torquatus hic est qui præfector Orico, quem et in bello civili perisse testatur Cicero in Bruto. Hoc observo, non bis pereisse Cæsarem.

212 *Hipponem regium defruntur*] Hippo regius urbs marítima Africae

in qua post multos annos sedit Episcopus Augustinus, *Bonne*. Plures quidem urbes fuerunt ejus nominis, sed duas in Africa, cum Plinio dicatur utraque Hippo, altera dicitur Diarrhytus, i. irrigua.

213 *Ibique Scipio, &c.*] T. Livius et Florus tradunt, eum, ubi captam navem sensisset, gladium in sua viscera adegisse, quærerentibusque ubi esset imperator, respondisse: imperator bene se habet.

num arma tulerant, præmiisque^s Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis,^t vectigalibusque regiis abrogatis, ex regnoque provincia facta, atque ibi Crispou^u Sallustio²¹⁴ proconsule cum imperio relicto, ipse Zama^v egressus Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Juba Petreioque ordines^w duxerant, item Thapsitanis^x HS vicesies, conventui eorum HS tricesies; Adrumetinis HS^y tricesies, conventui eorum²¹⁵ HS quinquagies, multæ nomine imponit:^z civitates bonaque eorum ab omni injuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis bona Juba^a diripuerat, et ad Senatum questi per legatos, atque arbitris a Senatu datis sua receperant, tricies centenis millibus pondo^b olei in annos singulos multat, ideo quod^c initio, per dissensionem principum,^d societatem cum Juba inierant, eumque armis, militibus,^e pecunia juverant. Tisdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat.

98. His rebus gestis, Idibus Jun. Uticæ classem con-

Pet. L. sec. deest L. pr. Dory. V. ad vi. 36.—^s præmiis Z. L. pr.—^t tributisque L. pr.—^u deest L. pr. Edd. R. M. V. Q. Pet.—^v Zamae L. pr.—^w ordinem Pet.—^x Thapsitanis Dory. Leid. sec. Edd. R. M. V.—^y vulgo xx millia, et P. seq. et Adrumetanis xxx et l. millia.—^z imposuit L. sec.—^a Sic MSS. non J. b.—^b Sic Ciacc. MSS. et Edd. ante Scal. ponderis vel ponderibus V. Gron. P. V. c. 7. oleum L. pr.—^c Id; quod L. pr. ut subintelligas facit. V. ad B. Al. c. 58.—^d principium L. sec.—^e militaribus L. sec. Dorv. Edd. R. M. V.

NOTÆ

214 *Crispo Sallustio]* De quo supra. Et id quidem testatur Dio l. xliii. sed non sine ejus probro, quod propter viri claritatem ascribam: Καὶ τὸν Νομάδας λαβὼν, ἐσ τε τὸν ὑπήκοον ἐπήγαγε, καὶ τῷ Σαλουστίῳ λόγῳ μὲν ἄρχειν, ἔργῳ δὲ ἔγειν καὶ φέρειν, ἐπέτρεψεν ἀμέλει καὶ ἐδωροδέκησε πολλὰ καὶ ἡρπασεῖν, ὥστε καὶ κατηγορηθῆναι, αἰσχύνην αἰσχύστην ὄφλησαι, θτι τοιαῦτα συγγράμματα συγγράψας, καὶ πολλὰ, καὶ πικρὰ περὶ τῶν ἐκκαπούμενων τιὰς εἰπάν, οὐν ἔμιμησατο τῷ ἔργῳ τὸν λόγους· θθεν εἰ καὶ μάλιστα ἀφείθη ὑπὸ τοῦ Καίσαρος, ἀλλ' αὐτὸς γε τῇ γραφῇ ἑαντὸν καὶ πάνυ

ἐστηλοκόπησε: Numidas quoque in suam potestatem accepit, iisque Sallustium verbo quidem regendæ regionis, re autem ipsa diripiendæ causa præficit: enimvero Sallustius et pecuniae acceptæ et compiliatae provinciae accusatus summam ignominium reportavit, quod cum ejusmodi libros scripsisset, in quibus multis et acerbis verbis eos qui ex provinciis quæstum facerent, notasset, facto sermones non esset imitatus. Itaque etsi a Casare fuit absolutus, tamen suis ipsius verbis proprium crimen abunde quasi in tabula propositum divulgarit.

215 *Conventui eorum]* Conventus

scendit, et^f post diem tertium **Carales**^{g 216} in Sardiniam per-
venit. Ibi Sulcitanos,^{h 217} quod Nasidium ejusque classem
recepérant, copiisque juverant, HS centiesⁱ multat; et pro-
decumis^j octavas pendere jubet, bonaque paucorum vendit,
et ante diem IIII. Kal. Quint. naves conscendit; et a Cara-
libus^k secundum terram proiectus,^l duodetreesimo^m die,
eoⁿ quod tempestatisbus in portibus^o cohíebatur, ad urbem
Romam venit.^{p 218}

et pec. Edd. cædem. pecuniaque Dorv.—f ac L. pr.—g Caralis Sc. Edd. R. M. V. Calarim L. sec. Dorv.—h ubi Surcit. Dorv. Succit. L. sec. Suchit. Edd. qdd.—i vulgo c millibus.—j decimis MSS.—k Calaribus Dorv. L. sec.—l vulgo proiectus.—m Sic MSS. Urs. L. pr. &c.—n de eo L. pr. ideo MSS. 2. Edd. R. M. V.—o portibus L. pr. Dorv. V. ad B. G. III. 8.—p pervenit L. sec.

NOTÆ

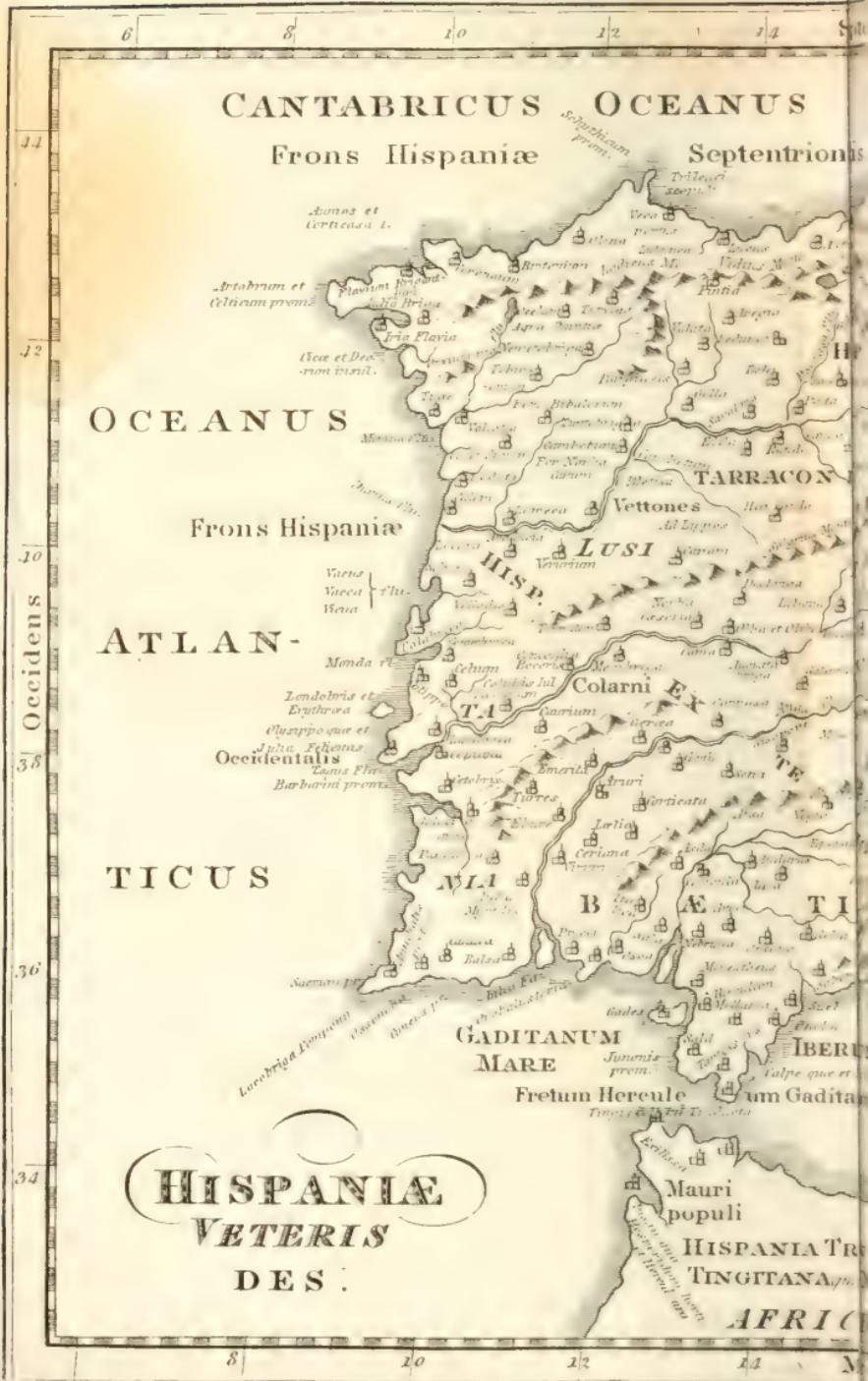
qui fuerit supra dictum, nempe so-
ciates equitum Romanorum in pro-
vinciis negotiantium.

216 **Carales**] Caralis metropolis
Sardiniae in promontorio cognomine
sita, Africam versus. Calarin vocant
Plinius et Strabo. Hodie *Cagliari*.

217 *Ibi Sulcitanos*] Pompeius Me-
la III. 7. Calaritanos et Sulcitanos
populos ejusdem insulae vocat.

218 *Ad urbem Romam venit*] Ut de
Gallis, Alexandrinis, Pharnace, et
Juba triumpharet.

DE

BELLO HISPANIENSI

LIBER SINGULARIS

INCERTI AUCTORIS.

JAM Suetonii ætate lectum esse librum de bello Hispanensi, certum est (Sueton. Jul. c. 56.). Credibile etiam fit e loco Suetoniano, hujus libri eundem fuisse auctorem, qui de bello Alexandrino, Africano, et de Gallie belli extremis scripserat. Sed illud non credibile est, librum de bello Hispanensi eum, qui hodie circumfertur, sic, ut circumfertur, ab auctore ceterorum librorum confectum esse: tanta est dissimilitudo et orationis, et modi, quo singula narrantur. Etiamsi enim passim probabilior oratio est, ut c. 15. et 17., tamen pleraque adeo inculta sunt, ut auctorem, quem Oud. ad c. 22. ineptulum dicit, aut non potuisse, aut noluisse bene scribere appareat. Ac minuitur quidem auctoris culpa eo, quod liber adeo depravatus est, ut permulti loci plane non, complures vix intelligi possint, haud paucorum lectio omnino incerta sit, atque Julius Celsus, qui de vita Cæsaris scripsit, passim expedire se non potuerit: multa enim vitio scriptorum confusa vix intelligi posse queritur (p. 241.), eaque de causa multa ab se præterita esse fatetur (p. 246.). Verum ibi quoque, ubi corruptio nulla est, non magna scriptoris facultas eluet. Rursus modus narrandi est is, ut, gravioribus fere neglectis, ea, quæ scire paucorum intererat, consignata reperiantur: ut auctor existimasse videatur, quæ ipsi nota fuerint, eadem lectoribus, vel procul monstrata, codem modo perspicua fore: ut digna denique sit oratio teste et spectatore rerum occupato, qui in tabulas suas retulerit quotidie res, sibi memorabiles visas; ceterum eas in ordinem redigere, justaque orationis forma induere, non operæ pretium duxerit. Fieri ergo potuit, ut antiquus ille et genuinus de Hispanensi bello liber, quem Suetonius legit, ab aliquo in brevem summam contractus mutilatusque ad posteros veniret; aut ut plane intercederet, et alius ejusdam hominis ephemerides de hoc bello servarentur. Cum autem in hoc libro, qui non tironibus ad elementa linguæ discenda, sed proiectioribus ad exercitationem diligentia, judicii, et laboris proponendus est, neque lectores historiae studiosos magnopere aut alliciet, aut tenebit, sed cum in libro tali fere unum illud quæratur, quid a scriptoris manu sit; cur id nesciamus; ubi codicibus destituamur; utrum spes inveniendi reliqua, an præcisa sit: omnes propemodum animadversiones lectionis varietati destinavi, non neglecta tamen illustratione rei ex aliis historiae scriptoribus; etsi omnes, præter Dionem Cassium, in his rebus breviores fuerunt. Intelligent ergo harum rerum studiosi, codices duos antiquos et bonos, Petavianum et Norvicensem, non modo ubivis fere consentire; sed et veram ut plurimum lectionem continere, e qua quomodo ceteræ depravatæ sint, interdum facile cognoscitur: quamquam alibi tanta est diversitas horum codicum ac ceterorum, ut haud dubie duplex fons fuisse videatur, e quo diversi recensionum velut rivi fluxerint. **M.**

Suetonius l. c. Oppium vel Hirtium auctorem nominat: Vossius de hist. Lat. c. 13. Balbo vel Oppio librum ascribit. Godvinus Afrum quem vel Syrum militem auctorem esse putat; sed Latinitas pura obstat, judice Scaligero in proleg. in Manilium. Balbi *ephemeridis* meminit Sidonius ep. 9. 11.

LIBER SINGULARIS
DE
BELLO HISPANIENSI
QUOD ADVERSUS POMPEII FILIOS GESTUM EST.

ARGUMENTUM.

Cap. 1. *Cn. Pompeius junior ulteriore Hispania potitur; Cæsar muneribus dandis detinetur in Italia.* 2. *Hic in Hispaniam venit, invitatur a Cordubensibus.* 3, 4. *Sextus Pompeius Cordubam tenet, Uliam oppugnat; mox, hac missa, ad Cordubam, cui Cæsar imminet, iter facit.* 5—19. *Cæsar Bætim ponte jungit, ad quem prælio facto Ateguam oppugnat. Prælia ad flumen Salsum et ad Cordubam. Tandem Ateguam potitur Cæsar et imperator appellatur.*

Cap. 20, 21. *Pompeius castra movet Ucabim. Cæsar castra castris confert.* 22. *Pompeii crudelitas refertur Bursavolensibus.* 23. *Fit pugna.* 24. *Ab Soricaria utrorumque convenient copiæ. Vincit Cæsar.* 25. *Antistii Turpionis et Q. Pompeii Nigri solitaria pugna.* 26. *Equites Romani ad Cæsarem transfugiunt.*

Cap. 27—31. *Cæsar castra ad Mundam constituit. Committitur acre prælium: pereunt Labienus et Attius Varus.* 32. *Hos-
tes Mundam se recipiunt, Cæsar eos circumvallat: Cn. Pompeius tendit Carteiam.* 33. *Cæsar ad Cordubam venit, ubi Scapula, seditionis caput, structa pyra, se cremat.* 34. *Cæsar oppido potitur; itemque* 35, 36. *Hispali.* 37. *Carteia seditione orta, Cæsaris naves incendit Didius.* 38, 39. *Sau-*

cius Pompeius profugit et cæditur. Caput ejus Cæsari affertur Gadibus. 40. Didius interficitur. Cæsar Gadibus ad Hispalin recurrat. 41. Capitur Munda et Ursao. 41. Verba Cæsar facit ad Hispalenses.

PHARNACE superato,¹ Africa recepta,² qui ex iis præliis cum adolescente Cn. Pompeio³ profugissent,⁴ cum et ulterioris Hispaniæ⁵ potitus esset,⁶ dum Cæsar muneribus dandis⁷ in Italia detinetur, quo facilius præsidia contra⁸ compararet⁹ Pompeius, in fidem⁹ uniuscujusque civitatis confugere

^a Deest Edd. R. M. V. pararet L. pr. Dorv. nec male.—^b Itaque L. sec. Edd.

NOTE

¹ *Pharnace superato*] Reponendum videtur Juba vel Scipione, jam pridem enim Pharnaces erat superatus. Sed Scipionis et Juba recens erat clades.

² *Africa recepta*] Quæ amissa fuerat interfecto Curione.

³ *Cum adolescente Cn. Pompeio*] Vix enim natus erat annos xxiv.

⁴ *Profugissent*] Profugerant. Hic enim scriptor sæpe utitur Subjunctivo modo pro Indicativo.

⁵ *Cum et ulterioris Hispaniæ*] Hispania olim a Græcis Iberia ab Ibero flumine, et Hesperia ab Hespero, id est, stella vespertina dicta, in partes duas olim a Romanis divisa fuit in Citeriorem et Ulteriorem. Citerior quidam a Pyrenæis montibus ad Castulonem; Ulterior vero quæ a Bætica, quia Bæti flumine intersecatur, a Castulonensi saltu ad Gades pertinebat. Hanc Ulteriorem postea Augustus in duas partes divisit, in Bæticam et Lusitaniam. Romani Hispania perdiu sunt potiti, eisque illam tandem eripuerunt Goths, quibus postea ademerunt Mauri vel Arabes, qui anno CCCXLII in suas antiquas sedes pulsi, in Africam scilicet, nunc-

que tota est sub duorum regum imperio, sub rege Castiliæ, qui a potiori parte dicitur rex Hispaniæ, et sub rege Lusitaniæ.

⁶ *Potitus esset*] Cn. Pompeius adolescentis.

⁷ *Muneribus dandis*] Munera dicebantur illa spectacula certaminum quæ dabantur populo a principibus, ejus gratiam captantibus. Multa autem et maxima populo Rom. dedit Cæsar, quæ enumerat Suetonius c. xxxix, de quibus item Plutarchus in Cæsare. Appianus scripsit eum Scipione superato triumphos quatuor egisse, de Gallia, de Ægypto, de Pharnace, et Juba.

⁸ *Quo facilius præsidia contra compararet*] In hoc loco punctum ante Pompeius ponitur in Ms. Thnano codice, ut sensus sit: Contra adversarios suos Cæsar compararet.

⁹ *Pompeius, in fidem, &c.*] Et hoc est quod in fine hujus libri Cæsar jam victor Hispanis exprobrat magna vehementia, quod eo fugientem ad se Pompeium receperint, eoque facto bellum renovaverint.

cœpit. Ita^b partim precibus, partim vi, bene^c magna comparata manu, provinciam vastare.^d Quibus in rebus¹⁰ nonnullæ civitates sua sponte auxilia mittebant, item nonnullæ portas contra cludebant. Ex quibus si qua oppida vi ceperat, cum aliquis^e ex ea civitate optime de Cn. Pompeo meritus civis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut, eo de medio sublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret.¹¹ Ita paucis commodis hoste hortato,¹² majores augebantur copiæ. Ob hoc crebris nuntiis¹³ in Italiam missis, civitates contrariae Pompeo auxilia sibi depositulabant.

2. C. Cæsar dictator III, designatus IV,¹⁴ multis itineribus ante confectis, cum celeri festinatione¹⁵ ad bellum

Vasc. Steph. Gr. &c.—^c pene L. sec. Dorv. V. Brant. ad c. iv. et 12.—^d vulgo r. caput, et omittitur mox contra.—^e alias Pet.—^f Hispania L. sec. Dorv.—

NOTÆ

10 *Quibus in rebus, &c.]* Dio l. XLIII. scribit eum urbes cepisse, partim volentes, partim invitas, præter Ullam, quam Uliam appellat.

11 *Latronum largitio fieret]* Quorum opera vastabat Hispaniam. Latrones, teste Festo, eos antiqui dicebant qui conducti militabant, ἀπὸ τῆς λαρπεῖας. At nunc viarum obsessores dicuntur, quod a latere dicuntur adoriri, vel quod latenter adoriantur. In priore significatu, quo et hic legitur, dixit Plautus in Milite gloriose: ‘Nam rex Seleucus me opere oravit maximo Ut sibi latrones cogarem et conscriberem.’ Postea vero apud Romanos dicti sunt, et aliquo modo hic dicuntur qui suis auspiciis, non publicis, cum sint ipsi privati homines, bellum gerunt, quod non nisi publico consilio gerendum, vel denique qui bella illegitima faciunt, ut incursiones, bello non denuntiato, ut passim utitur Cicero eo vocabulo et juris auctores, ut Pomponius l. cxxviii. de verborum significatione, Marçianus

l. XXX. ad legem Falcid.

12 *Paucis commodis hoste hortato]* Non ausim dicere non Latine dici, cum ejusmodi participia passim in passiva voce inveniantur. Sed certe rarum est.

13 *Ob hoc crebris nuntiis]* Immo Q. Fabius et Q. Pedius, qui pro Cæsare Hispaniam citeriorem regebant, ipsum magno cum studio accercebant.

14 *C. Cæsar dictator III, designatus IV]* Assentuntur tabulae Capitolinæ, non Dio qui dictatorem IV ut consulem IV scribit. Forte error est in numeris. Plutarchus vero consultum tantum IV commemorat, cum in Hispaniam contra Pompeii liberos profectus est.

15 *Cum celeri festinatione]* Appianus, Strabo et Eutropius tradiderunt Cæsarem a Roma Obulconem XXVII. die pervenisse in castra, quæ eo tempore ibidem erant. Dio vero eum prius esse visum hostibus et amicis quam fuerit auditum eum esse in Hispania.

conficiendum in Hispaniam^f venisset,¹⁶ legati^g Cordubenses, qui^h a Cn. Pompeio discesserant,ⁱ Cæsari obviam veniunt:^j a quibus nuntiabatur, ‘nocturno tempore oppidum Corduba-^b bam capi posse, quod nec opinantibus adversariis ejus provinciae potitus esset,¹⁷ simulque tabellarii capti^k essent, qui a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, quo^l certiores Cn. Pompeium de Cæsaris adventu facerent.’ Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat,^m Q. Pedium et Q. Fabium Maximum,ⁿ de suo adventu facit^o certiores, ut, quem sibi equitatum ex provincia¹⁸ fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit, neque,^p ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit.

3. Erat idem temporis Sextus Pompeius^q frater,¹⁹ qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciae caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Uliam oppidum^r oppugnabat, et fere jam aliquot mensibus ibi detinebatur.^s Quo ex oppido, cognito Cæsaris adventu, legati, clam præsidia^t Cn. Pompeii, Cæsarem

^f *legatique Pet. Sc. L. pr.—^h et qui Dorv.—ⁱ discessissent Pet. Sc. L. pr.—^j venissent, nunciaverunt Pet. venissent a q. &c. Cuj. Scal. L. pr. venerunt L. sec. —^k Sic vulgo non *captos tabellariorum*.—^l vulgo qui.—^m *legatos qui a. e. præfuerant* Edd. R. M. V.—ⁿ deest Edd. R. M. V.—^o abest L. pr.—^p vulgo atque.—^q Pompejo Dorv.—^r distineb. Edd. qdd. male.—^s Ita Pet. L. pr. non*

NOTÆ

16 *Venisset*] Vulgo, *convenisset*. Cum multi loci in hoc libro, quo nullus mendorior, mendosi sunt, tum hic mendosissimus. Ms. codex Victorinus et Thuani duo habent, *cum venisset*. *Convenisset* autem quod hic habetur, de pluribus hominibus, non de uno dici Latine solet.

17 *Quod nec opinantibus adversariis ejus provincia potitus esset*] Manuscriptus Thuanus unus codex habet, *ejus provinciae potitus esset*. Nempe Ultioris Hispaniæ, quæ et Bætica a Bæti amne, ut supra dictum.

18 *Ex provincia*] Citerioris Hispaniæ, quæ in fide Cæsaris manserat.

19 *Erat idem temporis Sex. Pompeius frater*] Ms. Regii codices tres, Victorinus unus habent, *Erat per idem tempus*, quæ minus figurata locutio, atque adeo magis historicæ.

20 *Uliam oppidum*] De qua supra. Hanc Pompeius capere non potuit, sed nec Cæsar Cordubam.

21 *Clam præsidia*] Beroaldus legit, *clam præter præsidia*, et reponi potest ex fide Ms. Regiorum codicum duorum, Victorini unius et impressi

cum adissent, petere cœperunt, ut^s sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam^t civitatem omni tempore optime de Populo Romano meritam esse^u sciens, celeriter sex cohortes secunda vigilia jubet proficisci parique equites numero: quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum,^z et non parum scientem, L. Junium^v Paciecum. Qui cum ad Cn. Pompeii^w præsidia venisset, incidit idem temporis, ut^z tempestate adversa vehementique vento afflaretur^x aditus: quem vis tempestatis ita obscurabat, ut vix proximum agnoscere posses. Cujus^y incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita, cum ad eum^z locum venerunt, jubet binos equites incedere, et recta per adversariorum^a præsidia ad oppidum contendere:^b mediisque eorum^c præsidiis cum quæreretur, qui essent, unus ex nostris respondit:^d ‘ut sileat^e verbum facere;^z nam id

ut.—^t cum e. c. Scal. cum ea civitas Pet.—^u merita esset Pet. sciens abest Scal. Pet. L. pr. sciebat Edd. Ald. Gryph. dein vulgo xi sine celeriter.—^v vulgo Julium.—^w deest L. pr.—^x afflarentur Edd. R. M. V. vulgo qua vi obscurabatur et cognoscere.—^y quod Ciacc.—^z vulgo deest eum.—^a hostium Pet.—^b contendunt L. pr. Dorv. contenderunt Sc.—^c vulgo ex.—^d responderet Edd.

NOTÆ

pervetusti, Latine quidem; sed si reponamus apud hunc scriptorem quoties minus Latine quid scriptum videbitur, labore Herculeum suscipiemus. Verisimile est aliam fuisse plebis imperitæ orationem loquentis, aliam doctorum virorum scribentium. Hoc tum ex multis intelligere licet lapidibus antiquis inscriptis, tum ex eorum scriptis qui aggressi sunt scribere, cum id non didicissent. Habemus ab annis decem aut duodecim repertum in Casinensi monasterio martyrium sanctæ Perpetuæ ab ipsa conscriptum usque in diem qui mortem ejus antecessit. Legimus ibi orationem multis in locis parum Latinam, quamvis sæculo adhuc elegante, puta sub Severo, sed a fomina et Carthagine perscriptam. Hic talis aliquis fuerit, nec Romanus, nec scribendi peritus. Fatendum est tamen

apud Plautum idoneum bonæ latinitatis scriptorem hanc vocem *clam* cum Accusativo jungi nou uno in loco, unum tamen commemorabo apud Casinam: ‘Bona multa faciam clam hanc meam uxorem.’

22 *Ejus provinciæ notum*] Invenuste pro *gnarum*. Quod hic de Ulia et Paciego Cæsariano, narratur a Dione de Ateguia atque Munatio Planco Pompeiano.

23 *Incidit idem temporis, ut, &c.*] Sic Cicero dicit epist. ad Famil. vi. 20. ‘id ætatis sumus,’ pro’ *ea ætate*. Et Tacitus Annal. lib. xiii. ‘Mos habebatur principum liberos cum ceteris idem ætatis nobilibus sédentes vesci,’ id est, *eadem ætate*.

24 *Ut sileat verbum facere*] Insulse dictum, scilicet ne obesset urbis capiendæ consilio.

‘temporis conari^f ad murum accedere, ut oppidum cap-
‘ant.^g et partim tempestate impediti vigiles non poterat
diligentiam praestare, partim illo^h responso deterrebantur
Cum ad portam appropinquassent: signo dato, ab oppida-
nis sunt recepti, et pedites equitesque, clamore facto, dis-
positis ibi partim, qui remansere, eruptionem in adversariorum
castra fecerunt.²⁵ Sic illud cum inscientibus accidisse-
set, existimabat magna pars hominum, qui in iis castri
fuissent, se prope captos esse.

4. Hoc misso ad Uliam præsidio, Cæsar, ut Pompeius
ab eaⁱ oppugnatione deduceret, ad Cordubam²⁶ contendit
ex^j quo itinere loricatos²⁷ viros fortes cum equitatu ante
præmisit: qui, simul in conspectum oppidi se dederunt
in equis recipiuntur.²⁸ Hoc a^m Cordubensibus nequaquam
poterat animum adverti.ⁿ Appropinquantibus, ex oppido
bene^o magna multitudo ad equitatum concidendum cui
exissent,^p loricati, ut supra scripsimus, ex equis descende-
runt et magnum prælium fecerunt, sic utiq^q ex infinita homi-
num multitudine pauci in oppidum se reciperent. Ho-
timore adductus Sextus Pompeius literas fratri misit, u-
celeriter sibi subsidio veniret, ne prius Cæsar Cordubar-

R. M. V.—^e sileant Dorv.—^f conati L. sec. Edd. R. M. V. cenati Dorv.—^g caperent Edd. R. M. V.—^h illum responsum L. pr.—ⁱ illa Edd. R. M. V. deest Dorv.—^j exque L. pr. Pet. Edd. ante Plant.—^k deest Edd. Amst. Da. Lugd. male.—^l sederunt L. sec. Dorv. abest L. pr.—^m deest L. sec.—ⁿ Si L. pr. V. ad B. G. I. 24.—^o pene Dorv. V. ad c. 1.—^p vulgo exisset.—^q It

NOTÆ

25 *Et pedites equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt]* Mendum multiplex, quod utrumque Ms. Regii unius codicis ope sic emendatur: ‘Sunt recepti pedites. Eqnites, clamore facto, dispositi partim ibi remanserunt, et eruptionem in adversariorum castra fecerunt.’

26 *Cordubam]* Corduba, de qua supra dictum, duorum Senecarum patria atque Lucani, Hispaniae ult-

rioris seu Bæticæ metropolis, hodiernum Cordoue.

27 *Loricatos]* Majus aliis accipiebant stipendium.

28 *Qui simul in conspectum oppidi sederunt, in equis recipiuntur]* Mendum est quod textu sequente emendare licet. Cum enim infra legamus: ‘Loricati, ut supra scripsimus ex equis descenderunt,’ non est in equis recipiuntur, sed ex equis legendum.

caperet, quam ipse illo venisset. Ita^r Cn. Pompeius, Ulia prope capta,²⁹ literis fratris excitus,^s cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit.

5. Cæsar, cum ad flumen Bætim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire^t posset, lapidibus corbes plenos demisit.^u Ita insuper ponte facto, copias ad castra tripartito transduxit. Tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes,³⁰ ut supra scripsimus, bipartito. Huc cum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso par ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter^v prius pontem occuparet: ex qua contentione quotidiana minuta prælia siebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res cum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna inita,^w ³¹ dum

Pet. L. pr. non ut.—^r itaque L. sec. Dorv. Edd. Vasc. Steph. et aliae. itaque facit ut L. pr. Sc. Pompejus abest Dorv. bene.—^s exercitus Dorv.—^t altitudinis fl. ire L. pr. ire etiam Dorv.—^u MSS. et Edd. pleræque male dim.
—^v quis Edd. R. M. V. V. ad v. 44.—^w vulgo *iniqua*.—^x ripis vulgo.—

NOTÆ

29 Cn. Pompeius Ulia prope capta] Hoc est solum oppidum totius Bæticæ, quod ad ejus partes non accesserat, quod nec capere potuit.

30 Tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes] Incerta oratio. Neque enim scitur an trabibus castra teneantur, an castris trabes. Prius enim est dictum copias esse tripartito ad castra transductas, sed nondum erant castra facta. Sed esto ad castra quæ facienda erant, nondum erant facta tripartito, id est tribus trajectionibus, cum enim exercitus magnus, pons angustus esset, non uno commeatu res potuerit fieri. Sic in lib. I. de bello Gallico fluvium Ararim Helvetii non potuerunt uno commeatu trajicere, sed transitum reliqui exercitus in posterum diem

distulerunt. Ergo an castra tenebantur trabibus, an trabes pontem tenebant, an castra pontem attinebant, id est, pertinebant. Quod verisimile. Quomodo enim aliter? Sed obstat quod scriptum est postea brachium ad pontem ducere cœpisse. Fuerit ergo aliqua in hoc loco plaga, quam luculentam fuisse declarat adhuc cicatrix. Manuscriptus codex Thuanus habet: ‘Tenebat adversum oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito.’ Alter item Thuanus itidem habet, nisi quod est *tripartito* pro *bipartito*. Manuscriptus Regius codex omnia ista omittit, et habet post *transduxit*. *Huc cum Pompeius:* quod melius esse arbitror.

31 Pugna inita] Supple *fiebat*.

cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, et fluminis ripas^x appropinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris^y non solum mortem morti^z exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, et primo quoque tempore de bello decernere.

6. Id^a cum animadverteret adversarios minime velle, quos ideo a via retraxerat, ut^b in æquum dederet, copiis flumen^c transductis, noctu jubet ignes fieri^d magnos. Ita^e firmissimum ejus præsidium Ateguam^f proficiscitur.^g Id cum Pompeius ex perfugis rescisset,^h ea die per viarum angustias carra compluraⁱ multosque lanistas retraxit, et ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam^j oppugnare et brachia circumducere cœpit. Cujus^k rei Pompeio cum^l nuntius esset allatus,^m eo die proficiscitur. Cujus in adventum,ⁿ præsidii causa, Cæsar complura castella occupavit,^o partim ubi equitatus, partim^p ubi pedestris copia in statione et^q in excubitu castris præsidio esse possent. Hic^r in adventu Pompeii^s incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. Itaque in illa^t obscuratione cum aliquot cohortibus^u et equitum^v turmis circumcludunt Cæ-

^x Sic alter alterius Ms. Urs. alteri alterius Dovr. L. sec. alterus L. pr. sed alternis Pet. et Scal. bene.—^y mortibus mortes Edd. R. M. V. non male.—^z vulgo deest id. animadvertisset Edd. R. M. V.—^b deest L. pr. Dovr.—^c flumen MSS. 5.—^d itaque L. pr.—^e Adteg. MSS. 2.—^f præsc. L. sec.—^g munitiones antiquas Dovr. Edd. R. M. V. m. antequam obpugnaret b. Pet. Leidd.—^h cui de Pet. L. sec. Dovr. Edd. pp. cum de L. pr.—ⁱ deest L. pr.—^k adductus L. sec.—^l adventu. L. pr. in adventu Dovr.—^m cum pl. c. occupasset Pet. Sc. L. pr. Dovr. Edd. R. M. V.—ⁿ vulgo suo equitatu p. ut p.—^o deest et Dovr. Edd. pp. stationes exc. L. pr.—^p hoc Edd. R. M. V.—^q Cæsar is in c. Pompejo L. sec. Dovr. Edd. R. M. V.—^r ita illa Pet. L. pr. Dovr. in deest L. sec.—^s Equi-

NOTÆ

32 Noctu jubet ignes fieri] Ut copias adhuc in castris esse hostes putarent, cum tamen essent inde perfectæ.

33 Ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur] Ad Pompeii præsidium proficiscitur Cæsar. Ateguam porro est urbs Hispaniæ Bæticæ.

34. Carra complura] Sic dicitur, et carri, ut supra monuimus.

35 Itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus] Repono eum pro eum; quod nisi fit, ambigua est oratio. Nescitur enim utrum Cæsariani Pompeianos, an Pompeiani Cæsarianos conciderint.

saris equites et concidunt, sic, ut vix in ea cæde pauci effugerent.

7. Insequenti nocte castra sua^t incendit Pompeius, et trans flumen Salsum³⁶ per convalles castra inter duo oppida, Ateguam et Ucubim,³⁷ in monte constituit. Cæsar in munitionibus ceterisque, quæ ad oppidum oppugnandum^v opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa^w et natura edita ad rem militarem; quæ planities dividuntur Salso flumine, proxime^y tamen Ateguam, ut ad flumen sint^z circiter passuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit Pompeius, in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas et signa habuit^a tredecim legionum;^b sed,^c ex quibus aliquid firmamenti se^d existimabat habere, duæ fuerunt vernaculae,³⁸ quæ a Trebonio transfugerant; una,^e facta ex coloniis, quæ^f fuerunt in his regioibus; quarta fuit Afraniana^g ex Africa, quam secum adduxerat;³⁹ reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant: nam, de levissima armatura et equitatu, longe et virtute et numero nostri erant superiores.

8. Accedebat huc,ⁱ ut longius bellum duceret Pompeius,

tumque L. sec. Dorv. Edd. R. M. V.—t desunt c. s. in L. pr.—w Falsum Edd. qdd. male.—v deest Leidd. Pet. Dorv.—x montosa Edd. R. M. V.—y proxima Dorv. proximo Reg. L. sec.—z ut flumen sit Pet. L. pr. sec. Dorv. Edd. pp. ut id fl. sit L. sec. in m. passus Dorv. Edd. R. M. V.—a Sic MSS. non hab. et signa.—b posita XIII l. L. sec. Edd. Vasc. Gr. post Steph. Str. legionis L. sec. Dorv.—c deest Dorv. Edd. R. M. V.—d abest L. pr.—e Sic MSS. et Edd. pp. non et una. f. crat L. sec. Dorv. Edd. pp.—f colonis qui Dorv. Edd. qdd.—g Afrania L. pr. Dorv.—h et l. Edd. Vett. aliquot male.—i hoc Pet.—j autem L. pr.—k vulgo turri-

NOTÆ

36 *Flumen Salsum*] Superiore sui parte dicitur *Bitoras*, inferiore *Gaudajox*.

37 *Ucubim*] Ucubis urbs Hispaniae Bæticæ. Navagerius dicit esse *Lucusi*.

38 *Duæ fuerunt vernaculae*] Illæ primum sub Varrone Pompeii legato militaverant, et ad Cæsarem transi-

verant, ut legitur lib. II. de bello civili; deinde sub Thorio et Marcello ducibus, postea sub Trebonio Cæsariano, et a Trebonio ad Cn. Pompeium transfugerant. Vere ἀλλεπόσ-αλλαι.

39 *Quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat*] Postquam Afranius mortuus fuerat.

quod loca sunt edita, et ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniae regio, propter terrae fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, et non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quae sunt ab oppidis remota, turribus^k et munitionibus retinentur, et sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur;⁴⁰ simulque in his habent speculas, et propter altitudinem longe lateque prospiciunt.^m Item oppidorum magna pars ejus provinciae montibusⁿ fere munita, et natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus ascensusque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus^o natura loci distincentur,^p ut civitates Hispaniae non facile ab hoste capiantur:^q id quod in hoc contigit bello. Nam, ubi^r inter Ateguam et Ucubim, quae oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit^s castra constituta in conspectu duorum oppidorum, ab^t suis castris circiter millia passuum quatuor grumus est excellens natura,⁴¹ qui appellatur castra Postumiana: ibi praesidii causa castellum Cæsar habuit constitutum.

9. Pompeius,^u qui eodem jugo tegebatur^v loci natura et, quod^w remotum erat a castris Cæsar, animadvertebat loci difficultatem,^x et, quod^y flumine Salso^z intercludebatur, non esse commissurum^z Cæsarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret.⁴³ Ista^a fretus opinione,

busque.—^b vulgo deest et.—^c respic. L. pr.—^d in m. L. pr.—^e oppugnantibus Edd. pp.—^f destin. Leidd. detin. Dorv. dist. civ. Hisp. ut Gland. &c. &c.—^g capiuntur. Dorv. vulgo hostibus.—^h cum Leidd. Dorv.—ⁱ tunc h. L. sec. Edd. Vase. Gr. post. Steph. Str. ut h. Pet.—^j a MSS. 2.—^k quod p. Sc. L. pr. Edd. R. M. V. et P. L. sec. quod P. quod cod. Pet. Urs.—^l tenebatur Edd. pp. aliæque.—^m deest Leidd. Sc. Pet. remotus Leid. sec. Hic deficit rursus Dorvill. usque ad c. 15.—ⁿ ob loci d. Gland.—^o quia Pet. L. sec.—^p permiss. Edd. R. M. V. Ald. Gryph. Man. Plant.—^q ita Pet. L. pr. Edd. R. M. V.—

NOTÆ

40 *Rudere, non tegulis teguntur]* Ut supra dictum et explicatum de Alexandria in lib. de bello Alexand. quia ibi rari sunt imbres.

41 *Grumus est excellens natura]* Parvus clivus est natura aptissimus ad castra munienda. Nonius: ‘Agger

a congerie dicitur. Accius Ænomaō, ‘Quemcumque institerant grumum, aut præcisum jugum?’

42 *Flumine Salso]* De flumine Salso dictum est supra.

43 *Ut in tanta loci difficultate ad subsidium submittendum se mittret]*

tertia vigilia profectus, castellum oppugnare cœpit,⁴⁴ ut laborantibus succurreret.⁴⁵ Nostri, cum appropinquassent, clamore repento telorumque multitudine jactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto,^a cum ex castello repugnare cœpissent, et majoribus^b castris Cæsaris nuntius esset allatus,^c cum tribus legionibus est profectus, et, cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfici, complures capti; in quibus duo* multi præterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata octoginta.

10. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum^d retulit quinque, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco præteritus est,^e quod equites ex Italia^f cum Asprenam ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompeius castra sua^g incendit, et ad Cordubam versus^h iter facere cœpit. Rex, nomine Indo,ⁱ qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est et interfictus.

11. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant; ex iis capti L cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die^b Q. Marcius, tribunus mi-

^a Puello MSS. 3. *castellis Pet.* — ^b *majoribusque* MSS. 3. — ^c *Cæsar's légionibus e.* *ablatus* L. sec. et Edit. qdd. *Cæsari.* — ^d *deest vulgo.* — ^e *abest* L. sec. — ^f *Vidò* L. pr. *Nido Pet.* — ^g *vulgo persec.* — ^h *Eo die Pet. eaque d.* L. sec. *M. Marc.* L.

NOTÆ

Gallica phrasis, pro ‘subsidiū mittere inciperet.’ ‘Qu'il ne se mettroit point à envoyer de secours.’

44 *Castellum oppugnare cœpit*] Pompeius.

45 *Ut laborantibus succurreret*] Cæsar.

46. *Saguntinorum*] Saguntia vel Sagunthus urbs Hispaniæ Bæticæ in Turdetanis. Alia est ejus nominis in citeriore Hispania, de quorum constanti in socios Romanos fide,

vide T. Livium lib. 1. secundi belli Punici. Hædie *Morvedre*.

47 *Suo loco præteritus est*] Legendum quo loco perterritus est, ex fide manuscriptorum codicium Thuanorum duorum.

48 *Ex Italia*] Legendum ex *Italica*, quæ urbs est Hispaniæ ulterioris, de qua supra. *Moralis Gigonça*.

49 *Rex nomine Indo*] Quis ille fuerit, et an reges fuerint in provincia Romana, vel reguli, juxta cùm illo

litum qui fuissetⁱ Pompeii,⁵⁰ ad nos transfugit, et noctis^j tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum^k est,⁵¹ ignemque multum miserunt, sic ut omne^l genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti,⁵² exerceretur.^m Hoc præterito tempore, C. Fundanius, eques Romanus, ex castris adversariorum ad nos transfugit.ⁿ

12. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo,^o qui dixerunt, se servos esse. Cum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant, et a Trebonio transfugerant.⁵³ Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, et a militibus nostris interfici sunt. Idem temporis capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra pervenerant, præcisis manibus^p missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda⁵⁵ ex oppido ignem multum telorumque multitudinem jactando, bene magnum tempus consumserunt, compluresque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in^q legionem sextam fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare cœperunt: quorum vis repressa a nostris,^r etsi oppidani superiore loco defendebantur. Ii,^s cum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum^t nostrorum, qui inferiore

sec.—ⁱ fuit L. sec. Edd. R. M. V.—^j et ⁿ. desunt L. sec.—^k depugn. Edd. R. M. V.—^l et omne vulgo.—^m deest vulgo.—ⁿ configuit L. pr.—^o tres L. sec. Cels. etiam duo.—^p ad l. Pet. Leidd.—^q militibus L. sec.—^r vulgo L.—^s abest

NOTE

scio qui ignorat maxime.

50 *Qui fuisset Pompeii]* Qui fuerat, Subjunctivus est pro Indicativo, quo legendi genere uti solent forenses scribæ.

51 *In oppido acerrime pugnatum est]* Videtur esse Ateguæ, ad quam oppugnandam aggeres vineasque agere instituit.

52 *Quibus ignis per jactus solitus est mitti]* Ut cupis pice et sevo plenis, ut legimus in lib. viii. de bello Gallico. Est porro Figura Synthesis,

omne genus, quibus, pro quo, qua Figura res pluralis pluraliter enuntiantur.

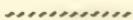
53 *Qui antea cum Fabio et Pedio fuerant, et a Trebonio transfugerant]* Legatis Cæsaris.

54 *Præcisis manibus]* Hoc supplicio Uxelodunenses sunt affecti, ut legimus in lib. viii. de bello Gallico.

55 *Pari consuetudine, vigilia secunda]* Revertitur ad Ateguæ oppugnationem.

loco premebantur, repulsi adversarii bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt.

13. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum ducere:^t et, cum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt dejecti^u et occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cuius frater^v in castris Pompeii fuisse, omnibus suis rebus relictis, equum concendit et fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus et interfactus est: idemque^w temporis glans missa est, inscripta,^x ‘quo die ad oppidum ‘capiendum accederent, sese^y scutum esse positurum.’^z Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum ascendere, et oppidum potiri posse se sperant,^a postero die ad murum opus facere cœperunt, et bene magna prioris muri pars dejecta est.^b * Quo facto ab oppidanis,⁵⁷ ac si suarum partium essent, conservati, missos facere^c loricatos, quique^d præsidii causa præpositi oppido a Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, ‘se conditiones dare, non acci-‘ pere, consuevisse.’^e Qui cum in oppidum revertissent^f relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt: propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent,^g non dubitarunt, quin eruptionem^h eo die essent facturi. Ita

L. pr.—^t vulgo facere.—^u projecti Edd. R. M. V.—^v pater Lips.—^w Sic Pet. L. pr. Seal. vulgo idem t. per idem t. Edd. pp. per idem tempus L. sec. Vasc. Gryph. Steph. aliisque. V. cap. præc. de glande missa adi Brant.—^x deest L. sec.—^y se MSS. 2.—^z posituros Lips.—^a vulgo sperarent.—^b parte dejecta quo. L. pr. Seal. Pet. in quo Eo. desunt quædam.—^c fecerunt L. sec. fecere Edd. ante Ciacc. et Seal. præter Vasc. Steph. post. Str.—^d qui pr. Pet. L. pr.—^e consuesce L. sec. Edd. qdld.—^f vulgo reversi essent.—^g erant Edd. pp. sed V. Cell. ad c. 11. §. 2. dubitaverunt. L. sec.—^h irrupt. Edd. pp. Ald. Gryph.—

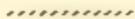
NOTÆ

57 *Quo facto ab oppidanis, &c.]* Cor-
ruptissimus est locus. De quo enim
loquatur, nescitur. Conservati oppi-
dani orabant Cæsarem ut missos fa-
ceret loricatos, quasi et ipsi suorum
essent, atque adeo conservandi. Sus-
picor captos ab oppidanis esse non-
nullos, quibus data venia. Itaque
oraverunt Cæsarem ut vicissim ali-
quos dimitteret Pompeianos quos
ipse in sua habebat potestate.

corona circumdata, pugnatum est aliquamdiu vehementissime, simulque ballista missa a nostris turrem dejecit: qua adversariorum, qui in ea turre fuerant,ⁱ quinque dejecti sunt, et puer, qui ballistam solitus erat^j observare.⁵⁸

14. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neque a nostris prohibitus, falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. Item in sequenti^k die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem^l habuerant, aliquot turmæ cum levi armatura, impetu facto,^m loco sunt dejectæ, et, propter paucitatem nostrorum equitum, simul cum levi armatura inter turmas adversariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: et majore Pompeiani exultabant gloria,ⁿ longius quod,^o nostris cedentibus, prosequi cœpissent.^p Qui cum aliquo loco^q a nostris recepti essent, ut consuissent, ex simili virtute clamore facto, aversati^r sunt prælium facere.

15. Fere apud exercitus hæc est equestris prælii consuetudo: cum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite congreditur,^s nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit certamine.^t Cum pedites, ex^u levi armatura lecti, ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus, venissent, idque in prælio^v animadversum esset, complures ex equis^w descenderunt. Ita^x exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit, usque eo, ut cædem proxime a vallo fecerint.^y In quo prælio adversariorum ceciderunt CXXIII, compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti

ⁱ fucrunt Edd. pp.—^j est L. pr.—^k seq. L. pr.—^l in st. L. pr.—^m desunt Edd. R. M. V. dein vulgo simulque.—ⁿ lctitia L. pr.—^o que Pet. L. pr.—^p cœperunt L. pr. caperant Pet.—^q Edd. pp. Gryph. aliaque adversati male.—^r vulgo progreder.—^s prælio Leidd.—^t deest Leidd. Edd. R. M. V.—^u id quod cum in pr. Edd. R. M. V.—^v vulgo equites.—^w itaque L. pr.—^x facerent Dorv.—^y Sic L.

NOTÆ

58 *Puer, qui ballistam solitus erat obseruare]* Ut milites moneret cavere sibi.

[hostes] cum pariter a nostris essent repulsi pari nostrorum fortitudine, refugerunt pugnam.

59 *Qui cum aliquo loco, &c.]* Qui

in castra sunt redacti: nostri occiderunt III; saucii XII pedites, equites^y V. Ejus diei in sequenti^z tempore, pristina^a consuetudine pro muro pugnari^b cœptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum^c ignemque nostris defendentibus injecissent, nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi, in conspectu nostro hospites,^d qui in oppido erant, jugulare et de muro præcipites mittere cœperunt,^e sicuti^f apud barbaros: quod post hominum memoriam numquam est factum.

16. Hujus diei extremo tempore a Pompeianis et clam nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent, et tertia vigilia eruptionem facerent. Ita igne telorumque multitudine jacta, cum bene magnam partem muri consumsissent,^g portam, quæ e regione et in conspectu Pompeii castrorum fuerat,^h aperuerunt, copiaque totæ eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas,ⁱ et harpagones ad casas, quæ stramentitiae ab nostris hybernorum causa ædificatae erant, diruendas et incendendas; præterea argentum et^j vestimenta, ut, dum nostri in præda detinerentur,^k illi, cæde facta, ad præsidia Pompeii se reciperent: nam, quod existimabat, eos posse conatum^l efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet^m nec opinantibus nostris esset gestum, tamen, virtute freti, repulsos multisque vulneribus affectos

pr. Dorv. vulgo et eq.—^x seq. L. sec. Dorv. Edd. pp.—^a pro prist. L. pr.—^b præliari Dorv. Edd. R. M. V.—^c deest L. pr.—^d abest L. pr.—^e Ita MSS. non sicut.—^f erat L. pr.—^g deest Pet. L. pr. Dorv.—^h Pet. et Dorv. detinentur. V. ad B. Afr. c. 88. distinx. Edd. qdd.—ⁱ conatu Sc. Dorv. conuta Pet. non male.—^j et Sc. Leidd. etsi Pet.—^k armisque Pet. Dorv. L. sec. prædam

NOTÆ

60 *Hospites*] Necessitudinis erat genus hospitiū, ut supra dictum.

61 *Cum bene magnam partem muri consumsissent*] Pompeiani.

62 *Secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas*] *Calcatas* vox ignota. In plerisque exemplaribus legitur

cratas, quod melius. Manuscriptus Thuanus codex et pervetustus impressus habent *cultatas*. Alius Thuanus codex, *cultatas*. Existimo virgulta esse et sarmenta, quibus fossæ complentur.

oppido represserunt, prædaque et armis^k eorum sunt potiti, vivosque aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfici*t*.¹ Eodemque tempore transfuga nuntiavit ex oppido, Junium,^m qui in cuniculo fuisse, jugulatione oppidanorum facta clamasse, ‘ facinus se nefandum et scelus fecisse:⁶³ nam eos ‘ nihil meruisse,⁶⁴ quare tali poena afficerentur, qui eos ad ‘ aras et focos suos recepissent,⁶⁵ eosque hospitium scelere ‘ contaminasse :’ multa præterea dixisse: qua oratione de territos,ⁿ amplius jugulationem non fecisse.

17. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit,⁶⁶ et apud Cæsarem verba fecit: ‘ Utinam quidem Dii ‘ immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pom- ‘ peii, factus essem, et hanc virtutis constantiam in tua vic- ‘ toria, non in illius calamitate, præstarem: cuius funestæ ‘ laudes quippe^o ad hanc fortunam reciderunt, ut cives^p ‘ Romani, indigentes^q præsidii, et^r propter patriæ luctuosam ‘ perniciem dedamur hostium numero: qui neque in illius ‘ prospera^s acie primam fortunam, neque in adversa secun- ‘ dam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sus- ‘ tentantes,^t nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus ‘ telorumque missus expectantes, victi et deserti a Pom- ‘ peio, tua virtute superati, salutem a tua clementia deposci- ‘ mus; petimusque,^u ut qualem te gentibus^v præstisti, ‘ similem te in civium ditione præstes.’^w ‘ Et qualem,’⁶⁷ ait, ‘ gentibus me præstisti, similem in civium ditione ‘ præstabο.’

armaque L. pr. V. ad c. I.—¹ Sic cum Edd. nonnullis MSS. non s. int. d.—^m vinium L. sec.—ⁿ deterritum Pet. deterritus Leidd.—^o quoniam Ed. Ven.—^p concives Reg. c. XL. sec.—^q indignantes L. sec.—^r delet τὸ et Gland.—^s deest L. sec. Dorv. Edd. R. M. V.—^t sustentassent L. sec. Dorv.—^u que abest L. pr.—^w alius g. Edd. Vasc. Gr. post. Steph. Str.—^x rem. itaque

NOTÆ

63 Clamasse, facinus se nefandum et scelus fecisse] Pompeianos.

64 Nam eos nihil meruisse] Cordubenses.

65 Qui eos ad aras et focos suos recepissent] Pompeianos.

66 Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit] Missus a præsidiariis Pompeii qui erant in urbe.

67 Et qualem, &c.] Haec clausula multis omittitur: sed in manuscripto codice Thuano servatur.

18. Remissis^x legatis, cum ad portam venisset Tib. Tullius, et^y cum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, revertit^z ad portam et hominem apprehendit.⁶⁸ Quod Tiberius cum fieri animadvertisit, sinu pugionem eduxit^a et manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemque^b tempore signifer de legione prima transfugit et nuntiavit, quo die equestre prælium factum esset, e suo signo perisse⁶⁹ homines **xxxv**, neque licere castris^c Cn. Pompeii nuntiarū neque dici, perisse quenquam. Servus,^d cuius dominus in Cæsaris castris fuisset,^e uxoremque^f et filium in oppido^h reliquerat, dominumⁱ jugulavit, et ita clam a Cæsaris præsidis in Pompeii castra discessit et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendantum compararentur. Ita literis acceptis, cum in oppidum^j revertissent, qui mittere glandem inscriptam solebant, insequentī tempore duo Lusitani fratres transfugæ nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuisset: ‘quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu^k se deducerent ad mare versum:’ unum respondisse, ‘ut potius ad dimicandum descenderent,

^{l.} Pet.—^y vulgo abest et.—^z vulgo reversus est.—^a vulgo simulque p. eduxisset. —^b eodem L. pr.—^c in c. Edd. pp. Vase. Gr. post. Steph. Str. cum Gland.—^d nunciare n. dicere L. pr.—^e servos L. pr. Dorv.—^f fugisset Edd. qd. male.—^g que abest MSS. 4. filios Sc. L. pr.—^h oppidum L. pr.—ⁱ domicilium L. pr. infra c. 20. in MSS. dominam.—^j oppido Dorv. vulgo reversi essent. et scriptam.—

NOTÆ

68 *Hominem apprehendit*] Aliquid deest, nempe *C. Antonium*. Erat ergo Antonius de comitibus Tullii legati, qui in urbem redire solebat. Tullius retrahere in urbem cum vellet et vim inferret, C. Antonius vim vi repulit, sicque dimissus abiit. *Refugerunt*, quia alii cum eo. Forte Cato Lusitanus. Aliqui existimant *C. Antonium et Catonem Lusitanum unum et eundem esse hominem*, et in alterutra textus parte esse mendum. Item

pro *refugerunt* reponunt *refugit*.

69 *Suo signo perisse*] Livius sub vexillo, seu signo, scriptum reliquit fuisse **clxxx** milites, posterioribus vero temporibus suum cuique centuria fuit vexillum seu signum. Idem ergo fuerit dicere *suo signo vel sua centuria*.

70 *Noctu ex adversariorum conspectu, &c.]* Ne sibi dedecori esset, si, se præsente, oppidum a Cæsare capetur.

‘quam signum fugæ ostenderent:’ eum,^k qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum literas Cæsar oppidanis objecit,⁷¹ et, qui vitam sibi peteret,⁷² jussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita* facturus de ligno,⁷³ cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nuntiavit, Pompeium et Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse.

19. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris linea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum et tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum^m acerrime, etⁿ turrim nostram, ut superiorem, incenderunt, idecirco, quod ventum oppidani secundum^o habuerunt. Insequentip luce matresfamilias de muro se dejecit^q et ad nos transiliit,^r dixitque, ‘se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Cæsarem; illam oppressam et jugulatam.’⁷⁴ Hoc præterea^s tempore tabellæ de muro sunt dejectæ,^t in quibus scriptum est inventum: ‘L. Minatius^u Cæsari. Si mihi vitam tribues, quoniam ab Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstisti, tali virtute et constantia futurum me in te præstabō.’ Eodem

^a Insuper illo tempore literæ sunt missæ de mænibus.

^k vulgo tum.—^l petrent et fecissent eis pr. L. pr.—^m pugnauerunt Dorv. Edd. pp. pugnarunt Leidd.—ⁿ deest L. pr. in quo incenderent.—^o sec. ad hoc Edd. R. V. M. opp. sec. ad hoc L. sec. Dorv.—^p sequenti Urs. die Pet.—^q projectit L. sec. non male. et abest a L. pr.—^r transitil L. pr.—^s præterea L. sec.—^t projecta L. sec. Cels.—^u vulgo Minutius. et tribuis, et fut. me in te esse. ab

NOTÆ

71 Quorum literas Cæsar oppidanis objecit] Quoniam ad desperationem forte adigebant, non ad spem erigebant.

72 Qui vitam sibi peteret] Aliquem ex tabellaris.

73 Ita* facturus de ligno] Lacuna manifesta. Manuscripti duo codices

Thuani habent: *Ita fune crure de ligno.* Ego lego *deligato.* Ne enim in urbem fugeret longo fune Cæsariani crus vinxerant.

74 Illam oppressam et jugulatam] Quia res fuerat ab oppidanis cognita.

tempore oppidanorum^v legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, ‘si sibi vitam concederet, sese insequenti die^w oppi-‘ dum esse dedituros.’ Quibus respondit, ‘se Cæsarem esse, ‘ fidemque præstaturum.’⁷⁵ Ita, ante diem xi Kalend. Martii oppido potitus, imperator est appellatus.

20. Quod Pompeius^x ex perfugis cum ditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus, et circum ea loca castella disposuit, et munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit, et proprius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione vernacula ad nos transfugit, et nuntiavit,^y Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse, eisque ita^z imperavisse, ut, diligentia exhibita,^a perquirerent, qui essent suarum partium, itemque adversariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore,^b in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus^c in cuniculo, quem supra demonstravimus, dominum^e jugulasse: is vivus est combustus. Idemque temporis^d centuriones loricati octo ad Cæsarem transfugerunt ex legione^e vernacula, et equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, et saucii aliquot occiderunt ex^f levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi tres, et unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublati,⁷⁷ mili tertiis cervices abscisæ.^g

21. Postero die equites cum levi armatura ex adversario-rum castris ad nos transfugerunt. Et eo^h tempore circiter XIⁱ equites ad aquatores nostros excucurrerunt,^j nonnullos

e L. pr. est.—^v oppidani L. pr. Pet.—^w luce L. pr. Dorv. Edd. R. M. V. bene, ut supra h. cap. et c. 10. dein præstiturum vulgo.—^x vulgo et P. et dein sed circ.—^y nuntiat L. p.—^z Sic MSS. o. et Edd. pp. Vasc. Steph. aliæque. vulgo abest ita.—^a addita L. pr.—^b prensum Pet. L. pr. ut statim prenssi iidem. depreh. L. sec. Ciacc. Edd. qdd.—^c dominam Leidd. Pet.—^d Eod. tempore Edd. qdd. sed V. ad c. 3. 12.—^e transfugerant de l. L. pr.—^f deest Leidd.—^g vulgo militibus c. abscissa.—^h deest L. pr. Dorv. bene. Manut. ex eo t.—ⁱ XII Dorv.—^j excurr. MSS. plerique et Edd. Vett.—^k add.

NOTÆ

75 Se Cæsarem esse fidemque præ-
staturum] Ergo promiserat illis salu-
tem.

76 Hoc præterito tempore] Repo-

nendum videtur præterea.

77 Servi sunt in crucem sublati]
Crux erat servile supplicium apud
Romanos.

interfecerunt, item alios vivos abduxerunt.^k Ex equitibus^l capti sunt equites VIII.⁷⁸ Insequentie die Pompeius securi percussit homines LXXIV,⁷⁹ qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriae: reliquos in oppidum jussit deduci,⁸⁰ ex quibus effugerent CXX, et ad Cæsarem venerunt.

22. Hoc præterito^m tempore, qui in oppido Ateguam Bursavolenses⁸¹ capti sunt, legati profectiⁿ sunt cum nostris, uti rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cum viderent hospites jugulari, præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii causa ab his reciperentur.^p Qui cum ad oppidum venissent,⁸² nostri, qui fuissent equites Romani et senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam^q qui ejus civitatis fuissent. Quorum^r responsis ultro citroque acceptis^s et redditis, cum ad nos se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de^t præsidio insecuti ex aversione⁸³ legatos jugularunt: duo reliqui, qui^u ex eis fugerunt, Cæsari^v rem gestam detulerunt, et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent, legatorum responsa,⁸⁴ ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulasset, lapidare et ei^w manus intentare cœperunt: illius opera se perisse.⁸⁵ Ita^x vix periculo liberatus petiti^y ab oppidanis,

Mss. plurimi male.—^l Dorv. *e quibus* L. pr.—^m deest L. pr.—ⁿ Articula MSS. et Edd. pp.—^o prosecuti L. pr.—^p recipi L. sec. Dorv.—^q præterquos Dorv.—^r desunt hæc usque ad illi in L. pr.—^s recept. L. sec.—^t abest de a MSS. qui cum Edd. pp. male dant *adversione*. Goduin. *animadversione*. a tergo voluit significare auctor.—^u deest qui in MSS.—^v et Cæs. L. sec. Dorv.—^w ejus se

NOTÆ

78 *Ex equitibus capti sunt equites VIII.] Adversariorum.*

79 *Insequentie die Pompeius securi percussit homines LXXIV.] Apud Ciceronem lib. epist. ad Famil. xv. Cassius hunc crudelem et sanguinarium fuisse indicat.*

80 *Reliquos in oppidum jussit deduci] Ueubim.*

81 *Bursavolenses] Ignorantur. Pompeii fidem sequebantur.*

82 *Qui cum ad oppidum venissent] Bursavolam.*

83 *Ex aversione] Manuscripti codices Thuani duo habent, ex adversione. Existimo esse debere, ex animadversione.*

84 *Qui cum certum comperissent, legatorum responsa] Illa postrema verba ex interpretamento in textum irrepserunt.*

85 *Illius opera se perisse] Dicentes.*

ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satisfacturum.⁸⁶ Potestate data, cum inde^z esset profectus, præsidio comparato, cum bene magnam manum fecisset,⁸⁷ et nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, jugulationem magnam facit; principibusque,^b qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hoc præterito tempore, servi transfugæ nuntiaverunt, oppidanorum bona vendi,⁸⁸ nec cui extra vallum licere exire, nisi discinetum;^d idcircoque,⁸⁹ ex quo die oppidum Ateguæ esset captum, metu conterritos complures profugere in Bæturiā,⁹⁰ neque sibi ullam spem victoriae propositam habere: et, si qui ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eumque non amplius XVI^f accipere.

23. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, et brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt:^g nec detinentibus nostris,⁹¹ multis telis injectis complures vulneribus afflere. Hic tamen, ut ait Ennius, ‘Nostri cessere parumper.’⁹² Ita-

m. L. sec.—^x ille Gland.—^y petitiv Dorr.—^z de L. sec. Dorr.—^a deest L. pr.—^b exultat vulgo que.—^c ne c. liceret vulgo.—^d discinctus L. sec. et vulgo idcirco quod.—^e conf. Pet. fugere L. sec. in abest Dorr. Bethuriam vulgo et ut si quis.—^f Vide Glandorp. XVII Sc. L. pr. sec. Dorr.—^g decurrerunt MSS. 2. et Edd. Vett. ante Scal.—^h nostros Gland. et Lips. Male cedere cent.

NOTÆ

86 *Illi se satisfacturum*] Pro legatis occisis, quos occisos graviter ferebat Cæsar.

87 *Cum bene magnam manum fecisset*] Pompeianorum.

88 *Nuntiaverunt, oppidanorum bona vendi*] Sic forte legendum, ex fide manuscripti Regii codicis, a Pompeio scilicet, edictumque ne cui nisi discinto liceret exire. Discinctus est qui cingulum militare dissolvit, unde pendebat ensis, quasi inermis. Vulgo vendere.

89 *Idcircoque*] Nonnullæ Edd.

gunt idcirco quod.

90 *Bæturiā*] Bæturiā Strabo et Plinius statuunt inter Bætim et Anam fluvios. Plinius vero in duas partes totidemque gentes Bæturiā dividit, Celticos qui Lusitaniam attingunt Hispalensis conventus, et Turdulos qui Lusitaniam et Tarragonensem accolunt.

91 *Nec detinentibus nostris*] Manifesta lacuna.

92 *Nostri cessere parumper*] Quia ius amat illa voce *parumper* uti, ad finem versus explendum.

que præter consuetudinem cum a nostris animadversum esset, cedere, centuriones^b ex legione quinta flumen transgressiⁱ duo restituerunt aciem; acriterque eximia virtute plures cum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, cum is compar prælium facere cœpisset, et^j cum undique se circumveniri animum advertisset, parumper^k ingressus, pedem offendit. Hujus coincidentis viri casu passim audito, cum complures aduersariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore^l loco adversarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum^m cupidius intra præsidia illorumⁿ student cædem facere, a turmis et levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset,^o vivi capti essent:^p nam et^q munitione præsidii ita coangustabantur, ut eques, spatio intercluso, vix se defendere posset.^r Ex his^s utroque genere pugnæ^t complures sunt vulneribus affecti, in quis^u etiam Clodius Aquitius: inter quos^v ita cominus est pugnatum, ut ex nostris, præter duos centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferenſes.^w

24. Postero die ab^w Soricaria^y utrorumque convenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius cum animadverteret, castello se excludi Aspavia,^x^z quod est ab Ucubi millia passuum v,^y hæc res necessario devocabat, ut ad dimicandum descenderet:^z neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat,^a usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum

jungunt Edd. qdd.—ⁱ *transgredi* Edd. Ven. Aldi, Gryph. Man. et Plant.—^j MSS. carent τῷ ετ.—^k Abest L. pr. Dorv. *regressus* Lips.—^l *ex int.* L. sec. Dorv. Edd. Vasc. Steph. Gr. post. Str. *interiori* Pet. L. pr. *inferiore* Heins. *utteriore* Lips.—^m *cum L. sec.*—ⁿ *corum* Pet. Edd. R. M. V.—^o *eset* Dorv.—^p *fuisserint* L. sec. Dorv. Edd. pp.—^q *deest* L. pr.—^r *vulgo equites possent.*—^s Sic Scal. et seqq. e Ms. Urs. Reliqui cum Edd. Vett. carent τῷ his.—^t *quisbus* L. sec. Dorv.—^u *utrosque* Gland.—^v Hæc jungit sequentibus Ursinus.—^w *ad Soricariam* Gland.—^x *ad Soritium* e c. 27. Ciaccon. dein *vulgo utræque.*—^y *Aspania* L. pr. Dorv.—^z *vulgo ab U. m. p. v. distat. et vocabat.*—^z *descende-*

NOTÆ

93 *Utroque genere pugnæ]* Pedestri et equeſtri.

94 *Sorio caria]* Ignoratur.

95 *Aspavia]* Hispaniæ oppidum ad Salsum flumen prope Cordubam, non nullis Apea, aliis Castro el rio.

subire. Quo [de]^b facto, cum utrorumque copiae tumulum excellentem petissent,^c prohibiti a nostris sunt, dejectique^d planicie.⁹⁶ Quae res secundum^e nostris efficiebat prælium. Undique^f autem^g cedentibus adversariis, nostri magna in caede versabantur. Quibus mons,⁹⁷ non virtus, saluti fuit: quo^h subsidio tunc, nisi advesperasset, a paucioribus nostris omniqueⁱ auxilio privati essent: nam ceciderunt ex levi armatura CCCXXIV, ex legionariis CXXXVIII, præterquam quorum arma et spolia sunt allata. Ita pridie^j⁹⁸ duorum centurionum interitio^k hac adversariorum poena est litata.⁹⁹

25. Insequenti die, pari consuetudine cum ad eundem locum ejus præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto: nam, præter^l equites, nullo loco æquo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copiae concursus facere coeperunt: simulque vociferantibus legionariis, cum locum efflagitarent, ut consueti insequi^m existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum,ⁿ nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi,¹⁰⁰ et planicie iniquiore loco constiterunt. Illi tamen^o procul dubio ad congregendum in æquum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui, fidens^p viribus, ex adversariis sibi parem esse^q neminem agitare coepit. Hic, ut fertur Achillis¹⁰¹ Memnonisque¹⁰² congressus, Q. Pom-

rent L. pr.—^a rapiebat L. sec.—^b Sic Pet. Sc. L. pr. vulgo abest de.—^c cepissent L. sec.—^d que abest a Pet. L. pr. Sc.—^e quod s. L. pr.—^f Et u. Dorv.—^g deest MSS. o. et Edd. pp.—^h Sic MSS. plerique et Edd. Scal. ac seqq. qui subito Edd. Vett. cum MSS. Reg. Voss. tunc abest quoque a MSS. Ciacc. et meis bene.—ⁱ Sic Pet. vulgo omni aux. delet Ciacc.—^j pridem Leidd. pridiana Gland. et Goduin. e Ms.—^k Sic Urs. Cuj. Pet. Sc. L. pr. Alii cum Edd. quibusdam internicio vel interneccio.—^l propter Sc.—^m ex c. insequenti L. sec. ex consuetudine insequenti Dorv.—ⁿ posse par. Pet. Dorv. posse speratissimos ad d. L. pr. parat se L. sec. Edd. qdd.—^o tum L. pr.—^p unus Antistius Turpion fid. Edd. R. M. V. Ambivium Manut. —^q deest L. pr. Mox vulgo cogitare.—

NOTÆ

96 *Dejectique planicie*] Legendum in planietiem.

97 *Quibus mens, &c.*] Lege hostibus pro quibus.

98 *Ita pridie*] Lego pridiana ex fide MSS.

99 *Pana est litata*] Litare est pro-

priore sacrificio Deos placare.'

100 *Bene longe sunt egressi*] Gallica phrasis.

101 *Achillis*] Achilles Pelei et Thetidis filius, Græcorum ducum qui ad Trojam pugnaverunt fortissimus.

102 *Memnonisque*] Memnon Auro-

peius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congregendum^r progressus est. Quoniam^s ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositae: nam inter bellatores principes^t dubia erat posita Victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum^u dirimere pugna. Ita avidi cupidique suarum quisque partium, * expertorum¹⁰³ virorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alaci cum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus cœlatum, quorum * pugna¹⁰⁴ esset prope profecto direpta, nisi propter equitum * concessum,¹⁰⁵ ut supra demonstravimus, levis armatura praesidii causa non longe ab opere castrorum constitisset. Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt inseceduti, universi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis, in castra se^v recipiunt.

26. Cæsar ob virtutem turmæ Cassianæ donavit millia XIII,¹⁰⁶ et præfecto torques aureos^{w 107} v, et levi armaturæ millia x.^x Hoc die A. Bæbius et C. Flavius et A. Trebellius, equites Romani Astenses,^{y 108} argento prope^z tecti

^r desunt L. pr.—^s autem addit Gland.—^t principesque L. sec. Dorv. Edd. R. M. V. Vasc. Steph. Gryph. post. &c.—^u horum L. sec. Edd. R. M. V. pugnam L. sec.—^v receperunt L. sec. Dorv. Ciacc.—^w Sic MSS. o. et Edd. pp. non II. et abest elegantius a L. pr.—^x xc1 Pet. L. pr. Sc. cc Edd. R. M. V. xv sec. Dorv.—^y V. Rhellic. et c. 36. *Hastenses* male MSS. et Edd. qdd.—^z deest Dorv.—

NOTÆ

rae Tithonique filius auxilio venit Trojanis, ubi congressus cum Achille, ab eo fuit interfactus. Ejus duellum describitur a Quinto Calabro in relictis Iliadis. Regiam ejus in Æthiopia, sepulcrum apud Ilium esse scripsit Plinius, qui et x. 26. mira tradit de avibus quæ ejus nomine Memnonides dicuntur.

103 *Expertorum*] Manifestissima lacuna.

104 *Quorum * pugna*] Manifestissima lacuna.

105 *Propter equitum concessum*] Lacuna manifestissima.

106 *Donavit millia XIII*] Intellige nummum vel sestertium.

107 *Præfecto torques aureos*] Sic armillas donabant imperatores illi qui hostem dejecisset aut spolia legisset, quæ demissæ ad pectus pendebant honoris causa.

108 *Astenses*] Ex Asta oppido quod adhuc nomen retinet. Pomponius Mela l. III. Astam procul a littore dissitam coloniam in Hispania statuit, quam præter hunc scriptorem commemorant Livius, Strabo et Ptolemaeus. Est urbs Turdetanorum.

equites ad Cæsarem transfugerunt;^a qui nuntiarunt, equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transitionem facerent; servi indicio omnes in custodiam esse conjectos, e quibus, occasione capta,^b se transfugisse. Item hoc die literæ sunt deprehensæ,^c quas mittebat Ursanem^d Cn. Pompeius. ‘S. V. G. E. Ve Etsi, prout ‘nostra felicitas, ex sententia adversarios^f adhuc propulsos ‘habemus,’ tamen,^g si æquo loco sui potestatem facerent, ‘celerius, quam vestras^h opinio fert, bellum confecisset. ‘Sed exercitum tironemⁱ non audent in campum deducere, ‘nostrisque adhuc freti præsidiis^j bellum ducunt; nam ‘singulas civitates circumcederunt; inde^k sibi commeatus ‘capiunt. Quare et civitates nostrarum partium conser-‘vabo, et bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes ‘in animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro com-‘meatu privati, necessario ad dimicandum descendant.’

27. Insequenti tempore cum nostri temere^l in opere distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, interficti sunt aliquot.^m Servi transfugerunt, qui nuntiaverunt,ⁿ a. d. IIII. Nonarum Martii prælrium, ad^o Soritiam quod factum est,^p ex eo tempore metum esse^q magnum, et Attium Varum

^a refug. L. pr.—^b facta Pet.—^c deprensæ quibus mittebatur Sasonem L. pr. Saonem L. sec. Dorv. et Edd. ante Seal. Ursanem Gland. V. ad c. 22. et Cellar.—^d deest L. pr.—^e propulso Sc. sine habemus, bene. quod verbum abest etiam a L. pr. Petav.—^f qui Pet. L. pr.—^g nostra Sc. Edd. R. M. V. vulgo est.—^h tironum vulgo et circumsident.—ⁱ unde L. pr.—^j deest Pet. L. pr. in op. tem. Dorv. in op. absunt L. sec.—^k aliqui L. pr. aliquot servi Edd. qdd. jungunt.—^l et Dorv. s. qui transf., nunt. Gland.—^m prælrium, ad vulgo.—ⁿ melius est

NOTÆ

109 Item hoc die literæ sunt deprehensæ] Cum de tempore tanquam de præsenti agat hic scriptor, videntur actorum loco esse habenda quæ scribit. Erant enim acta quæ Romam et ipsa Roma mittebantur, de quibus Cicero saepè in epistolis suis mentionem facit, et ad quæ vulgaribus de rebus docendos amicos rejicit, arcannis tantum et reconditis rebus suas epistolas impleturus.

110 Ursanem] Ursao oppidum

Hispaniæ Bæticæ. Putatur esse Osuna. Ab Ursao Mundam iter est unius diei.

111 S. V. G. E. V.] Si valetis, gaudeo, ego valeo. Formula nempe erat quam imperatores qui prætererant provinciis, præfigere solebant epistolis, quas ad Senatum mittebant.

112 Nostrisque adhuc freti præsidiis] Commeatu ex iis locis petito quæ sunt intra nostra præsidia.

113 Prælrium ad Soritiam quod fac-

circum castella præesse. Eo die Pompeius castra movit, et contra Hispalim in oliveto constituit. Cæsar priusquam eodem^o est profectus, luna hora circiter VI. visa est.¹¹⁴ Ita castris motis Ucubim, Pompeius præsidium, quod^p reliquit, jussit incenderent,^q et, deusto oppido, in castra majora se recipierent. Insequenti tempore Ventisponte¹¹⁵ oppidum cum oppugnare cœpisset, deditio facta, iter fecit in Carrucam¹¹⁶ contraque Pompeium^r castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit; milesque, qui fratrem suum in castris^s jugulasset,¹¹⁷ interceptus^t est a nostris et fusti^u percussus.¹¹⁸ Hinc itinere facto, in campum Mundensem¹¹⁹ cum esset ventum, castra contra Pompeium constituit.

28. Sequenti^v die cum iter facere Cæsar cum copiis vellet, renuntiatum est ab^w speculatoribus, Pompeium de tertia vigilia in acie stetisse.^x Hoc nuntio allato,¹²⁰ vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Versaonen-

magnus, et Actius, (per c. etiam Edd. aliquot male) *Varus circum* (*circa L. sec.*)
c. prærat Dory.—^o *eo L. pr. est exulat Dory.*—^p Sic MSS. o. non *præs.*, q. *P.*
Gland. præsidio.—^q *vulgo ut inc.*—^r *vulgo contra P.*—^s *castra Dory. jugulaverat*
Idem et L. sec. cum 3 Gall.—^t *interemptus L. pr. Sc.*—^u Sic MSS. Pet. Sc. L. pr.
fustibus L. sec. Dory. fuste Edd. Vet. Adi ad Front. iv. 1.34. *percussus*, L. sec. Dory.
^v *sequentique Pet.*—^w a MSS. et Edd. qdd. —^x *constit. L. pr.*—^y *ad C. L. sec.*

NOTÆ

tum est] Editt. qdd. *Prælio, &c.* Manuscriptus Victorinus codex habet: ‘*Prælium affore ad Soritiam quod factum est.*’ Quæ lectio an melior sit, ignoror. Ambo quidem corrupta videntur.

114 Luna hora circiter vi. visa est] Hora meridiana, quod prodigiī loco fuit.

115 Ventisponte] Oppidum ignoratur.

116 Carrucam] Carruca est Hispaniæ Bæticae oppidum, Plinio *Caura-*
sia, Ptolemæo autem, apud quem, ut-
 potè Græcum, corruptiora sunt no-
 mina, *Ceriassum*.

117 Milesque, qui fratrem suum in castris jugulasset] Manuscripti Regii tres codices habent *jugulaverat*, quæ planior lectio.

118 Fusti percussus] Est fustuarium supplicium militare quod sic fiebat. Fustem capiens tribunus condemnatum leviter tangit et delibat. Quo facto omnes qui in castris sunt, ferentes alius fustibus, alius lapidibus plerosque in ipsis castris occidunt.

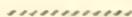
119 Mundensem] Munda, ut ait Jo-
 annes Mariana, dicitur *Ronda Veja*.

120 Hoc nuntio allato, &c.] Quod signum pugnæ erat.

sium¹²¹ civitati fuissent fautores¹²² antea literas miserat,
 ‘ Cæsarem^y nolle in convallum descendere, quod majorem
 partem exercitus tironem haberet.’¹²³ Hæc literæ vehe-
 menter confirmabant mentes^z oppidanorum. Ita, hac opini-
 one fatus, totum se facere posse existimabat: etenim et
 natura loci defendebatur,^a et ipsius oppidi munitione, ubi
 castra habuit^b constituta. Namque, ut superius^c demonstra-
 vimus, loca excellentia tumulis contineri; interim nulla
 planitia dividit.

29. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit
 tempore. Planities inter^d utraque castra intercedebat, cir-
 citer^e millia passuum quinque, ut auxilia Pompeii duabus
 defenderentur rebus, oppidi excelsi et loci natura. Hinc
 dirigen^f proxima planities æquabatur, cuius decursum ante-
 cedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat
 loci iniquitatem: nam palustri et voraginoso solo currens
 erat ad dextrum.^f Et Cæsar, cum aciem directam vidisset,
 non habuit dubium, quin media planitie in æquum ad dimi-
 candum adversarii¹²⁴ procederent. Hoc erat^g in omnium
 conspectu. Huc^h accedebat, ut locus illaⁱ planitie equita-
 tum^j ornaret,^k et diei solisque serenitas;^k ut mirificum et^l
 optandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tri-
 butum esset ad prælium^m committendum. Nostri lætari,
 nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunæque

^a Præterea locus juvabat illa planitie equitatum.

Dory. dein vulgo exercitum.—^x mentem L. sec. animos Doryv.—^a defendebantur L. pr. Pet.—^b deest L. pr.—^c superioribus Sc. supra L. sec.—^d autem Doryv. utrorumque L. pr. V. c. 24.—^e deest L. pr.—^f vulgo currebat ad dextram partem. —^g hæc erant L. sec. Doryv.—^h hoc L. pr. accid. Pet.—ⁱ ea Edd. qdd.—^j equitatem L. pr.—^k serenitatem Pet. L. pr. Edd. R. M. V.—^l ut L. pr. Doryv.—

NOTÆ

121 *Versaonensium*] Civitas quæ hic appellatur, superius *Ursaonensis* dicitur.

122 *Fuissent fautores*] E margine in textum irrepsit.

123 *Quod majorem partem exercitus*

tironem haberet] Sic Cæsar lib. iv. de bello Gallico: ‘ Maximam partem lacte atque pecore vivunt.’

124 *Adversarii*] Adversariorum nomine hostes modestius appellat, quia eives Romani.

omnium deducerentur,ⁿ ut, quicquid post horam casus tribuissest, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen a munitione oppidi^o mille passibus longius non audebant procedere: in quo sibi prope murum adversarii præliandum^p constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios efflagitabat,^b ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi a sua consuetudine decedebant, ut aut^q ab excelsa loco, aut ab^r oppido, discederent. Nostri pede presso proprius rivum cum appropinquassent,^s adversarii patrocinarunt loco iniquo non desinunt.^u

30. Erat acies XIII aquilis constituta,^{t²⁵} quæ lateribus equitatū tegebatur, cum levi armatura millibus sex: præterea auxiliares accedebant prope alterum^w tantum. Nostra præsidia LXXX cohortibus et VIII millibus equitum.^{t²⁶} Ita, cum in extrema planicie iniquum in^x locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum.^{t²⁷} Quod cum a Cæsare esset animadversum, ne quid temere culpa sua secus^y d admitteretur, eum locum definire cœpit.^{t²⁸} Quod cum hominum auribus esset objectum,^z moleste et acerbe accipiebant, se^a impediri, quo minus prælium confiscere possent.

^b Hortabatur.

^c Non cessant tueri iniquum locum.

^d Perperam.

^m ad istud tr. e. pr. L. sec. Dorv.—ⁿ duc. L. sec. Dorv.—^o oppido Scal. *Mille pass.* desunt Sc. L. pr. Pet.—^p vulgo deest.—^q abest Dorv.—^r Exulat a Leidd.—^s accessissent L. pr.—^t a patrociniali Dorv. patrocinati L. sec.—^u Sic Pet. Sc. L. pr. et Edd. Vase. Gr. post. Steph. Scal. &c. defecrunt L. sec. Edd. Aldi. Gryph. et aliae, discesserant Dorv. deseruit Edd. pp. defuerunt Lips.—^v equitatus tegebatur L. pr. equitum Dorv.—^w ad alt. L. pr. totidem L. sec. D. Edd. pp.—^x deest L. pr. V. ad B. G. iv. 13.—^y vulgo sequius. diffinire MSS. 2. Mox omnium legit Gland.—^z abj. L. pr.—^a abest L. pr.—^b effic. Leidd. D.—

NOTÆ

125 *Erat acies XIII aquilis constituta]* Id est, totidem legionibus, sua enim unicuique legioni erat aquila.

126 *Nostra præsidia LXXX cohortibus et VIII millibus equitum]* Constabant.

127 *Ut transeundi superius iter vehe-*

menter esset periculosum] Manuscripti codices Thuani duo habent: ‘Ut transeundum superius iter esset periculosum.’

128 *Eum locum definire capit]* Ne quis ultra pergeret.

Hæc mora adversarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælum. Ita se effrentes iniquo loco, sui potestatem faciebant,^b ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic decumani suum locum, cornu dextrum,^c tenebant, sinistrum tertia et quinta legio itemque cetera auxilia et equitatus.^c Prælum clamore facto committitur.

31. Hic etsi virtute nostri antecedebant, adversarii se e loco superiore defendebant^d acerrime, et vehemens siebat ab utrisque clamor telorumque missu concursus, sic, ut prope nostri^e dislidenter victoriae^f congressus enim et clamor, quibus rebus^g maxime hostes conterrentur,^g in collatu pari erant^h conditione. Itaqueⁱ ex utroque genere pugnæ, cum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu^j fixa cumulatur, et concidit adversariorum multitudo. Dextrum demonstravimus^k decumanos cornu tenuisse: qui, etsi erant pauci, tamen propter virtutem magno adversarios timore coram opera affiebant,^l quod a suo loco hostes vehementer premere cœperunt,^m ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent,ⁿ¹³² legio adversariorum transduci

^c et cet. a. equit. MSS.—^d vulgo loco s. defendebantur.—^e Abest a L. pr. different Leidd. D. in quo victoriam.—^f deest Dorv.—^g Sic MSS. et Edd. opt. non hostis conterretur.—^h erat L. pr. Pet.—ⁱ Ita Leidd. Edd. R. M. pugnæ abest a Pet. L. pr. Edd. pp. pugnantium Gland.—^j missus MSS. 4. fixorum L. sec. Dorv.—^k ut d. L. pr. Pet.—^l eff. L. pr.—^m vulgo occuparentur.—ⁿ locum Pet.

NOTÆ

129 *Suum locum, cornu dextrum]* Qui tanquam honorificentiori ipsis dari solebat.

130 *Ut prope nostri diffiderent victoriae]* Dio propterea fuisse prælum scivissimum ait, quia nullam veniam Pompeiani sperabant, jam cum Afrani capti et rebellantes. Plutarchus vero et Appianus narrant terrorem Cæsaris exercitui incidisse tantum, ut incepta etiam pugna executi non posset, cuius esset causa desperatio hostis. Cæsar vero post pugnam

amicis est confessus, sæpe se pro victoria, in præsentia vero primum pro vita dimicasse, qua etiam suos cædi videns voluit se exire.

131 *Quod a suo loco hostes vehementer premere cœperunt]* Vulgo suo loco; at Manuscripti codices Thuanii habent, a suo loco, quæ planior oratio.

132 *Ne ab latere nostri occuparent]* Sic ex tide MSS. duorum codicium Thuanorum restituo, quod melius et verius: vulgo occuparentur.

cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At ii eximia virtute prælium facere incipiunt, ut locus^u in acie ad subsidium veniendi^o non daretur. Ita, cum clamori esset intermixtus gemitus,^p gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, ‘Pes pede premitur, armis teruntur arma,’ adversariosque vehementissime pugnantes nostri agere cœperunt: quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus¹³³ fusi fugati-que^q non superfluisserent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prælio ceciderunt millia hominum circiter xxx, et si quid amplius: præterea Labienus, Attius^t Varus; quibus occisis utrisque funus est factum: itemque^u equites Romani, partim ex urbe, partim ex provincia, ad millia iii. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum, saucii ad quingentos.^w Adversariorum aquilæ sunt ablatæ xiii et signa et fasces: præterea duces belli xvii capti sunt.¹³⁴ Hos habuit res exitus.

32. Ex fuga hac cum oppidum Mundam sibi constituis-sent præsidium, nostri cogebantur necessario eos circum-vallare. Ex hostium^s armis, pro cespite cadavera colloca-bantur,¹³⁵ scuta^r et pila pro vallo, * insuper occisi, et gladii, et mucrones, et capita hominum ordinata, ad oppidum conver-

Sc. aciem L. pr. Pet.—^o veniundi. L. pr. V. ad B. G. III. 6.—^p in caelum clamor interm. et gem. L. sec. Dorv. clamor Pet. L. pr.—^q fusis fugatisque L. sec. D.—^r de L. pr.—^s desunt L. sec.—^t et A. L. sec. D.—^u item L. pr.—^v equitum peditumque L. sec. D.—^w desunt Leidd.—^x nostrique L. pr. Pet.—^y et collectis h. Gland.—^z scuti L. pr. scutum Edd. R. M. V.—

NOTÆ

133 *Ita ipsis Liberalibus*] Agebantur Liberalia Roma xvi. kal. Aprilis. Dionysia Plutarchus appellat, quo tempore et Pompeius Magnus ad bellum profectus fertur fuisse.

134 *Præterea duces belli xvii capti sunt*] Manuscripti duo codices omit-tunt. Quod melius puto.

135 *Pro cespite cadavera colloca-bantur*] Et hoc apud Valerium Maxi-mum VII. 6. Florum, et alios. Quod hic ad Mundam, Appianus dicit fac-tum ad Cordubam. Quod factum est propter lassitudinem militum, qui usque ad vesperam pugnaverant, nec fodere præterea valabant.

sa universa hostium timorem, virtutisque insignia * proposita viderent, et vallo circumcluderent adversarii. * Ita Galli tragulis jaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius^b adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuissest, rem gestam refert. Cognito hoc negotio,¹³⁶ quos equites secum habuit, his, quod habuit secum pecuniae, distribuit; et oppidanis dixit, ‘se de pace ‘ad Cæsarem proficisci;’ et secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem^c cum equitibus paucis nonnullisque peditibus, ad navale præsidium parte altera Carteiam¹³⁷ contendit, quod oppidum abest a Corduba millia passuum CLXX. Quo cum ad octavum milliarium venisset,^d P. Calvitus,^e qui castris anteā Pompeii præpositus esset, ejus verbis nuntium mittit, ‘cum minus belle haberet,^f ut ‘mitterent lecticam,¹³⁸ qua in oppidum deferri possit.’^g Literis missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent,¹³⁹ conveniunt^h in domum, quoⁱ erat delatus, (qui arbitrati sunt clanculum venisse,) ut ab eo, quæ vellet,^j de bello requirent. Cum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit.

^a deest in Petav. Edd. Vasc. Gr. post. Steph. Str. *complexi* Pet. L. sec. D. et Edd. pleraque ante Urs. et *opp.* Dorv.—^b Falerius MSS. Phal. Edd. pp. Mox vulgo *fugiens*.—^c deest MSS. et Edd. pp. Dein *cum p. nonnullis equit. ad n. L. pr. — perv. L. pr. — e* Caecilius L. pr. Sc. Pet.—^f *eum munus bellum habere L. sec. D. eum habere L. pr. bene.*—^g Sic MSS. et Edd. pp. non posset.—^h *convenerunt L. sec. — i in quam L. pr. qua L. sec. D. — j vulgo vellent.*—

NOTÆ

136 *Cognito hoc negotio, &c.]* Mira constructione in nonnullis edd. legitur: ‘quos equites, quod pecuniae secum habuit, eis distribuit.’

137 *Carteiam]* Carteia, teste Livio, in ora oceani sita est, ubi primum e fauibus angustis panditur mare, *Tartessus* dicitur Græcis. Plinius vero ‘Cartheia Tartesos a Græcis dicitur,’ a flumine cognomine, olim enim, qui Bætis nunc, dicebatur Tartessus, auctore Strabone.

138 *Ut mitterent lecticam]* Vulgo *mitteret*: at non est hic Nominativus verbi quod huic scriptori solitum, pro *mitteretur lectica*, subaud. a *Pompeianis qui in urbe erant*. Sed melius est, si ex fide Ms. Thuani reponatur *mitterent*.

139 *Qui illarum partium fautores essent]* Manuscripti Regii duo et Victorinus unus habent *erant*, quæ plañior lectio.

33. Cæsar, ex prælio Munda^k munitione circumdata, Cordubam venit. Qui ex cæde eo refugerant,^l pontem occupaverunt.^m Cum eo esset ventum,ⁿ convitiari cœperunt,^o nos ex prælio paucos superesse: quo^p confugeremus? Ita pugnare cœperunt de ponte.^r Cæsar flumen transjecit,^s et castra posuit. Scapula,^t totius seditionis familiae et libertinorum caput,^u ex prælio Cordubam cum venisset, familiam^v et libertos convocavit, pyram sibi exstruxit,^w cœnam afferri quam^x opimam imperavit,^y item optimis insternendum vestimentis: pecuniam et argentum in praesentia^z familie donavit. Ipse de tempore cœnavit,^a resinam et nardum identidem sibi infundit.^b Ita novissimo tempore servum jussit et libertum,^c qui fuisse ejus^d concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere.

34. Oppidanî autem, simul^e Cæsar castra contra oppidum^f posuit, discordare cœperunt usque eo, ut clamor in castra

^a Qui concitaverut servos et libertinos.

^k vulgo deest *Munda*, *circumdatam Dory*, *circumratum L. sec.* —^l *refugerunt Pet.* —^m *occuparunt L. pr. D.* —ⁿ *circunventi essent L. pr. conventum ess. L. sec. circumventum es. Pet. D.* *convitiare Dory. Leidd.* —^o *quos L. pr. fuger. MSS. o.* —^p *V. Gland. qui addit sed. auctor.* —^q *apud L. pr. D.* —^r *familias L. sec. liberos L. pr. Libertinos Pet.* —^s *instruxit Ed. Elz.* —^t *deest L. sec. D. male. V. ad VIII. II. statim insternandum vulgo.* —^u *quod erat addit Gland.* —^v *abest Pet. Sc. canare Edd. R. M. V.* —^w *infudit L. pr. Edd. Vasc. Steph. Gr. post.* —^x *servo j. et liberto Dory.* —^y *deest L. pr.* —^z *simul ac L. sec. D. male.*

NOTÆ

141 *Convitiari cœperunt, &c.]* Ut fidem facerent incolis se non esse victos, sed victores.

142 *Cæsar flumen transjecit]* Bætim, a quo non est dissita Corduba.

143 *Scapula]* T. Quintii Scapulæ ut totius belli concitatoris meminit Cicero epist. I. ix. ad Dolabellam, item Dio I. XLIII. Is videtur esse qui contra Cassiam Longinum Hispaniæ rectorem conjuraverat, ut patet ex lib. de bello Alexandrino, qui propterea Cæsaris iram veritus, totum hoc bellum excitavit.

144 *Cœnam afferri quam opimam imperavit]* Manuscripti duo codices

Thuani, Victorinus unus, et pervertustus impressus habent: *Quam opimam*, quam lectionem meliorem esse probat quod sequitur, *item optimis.*

145 *Resinam et nardum identidem sibi infundit]* Manuscripti Regii duo codices, Victorinus unus, et pervertustus impressus habent pro *resina, vinum*, quod melius. Plinius I. XIV. refert vina austeriora in aliqua parte Italiae mitigata esse resina. Nardo vero vel vinum vel unguentum medicatum esse intelligendum est. Horat. *'Nardi parvus onyx Elicet cadum.'*

nostra perveniret fere,^b inter Cæsariatos et inter^c Pompeianos. Erant^d hic legiones, quæ ex perflugis conscriptæ; partim oppidanorum servi, qui erant a Sex. Pompeio manumissi, tunc^e in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio XIII. oppidum defendere cœpit: nam, cum jam^f repugnarent,^g turres ex parte et murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt,^h ut sibi legiones subsidio intromitteret.ⁱ Hoc cum animadverterent homines^j fugitivi, oppidum incendere cœperunt. Qui superati a nostris sunt interfici*j*, hominum millia XXII, præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus.^k Dum hic detinetur, ex prælio quos circummunitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt, et bene multis interfici*l* in oppidum sunt redacti.^m

35. Cæsar Hispalim cum contendisset, legati deprecatumⁿ venerunt. Ita cum^o oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum¹⁴⁷ intra Pompeianarum partium^p præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignaretur, clam quendam Philonem,¹⁴⁸ illum, qui Pompeianarum partium fuisse defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam præsidia Lusitaniam^q proficiscitur, et Cæcilium Nigrum, hominem barbarum,^r ad Lenium¹⁴⁹ convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet.^t

—^a id op. L. sec. Edd. qdd.—^b quæ f. L. sec. Edd. R. M. V. Vasc. Steph. et aliae.—^c deest Pet. Urs. Edd. qdd.—^d crat L. sec.—^e qui L. pr. D. Edd. pp. adventu Dorv.—^f c. non Dorv.—^g exp. L. sec. repugnaretur eis ex p. L. pr.—^h mitteret L. pr.—ⁱ abest Dorv. nomine Pet. L. pr.—^j a n. s. et int. L. sec. Dorv. Edd. qdd.—^k potitur L. pr. bene dein dist. Edd. Vasc. Gr. post. Steph. et aliae male. V. ad B. C. III. 18. ex abest L. pr.—^l multi interfici*l* L. sec. D. Edd. R. M. V.—^m V. ad c. 15.—ⁿ deprecati Dorv.—^o tum Pet.—^p vulgo Pompeianas partes et indignabatur.—^q vulgo in L.—^r Sic Gland. Man. qdd. MSS. nomine barbarum Edd. qdd. barbaro L. pr. D.—^s Lenium MSS. et Edd. pp.—^t habe-

NOTÆ

146 Denuo legatos ad Cæsarem mit-
tunt] Oppidani.

147 Erat bene magnum, &c.] Haec
locutio nostro scriptori placet. Quod
ejus arguit infantiam.

148 Clam quendam Philonem] Sup-
plendum mittit.

149 Lenium] Lenius est oppidi no-
men Hispaniæ.

Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur; praesidium vigilesque^a jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare coeperunt.

36. Dum haec geruntur, legati Carteienses renuntiarunt,^b quod Pompeium in potestatem^c haberent. Quod ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo^d tempore desistebant.^e Quod Cæsar cum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut^f homines perditi incenderent et mœnia delerent, ita consilio habitu noctu,^g patitur Lusitanos eruptionem facere: id quod consulto non existimabant fieri. Ita crumpendo^h naves, quæ ad Baetim flumen fuissent,ⁱ incendunt. Nostri dum incendio detinentur, illi profugunt, et ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam^j iter facere coepit,^k ex qua civitate legati ad ditionem venerunt,^l Mundensesque,^m qui ex prælio in oppidum confugerant, cum diutius circumsiderentur,ⁿ bene multi ditionem faciunt, et, cum essent in legionem distributi, conjurant inter se,^o ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent: illi cædem in castris administrarent.^p Hac re cognita, in sequenti nocte vigilia tertia tessera^q data,^r extra vallum omnes^s sunt consisi.^t

^a bat Dory.—^b que abest L. pr. Pet. D. jugularunt Edd. Dav. aliæque recentiores, male.—^c renunciaverunt MSS. et Edd. qdd.—^d potestate Edd. qdd. contra MSS. V. ad B. C. l. 25.—^e illo L. sec. vulgo Hispalim opp.—^f abest Pet.—^g vulgo irrump.—^h fuerant Dory.—ⁱ Hastam MSS. et Edd. pp. interim L. pr.—^j que abest MSS. 2. qui deest L. pr.—^k circumsed. Pet. L. pr. D. Edd. pp.—^l sese L. sec. Edd. Vett.—^m tessera L. pr.—ⁿ homines Dory.—^o vulgo Mundenses d. Cæs. et

NOTÆ

150 *Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant]* Vulgo *Hispalin oppugnare*; at emendandum est ex fide Manuscriptorum duorum Thuanorum codicium, *Hispali pugnare*. Quæ genuina est lectio. Nec enim illis opugnanda fuit urbs quam occupabant.

151 *Ita consilio habitu noctu]* Non nullius enim res erat consilii, an urbs esset obsidenda, an ejus obsidio omit-

tenda. Post habitu forsitan debet esse virgula, non post noctu.

152 *Astam iter facere coepit]* De qua supra.

153 *Ex qua civitate legati ad ditionem venerunt]* Faciendam.

154 *Illi cædem in castris administrarent]* Qui ditionem fecerant, et in legionem erant distributi.

155 *Tessera data]* Qua dignosceret

37. Carteienses^b duces, dum Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire corporunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat, pars, qui Pompeianarum partium sautores essent. Seditione concitata, portasⁱ occupant: cædes fit magna: saucius Pompeius naves ^{xxj} occupat longas, et profugit. Didius,¹⁵⁷ qui Gadibus classi præfuisset,^k (ad quem simul nuntius allatus est, confestim sequi coepit: partim peditatus et equitatus ad persequendum celeriter iter faciebant:) item^l quarto die, navigatione confecta,^m consequitur eos. Quod imparati a Carteia profecti¹⁵⁸ sine aqua fuissent,ⁿ ad terram^o applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit,^p naves incendit, non nullas capit. Pompeius cum paucis profugit, et locum quendam munitum natura occupat.

38. Equites et cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis certiores sunt: diem^q et noctem iter faciunt. Pompeius humero et sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ res maxime impediebat. Ita lectica a turre, qua esset allatus, in ea ferebatur.¹⁵⁹ Lusitanus more militari, cum a^r Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celester equitatu cohortibusque circumcluditur.^s Erat accessus

dein quæ propt.—^j Ita Gland. Vasc. Gr. post. Steph. Str. Scal. &c. MSS. et Edd. reliquæ partes.—^j Sic Pet. L. pr. Sc. Dorv. Edd. pp. L. sec. xxv. vulgo xxx.—^k prafuerat Dorv. dein vulgo peditibus et equitatibus &c. faciens.—^l itaque Gland. ipse Heins.—^m confestim Leidd. Sc. Edd. pp. dein vulgo insequeuntur. Qui, qui quidem Edd. R. M. V. imperati Edd. aliquot.—ⁿ ne aqua deficeret Heins.—^o desunt L. pr. applicant abest Dorv.—^p classi occurrit L. pr. sed V. ad B. Afr. c. 39.—^q et d. L. sec.—^r abest L. pr. Pet. D. Edd. pp. bene.—^s circumdatur L. sec.—^t deest Pet. Leidd. ut Dorv.—^u suum præ-

NOTÆ

quisque suos inter cædem illam faciendam.

156 *Omnnes sunt concisi]* Manuscriptus codex Thuanus hoc transfert *Carteienses duces*. Vulgo, *omnes sunt concisi Mundenses*.

157 *Didius]* Didius, teste Dione, Varum Pompeianum navalii prælio ad Crantiam ante Cæsaris adventum su-

peraverat.

158 *Imparati a Carteia profecti]* Pompeiani.

159 *Ita, lectica a turre, qua esset allatus, in ea ferebatur]* Phrasis Hebraica, pro qua lectica erat allatus, ea ferebatur ut Lusitanus. Ms. Regius codex unus habet: ‘Qua erat allatus,’ quæ lectio planior.

loci difficultas. Nam idcirco, quod^t propter suos^u a nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura, quem^v ceperat sibi Pompeius, quamvis magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent, subeunt. In adventu nostri depelluntur telis: quibus cedentibus,^w cupidius insequebantur adversarii, et confessim^x tardabant ab accessu. Hoc saepius factu^y animadvertebatur, nostro magno id fieri periculo. Opere circumunire instituit,¹⁶⁰ pari autem et^z celeri festinatione circummissiones^a in jugo dirigit, ut aequo pede cum adversariis congrederi possent. A quibus cum^b animadversum esset,¹⁶¹ fuga sibi præsidium capiunt.

39. Pompeius, ut supra demonstravimus, saucius^c ¹⁶² et intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo saluti^d suæ præsidium parare poterat. Cædes a nostris undique administrabatur,^e exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad convalem autem^f atque exesum locum, ut in^g speluncam, Pompeius se occultare coepit, ut a nostris non facile inventiretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Cum Cæsar Gadibus^h fuisset, Hispalim pridie Id. Aprilis caput allatumⁱ et populo datum est in conspectum.^j

sidium Pet. Dorv. nostro abest L. sec.—^v vulgo deest, et dein quem rix ac possent, subeunt.—^w cedentes L. pr.—^x vulneribus confectos Gland. tardabantur acc. Dorv.—^y factum Pet. L. pr. adverteb. L. sec.—^z ex L. pr. celeritate et fest. Gland.—^a circumventos Dorv.—^b Gland. cum id.—^c saucio Pet. L. pr. D. Edd. Vasc. Gr. post. Steph. Str.—^d salutis Leidd. D. Edd. R. M. V. adi v. 48. Cic. pro L. Man. C. ult.—^e administrabantur L. pr. V. ad B. Civ. III. 94: dein exclusus a m. Gland.—^f deest Pet. Leidd. D. ac delet Gland. exesumque L. pr. Sc.—^g vulgo sine in.—^h gradiebatur vulgo.—ⁱ con-

NOTÆ

160 *Opere circumunire instituit]* Pro instituitur. Sic loquitur hic auctor suo more.

161 *A quibus cum animadversum esset]* Nempe munitiones in jugo dirigi a Cæsarianis.

162 *Pompeius, ut supra demonstravimus, saucius]* Locum hunc Appianus illustrat: ‘Cum et eos,’ inquit, ‘qui ipsum in lectica portabant desperan-

tes intueretur, veritus, ne ab illis traderetur hostibus, fuga denuo intra scapham ingressus est, pede casu a funibus implicito, dum funem gladio secare nititur, pedis plantam gladio abscedit.’

163 *Caput allatum]* Cn. Pompeii, quod Cæsar tandem humandum curavit.

40. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem supra demonstravimus, illa affectus laetitia, proximo^j se recepit castello, nonnullasque naves ad reficiendum subduxit.^k Lusitani, qui ex pugna¹⁶⁴ superfuerunt, ad signum^l se receperunt, et bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non alerat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnumquam ex castello propter eorum crebras excursiones eliciebatur:^m et sicⁿ prope quotidianis pugnis insidias ponunt, et tripartito signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent, incensisque, qui subsidium repetenter. Ii sic dispositi erant, ut a nullo conspecti^o omnium ad pugnam contendenserent.^p Ita, cum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur,^q naves incenduntur,^r simulque, qui in castello ad pugnam processerant,^s eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, a tergo insidiae clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute¹⁶⁵ cum compluribus^t interficitur: nonnulli^u ea pugna scaphas, quæ ad littus fuerant, occupant: item complures^v nando ad naves, quæ in salo fuerunt,^w se recipiunt: anchoris^x sublatis, pelagus^y remis petere coeperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus¹⁶⁶ rursus ad Hispalim recurrit.

41. Fabius Maximus,¹⁶⁷ quem ipse ad Mundam ad præsidium oppugnandum reliquerat¹⁶⁸ operibus assiduis, hos

spectu L. pr. D.—j proximus L. pr.—k subd. et quamvis essent brachium Lus. L. pr.—l signa Heins.—m vulgo ejicieb.—n deest Sc. L. pr. D. si Pet.—o vulgo conspectu.—p contendunt Sc. L. pr.—q attoll. L. pr.—r succend. L. sec. D.—s processerunt Ed. Gryph.—t pluribus L. pr.—u nonnullique L. sec. D. ex ea p. Gland. ex p. Heins. bene.—v nonnulli compl. L. pr.—w fuerant Dorv.—x anchorisque L. sec.—y pelagum Dorv.—z deest L. sec. disc. L. pr.—

NOTÆ

164 Lusitani, qui ex pugna] Supple tumultuaria ad Hispalim commissa superfuerunt.

165 Didius, magna cum virtute] Pugnans.

166 Cæsar Gadibus] Templum Herculis omnibus donariis spoliaverat, ut

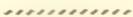
inde pecuniam posset conficere.

167 Fabius Maximus] Is est qui cum Q. Pedio regebat Hispaniam.

168 Quem ipse ad Mundam ad præsidium oppugnandum reliquerat] Manifestum mendum, quod ex fide Ms. Victorini et per vetusti impressi co-

tesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna, * eruptionem faciunt.¹⁶⁹ Nostri^b ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt et reliquos vivos capiunt, XIV millia,^d ac deinde Ursanem proficiscentur: quod oppidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus,^e ab oppugnando hoste abverteret.¹⁷⁰ Huc^f accedebat, ut aqua, præterquam in ipso oppido Munda, circum circa nusquam reperiretur propius millia passuum octo. Quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger materiesque, unde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum VI non reperiebantur. Ac^g Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem esiceret, omnem materiem^h circum oppidum succisam intro*i* concessit. Ita necessario deducebantur^j nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent.

42. Dum hæc ad Mundam geruntur et Ursanem, Cæsar, cum a^k Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocata, commemorat,^l initio quaesturæ suæ¹⁷¹ ‘cam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi’¹⁷²

^a deest er. MSS. cunctis.—^b Magna n. ad r. occasione non pr. pugnare Dorv.—^c viros L. sec. D. inepte. V. ad VII. 11.—^d desunt vulgo.—^e ad opp. aditus Dorv. aditus L. pr. ad aditus opp. L. sec.—^f Sic Pet. et Edd. Vasc. Steph. Gr. post. *Hoc acciderat* MSS. nonnulli et Edd. alia. *Acciderat* L. pr. Sc. dein vulgo *quod a. p. i. i. o. non erat; nam c. rives n. reperiebatur.*—^g at L. sec. ut Dorv.—^h materiam L. sec. D.—ⁱ intra L. pr.—^j diduc. L. pr. et Edd. pp. aliaeque. adduc. Gland.—^k deest a L. pr. Edd. R. M. V. ad abest Pet. D. *ab Hispali Gadibus* L. pr.—^l commemoravit Edd. pp. deest L. pr. explicuit quo

NOTÆ

dicis emendo: ‘Quem ipse ad præsidium¹ oppugnandum reliquerat?’ nulla facta Mundæ commemoratione.

169 * *Eruptionem faciunt*] Locus lacunosus.

170 *Ab oppugnando hoste abverteret*] Vulgo, *ad oppugnandum hostem abverteret*: alii codices habent *appeteret*. Utrique mendose.

171 *Initio quaesturæ suæ*] Suetonius narrat quæstori ulteriore Hispa-

niam obvenisse, ubi jure dicendo circumcivit conuentus mandato populi Romani. Plutarchus vero in ejus vita, quæstorem cum Tuberone prætore in Hispaniam profectum, ibique postea præturam gessisse.

172 *Peculiarem sibi*] Quam sibi peculiarem putaret. Quemadmodum Deus in sacris codicibus dicit gentem Hebraicam sibi peculiarem fuisse.

‘ constituisse,^m et quæ potuisset eo tempore, beneficia lar-
‘ gitum esse. Insequentia prætura ampliato honore, vecti-
‘ galia, quæ Metellus imposuisset,¹⁷³ a senatu petisse,ⁿ et eis
‘ pecuniis provinciam liberasse: simulque, patrocinio sus-
‘ cepto,¹⁷⁴ multis legationibus ab se in Senatum inductis,
‘ simul publicas privatasque causas, multorum inimicitiis
‘ susceptis, defendisse: suo item in^o consulatu absentem,
‘ quæ potuisset, commoda provinciæ tribuisse: eorum om-
‘ nium commodorum esse et immemores et ingratis in se et
‘ in Populum Romanum, hoc bello et in^p præterito tempore
‘ cognosse.^s Vos, jure gentium^t et civium Romanorum in-
‘ stitutis cognitis, more barbarorum, Populi Romani ma-
‘ gistratibus sacrosanctis¹⁷⁵ manus semel et saepius^u attu-
‘ listis; et luce clara Cassium^v¹⁷⁶ in medio foro nefarie
‘ interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut
‘ nullo tempore legiones desitæ Populi Romani in hac pro-
‘ vincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, male-
‘ ficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concor-
‘ diam, neque in bello virtutem ullo tempore refinere potu-
‘ istis. Privatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a vobis
‘ receptus, fasces imperiumque sibi arripuit: multis inter-
‘ fectis civibus, auxilia contra Populum Romanum compa-

pacto Pet.—^m constituisse Pet. L. pr. const. ut euc L. sec. potuerat Dorv.—ⁿ insequentem præturam Edd. R. M. V. in s. tempore præture Ms. Ciacc. ins. pr. petunt Dorv.—^o petisset L. pr.—^p vulgo legibus. ad sen. Dorv.—^q deest L. pr. Sc. absenti Dorv.—^r abest Pet. L. sec. Dorv. Edd. qdd.—^s fas nosse Dorv. cognovisse L. sec. Edd. qdd.—^t vulgo gentium inquit.—^u vulgo sape, ac deest et ante luce.—^v Sic Ald. Manut. Plant. Seal. et seqq. captum MSS. et Edd.

NOTÆ

173 *Ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset*] Est hic Q. Metellus Pius bello clarus quod adversus Sertorium gessit, ejus causa fortasse gravia aliquot vectigalia imposuerat, quæ hic a Cæsare commemorantur. Ampliato autem honore suo dicit, cum ex quæstore factus est prætor.

174 *Simulque, patrocinio suscepto*] Hispaniæ provinciæ.

175 *Sacrosanctis*] Sacrosancti erant, quos si quis violasset, morte pœnas pendebat, ut tribuni.

176 *Luce clara Cassium, &c.*] Sexta enim hora Cassius insidiis fuit appetitus, ut legitur in lib. de bello Alexandrino, ejus tamen scriptor Hispanos tantum excusat, quantum hic Cæsar accusat.

‘ ravit :^w agros provinciamque^x vestro impulsu depopula-
 ‘ vit.¹⁷⁷ In quo^y vos victores existimabatis? An, me deleto,
 ‘ non animum advertebatis, decem habere legiones Popu-
 ‘ lum Romanum, quæ non solum^z vobis obsistere, sed
 ‘ etiam^a cœlum diruere possent?¹⁷⁸ quarum^b laudibus et
 ‘ virtute¹⁷⁹ * * *.

reliquæ. Mox vulgo desint.—^w paravit Dory.—^x vulgo agros restramque pr.—
 y vulgo quos.—^z modo L. pr. resist. L. sec.—^a et L. pr.—^b quorum Ed. Elz.

NOTEÆ

177 *Vestro impulsu depopularit]* Sic Virgil. Æn. I. ‘ Non nos aut ferro Libycos populare penates Venimus, aut raptas ad littora vertere prædas.’ Item Georg. I. ‘ populatque ingenitem farris acervum Curelio, atque inopi metuens formica senectæ.’

178 *Sed etiam cœlum diruere possent]* Apud Hispanos qui vel jure vel injuria milites gloriosi dicuntur, aliquid etiam de milite gloriose referre videtur Cæsar.

179 *Quarum laudibus et virtute]* Sic emendandum ex fide manuscriptorum duorum Thuanorum; non quo-

rum. Liber est mutilus in fine, et ἀτελῆς, ut mutilus est in principio. Librorum enim primæ et ultimæ partes patere solent injuriis. Sed ex Plutarcho supplere licet hoc Hispanticum bellum ultimum a Cæsare fuisse gestum, et ex Velleio mense Octobri in urbem revertisse, proximis vero Idibus Martiis occidisse. Sic enim ille: ‘ Cæsari peractis victoriis suis non plus v mensium principalis quies contigit. Quippe cum mense Octobri in urbem revertisset, Idibus Martiis interemptus est.’

HISTORIÆ
JULII CÆSARIS
FRAGMENTUM
EX V. C.

De quo scias: reperta fuisse ista in Cujacii codice sine ullo nomine; in codice autem eadem Petaviano, sub nomine PETRARCHÆ: quæ quia videbantur facere ad eum librum ultimum, addere nos hic voluisse.

NAM diuturnitas belli pacem, labor requiem, triumphum victoriae flagitant; non civiles quidem istæ, sed hostiles illæ, de quibus antea dixeramus. Quo modo autem triumpharet, aut qua ratione quiesceret, de quo scriptum sit, nil actum credens cum quid superesset. Pompeii Magni filii Hispanias occuparant (sequebatur autem illos non quidem patris virtus, sed hominum favor ingens, et paternum nomen) Cneius et Sextus. Sic pro uno duos substituerat fortuna Pompeios. Egeratque Cneius major natu, cui plus industriæ inerat atque consilii, confugiendo in fidem et clientelam omnium Hispaniæ civitatum, precandoque, fortunam suam miserando, patrisque memoriam renovando, ut sibi multum jam licentia partum esset. Nec precibus tantum, sed vi etiam congregato exercitu inciperet provinciam vastare; ita ut pedetentim qui favorabiles ab initio fuerant, esse inciperent odiosi. Hunc sibi novissimum belli

actum minimo negligendum ratus Cæsar, eo raptim proficiscitur. Duo in hoc iter vix auditu credibilia inciderunt. Nam etiam ab urbe Roma in Hispaniam ulteriorem immensum terræ spatium emensus, iv et xx die pervenit: viatori, ne dicam exercitui, celeritas optanda. Magnum: hoc quod sequitur, majus. Horum siquidem tam paucorum spatio dierum, tam multas inter curas, Poëma scripsit, quod inscripsit Iter, quod illud scilicet in itinere edidisset. Sic Pierides armis inserere, etiam nunquam otiosus esse didicerat. Primo Cæsar is in Hispaniam adventu civitatum motus ingens fuit, undique legati ad eum, undique transfugæ. Jam enim Pompeiani juvenes sive in odium, sive in tedium verti cœperant; etiam ut nulla esset in eis culpa. Mos est tamen antiquus popolorum semper novos dominos, novas res optare; etiam fama Cæsaris haud immerito super omnes exereverat: ut universi homines ejus splendore caperentur, cuperentque coram cernere, quem usque adeo mirabilem audiebant. In hoc principio ipso maris in ostio, ubi Oceanus terris illabitur, etiam Mediterraneum hoc pelagus nostrum parit, inter legatos invicem partium hinc Didium, illinc Varum, et ambobus cum ipsa tempestate creatum est. Nec minus a ventis et fluctibus, quam ab hostibus, periculi, atque horroris, dum et hinc hostes sœvirent, et illinc sœvitiam rabiemque hominum maria coércerent, ultraque classe, bello simul et naufragio laborante, duæ partes, duo maria, duplex furor, duæ elementorum atque hominum procellæ. Per hos dies a Cæsarianis duo pedites capti sunt, qui se servos dicerent. Non licuit in his Cæsari suam consuetudinem servare. Antequam ad eum deducerentur, quod a Cæsariano exercitu transfugissent, recogniti etiam a militibus interficti sunt. Et tabelliones capti, qui ad Pompeium Cordubæ mittebantur, etiam præcisis illico manibus sunt remissi. Similiter speculator Pompeianus captus, atque occisus est. Credo ego iratos bello milites, et imperatoris sui morum consciens atque clementia, hoc remedii genus excogitasse, ne quis faciem ejus videret, ut sic nullus evaderet. Cordubam Pompeii tenebant, Cæsar obsidebat. Illis

tamen absentibus, multis ibi etiam magnis præliis decertatum est. Cumque die quodam ferro et flammis solito etiam gravius pugnaretur, oppidani, ira in furorem versa, hospites qui securi secum jure veteris hospitii morabantur, inspectante Cæsaris exercitu, jugulatos e muris præcipitare, quasi crudelitate non virtute victoria quæreretur, incœperant. Spectaculum miserum atque horrendum. Qua re ex gemitu morientium audita, unus qui ad tutelam muri sub terram in cuniculo erat, exclamavit: Tetrum scelus et immane flagitium, nullaque non barbarie detestandum commisistis absque ulla causa. Nihil enim mali merebantur, qui nihil mali fecerant; qui ad vos vestrasque se aras et focos infausta fiducia contulissent. Jus hospitii sanctum gentibus soli vos sprevistis, atque utinam sprevisse sufficeret. Inhumano illud scelere violastis. Multa quoque in hanc sententiam dixit: quorum verecundia repressi cives ab hospitum cædibus se continuerunt. Sic interdum unius boni viri multos inter malos valuit oratio, etiam inter hostes, etiam suum honorem virtus invenit. Ea res relatu transfugæ in exercitu primum Cæsaris innotuit. Die proximo Tullius quidam, cum Catone quodam Lusitano, legatus ex oppido ad Cæsarem venit. Hujus prima pars orationis fuit optare, ut suus potius felicitate, quam in illius miseria præstisset. Finis autem fuit se a Pompeio desertos, victos a Cæsare, seque et oppidum dedere, atque orare ut clementiam quam victis gentibus præbuisset, suis civibus non negaret. Multa præter hæc locutus est, quæ scriptorum vitio confusa vix intelligi possunt. Unum illud intelligitur, quod multis ultro citroque dictis tunc deditio non processit. Crescebat, ut fit, in dies obsidio, nec Pompeius expectatam opem aut ferebat aut mittebat obsessis. Quinetiam pro concione dixisse ferebatur; ut quoniam eis auxilio adesse non posset, ipsi noctu etiam beneficio tenebrarum e conspectu hostium evaderent. Quod cum diceret, unum ex astantibus respondisse, ut pugnæ potius quam fugæ signum daret; eumque qui id dixisset, quasi duci ignaviam exprobrasset, neci datum. Hæc quoque res ex * profugis agnita, intus

quoque in oppido angustiæ * ita necesse est, crescebant. Matrona e muro desiliens dixit se cum ancilla sua statuisse transfugere: illam, forte cognito proposito, jugulatam: se fuga præcipiti evasisse. Tabellæ quoque e muris projectæ, sunt inventæ; in quibus sic ad literam scriptum erat, **Lucius Munatius Cæsari.** Si mihi vitam tribuis, quoniam a Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi praestiti, tali virtute, etiam constantia futurum me in te præstabo. Simul et legati, qui prius venerant, ad Cæsarem redierunt. Eorum oratio simplex fuit et aperta, et brevis. Si eis vitam largiatur, se die proximo oppidum dedituros. Quibus Cæsar hoc unum breve respondit; Cæsar sum, fidem præstabo. Sic effectum est ut ante diem **xii. Kalendas Mart.** oppido potiretur. Id cum Pompeio notum est, deposita spe curaque Cordubæ defendendæ, castrisque motis, abscessit, ac Ucubim oppidum petiit. Ibique convocatis quos sibi fidos arbitrabatur, imperavit; ut summo studio perquirerent, qui ad eum, quive ad Cæsarem proni essent. Quod cum ad se relatum esset, **LXIV** ex his qui faventes Cæsaris victoriæ dicebantur, quasi Cæsarem amare ingens crimen esset, securi ictos occidit. Reliquos intra oppidum inclusit, * equitibus **CXX** reclusis custodiis ad Cæsarem transfugerunt. Multa præterea ab ipsis Pompeianis per eosdem dies crudeliter gesta sunt; ceu præsagientibus fati diem sibi instare, et (qui mos ferus est quorundam) inferias sibi præmittere aliena cæde quæreribus. Pompeius hoc tempore magnanimitatem suam, etiam metum Cæsaris simulabat. Inventæ sunt literæ ejus continentes Cæsarem non audere in campum copias educere, suis tironibus dissidentem, qui si copiam aequis in locis aliquando faceret, se rem omnium opinione celerius conjecturum, idque se expectare, etiam sperare. Ibat præterea Hispanias ambiendo, ut ipse dicebat, civitates suarum partium conservando. Itaque Hispanim venit, contraque urbem in oliveto castra posuit. Inde alias atque alias adiit. Ad extrellum Mundæ substituit, quam supremis cladibus ejus fortuna delegerat. Eo et Cæsar venit, contraque Pompeium castra metatus

est. Pompeius Fausto scripserat: qui quantum datur intel-
ligi, intra oppidum erat: Cæsarem medium in vallem nolle
descendere, quod exercitus sui magna pars tironum esset.
Quæ literæ miris modis oppidanorum animos attollebant.
Cupide enim spes arripiunt omnes mortales, etiam ea sibi
fingunt animis, quæ nec esse nec fieri posse cognoscunt.
Tam dulce est non dicam sperare, sed cogitare qua delec-
tant. Quod enim impossibilia sperentur, non intelligo. Co-
gitari autem possunt omnia. Dum se sic Pompeius, sic
alios solaretur, et ingenti, quantum arbitror, solicitudine
agitatus, magna parte noctis structis instaret aciebus; Cæ-
sar, nescio quonam iter acturus, castris egrediebatur. Cui
cum status hostium nuntiatus esset, constitit, constituitque
aciem. Concursum est magnis hinc inde clamoribus; sed
majoribus animis, ineffabilibus odiis atque immensis, pug-
natumque acriter ac pertinaciter, et (quod pæne pudendum
dixeris humanæ fragilitatis indicium) nusquam Cæsari, aut
cum hostibus, aut cum civibus tam anceps eventus, extre-
move periculo proprius res fuit. Usque adeo ut (sicut ele-
gantissime ait Florus) plane videretur nescio quid deliberare
fortuna: etiam quid aliud rear, nisi, an amicum suum usque
in finem rara etiam sibi prorsus insolita fide comitaretur, an
cum extremo jam calle desereret, ad alium transiret. Tan-
taque hæc fortunæ deliberatio tam diurna, ut inter moras
prælia, neutram in partem inclinante victoria, cum jam veter-
ana illa militum manus tot probata victoriis (Cæsareis oculi-
lis insuetum dedecus) sensim retrofugeret, nec quominus
palam fugeret, tam virtute quam pudore teneretur. Quod
nunquam ante illum diem fecerat, dubitare Cæsar coepit
atque diffidere, etiam solito moestior ante aciem stare, ita
tamen ut nihil idem de solita imperatoria virtute remitteret:
immo equo desiliens, et furenti simillimus, primam peditum
in aciem evolaret, clamans, increpans, obsecrans atque ex-
hortans. Nec tamen voce et oculis, sed manu et pectore
fugam sistens, etiam fugere incipientes in prælium vi retor-
quens. Tanta denique trepidatio lucis illius fuit, tamque
diu ambiguus pugnæ finis, ut cogitasse Cæsarem de extre-

mis, scriptorum plurimi tradiderint; et eo vultu fuisse, quasi jam mortem sibi consciscere cogitaret. Quanquam apud eos, qui prælio interfuerunt, nulla penitus rei hujus est mentio. Et est sane difficile non tantum absentibus, sed præsentibus, diffinire quid quisque secum cogitet. Ego autem haud difficile ad credendum ducar: quod, si de victoria Cæsar timuit, simul et de morte cogitavit. Quando enim, quove animo uni adolescenti terga vertisset is, qui patrem ejus talem virum, qui tot reges, qui tot duces, qui tot populos, non urbium modo, sed regnorum totiens terga sibi vertere coëgisset? Utique igitur si vinci timuit, mori optavit, vincere solitus, non vinci. Sed an vinci timuerit, quis novit? Dicunt tamen etiam, quidam etiam pro comperto afferunt. Tamdiu haec rerum ambiguitas duravit, donec quinque cohortes hostium a Labieno castris laborantibus directæ, mediamque per aciem properantes fugæ speciem prætenderunt. O fortuna in omni re, ut creditur, potens, sed in bello potentissima! Siquidem Cæsar sive illas vere fugere arbitratus, sive credulitatem simulans ducum sagacissimus; veluti in persugas impetum fecit, animosque etiam suis addidit, ut fugere hostes rati sequerentur; etiam hostibus demsit, ut dum suos fugere arbitrantur, fugerent. Ita Labienus Cæsar is desertor ac transfuga, suique pristini ducis hostis inexorabilis, cui parare perniciem quærebatur, victoriam insperatam, sibi vero mortem peperit; eo enim prælio et ipse concidit, unaque secum Actius Varus, et cum eis xxx millia hominum cecidere. Cecidissent plures nisi tam proximum urbis profugium fuisset. De victoribus ad tria millia hominum cæsi, plures saucii equitum ac peditum. Itaque cum Cæsar muris obsidionem admovisset, agger flebilis, etiam horrendus, de cadaveribus factus est, per quem ad oppugnationem urbis ascenderetur, quæ telis ac mucronibus velut calce compacta invicem cohaerebant; murique eujuspiam officium ministrabant. Ite nunc miseri, et civilibus bellis incumbite, dumque aliis invidetis, vos ipsos opprimite. Ecce de vestris cadaveribus superstites oppugnantur. An aliud petitis, an quicquam furoribus etiam

nunc vestris deestur? An vult aliud Labiemus tam servidis insultator? Et alii cecidere tuis instigatis, Labiene, et tu miser cum aliis cadaver unicum jaces: quamvis et tibi etiam Varo sepultra facta reperiam. Et quoniam tuis in eo statu vacasse non arbitror, aestimo illa Cæsareæ (tibi quod prorsus indebitæ) fuisse clementia: satisque auguror, si sic est, te obstinato, ut eras, animo inhumatum abjici maluisse. Cneius quidem Pompeius et humero et laevo crure saucio inter medias cædes prælio pulsus excessit. Hunc in lectica, quod nec equo, nec vehiculo uti posset, nemorosa avia penetrantem fuga humili et occulta, atque in speluncis latitatem, Cæsonius Cæsaris legatus resistentem adhuc, etiam miseræ spei reliquias refoventem, assecutus ad Lauronem (id est loco nomen) obtruncat; caput ad Cæsarem refertur, talibus assuetum muneribus, non gaudentem. Hujus germanum Sextum Pompeium in Celtiberia abscondisse fortunam tradunt, ne quando scilicet deessent bellis civilibus alimenta. Munda post prælium expugnata quidem a Cæsare, sed ingenti prius sanguinis perfusa diluvio. Per eosdem dies oppugnata rursus Corduba: quæ qualiter defecisset non invenio. Magni ibi motus, ingens in civitate dissensio, parte una ad Cæsarem, altera in contrarium inclinante; cumque esset ad arma discursum, vicit pars quæ Cæsarem colebat, sibique oppidum cessit. De parte adversa duo et viginti millia cecidere, quamvis magnæ urbi civilibus insignis strages. Cæsar Hispali digressus Idibus Aprilis, Gades petiit. Inde rursum Hispalim rediit, ut Hispanas res, velut ultima voluntate, disponeret; quo reversurus amplius non erat. Ibi vero concione advocata, beneficia sua in eam urbem commemoravit et antiqua, etiam nova. In finem eos arguit, tanquam mala pro bonis omni tempore reddidissent, in pace seditiosi, in bello autem ignavi. Quod Cn. Pompeius adolescens, eorum fotus auxilio, cæsis civibus, agros et viciniam vastasset; etiam illic contra se fasces, etiam imperium suscepisset: immo vero contra Populum Romanum, cuius ipse regimen teneret. Quid enim? Crederentne forsitan Hispalenses, Romanos vincere, quod

eorum provinciam populati essent? An extincto Cæsare, qui mortalis esset, non sentirent Romanum populum immortalem, et in præsens decem habere legiones, quæ non tantum Hispalensibus resistere, sed cœlum ipsum diruere sint potentes? Quo in verbo non solum illa inest altitudo, quæ omnibus patet; sed illa etiam occultior, quod in recensendis viribus Romanis, non omnes, sed suas tantum dinumerat legiones, quasi reliquas nullius pretii, et ne memoria quidem dignas censeat. Multa hic historiæ in loco scripta, scriptorum vitio confusa, prætereo ad finem properans. Hic ergo bellorum civilium finis.

Gerardus Joannes Vossius in lib. de Latinis Historicis hoc Fragmentum de bello Hispanensi Julio Celso adjudicat, quod desumtum sit ex ejus commentariis de vita Julii Cæsaris.

C. JULII CÆSARIS
F R A G M E N T A.

C. JULII CÆSARIS

F R A G M E N T A.

EX LIBRIS EPISTOLARUM AD M. T. CICERONEM.

CÆSAR IMP. S. D. CICERONI IMP.¹

CUM Furnium nostrum² tantum vidi sem, neque loqui neque audire me commode potuisset, cum properarem, atque essem in itinere, præmissis jam legionibus:³ præterire tamen non potui, quin et scribeberem ad te, et illum mitterem, gratiasque agerem:⁴ etsi hoc officium et feci saepe, et saepius mihi fac- turus videor: ita de me mereris.⁵ In primis a te peto,⁶

NOTÆ

1 *Imperatori]* Quod Cæsar tot et tantis rebus in Gallia gestis se imperatorem ascribat, nihil mirum; quare ab eodem imperator salutetur Cicero, cuius facta militaria obscuriora sunt, non ita sciunt omnes. Hoc autem cognoscimus ex lib. v. epist. ad Atticum ep. 20. ubi scribit se cæso magno hostium qui latrones Cilices erant apud Amanum montem numero, imperatorem fuisse appellatum. Idem testatur Plutarchus in ejus vita. Nec Cæsar tantum Ciceronem imperatorem appellat, sed et Pompeius in epist. ad Ciceronem quaæ 12. habetur libri viii. ad Atticum.

2 *Cum Furnium nostrum, &c.]* Nos-

ter dicitur, quia communis utriusque amicus erat. Ex Ciceronis ad Atticum epistolis Cæsarianas partes orto civili bello secutus videtur. Post Cæsaris necem, Planci fuit legatus, quem Plancum per eum reipublicæ studiosum efficere conatus est Ci- cero.

3 *Præmissis jam legionibus]* Brundi- sium versus, quo tendebat Pompeius, vel ubi jam erat, quem fugientem Cæsar persequebatur.

4 *Gratiasque agerem]* Quod in Italia remaneas.

5 *Ita de me mereris]* Remanens in Italia scilicet; quod mihi pergratum.

6 *In primis a te peto]* Magnum enim pondus ad ejus partes allaturus vide-

quoniam confido me celeriter ad urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim.⁷ Ad propositum revertar: festinationi meæ

NOTÆ

batur Cicero consularis, magnæ prudenteriae et ingenii vir, qui rem publicam consul a nefaria Catilinae coniuratione defenderat, et qui e Cilicia imperator reversus triumphum petebat, praesertim magnis Pompeii obstrictus beneficiis, de quibus sic ipse Cicero in epist. ad Appium, quæ 10. est l. viii. ad famil. ‘Etenim si merita valent: patriam, liberos, salutem, dignitatem, memetipsum milii per illum restitutum puto.’ Sed nec contendebat minus Pompeius Ciceronem ad suas partes adjungere, ut cognoscitur ex epist. 1. l. vii. ad Attic. his verbis: ‘Me uterque numerat suum, nisi forte simulat alter (Cæsar); nam Pompeius non dubitat (vere enim judicat) ea quæ de republica nunc sentiat mihi valde probari. Utriusque autem accepi ejusmodi literas eodem tempore quo tuas, ut neuter quemquam omnium pluris facere quam me videretur.’ Has autem ille Cicero literas innuit.

7 Ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim] Nemo Cicerone melius hunc locum interpretetur, qui sic habet in l. ix. epist. 11. ad Attic. ‘Iste omnium turpissimus et sordidissimus qui consularia comitia a prætore ait haberi posse, est idem, qui semper in republica fuit. Itaque mirum hoc illud, quod Cæsar scribit in ea epistola, cuius exemplum ad te misi, se velle uti consilio meo: age esto hoc commune.’ *Gratia:* ‘ineptum id quidem; sed puto hoc simulat ad quasdam senatorum sententias.’ *Dignitate:* ‘fortasse sententia consularis. Illud extrellum est ope omnium rerum: id ego suspicari cœpi tum ex tuis literis, aut

hoc ipsum esse, aut non multo secus: nam permagni ejus interest rem ad interregnū non venire. Id assequitur si per prætores consules creantur. Nos autem in libris habemus: Non modo consules a prætoribus, sed ne prætores quidem creari jus esse, idque factum esse nunquam: consules eo non esse jus, quod majus imperium a minore rogari non sit jus. Prætores autem, cum ita rogentur, ut collegæ consulū sint, quorum est majus imperium. Aberit non longe quin hoc a me decerni velit, neque sit contentus Galba, Scævola, Cassio, Antonio. Tōte μοι χάροι εὐρέω χθῶν.’ Sed et Ciceronis interpretatio, quia missa ad Atticum omnium illius temporis negotiorum pergnatum nobis obscurior est, ‘Ad quos vix tenuis famæ perlabilis aura,’ nostra breviter interpretatione illustrabitur. ‘Iste omnium turpissimus et sordidissimus,’ Lepidus intelligitur, non consularis ille, sed prætor, qui, ut Cæsari assentaretur, licere prætori dicebat habere comitia consularia. Cum enim non mediocriter contenderet Cæsar ut crearentur consules secum facientes, et magnam Senatus partem cum consulibus mare transisse intelligeret, creari consules Romæ cujus potiebatur quoquo modo volebat, et insolito extraordinariumque factum quam dignissimorum hominum in Italia remanentium auctoritate comprobari, quos inter erat Lepidus prætor, quos inter et Cicero, cuius quidem consilio uti dicit ipse Cicero commune esse cum aliis. Potuit enim uti Cæsar Ciceronis consilio et aliorum in Italia remanentium. Mea gratia, inquit Cicero, uti ineptum est, quæ nunc

brevitatique literarum ignoscet: reliqua ex Furnio cognoscet. Vale. *Ex Cic. ad Attic. 9, 6.*

CÆSAR IMP. CICERONI IMP. S.

Recte auguraris⁸ de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil a me abesse longius crudelitate: atque ego cum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum, meum factum probari abs te, triumpho gaudio: neque illud me movet, quod ii, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent,⁹ nihil enim malo, quam et me mei similem¹⁰ esse,

NOTÆ

perexigua est, cum Cæsar unus nunc gratia polleat. Dignitate uti potest mea, cum sim vir consularis. Sed ope omnium rerum uti cum vult, suspicor aut esse hanc aut non multo diversam sententiam, ut idem sentiam quod Lepidus, et concedam fieri posse consules in iis comitiis, ubi sit tantum prætor. Vehementer enim pertimescit, ne res ad interregnū veniat, quod fieri ordinariis magistribus absentibus solet. Tunc enim ab interrege consul fiebat, qui forte consul fuisse factus ipsi iniquior. Nos autem in libris auguralibus seripsum legimus non id licere fieri. Quod si vult tamen fieri Cæsar, forte a me qui sum augur, voluerit creari consulem, ut non sit contentus Galba, qui eo tempore erat ejus legatus, ut legitur in l. III. de bello Gallico, neque Scævola, neque Q. Cassio et M. Antonio tribunis, qui se totos illius libidini addixerant. Tunc præoptem ima dehiscat terra milii. Et revera Cæsar dictator a M. Lepido dictus est prætore, ut in l. II. de bello civili legimus; quo facto, interregno obviā itum fuit. Cicero tamen contra animi sui sententiam sic prescribit ad Cæsarem in epist. ad Attic. IX. 19. ‘Ut legi tuas literas quas ab Furnio nostro acceperam, quibus mecum agebas ut ad urbem essem, te velle

uti consilio et dignitate mea, minus sum admiratus: de gratia et de ope quid significares, mecum ipse quærebam: spe tamen deducebar ad eam cogitationem, ut te pro tua admirabili ac singulari sapientia de otio, de pace, de concordia civium agi velle arbitrarer, et ad eam rationem existimabam satis aptam esse et naturam et personam meam.’

8 *Recte auguraris, &c.]* Hanc Cæsaris epistolam Ciceroni ipsi acceptam referimus, qui eam ad se a Cæsare missam, ipse rursus Attico missam his verbis prosequitur: ‘Cum quid scriberem ad te nihil haberem, tamen ne quem diem intermitterem has dedi literas. Ad VII Kalend. Cæsarem Sinuessa mansurum numerabant. Ab eo mihi literæ redditæ sunt, quibus jam opes meas, non ut in superioribus literis, opem expectat, cum ejus clementiam Corfinensem collaudavisse, rescripsit hoc exemplo.’ Clementiam Corfinensem appellat, qua apud Corfinium Italiæ oppidum erga Domitium, Vibullium et alios usus fuerat, ut in libro I. de bello civili legitur.

9 *Ut mihi rursus bellum inferrent]* Quod fecerunt Domitius Massiliae et in Thessalia, Vibullius in Hispania.

10 *Mei similem]* Clementem.

et illos sui.¹¹ Tu velim mihi ad urbem præsto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil mihi scito esse jucundius, hanc adeo habeo gratiam¹² illi: neque enim aliter facere potuit:¹³ tanta ejus humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia. Vale. *Ex Cic. ad Attic. 9, 16.*

Reperitur et apud Jul. Celsum p. 186. Porro cf. C. i, 23. 84. et Cic. ad Attic. 10, 4.

CÆSAR IMP. CICERONI IMP. S.

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter facturum judicaram, tamen permotus hominum fama,¹⁴ scribendum ad te existimavi, et pro nostra benevolentia petendum,¹⁵ ne quo progrederis proclinata jam re,¹⁶ qua *integra*¹⁷ etiam progredendum tibi non existimasses:¹⁸ namque et amicitiae graviorem injuriam feceris,¹⁹ et tibi minus commode consulueris,²⁰ si non fortunæ obsecutus videbere²¹ (omnia enim secundissima nobis,²² adversissima illis²³ accidisse videntur) nec causam

NOTÆ

11 *Illos sui*] Similes, nempe pertinaces et ingratos.

12 *Hanc adeo habeo gratiam*] Dolabellæ tuo genero, quod tu mihi ad urbem præsto fueris, ejus consilio usus.

13 *Neque enim aliter facere potuit*] Quin tibi id suadeat. Et hoc est quod alibi commemorat Cicero Cæsarem simulare.

14 *Permotus hominum fama*] Quæ percrebrescit, te ad Pompeium transire velle.

15 *Et pro nostra benevolentia petendum*] Erant enim inter se amici, ipseque Quintus hujus frater legatus fuerat Cæsaris in Gallia.

16 *Proclinata jam re*] Expulso nempe ex Italia Pompeio, sic epist. ad Famil. II. 26. scribit Coelio: ‘ Illud miror adduci potuisse te, qui me penitus nosse deberes, ut me existimares tam improvidum qui ab ex-

citata fortuna (Cæsaris) ad inclinatum, et prope jacentem desciscerem (Pompeii).’ Nec frustra Cæsar et Cœlius de Cicerone crediderunt, et hominem penitus noverant; descivit enim.

17 *Qua integra*] Ante incommodum Corfinii et Brundisi acceputum.

18 *Non existimasses*] Cum nullam partem belli suscepseris.

19 *Namque et amicitiae graviorem injuriam feceris*] Si ad meos inimicos concesseris.

20 *Et tibi minus commode consulueris*] Si me discessu tuo irritaveris.

21 *Si non fortunæ obsecutus videbere*] Remanens in Italia, Pompeio mare transeunte.

22 *Secundissima nobis*] Nam et Pompeium ex Italia expulimus, quam totam tenemus.

23 *Adversissima illis*] Pompeianis, qui a me pulsi sunt.

secutus, (eadem enim tum fuit, cum ab eorum consiliis absesse judicasti,)²⁴ sed meum aliquod factum condemnasse:²⁵ quo mihi gravius abs te nihil accidere potest: quod ne facias, pro jure nostræ amicitiae a te peto. Postremo, quid viro bono et quieto et bono civi magis convenient, quam abesse a civilibus controversiis? quod nonnulli cum probarent, periculi causa sequi non potuerunt;²⁶ tu, explorato et vitæ meæ testimonio, et amicitiae judicio, neque tutius, neque honestius reperies quicquam, quam ab omni contentione abesse.

xv. Kal. Mai. ex itinere.²⁷ Vale. *Ex Cic. ad Attic. 10, 8.*

V. et ep. ad Att. 10, 9.

M. Orfium quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ legatum:²⁸ si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. *Ex Cic. ad Fam. 7, 5.*

Turnebus *vel Leptæ delega*; Lambinus *vel Leptæ delegabo*. Rutgersius
V. L. I., 5. *vel Leptide legatum*.

NOTÆ

24 Cum ab eorum consiliis abesse iudicasti] Nec enim nisi amissio Corfinio Pompeius Ciceronem sui consilii certiorem fecit, ut legimus in epist. ad Attic. ix. 2.

25 Sed meum aliquod factum condemnasse] Vehementer quidem condemnat in epist. ad Attic. vii. 10. his verbis: ‘O hominem amentem et miserum (Cæsarem) qui ne umbram quidem unquam τοῦ καλοῦ viderit. Atque hæc ait omnia facere se dignitatis causa. Ubi est autem dignitas, nisi ubi est honestas? Num igitur honestum habere exercitum nullo publico consilio? occupare urbes civium, quo facilior sit aditus ad patriam.’ Et paulo infra: ‘Malim mori millies, quam semel illiusmodi quicquam cogitare. Quid, si tu velis, inquis? Age quis est cui velle non liceat. Sed ego hoc ipsum velle miserius esse duco quam in cruce tolli. Una res est ea miserior, adipisci quod ita volueris.’

26 Periculi causa sequi non potuerunt] Sic Cieero in epist. viii. 23. ait: ‘Periculum in utriusque iracundia positum est.’

27 Ex itinere] In Hispaniam.

28 M. Orfium quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ legatum, &c.] Totus hic locus, quia depravatus, obscurior est. Alii legunt Furium, alii Rufum, Ircium, Lesinum, Ithium, Uficium, Urfivium, Curtium. Sed parvus est, si hic tantum sit, error. Lepta amicus erat Ciceronis, qui ejus in Cilicia bellum facientis praefectus fabrum fuit, ut cognoscimus ex epist. ad Famil. iii. 7. cuiusque adeo opera usus est multis in gravissimis rebus. Mittebat enim eum aliquando ad Pompeium. Sed non is erat, qui legatos habere posset. Nec enim erat imperator, nec de eorum numero, quibus legati attribuebantur. Alii ergo, ut Gruterus, legunt: *vel hunc Leptæ delega*. Jocus porro est Cæsaris, qui Ciceroni pro-

Neque pro cauto ac diligente se castris continuuit.²⁹ Ex *Charis.* l. 1. col. 101. edit. Putschii.

Quid quæris, quid Cæsar ad me scripserit? Quod sæpe,³⁰ gratissimum sibi esse, quod quierim: oratque in eo ut perseverem. Ex *Cic. ad Attic.* 8, 11.

De tribunatu quod scribis,³¹ ego vero nominatim petivi Curtio, et mihi ipse Cæsar nominatim Curtio paratum esse rescripsit. Ex *Cic. ad Quintum fr.* 3, 1, 3.

Quod quidem propemodum videor³² ex Cæsaris literis ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestius neque tutius mihi quicquam esse, quam ab omni contentione abesse. Ex *Cic. ad Attic.* 10, 9.

Cæsar mihi ignoscit per literas, quod non venerim,³³ seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior, quod scribit, secum Tullium et Servium questos esse, quia

NOTÆ

mittit se ad maxima exercitus munera enecturum quoscumque sibi commendasset. Nihil vero majus quam si devictæ a se Galliæ regem illum sit effecturus, quem sibi recenter commendaverat. Petrus Victorius suspicatur omnem loci obscuritatem nasci ex rei ipsius ignorantie; quod si historiam illius negotii teneremus, omnia plana fore, et in verbis nullam maculam esse intellectum iri. Sebastianus Corradus scribit quicumque epistolas ad Quintum fratrem videvit, collecturum esse legendum *Curtium*. Paulus vero Manutius legendum esse credit *leg.* 3^a *legatum*. Fortasse enim librarium scripsisse *leg. t^a* pro *legioni* *tertiæ*, quod deinde is qui legebat, cum non intelligeret, ex duabus dictionibus unam fecisse et scripsisse *Leptæ*, quod nomen passim in epistolis Ciceronis legitur.

29 Neque pro cauto ac diligente se castris continuuit] Ut cautum ac diligentem decuit. Sic lib. v. de bello Gallico, de Dumnoniorige: ‘Nihil hunc se absente pro sano facturum arbit-

tratus.’

30 Quid quæris, quid Cæsar ad me scripserit? Quod sæpe] Id quod sæpe scripsit. Laborabat enim, veritus ne Cicero faceret quod placere ipsi sciebat. Libido enim adversus Cæsarem, metus pro Cæsare suadebat.

31 De tribunatu quod scribis, &c.] Is est quem Sebastianus Corradus pro M. Furio legit in epist. ad Famil. vii. 5. Galliæ regem a Cæsare faciendum, vel Leptæ legatum, cui Cæsar paratum esse tribunatum propter Ciceronis commendationem rescribit. Eo enim tempore non a Populo Rom. sed ab imperatore tribunatus dabantur.

32 Quod quidem propemodum videor, &c.] De petenda Melita scribit, dum quid in Hispania futurum sit, sciatur. Sed non expectato belli Hispanici eventu, statim atque Cæsar est in Hispaniam profectus, in Græciam ad Pompeium transit.

33 Cæsar mihi ignoscit per literas, quod non venerim] In urbem. Quod volebat.

non idem sibi quod mihi remisisset:³⁴—sed tamen exemplum misi ad te Cæsaris literarum. *Ex Cic. ad Attic. 10, 3.*

Sestius apud me fuit³⁵ et Theopompus, pridie venisse a Cæsare narrabat literas:³⁶ hoc scribere,³⁷ sibi certum esse Romæ manere: causamque eam ascribere, quæ erat in epistola, ne se absente leges suæ³⁸ negligerentur, sicut esset neglecta sumtuaria.³⁹ *Ex Cic. ad Attic. 13, 7.*

Conf. de lege sumtuaria Sueton. Jul. cap. 43. et Cic. ad fam. 9, 15.

Sed heus tu, celari videor⁴⁰ a te, quomodonam, mi frater, de nostris versibus Cæsar? Nam primum librum se legisse scripsit ad me ante: et prima, sic, ut neget se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quandam locum ἀληθεροποιητα, hoc enim utitur verbo, etc. *Ex Cic. ad Quintum fr. 2, 16.*

Ex Britannia Cæsar ad me Kal. Sept. dedit literas, quas

NOTÆ

34 *Quia non idem sibi quod mihi remisisset]* Ut deliberarent. Quod non remittebat, quia quod consilium caperent, ut viliores et minus ad suas partes momentum allaturi, laborabat minus. Itaque Tullus non dubitavit in senatum venire obsecutus Cæsari, ut testatur in epistolis ad Attic. Cicero.

35 *Sestius apud me fuit]* Is est pro quo Ciceronis extat oratio.

36 *Et Theopompus, pridie venisse a Cæsare narrabat literas]* Erat, ut videtur, Cæsaris familiaris, ad quem de tantis rebus scribebat literas, et Ciceronis amicus, ad quem Cæsaris consilia deferebat. Is mihi videtur esse qui fabulas collegerat, cuius gratia Cnidiis Cæsar immunitatem dedit, teste Plutarchio in ejus vita.

37 *Hoc scribere]* Cæsarem.

38 *Leges suæ]* Quas paulo ante tulerat quam in Hispania contra filios Pompeii proficeretur.

39 *Sicut esset neglecta sumtuaria]* Quæ sumitus civium moderabatur. De qua sic Suetonius in Cæsare cap.

43. ‘Legem præcipue Sumtuariam exercuit, dispositis circa Macellum custodibus, qui obsonia contra vetum retinerent, deportarentque ad se submissis nonnunquam lictoribus atque militibus, qui si qua custodes fellissent, jam apposita a triclinio auferrent.’ Atque ut intelligatur, absente Cæsare, ejus Sumtuariam Legem negligi solitam, Cicero epist. ad Famil. ix. 15. sic scribit: ‘Quamdiu hic erit hic noster præfectus moribus (Cæsar), parebo auctoritati tuae; cum vero abierit, ad fungos me tuos conferam.’ Legis enim Sumtuariæ inter capita forte scriptum erat, ne quis vesceretur fungis. Lege Macrobiūm de Lege Sumtuaria, lib. iii. Saturnaliū, et Dionem lib. xlviij. qui dicit Cæsarem fuisse præfectum moribus, non censorem, antequam contra filios Pompeii in Hispaniam proficeretur.

40 *Sed heus tu, celari videor, &c.]* Quibus de versibus verba faciat, incertum est. Sed ii videntur esse qui ex Græco quodam poëmate in Latini-

ego accepi A. D. iv. Kal. Octob.⁴¹ satis commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer, quod a te nullas accepterim, scribit, se sine te fuisse, cum ad mare accesserit, etc.

Ex Cic. ad Quintum fratr. 3, 1.

Cum hanc jam epistolam complicarem, tabellarii a vobis venerunt A. D. xi. Kal. Sept. vicesimo die.⁴² O me sollicitum! quantum ego dolui in Cæsaris suavissimis literis! sed quo erant suaviores, eo majorem dolorem illius ille casus afferebat.⁴³ *Ex Cic. ad Quintum fr. 3, 1, 5.*

EX EPISTOLIS AD C. OPPIUM ET BALBUM CORNELIUM.

CÆSAR OPPIO ET CORNELIO⁴⁴ S.

Gaudeo mehercule vos significare literis, quam valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta:⁴⁵ consilio vestro utar libenter, et hoc libentius, quod me sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me præberem, et Pompeium, darem operam, ut reconciliarem. Tentemus hoc modo, si possumus omnium voluntates recuperare et diuturna victoria uti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt,⁴⁶ neque victoriam diutius tenere, præter unum L. Syllam, quem imitaturus non sum:⁴⁷ haec nova sit ratio vin-

NOTÆ

nam orationem conversi sunt, qualia sunt Arati Phænomena quæ in manibus habemus a Cicerone condita.

41 *A. D. iv. Kal. Octob.] Id est, xxviii. Septembri.*

42 *Vicesimo die]* Postquam se viæ mandaverant.

43 *Eo majorem dolorem illius ille casus afferebat]* Casum illum arbitror fuisse decessum filiæ Juliæ, de quo ex Britannia reversus nuntium accepit, quoque rerum Romanarum fuit immutata facies.

44 *Oppio et Cornelio]* Oppius erat amicus Cæsaris, cui et viii. liber de bello Gallico et ceteri qui negantur esse Cæsaris, assignantur. Cornelius vero is est Balbus Gaditanus, de quo

supra. Ambo res ejus curabant, ut intelligitur ex A. Gellio xvii. 9.

45 *Quæ apud Corfinium sunt gesta]* Clementer. Vide lib. i. de bello civili. Balbus ipse Ciceroni in eandem sententiam scribit his verbis: ‘Factum Cæsaris de Corfinio totum me probaturum scito, et quomodo in hujusmodi re commodius cadere non potuit quam ut res sine sanguine conficeret.’

46 *Quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt]* Ut Cinna et Marius.

47 *Præter unum L. Syllam, quem imitaturus non sum]* Nolebat imitari, quia oderat, ejus sævitiam expertus.

cendi; ut misericordia et liberalitate nos muniamus: id quemadmodum fieri possit, non nulla mihi in mentem veniunt, et multa reperiri possunt. De his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis.⁴⁸ Cn. Magium, Pompeii praefectum, deprehendi:⁴⁹ scilicet meo instituto usus sum, et cum statim missum feci. Jam duo praefecti fabrum Pompeii in meam potestatem venerunt,⁵⁰ et a me missi sunt: si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quam iis,⁵¹ qui et illi et mihi semper fuerunt inimiciissimi: quorum artificiis effectum est,⁵² ut resp. in hunc statum perveniret. *Ex Cic. ad Attic. 9, 8.*

Cf. C. I. 23. 21. Mentione quoque hujus epistolæ fit apud Celsum p. 187.

CÆSAR OPPIO ET CORNELIO S.

A. D. VII. Id. Mart.⁵³ Brundusium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundusii: misit ad me Cn. Magium de pace. Quæ visa sunt, respondi:⁵⁴ hoc vos statim scire volui. Cum in spem venero, de compositione aliquid me confidere, statim vos certiores faciam. *Ex Cic. ad Attic. 9, 13.*

Habet et Celsus p. 188.

**De Cæsare fugerat me ad te scribere.^a Video enim, quas
a Oblitus eram ad te scribere.**

NOTÆ

48 *De his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis]* Reperiendis quæ nondum quisquam repererat.

49 *Cn. Magium, Pompeii praefectum, deprehendi]* Intellige *fabrum*. Sic enim appellat lib. i. de bello civili.

50 *Jam duo praefecti fabrum Pompeii in meam potestatem venerunt]* Cn. Magius et L. Vibullius Rufus, qui lib. iii. de bello civili dicitur praefectus Pompeii, tametsi *fabrum* non addiderit; ut neque hic Cn. Magium praefectum *fabrum* dicit, sed *praefectum* tantum.

51 *Quam iis]* Marcellis et eorum similibus.

52 *Effectum est]* Ab iis enim depravatus est Pompeius, et qabaliena-

tus a Cæsare.

53 *A. D. VII. Id. Mart.]* VII. Februario.

54 *Misit ad me Cn. Magium de pace. Quæ visa sunt, respondi]* Scribit tamen idem Cæsar lib. i. de bello civili, a se quidem missum, sed a Pompeio non remissum. Utrumque tamen factum hoc modo potest conciliari. Misit primum Pompeius Cn. Magium ad Cæsarem. Cæsar, quæ sunt visa, respondit, misitque ad Pompeium qui responsa ferret eundem Magium, quem et reversurum esse expectabat. Sed Pompeius, quia Cæsar's responsa non placebant, Cn. Magium ad Cæsarem non remisit.

tu literas expectaris. Sed ille scripsit ad Balbum, fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat et mea, et Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse:⁵⁵ ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam:⁵⁶ sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat, ad quæ rescripsit his verbis: ‘De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ‘ego non intellexi: quantum autem conjectura consequebatur, ‘id erat hujusmodi, ut magis optandum, quam sperandum ‘putarem.’ Itaque postea misi ad Cæsarem eodem illo exemplo literas. Jocum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus, etc. *Ex Cic. ad Quintum fr. 2, 12.*

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris⁵⁷ ad C. Oppium et Balbum Cornelium, qui res ejus absentis curabant. In his epistolis quibusdam in locis inveniuntur literæ singulariæ, sine coagmentis syllabarum, quas tu putas positas incondite: nam verba ex his literis confici nulla possunt. Erat autem conventum inter eos clandestinum, de commutando situ literarum, ut inscriptio quidem alia aliae locum et nomen teneret: sed in legendō locus cuique suus et potestas restitueretur,—est adeo Probi Grammatici commentarius satis curiose factus, de occulta literarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum. *Ex Gellio 17, 9.*

Steganographiæ hoc specimen est, a qua differt prorsus tachygraphia, quæ in notis Tironis et Senecæ spectatur. Opus Probi Grammatici, de quo hic sermo, non confundendum est cum ejus libello *de notis Romanorum*, qui ævum tulit.

EX EPISTOLA AD Q. PEDIUM.

CÆSAR Q. PEDIO S.

Pompeius se oppido tenet:⁵⁸ nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum et multorum dierum, propter

NOTÆ

⁵⁵ *Totum sibi aqua madidum redditum esse]* Vel imbris vel fluminis in quod tabellarius fortuito deciderit.

⁵⁶ *Ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam]* Obliterata enim madore fuerat.

⁵⁷ *Libri sunt epistolarum C. Cæsaris, &c.]* Et epistolæ Cæsaris et Probi Grammatici commentarii uno fato perierunt.

⁵⁸ *Pompeius se oppido tenet]* Brun-disio.

altitudinem maris :⁵⁹ sed tamen nihil est, quod potius faciamus: ab utroque portus cornu moles jacimus, ut aut illum quam primum transjicere, quod habet Brundusii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus. *Ex Cic. ad Attic. 9, 14.*

Cf. *Julium Celsum* p. 188.

EX EPISTOLA AD PISONEM.

*Locellum tibi signatum remisi.*⁶⁰ *Ex Char. lib. I. col. 60.*

EX LIBRO EPISTOLARUM AD ANTONIUM.

Nam ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se literarum, in quibus erat, se audivisse Catonem et L. Metellum in Italiam venisse,⁶¹ Romæ ut essent palam: id sibi non placere; ne qui motus ex eo fierent: prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse causam cognovisset: deque eo vehementius erat scriptum. *Ex Cic. ad Attic. 11, 7.*

EX LIBRO EPISTOLARUM AD SERVILIUM.

P. Servilius pater⁶² ex literis, quas sibi a Cæsare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Cæsarem humanissime diligentissimeque locutus esses. *Ex Cic. ad Quintum fr. 3, 1, 6.*

NOTÆ

59 *Conamur opus magnum et multorum dierum, propter altitudinem maris]* Hoc est quod ait Lucanus: ‘Cedit in immensum cassus labor, omnia pontus Haurit saxa vorax, montesque immiscet arenis.’

60 *Locellum tibi signatum remisi]* Diminutivum nomen a loculo quo conditur pecunia. Hujus materia erat vel lignum vel ebur, vel aliud quidpiam. Obsignabantur autem omnia vasa quibus pretiosæ res continebantur, ut dolia, arcæ, &c. ne patenter hominum præsertim servorum insidiis.

61 *Se audivisse Catonem et L. Metellum in Italiam venisse]* Nostra exemplaria habent *Catonem* non *Cesa-*

rem; et melius quidem, qui quantum displiceret Cæsari omnibus est notum. L. Metellus is est tribunus pleb. qui lib. I. de bello civili legitur restitisse Cæsari ærarium aperire volunti, quem et occidi voluit, ut patet ex epist. 4. lib. x. ad Attic. tametsi non mandaverit. De quo supra in annot. ad lib. I. de bello civili.

62 *P. Sereilius pater]* Is est de quo supra diximus ad initium lib. III. de bello civili, qui Cæsar in secundo consulatu fuit collega, qui a deo, ut hic cognoscimus, ejus gratiam multo ante tempore ambiebat; nam hæc epistola scripta fuit, cum in Britannia Cæsar esset.

EPISTOLA AD AMANTIUM.

CÆSAR AMANTIO S. D.

Veni, vidi, vici. Vale. *Ex Ponto.*

DE C. JULII CÆSARIS EPISTOLIS TESTIMONIA.

Eistolæ quoque ejus ad Senatum extant: quas primus videtur ad paginas, et formam memorialis libelli convertisse:⁶³ cum antea consules et duces non nisi transversa charta mitterent scriptas:⁶⁴ extant et ad Ciceronem; item ad familiares, domesticis de rebus: in quibus si qua occultius perférenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo literarum ordine, ut nullum verbum effici posset: quæ si quis investigare et persecui vellet, quartam elementorum literam, id est, *D* pro *A*, et periude reliquas cominuet. *Ex Suet. in Cæs. c. 56.*

Scribere, et legere simul, dictare et audire solitum acceperimus: epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut, si nihil aliud ageret, septenas.⁶⁵ *Plin. 7, 25.*

Non dubito, quin tuis (*Cæsarem alloquitur*) literis, quarum exemplum legi, quas ad eum (*Dejotarum*) Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam exerit, ab omnique soli-

NOTÆ

63 *Quas primus videtur ad paginas, et formam memorialis libelli convertisse]* Memorialis libellus est Erasmo scriptum memoriae causa paratum. Ejusmodi autem scriptum non unica pagina, sed pluribus constare solet, quia plura sunt quæ memoriae commendamus, quæ adeo non unica pagina possent contineri. Cæsar vero cum longiores epistolas scribere instituisset, ejusmodi scripsit epistolas quæ plures paginas implerent.

64 *Cum antea consules et duces non nisi transversa charta mitterent scriptas]*

Hoc est more nostro scribebant, non prorsus, id est ante, sed rursus vel retro, ut dicitur. Sic Plautus in *Pseudolo*: ‘Non prorsus, verum ex transverso cedit, quasi cancer solet.’ Et *transversus agi* dicitur Latine qui vi et impetu quodam ab instituto deflectitur. Ductum apparet, inquit Erasmus, a navigantibus, qui secundo vento, recto cursu feruntur, flatu adverso transversi aguntur.

65 *Aut, si nihil aliud ageret, septenas]* Id est, si neque legeret, neque dictaret, neque audiret.

citudine abstraxerit: jubes enim eum *bene sperare et bono esse animo*, quod scio te non frustra scribere solere. *Apud Ciceronem in Orat. pro Deiotaro c. 14.*

Πομπήιος—έκέλευτοις πεζοῖς μήτ' ἐπεκθεῖν ἔτι, μήτ' ἐκτρέχειν ἐκ τῆς φάλαγγος, μήδ' ἀκοντίζειν, ἀλλ' ἐν προβολῇ διαστάνται ἀμύνεσθαι διὰ χειρὸς τοῖς δόρασι τοὺς ἐπιόντας· καὶ τοῦτο τινὲς αὐτοῦ στρατήγημα ἐπιτινοῦσιν, ὡς ἀριστον ἐν περικυκλώσει, ὁ δὲ ΚΑΙΣΑΡ ΕΝ ΤΑΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙΣ καταμέμφεται τὰς τε γάρ πληγάς ὑπὸ τῆς βολῆς εὔτονωτέρας γίγνεσθαι, ἐστῶτας δὲ ἀποψύχεσθαι τε, καὶ τοῖς ἐπιθέουσιν εὐβλήτους δὲ ἀτρεμίαν, οἷα σκοπούς, εἶναι. *Ex Appiani lib. 2. B. C. p. 477. ed. Steph.*

Quam (*Britanniam*) Caesar, ille auctor vestri nominis, cum Romanorum primus intrasset, alium se orbem terrarum scripsit reperisse, tantæ magnitudinis arbitratus, ut non circumfusa Oceano, sed complexa ipsum Oceanum videtur. *Ex Eumenii in Panegyr. Constantii Cæs. c. 11.*

'Ἐν ἐκείνῃ δὴ τῇ στρατείᾳ προσεξῆσκησεν ἵππαρχόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἔξαρχειν' ὡς δὲ "Οππίσ φησι, καὶ πλεῖστοι λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὄμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανῆσασθαι." *Plutarcho in Cæs. c. 17.*

EX ORATIONIBUS IN FUNERE JULIAE ET CORNELIAE.

Quæstor Julianum amitam,⁶⁶ uxoremque Corneliam, defunctas laudavit e more⁶⁷ pro rostris: sed in amitæ quidem laudatione de ejus ac patris sui origine sic refert: ' Amitæ meæ Juliae maternum genus ab regibus ortum, paternum cum Diis immortalibus conjunctum est; nam ab Anco Marcio sunt Marcii reges:⁶⁸ quo nomine fuit mater,⁶⁹ a Venere

NOTÆ

⁶⁶ Quæstor Julianum amitam] Hæc erat C. Marii uxor, ex qua natus C. Marius Junior. Unde illi studium Marianarum partium.

⁶⁷ E more] Is mos, teste Livio, inde ortus, quod cum aurum in publico decesset, unde Gallis Romanam arcem oppugnantibus summa pactæ mercedis conferret, idque esset a ma-

tronis collatum, institutum est ut earum, sicut virorum solemnis esset lustralio.

⁶⁸ Nam ab Anco Marcio sunt Marcii reges] Quo nomine et qua gente erat Q. Marcius rex, qui v. ante Ciceronem anno consul factus est cum L. Metello, et contra Manlium Catilinarium ducem missus est a senatu in

‘Julii,⁷⁰ cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere
‘et sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent,⁷¹ et
‘cærimonia Deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges,⁷²
Sueton. c. 6.

‘Οτε τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὃν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διηλθε καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι. *Plutarch. in Cæsare, c. 5.* qui addit: τὸ μὲν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι, πάτριον ἦν ‘Ρωμαῖοις νέας δ’ οὐκ ἐν ἔθει, πρῶτος εἶπε Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης.

EX ORAT. PRO BITHYNIS.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit,⁷³ hoc principio usus est. ‘Vel pro hospitio regis Nicomedis, vel pro horum necessitate,⁷⁴ quorum res agitur, refugere hoc munus, M. Vinici, non potui: nam neque hominem morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur; neque clientes sine summa infamia deseriri possunt, quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus.⁷⁵
Ex Gellio 5, 13.

Quid ergo? [syngraphæ non sunt, sed res aliena est.⁷⁶

^a Possunt.

NOTÆ

Hetruriam, ut auctor est Sallustius, a quo et dicta aqua Marcia, cuius meminit Plinius I. XXXVI.

69 *Quo nomine fuit mater*] Juliæ, Cæsaris amitæ quæ laudatur.

70 *A Venere Julii*] Venus enim ex Anchisa Æneam peperit, Iuli Ascanii patrem, a quo gens Julia deducatur.

71 *Quorum ipsi in potestate sunt reges*] Sic Horatius: ‘Regum timendorum in proprios greges Reges in ipsos imperium est Jovis.’

72 *C. Cæsar Pont. Max. in oratione,*

quam pro Bithynis dixit] Erat Pontifex Maximus, cum illam orationem dixit.

73 *Vel pro hospitio regis Nicomedis, vel pro horum necessitate*] Cum a Sylla ad necem inquireretur, mari ad regem Bithyniæ Nicomedem confugit. Unde illi cum Bithynis necessitudo intercedebat, quam hoc loco necessitatem appellat.

74 *Quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus*] Secundo loco a propinquis.

75 *Quid ergo? syngraphæ non sunt,*

Ex Julio Rufiniano de figuris Edit. Rhetorum Capperon.
p. 30.

EX ORAT. PRO LEGE PLAUTIA.

Reperi tamen in oratione C. Cæsar, qua Plautiam rogationem suasit,⁷⁶ necessitatem⁷⁷ dictam pro necessitudine, id est, jure affinitatis. Verba hæc sunt: ‘Evidem mihi vi-‘deor pro nostra necessitate, non labore, non opera, non ‘industria defuisse.’ *Ex Gell. 13, 3. et Nonio in voce Ne-cessitas, 4, 323.*

EX ORAT. IN CN. DOLABELLAM.

Cæsar in Dolabellam⁷⁸ actionis IIII. ‘ibi isti, quorum in ‘ædibus fanisque posita, et honori erant, et ornatu.’ In li-

NOTE

sed res aliena est] Julius Rufinianus executus apophasim venustum schema, seu alio nomine ætiologiam, ejus additum cum exempla nonnulla, tum hoc ex oratione Cæsar, pro Bithynis, quod propter brevitatem insig-nem non explicare licet. Rei enim tota cognitio in facto posita est.

76 Reperi tamen in oratione C. Cæsar, qua Plautiam rogationem suasit] Lex hæc lata est anno urb. cond. 10CLXXV P. Lutatio Catulo, M. Æmilio Lepido coss. a M. Plauto Syllano trib. pleb. cuius hæc videntur fuisse capita. Is cuius hæc quæstio erit, de ejus capite querito, qui adversus rempublicam conjuraverit, insidias senatui fecerit, magistratibus vim attulerit, qui cum telo in publico fuerit, aut seditionis causa loca super-iiora occuparit, qui possessorem e fundo hominibus armatis dejecerit dolo malo, aut armatis objectis, ut inde profugeret causam attulerit, prohibetoque ne prædium, unde de-jectus possessor sit, usu capiatur.

Eis damnatis aqua et igni interdicito. Qua lege Sallustius dicit Catilinam interrogatum a L. Paulo, multos item a Cicero.

77 Necessitatem] De qua voce diximus.

78 Cæsar in Dolabellam] Suetonius et Plutarchus hunc docent consularem et triumphalem virum a Cæsare accusatum repetundarum, sed abso-lutum. Videtur tamen Asconius Pe-dianus damnatum existimare. Sic enim in divinationem, in illum locum Ciceronis: ‘Videt etiam si a pueris no-bilibus. Significat et Cæarem, item adolescentem, in Dolabella reo ex Si-cilia, qui quidem damnatus est, quan-tum oportuit per Hortensii gratiam. Nam si non damnatus est Dolabella, quomodo postea dicit Tullius: Jam-jam Dolabella neque me tui, neque tuorum liberum miseret quos tu mi-seros in egestate ac solitudine reli-qaisti?’ Gesserat ille Dolabella con-sulatum cum M. Tullio anno urbis cond. 10CLXXXIII.

bris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine *i* litera dicenda censem. *Ex Gell.* 4, 16.

Nono decimo ætatis anno L. Crassus⁷⁹ C. Carbonem,⁸⁰ uno et vigesimo Cæsar Dolabellam, altero et vigesimo Asinius Pollio Catonem,⁸¹ non multo ætatem antecedens Calvus⁸² Vatinium, iis orationibus inseparati sunt, quas hodieque cum admiratione legimus. *Ex Dialogo de oratoribus*⁸³ c. 34.

NOTÆ

79 *L. Crassus*] De hoc sic Cicero in Bruto: ‘Crasso nihil statuo fieri potuisse perfectius. Erat,’ &c. Et paulo infra, quod ad hunc locum facit, scribit: ‘Mature in locum principum oratorum venit. Accusavit C. Carbonem eloquentissimum hominem admodum adolescens, summam ingenii non laudem modo, sed admirationem est consecutus.’ Consul tandem factus cum Q. Muttio Scævola anno U. C. IOCLIX.

80 *C. Carbonem*] Is est qui ter consul fuit, ut testatur Plutarchus, qui cum Sylla bellavit, qui a Cn. Pompeio fuit interfactus, qui et in præclarorum oratorum numerum a Cicerone refertur in Bruto, ubi sic ipsum laudat: ‘Utinam in Tib. Graccho et C. Carbone talis mens ad rempubl. bene gerendam, quale ingenium ad bene dicendum fuit. Profecto nemo his viris gloria præstisset.’ Et paulo post: ‘Carbo, quoad vita suppeditavit, est in multis judiciis causisque versatus.’

81 *Asinius Pollio Catonem*] Ex Se necæ controversia xix. l. III. intelligitur Catonem esse ab Asinio [Pollione] accusatum. Ex Ciceronis l. IV. epist. 15. ad Attic. absolutum fuisse patet Lege Licinia. Quis fuerit Caton, supra dictum. Asinius Pollio insignis fuit orator qui v. a morte C. Cæsaris anno cum Cn. Domitio consul fuit, cuius in gratiam Virgilius

illam Eclogam scripsit cuius est initium: ‘Sicelides Musæ.’ Idem semper Ciceroni infensus.

82 *Calvus*] Praeclarus orator, de quo Ciceronis vide judicium in Bruto et epist. ultima l. xv. ad Famil. de quo sic Quintilianus x. 1. ‘Inveni qui Calvum præferrent omnibus, inveni qui Ciceroni crederent eum nimia contra se calumnia verum sanguinem perdidisse. Sed est et sancta et gravis oratio, et castigata et frequenter vehemens quoque. Imitator est autem Atticorum, fecitque illi properata mors injuriam, si quid adjecturnus, non si quid detracturus fuit.’ Porro quod hic habet scribit id ipsum Quintilianus XII. 6. ‘Agendi initium sine dubio secundum vires eniisque sumendum est: neque ego annos definiam, cum Demosthenem puerum admodum actiones pupillares habuisse manifestum sit. Calvus, Cæsar, Pollio multum ante quæstoriam omnes ætatem gravissima judicia suscepserint.’

83 *Ex Dialogo de oratoribus*] Hic dialogus ascribitur Tacito, quamquam Fabii Quintiliani esse videatur. Argumentum ejus est: An sui sæculi oratores antiquis et quare concedant, et cum multas causas affert, tum hanc in primis, quod juvenes non in scholas olim deducerentur, sed ad eum oratorem qui principem locum in civitate teneret; sic apud eum in

Ceterum composita seditione civili,⁸⁴ Cornelium Dolabellam consularem et triumphalem virum, repetundarum postulavit, absolutoque Rhodum secedere statuit. *Ex Sueton. c. 4.*

Divus quoque Julius,⁸⁵ quam coelestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columen,⁸⁶ vim facundiæ propriæ expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem reum agit, extorqueri sibi causam optimam L. Cottæ patrocinio.⁸⁷ *Valer. Max. 8, 9.*

Ne forte erretis et eudem hunc Cn. Dolabellam putetis esse, in quem C. Cæsaris orationes legitim, scire vos oportet, duos eodem tempore fuisse——Dolabellas: horum alterum Cæsar accusavit, nec damnavit. *Ex Pediano in orat. pro M. Scauro.*

Significat et Cæsarem, item adolescentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus est, quantum oportuit per Hortensii gratiam, etc. *Ex Pediano in Divin.*

'Επανελθὼν δ' εἰς Ρώμην Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλὰ ἀπὸ τῆς Ἐλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας ἀντῷ παρέσχον· οὐ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. *Ex Plut. in Cæs. c. 4.*

NOTE

prælio pugnare didicisse, non in umbra; inde factum ut adolescentuli accusationes aut defensiones suscepint. Itaque nono decimo ætatis anno.

84 *Ceterum composita seditione civili]* Quæ per M. Lepidum movebatur, cuius spe ex Asia-Romam propere Cæsar redierat. Cum enim is Lepidus consul acta Syllæ rescindere vellet, a Q. Catulo collega ex Italia pulsus est, de quo Lucanus: ‘sternere profecto, Ut Catulo jacuit Lepidus.’ Et morbo in Sardinia periit, quem mœror ex adulterio uxoris cognito conceptus attulerat. Teste Plutarcho in Pompeio.

85 *Divus quoque Julius]* Quia in

Deorum numerum relatus est, non ore modo decernentium, sed et persuasione vulgi, ut testatur Suetonius in ejus vita.

86 *Quam coelestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columen]* Quantus Deus, tantus homo, ut summus Deus, ita summus homo, cui nihil defectum ad divinitatis perfectionem, princeps Deorum atque hominum. Columna enim seu columna, ea re cuius est columnæ validius ac firmius sit necesse est.

87 *L. Cottæ patrocinio]* De hoc Cicero in Bruto dicit: ‘Ex his Cotta et Sulpitius cum meo judicio tum omnium facile primas tulerunt.’

EX ORAT. AD MILITES.

Fama vero hostilium⁸⁸ copiarum perterritos, non negando minuendove, sed insuper amplificando ementiendoque confirmabat. Itaque cum expectatio adventus Jubæ terribilis esset, convocatis ad concionem militibus, ‘Scitote,’ inquit, ‘paucissimis his diebus regem futurum cum x legionibus, equitum xxx, levis armaturæ c millibus, elephantisque ccc. Proinde desinant quidam querere ultra, aut opinari: mihiique, qui compertum habeo, credant: aut quidem vetustissima nave impositos quocumque vento in quascumque terras jubebo avehi.’ *Suet. c. 66.*

C. Cæsar apud milites de incommodis* eorum: *Non frustrabo vos, milites.* *Diomed. l. 1. col. 395.*

* Alias commodis.

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

Nec forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite,⁸⁹ aut Bruti pro Dejotaro rege,⁹⁰ ceterosque cuiusdam lentitudinis ac teporis libros legit,⁹¹ etc. *Auctor Dial. de orator. c. 21.*

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Quo enim nimbo, qua procella verborum, impium Sextilii caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, a quo cum stu-diose, tum etiam feliciter, gravissimi criminis reus defensus fuerat, etc. *Val. Max. 5, 3, 3.*

NOTÆ

88 *Fama vero hostilium, &c.]* Vide lib. de bello Africano.

89 *Nec forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite]* Nullam usquam legi ejus Decii Samnitis commemo rationem.

90 *Aut Bruti pro Dejotaro rege, &c.]* Orationes. Verisimile est Brutum, qui

Cæsaris amicitia florebat, Dejotari, a Castore nepote apud Cæsarem accusati, patrocinium ut Ciceronem ipsum suscepisse.

91 *Cujusdam lentitudinis ac teporis libros legit]* Negat enim eos esse acres oratores.

EX ORAT. DE CONJURATIS.

Catonem primum sententiam putat de animadversione dixisse,⁹² quam omnes ante dixerant praeter Cæsarem: et cum ipsius Cæsaris tam severa fuerit, qui tum prætorio loco dixerit,⁹³ etc. *Cic. ad Attic. 12, 21.*

Sed Cæsar, ubi ad eum perventum est,⁹⁴ rogatus sententiam a consule, hujuscemodi verba locutus est: ‘ Omnes homines,’ etc. *Sallust. Cat. c. 51.*

‘Ο δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς, λόγου διηλθεν πεφροντισμένου, ως ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους αὐδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς, οὐ δοκεῖ πάτριον οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. εἰ δὲ φρουροῦντο θεόντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἡς ἂν αὐτὸς ἔληται Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ Κατιλίνας, ὑστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἕκαστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξει. οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ρηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πόλλοι δὲ καὶ τῶν τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἔως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτουλον περιῆλθεν. *Plut. in Cæs. p. 710.*

Sic fac existimes: post has miserias, id est postquam armis disceptari cœptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam et ipse Cæsar accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat)⁹⁵ laudataque

NOTÆ

92 *Catonem primum sententiam putat de animadversione dixisse, &c.]* Brutus ad Atticum epistolam miserat, in qua quid de manifestis sociis Catilinæ, Lentulo, Cethego et aliis statutum in Senatu fuisse. Illam epistolam ad Ciceronem Atticus miserat. Verum Cicero qui in re præsenti fuerat, a Bruto censem ignoratum fuisse quod gestum esset, et quae falsa sciebat esse reprehendit. At prima pars non omnino falsa fuit, siquidem, ut ait Suetonius, Decium Syllanum consulem designatum non piguit sententiam suam, quia mutare turpe erat, interpretatione lenire, velut gravius, atque ipse sensisset, exceptam.

93 *Qui tum prætorio loco dixerit]* Id Suetonius docet, Cæsarem eo tempore fuisse prætorem creatum. Qui autem creati erant magistratus priores sententiam rogabantur a consule, quod prærogari appellabant.

94 *Sed Cæsar, ubi ad eum perventum est, &c.]* Vide rem totam fuse narratam apud Sallustum in bello Catilinario.

95 *Nam et ipse Cæsar accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat), &c.]* Quia ipsum Marcellus consul erat persecutus. Retulerat enim ad Senatum ei ut ante tempus succederetur, et ne absentis ratio in comitiis haberetur; et ut colonis quos Cæsar

honorificentissime et æquitate tua et prudentia,⁹⁶ repente præter spem dixit, se Senatui roganti de Marcello, ne hominis (l. ominis) quidem causa negaturum.⁹⁷ *Cic. Epist. ad Fam. lib. iv. ep. 4. ad Ser. Sulpic.*

DE C. JULII CÆSARIS ORATIONIBUS TESTIMONIA.

Tum Brutus: *Orationes* quidem ejus mihi vehementer probantur, complures autem legi,⁹⁸ etc. *Ex Cic. in Bruto c. 75.*

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur, ut *pro Q. Metello*,⁹⁹ quam non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam,¹⁰⁰ male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam. Nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem *pro Metello*, sed *quam scripsit Metello*, cum ex persona Cæsaris

NOTÆ

Novocomum deduxisset, civitas adi-
meretur, in omnibus eum latronem
appellans.

96 *Laudataque honorificantissime et æquitate tua et prudentia]* Servius enim Sulpitius, ad quem epistola scribitur, qui alter illo anno consul erat, aequior Cæsari fuerat, adeo ut per illum, teste Suetonio, Cæsar Marcello resisteret.

97 *Ne hominis (l. ominis) quidem causa negaturum]* Id est, Marcelli ipsius, etsi non interveniret Senatus deprecatio, cui Marcello vel soli perlibenter parceret. Nempe ut Marcello gratam faceret restitutionem, cum non Senatus tantum deprecantis, sed sui etiam rationem habitam esse a Cæsare videret.

98 *Complures autem legi]* Hoc iterum Cicero confirmat in oratione pro Dejotaro, ubi sic alloquitur Cæsarem: ‘Quæ quoniam angustiora parietes faciunt, tuum est, Cæsar, qui pro multis saepe dixisti, quid nunc mihi animi sit, ad te ipsum referre.’

99 *Orationes aliquas reliquit, inter*

quas temere quædam feruntur, ut pro Q. Metello] Metellus trib. plebis legem promulgavit, qua Pompeio demandandum censebat ut videret ne quid res publica detrimenti caperet propter periculum quod a Catilina imminebat, ipseque ut in Italiam suas copias transportaret, et urbem a Catilina defendereret. Sed specie Catilinæ repellendi id agebatur, ut respubl. Pompeio traderetur. Qua in lege ferenda multum Cæsaris prætoris opibus adjuvabatur Metellus. Restitut Cato incitatæ per tribunum multitudini, suoque consilio et constantia ne lex ferretur impedivit, ut pote quæ seditionem Romæ et bellum civile excitaret. Rem totam fuse apud Plutarchum enarratam vide in Catone.

100 *Ab actuariis exceptam]* Actuarii sunt qui acta excipiunt, et veloci stylo scribunt. Quod significare videtur Seneca xxxiii. ‘Multum viva vox facit, non quidem hæc quæ alienis verbis commodatur et actuarii vice fungitur.’

sermo sit, Metellum seque adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis. *Apud milites quoque in Hispania* idem Augustus orationem esse vix ejus putat; quæ tamen duplex fertur, una quasi priore habita prælio, altera posteriore,¹⁰¹ quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione. *Ex Sueton. c. 55.*

EX LIBRIS IN CATONEM.

*Reliquit et de Analogia duos libros,*¹⁰² *et Anticatones totidem.*¹⁰³ *Suet. c. 56.*

EX LIB. I.

Cæsar in *Anticatone priore*: ‘Uno enim excepto, quem alius modi atque omnis natura finxit, suos quisque habet caros.’¹⁰⁴ *Priscianus bis l. 6. 7 et 13.*

INCERTA EX IISDEM.

*Erunt officia antelucana,*¹⁰⁵ *in quæ incidere impune no-*

NOTÆ

101 *Una quasi priore habita prælio, altera posteriore]* Cæsar duo prælia adversus Pompeii filios in Hispania fecit, alterum apud Cordubam, alterum apud Mundam; quo in postremo militibus suis clamitabat, ut scribit Appianus: ‘Si nihil pudoris superest, corripite me et in puerorum manus tradite.’ Ita suis rebus diffidebat, seu potius desperabat.

102 *Reliquit et de Analogia duos libros]* Græci ἀναλογίαν vocant quam Latini proportionem dicunt. Ea autem proporcio verborum est, atque adeo tota est Grammatica tractatio. Pro analogia et contra analogiam Varro subtilissime disseruit. Crates item contra analogiam adversus Aristarchum, qui illius vim probabat, omnes ingenii nervos contendit. Hanc tractationem, licet Grammaticam, non a se alienam aut se indignam judicavit Cæsar. Itaque Quintilianus lib. i. ‘An vim Cæsaris frēge-

runt editi de Analogia libri?’ Hos libros ad M. Cicerouem scripsisse testis est locuples A. Gellius xix. 8.

103 *Et Anticatones totidem]* Id est libros contra Catonem jam mortuum, quibus respondet laudationi Catoni, quam M. Tullius Cicero confecerat.

104 *Uno enim excepto, quem alius modi atque omnis natura finxit, suos quisque habet caros]* Verum illud quidem est quod a Cicerone scriptum legimus de Offic. lib. i. ‘Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam corporisque tueatur, &c. Commune item animantium omnium est conjunctionis appetitus procreandi causa, et cura quædam eorum que procreata sunt.’ Verum Catonem non tam finixerat natura, sed philosophia, quæ justi et æqui, non consanguinitatis, rationem habere susasit.

105 *Erunt officia antelucana,* &c.] Plinius secundus amico suo ad cœ-

Catoni quidem licuit; quem tamen C. Cæsar ita reprehendit, ut laudet. Describit enim ‘eos, quibus obvius fuerit, cum ‘caput ebrii retexissent, erubuisse,’ deinde adjicit: ‘putares non ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos.’ Potuitne plus auctoritatis tribui Catoni, quam si ebrius tam venerabilis erat? nostræ tamen cœnæ ut apparatus et impendii, sic temporis modus constet. Neque enim hi sumus, quos vituperare ne inimici quidem possint, nisi ut simul laudent. *Ex Plin. epist. 3, 12.*

C. etiam Cæsar, gravis auctor linguae Latinæ, in *Anticatone*: ‘Unius,’ inquit, ‘arrogantiæ, superbiæque dominaturque.’¹⁰⁶ *Ex Gell. 4, 16.*

DE C. JULII CÆSARIS IN CATONEM SCRIPTIS TESTIMONIA.

Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra laudationem meam,¹⁰⁷ perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis: itaque misi librum ad Muscam,¹⁰⁸ ut tuis librariis daret; volo enim divulgari. *Ex Cic. ad Attic. 12, 40.*

NOTÆ

nam vocanti promittit se venturum, sed certis conditionibus, ‘Ut cœna sit expedita, sit parca, Socraticis tantum’ (id est philosophicis) ‘sermonibus abundet, in his quoque teneat modum.’ *Erunt officia antelucana.* Nam si ejusmodi confabulationibus in multam noctem cœna prorogetur, venient ad salutationis officium ante lucem clientes, qui si madidos vino offenderint, nobis paratum est dedecus, quod vitare non potuit etiam decorus vir Cato. Verisimile est autem hæc petita ex Anticatone, quod Cicero epist. ad Attic. lib. XII. collecta Catonis esse a Cæsare vitia scribit.

106 *Dominatuque*] Supra dictum solitos esse dandi casus in u non in ui finiri.

107 *Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra laudationem meam*] Magnum volumen Catonis laudibus im-

pleverat Cicero. Has laudes cum suo probro putavit Cæsar esse conjunctas, quod perpetuo ab illo fuerat abalienatus dissidio. Itaque Catonis ipse vituperationem scripsit, cuius non tantum copiam Ciceroni fecit Hirtius, sed etiam προπλάσματος, id est, speciminis, quod antequam ipsum opus aggrederetur, Cæsar adumbraverat. Tanta autem solertia fuit opus a Cæsare compositum, ut eum in Catonem mortuum totum dirigeretur, Ciceroni tamen laudatori parceret, immo et hominem laudaret. Nam Ciceronis orationem ibidem laudavit Cæsar, ut similem Periclis et Theramenis sermoni. Auctor Plutarchus in Cicerone.

108 *Ad Muscam*] Quidam Sempronius Musca apud Val. Maximum commemoratur; sed an is sit non satis sciò.

Hirtii epistolam si legeris, quæ mihi quasi πρόπλασμα videtur ejus vituperationis, quam Cæsar scripsit de Catone. *Cic. ad Attic.* 12, 41.

Cum mihi Balbus nuper in Lanuvino¹⁰⁹ dixisset, se et Oppium scripsisse ad Cæsarem, me legisse libros contra Catonem, et vehementer probasse.¹¹⁰ *Ex Cic. ad Attic.* 13, 50.

Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar¹¹¹ contra Catonem meum.¹¹² *Ex Cic. in Topic.* c. 25.

M. Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquavit, quid aliud dictator Cæsar, quam rescripta oratione velut apud judices, respondit? *Ex Tac. Annal.* 4, 34.

Hisque usum C. Cæsarem¹¹³ in vituperando Catone notaverit Cicero.* *Ex Quint.* 3, 7, 28.

* In Topicis.

Ut Catonem Tullius laudans: et duobus voluminibus Cæsar accusans. *Mart. Capell. lib.* 5.

*Atque utinam ritus veteres, et publica saltem
His intacta malis agerentur sacra. Sed omnes
Noverunt Mauri, atque Indi, quæ psaltria penem*

NOTÆ

109 *In Lanuvino]* Prædio prope Lanuvium oppidum, quod nunc *Indovino* dicitur. Sic a Tusculo oppido fit Tusculanum.

110 *Et vehementer probasse]* Non tantum contra Ciceronem scripsit Cæsar non sine laudibus Ciceronis, sed scriptum Cæsaris Cicero suo calculo comprobavit. Utinam quicumque de argumentis sacris vel profanis controversias inter se vel stylo vel voce Christiani homines agitant, Christiano hoc exemplo etiam non Christianis usitato mallent quam contumeliis rem gerere.

111 *Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar]* Hæc genera sunt quæ ipse ibidem posuit: ‘Aut negari potest id factum esse

quod laudatur, aut non eo nomine afficiendum quo laudator, afficerit, aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non jure factum sit.’

112 *Contra Catonem meum]* Laudationem meam Catonis.

113 *Hisque usum C. Cæsarem]* Cum Fabius in hujus III. 6. dixerit esse status causæ tres: An sit, Quid sit et Quale sit, hicque postremus status qualitatibus status appelletur, hoc c. 7. quod totum est de genere demonstrativo, id est, de laude et vituperatione, ait tres status cadere in hoc opus posse, hisque usum Cæsarem in vituperando Catone a Cicerone fuisse notatum. Quod in superiore Fragmento legimus.

*Majorem, quam sint duo Cæsaris Anticatones,¹¹⁴
Illuc, &c.*

Juven. Sat. 6, 333.

Cæsar bello civili, cognita Catonis morte, cujus virtutem dialogo illo, qui inscribitur *Cato*, Cicero etiam laudavit, libros duos famosissimos in vitam Catonis edidit, quos *Anticatones* inscripsit. *Vetus schol. ad Juven. Sat. 6, 337.*

De illis Anticatonibus plura tradit Plut. in Cæsare c. 54.

Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν διεργάσαιτο, δῆλος μὲν ἦν δηχθεὶς, ἐφ' ὡδὲ, ἀδηλον εἴπει δὲ οὖν, ὡς Κάτων, φίονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας· ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος, οὐδὲν πρῶτος ἔχοντος οὐδὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι· πᾶς γὰρ ἀν ἐφείσατο ξῶντος, εἰς ἀναισθητὸν ἐγχέας ὅργην τοσαύτην; *Paulo post:* Τεκμαίρονται καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὅνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα· καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς, ὡς εἰκὸς, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥήτορων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν, τοῦτο ἡνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα τὸν τοῦ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν ἐπαινον. ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών· τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται, καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἐκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλούς. *Ex Plut. in Cæs. p. 733.*

Αὐτὸς δὲ οὖν ὕστερον, ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ, παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγου ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ρήτορος εὔξυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. *Ex Plut. in Cæs. p. 708.*

'Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράφαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος, ἀντιγράφων τὸν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους ἐπαινεῖν ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος Κάτων, ὁ δὲ Καίσαρος Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται. *Ex Plut. in Cic. p. 880.*

NOTÆ

114 *Majorem, quam sint duo Cæsaris Anticatones]* Longos illos oportet libros fuisse, 'quorum de magnitudine magnis rebus petatur comparatio, quamvis satyrico more a Juvenale poëta.

Κικέρωνος δὲ πόιησαντος ἐγκώμιον εἰς αὐτὸν (*Κάτων*) καὶ ἐπιγράψαντος ΚΑΤΩΝ, ἀντέγραψε κατηγορίαν ὁ Καῖσαρ, καὶ ἐπέγραψεν ANTIKATΩΝ. Ex Appiani lib. 2.

Οὕτω γὰρ ἀνατεθαυμάκει, ὥστε τοῦ Κικέρωνος ἐγκώμιον μετὰ ταῦτα αὐτοῦ (*Κάτων*) γραψάντος, ἀγανακτῆσαι μὲν μηδὲν, καίπερ καὶ ἔκείνου οἱ προσπολεμήσαντος, βιβλίον δέ τι γράψαι, ὁ καὶ ANTIKATΩΝ ἐκάλεσεν. Ex Dionis Cassii lib. 43.

EX LIBRIS DE ANALOGIA, AD M. T. CICERONEM.

Reliquit et de *Analogia* duos libros, etc. Ex Suet. c. 56.

EX LIB. I.

Quin etiam in maximis occupationibus¹¹⁵ cum ad te ipsum, inquit,¹¹⁶ in me¹¹⁷ intuens, de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit,¹¹⁸ primoque in libro¹¹⁹ dixerit, ‘verborum delectum originem esse eloquentiæ,’ tribueritque, mi Brute, huic nostro,¹²⁰ qui me de illo maluit¹²¹ quam se¹²² dicere, laudem singularem: (nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus:¹²³ ‘ac, si cogitata præclare eloqui possent, non nulli studio et usu laboraverunt, ‘cujus te pœne principem¹²⁴ copiæ atque inventorem, bene ‘de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus,’) hunc facilem et quotidianum noluisse sermonem, nunc pro relieto est habendum. Tum Brutus, amice, hercule, inquit, et magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inventorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, sed etiam bene meritum de populi Romani nomine et dignitate. Ex Cic. in Bruto c. 72.

NOTÆ

115 *Quin etiam in maximis occupationibus, &c.*] In transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia conventibus peractis, ad exercitum rediit in Galliam ulteriorem, scripsit libros de Analogia ad Ciceronem, ut testatur Suet. in Cæsare c. 56.

116 *Inquit]* Atticus.

117 *In me]* Ciceronem.

118 *Accuratissime scripserit]* In libris de Analogia duobus quos ad te

scripsit.

119 *Primoque in libro]* Analogiæ.

120 *Huic nostro]* Delectui.

121 *Qui me de illo maluit]* Me Atticum de illo Cæsare.

122 *Quam se]* Cæsarem.

123 *Cum hunc nomine esset affatus]* Ciceronem.

124 *Cujus te pœne principem]* Ciceronem.

C. Cæsar ille perpetuus dictator, Cn. Pompeii sacer, a quo familia et appellatio Cæsarum deinceps propagata est, vir ingenii præcellentis, sermonis præter alios suæ ætatis castissimi, in libris, quos ad M. Ciceronem *de Analogia* conscripsit, arenas vitiōse dici existimabat, quod arena nūquā multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque *cōlum*, neque *triticum*, contra autem *quadrigas*, etiamsi currus unus equorum quatuor junctorum unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut *arma*, et *mœnia*, et *comitia*, et *inimicitias* etc. *Paulo post*: Tunc prolato libro *de Analogia* primo verba hæc ex eo pauca memoriæ mandavi, nam cum prædixisset, neque *cōlum*, *triticum*ve, neque arenam multitudinis significationem pati: ‘Num tu,’ inquit, ‘harum ‘rerum natura accidere arbitraris, quod unam terram et ‘plures terras, et urbem et urbes, et imperium et imperia ‘dicamus? neque quadrigas in unam nominis figuram redi-‘gere, neque arenam in multitudinis appellationem convertere ‘possimus?’ *Ex Gell. 19, 8.*

Atque id, quod a C. Cæsare, excellentis ingenii ac prudentiæ (ita *Gellius*, *Macrobius* prudentiæ) viro in primo *de Analogia* libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, ut *tanquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum*. *Ex Gell. 1, 10. et Macrob. Saturn. 1, 5.*

EX LIB. II.

C. Cæsar in libro *de Analogia* secundo, hujus die¹²⁵ et hujus specie dicendum putat. *Ex Gell. 9, 14.*

Exempla vide 2, 23.

Paniūm Cæsar *de Analogia* libro secundo dici debere ait, sed Verrius contra: nam *i* detracta *panum* ait dici debere. *Ex Charis. lib. 1, col. 69.*

Cæsar *de Analogia* secundo: *fagos, populos, ulmos*. *Ex Charis. lib. 1, col. 104.*

NOTÆ

125 *Hujus die*] Sic Virgilius Georigicon lib. 1. ‘Libra die somnique pares ubi fecerit horas:’ ut agnoscit Servins, quanquam nonnulli legant

dies, quod A. Gellius auctoritate Salustii in Jugurtha probat, ‘vix decima parte die reliqua.’

Cæsar de *Analogia* secundo *turbanem*, non *turbinem*, etiam in tempestate dici debere ait, ut *Cato Catonis*, non ut *homo hominis*. *Charis. lib. 1, col. 117.*

Lacer an laceris etc. Cæsar de *Analogia* secundo, nec non Valgius¹²⁶ de rebus per epistolam quæsitis. *Ex Charis. lib. 1, col. 109.*

Is homo, *idem* compositum facit, nisi quia Cæsar libro secundo (*de Analogia*) singulariter *idem*, pluraliter *iidem* dicendum affirmat. Sed consuetudo hoc non servat.¹²⁷ *Ex Char. lib. 1.*

EX IISDEM, NON DISTINCTO LIBRO.

C. Cæsar, gravis auctor linguæ Latinæ, in libris *Analogicis* omnia istiusmodi (*puta Senatu, victu, aspectu, etc.*) sine i litera dicenda censet. *Ex Gell. 4, 16.*

Hic et hæc Samnis, hujus *Samnitis*: sic Cæsar de *Analogia*. *Ex Prisc. lib. 6, col. 707.*

Partum. Cæsar de *Analogicis* harum *partum*.¹²⁸ *Ex Char. lib. 1, col. 114.*

EX IISDEM, UTI VERO SIMILE EST, NON ASRIPTO TAMEN UBI LAUDANTUR LIBRO.

Mihi autem placet Latinam rationem sequi, quoisque patitur decor: neque enim jam *Calypsonem* dixerim, ut Junonem:¹²⁹ quanquam secutus antiquos C. Cæsar utitur hac ratione declinandi. *Quint. 1, 5, 63.*

NOTÆ

126 *Nec non Valgius]* C. Valgius, ut testatur Quintilianus III. 1, discipulus fuit Apollodori Pergameni rhetoris, qui fuerat Apolloniæ præceptor Augusti Cæsaris. Hujus ‘Apollodori præcepta,’ inquit *idem* Quintilianus, ‘magis ex discipulis cognoscas, quorum diligentissimus in tradendo Latine fuit C. Valgius. Nam ipsius sola videtur ars edita ad Matum, quia ceteras missa ad Domitium epistola non agnoscit.’ Quæ epistola videtur hic à Charisio laudata.

127 *Pluraliter iidem dicendum affrat.* Sed consuetudo hoc non servat] Ergo Charisii tempore non servabatur, quod nunc Cæsaris ad sententiam rediit.

128 *Partum.* Cæsar de *Analogicis* harum *partum]* Ad usum Cæsaris non redditum est. Dicimus enim *partium* non *partum*.

129 *Neque enim jam Calypsonem dixerim, ut Junonem]* Antiquitus Latini ignari Græcæ linguæ, si quæ nomina Græca pronuntiabant, latino more

M. Tullius et C. Cæsar mordeo memordi, pungo pepugi, spondeo spepondi dixerunt. *Gell.* 7, 9.

C. Cæsar ait, *L* litera nominativo singulari neutra finita nomina eandem definitionem capere, quam capiant *E* litera terminata, *huic animali* et *ab hoc animali*: *huic puteali* et *ab hoc puteali*. *Char. lib. 1, col. 95.*

*Aplustre.*¹³⁰ Omnia nominum, quæ sunt neutri generis et in *E* terminantur, ait Plinius, Cæsarem scisse^a eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares. *Char. lib. 1, col. 98.*

AR literis nomina neutralia terminata, ait Cæsar, quod dativo et ablativo pari jure funguntur, ut idem Plinius scribit. *Char. lib. 1, col. 98.*

Jubar. Plinius ait inter cetera etiam istud Cæsarem dedisse præceptum, quod neutra nomina *AR* nominativo clausa, per *I* dativum ablativumque singularis ostendant: *jubar* tamen et *far* ab hac regula dissidere, nam *huic jubari* dicimus, *ab hoc jubare*, et *huic farri*, *ab hoc farre*. *Char. lib. 1, col. 108.*

Ac ne illa ratio recepta est, quam Cæsar ponit in fœmininis, ut *puppim*, *restim*, *pelvim*, hoc enim modo et *ab hoc cani*, et *ab hoc cane*. *Char. lib. 1.*

Tribus *iii junctis*¹³¹ qualis posset syllaba pronuntiari? non postremum *i* pro vocali accipiendum, quod Cæsari artis Grammaticæ doctissimo placitum fuisse a Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. *Priscian. lib. 1, col. 545.*

In ed. Putschii legitur nam postremum.

^a *Sanxisse.*

NOTÆ

utebantur in declinando, tandem vero illius linguae majorem adepti cognitionem, more Græco declinare cœperunt, et tunc non *Calypsonem* ut prius, sed Græcum accusativum secuti, dicere cœperunt *Calypso*, cuius est nomen passim in Odyssea Homeri. Erat enim nympha una de Atlantis filiabus, quæ in Ogygia insula regnabat, et ibi Ulyssem per

sex aut septem annos detinuit, illius conjugii cupida. Rem totam vide in *Odyssea*.

130 *Aplustre]* Sunt navium ornamenta.

131 *Tribus iii junctis, &c.]* Quia genitivum Pompeii antiqui per tria *iii* scribebant, quorum duo superiora loco consonantium accipiebant.

V loco consonantis posita, eandem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos quam apud Æoles digamma *F*, pro quo Cæsar hanc figuram *ſ* scribere voluit: quod quamvis recte visum est, tamen consuetudo antiqua superavit. *Prisc. lib. 1. col. 545.*

Legi heic præcipit A. Schottus Obs. hist. 3, 15. *pro quo Cl. Cæsar etc.* quandoquidem Quintil. 1, 7, 27. istud inventum clarissimis verbis Claudio attribuit. Conf. notata ad Taciti Ann. 11, 14. Adeoque is Prisciani locus hoc non pertinet.

Hæc pollis, pollinis: sic Charisius. Probus autem et Cæsar, *hoc pollen, pollinis* declinaverunt. *Prisc. lib. 6, col. 708.*

Præterea Cæsar declinat *pubis, puberis:* Probus, *pubes, puberis:* quidam *puber, puberis.* *Prisc. lib. 6, col. 707.*

Quamvis Cæsar non incongrue protulit *ens* a verbo *sum, es, est.*¹³² *Prisc. lib. 18.*

Hoc *lutum atque macellum* singulari exire memento, licet Ennius ista *macella* dicat et Cæsar *luta.* *Ex Capro.*

Lacrūmæ an lacrimæ, maxumus an maximus, et si quæ similia sunt, scribi debeant, quæsitum. Terentius Varro tradidit Cæsarem per *i* ejusmodi verba solitum esse enumtiare et scribere, inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam. Sed ego in antiquiorum, etc. *Cassiodorus ex Annæo Cornuto de Orthographia, col. 2284.* Cf. *Quintil. 1, 7.*

Varie etiam scriptitatum est, *mancupium, aucupium, manubia,* siquidem C. Cæsar per *i* scripsit, ut appareat ex titulis ipsius. *Ex Velo de Orthogr. col. 2228.*

An ideo minor est M. Tullius orator, quod idem artis hujus (*Grammaticæ*) diligentissimus fuit, et in filio, ut in epistolis appareat, recte loquendi usque quaque asper quoque exactor? Aut vim C. Cæsaris fregerunt editi de *Analogia Libri?* *Quint. lib. 1, 7, 34.*

NOTÆ

¹³² *Quamvis Cæsar non incongrue protulit ens a verbo sum, es, est]* Quod vulgus philosophorum cupide nostra tempestate arripuit.

APOPHTHEGMATA.

Sed tamen ipse Cæsar habet peracere judicium: et, ut Servius frater tuus,¹³³ quem literatissimum fuisse judico, facile diceret, ‘hic versus Plauti non est, hic est,’ quod tritis haberet aures notandis generibus poëtarum, et consuetudine legendi: sic audio Cæsarem, cum volumina jam consecerit Ἀποφθεγμάτων,¹³⁴ si quid afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, rejicere solere; quod eo nunc magis facit, quia vivunt mecum fere quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa; quæ fortasse illis, quos dixi, nec illiterata, nec insulsa esse videantur. Hæc ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandavit. Sic fit, ut, si quid præterea de me audiat,¹³⁵ non audiendum putet. *Cic. ad Fam. 9, 16.*

DICTA COLLECTANEA.

Feruntur et a puero et ab adolescentulo quædam scripta, etc. item *Dicta collectanea*, quos omnes libellos vetuit Augustus publicari.¹³⁶ *Suet. c. 56.*

EPHEMERIDES.

C. Julius Cæsar cum dimicaret in Gallia, et ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hosti- bus, qui cum nosset: et insultans ait *Cecos Cæsar*,*¹³⁷ quod

NOTÆ

133 *Ut Servius frater tuus*] Is est Servius Claudius qui, Metello et Afranio coss. diem obiit supremum, cujusque mortui libros Petus frater Ciceroni tradidit.

134 Ἀποφθεγμάτων] Acute gravi- terve dictatorum.

135 *Sic fit, ut, si quid præterea de me audiat; &c.*] Præter audita de me ex suis familiaribus.

136 *Quos omnes libellos vetuit Au- gustus publicari*] Vix ac ne vix qui- dem matura fieri potest lucubratio nondum maturi hominis. Quod si intelligere volumus, videamus quæ

Virgilius puer scripsisse dicitur: mi- rum quantum a Virgilio discrepant, ut Virgilium in ipso Virgilio requiras. Itaque nihil consultius, quam ejus- modi omnia juvenilia aternis tene- bris damnare.

137 *Cecos Cæsar*] Aliquod hic est mendum, sed propter codicum penu- riā inemendabile. Non hoc qui- dem in Commentariis Cæsaris quos in manibus habemus, reperitur. Ve- rum multa in his desiderari quæ ali- unde supplere non licet, ibidem diximus.

Gallorum lingua, *demitte*, significat: et ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in *Ephemeride* sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. *Serv. in En. Virg. 11, 743.*

* *Alius, Cetos Cæsar. Servius P. Danielis, Cæsar Cæsar: quod quid velit, docti examinent. Scal.*

Ex quo fonte hanc narratiunculam hauserit Servius, non constat. De sensu dicti, quod Gallo tribuitur, certarunt haud ita pridem duo viri eruditii, mihi ambo amicissimi, ambo e minore Britannia oriundi, Celticæ linguæ periti. Scilicet clar. le Brigant, cuius *Eléments de la langue des Celtes Gomérites ou Bretons* ipse a. 1779 heic Argentorati typis edenda curavi, in *Dissertation sur les Celtes Brigantes* (8. 1762.) legendum præcipiebat *cetos Cesar pro chetō Cesar vel chtō Cesar*, i. e. en Cæsarem! Contra vir quandam strenuus, quem ad G. 1. 6. excitavi, de la Tour d'Auvergne-Corret, militaris præfector, legi jubebat *skō Cesar*, i. e. occide Cæsarem. Tandem vero le Brigant ad sensum vocis, quem ipse Servius suppeditat, redeundum censuit, inque literis ad laudatum sodalem suum datis et mecum communicatis harilo-latus est, non bene verbum percepisse Cæsarem; dixisse nempe hostem *losk Cesar*, dimitte, *laisse César*.

LIBRI AUSPICIORUM.

Sed contra Julius Cæsar XVI. *Auspiciorum* libro negat nundinis concionem advocari posse,¹³⁸ id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. *Macrob. Sat. 1, 16.*

AUGURALIA.

Cæsar in *Auguralibus*: *Si sincera pecus erat. Prisc. lib. 6, col. 719.*

NOTÆ

138 *Negat nundinis concionem advocari posse]* Feriae sunt quibus facere non licet. Nundinæ an feriae essent dubitatum est. Nonnulli nundinas inter ferias non referebant. Sed contra, illas Julius Cæsar, qui plures de auspiciis libros conscripsit, ait esse ferias, quibus nempe comitia non poterant haberi. Granius Licinianus porro, ut refert Macrobius, nodum solvit difficultatis. ‘Ait enim nundinas Jovis ferias esse. Siquidem fla-

minica omnibus nundinis in regia Jovi arietem soleat immolare. Sed lege Hortensia effectum ut fastæ essent, uti rustici qui nundinandi causa in urbem veniebant, lites componerent. Nefasto enim die prætori fari non licebat. Ergo qui ferias dicunt, a mendacio vindicantur patrocinio vestustatis; qui contra sentiunt, aestimatu ætatis quæ legem secuta est, vera depromunt.’

DE DIVINATIONE.

Genus eloquentiae duntaxat adolescens adhuc Strabonis Cæsar secutus videtur: cuius etiam ex oratione, quæ inscribitur *Pro Sardis*, ad verbum nonnulla transtulit in *Divinationem* suam. *Suet. c. 55.*

ASTRONOMICA.

Nam Julius Cæsar ut *Siderum motus*, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis disciplinis hausit: ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad solis cursum finiendi anni tempus extenderet.¹³⁹ *Macrob. Saturn. 1, 16. cf. et c. 14.*

NOTÆ

¹³⁹ *Ut ad solis cursum finiendi anni tempus extenderet]* Cum Cæsar astrologiae peritissimus esset, annum, ut inquit Appianus, quem ad lunæ prius motum metiri soliti erant Romani, ad solis cursum direxit; unde magna confusio orta fuerat. Rem totam ipsius Ammiani Marcellini verbis, quia plana sunt et aperta, placet explicare, quæ habentur lib. xxvi. ‘Spatium anni vertentis id esse, periti mundani motus et siderum definiunt veteres, inter quos Menon, et Euctemon, et Hipparchus, et Archimedes excellunt, cum sol perenni rerum sublimium lege polo percurso signifero quem Zodiacum sermo Græcus appellat, trecentis et sexaginta quinque diebus emensis et noctibus ad eundem redierit cardinem, ut verbo tenus, si a secunda particula elatus arietis, ad eam dimensione redierit terminata. Sed anni intervallum verissimum memoratis diebus et horis sex adusque meridiem concluditnr plenum, annique sequentis erit post horam sextam initium porrectum ad vesperam. Tertius a prima vigilia sumens exordium, ad horam noctis extenditur sextam. Quartus a media noctis usque ad claram trahitur lucem. Ne igitur hæc computatio variantibus annorum principiis, et quodam post horam sextam diei, alio post sextam excuso nocturnam, scientiam omnem squalida divisione confundat, et Autumnalis mensis inveniatur quandoque Vernalis, placuit senas illas horas, quæ quadriennio vinti colliguntur atque quatuor, in unius diei noctisque adjectæ transire mensuram. Hæc nondum extensis fusius regnis diu ignoravere Romani, perque sæcula multa obscuris difficultatibus implicati, tunc magis errorum profunda caligine fluctuabat, cum in sacerdotes potestatem translisset intercalandi, qui libenter gratificantes publicanorum vel litigantium commodis, ad arbitrium suum detrahebant tempora vel augebant.’ Placuit igitur Cæsari, teste Macrobio, ut quarto quoque anno sacerdotes diem unum intercalarent, idque Bissexturn vocaverunt, quia duobus diebus continuis dicimus Bissexto Kal. Martias, duos videlicet dies pro uno computantes. Inde anni dicti sunt Juliani, ut ait Censorinus.

Tres autem fuere sectæ, Chaldaea, Ægyptia, Græca : his addit apud nos quartam Cæsar dictator, annos ad solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat. *Ex Plin. 18, 25 (57).*

A Bruma¹⁴⁰ in Favonium¹⁴¹ Cæsari¹⁴² nobilia sidera¹⁴³ significant: III. Kal. Jan.¹⁴⁴ matutino¹⁴⁵ Canis occidens.¹⁴⁶ *Paulo post:* Pridie Non. Jan.¹⁴⁷ Cæsari Delphinus¹⁴⁸ matutino exoritur, et postero die Fidicula,¹⁴⁹ quo Ægypto Sagitta¹⁵⁰ vesperi occidit.¹⁵¹ *Paulo post:* A Favonio in æquinoctium¹⁵² vernum Cæsari significat xiv. Kal. Martii¹⁵³ triduum varie,¹⁵⁴ et viii. Kal.¹⁵⁵ Hirundinis visu,¹⁵⁶ et pos-

NOTÆ

140 *A bruma]* Proprie est dies hiberni solstitii, qui fere est viii. Kal. Januar.

141 *In Favonium]* Favonius est ventus occidentalis, Euro oppositus, a favendo dictus, qui oriri existimat XLV. a bruma die, id est vii. Februarii mensis. Itaque a bruma in Favonium, est ad vii. illius mensis diem.

142 *Cæsari]* Quia Plinius, omissis tribus sectis astronomicis, de quibus modo dixit, Cæsaris astronomicam rationem se sequi profitetur, utpote quæ Italæ convenientior, in qua et cui scribebat.

143 *Nobilia sidera]* Ea sunt, quorum ortus vel occasus, ortu vel occasu ignobilium efficacior, novas tempestates inducit, quæque cœlo adhærent.

144 III. *Kal. Januarii]* xxx. die Decembbris.

145 *Matutino]* Tempore.

146 *Canis occidens]* Occasus est matutinus signi cœlestis quod Canis dicitur.

147 *Pridie Nonas Jan.]* iv. die illius mensis.

148 *Delphinus]* Delphinus non longe est a Capricorno, ut ait Aratus in Astronomicis, inter sidera relatus a Neptuno ob ipsi conciliatam Amphi-

triten, vel a Jove ob servatum Ari-onem, ut testatur Ovidius in Fast. ‘Dii pia facta vident, astris Delphina recepit Juppiter, et stellas jussit habere novem.’

149 *Fidicula]* Quæ Columellæ Fides, alio nomine Cithara dicitur, est que signum cœleste.

150 *Sagitta]* Quæ alibi Sagittarius dicitur, signum cœleste.

151 *Quo Ægypto Sagitta vesperi occidit]* Ita enim comparatus est ortus occasusque siderum propter orbis terrarum convexitatem ut diverso tempore diversis in locis oriri occidereque sidera videantur.

152 *A Favonio in æquinoctium]* Id est a vii. die Februarii, quo die flare solet Favonius.

153 xvii. *Kal. Martii]* Quod fit anno Bissextili, quia etsi bis dicatur sexto kal. Mart. tamen pro uno eodemque die habetur, ita ut nihil referat, qui natus est Bissexto kal. Mart. an posteriore die natus sit, cum illud biduum pro uno tantum die habeatur.

154 *Triduum varie]* Quia varius est numerus hujus mensis dierum.

155 viii. *Kal.]* Martii scilicet, xxii. Februarii.

156 *Hirundinis visu]* Existimant enim ver hujus avis adventu signari.

tero die Arcturi¹⁵⁷ exortu vespertino: it. III. Non. Mart.¹⁵⁸ Cæsar Cancri exortu¹⁵⁹ id fieri observavit. *Paulo post*: Cæsar et Idus Martias ferales sibi annotavit¹⁶⁰ Scorpionis occasu.¹⁶¹ *Paulo post*: *Æquinoctium vernum* a. d. VIII. Kal. Apr. peragi videtur. Ab eo ad Vergiliarum exortum matutinum Cæsari significant Kalendæ Apr. III. Nonas Apr.¹⁶² in Attica Vergiliæ¹⁶³ vesperi occultantur: eadem postridie in Bœotia;¹⁶⁴ Cæsari autem et Chaldais, Nonis. *Paulo post*: Cæsari VI. Idus¹⁶⁵ significatur imber Libræ¹⁶⁶ occasu. XIV. Kal. Maii¹⁶⁷ *Ægypto* Suculæ¹⁶⁸ occidunt vesperi, sidus vhemens, et terra marique turbidum, XVI. Atticæ,¹⁶⁹ XV.¹⁷⁰ Cæsari, continuoque triduo significabat. *Paulo post*: VI. Nonas Maii¹⁷¹ Cæsari Suculæ matutino exoriuntur: et VIII. Idus¹⁷² Capella¹⁷³ pluvialis. *Plin.* 18, 26 (64).

A Vergiliarum exortu significant Cæsari postridie Arcuri occasus matutinus: III. Id. Maii Fidiculæ exortus. XII. Kal. Junii Capella vesperi occidens et in Attica Canis.

NOTÆ

157 *Arcturi*] Arcturus stella in canda Ursæ posita, Græco nomine dicta ἀπὸ τῆς ἄρκτον οὐρᾶς, cuius ortus et occasus gravissimas tempestates excitat.

158 III. *Nonas Martii*] v. die Martii.

159 *Cancri exortu*] Cancer item signum cœlestis.

160 *Cæsar et Idus Martias ferales sibi annotavit*] Quia in illis est interfictus.

161 *Scorpionis occasu*] Qui et signum cœlestis.

162 III. *Nonas Aprilis*] Qui tertius est dies mensis.

163 *Vergiliæ*] Ideo dictæ, quia earum exortus Veris habet significationem. Græce Pleiades, quod primæ navigationis tempus ostendant.

164 *Eadem postridie in Bœotia*] Quæ regio Græciae est septentrio-nalis Atticæ regioni. Ejus caput

Thebæ.

165 *Cæsari VI. Idus*] Nempe Aprilis. Id est, VIII. die illius mensis.

166 *Libræ*] Signum cœlestis, ad quod cum sol pervenit, autumnale est æquinoctium.

167 XIV. *Kal. Maii*] Nempe XIX. illius mensis.

168 *Suculæ*] Græce Hyades, ἀπὸ τοῦ ὕεω, pluere, quod pluvias excident. ‘Nostri imperite Suculas, quasi a subibus essent, non ab imbribus nominatae,’ inquit Cicero lib. de Nat. Deorum.

169 XVI. *Atticæ*] Oriuntur illi regioni, cuius caput Athenæ, XVII. Maii.

170 XV.] XVIII. Maii.

171 VI. *Nonas Maii*] II. ejus mensis die.

172 VIII. *Idus*] Nempe VIII. die ejus mensis.

173 *Capella*] Sidus cœlestis.

xI. Kal. Cæsari Orionis gladius¹⁷⁴ occidere incipit. **III. Non. Junii**¹⁷⁵ Cæsari, et **Assyriæ**¹⁷⁶ Aquila vesperi oritur,¹⁷⁷ etc. **xI. Kal. ejusdem**¹⁷⁸ Orionis gladius Cæsari occidere incipit. *Plin. 18, 27* (67).

A Solstitio ad Fidiculæ occasum **VI. Kal. Junii**¹⁷⁹ (*al. Julii*) Cæsari Orion exoritur. *Paulo post: XIII. Kal. Augusti,*¹⁸⁰ Ægypto Aquila occidit matutino, Etesiarumque prodromi flatus incipiunt,^a ¹⁸¹ quod Cæsar x. **Kal.**¹⁸² sentire Italiam existimavit. *Paulo post:* Aquila Atticæ matutino occidit **III. Kal. regia^b** in pectore Leonis¹⁸³ stella matutino Cæsari immergitur. *Plin. 18, 28* (68).

DE SIDERIBUS

etiam aliquid poëticum edidit.

Sed nec aliquis pœne Latinorum de hac arte Institutionis

^a Qui solent præcurrere anniversarios ventos.

^b Præcipua.

NOTÆ

174 xI. Kal. Cæsari Orionis gladius] Nempe Julii qui **xxI.** dies est Junii. Orion Neptuni filius, cum Diana vim inferre vellet, immissio ab ea Scorpio occisus est, cuius postea misericordia et ipse et Scorpius inter sidera relati fuerunt. Orionis sidus ventos, pluvias, et tonitrua excitat. Unde grave sidus vocatur, et ita formatum est, ut stricto gladio in Taurum insurgat, propinquasque Pleiadas insequatur.

175 III. Nonas Junii] **III. Junii die.**

176 Assyriæ] Quam Adiabeneni appellat Plinius, cuius hic potissimum ~~est~~ mentio, quia ejus incola in astronomicis clari extiterunt; de quibus ita Cicerio lib. de Divinat. **VII.** ‘Propter planitiem, magnitudinemque regionum quas incolebant, cum cœlum ex omni parte patens, atque apertum intuerentur, trajectiones motusque stellarum observaverunt. Quibus notatis, quid cuique significaretur, memoriae proddiderunt.’ Chaldæi sunt

isti qui unam de tribus sectis astronomicis efficiunt, a quibus ait Plinius Babyloniam et Assyriam demonstratum iri.

177 Aquila vesperi oritur] Inter sidera relatus est, qui dicitur in cœlum pervenisse quod Jovem parvulum in antro delitescentem nectare paverit, ut Maro in versibus testatur.

178 xI. Kal. ejusdem] Julii, qui **xxI.** est Junii.

179 VI. Kal. Junii] Qui dies Maii est vigesimus septimus.

180 XIII Kal. Augusti] Qddm. **xVIII.** at error videtur in numeris, cum in illum diem incident idus. Reponendum igitur **xVII.**

181 Etesiarumque prodromi flatus incipiunt] De Etesiis supra dictum in fine de bello civili **III. 107.**

182 X. Kal.] Qui dies est Julii **xxx.**

183 In pectore Leonis] Leo signum cœleste, qui Nemeæ creditus est, et ab Hercule ibid. dominus.

libros scripsit, nisi paucos versus Julius Cæsar, et ipsos tamen de alieno opere mutuatus. *Jul. Firmicus Mathes.* l. 2, *ineunte.*

Executus est etiam horum siderum numerum Græce Aratus, poëta disertissimus,¹⁸⁴ Latine vero Cæsar,¹⁸⁵ et decus eloquentiæ Tullius.¹⁸⁶ Sed hi tantum nomina ipsorum et ortus, non autem apotelesmatum auctoritatem ediderunt: ita ut mihi videantur non aliqua Astrologiæ scientia, sed poëtica potius elati licentia, docilis sermonis studia protulisse. *Jul. Firm.* 8, 5.

POEMATA.

Reliquit et de Analogia libros duos et Anticatones totidem, ac præterea *Poëma*, quod inscribitur *Iter*. Quorum librorum primos in transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret: sequentes sub tempus Mundensis prælia fecit: novissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem IIII. et XX.* die pervenit. *Suet. c. 56.*

* vii. et xx. legit ex *Strabone* et *Appian. Casaubonus.*

Feruntur et a puero et ab adolescentulo quædam scripta; ut *Laudes Herculis*, *tragœdia Oedipus*, etc. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Sueton. ibid.*

Olus quoque sylvestre est trium foliorum, D. Julii carminibus præcipue jocisque militaribus celebratum: alternis quippe versibus exprobravere, *lapsana* se vixisse apud Dyr-

NOTE

184 *Aratus, poëta disertissimus]* Solis in Cilicia natus, cuius *Phænomena* habemus, de quo Ovidius: ‘Cum sole et luna semper Aratus erit.’

185 *Latine vero Cæsar]* Noster non hic quidem, sed nec Germanicus, qui ab Augusto adoptandus Tiberio datus est, ut plerique existimant, titulo decepti, sed Domitianus imperator, qui et Germanicus dictus, ut in primo poëmate videre est apud Statium, cuius est initium: ‘Quæ super imposito moles geminata colosso,’ &c.

Ubi sic Domitianus compellatur. ‘Ante Palladiæ talem Germanice nobis Effuxere manus,’ &c. qui et eo nomine dicitur apud Quintilian. x. 1. ‘Hos nominavimus quia Germanicum Augustum ab institutis studiis deflexit cura terrarum, parumque Diis visum est esse eum maximum poëtarum.’

186 *Et decus eloquentiæ Tullius]* Habemus apud Ciceronem hæc Aratea carmina, seu potius fragmenta.

rhachium,¹⁸⁷ præmiorum parsimoniam cavillantes.¹⁸⁸ Est autem id *cyma sylvestris*. Plin. 19, 8 (41).

Donatus in vita Terentii hos sub C. Julii Cæsaris nomine versus producit :

Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,¹⁸⁹
Poneris, et merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica : ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis; neque in hac despectus parte jaceres.
Unum hoc maceror et doleo tibi deesse, Terenti.

*Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæsari quidam inscribunt,
alii Germanico.*¹⁹⁰

Thrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput ;
Orba quod inventum mater dum conderet urna,
Hoc peperi flammis, cetera, dixit, aquis.

Illud vero distichon :

Feltria perpetuo nivium damnata rigore,

Terra mihi posthac non habitanda, vale :

*falso Cæsari inscriptum est, etsi quidam in membrana, alii in
saxo extare dicant.*

*Aiunt quoque Cæsaris Decretum Viterbii in Hetruria inven-
tum, hoc exemplo :*

C. JULIUS. CÆSAR. M. TULLIUM. CICERONEM. OB. EGRE-
GIAS. EJUS. VIRTUTES. SINGULARES. ANIMI. DOTES. PER.

NOTÆ

187 *Lapsana se vixisse apud Dyrrha-
chium*] Vide III. 47. de bello civili.

188 *Præmiorum parsimoniam cavil-
lantes*] Magnitudine scilicet præteri-
torum laborum, præsentium præmio-
rum parvitiati comparata.

189 *Dimidiate Menander*] Ideo di-
midiatuſ dicitur, quia medianam tan-
tum partem dotum Menandi habet,

nempe lenitatem, non vim, qua caret.
Est enim, teste Quintiliano, Menan-
der, ‘ omnibus rebus, personis, affec-
tibus accommodatus.’

190 *Germanico*] Non illi qui a Ti-
berio Augusti jussu fuit adoptatus,
sed imperatori Domitiano, de quo
supra diximus.

TOTUM. ORBEM. NOSTRIS. ARMIS. VIRTUTEQUE. PERDONA-
MITUM. SALVUM. ET. INCOLUMEM. ESSE. JUBEMUS. C.
IABOLENUS.

INCERTA.

Unguenta dicuntur a locis, ut Telinum, cuius Julius Cæsar meminit, dicens: ‘Corpusque suavi Telino unguimus. ‘ Hoc conficiebatur in insula Telo, quæ est una ex Cycladi-
bus,’ etc. *Isidorus Orig. 4, 12.*

Telon insulam Sporadibus accenset Strabo l. 10. p. 488. Itaque apud Isi-
dorum legi oportet aut *Delino* — *Delo*, aut *ex Sporadibus*.

* Insertum hoc ab Ursino fragmentis de Analogia: ut et illud ex Nonio in voce
Cinis, neconon locus Plinii ex l. 7, 3. ubi alloquitur M. T. Ciceronem. Quid habue-
rit causæ, cur hoc fecerit, comminisci non potui. Quocirca inter INCERTA refe-
rendum duxi. Nisi quis potius Casari Straboni, non dictatori, tribuendum arbi-
tretur. Si ad hunc modum addita una vocula scripseris, erit integer Senarius.

Corpusque suavi Telini unguine unguimus.

Idem Ursinus ex Prisciani l. 8. fragmentum hoc, ‘C. Cæsar, quæ res augurantur
οἰωνοτοκοπεῖται,’ ad Auguralia transtulerat: ego prætermisi, cum isto Prisciani
loco non Cains Cæsar, sed Lucius Cæsar legatur. Non est quod corruptum
aliquis existimet. Citatur nominativum L. Cæsar a Festo, in voce Majorem. Ex
eodem fortassis est, quod apud Servium nuper ex Petri Danielis et Fuldanæ
bibliothecæ membranis editum habemus, Commentario ad Æneidos Virgilii l. 2.
Occiso, inquit, Mezentio, Ascanium, sicut I. Cæsar (verosimile mihi fit le-
gendum L. Cæsar) scribit, Iulum cœptum vocari dicunt, vel quasi ἰοβάλει,
id est, sagittandi peritum, vel a prima barbæ lanugine, quam Υουλον Græci
dicunt, quæ ei tempore victoriæ nascebatur. Hæc ibi. Similiter expunxi
quod inter fragmenta epistolarum legebatur:

‘Vespera fatigatus, luce dormitans.’

Non enim apud Charisium l. 2, unde hæc descripta sunt, nominatur Julius
Cæsar, sed Aurelius Cæsar. l. 11, Epistolarum ad Frontonem. Quo comperto,
auctoritatem ciris Romani insuper habui. Sed quid spuriis his diutius immoror,
quin legitima, si qua porro restant, fragmenta colligo? Scal.

Apud Cæsarem et Catullum et Calvum lectura est: ‘Cum
jam fulva cinis fueris.’ Nonius in voce Cinis. 3, 57.

Salve primus omnium parens patriæ appellate,¹⁹¹ primus

NOTÆ

191 Salve primus omnium parens pa-
tria appellate] Plinius hoc loco Cice-
ronem compellat hoc nomine. Tes-

tatur idem Plutarchus, et datum hoc
illi fuisse nomen patris patriæ, cum
Cato ita eum in concione nominasset.

in toga triumphum linguæque lauream merite¹⁹² et facundiæ Latinarumque literarum parens : atque (ut dictator Cæsar hostis quondam tuus te descriptsit) omnium triumphorum lauream adeptæ majorem, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam imperii. *Plin.* 7, 30.

Cicero causarum XIII.: ‘Re vendita iterum emta.’ unde manifestum fit *venita* non dici, sed aut *venundata*, aut *vendita*, ut Cicero. C. Cæsar: *Possessiones redimi, eas postea pluris venditas.* *Diomedes lib. I. col. 366.*

Esseda, vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Cæsar testis est libro ad Ciceronem III.: *Multa millia equitum atque essediariorum habet.* Hinc et gladiatores essedarii dicuntur, qui curru certant. Junius Philargyrius in *Georg.* Virg. 3, 204.

Augustus quoque in epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quod is *calidum* dicere quam *caldum* (*in libris forte de Analogia*) malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, et, ut ipse Græco verbo significavit, *τεπλεψυον.* *Quintil. 1, 6, 19.*

odiosum, quia affectationis esse putabatur.

Castulonenses, qui Cæsari *venales* appellantur. *Plin. H. N. III. 3.*

C. JULII CÆSARIS DICTA.

Tu, quæso, quicquid novi (multa autem expecto) scribere ne pigrere: in his, de Sexto¹⁹³ satisne certum? maxime au-

NOTÆ

192 *Primus in toga triumphum linguæque lauream merite]* Meritum dicit, obtinuisse non dicit. Nec enim de civibus triumphabatur, cuiusmodi meritum satis declaratum cum per forum domum reversus a suppicio Lentuli et Cethegi Catilinæ sociorum, triumphales viri homine præsenti clare testarentur sibi Pop. R. acceptam referre debere potentiam et pecunias, Ciceroni vero securitatem et salutem. Reverso tamen e Cilicia, ubi rem bene gesserat contra Cilices cum Senatus triumphum de-

crevit, ait se Cæsaris ad bellum civile ruentis, concordia facta, malle sequi currum. Laurea hic pro triumpho accipitur, quia lauream tenere solebat qui triumphabat. Hic porro notanda Græca phrasis, ‘omnium triumphorum lauream adeptæ majorem,’ pro omnibus triumphis: apud Græcos enim comparativum nomen regit Genitivum casum.

193 *In his, de Sexto]* Pompeii Magni minore superstite filio, qui bellum in Sicilia parabat.

tem de Bruto nostro:¹⁹⁴ de quo quidem ille,¹⁹⁵ ad quem diverti, Cæsarem solitum dicere: ‘Magni refert, hic quid velit;¹⁹⁶ sed quicquid volt, valde volt:’ idque eum animadvertisse, cum pro Dejotaro Niceæ dixerit,¹⁹⁷ valde vehementer eum visum et libere dicere. *Cic. ad Attic. 14, 1.*

Proxime¹⁹⁸ cum Sestii rogatu¹⁹⁹ apud eum fuisse exspectaremque sedens, quoad vocarer,²⁰⁰ dixisse eum:²⁰¹ ‘Ego dubitem, quin summo in odio sim, cum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit? Atqui, si quisquam est facilis,²⁰² hic est:²⁰³ tamen non dubito, quin me male oderit.’ *Cic. ibidem.*

Aiebat, Cæsarem secum, quo tempore Sestii rogatu veni ad eum, cum expectarem sedens, dixisse: ‘Ego nunc tam sim stultus,²⁰⁴ ut hunc ipsum, facilem hominem,²⁰⁵ putem mihi esse amicum, cum tamdiu sedens meum commodum expectet?’ *Cic. ad Att. 14, 2.*

Quo gaudio elatus,²⁰⁶ non temperavit, quin paucos post dies frequenti curia jactaret, invitatis et gementibus adversariis adeptum se quæ concupisset: proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac, negante quodam per contumeliam,²⁰⁷ ‘Facile hoc ulli foeminæ fore:²⁰⁸ responderit quasi alludens: ‘in Assyria quoque regnasse Semiramin;

NOTÆ

. 194 *De Bruto nostro*] Cæsaris interfectore.

195 *De quo quidem ille*] Matius Cæsarianus.

196 *Magni refert, hic quid velit*] Non enim parva mente consilia agitabat hic Brutus.

197 *Cum pro Dejotaro Niceæ dixerit*] De quo sic Cicero in Bruto: ‘Erat a me mentio facta causam Dejotari fidelissimi atque optimi regis ornatissime et copiosissime a Bruto me audisse esse defensam.’

198 *Proxime*] Ante Cæsaris necem.

199 *Cum Sestii rogatu*] Is est, pro quo extat oratio ejusdem Ciceronis.

200 *Quoad vocarer*] Admissus ad ipsum Cæsarem.

201 *Dixisse eum*] Cæsarem Matius ille aiebat.

202 *Si quisquam est facilis*] In ferendis incommodis ab hominibus acceptis.

203 *Hic est*] Cicero.

204 *Ego nunc tam sim stultus*] Cæsar.

205 *Ut hunc ipsum, facilem hominem*] Ciceronem, ut supra dictum est.

206 *Quo gaudio elatus*] Decretæ sibi provinciæ Galliæ.

207 *Ac, negante quodam per contumeliam*] Illud facere se posse.

208 *Facile hoc ulli foeminæ fore*] Tam facile esse ut foemina id facere posset, si in suo loco esset constituta, nedium vir natus.

‘magnamque Asiæ partem Amazonas tenuisse quondam.’
Suet. c. 22.

Pharsalica acie cæsos profligatosque adversarios prospicentem, hæc eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio: ‘Hoc voluerunt;²⁰⁹ tantis rebus gestis C. Cæsar condemnatus essem,²¹⁰ nisi ab exercitu auxilium petissem.’ *Suet. c. 30.*

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen,²¹¹ qui provinciæ ejus finis erat, paululum constitit, ac reputans, quantum moliretur, conversus ad proximos, ‘Etiam nunc,’ inquit, ‘regredi possumus: quod si ponticulum transierimus, ‘omnia armis agenda erunt.’ *Suet. c. 31.*

Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magnitudine et forma,²¹² etc. Tunc Cæsar, ‘Eatur,’ inquit, ‘quo Deorum ostenta et inimicorum iniquitas vocat. Jacta ‘alea est,’ inquit. *Suet. c. 32.*

Romam iter convertit: appellatisque de Rep. patribus, validissimas Pompeii copias, quæ sub tribus legatis, M. Petreio et L. Afranio et M. Varrone in Hispania erant, invasit; professus ante inter suos, ‘Ire se ad exercitum ‘sine duce, et inde reversurum ad ducem sine exercitu.’ *Suet. c. 34.*

Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omne, ‘Teneo te,’ inquit, ‘Africa.’ *Suet. c. 59.* Cf. *Front. 1, 12, 2.*

Cæsar dicebat, idem esse sibi consilium adversus hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, fame potius quam ferro superandi. *Front. Strat. 4, 7, 1.*

Cum expectatio adventus Jubæ terribilis esset,²¹³ convocatis ad concionem militibus, ‘Scitote,’ inquit ‘paucissi-

NOTÆ

²⁰⁹ *Hoc voluerunt*] Sibi.

²¹⁰ *Tantis rebus gestis Cæsar condemnatus essem*] Nempe ob multas res contra leges gestas.

²¹¹ *Ad Rubiconem flumen*] De quo sic Lucanus: ‘qui Gallica certus Limes ab Ausoniis disternat arva colonis.’

²¹² *Quidam eximia magnitudine et Delph. et Var. Clas.*

forma] Nolim dejerare illum hominem a Cæsare non fuisse subornatum, qui hoc bellum a se susceptum, non sine Deorum nutu, credi volebat.

²¹³ *Cum expectatio adventus Jubæ terribilis esset*] Vide de bello Africano c. 48.

‘mis his diebus regem ad futurum cum x legionibus, equitum xxx, levis armaturæ c millibus, elephantis ccc. Proinde desinant quidam quærere ultra, aut opinari: mihi que, qui compertum habeo, credant: aut quidem vetustissima nave impositos quocumque vento in quascumque terras jubebo avehi.’ *Suet. c. 66.*

Jactare solitus, ‘milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse’ nec *milites eos* pro concione, sed blandiori nomine *commilitones* appellabat. *Suet. c. 67. Cf. Polyæn. 8, 23, 22.*

Famem et ceteras necessitates, &c. tantopere tolerabant,²¹⁴ ut Dyrrachina munitione Pompeius viso genere panis ex herba, quo sustinebantur, cum feris sibi rem esse dixerit, &c. *Suet. in Cæsare.*

Quosdam infimi generis ad amplissimos honores proximitate vexit. Cum ob id culparetur, professus est palam, ‘si grassatorum et sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque sc parem gratiam relaturum.’ *Suet. c. 72.*

Interrogatus, cur repudiasset uxorem, ‘Quoniam,’ inquit, ‘meos tam suspicione, quam crimine judico carere optere.’ *Suet. c. 74.*

Acie Pharsalica proclamavit, ‘ut civibus parceretur.’ *Suet. c. 75.*

Nosseque, ut Cæsar dictator aiebat, ‘miserum esse instrumentum senectuti recordationem crudelitatis.’ *Amm. Marcell. 29, 2.*

Nec minoris impotentiae voces propalam edebat, ut T. Ampius scribit:²¹⁵ ‘Nihil esse rem publicam, appellationem modo sine corpore ac specie. Syllam nescisse literas, qui dictaturam deposuerit. Debere homines consideratius jam loqui secum, ac pro legibus habere quæ dicat.’ *Suet. c. 77.*

NOTÆ

²¹⁴ *Famem et ceteras necessitates, &c. tantopere tolerabant, &c.]* Vide item de bello civili 1. 47.

²¹⁵ *Ut T. Ampius scribit]* Is est ad quem Cicero scribit Epist. ad Famil.

1. vi. quem Cæsariani, ut ibidem ait, appellabant tubam belli civilis, cui redditum a Cæsare concessum gratuitatur.

Eoque arrogantiæ progressus est, ut, haruspice tristia et sine corde exta sacro quodam nuntiante, ‘Futura,’ diceret, ‘laetiora, cum vellet: nec pro ostento ducendum, si pecudi cor defuisset.’ *Suet. ib.*

Triumphantι et subsellia tribunitia prætervehenti sibi unum e collegio²¹⁶ Pontium Aquilam non assurrexisse, adeo indignatus, ut proclamaverit: ‘Repete ergo a me, ‘Aquila, rempublicam tribunus;’ nec destiterit per continuos dies quicquam cuiquam, nisi sub exceptione, polliceri, ‘Si tamen per Pontium Aquilam licuerit.’ *Suet. c. 78.*

Plebei regem se salutanti, ‘Cæsarem se, non regem esse’ respondit. *Suet. c. 79.*

De quo genere optime C. Cæsarem praetextatum adhuc accepimus dixisse: ‘Si cantas, male cantas; si legis, cantas.’ *Quintil. 1, 8.*

Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis, aut jactantiam minuat: quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana,²¹⁷ quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, ‘Nunquam fugiens respexeris,’ inquit. Aut crimen objectum, ut Cicero, etc. *Quint. 6, 3, 75.*

Est et illa ex ironia fictio, qua usus est C. Cæsar. Nam cum testis diceret, a reo femina sua ferro petita, et esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisse: ‘Quid enim faceret,’ inquit, ‘cum tu galeam et loricam haberet?’ *Quintil. ib. 91.*

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo civitatem a Cæsare impetravit: qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Cumque propter quosdam sordidos homines, qui Cæsaris beneficia vendebant, tabulam, in qua nomina civitate donatorum incisa essent, revelli jussisset:

NOTE

²¹⁶ *Unum e collegio]* Tribunorum.

seditio, et ejus nomine appellari. Vide

²¹⁷ *In seditione Sulpiciana]* Quae fuerit illa seditio nescio. Video a Sulpicio interrege unicum consulem esse creatum Pompeium. Quod cum adversus Cæsarem fieret, potuit fieri

etiam per Sulpicium alterum consulem Marcellum, quantum potuit, restitisse Cæsarem. Quod etiam forte sine seditione fieri non potuit.

eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit: ‘ Nihil esse, ‘ quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo ma- ‘ nere.’²¹⁸ Cic. ad Fam. 13, 36. ad Aciliūm.

Τῆς δὲ ἡμέρας ἐνστάσης (qua pontifex maximus erat eligen-
dus) καὶ τῆς μητρὸς ἐπὶ τὰς θύρας αὐτὸν οὐκ ἀδικοῦτι προπεμπούσης,
ἀσπασάμενος αὐτὴν, ³Ω μῆτερ, εἰπεν, τήμερον ἡ ἀρχιερέα τὸν οἶδη, ἢ
φυγάδα ὄψει. Plutarchus in Cæs. p. 710.

Τὸν δὲ Καίσαρα σπουδάσαντα πρὸς αὐτοὺς εἰπεῖν, Ἐγὼ μὲν ἐβουλό-
μην παρὰ τούτοις εἶναι μᾶλλον πρῶτος, ἢ παρὰ Ρωμαίοις δεύτερος.
Plut. in Cæs. p. 712.

Οὐ δοκεῖ ὑμῖν ἀξιον εἶναι λύπης, εἰ τηλικοῦτος μὲν ὁν Ἀλεξανδρος,
ἥδη τοσούτων ἐβασίλευεν, ἐμοὶ δὲ λαμπρὸν οὐδὲν πέπρακται; Plut.
in Cæs. p. 713.

Ἡρκει γάρ (ἔη Καίσαρ) τὸ μὴ χρῆσθαι τοῖς ἀπαρέσκουσιν. δὲ
τὴν τοιαύτην ἀγροικίαν ἔξελέγχων, αὐτός ἐστιν ἀγροικος. Plut.
ibid. p. 716.

Οὐκ, ἔφη, τὸν αὐτὸν ὅπλων καὶ νόμων καιρὸν εἶναι· σὺ δὲ εἰ τοῖς πρατ-
τομένοις δυσκολαίνεις, νῦν μὲν ἐκποδὼν ἀπιθε· παρέησίας γάρ οὐ δεῖται
πόλεμος· ὅταν δὲ κατάθωμαι τὰ ὅπλα, συμβάσσεων γενομένων, τότε παρ-
ιὼν δημιαγωγήσεις. Plut. in Cæs. p. 725.

Ἴθι, γενναῖε, τόλμα καὶ δέδιδι μηδέν· Καίσαρα φέρεις, καὶ τὴν Καί-
σαρος τύχην συμπλέουσαν. Plut. in Cæs. p. 726.

‘Ος ἵππος αὐτῷ προσήχθη, τούτῳ μὲν, ἔφη, νικήσας χρήσομαι πρὸς
τὴν δίωξιν, νῦν δὲ ἵωμεν ἐπὶ τοὺς πολεμίους. καὶ πεζὸς ὄρμήσας ἐνέβαλεν.
Ibid.

Σήμερον ἀνή νίκη παρὰ τοῖς πολεμίοις ἦν, εἰ τὸν νικῶντα εἶχον.
Plut. ibid. p. 727.

Λέγεται δὲ Καίσαρ εἰπεῖν, ὡς δικαιότερα λέγοι μὲν Κάσσιος, αὐτὸς
μέντοι Βροῦτον οὐκ ἀν παρέλθοι. Plut. ibid. p. 737.

Αναμένει τοῦτο τὸ δέρμα Βροῦτον. Plut. ibid.

Τί φάνεται βουλόμενος ὑμῖν Κάσσιος; ἐμοὶ μὲν γάρ οὐ λίαν ἀρέσκει,
λίαν ὥχρος ᾧν. Et paulo post: Οὐ πάνυ τούτους δέδοικα τοὺς πα-
χεῖς καὶ κομήτας, μᾶλλον δὲ τοὺς ὥχροὺς καὶ λεπτοὺς ἐκείνους. Κάσ-
σιον λέγων καὶ Βροῦτον. Plut. Cæs. p. 737.

NOTÆ

²¹⁸ *Beneficium suum in eo manere]* beneficium quod dederat.
Id est, nolle mutare aut revocare

Λί μὲν δὴ Μάρτιαι εἰδοὶ πάρεισιν ὁ δὲ ἡσυχῆ πρὸς αὐτὸν εἰπεῖ, Ναὶ πάρεισιν, ἀλλ᾽ οὐ παρεληλύθασιν. *Plut. in Cas. p. 737.*

Ἐμπεσόντος λόγου, ποῖος ἄρα τῶν θανάτων ἄριστος, ἀπαντας φίλας τος ἐξεβόησεν, Ὁ ἀπροσδόκητος. *Plut. ibid.*

Φασὶ τὸν Καίσαρα τῷ μηνύοντι ἀποχρίνασθαι, κόπτοντα τὴν λαβὴν τοῦ ξίφους, Ἡδὲ μοὶ δώσει. *Appian. lib. 2, B. C.*

Ἀθηναίοις αἰτήσασι συγγνώμην ἐπεδίδου, καὶ ἐπεῖπε, Ποσάκις ὑμᾶς ὃπο σφῶν αὐτῶν ἀπολλυμένους ἡ δόξα τῶν προγόνων περισώσει; *Appian. lib. 2, B. C.*

Ἐσται τοῦτο τέλος ἐμοὶ τε τοῦ βίου, καὶ ὑμῖν τῶν στρατείων. Et paulo post: Φασὶν αὐτὸν (Καίσαρα) εἰπεῖν, Ὄτι πολλάκις μὲν ἀγωνίσαιτο περὶ νίκης, νῦν δὲ περὶ ψυχῆς. *Appian. lib. 2, B. C.*

Οὐδὲν ἀτυχέστερον, ἔφη, διηγεκοῦς φυλακῆς. ἔστι γὰρ αἱ τε δεδιότος. *Appian. lib. 2, B. C.*

DE C. JULIO CÆSARE.

Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Cæsare et ipse ita judico, et de hoc hujus generis acerrimo aëstimatore sæpissime audio, illum omnium fere oratorum Latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Læliorum et Muciorum familiis audiebamus, sed, quamquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis literis, et iis quidem reconditis et exquisitis—est consecutus, etc. *Cic. in Bruto c. 72.*

Sed perge, Pomponi, de Cæsare, et redde quæ restant. Solum quidem, inquit ille, et quasi fundamentum oratoris, etc. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam et corruptam pura et incorrupta consuetudine emendat. Itaque cum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, quæ, etiamsi orator non sis, et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adjungit illa oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine; hanc cum habeat præcipuam laudem in communibus, non video, cui debeat cedere: splendidam quandam minimeque veterotoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, et generosa quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidem ejus, etc. atque etiam commen-

tarios quosdam scripsit rerum suarum valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, et venusti, omni ornatu orationis tanquam veste detracta: sed, dum voluit alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit, etc. *Cic. in Bruto c. 74 sq.*

Quid? oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? *Cic. ad Cor. Nepot. Suet. c. 55.*

C. Julius Cæsar historiographus Romanorum nullus est. Commentarii belli Gallici, quorum ad vos manavit opinio, tantum extant: nec, quantum ad historiam, quod competum habeam, quicquam aliud: nam ceterarum ejus rerum gestarum, postquam idem Julius totius pæne orbis causarum molibus est oppressus, Hirtius ejus notarius in commentarios seriem referendam suscepit. *Lipi Abbatis Ferrarensis Epist. 37.*

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor:²¹⁹ sale vero et facetiis Cæsar²²⁰ vicit omnes. *Cic. de offic. 1, 37.*

Reliquit et rerum suarum Commentarios Gallici civilisque belli Pompeiani. Nam Alexandrini, Africique, et Hispaniensis incertus auctor est; alii enim Oppium putant, alii Hirtium, qui etiam Gallici belli novissimum imperfectumque librum suppleverit. *Paulo post: Pollio Asinius* parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat; cum Cæsar pleraque et quæ per alios erant gesta, temere crediderit; et quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lap-

NOTÆ

²¹⁹ *Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor]* Duo erant Catuli, pater et filius. Sed hic de patre potissimum dicitur. Filius enim, quamquam bene loqueretur, orator non fuit habitus.

²²⁰ *Sale vero et facetiis Cæsar]* Ille Cæsar non noster est, sed alius ab illo, Caius itidem, ut noster,

et Lucii filius, de quo Cicero in Bruto dicit oratorem non fuisse vehementem, et esse ejus aliquot orationes, ex quibus sicut ex tragœdiis lenitas ejus sine nervis perspicci potest. Vis autem ex sequentibus ex Quintiliano petitis maxime nostro tribuitur Cæsari.

sus, perperam ediderit, existimatque rescripturum et correc-
turum fuisse. *Suet. in Cæs. c. 56.*

C. vero Cæsar si tantum foro vacasset, non aliis ex
nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est,
id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo
bellavit, appareat; exornat tamen hæc omnia mira sermonis,
cujus proprie studiosus fuit, elegantia. *Quintil. 10, 1, 114.*

Quid tamen noceret, vim Cæsaris, asperitatem Cœlii, diligen-
tiam Pollionis, judicium Calvi,²²¹ quibusdam in locis
assumere? *Quint. 10, 2, 25.*

Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlii, subtilitatem Callidii,
gravitatem Brutii, acumen Sulpicii, acerbitatem Cassii, diligen-
tiam Pollionis, dignitatem Messallæ, sanctitatem Calvi
reperiemus. *Quint. 12, 10, 11.*

Astrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæ-
sar, amerior Cœlius, gravior Brutus, vehementior et plenior
et valentior Cicero. *Dial. de Orat. c. 25.*

Λέγεται δὲ καὶ φύναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, καὶ
διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν,
etc. *Plut. in Cæs. c. 3.*

'Ἐν δὲ Ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ πεζῇ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ
χάρις ἔξελαμπειν. *Plut. ib. c. 4.*

Ac mihi ex Græcis²²² orationes Lysiæ²²³ ostentat; ex
nostris Gracchorum²²⁴ Catonisque,²²⁵ quorum sane plurimæ
sunt circumcisæ et breves. Ego Lysiæ Demosthenem,²²⁶

NOTÆ

²²¹ Asperitatem Cœlii, diligentiam
Pollandis, judicium Calvi, &c.] Hæc
sunt oratorum nomina, quorum ora-
tionum nihil ad nostram ætatem per-
venit, de quibus supra suo loco dixi-
mus. Vide de his Ciceronem in
Bruto.

²²² Ac mihi ex Græcis, &c.] Com-
parat oratores, quorum brevis est
dictio, longioribus in dicendo.

²²³ Lysiæ] Lysias Atheniensis qui-
dem, sed Syracusanus genere, unus
de x Græcis oratoribus. De quo

Ciceronis vide judicium in Bruto.

²²⁴ Gracchorum] Gracchi ambo,
qui fratres erant, inter oratores ha-
biti. Eorum vitam vide apud Plu-
tarachum.

²²⁵ Catonisque] Cato etiam inter
oratores, Uticensis nempe, cujus et
vitam apud eundem Plutarachum lege.

²²⁶ Demosthenem] Demosthenes
Atheniensis Græcorum oratorum
princeps, cujus item vita apud eun-
dem Plutarachum legitur.

Æschinem,²²⁷ Hyperidem,²²⁸ multosque præterea; Gracchis et Catoni Pollionem, Caesarem, Cœlium, in primis M. Tullium oppono, cuius oratio optima fertur esse, quæ maxima. *Plin. ep. 1, 20.*

Sed ego verear, ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Asinium Pollionem, M. Messallam, etc. Divum Julium, Divum Augustum, Divum Nervam, T. Cæsarem, etc. *Plin. ep. 5, 3.*

Dictator Cæsar summis oratoribus æmulus. *Taciti Ann. l. 13, c. 3.*

Summus auctorum D. Julius. *Tacitus de Mor. Germ. c. 28.*

C. Cæsarem Dictatorem—studia certandi, dictandi, lectitandique sibi mutuo vindicavere. Et licet in persona unius ejusdemque tempore suo principis viri, castrensis oratoriæque scientiæ cura certaverit ferme gloria æquipari, idem tamen nunquam se satis duxit in utriusque artis aree compositum, priusquam vestri Arpinatis testimonio anterretetur ceteris mortalibus. *Sidonii Apollinaris l. 8, Epist. 6. Vide et l. 9, Epist. 14.*

NOTÆ

227 *Æschinem*] Demosthenis æmulus Æschines fuit, cuius adhuc habentur aliquot orationes.

228 *Hyperidem*] Hyperides unus etiam ex Græcis oratoribus Athene-

nis, qui æmulus aliquando fuit Demosthenis, ab ipso scilicet peculatus accusatus, sed tandem amissa republika ab Antipatro Macedone excisa lingua necatus est.

FINIS C. J. CÆSARIS OPERUM.

NOTÆ VARIORUM

IN

C. J. CÆSARIS COMMENTARIOS.

NOTÆ VARIORUM

IN

C. J. CÆSARIS COMMENTARIOS.

EX EDIT. FR. OUDENDORP.

LUGD. BAT. 1737.

DE

BELLO GALLICO.

LIBER I.

Figuræ Notis præfixæ indicant lineas Capitum.

C. *Julii Cæsaris]* Originem Cæsarei nominis, a multis anxie scrutatam, et ex Punica, vel Maurorum lingua petendam esse, adeo jam receptum est, ut qui in dubium illud devocet, vix quisquam hodie reperiatur. Unde frustra monuerim errare Festum, qui a cæsarie; alios, qui, multo imperitiis a cæso matris utero appellatum Cæsarem, contendunt. Quorum fidem vel sola nummorum Cæsaris auctoritas sublevet, quibus non temere elephantis imago impressa est. Et Spartiani Serviique auctoritas, qui disertim aiunt Cæsaris vocem Punica, vel Maurorum lingua elephantum notare. Sed non paucos torsit, quod Cæsaris vox, elephanti significatu, nec in Hebraea, neque in affinibus huic linguis reperiatur. Nam Hebræis elephantum פַּיִל pil nuncupatum novere, quibus degustata est eorum lingua. Alterum quoque nomen barrus, apud Indos usurpatum

auctores tradunt: quod a sono factum, quem bellua edit. Horum neutrum juvare potest. Arabibus, قصري magnum nota; sed nequaquam ego ab Arabibus petendam hujus vocis originem censuerim. Primus Casaubonus, notis ad Sueton. a CESERA, quomodo scutum appellant Chaldae, appellatum putavit elephantum, tanquam scutum ac tutamen legionum. Quod tamen paulo longius petitum videtur. Forsan haud absurde dixeris, homines, quando primum hanc bestiam conspexere, ignaros nominis, vocasse animal כשור cassor, forma bovis, ut ‘Lucas boves’ Romani dixerent. Nam moris gentibus, insignire notis nominibus. Sic ‘ursum Numidicum’ Plinius leonem vocat. Sic Cæsari bison, ‘bos cervi figura.’ Idque ideo, quia e vulgaribus animantibus boves maximi. Sæpe autem hujusmodi comparatio-

nes, aut nomina casu orta, si non alia, abunde *mannaæ* vocabuli origo testetur. Quid quod elephantis nomen Græci ab Hebraico אלף eleph deduxere, quod *borem* illis notat. Nam quod magnus Casaubonus *elephantis* vocem a פָּלֶף per μετάθεσιν deducit, pace summi viri dixerim, absurdum est. Alioqui si minus id placeat, dicere possis nomen *Cesar* factum ex בָּצָר, ut mirati mortales belluae magnitudinem rupis, aut collis instar esse dixerint, cum צָוֹר tsor rupem, et celsum locum notet. Hinc enim מַצְוָר matsor, munitionem, propygnaculum appellant. Similique modo Isidorus ait a Græcis elephantum dictum, quia montis magnitudinem habeat. Quamvis vanum id figmentum, ut alia sæpe Isidori. Ut ut est, omnino ego statuo, vocabulum *Cesar* Afris elephantum denotasse. Indicare id videtur vocabulum כָּשִׁירָא cesera, quo scutum significant: non quodvis, sed, ut reor, elephantino corio inductum: *cetræ* Latini dixere, sed latius extenta notione, ut ferme a proprio significatu, in alienos vocabula degenerant. Ego כָּשִׁירָא cesera, primo elephanti tergum notavisse arbitror, postea, quia apta scuto pellis, etiam pro clypeo acceptum. Sic sane scutum, quia antiquissimis ex salice parabatur, ἵτεα vel salicem Euripides vocat: Κρέων γέ τ' οὐνθένδ' ἵτεα λαβὼν χερί: Creon deinde salicem suscipiens manu. Ita etiam *cetræ* voce usus Plinius, xi. 39. ‘Elephantorum quoque tergora impenetrabiles *cetras* habent.’ Nam illud, quod nonnullis placuit *setas*, vel quasi *setas*, omnino arcendum. Accipienda hic *cetræ* vox non pro scuto, sed corio, quo tegi scuta solent. Quod nonnulli de hasta intelligendum aiunt. Sed Hesychius ἵτεαι inquit, ἀσπίδες, διὰ τὸ πρώτας ἐκ ταύτης τῆς ὑλῆς κατασκευασθῆναι. Vid. Eustath. Et γέρραι Persica scuta, quia e vimine texta, quorum Xenoph.

phon Cyropæd. i. meminit, p. 5. Etiam κοπῆς gladius parvus apud Xenoph. i. p. 5. et Curt. a כָּבָד curvatura, quia incurvus erat. Dicerem autem vocem *cetra* a כָּשִׁירָא cesera, originem habere. Nisi esset Hebræis vox סְתָרָה occultare. Unde סְתָרָה latibulum. Et Arabibus eadem ab origine سَوْنَة clypeum notat. Nam cetram Servius esse ait lorem scutum, quo Mauri et Hispani utuntur. Alioqui si a כָּשִׁירָא deducerem, levis mutatio fit, Græcis sane familiarissima, Latinis non ignota: de quo qui ambigit, solum consulat Festum, apud quem legere est, Ennium dixisse adgrettus, pro adgressus. Ea autem elephanti corio induci solita, fidem fecerit Melæ locus, ubi de Anteo et parma elephanti tergo tecta loquitur. Tum et Strabo, cuius de Mauris verba sunt: Οἱ δὲ πεζοὶ τὰς τῶν ἐλεφάντων δορὰς ὡς ἀσπίδας προβάλλουσι. Item Appianus de bello Punico, ubi de Masinissæ scuto, quod ἐλεφαντιστὴν vocat, ait, Καὶ τῶν λοιπῶν τὰ ἀκόντια εἰς τὴν ἐλεφαντιστὴν ἐνδεχόμενος. Egregius quoque Orosii locus v. 15. de pluvia: ‘Porro autem Numidis hastilia telorum, quæ manu intorquere sine amantis solent, lubrica, ac per hoc inutilia reddidit. Scuta etiam, quæ elephanti corio extento atque durato habilia et tutæ gestabant, cuius ea natura est, ut acceptum imbreui, tanquam sponsa ebibat, ac per hoc intractabile repentina pondere fiat, quia circumferri non poterant, defendere nequivierunt.’ Et fortasse hinc probari possit, Melæ locum ‘parma elephantino tergere execto,’ legi debere, parma elephantino tergere execta. Nam si durum adeo corium, nihil opus firmamento ferreo, aut alio, cui inducatur. Salmasius *tecta* legebat. Itaque hinc colligo *cetram*, et ἐλεφαντιστὴν et כָּשִׁירָה idem esse. At Hesychii illa verba Καισάραι, περικεφαλαῖς, quæ ibidem Casaubonus adducit, nihil luc

faciunt: nec quidquam illis commune cum elephanto, aut cæsarie. Sed notandum familiare illi Grammatico esse, haustas ex S. Scripturæ interpretibus Aquila, Symmacho, aliis, vōces decerpere. Est autem vocabulum Hebraicum מְלָאֵקָה kissurim, quod *vittas* explicant, proprie quid sit, ambigitur. Unde nihil mirum ab interpretum aliquo, quia temere transferendum non putaret, retentam vocem Καυσάραι. Quam Hesychius commodius, pro recepta opinione, explicare nequibat, quam voce περικεφάλαιαι. Sed hoc obiter. *D. Vossius.* De Plinii et Melæ locis adi quoque Vossii fratrem ad Mel. L. I. 5. §. 11.

Commentarii] Recte hoc opus a Strabone ὑπομνήματα citatur. Nam ut in Glossis est: *Commentarium, ὑπόμνημα, ὑπομνηστικόν.* At in V. C. Seal. est: *INCIPIUNT LIBRI GAII JULII CÆSARIS BELLI GALLICI, DE NARRATIONE TEMPORUM.* Quæ fortassis respiciunt ad vocem ἐφημερίδων, Plutarcho etiam memoratam, quæ libro hujus operis IV. de Tenchteris leguntur. Ceterum nequaquam Ephemeridis vocabulum hisce Commentariis convenit; potius ita appellaveris libellum de bello Hispaniens. Scripsit tamen Cæsar Ephemerides, ex quibus Servius ad Virg. Æn. xi. 743. nonnulla refert de capto ab hostibus Cæsare, quæ nusquam alibi invenias. Etiam apud Symmachum iv. 18. legis: ‘Hæc’ (Ephemeris C. Cæsaris)^c te origines, situs, pugnas, et quicquid fuit in moribus, aut legibus Galliarum, docebit.’ Quæ descriptio, accurate his Commentariis congruere videtur. Itaque suspicari aliquis possit, Commentarios hos Ephemerides quoque ab auctoribus, et in his, Plutarcho, appellari. Ego ut concessem eam imperitiam in aliis locum habere potuisse; ita minime reor Plutarchum, quæ fuit eruditio, te-

mere hac voce usurum fuisse, qui hand dubie Strabonis Geographica, et in his ὑπομνήματων quoque mentionem legit. Omnino sentio Cæsarem privatum in usum, et memoria causa, Ephemerides scripsisse: et ex illis confectos esse, quos hodie habemus Commentarios. Postea tamen Ephemerides illæ aliorum quoque in manus pervenere: erantque haud dubie meliori fide consignatae, quam Commentarii. Utrumque arguit Servii locus, quo, ut dixi, captum fuisse Cæsarem narrat. Nam id Cæsar in Commentariis omisit, quia constare aliis solebat. Ut multa etiam per omnes hos libros fide haud sane optima tradi advertas, si Dionis, et aliorum, qui eadem scripsere, historias pervolvas. Iisdem Ephemeridibus ergo usus etiam Plutarchus. Easdem intelligit Appianus: in παρεκβολαῖς περὶ πρεσβεῖῶν legitur p. 359. Καῦσαρ ἐν ταῖς ιδίαις ἀναγραφαῖς τῶν ἐφημέρων ἔργων φησί. Iisdem usus etiam Polyænus, qui complura Cæsaris strategemata memorat, nusquam in hoc opere scripta, ut in animadversionibus ostendemus. Præterea apud Frontinum quoque sunt, quæ ex Ephemeridibus hausta nihil ambigam. Quod ignoratum imposuit monachis, sive viris doctis, qui Cæsaris libros exscripsere. In quibus subditum operi est: *C. JULII CÆSARIS PONTIFICIS MAXIMI EPHEMERIS RERUM GESTARUM. BELLI GALLICI LIBER VIII. EXPLICIT FELICITER.* Legerant alibi de Ephemeride, quam quia ævum aboluerat, putavere non aliam esse ab his Commentariis. Quod vero ad Symmachi verba attinet, dubium, intellexeritne is Ephemeridem hanc, quam Servius citat. Facilius crediderim Balbi Ephemeris signari, quæ magno in honore illis temporibus erat, ut ostendunt verba Sidonii Apollinaris, qui saeculo non toto post vixit. Ait enim ix. 14. ‘Nami si emittantur, quæ de titulis Dictatoris invicti, scripta Patavinis

sunt voluminibus, quis opera Suetonii, quis Juvenci Martialis historiam, quisve ad postremum Balbi Ephemeridem fando adaequaverit? *Vossius.*

Commentarii] Hos Strabo Geogr. iv. p. 177. B. vocat ἀπομνήματα: Plutarch. in Vit. Cæsar. Tom. I. p. 718. D. ἐφημερίδας, ut alii notarunt. Græcus autem interpres eos ἀπομνημονευμάτων nomine insignit, quod verbum a Xenophonte petiit, qui ita inscripsit sua de Socrate Collectanea. Ceterum *Commentarii* sunt proprie libri, quos, memoriae sublevandæ causa, sibi quisque scribit, adeoque nude rerum narrationes, nullis Rhetoricæ pigmentis oblitate. Hinc Cicero in Bruto c. 75. de hisce Cæsaris *Commentariis* ita loquitur. ‘Nudi sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis, tanquam veste, detracto.’ *J. Davis.* Hunè locum laudat etiam Suetonius in Julio c. 56. Adeo tamen elegantes sunt hi Cæsaris libri, ut eum *Commentariorum* nomine abusum censeat G. J. Vossius de Nat. Art. II. 14. 5. *Idem. Cur. Sec. EPHEMERIDIS* titulum in librorum fronte nullus exhibet Codex; sed post librum octavum ita finiunt Vossian. pr. Lovan. Egmond. et cod. S. Benedicti Floriacensis, ut Bongarsiani codicis margini ascripsit Petrus Daniel; adduntque illi titulum *Pontificis Maximi*. Sed *DE NARRATIONE TEMPORUM* hoc opus inscribunt Bongarsii Codd. pr. et sec. Petavian. Floriacensis, Oxon. Sealign. et Egmond. cum Leid. pr. Male, ut optime docet Vossius. *Ephemeridas* fuisse diversas a *commentariis* docet quoque Rualdus ad Plutarch. Anim. 21. Negat vero Cl. Davis. ad p. m. 998. quia etiam *commentariis* insunt, quæ ex Ephemeris in citantur. Sed cur hæc ex Ephemeris non potuit iterare Cæsar? de tempore, quo scripserit Ephemeridas, et dein *Commentarios*, adi me ad B. Civ. III. 34. Ceterum in plerisque Codicibus additur Celsi nomen, et in nonnullis, ut

Bongg. Voss. pr. Egmond. Andiniſ, aliisque, diserte **JULIUS CELSUS CONSTANTINUS V. Cl. LEGI.** vel *emendari;* quod jam ab aliis monitum est. Verum præter hujus emendatoris, vel interpolatoris, judice Lipsio l. III. Epist. Quæst. Epist. 2. l. II. El. c. 7. l. I. Poliore. D. 9. nomen, insuper adjicitur ad finem libri II. in Bongars. pr. Thuaneo, Vossiano pr. Lovan. Egmond. Floriacensi et Vaticano, **FLAVIUS LICERIUS FIRMINUS LUPICINUS LEGI.** Non hic fuit Consul ille Flavius Lupicinus, qui cum Jovino A. post natum servatorem ccclxvii. in Fastis, Codic. Theod. et Inscript. recensetur. Adi P: Relandi Fastos Consulares et Reinesii Inscr. p. 906. Scilicet Jac. Sirmond. in notis ad Eni.od. p. 78. observat Lupicinum hunc fuisse Euprepiae sororis Ennodii Episcopi Ticinensis filium, clarum sub initia sexti a Christo nato seculi, notante Cl. J. A. Fabricio, Add. ad I. 10. Biblioth. Lat. Ex horum autem constet emendatione, codices, qui ad nos devenerunt, esse exaratos. De istis similibusque vide Lindenbrog. ad Terent. Andr. in fine *Calliopius* recensui.

CAP. I. I Gallia est omnis] Intelligit eam duntaxat Galliæ partem, quæ nondum a Romanis erat debellata; Allobroges enim et Galliam provinciam, ne de Cisalpina dicam, omittit. Hæc autem Galliæ divisio, quam exhibuit Cæsar, fuit antiquissima, si Am. Marcellino fides. Illum vide xv. 11. Strabo etiam Ge. IV. 177. eandem rationem sequi præ se tulit, sed in limitibus assignandis erravit, ut ab Is. Casaubono animadversum. *Davis.*

I In partes tris] Sic exhibui pro vulgato *tres*, secundus fidem codicis primi Leid. et Ed. Mediolan. A. 1477. aliasque veteres. *Tris* quoque correctum erat in Vossiano sec. De hac autem inclinatione casus quarti plurialium, quæ habent in secundo casu *ium*, consule præter alios eminentissi-

num Cardinalem Norisium in Cenotaphiis Pisanis Dissert. iv. 3. ubi cum clarissime doceat, hunc casum utroque modo per *es* et *is* ab iisdem auctoribus enuntiatum fuisse, et nunc hujus, nunc illius terminationis sonum illis placuisse, opinor ego, non temere, neque ubique illud *is* intrudendum esse. Ego certe id, nisi praecunte idoneo codice, in Cæsare non ausus fui. Adi quoque, si tanti est, quæ monui in Praef. mea, Lucano præfixa. Malasp. ad Cicer. Epist. Attic. iv. 3. Cortium ad Sallust. B. Catilin. c. 44. ac Davis. ad B. G. iii. 8. ‘In tris partis’ Bong. pr. l. vi. 32.

2 *Aliam*] Hotomanno magis placeret ex Aimoino, scribi *alteram*. At nihil opus est contra Mstos novare. Ut *alter pro alio*, sic *alius pro altero* aliquoties adhiberi observarunt sæpe viri docti, etiam Lexicographi. Vide modo celeberrimi Burmanni notas ad Phædri F. 4. et 10.

Ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur] Eodem modo Hirtius accepit l. viii. de Bello Gallico: ‘Bellacost, qui belli gloria Gallos omnes, Belgasque præstabant.’ Celternum nomen vetustis auctoribus complectitur Hispaniam, Galliam, et alias nationes, ut cuivis notum. Illud rarius, ut *Celtica* solum Galliam et quidem omnem designet: sic ‘Narbonensis provincia’ Appiano παρεκβολ. περὶ πρεσβ. p. 352. vocatur ‘Celtica Romanorum?’ ait enim: οὐνη δύο Τιγυρινῶν καλέλθηττιων εἰς τὴν Ρωμαίων Κελτικὴν εἰσέβαλον. Vossius. Vid. H. Jun. in Bat. c. 23. Periz. ad AEI. V. H. XII. 23.

3 *Hi omnes lingua*] Sunt, qui arbitrentur veterum Gallorum linguam jam penitus intercidisse. Qua in opinione Rhenanus, et eum secutus Rhellicanus, fuere, reliquias quæ hodie apud varias gentes supersunt, Germanicas esse arbitrati. Sed eadem lingua, ceterum diversa dialecto, usos fuisse Celtas omnes, id est Gal-

los, Germanos, Illyrios, Hispanos, aliasque gentes; et hanc majorem partem hodieque in nostra, et Britannica, aliisque his non absonis linguis extare, fusissime ostendit magnus Geographus Philippus Cluverius in Germania sua. Erraverat ante eundem errorem Anonymus, qui sua ex Julio Celso hausit. Etenim principio operis, de Belgis loquens, ait: ‘Ea vero tota natio paulatim (nec vetuit Rhenus) in nomen Germaniæ linguamque concessit. Ut jam se Gallos dici nesciant; si audiant, indignentur.’ Quæ ostendunt putasse eum longe diversas fuisse linguas Germanorum et Gallorum. *Idem*.

7 *A cultu atque humanitate Provinciae*] Narbonensis Galliæ intelligit portionem, quæ a Romanis κατ’ ἔξοχὴν ‘Provincia’ appellabatur. De ea sic Plinius H. Nat. iii. 15. ‘Agrorum,’ inquit, ‘cultu, virorum morumque dignatione, amplitudine opum, nulli Provinciarum postferenda, breviterque Italia verius quam Provincia.’ Ad usum vitæ cultioris a Massiliensibus præcipue traducebatur ea Galliæ pars, ut docet Justinus XLIII. 4. Davis. Vide etiam Hotom. et Brantum, et ad vi. 24.

9 *Proximique*] Editt. recentiores conjunctionem omiserunt, quam, cum extet in plerisque MSS. ut testatur Brantius, et antiquis editionibus, revocandam censuimus: altera enim ratio redditur, cur Belgæ reliquos Gallos virtute præcedant. Hanc etiam lectionem secutus est Græcus interpres Davis. Sic Ms. Reg. aliisque. Græcus quoque Interpres ἐπειτα δὲ τι πρόσχωροι. Atque ita restitendum recte vidit Davisius; cum Sealigner et Recentiores male edidissent important. *Proximi &c.* Clark. Consentunt quoque Codd. nostri in τῷ proximique, et Gruterus in notis ineditis.

13 *Quotidianis præliis*] *q. bellis præliisque* MSS. Carrariens. Palatin. Leid.

sec. Duker. aliique cum Edd. Romana, Mediolanensi, Veneta 1494. Unde Illustr. N. Heinsio nata suspicio est, vocem *præliis* ex marginali glossa in textum irrepsisse, et tandem *bellis* ut supervacuum excidisse. *Bellum* sane pro *prælio* sexcenties occurrit, et cerebrius hæc voces commutantur; ut aliquoties etiam in Cæsare usu veniet. Rarissime tamen Caesaris et vetustorum scriptorum ætate in uso fuit hæc τὸν *belli* significatio. Imo verisimilimum videtur, librarios sui seculi lingua abreptos, ubique fere *bellum* pro *prælio* scripsisse: ut egregie docebit Celeb. Drakenb. ad Livium III. 61. §. 2. Hic certe cum vetustissimi et integerrimi Codd. vulgatum retineant, et *belli* vox præcedat, ac sequatur, non ausim τὸν *præliis* hoc loco damnare. *Bellis* potius addidisse videtur is, qui putabat, altero vocabulo ipsam rem non clare satis exprimi.

15 *Eorum una pars*] Nempe *finium Galliæ*, prout in tres partes dividitur. Miror hoc ab interpretibus non fuisse animadversum. *Davis*. Atqui *fines*, qui proximo loco memorantur; Germanici intelliguntur, non Gallici. Rectius itaque Rhellicanus et Ciacconius referunt ad remotius *hi omnes*, vel *horum omnium*, Gallorum scilicet universorum, quorum unam partem Aquitani, alteram Belgæ, tertiam Celtæ seu Galli obtinent. Ultimam partem jam describere incipit. Aliquoties autem sit, ut pronomen *hic* et *is*, ad remotiora redeat. De qua structura, consule celeberr. J. Perizon. ad Sancti Minervam. II. 9. p. 212, 213. et Cortium ad Sallustii B. Jugurth. c. 18. ‘Medis autem et Armenis accessere Libyes (nam hi propius mare Africum agitabant, Gætuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus) hinc mature oppida habuere.’ sc. *Medi et Armeni*. Plura si vis, adi, quos illie laudant; et Nepot. Ages. c. 4. §. 7, 8.

17 *Oceano, finibus Belgarum: adtingit etiam, &c.*] In quibusdam MSS. et impressis Codd. legitur: *Oceanum finibus, vel in finibus, Belgarum attingit. Etiam, etc.* sed vera est lectio vulgata. *Davis*. Omnes MSS. tum mei, tum aliorum, habent cum primis Editionibus *Oceanum finibus B. adtingit, vel in finibus, vel a finibus, vel finis seu fines*. Quod manifeste falsum est. Non enim a finibus Belgarum modo *Oceanum* contingit, sed etiam Aquitanæ; imo omnino continetur *Oceano* et finibus Belgarum. Propter consensum tamen antiquissimorum libroram aliquid latere suspicor: et forsitan ex *Oceanum* sive *Oceanoma* refingendum est *Oceano Mari*. Certe præter alios scriptores noster auctor ita loquitur III. 7. ‘Proximus mare *Oceanum Andibus hiemabat*:’ ubi vide Cl. *Davis*. et J. F. Gronov. ad Senec. N. Quæst. III. 22. Duker. ad Flor. IV. 12. 49. Munk. ad Hygin. F. 3. Hinc ‘*Oceanum litus*,’ ‘*Oceanus fluctus*,’ ‘*Oceanæ aquæ*:’ de quibus lege Lipsium Ep. Quæst. IV. 25. Schegk. Pœm. 5. N. Heins. ad Claudiani Epithal. Honor. vs. 88.

19 *Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur; pertinent, &c.*] Hoc est, Belgarum regio incipit ab extremis Galliæ finibus, respectu Italiae scilicet, porrigitur vero, seu extenditur, ad inferiorem partem Rheni. Sic infra c. 6. ubi de ponte inter Genevam et Helvetios. ‘Ex eo oppido,’ inquit, ‘pons ad Helvetios pertinet.’ Nostro frequens id verbum hoc usu, ut et aliis auctoribus. Pompon. Mela III. 2. ‘Hinc Belgæ ad Rhenum pertinent.’ Livius XXV. 24. ‘In vastæ magnitudinis urbe, partium sensu non satis pertinente ad omnia.’ Ubi Laur. Valla perperam reponit *pertinente*, ut exempla a me prolata satis indicant, et pluribus confirmat Joan. Fr. Gronovius, quem vide. *Davis*.

21 *Orientem solem*] Non est dissimulandum vocem *solem* desiderari in

vett. Codd. et *Orientem* tantum scriptum esse. F. Ursinus. Nihil tamen mutandum; eadem enim locutio occurrit infra v. 13. Omnesque, quos vidi, codices, hoc in loco vulgatam lectionem exhibent. *Davis.* Similiter 'orientem solem' dixit Arnobius **iv.** p. 128. et 'occidentem solem' Varro **R. R. i. 13.** ac Livius **xxxiii. 17.** *Idem,* Cur. Sec. Mei quoque omnes solem retinent. Confer Sanctii Mⁱⁿerv. **iv. 4. V. Sol,** et **vii. 69.** 'ad orientem solem spectabat.'

22 Et eam partem] Hotomanno placebat *et ad eam p.* quia ita inventar in Aimoino; cui adstipulantur Vossiani tres et Carrar. cum dnobus aliis et Ed. Davisii. De qua præpositionis repetitione, Cæsari adamata, multis agemus ad **ii. 10.** et sèpius alibi.

23 Quæ ad Hispaniam pertinet] Ita Scaliger, et post eum Davisius et Recentiores. At vero quid, obsecro, est illud *ad Pyrenæos montes spectat?* Lege ex Editione Romana, et MSS. Eliensi et Vossii et Græco Interpretatione: 'ad Pyrenæos montes et eam partem Oceani, quæ EST ad Hispaniam, pertinet: spectat inter occasum,' &c. Sic supra p. 5. 'pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in,' &c. Ms. Reg. pro *EST ad Hispaniam*, habet corrupte *ETIAM ad Hispaniam*, quod tamen verae est lectionis vestigium. *S. Clark.* 'Quæ ad Hispaniam pertinet, spectat.' Petav. Bongars. pr. Voss. Lovan. et Norvic. habent, *quæ EST ad Hispaniam, pertinet: spectat, &c.* Ac sic omnino legendum, quod Cl. Clarkius etiam vidit. Adi sis Ammianum Marcellinum **xv. 10, 11.** *Davis.* Cur. Sec. Egmondan. 'qua est ad Hisp. pertinens.' Sed Vossiani omnes, Oxon. Leid. sec. et Dukeri Codd. cum Ed. incerta A. 1473. lectionem a Clarkio suggestam, exhibent: quapropter, sensu ita postulante, *τὸ EST* interpolavi. Ante Scaligerum est omiserant

Delph. et *Var. Clas.*

jam cum Edd. primis Aldus, Gryphius, aliisque.

ii. 2 M. Pisone] Notavit olim Glendorpius, in nonnullis exemplaribus vocari *Publum*, in nonnullis *Lucium*; cum dictus sit *M. Piso.* Vere quidem: nam *L.* est in Bongars. tert. et Ed. Mediol. ac Veneta: et ita in MSS. et Edd. primis est c. 35. *P.* in alio: sed in meis MSS. 7. et Edd. Rom. ac Inc. scribitur *P. M. Pis.* in aliis autem septem Codicibus, *Publio Marco Pis.* perperam. Attamen veræ lectionis vestigium in illis relictum puto; et scriptum esse a Cæsare *Pupio Marco Pisone.* Erat enim hic Consul M. Pupius Piso Calpurnianus: de quo adi Pighium in Fastis ad A. **DCXII.** Ansam corruptioni dedit, quod gentile nomen proprio sit præpositum: de quo rariore usu, nonnulla post alios notavimus ad Frontin. *L. ii. 1. 15.* 'Claudius Tiberius Nero' ubi laudatos consule viros doctos, et variis locis J. F. Gronov. ad Livium, Doct. Sylburg. et Arntz. ad Aurel. Vict. de Cæs. c. 2: 'Claudius Tiberius Nero' et omnino Cl. Drakenb. ad *Livii iii. 1.* 'Fabius Quintus.'

3 Civitati persuasit] Civitas hic significat totius regionis incolas, qui iisdem magistratibus parent. Sic c. 4. 'Civitas armis jus suum exequi conaretur,' ubi de omnibus Helvetiis loquitur. Et **ii. 14.** 'Amicitia civitatis Æduæ,' eadem est ac omnium Æduorum. Nihil frequentius apud Cæsarem. Eodem modo loquuntur alii Auctores. Sallustius Bell. Catil. c. 11. 'Ea res civitatem' (hoc est, totam Allobrogum gentem) 'aere alieno liberaret.' Et c. 41. de iisdem Allobrogibus. 'Itaque Q. Fabio Sangæ, cuius patrocinio civitas plurimum utebatur, rem omnem, ut cognoverant, aperiunt.' Vide Jos. Scaligerum in *Annu.* Euseb. p. 136. a. *Davis.*

5 Omnibus præstarent] Vossianus

Cæsar

3 L

pr. a manu prima exhibet ‘omnes:’ quod non temere repudiandum; præsertim si ‘omnis’ scribas. Dativi et Ablativi terminatio satis tamen sæpe hic usurpatum. *Præstare* cum Accusativo usus quoque est Hirtius B. G. VIII. 6. ‘Belli gloria Gallos omnes Belgasque præstabant;’ ubi vide Davis. et me ad Frontin. II. 1. ‘In summa belli præstarent Cassiani Brutianos.’

6 *Gallia imperio potiri]* Notavit Glandorpius, in quibusdam exemplaribus non reperiri τὸ imperio; idque arridet Grutero. Verum a meorum aliorumque nullo Codice abest: quare retinere eam vocem satius est; licet alibi sine τῷ imperio hic verbo utatur; ut statim in fine Capitis 3. ubi in Bongars. primo recentiore manu *imperio* est insertum.

7 *Quod undique loci natura Helvetii continentur]* Proba lectio, et Cæsari familiarissima. Sic paulo ante: ‘quod fere quotidianis præliis cum Belgis contendunt:’ et ‘propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt:’ et innumeris locis. Leve sane et vix notatum dignum, nisi Pantagathus, Ursinus, Ciacconius, et Hotomaunus, locum hunc ut corruptum tentassent, quorum ali contineantur, ali continentur legunt. Sed in plerisque commentatorum desidero accuratius judicium de phrasibus Caesaris. Vossius. Impediuntur, quo minus late possint evagari. Sic Bell. Civ. I. 51. ‘Hos omnes flumina continebant,’ id est, transitu prohibebant. Porro in vett. Edit. hic locus ita scribitur. ‘Loci natura tuti Helvetii continentur,’ vel continentur, ut habent edit. Rom. et Ven. Sed vox *tuti* recte aberat a MSS. Norvic. Vat. Steph. Hotom. et Ursin. ideoque miror, cum eam alii editores jamdiu ejecerant, in nupera Amstelodamensi fuisse depositam. Davis. Quidam hic legunt *Undique, loci natura, tuti Helvetii continentur.*

Ineptissime. Non enim ideo de finibus suis exibant, quod in iis *tuti* continentur; sed quod in iis continentur *nimiris angustis.* ‘Qua re fiebat,’ inquit Cæsar, ‘ut et minus late vagarentur, et minus facile finitimi bellum inferre possent: qua de causa homines, bellandi cupidi, magno dolore afficiebantur.’ Clark. Vox *tuti* abest quoque a Bongars. pr. et sec. Andin. Petav. Egmönd. Gottorp. aliquisque quinque et Ed. Incerta. Reete. Hoc sensu III. 1. ‘qui Vicus altissimis montibus undique continetur.’ Vide Hotomann. qui videtur in ejus locum substituere velle τὸ *muniti.* *Continentur*, quod perperam non nulli malebant, inveni solum in Oxon. ac duobus aliis, sed recentissimis et Ed. Mediol. ac Veneta.

9 *Jura]* Is. Vossius ad Melam, II. 5. notat, videri scriptum fuisse a prima manu in Codice vetusto Reginæ Suedicæ *Jure*: quia voluit montem hunc non dictum fuisse *Juram*, sed *Jurem* et in plural. *Jures.* Sed repugnant MSS. omnes, tam hic, quam infra; ut et Analogia. Gracis enim est Ιούρας; Latine itaque *Jura:* qua de re dixi quoque ad Frontin. III. 10. 9. *Barca*, qui Græce Βάρκας. *Jure* videtur esse scriptum pro *Juræ*; ut *Mous Cereunæ* MSS. VII. 56. ubi vide.

14 *Qua de caussa]* Miror, interpretum neminem aliquid hoc loco monuisse de scripturæ varietate, ‘cum tamen vulgata non reperiatur, nisi in recentioris atatis Codicibus. In veteribus autem MSS. meis numero 14. et Ed. Incerta exaratur, *qua ex parte.* In Andinis membranis supra scriptum est *re.* Forsan a manu Cæsaris simpliciter fuerit *quare;* ut *ex parte* irrepserit ex superioribus. *Finis vere pro fines reposui ex Bongars. pr.*

16 *Arbitrabantur]* Ms. Reg. et Edit. Romana legunt, *arbitrarentur.* Quæ lectio ferri potest; ut adeo conjuncta sit ista vox cum iis, quæ præcesserant, *vagarentur et possent.* Clark,

Arbitrarentur est in Leid. sec. etiam. Sed intersertum jam est *adficiebantur*: *arbitrantur* Voss. sec.

17 *In longitudinem milia passuum ccxl. in lat. clxxx. patebant]* Notavit Ph. Cluverius Germaniae l. II. 4. hanc dimensionem utrobique esse falsam: quippe summa Helvetii agri longitudo est inter Rhenum sive lacum Brigantinum, qua Constantiam oppidum is alluit, et Genevam Urbem, millia passuum clxxii. Latitudo vero maxima inter Arolam et ortus Rhodani Rhenique m. p. lxxvi: adeo ut longitudini m. p. lxviii. ultra quam parerat, sint addita, latitudini vero civ. Nec hunc errorem librario, sed ipsi Cæsari, attribuit. Confirmatur ejus sententia ex eo quod Julius Celsus de Vit. Cæs. I. p. 17. ed. Lond. ex Cæsare erroneum hunc numerum excrisevit. Davis.

III. 2 *Quæ ad proficiscendum pertinenter]*. Id est, quæ iter facientibus essent necessaria. *Idem*.

6 *Ad eas res conficiendas]* Nimis delicatus est Ciacconius, qui, quod hæc voces paulo post repetantur, aliquid a mala manu irrepsisse contendit. Sed nihil est superfluum, et Cæsar (ut docet Hirtius in Epist. ad Balbum, præmissa de B. G. I. viii.) festinans scripsit hosce Commentarios, qui, sua natura, eandem styli curam non desiderant, ac historia. *Idem*. Ut concedam Cl. Davisio, multa verba non longo intervallo sæpe his in commentariis repeti, ut ipse multis docui ad c. 44. Et ita fere B. Civ. III. 97. bis ‘Qua re animadversa;’ nullum tamen ostendet locum, in quo ingrata ista repetitio tantum offendat, quantum hæc voces ‘ad eas res conficiendas:’ cum in sequentibus satis pateat, Orgetorigem non delectum fuisse ‘ad eas res conficiendas,’ sed tantum ad pacem cum civitatibus confirmandam. Merito igitur suspecte fuere Ciacconio, nec non Grutero, cui totum locum legi placebat sic, *lege conf.* Orgetorix

legationem, etc. Nimis audacter. Turbant tamen nonnihil quoque codices scripti. Nam in Vossiano sec. desunt omnino *ad eas res confic.* in Petaviano pro *res est leges*; in Leidensi primo *ad e. r. confirmandas*. Unde quid extricandum sit, videant acutiores.

9 *Is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet]* Si sana sunt reliqua verba, procul dubio legendum *suscipit*. At cum Petav. Voss. Egmond. dent *is ubi*, vetustissimus autem codex Carraciensis et Bongars. tert. *is igitur ubi legationem ad civitates suscepit*, rescribendum crediderim *deligitur*. Is igitur *ubi legationem ad civitatis suscepit, in eo itinere*, etc. Davis. cur. sec. *Is ubi* inveni quoque in Vossiano secundo, et *is igitur ubi in Dukeriano, et Leidensi secundo*. Non temere tamen intrudere τὸ *igitur* ausus fui, aut *sibi* mutare. Nam tum rectius dixisset *in itinere*, quam *in eo itinere*. Præterea vetustissimi libri, ut Bong. pr. sec. Voss. prim. Leid. pr. Scalig. Oxon. aliquie stant pro vulgatis. Fraudu fuit Davisio variatio temporis *suscipit et persuadet*: qualia ipse et Clarkius infra sæpiissime inmutare co nantur, ut sibi respondeant: sed id frustra fieri, multis monebimus locis. Adi ad cap. 46.

12 *A. s. p. q. r.]* Notandum in vetustissimis MSS. Bongars. pr. Voss. pr. Leid. pr. Petav. Lov. Egm. et duobus aliis scribi *a Senatu populi Romani*. Quod probo. Vide Brisson. de Form. I. II. p. 233, 234. in quarto; et notata ad B. Afric. c. 53. ‘Milites populi R.’

14 *Principatum]* Summus erat magistratus, ‘quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuns,’ ut ait noster c. 16. Is enim dicitur *Principatum obtainere*, qui inter suos eminet, regio nomine destitutus. Lactantius Divin. Instit. I. 13. ‘Primis Uranus eminere inter ceteros potentia cœperit, et Principatum habere, non Reg-

nam.' Vide et nostrum **vii. 4.** Sulpicius tamen Severus Hist. Sacr. **i. 26.** tradit Tholam *regno* potitum esse, Jairum autem *principatu*, licet utriusque eadem fuerit potestas, adeo ut hæc voces interdum confundantur. *Davis.*

15 Civitate sua obtinebat] Cum posses-
sivum *sua* non compareat in Bongars.
pr. sec. Petav. Lovan. Vossiano pr.
Leid. pr. et tribus aliis, neque etiam
in Ed. incerta, nec opus sit, ut adda-
tur hic repetitum ex præcedentibus,
delevi, ut ab interpolatoribus intru-
sum. Vide etiam **ii. 3. vii. 4.** B. Civ.
iii. 59. 'principatum in civitate (Mss.
civitatem) obtinuerat.' Præterea Hotomanno et Grutero spuria videntur
persuadet et *illis probat*. Pro *conare-*
tur Stephanus exhibuit *conetur*. Sed
supra quoque *persuadet*, ut *occuparet*
pro *occupet*. Adi ad cap. 8.

22 Regno occupato] Ciacconius con-
jicit ejiciendum esse *τὸ occupato* ;
ut *regno Galliæ jungatur* : sed male.
'Regno occupato' intelligendum de
regno civitatum suarum; quod si con-
secuti essent Casticus et Dunnorix,
sperabant, per tres potentissimos po-
pulos potiri sese posse totius Galliæ.

23 Firmissimos] Noster antiquus
fortissimos, quod idem video in libro
Romæ olim excuso. *Hotoman.* Fir-
mum proprie dicitur de rebus inani-
matis, quando vim resistendi signi-
ficat. Hic tamen ad homines traduci-
tur, ut et **v. 20.** ubi narrat Cæsar,
Trinobantes, *Britanniæ populum*, 'esse
firmissimam earum regionum civita-
tem.' Sic etiam ejusdem libri **c. 54.**
Senones, *Celticæ populus*, dicuntur
civitas in primis firma, id est, homines
fortissimi et potentissimi, nam *civita-
tem* pro regionis incolis ponit, supra
observatum **c. 2.** Similiter apud
Sallustium Jugurth. **c. 28.** *Calpurnius*
dicitur 'firmissimus contra pericula.'
Hæc vocis *firmissimi* significatio cum
fuerit paulo rarior, *Librarii*, solenni
temeritate, in quosdam codices no-

tius eo sensu vocabulum intrusere.
Davis. Hoc verbum ex aliis veterum
locis immerito depulsum restituit Vir
Doctissimus J. Fr. Gronovius ad
Livii **xxiii. 25.** *Idem*, cur. sec. *For-*
tissimos reperias quoque in Edd. Me-
diolanensi, ac Veneta, natum e *Glossa*,
ut accedit huic voci frequentissime.
Vide, quæ concessi ad *Lucan. ii.* 473.
et *Frontin. ii. 3. 12.* *Cort. ad*
Sallust. Jug. 28. 5. *Infra vii. 60.*
'Cohortes firmas' et *B. Civ. iii. 88.*
Eadem *confusio B. Civ. iii. 28.* *B. Afric. c. 45.* Hinc passim 'firmare
aciem.' Vide ad *Liv. ii. 31.*

iv. 1 Eares ut est] Particula *ut extat*
solum in MSS. recentioribus. Mei
numero 13. atatis vetustioris, et Ed.
incerta non agnoscunt *τὸ ut.* A Cu-
jacii quoque codice abest *τὸ est.* In
Egmondano interpolate *postquam ea*
res est. Facilis hinc conjectura nasci-
tur, 'Ea re Helvetiis,' quanquam in
illis 'res est' aliud quid latere sus-
picer. Crimen autem ejus non con-
sistebat in eo, quod cepisset consilium
de tota Gallia occupanda in
commune civitatis bonum. Hoc enim
ei persuasit, ut dictum cap. sec. sed
quod regnum in sua affectabat civi-
tate. Vide §. 6. c. 3. et R. Titium
Loc. Controv. ii. 20.

3 Pœnam sequi oportebat, ut igni cre-
maretur] Quantum conjecto, hac pœna
apud Gallos et Germanos affecti
hostes Reip. aut qui hostilia tenta-
bant. Sic sub finem hujus libri legi-
mus de C. Valerio Proculo: 'Is, se
præsente, de se ter sortibus con-
sultum aiebat, utrum igni statim ne-
caretur, an in aliud tempus reservare-
tur?' Nam, tanquam exploratorem, pu-
nire eum volebat Arioivistus. Quales
etiam pro hostibus habiti legibus Ro-
manis: unde Polyænus **viii. p. 571.**
Νόμον 'Ρωμαῖοι κελεύοντος πολεμίων κα-
τασκόπους ἀναιρέσθαι. Etiam a Ro-
manis, uti discimus ex libro de bello
Hispaniensi, servus, quod dominum
jugulasset, vivus combustus est. Et

enundem respectum habere putem hanc pœnam : nam ut hostis Reip. est, qui affectat tyrannidem ; ita hostis familiæ, qui dominum tollit. Eodem more Græcorum illos, qui Persis se sponte adjunxerant, a reliquis Græciae populi Diis decimandos confecto bello statuerunt, ut discere est ex Diodoro Siculo lib. xi. Biblioth. p. 3. Oi δέ Ἰσθμῷ συνεδρέοντες τῶν Ἐλλήνων ἐψηφίζοντο, τοὺς μὲν ἔθελοντι τῶν Ἐλλήνων ἐλομένους τὰ Περσῶν δεκατεῦσαι τοῖς θεοῖς, ἐπάν τῷ πολέμῳ κρατήσωσι. Vossius.

5 *Omnem suam familiam*] MSS. Norv. habet *omnem sui familiam*. Sic Curtius iv. 12. 8. ‘Ad Cyrrum quoque nobilissimum Regem originem sui referens.’ Idem vi. 9. 2. ‘Coinspectusque vestri venerabilis cogit, ut vehementer parricidis irascerer.’ Et iterum viii. 4. 15. in Ms. Petrensi legitur ‘Rex ex sella sui exiluit,’ cum editi sua exhibeant. Non autem dubito, quin hanc loquendi rationem ‘inusatam quidem sed rectam profecto,’ ut testatur Gellius N. A. xx. 6. expunxerint imperiti. Davis. Ms. Eliensis *sui familiam*. Quam lectionem defendi posse ostendit Davisius, sed nihil opus. Clark. Mei certe MSS. cuncti retinent *suam*, nisi quod Bong. pr. Lovan. et Ed. Inc. transponant *fam. suam*: quare melius forsitan ejiceretur. Exempla interim de *sui pro suis* qui videre cupit, adeat omnino Sanctium in Minerva XIII. 15. et ibidem Perizonium; ac Cortium ad Salust. Jug. c. 85. 24. In MSS. autem perpetuo variatur: consule Cl. Burm. ad Ovid. Metam. i. 30. ‘Et pressa est gravitate sui.’ Duker. ad Flor. ii. 20. ‘in exitium sui excitat.’ Apulei. Met. i. p. 15. Ed. Pric. ‘sine fatigatioune sui.’ ii. 37. ‘præsentia sui’ ut legendum est cum Sciop. Wouw. Scriv. aliisque. Met. v. p. 90. ‘fatigationem sui diluit.’ Sic enim MSS. et Edd. Vett. *sui* ejecerunt, dein posteriores. Justin. xxiv. 6. ‘magni-

fientia sui.’ Valer. Max. ix. 12. §. Ext. 1. ‘finem sui reperit.’ Pompon. Mel. ii. in f. ‘Ex spatio sui cognominibus acceptis.’ Ita Ms. Dorvill. non *suo*. Sic ‘sui pars’ eidem iii. 6. in f. Infra iv. 28. ‘sui cum periculo.’ vii. 71. in Ms. ‘sui salus.’ vide et B. C. i. 20. 22.

7 *Per eos, ne caussam diceret, se eripuit*] Anonymus Celsi exscriptor in carcere mortuum ait: ‘Orgetorige primum duece, mox ubi illæ affectatae tyrannidis suspectus in carcere diem obiit.’ Vossius.

v. 2 *Ut e finibus suis exeant*] Necessitate coacti hoc consilium inierunt; in tantum enim multitudinem excreverant, ut iis suæ terræ non sufficerent. Vide Florum iii. 10. Omnes autem suos fines relinquere, non partem tantum suorum in colonias mittere, decreverant, ne a se invicem divulsi, prædae essent vicinis, quos lacessierant, quemadmodum tradit Dio xxxviii. p. 79. A. qui tamen errat, in eo quod illos doceat exiisse, ‘Ορκετόριγος σφίσιν ἡγουμένου, Duce Orgetorige, cum is mortem oppetierat, priusquam hoc iter aggressi sunt Helvetii, ut ex Caesare appareret. Davis.

Ubi jam se ad eam paratos esse arbitrati sunt] Ridere libet. Ait Rhelli-canus, qui primus Helvetiis hoc consilium dedit de exurendis oppidis, et vicis, sine dubio apud Thucydidem legit historiam et consilium Periclis. Quærere velim, quo argumento id dicat, nimirum quoniam Graecas literas Helvetii noverant. Et quis Pericli consilium suum suggessit? Voss.

5 *Præter quod*] MSS. plerique *præterquam quod*, quod hoc in loco idem est. Clark. Idem quidem est, sed elegantius est *præter quod*, ut e veteri codice primus restituit Gifan. ad Lucret. v. *præter quam*. Adi Virorum Doctorum Comment. ad Gellium i. 23. Sallust. B. Catilin. c. 36. Justin. XIII. 5. Calpurn. Ecl. iv. 28. Flor. ii. 6. ‘Præter quod in bullis singulis-

que annulis erat.' Apulei. Metam. **iv.** 82. Ed. Pric. 'Nam præter quod diurnæ quietis imagines falsæ perhibentur.' In Apol. Ed. Pric. p. 19. 'præterquam quod non sum jurgiosus.' Sic vulgo: sed MSS. Flor. et Dorvillii rectius carent $\tau\bar{\omega}$ quam. Idem Met. **ii.** 33. 'præter quod epulis voluptates meas anteferrem.' Mela **III.** 6. 'præter quod fabulis traditur.' Sic Ms. non 'præterquam quod.' Neppos Milt. c. 5. 'nulla civitas præter Platæensium; ubi alii Platæenses. Infra quoque B. Civ. **III.** 49. in Edd. pp. est 'commeatus omni genere præter frumenti.' B. Hisp. c. 24. in MSS. nonnullis 'præter quorum arma sunt adlata.' Rectissime idcirco quam non agnoscunt ex meis Cujacianus, Bong. tert. et vetustissimæ membranæ Andinæ, Leidensis pr. Sealig. Vossian. pr. et sec. et Edd. Vasc. R. Steph. aliaæque.

6 Domum renditionis] Hic, ut fit, verbale verbi, a quo deducitur, casum regit. Plautus Amphit. Act. **i.** Sc. **III.** 21. 'quid tibi hanc curatio est rem?' Hyginus Fab. 118. 'Catena alligavit, ut sibi diceret quando domum repetitionem haberet.' Vide et G. J. Vossium de Anal. **III.** 9. Davis. B. Civ. **i.** 53. 'Magni domum cursus.'

8 Mensium] Vetustissimus et integrissimus Bongarsianus primus habet mensum: quod, antiquitatis gratia, non potui non amplecti, ut ab ipsa auctoris manu. Sic enim hunc Genitivum declinarunt quoque Censorinus, Paulus JCTus, Ausonius, Seneca, aliique. Ovidius denique tum alibi, tum Met. **VIII.** 500.: 'bis mensum quinque labores:' ubi vide Ciofan. et N. Heinsium, ac G. J. Vossium de Analog. **ii.** 14. Sic quoque in antiquissimo Codice Puteaneo Livii inventit J. F. Gronov. quem consule ad **XXIX.** 3. Lactant. Carm. de Phœnico, vs. 29. 'Per singula tempora mensum.'

Molita cibaria] Multum se cruciant viri docti Glaveanus, Hotomannus, alii, quid hic sint 'molita cibaria.' Quasi vero aliud Cæsar intellexerit quam frumentum molitum, sive farinam, quæ ad pinsendum statim utilis. 'Αλφίτα, Græcus interpres, et optime vertit. *Vossius.*

9 Latobrigis] Sic vulgo, vel ex Glareani sententia 'Lacobrigis' R. Stephanus et alii edunt. In MSS. et Edd. primis est *Latocibus*, *Latobibus*, *Latocibis* et similia monstra: In longe plurimis tamen et melioribus *Latobicis* et *Latovicis*. Verum c. 28. et 29. *Latobrigos* plerique MSS. retinent, ut hic Carrariensis: Græcus Metaphrastes *Λακοβρίγας* iis in locis; nam hic illorum non meminit. Sed *Lacobriga* et *Lacobricense* in Lusitania, *Latovici* autem in Pannonia sunt. Tutius ergo *Latobrigos* retinebimus; et Cluverium consules. Si quis tamen hoc loco aliud a Cæsare relictum opinatur, posset legere persuadent *Rauracis* et *Tulingis*, et late vicos finitimos, id est, vicos longe lateque circumiacentibus: vel simile quid ejusdem sensus; nam, ut verum fatear, non satisficit mihi hæc conjectura: licet latè finitus tueri se posset loco Virgilii *Aen.* **vi.** 378. 'Nam tua finitimi, longè lateque per urbes,' &c. de quo consule Virum Doctissimum in *Observ. Misc.* v. **2.** p. 61. Vide et ad B. G. **ii.** 24.

10 Usi consilio] MSS. nonnulli et Edd. antique *consilio usi*: sed miræ bonitatis codex Leidensis primus non agnoscit a manu prima $\tau\bar{\omega}$ *usi*. Et sane alicui abundare plane; imo oratio suavius molliusque procedere videri possit, si exularet. c. 30. 'Quod eo consilio domos suas reliquissent.' **vi.** 42. 'Qui eo consilio Rhenum transierant.' **ii.** 9. 'Eo consilio, ut, si possent,' &c. v. 49. 'Eo consilio, ut,' &c. et B. Civ. **i.** 70. sed tamen B. Civ. **i.** 51. 'Cum suo quisque consilio uteretur.' Variant MSS. quoque ibid. cap. 56. 'Massilienses

usi L. Domitii consilio.' III. 42. ' Secundo usus consilio.' III. 81. ' Eodem usi consilio.' Quare nihil temere mutandum esse satis patet.

13 *Noricamque*] Sic legimus cum Metaphraste, librisque MSS. et antiquis eusis, cum recentiores habeant *Noricam* ex conjectura non necessaria H. Glareani; Noreia quippe oppidum est Norici. Vide doctissimum *Cellarium Geogr. Antiq.* II. 7. p. 344. Est et alia urbs cognominis, que erat Carnorum, ad quam cum Cimbris inani conatu pugnavit Cn. Carbo, ut docet Strabo *Geogr.* v. p. 214. d. *Davis.*

vi. 1 *Erant omnino itinera duo*] Cum Norvic. Gottorp. et Lovan. legendum, erant autem omnino itinera duo. Eandem etiam voculam in suo libro reperit Metaphrastes. *Davis.* cur. sec. Conspicitur autem quoque in Vossiano tertio et Ed. Incerta.

3 *Quo vix singuli*] Ms. Norv. et editt. Rom. Ven. aliisque vett. habent *vix qua*, quomodo etiam Hotomannus ex conjectura legendum censuit. *Davis.* Ita Scaliger et recentiores. MSS. Reg. Eliens. et Vossii, et Edd. Vett. *qua*, &c. Quod idem est ac *quo itinere*. *Clark.* Reposui ex consensu nostrorum codicum ad vi- ginti *vix qua*. Ciacconius primum e Ms. produxit *vix quo*, corrupte. Mutationi ansam videtur dedisse, quod crediderint, debere respondere praecedenti substantivo *iter*. Frustra. *Qua* notat millies *qua parte*, *ubi*, ut saepe notatum a viris doctis: 'Etiam licet alius generis antecedat substantivum. Bene Hotomann. adduxit exemplum Ciceronis pro Cæcina c. 8. 'Ad omnes introitus, qua adiri poterit.' Infra c. 9. 'per Alpes, qua proximum iter erat:' ac v. 44. ut et B. Civ. I. 25. Frontin. I. 1. 6. 'Per Zeugma trajicerent exercitum, qua et brevissimum iter est:' et III. 9. 6. atque apud alios saepissime. Adi Cortium ad Sallust. B. Catil. c. 57. 3.

' Sub ipsis radicibus montium, qua illi descensus erat.' Imo VIII. 51. ' locorum, qua Cæsar iturus erat:' et Nepos Eum. c. 8. ' Duæ erant viæ, qua ex Medis posset perveniri.' II. 8. ' Si qua opus erat,' vulgo *quo et quid*. Quamvis et *quo* ita ponatur, licet præcedat *eorum*, ut v. 14. 'Eorum sunt liberi, quo virgo deducta est.' VII. 73. ' Quini ordines, quo qui intraverant?' B. Civ. I. 81. ' eruptiones, quo descensuros existimabat.'

7 *Qui nuper pacati erant*] Duobus ante annis a C. Pomptinio; ut pluribus docet Ciacconius. Ceterum Davisius cum Beroaldi Aldinisque Editionibus interserit P. R. sive *Populo Romano*. At vero testantur omnes commentatores, in nullo eas litteras se invenisse codice. Non comparent etiam in nostris, neque in Edd. primis, nec Vascos. nec Stephani aliisque. Solum reperiuntur in Bong. tertio, qui codex, Grutero teste, post inventam typographiam est exaratus. Imo, nisi me fallat memoria, non solent auctores huic formulæ addere P. R. saltem non ita Cæsar B. G. II. in f. 'omni Gallia pacata.' VII. 65. 'Ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat.'

9 *Helvetiorum finibus Geneva*] In Ms. Norvic. et antiquissimis editt. legitur *Genua*, quam lectionem in Cæsare invenit Julius Celsus, qui sic scribit. 'Ad ripam quorun' (Allobrogum) 'nt idem Jul. Cæsar, extremum proximumque Helvetiis angulum Genua olim oppidum tenebat, nunc Gebenna civitas,' &c. De Vit. Cæs. I. 18. ed. Lond. *Davis.* MSS. omnes tum aliorum, tum mei inepte *Genua* hic et infra. In Egmondano pro var. lect. *Gebenna*, sed vide Rhellicanum.

12 *In Populum Romanum*] Notat Sambucus, non abs re in V. C. esse *in populo Romano*: quomodo exaratur etiam in Egmondano. In Vossiano tert. scribitur *in po. Ro.* In aliis

multis in p. R. ut nescias, sextum, an quartum casum illi adhibuerint. Multis hunc Ablativum probat Celeb. Burmann. ad Quinctil. Declam. xv. 6. ‘In te solo veneſifica.’ Cicero Catil. iv. 6. ‘In hominibus vehementissimi.’ Sallust. Catil. c. 52. ‘Misceritores in furibus’ et ibi Cort. Quis nescit illa Virgilii Aen. ii. ‘Talis in hoste fuit Priamo?’ Propert. ii. 3. 10. ‘Gaudeat, in puerō si quis amicus erit.’ Ovid. Ep. Her. Cyd. xxi. 10. ‘Talis in Hippolyto vix fuit illa suo.’ Adi denique Brouckhus. ad Tibul. iii. 6. 19. ‘Torvus Liber in illis.’ Plura dicemus ad ii. 32. ‘Quod in Nerviis fecisset: vulgo ibi Nervios.’ Addit. Var. Lect. v. 41. ‘hoc esse in Ciceronem animo.’ vii. 77. ‘Quid in hominum millibus interfectis animi propinquis nostris fore existimatis.’ viii. 46. ut e MSS. nonnullis legendum, ‘qualisque animo in Rep. fuisse.’ Tamen B. Civ. i. 6. ‘alieno in Cæsarem animo esse.’

16 L. Pisone] Recte. Græcus interpres, quia superius Marci Pisonis mentio facta, Lucium cum Marco confudit, et hic quoque Mārkov transluit, inepte. *Vossius.*

vii. 4 *Ad Genavam perrenit*] Servius ad Æneid. i. ‘Ars quidem hoc exigit ut nominibus provinciarum præpositionem addamus, civitatum nunquam. Tamen plerumque hoc perverso ordine legitur, ut est hic, Italiam venit, pro ad Italianum.’ Tullius in Verrinis: ‘Ea die Verres ad Messanam venit.’ ‘pro, Messanam.’ Sic saepè alibi Cæsar, ut vii. 58. ‘ad Lutetiam iter facere cœpit’ et, ‘jam Cæsar a Georgovia discessisse andiebatur’ et civil. i. 24. ‘ad Ilerdam reverti.’ *Idem.* Vide ad iii. 20. in locis tamen, quæ hic adfert Vossius, non ingressus in urbem, sed accessus ad urbem significatur. V. et B. Civ. iii. 14. et 41. B. Alex. c. 36. B. Afric. c. 33.

Quam maximum militum n. imperat] Lege. ‘quam maximum potest militum numerum imperat:’ sic enim dant Norvic. Gottorp. Voss. Egmond. nec aliter legit Græcus. Davis. cur. sec. Contra Hotomann. verbum *potest* ejicit auctoritate codicis antiqui et Ed. Rom. cui accedunt Mediol. et Veneta: nam veteres Edd. pleræque, etiam R. Stephani, *potest* quoque agnoscent. Suspectum tamen est Brantio, cum modo præcesserit, ‘quam maximis potest itineribus’ ubi etiam poterat abesse, uti apud Hirt. viii. 50. Verum quoque invenitur in antiquissimo Bongarsiano, aliisque meorum, quatuor præter adductos a Davisio. In Leidensi primo, optimæ et antiquæ notæ libro, inter versus ab vetusta manu adscriptum est. Utrumque autem bene Latinum esse, cuivis constat. iii. 9. ‘quam plurimas posunt, cogunt,’ et v. 1. 39. Eadem repetere verba, Cæsari frequentissimum est. Vid. ad c. 3. 43. 44. et sæpissime. Ut vulgo, sic fere vii. 8. ‘ut quam latissime possint vagentur, et quam maximum hostibus terrorem inferant.’

12 *Rogare*] MSS. Reg. *rogarentque.* Ut cohæreat cum præcedente *dicrent.* Quod perinde est. Clark. A manu prima Bongars. pr. *rogarent.* Alii duo *rogarentque* cum Editis quibusdam. Sed receptam lectionem bene pronunciavit Hotomannus *conciuorem* esse: dicerent legati, Helvetios rogare. Sæpe talem infinitivum fuisse corruptum, aliquoties infra occurrit, ut c. 14. ‘Non fuisse:’ ibid. ‘memoriam deponere posse.’ c. 17. ‘perferre satius esse.’ c. 30. ‘legati convenerunt: intelligere sese.’ c. 31. 42. Et passim apud alios. Consule J. F. Gronov. Observ. ii. 14. et Comment. eorum auctorum, quos illic emendat: nec non Cl. Drak. ad Liv. i. 50. Addit. Curt. iii. 3. §. 3. ut quidem in MSS. legitur, nam vulgo

ibi pari modo peccatur.

15 *Sub jugum*] Vett Codd. habent *sub iugō*, quod reperitur apud alios etiam scriptores. Livius III. 28. ‘sub hoc iugō dictator Æquos misit.’ Ita Ursin. Vide Festum in vocibus ‘*jugum*’ et ‘*sub jugum mitti*’ Davis. In nullo meorum, *jugo* inveni, præter in Voss. pr. a manu secunda, fors corruptum ex antiquo *jugom*. Variant item MSS. in aliis. Vide Cortium ad B. Jug. c. 38. 9. Duker. ad Flor. I. 11. et Drakenb. ad Liv. I. 26. III. 28. Apulei de Philos. p. 265. Ed. Colv. *ratione sub iugō missa*. Sic Edd. Vett. sed MSS. Elmenhi. et meus *jugum*. De re ipsa et Cassii cæde adi omnino Pighium ad A. DCXLVI. et infra ad c. 12.

20 *Diem se ad deliberandum*] Cave credas diem *naturalem* aut *artificialem*, ut loquuntur astronomi, hic intelligi: spatiū enim indefinitum significatur. Sic infra c. 40. ‘Quod in longiorem diem collaturus erat.’ Virgiliius Æneid. XI. 425. ‘Multā dies variique labor mutabilis ævi Rettulit in melius.’ Ubi Servius, ‘Dies autem’ inquit, ‘tempus.’ Davis.

VIII. 2 *A lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit*] Rhenani emendatio, et proba; sed κακοφῶς alii dissimulaverunt. Hotomannus etiam obniti andet, aitque nequaquam solitum Cæsari ita loqui, ‘quem flumen Rhodanum influit.’ Quod falsum. Etenim I. III. de Bello Gall. dixit: ‘In flumine Ligeri, quod influit Oceanum.’ Vossius. Editiones veteres habent *Qui in flumen Rhodanum influit*. Sed hoc rerum nature est contrarium. Probanda igitur videtur B. Rhenani emendatio: non enim est verosimile Cæsarem ipsum memoria lapsum esse. Davis. MSS. et Edd. Vett. *qui in fl.* quod recte emendarunt recentiores. Nisi forte non id velit Cæsar, utram in partem fluat aqua, sed situm solummodo locum desribens, e *Lacu Lemano*

in flumen Rhodanum dicat exitum esse. Clark. Nimis temere Vossius arripuit aliorum conjecturam, a nullo codice adjutam, cum tamen diversissimum ab antiqua lectione sensum efficiat. Si enim legas, *lacu, qui in flumen influit*, tum intelligitur necessario inferior lacus pars: at si scribas *quem flumen influit*, tum capi non potest nisi de superiore. Jam vero ex ipsis Vossii sententia, quem, incertus licet, amplector tamen adhuc dum, infra Genevam murum perducere cœpit. Non merebat idecirco adeo exagitari Hotomannus, quod obnisus sit Glareani conjecturæ. Nec obstat locutio *lacus influit in Rhodanum*: sic enim (quod observavit jam Casaub. ad Strab. I. IV. p. 317. Ed. Par. λίμνη ἐξεισάει τὸν Ἰοαπόρ) VII. 57. ‘pàludem, quæ influeret in Sequanam,’ et de geminata præp. adi ad III. 9. Contra, major nascitur difficultas e novata lectione, quod in nominativo dicatur *flumen Rhodanum*; cum perpetuo a Cæsare efferatur *Rhodanus*, ut idem Hotomannus advertit. Scio ab Horatio ita dictum esse ‘flumen Metaurum,’ flumen Rhenum’ Od. IV. 4. 38. et Art. Poët. 18. Sed talia a Cæsare fuisse captata, non ego credo. Rectius tum fuisse *Rhodani*, ut diserte exaratur in Vossiano tertio. Adi etiam ad III. 9. Sed, ut supra monere incepi, miror, eam conjecturam Glareani a Vossio esse receptam, cum plane adversetur ipsis opinioni, vetusque et sana lectio (nisi potius legamus cum Hotom. et Dav. *qua*; cum in Leid. pr. sit tantum *qui sine τῷ in*) illam stabilitat, ut ab inferiore scilicet lacus parte, institutus fuerit murus, et ideo pons Genevae etiam interscissus. Hoc enim non utile: sed noxiū fuisse, si a superiore parte murus esset ductus. Forsan *qui in Leid. pr. est pro qua parte*, ut conjectit Cl. Wasse. B. G. IV. 1. ‘flumen Rhenum transierunt, non

longe a mari, quo Rhenus influit.'
Mss. nonnulli *cui*. Hoc exemplo
videmus, quam fluxæ et caducæ sint
conjecturæ sine ulla codicium ope,
et temere nunquam in textum esse
recipiendas. Porro de muri situ ni-
hil certius ego dicere habeo: solum
addo a Cl. Butino, Medico Gene-
vensi, quoque investigatum esse in
Diss. in Sponii Genevam, eumque
assentiri Vossio; nisi quod longitu-
dinem xix. m. p. retineat. Et sane
Græcus interpres habet quoque 152.
stadia. Verum Cluverii, Vossii, et
Davisii, quibus etiam Celsus conspi-
rat, conjectura egregie confirmatur
ab optimo Leidensi primo, qui non
agnoscit τὸ decem. Voss. pr. et sec.
decem et novem. De muro pro mace-
ria sine cémento, sive muro terreo,
vide hic Hotomannum.

3 Ad montem Juram, &c.] Nequeo
satis mirari negligentiam criticorum
ad hunc locum, qui omnes eum, velut
intellectu planum ac facilem trans-
misere, cum longe aliter res se
habeat, atque vulgo persuasum est;
cujus si opinionem sequareis, abur-
dissima sententia erit. Glareanus
subodoratus difficultatis aliquid, ex-
pedire se nequaquam posse dixit.
Sed perpendamus. Ait Cæsar Hel-
vetiis itinera fuisse, unum per an-
gustias, Rhodanum et Juram inter,
alterum per vada Rhodani. Cæsar a
Lemanno lacu (quod tantundem juxta
communem opinionem est, ac si
Rhodanum dicas) ad Juram mon-
tem murum perduxit. Ergo neces-
sario jam clausæ, de quibus dixit,
angustiæ. Nam murus hic ante an-
gustias ductus. Restat alterum iter
per vada Rhodani. Hic tentavere
transitum Helvetii; sed, ut postea
ait Cæsar, munitione prohibiti per-
ficere nequiverunt. Unde illi hac
spe dejecti, per angustias ivere. Si
obstructæ erant angustiæ muro, quo-
modo illi, qui eo prohibiti dissesse-
runt, nihilominus penetravere? Rur-

sum, si Rhodanum propter munitio-
nes transire non potuerunt, quomodo
murus a Lemanno lacu ad Juram
pertinebat? Absurda sunt. Quare
ita hæc intelligenda. Jura mons,
qui Sequanorum fines ab Helvetiis
dividit, novem aut decem circiter
passuum millibus infra Genesam
Rhodano impendet. Hæ sunt illæ
angustiæ, de quibus Cæsar loquitur.
Dein flumine montes dividuntur, et
adversa in ripa (eam intelligo quæ
Allobrogum est) sive ut Romani lo-
quebantur, citeriore Rhodani ripa,
mons continuatur. Hunc montem
ego veteribus quoque Juram appell-
atum esse nullus ambigo. Igitur
Cæsar munitionem duxit a lacu Le-
manno ad montem Juram, non trans
fluvium, sed cis. Et murus is ductus
secundum ripas Rhodani. Incipie-
bat haud procul oppido Geneva, de-
sinebat ex adverso angustiarum, sive
ubi Jura mons, divisus amne iterum
in Allobrogum terra continuatur.
Et in Appiani quoque παρεκβολᾶς
περὶ πρεσβ. legimus ripam Rhodani
a Cæsare communitatam per stadia
150. Διετέχισεν ὅσα περὶ Ρόδανόν ἔσ-
τι ποταμὸν ἐσ ἑκατὸν καὶ πεντήκον-
τα σταδίους μάλιστα. En tabellam:
1 Murus vulgi falsus, et ante angus-
tias ductus. 2 Murus ex nostra opin-
ione a Lemano lacu secundum Rhodanum
institutus. 3 Juræ montis altera pars
cis Rhodanum. 4 Vada Rhodani. Hoc
modo si capias, sana cuncta videbis.
Primo enim quod Cæsar dicit de re-
sciso Genevæ ponte jam causam
habet, ne illac voluntate Allobrogum
transirent Helvetii. Alioqui si tan-
to spatio ante Genesam ductus mu-
rus, nihil opus eum confringere.
Dein duo jam diversa itinera habes,
per Rhodanum, et per angustias.
Helvetii illud per vada Rhodani mi-
nus periculosum judicabant, quia an-
gustiæ Jura imminet. Itaque trans-
itum tentavere, sed quia cis amnem
munitio erat, prohibiti sunt. Et hoc

loco crebra vada in flumine esse, totumque situm Juræ, et angustiarum, ita ut hic descriptum est, se habere, cognovi ex illustrissimo Barone Georgio Slupecy, cui ambigas generis fastigium, et continua plurium sacerdotiorum nobilitas, an virtus propria et eruditio plus decoris addant. Is, inquam, eum, quem dixi, situm esse, et mihi affirmavit, et præsens loca illa suis oculis aspergit. Igitur Helvetii cum amnem transire nequirent, per angustias ivere, quas nequaquam clausas fuisse supra ostendimus. Sed morari aliquem possit, quod in Cæsare scribatur per xix. millia passuum, cum hoc de quo loquimur spatium, trium vel circiter horarum sit. Corruptus numerus, quod et illi fatentur, qui perperam murum trans Rhodanum ponebant. Idque etiam fatetur Cluverius Germ. II. 15. communem lapsum in muri loco secutus. Igitur pro xix. scribe x. vel ix. Error hinc ortus, quod librarii ambigentes utrum x. vel ix. scriptum esset (credo enim vestigium aliquod fuisse literæ I.) quia non putarent audacter temere aliquid describendum, scripsere decem et in margine vel novem. Postea vox novem in textum irrepsit, et factum est decemnovem. Alioqui in Appiano ripa Rhodani per 150. stadia munita dicitur, id est, millia passuum 15. Nec movere aliquem debet, quod de ruderibus trans Lemannum inventis aiunt. Nihil illæ ad Cæsaris murum, qui e terra erat. Et solitos ita aggeres vocari vel Varro ostendat, de re rust. I. 14. ‘Aggeres qui faciunt sine fossa, eos quidam vocant muros, in agro Rheatino.’ Vide errorem Bedæ, qui diversa putat vallum et murum, apud Casaub. in Hist. Aug. p. 120. b. c. Vide et Salmas. in Spart. p. 139. e. f. 140. a. Spart. ‘Post murum aut vallum missum in Britannia’ malo expungere verba aut vallum: si genuina sunt, ipse

vides utrumque idem valere. At quis respondeat, cum hunc Juram eis Rhodanum intelligo, frustra addi, ‘qui Helvetios a Sequanis dividit.’ Equidem non adversabor, si quis ea ab librario irrepsisse dicat, et totum locum ita legat: ‘A lacu Lemanno, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram millia passuum novem, murum, in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit.’ Hic versus hujus loci sensus, et quidem planissimus, quo absque frustra bellum Helveticum intelligere coneris. Ad talia velim attendant, qui historicos sibi commentandos aut explicandos sumunt, potius quam de literis et argutis illis conjecturis cogitent. Non quia intercedendum criticæ putem, quippe non ignoro, eam prorsus necessariam esse plurimi locis, sed quod plerique, potioribus omissis, ex ineptiis gloriolam aucupantur. Cujusmodi inter alias Faernus, cetera vir egregius, in loco quodam Cæsaris, pro ac, atque emendabat: βαθαλ μηγος. Qualis et nuperrime vir doctus notis suis in Horatium cum legisset: ‘Jam satis terris nivis atque diræ Grandinis’ putabat nimis delicatas Horatii aures, quam ut tres ordine voces in is desinentes admitteretur. Itaque pro terris restituit terræ. Nugæ. Non dixisset, si Romanos non terris, ut nos hodie, sed terreis pronunciassæ cogitasset. Vossius. Absurda est, ut recte animadvertisit Vossius, sententia vulgata; ipsius tamen explicatio difficultatibus non caret. I. Montem situm in ripa Rhodani, quæ Allobrogum est, Juram fuisse vocatum statuit, cum tamen hoc ne unus quidem vett. tradiderit. II. Hæ voces, ‘Qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit,’ ejus dogmati plane contradicunt, cum, si ab illo stetisset Cæsar, dicere debuerit, ‘Qui Helvetiorum fines ab Allobrogibus dividit.’ Hoc ipsum Vossium non fugit, ideoque

ea verba censuit delenda. Sed iis, quibus nulli MSS. carent, spongiam inferre temerarium videtur. Quod autem habet de numeri mutatione, confirmatur a Julio Celso, qui 1. 21. Ed. Lond. de hoc muro ita loquitur: 'Decem millia passuum, altitudinis pedum sedecim fossam perducit.' Ubi *millium* male reponit Grævius, ut ex hoc ipso Cæsar's loco patet; præpositiones nimirum sæpe in verbis latent, ut dicemus ad c. 12. *Davis.* De hujus muri situ vide D. Vossium, Davisium, aliosque. Mihi quidem, attentius omnia perpendenti, corruptum hic aliquid videtur; murusque non a lacu Lemanio ad montem Juram, sed ex altera parte lacus, secundum Rhodanum ductus. Ut ex sequentibus patere videtur. Mox enim, cum flumen vi transire conarentur hostes, militum concursu et *operis munitione* prohibitos narrat Cæsar. *Clark.* Locus, quoquaque vertas, magnis difficultatibus implicatur. Si enim, quod plurimi statuunt, murus hic a septentrionali Rhodani ripa fuit positus; non erat, cur pontem Genevensem rescinderet Cæsar: hac enim ratione fiebat, ut ejus milites, qui murum tuebantur, quique Helvetios prohibebant, ne Rhodanum transirent, mutuum suis laborantibus auxilium ferre non possent. Præterea quandoquidem 'erant tantum itinera duo, quibus itineribus domo exire possent Helvetii, unum per Sequanos, inter montem Juram et flumen Rhodanum, alterum per Allobrogas,' ut ait noster supra c. vi. si murus Cæsarius a Rhodano ductus erat ad montem Juram, qui, quæso, relinquebatur libera per Sequanos eundi facultas? Hoc tamen affirmat Cæsar c. 9. Quod si a meridionali fluminis latere, murum hunc sive vallum cum D. Vossio constitutum censeas; obstabit, quod ab ea parte nulla sit Jurae montis memoria. Dein mons ab Australi Rho-

dani ripa locatus Jura nuncupetur; patet tamen enim fines Sequanorum ab Helvetiis dividere non posse. Nil hilominus, ut verum fatear, hunc muri situm fuisse snadet, quod 'Helvetii, navibus junctis, alii vadis Rhodani, si perrumpere possent, conati, *operis munitione* et militum concursu, et telis repellebantur:' non equidem video, qui me expediam. Interim, dum vel ex melioribus libris vel ex ingenio, locus persanetur, eum sic lego: 'A Lacu Lemanio, *qua* in flumen Rhodanum influit, ad montem Juram millia passuum decem murum,' &c. Codices habent 'qui in flumen Rhodanum influit,' eamque lectionem, Hotomanno præante, leviter muto. At quod *norem* deleo, id fit auctoritate Juli Celsi 1. 21. Si plura vis, adi dissertationem viri docti, quæ reperiatur in Memoriis Trivulxinis A. D. MDCCXIII. art. cv. Mirus autem est Graecus, qui repræsentat ἀπὸ τῆς εἰς τὸν ΦΗΝΟΝ ἐμβαλλούσης Δεμάνου λίμνης. Certe vel scripsit vel scribere debuit εἰς τὸν Ρωδανόν. *Davis.* cur. sec.

7 *Prohiberi possent*] Ita Scaliger et Recentiores. MSS. Reg. Eliens. et Vossii, et Editio vetus Romana *prohibere possit*. Quod cur mutatum fuerit, equidem nihil video. Est enim constructio concinnior, et cum iis, quæ præcesserant, aptior. *Clark.* Recete Clarkius antiquam scripturam reducere conatus est, quam inveni in olim editis et MSS. meis omnibus præter Palat. in quo *prohiberet*. *Pro possit* autem scripsi *possit* auctoritate Bong. pr. Petav. Cujac. Voss. pr. et sec. Leid. pr. aliorumque. Quamquam *posset* defendi queat c. 13. 'ut consequi posset, pontem faciendum curat.' Supra jam c. 3. 'persuadet ut occuparet et ut conaretur.' III. 8. 'sollicitant, ut mallent:' sed et ibi variatur. Adde ad v. 2. VII. 45. 'Imperat, ut vagarentur.' c. 85. 'Imperat, pugnaret:' sed aliter ibi co-

dices optimi. Alibi plura nos diceamus. At hic MSS. sequendi. Imo defendit Cortius, et imperitos esse, qui mutare ubique velint, pronunciat ad Sallust. Catil. c. 44. ‘Mittit, ut confirmarent societatem?’ atque ita MSS. et Edd. B. C. i. 18. ‘petit ut mitteretur.’ Vid. etiam c. 40. et B. Alex. c. 60.

9 *Revertcrunt*] Ms. Reg. revertuntur: paulo minus eleganter. Quamquam et eo modo constabit temporum ratio, cum res praeterita tanquam praesens narretur. Clark. Revertuntur etiam Scalig. et 2. Leidd. mihiique se satis probat, ut l. iv. 11. Vide etiam iv. 14. v. 11. vii. 4. 58. 82. et saepissime.

10 *Negat se more et exemplo populi Romani*] Firmus locns. Hotomannus negat, se illud *exemplo populi Romani* legisse, et ita proscribendum esse suspicabatur: ‘Negat se more et exemplo injussu populi Romani.’ Apud Tacit. Histor. i. habemus, ‘More divi Augusti, et exemplo militari.’ Putabat Ferretus et Lips. legendum, *exemplo divi Augusti, et more militari.* Sed ponitur et *mos pro exemplo*: unde Statius Thebaid. i. 238. ‘at nati (fascinus sine more) cadentes Calcavere oculos.’ Ubi facinus sine more, est inauditum scelus, et sine exemplo. Vossius. Hoc est, instituto vel modo. Velleius Paterculus ii. 28. ‘Primus ille, (Sulla) et utinam ultimus, exemplum proscriptionis invenit,’ id est, modum aut rationem. Sulpicius Severus Epist. i. p. 351. ‘Simili sanctum Domini blasphematum exemplo.’ Hinc patet lapsum esse Hotomannum, qui, invitis Codicibus, scribere voluit, *Negat se more et exemplo injussu P. R.* quod alteram lectionem sanam fuisse non judicavit. Davis. Sin illa satis non faciant, audi Tacitum Hist. i. 18. ‘adoptari a se Pisonem more Divi Augusti et exemplo militari pronunciat.’ Cicero in Verrem ii. 42. ‘is- tum quod fecisset aliorum exemplo

institutoque fecisse.’ Vide Plautum Bacchid. Act. iii. sc. 6. 11. et Lactantium de mort. Pers. c. xxxix. 4. Idem, cur. sec. Vide num hue pertineat Terentii locus in Hec. Act. i. sc. 2. 88. ‘Ad exemplum ambarum mores earum existumans’ ubi Cel. Bentleius legit *ad anussim.*

12 *Navibus junctis*] Libri sui margini adscripsit vir doctus, Gudium puto, posse et legi *navibus vinctis* propter scripturam ambiguum. Hoc ut verum sit, malim tamen *junctis* retinere: quod dicitur, ut *jungere rates, pontem &c.* Vide ad Frontin. i. 1. 6. Curt. vii. 8. 7. ‘Tanta alacritate militum rates junctae sunt.’ Statim c. 12. ‘ratibus ac lintribus junctis.’ vii. 58. ‘*Navibus* L celeriter conjunctis.’

13 *Ratibusque compluribus factis; alii, &c.*] Ita MSS. et veteres cusi. Recentiores autem hoc modo; ‘Ratibusque compluribus factis alii; alii, &c. Sententiam nimirum sine isto additamento mancam putabant; sed perperam. Curtius vii. 4. 11. ‘Obstat metus, aliis cupiditas,’ pro eo quod est, *aliis obstat metus, &c.* Livius iii. 37. ‘Et jam ne a tergo quidem abstinebatur: virgis caedi, alii securi subjici.’ Ubi vide Joan. Frid. Gronovium, qui ita locutos esse veteres pluribus exemplis demonstrat, et inter alia hoc Cæsaris loco. Davis. Exemplis ab eo cumulatis hæc addas licet. Cæsar B. G. vii. 79. ‘Non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur. Veniri ad se confestim existimantes ad arma clamant, nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt.’ Tacitus Hist. iii. 27. ‘Paulum inde moræ, dum e proximis agris, ligones, dolabras et alii falces scalasque convectant. Idem iv. 68. ‘Legiones victrices sexta et octava Peninis Cottianisque Alpibus, pars monte Graio traducuntur,’ Iterum Annal. i. 63. ‘Castra metari in loco placuit; ut opus, et alii proelium inciperent.’ Attamen si codices ulli

sint, qui dant ‘ut par opus alii prælium inciperent;’ omnino cum Acidalio legerim, ‘ut pars opus, alii prælium,’ &c. Sic ‘pars metu, quidam invidia’ legitur Annal. vi. 43. Videsis et Hist. iv. 77. *Idem*, cur. sec. Semel τὸ αἱ exhibit quoque nostri omnes aliorumque præter unum Leid. sec. qui utrumque delet. Plura exempla qui desiderat, adeat Clar. Drak. ibidem et Cortium ad Sallust. B. Cat. 6. et Jug. c. 83. Et ita scribendum docui B. G. III. 21. ‘Illi eruptione tentata, alias cuniculis actis.’ Ibid. c. 25. ‘Quum alii fossas complerent, alii’ &c. in optimo Codice prius *alii* non comparet. VII. 23. ‘Duabus portis eruptio fiebat. Alii faces &c. jaciebant, picem alii reliquasque res.’ A MSS. omnibus abest *alii*. B. Civ. III. 110. ‘Regno expellere alios, alios arcessere.’ In 4. MSS. *alios* semel non comparet. Vide etiam ad VIII. 5. ‘In tecta partim Gallorum, partim &c.’

14 *Si perrumpere possent*] Hoc est, *an perrumpere possent*. Eodem modo loquitur noster B. G. II. 9. Sic et Terentius in Heaut.act. I. sc. 1. ‘Visam, si domi est.’ Nec aliter Cicero Acad. Quæst. I. I. n. 2. ‘Hic pauca primo atque ea percunctantibus nobis, et si quid forte Roma novi.’ Ubi voculam *si* delendam putarunt Manutius et Lambinus, quod hunc ejus usum in mentem non revocarent; quem tamen revera habere multis docet Pet. Faber in locum. *Davis*. Dele hanc notam. *Idem*, cur. sec. B. Civ. I. 83. ‘Vadum tentare si transire possent.’ B. C. II. 34. III. 39. ‘Si adoriri posset’ item c. 75. 85.

IX. 4 *Eo deprecatore*] Hac in voce præpositio *ad augendum et cumulandum* interdum valet, ut docet Gellius Noct. Attic. vi. 16. Quam significationem hic obtinet, ut et apud Petronium in Satyr. c. 30. *Davis*.

Hoc inpetrarent] Delevi pronomen, motus consensu Codd. Bongars. pr.

et sec. Lovan. Andini, Vossianorum, Leidensi pr. et sex aliorum cum Ed. Incerta. c. 35. ‘Si non inpetraret;’ ubi itidem in Edd. nonnullis si *id n.* v. 36. ‘de sua ac militum salute inpetrare posse’ e MSS. vulgo *inpetrari*. VI. 2. ‘Quum a proximis inpetrare non possent.’

8 *Suo sibi beneficio*] In MSS. Vossii et Eliensis deest *sibi*. Ms. Reg. habet corrupte, *sub*. Edit. vetus Romana et recentiores retinent *sibi*. Annotatores id ita dictum intelligunt, quomodo dixit Terentius ‘suo sibi hunc jugulat gladio.’ Sed falluntur. Nam usitata Syntaxi cohaeret hic cum *obstrictas*. Clark. In nullo Ms. inveni τὸ *sibi*. Carent ea voce MSS. mei sexdecim et Ed. Inc. sed Lovan. Vossian. sec. et Palatina exhibit *sub*, quod forsitan notabit prætextum sive caussam, ut *sub-quibus* in Frontin I. 1. 8. ubi vide.

X. 1 *Cæsari nunciatur*] Sic e nostris soli duo recentiores Leidd. et Ed. Inc. Ceteri omnes cum plerisque Edd. Vett. *renunciatur*. Quod mutatum a Scaligero non oportuit. Solet Cæsar in aperta adnunciatione addere præpositionem. c. 39. ‘Non nulli etiam Cæsari renunciabant,’ ubi etiam turbant MSS. III. 25. ‘Equites circumitis hostium castris, Crasso renunciaverunt.’ IV. 32. ‘Cæsari renunciaverunt,’ et ibi plurimi *nunciaverunt*. B. C. I. 10. ‘Postulata Cæsaris renunciat.’ B. Civ. III. 67. ‘Speculatores Cæsari renunciant.’ Reducitur pro ducitur vel deducitur B. Civ. I. 24. Vide de talibus Cort. ad Sallust. Jug. c. 4. § 9.

13 *Graioceli, et Caturiges*] In vulgg. Garoceli. Nos autem Ms. Norvic. fidem sequimur, cum, ut recte Ciacconius, Alpes Graiae ibi sunt et Ocellum infra. Ceterum nemo animadvertis adversus hosce populos Cæsarem strategemate usum esse, quod refert Polyænus VIII. 23. §. 2. – Qui tamen fallitur, cum tradiderit, ὅτι Και-

σαρ ἀμαχλ τὰς Ἀλπεις ὑπερέβαλεν, ut ex hoc loco patet. Davis. Male Graecus etiam interpres Γαροκέλους habet. Gajoceli optime exhibent quoque Bongars. pr. Petav. Palat. Vossiani, aliqui multi. Quidam Gajoceli et Garjoceli.

14 *Itinere prohibere]* Ms. Reg. et Edit. Rom. *ab itinere*: quod Cæsarem sapit. Clark: *Ab addunt e nos tris Dukeri et Doryvillii Codd. recentior uterque, et Edd. Mediol. ac Venet. Errat vero Clarkius, putans id magis Juliano stylo convenire: præcedit 'jam itinere probibeant.' c. 1. 'suis finibus eos prohibit.' c. 15. 'hostem rapinis prohibere.' c. 49. et II. 9. ubi plura, 'commeatu,' item 'munitio ne, prohibere.' IV. 1. 'agricultura prohibebantur,' ubi etiam duo Codd. *ab ag.* c. 11. 'eosque pugna prohibe ret.' VII. 57. 'transitu prohibere' et sexcenties. Sed IV. 34. 'hostem a pugna prohiberent.' II. 28. 'ab injuria se prohibere' i. e. continere se, ne injuriam faciant ipsi. Alind est *ab injuria aliorum aliquem prohibere* i. e. ne injuria ab iis adficiatur: de quo vide ad VI. 23. vel 'ab oppidis vim prohibere,' c. seq.*

15 *Citerioris provinciae]* Citerior provincia, Romanis est Cisalpina; ulterior, Transalpina. Vide Aldi Marniti de Quæs. per Epist. II. 2. *Davis.*

18 *Segusianos]* MSS. plerique et Edd. vv. *Sebusianos*. R. Steph. *Secusi anos*: ut vocantur Plinio. Quare bene emendavit Hotomannus *Segusianos*, ut aliis et nostro appellantur B. G. VII. 64. 'Æduis, Segusianisque, qui sunt finitimi provinciæ.' Sic ibi scripti: ubi vid. quoque Ciaccon. *Segusianos* ergo recte hic servarunt Lovaniensis et Gottorp. Confer sum mum Casaubon. ad Strab. IV. 283. Ed. Amst. *Seguianos* Petav.

XI. 5 *De populo Romano meritos esse]* Ob perpetuam eorum erga Romanos fidem. Vide nos infra ad c. 43. *Davis.*

8 *Eodem tempore, quo Ædui, Ambarri quoque]* Ms. Reg. et Edit. Rom. 'Eodem tempore Ædui Ambarrique, nec' &c. Quod corruptum est, cum Ædui jam ante sint dicti. Legendum forte; *Eodem tempore Helvii Ambarrique*. MSS. Eliens. et Vossii, *Eodem t. Ædui Ambarri nec*. ut forte Ædui Ambarri sint populus Æduis proximus; quomodo alibi apud Cæsarem Eleutheri Cadurci, Eleutheri Suessiones, &c. Certe in omnibus deest illud quo. Ciacconius totum illud quo Ædui glossema esse conjicit. Et sane in Græci Interpr. Cod. videtur defuisse. Clark. Gruterus etiam Glos sam opinatur τὰ quo Ædui. *Helvii* conjecterat etiam Ciacconius, in quibusdam libris reperiri dicens *Helvetii*. Ædui retinent mei omnes, sed quo et quoque nullus agnoscit, neque Edd. primæ, aliæque. In Palat. Duker. et Edd. Mediol. Ven. *Eodem t. Ædui Ambarrique*. Non ausim ego expungere τὸ Ædui, sed cum Clarkio censeo jungenda esse Ædui Ambarri; quo designantur illi Ambarri, qui Æduorum vel pars vel affines sunt, et, ut addit Cæsar, eorum necessarii et consanguinei. Non recte vero Clarkius adfert in exemplum *Eleutheros*, &c. illi enim non sunt populi, sed notat *Cadurcos*, *Suessiones* et *C. liberos*, ut passim Plinius. Vide modo IV. 17. et seqq. sed ita 'Dalmatae Scordisci, Ligures Sallyes, Lusitani Callæci' &c. apud J. Obseq. ubi vide ad c. 75. 'Galli Scordisci' Just. XXXII. 3. 'Bituriges Vibisci' Plinio ibid, et similia sæpe. Oudend. Mili quidem cum Ciacconio videtur legendum, *Eodem tempore Ambarri, necessarii*, ceteris omnibus omissis, quia sic est in metaphrasi Græca. Hanc lectionem alias aliter explicare voluit, Ambarros quoque esse Æduos, Ambarros esse diversos ab Æduis, ambos eodem tempore legatos misisse: e quibus explicationibus varietates plures enatae sunt. Infra, c. 14, Ambarri ab

Æduis ita distinguuntur, ut non videantur esse pars civitatis Æduæ. Idem intelligitur e loco Livii (v. 34.), ubi deinceps enumerantur Bituriges, Arverni, Senones, Ædui, Ambarri, Carnutes: apertum enim est, Ambarros esse civitatem a ceteris diversam, ut Arverni, Carnutes, aliique, peculiares gentes Gallicæ fuerunt. *M.* Tò Ædu hic est nihil: expungo. De Ambarris vide Ind. Geograph. Oberlin.

13 Et demonstrant] Certiorum faciunt, narrant. Sic perpetuo apud nostrum. Similiter Cicero de Orat. i. 31. ‘Etiam illa cognoram et acceperam, antequam de re diceremus, initio conciliando eorum esse animos, qui audirent, deinde rem demonstrandam,’ id est, narrandum. In oratione enim, secundum artis regulas, proœmium excipit narratio. Davis.

15 In Santones] Bongarsiani prim. et sec. Vossianus pr. Leidens. prim. Scalig. et Egmondian. *Santonos*; quod antiquitate Codicium motus recepi. Dicuntur enim *Santoni et Santones*, ut c. 10. sic *Teutoni et Teutones*, &c. Consule notata a me ad Lucan. i. 422. ‘Gaudetque amoto Santonus hoste.’ Ipse auctor noster ita inflexit iii. 11. ‘etiam in vulgatis, ‘quas ex Pictonibus et Santonis convenire jusserrat.’ Ut frustra laboret Glareanus et alii, qui illic malunt *Santonibus*. Adde Vossium et nos ad ii. 4. ‘Teutonos Cimbrosque,’ uti et ad vii. 4. et 75. *Santonis* ex MSS. vulgo *Xantonibus*.

xii. 1 Flumen est Arar, quod, &c.] Singularis est lectio Codicis Duke-riani qui, ut ad Ararim referatur: sed sequitur τὸ id. Vide tamen VV. LL. et quæ notavimus in Addendis ad Frontin. ii. 3. 22. ‘Propter flumen Enipea, qui et alveo suo et alluvie regionem impedierat.’ Sic enim MSS. vulgo *quod*. Imo supra c. 2. bis dicit auctor ‘flumine Rheno’ et ‘flumine Rhodano, qui.’ Plerumque ta-

men subjungit *quod*. Eadem variatio in Livio i. 3. ‘fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant.’ In Ms. *quam*; quod tamen non probo.

2 Incredibili lenitate] Quidam legunt *levitate*, interpretanturque *celeritate*. Sed Plinius, ut eam interpretationem non recipiamus, facit. Ait enim iii. 4. ‘Rhodanus fluvius ex Alpibus sese rapiens per Lemannum lacum, segnemque deferens Ararim, nec minus se ipso torrentem Isaram, et Druentiam.’ Mela iii. 5. ‘Araxes labitur placidus ac lenis, neque in utram partem eat, quamvis intuearis, manifestus.’ Hæc Ciacconii nota ad Joan. Mich. Brutum respicit, quem etiam multis veterum locis confutavit Pet. Faber Semest. i. 20. Quibus adde Silium iii. 451. xv. 501. *Davis*. Eumenius etiam de Arare sic loquitur, ‘segnis ille et cunctabundus amnis nunquam fuisse tardior videbatur.’ Adi Paneg. vi. 18. 3. Hic autem fluvius ‘ita lene decurrit, ut vix possit intelligi decursus ejus,’ teste Vibio sequestri p. 6. *Idem*, cur. sec. *Levitatem* occurrit quidem in MSS. paucis et Ed. Incerta, *levisque* de aqua nonnunquam dicitur, ut docet etiam N. Heins. ad Ovid. Art. Am. in fine. Nihilo minus hic perperam. Arar enim placidissime fluit, quo etiam nomine Brutum refellerunt Hotom. et Brantius. Cui rei proprie convenit τὸ lene. Justin. XLIV. 3. ‘Cursus amnium non torrentes rapidique, ut noceant, sed *lenes*.’ Curtius v. 3. ‘præceps inter saxa devolvitur. Accipiunt deinde eum campi, quos clementiore alveo præterit. Æc stadia sunt mollieris soli, per quod *leni* tractu aquarum Persico mari se insinuat.’ Liv. i. 4. ‘le-nibus stagnis,’ et alii, præsertim poëtæ, Ovidius, Lucanus, Seneca, ceterique. Adi etiam J. F. Gronov. ad Tragie. Herc. Æt. 651.

5 Tres jam copiarum partes, &c.] Id est, Helvetios traduxisse tres copia-

runt partes trans id flumen. Nimirum veteres interdum præpositionem non addebant, si jam esset in verbo composito. Sic infra c. 30. ‘Ne major multitudine Rhenum transducatur,’ pro eo quod est, trans Rhenum. Item II. 5. ‘Flumen Axonam exercitum transducere maturavit.’ Ejusdem libri c. 10. ‘Sagittarios pontem transducit.’ Et saepe alibi. Similiter Minucius Felix Octavio p. 14. ‘Mare licet influerit liquor,’ hoc est, in mare. Et paulo post, ‘Montes irruunt,’ ubi haec præpositionis Ellipsis non animadversa, Editor Romanus male emendat, diruunt. Davis.

6 Quartam vero partem] Ita Scaliger, et recentiores. Videtur et Græc. Interpr. sic legisse. At MSS. Reg. Eliens. et Vossii, et Edit. vetus Romana quartam fere partem. Clark. Ex meis cum vero habeant Lovan. Scalig. Leid. pr. Andin. Gottorp. Voss. tert. et Ed. Incerta, Vasc. Steph. nihil rursus mutem, quamvis ceteri cum Ed. Mediol. fere. Nec male.

8 Cum legionibus tribus e castris profectus] Non Cæsarem ipsum, sed Labienum profectum tradunt Plutarchus et Appianus. Quod verum esse nihil dubito. Miratur Hotomannus: quasi vero non recte sibi tribuat imperator, quæ per legatos gerit. Sic Suetonius in Julio c. 58. ait illum per se portus Britannicos explorasse: quod a Voluseno factum, nullum est dubium. Unde Comment. VI. 29. ‘Ipse, cùm maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus,’ &c. frustra expunxit, et Faernus, et Scaliger vocem profectus. Quod euim ipsum profectum negant, id eodem modo quo hic accipendum est. Vide locum. Vossius. Non dubium est, quin hæc observatio, conciliandis auctoribus, interdum sit adhibenda. Vide doctissimi viri Joan. Clerici Diss. II. Harmon. Evangel. subnexam Can. XVI. sed loco

Delph. et Var. Clas.

Suetonii allato non convenit, ut diceamus ad IV. 21. Davis. Cæsari ad stipulatur Dio XXXVIII. 80.

10 Magnam partem eorum concidit] Triginta millia cecidisse ex Polyæno discimus, qui VIII. 579. etiam addit factum hoc in transitu Rhodani, sed confudit illum cum Arare. Ne vero quis putet lapsum librarii esse, addit τραχὺν ποταμὸν. Vossius. Dio a nostro diversus abieus, tradit eos ‘in ipso fluminis transitu,’ ἐν αὐτῷ τῷ πόρῳ, fuisse accisos. Vide XXXVIII. 80. Davis. ‘Eos magnam partem concidit.’ Sic Ms. Reg. Quomodo et Gifanius olim ex V. C. legit. Al. ‘magnam eorum partem concidit.’ Quod, alia constructione, eodem reddit. Clark. Clarkii editionem hoc in loco fere scensus essem. Eorum rejici placuit olim etiam Grutero et Brantio, nec conspicitur in Oxon. nec Leid. sec. In primo est eorum partem, quod itidem argumento esse possit inter versus adtextum fuisse. Magnam partem foret pro magna ex parte. I. IV. init. ‘Maximam partem lacte vivunt.’ V. 35. ‘Eam partem nudari necesse erat’ quibus locis vide Commentat. sed et aliter solet Cæsar. II. 10. ‘Hostes impeditos aggressi, magnum eorum numerum occiderunt.’ C. 11. ‘Hi novissimos adorti, magnam multitudinem eorum fug. conciderunt.’ C. 23. ‘Insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam interfec.’ adde III. 19. B. Civ. II. 38. 44.

12 Nam omnis civitas Helvetia] Simili modo Sallustius, citante Nonio, dixit, ‘Duæ Galliae mulieres conventum vitantes.’ Apud eundem in Catilinario, in Cæsaris oratione, ubi vulgo legitur, ‘Bello Macedonio,’ Ms. noster perantiquus, et maximæ apud me auctoritatis, habet: ‘Bello Macedonio.’ Eodem modo infra I. VII. ubi in vulgatis est, ‘Gergoviam, Bojorum oppidum, quos ibi Helveticò prælio victos Cæsar collocaverat.’

Casar

3 M

V. C. habet, *Helvetio. Vossius.* Vide ad eum locum c. 9.

13 *In quatuor pagos]* Unde Glossarium Latino-Graecum; *Pagus, τοπαρχία, χώρα, νομός.* Male hic edit. Rom. Ven. Beroald. ex Glossemate habent *partes.* Pagorum Helveticorum nomina, eorumque situm exhibent Ph. Cluverias Germ. II. 4. et Chr. Cellarius Geogr. Ant. II. 3. pag. 175. et seqq. edit. Cantab. *Davis.*

14 *L. Cassium consulēm]* Vide Glan-dorpī notam ad c. 7. et auctoribus ibi laudatis adde Appianum in Celtis p. 755. Tacitus autem Germ. c. 37. Germanos hujuscecladis auctores facit. Nec tamen pugnant inter se Tacitus et Cæsar, ut Freinsheimus perperam est arbitratus ad Flor. III. 3. Constat enim Gallos sub Germanorum nomine contineri. Seneca Cons. ad Helviam c. 6. ‘Pyrenæus Germanorum transitus non inhibuit,’ id est, Gallorum seu Celtarum, a quibus et Iberis Celtiberi nomen habent. Vide Diodorum Siculum Bibl. v. 304, ed. Rhodom. et Lipsium in Plinii Paneg. c. 14. *Idem.*

18 *Ea princeps]* Id est, prima. Noster infra c. 41. ‘Princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit.’ Lucret. I. 95. de Iphigenia: ‘Qnod patrio princeps donarat nomine regem.’ Erat nempe primogenita. Vide Euripidem Iphig. in Aulid. v. 1220. *Idem.* Adele Brant.

20 *Ejus socii L. Pisonis]* Calpurniam nimirum L. Pisonis filiam duxerat uxorem. Adi Suetonium in Jul. c. 21. *Idem.*

xiii. 2 *Possit—curat—transducunt]* Ms. Reg. curavit. Edit. Rom. curavit,—transduxit. Sed constat uteunque Temporum ratio, quoniam res præterita ut praesens narratur. Clark. Curavit etiam Petav. Leid. sec. Carrar. Duk. et Edd. Med. Ven. quæ et traduxit cum Carrar. si quid mutandum, malim possit, sed nequaquam opus est. Vide ad c. 8. ‘Communit,

quo prohibere posset.’

4 *Cum id, quod ipsi—illum uno die fecisse intelligerent]* Ms. Reg. illud uno die fecisse CÆSAREM intelligerent. Quæ si vera sit lectio, jam in priori parte pro *quum id quod* legendum erit *cum quod*, &c. Clark. Lectio ista e Glossa nata vocis *illum*: unde pro ea in quibusdam Edd. Cæsarem legitur.

5 *Ut flumen transirent]* Dubitat vir doctissimus P. Ciacconius, an hæc sint Cæsaris verba; sed immerito. Ea videlicet noster, utpote στρατηγὸς studiosissimus, adjicit. Sic supra c. 5. ‘Helvetii id quod constituerant facere conantur, Ut e. finibus suis exeant.’ c. 31. ‘Omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerunt, Ut domo emigrent.’ Similiter Cicero Acad. Quæst. IV. 4. ‘Etsi heri, inquit, id quod quærebatur, pæne explicatum est, Ut tota fere quæstio tractata videatur.’ Ultima verba itidem Jan. Gruterus perperam suspecta habuit. *Davis.*

7 *Princeps fuit]* Primum locum tenebat, præcipiuus fuit ac primarius vir. Sic apud Phædrum Fab. v. 1. *Principes* sunt Athenarum primores. Ut apud nostrum IV. 11. ‘Ubiorum Principes,’ et v. 4. ‘Trevirorum principes,’ sunt qui inter suos eminebant. Denique, ne plura afferamus, vox hæc ad significandos Augustos ac Cæsares eorumve propinquos tandem est detorta, cum ipsi rerum potirentur, ut a Th. Gorallo pulchre est observatum ad Pedonis Albino-vani Elec. I. 285. Unde liquet eam, cuius exempla dedimus, significationem altera longe esse antiquiore. *Idem.*

8 *Agit]* Sic Ms. Reg. et Edit. Romana, ut cohæreat cum eo, quod supra, mittunt. Al. egit. Clark. Accedunt in *τὸ agit* Lovan. et Dor-villian. cum Ms. Brantii et Edd. Mediol. ac Veneta. Ceterum in multis Miss. etiam vetustissimis, et Ed. In-

certa in textum interseruntur hæc, 'legati ab Helvetiis ad Cæsarem missi pacem petitum cum denunciatione terroris,' quod documentum sit, quot et qualia non raro e marginali glossa in ipsos irrepanit auctores.

10 *Ubi Cæsar—esse voluisse*] Ita Scaliger et Recentiores. MSS. et Edd. Vett. *ubi eos Cæsar, &c.* Quod mutatum cur oportuerit, equidem nihil video. Clark. Fide Carrariensis Codicis et Metaphrastæ videtur Scaliger τὸ eos invexisse, cui assentium præter Oxoniensem pauci e nostris recentiores, et iam Edd. Vasc. Straðaeque.

12 *Veteris incommodi*] Quod, devicto Cassio, acceperant. Vide c. 7. et 12. *Davis.*

13 *Quod improviso unum pagum adortus esset*] Μέλωσις. Nolebat Divico dicere fugasset, quia hoc derogabat gloria Helvetiorum: quod non animadvertis Ciacconius et Ursinus frustra mutabant, 'ille adortus cum fugasset; hic adortus vicisset. Vossius.'

15 *Magnopere*] Eleganter Dukeri Ms. divisim *magno opere*. Quod amplexor. Adi præter alios Grævium ad Sueton. Cæs. c. 1. Sic MSS. c. 38. 'magno opere præcavendum.' II. 5. 'magno opere cohortatus docet, quanto opere Reip. communisque salutis interstit.' Sic MSS. IV. 26. 'magno opere perturbabantur.' Ms. unus VII. 52. 'Quanto opere admiraretur, tanto opere reprehendere,' et VIII. 49. 'res magno opere gestas' in MSS. Idem restituendum Apuleio Met. II. 32. 'quadam die de me magno opere contendit.' Sic enim MSS. non *meum magnopere*. Valer. Maximo I. 8. §. Ext. 7. 'Duo juvenes ad januam venisse magnopere rogantes.' Ms. Harlem. optimæ note *magno opere r.* Plura vide apud Cort. et alios ad Plini Epist. I. 7. x. 95, Cl. Drakenb. ad Livium I. 17. III. 18. et multis locis.

17 *Ut magis virtute quam dolo contenderent aut insidiis niterentur*] Indigna Cæsare scèbrites, quam a nomine sublatam miror. *Lego ut magis virtute quam dolo aut insidiis niterentur:* nam contulerent a nugivendulis Glos-satoribus est adjectum. Cæsar B. G. IV. 13. 'qui per dolum atque insidias petita pœe ultro bellum intulissent.' Vide sis et Hirtium bell. Afrie. c. 73. Pari modo se gerebant Persæ. Lege B. Brissonium de regno Pers. III. 88. Quin et Athenienses ἐπίστενον οὐ ταῖς παρασκευαῖς τὸ πλέον καὶ ἀπάραις ἢ τῷ ἄφ' αὐτῶν ἐσ τὰ ἔργα ἐνψύχω, ut ait Pericles apud Thueydidem II. 123. Graecus interpres vim phraseos Cæsareanæ non intellexit. *Daris.* cur. sec. Nihil mutant scripti. Obstat tamen τὸ contulerent. Quod deleatum etiam voluit Gruterus, nec refragor. Ciacconius, non tamen damnans, vulgatam lectionem conjectit, contendere: ut I. IV. 'neque vi contendere, neque clam transire possent.' 'Gratia contendere' VIII. 50. 'prælio contendere' passim.

20 *Memorium proderet*] Nugari, qui depravatum hunc locum credunt, meridiana luce clariss et jam aliis demonstratum est. Sic sane Gellius I. 19. 'In antiquis Annalibus memoria super libris Sibyllinis hæc prodita est.' Vossius. Vide etiam Ciaccon. et Hotoman. sic et Nepos in Hannib. c. 8. 'de Magonis interitor duplex memoria prodita est:' ubi nonnulli etiam expungunt τὸ prodita.

XIV. I *Eo sibi teneret*] Cognita nimirum eorum astutia, sibi melius poterat cavere, et, data occasione, veterem ignominiam uelisci. *Davis.*

2 *Leguti Helvetii*] Ex marginali dilucidatione in textum irrepisse videntur; nam loquitur Cæsar ad legatos. Bene hoc censem itaque Ciaccon. et Gruterus.

4 *Accidissent*] Ita emendat Ciacconius ex veteri Codice et ex impresso Rob. Stephani. Cæteri MSS.

et Edit. habent; *accidisset*. Quæ lectio ferri quoque potest. Clark. *Accidisset* reposui ex Bongarsiano primo, Petaviano, et Egmondano. Sic edidere quoque Vascosanus, Strada, &c.

5 *Non fuisse*] Editio nupera Amstelod. habet; *fuisse*, inepte. Clark.

8 *Veteris contumeliae*] Romanis scilicet bello Cassiano subjugum missis, quod maximæ ignominiae loco ducebatur. Hinc Papirius apud Livium ix. 15. inquit, ‘Militem se cum singulis vestimentis sub iugum missorum, ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam. Sic ubi Romæ compertum est, Aulum Albini consulis fratrem cum exercitu sub iugo missum esse, ‘metus atque mœror civitatem invasere; pars dolere pro gloria imperii; pars, insolita rerum bellicarum, timere libertati; Aulo omnes infesti—quod armatus, de decoro potius, quam manu, salutem quæsiverit.’ Verba sunt Sallustii Jurguth. c. 39. Davis.

11 *Memoriam deponere posse*] Sic MSS. Brantii et Vossii. Editi habent *posset*.—Sed longe venustius est, et cum præcedentibus aptius cohæret, *posse*. Porro, valde laetus hoc in loco est Brantius, qui longe rectius ac venustius, auferendi casu, *MEMORIA deponere posset*, scribendum existimat. Oblitus erat nimisrum, quæ in eodem commate præcesserant; cum Cæsarem hoc modo sine ulla syntaxi loquentem fingit: ‘Num etiam recentium injuriarum, memoria deponere posset.’ Clark. Frustra est vir eruditus (Brantius). Vide nos ad B. C. II. 28. ‘Nec primi sacramenti, quod apud Domitium atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent.’ Davis. cur. sec. Male MSS. plerique et Edd. Vett. *Memoria*: ex compendio scripturæ hoc natum. *Memoriam* bene servant Bongarsiani, et a manu prima Dukerianus: quod Angli optime defendunt, et Cl. Bos Animadvers. ad Jul. Cæs.

c. 2. sic ‘Veterum beneficiorum memoriam expellere’ B. Civ. I. 34. contra VII. 62. ‘Virtutis memoriam retinere.’ Passim ita *deponere desiderium, metum, simultatem*, aliasque animi affectiones dicimus. Dein eleganter τὸ posse restituit quoque Clarkius, confirmatum MSS. meis xv. et Edd. Rom. Inc. Mediol. Ven. Vide ad c. 7.

14 *Consuessa enim Deos immortales*] Eleganter sane Herodianus in Commodo: Τοιούτῳ μὲν δὴ τέλει Κλέανδρός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἔχρησαντο, φιλοτιμοσαμένης (ὡς ἦν τις εἴποι) τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν ἐνὶ δεῖξαι, ὅτι ἐκ τῆς ἑσχάτης εὐτελεῖς εἰς τὸ μέγιστον ὕψος ἄραι, καὶ πάλιν τὸν ἀρθέντα βίφαι διληγη καὶ ἀνέλπιστος δύναται τύχης ῥωπή. Diodorus Siculus quoque Biblioth. I. xx. ‘Αλλ’ οὐμαι τὸ δαιμόνιον ὡσπερ ἐπιτηδεῖ τοῖς ὑπερφάνως διαλογιζομένοις τὸ τέλος τῶν κατελπισθέντων εἰς τοὺνάντιον μετατίθησιν. Vossius.

16 *Interdum res*] Non necesse est, ut cum Casp. Barthio in Claudiani I. 1. contra Ruffin. v. 22. legamus *interim*, vel *intereadum*: preterquam enim quod hujus particularis vulgaris significatio hic conveniat, aliquando etiam eandem vim habet ac *interim*. Vide Justinum XI. 9. 2. Davis.

18 *Ea, quæ polliceantur, facturos*] Nempe in eam partem ituros, atque ibi futuros, ubi Cæsar constituisset. Vide c. 13. *Idem*.

xv. 5 *Cupidius novissimum agmen insecuri*] Id est, inconsultius et festinans, quam par erat, pugnæ cupiditate inducti. Ratio metaphoræ est, quia res, quibus potiri vehementer appetimus, summa cum celeritate persequimur. Eadem loquendi formula utitur noster cum alibi, tum v. 15. Sic in Orat. C. Gracchi in Popiliū, ‘Quæ vos *cupide* per hosce annos appetistis atque voluistis, ea si temere repudiaritis, abesse non potest, quin aut olim *cupide* appetisse, aut nunc *temere* repudiasse dicamini.’

Nimirum verba *Italicis* characteribus signata, ad priorem sententiae partem quod attinet, usitato significatu adhibentur; in posteriore autem denotant id, quod inconsulte ac sine causa fit, ut apud Plautum Aulul. Act. iv. sc. iii. 1. ‘Non temere est, quod corvos cantat mihi nunc ab lava manu.’ Hoe cum non animadverteret T. Cestrius apud Gellium Noct. Attic. xi. 13. oratorem hunc male explicat, cumque, velut absurde loquentem, perperam reprehendit. *Davis.*

6 *Alieno loco*] In re militari *aliena loca* sunt iniqua, quæ autem commoda, *sua* dicuntur. Sallustius Jugurth. c. 54. ‘Qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere.’ Idem c. LXI. ‘Neque Jugurtham nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere,’ hoc est, loco sibi opportuno. Adeantur etiam Joan. Frid. Gronovii Observ. IV. 17. *Idem.*

8 *Sublati Helvetii*] Elati. Sic v. 37. ‘Hac Victoria sublati Ambiorix.’ Vide et B. C. II. 37. *Idem.*

10 *Ex novissimo agmine*] Ita fere Editi. MSS. autem Reg. Eliens. et Vossii habent *ET novissimo*. Quomodo et Græcus Interpr. videtur legisse. Edit. Romana *ETIAM novissimo*: sed præstat vulgata lectio. Clark. Verum et exhibent cum Ed. Incerta MSS. nostri omnes præter Bongars. tertium recentissimum Codicem. In Dukeriano et Ed. Mediol. ac Ven. est *etiam*, quæ est voculæ *et* explicatio. Non tantum subsistebant, sed etiam subinde novissimo agmine lacescebant Romanos. Quare non video, cur præstet vulgata lectio contra MSS. Codd. Sed res parvi sane est momenti. Vox *pælio*, quæ hic additur, magis me offendit, et mollem Julianæ orationis cursum duriusculæ inhibet: quare cum Gruterio, si vel unus Codex idoneus addiceret, delere malim, aut saltem inverttere verborum ordinem *nostros pælio*.

12 *Rapinis, pabulationibus, popula-*

tionibusque] Expungo vocem *pabulationibus*. Quam recte in prioribus editionibus omissam sine causa magnus Scaliger suæ editioni inseruit. Quamvis enim ita in codd. nonnullis legatur, otiosa est vox. Dixit enim Cæsar Helvetios cibaria secum vexisse. Itaque non opus pabulationibus. Confirmat opinionem Celsi exscriptor incertus: ait enim, ‘contentus in præsens metu illos a prædationibus arcuisse.’ Ne Græcus quidem agnoscat: apud quem est, εἰ μόνον ἔσται τὴν τῶν ἑαύτων συμμάχων χάραν ἀδήπτων διαφυλάττειν. Nisi dicamus Helvetios pabula pro equis non habuisse: infra tamen prohibet Cæsar Lingones, ne frumentum subministraret Helvetiis. Sed hoc xx. diebus, fortasse, et eo amplius post hæc accidit. Et iterum aliquanto infra ait: Helvetios omnium necessariorum inopia pressos. *Vossius.* Hæc vox *pabulationibus* abest a Codd. Steph. Ven. aliquis nonnullis, quo factum, ut eam expungendam censuerit Dion. Vossius, quia supra c. 5. dixerat Cæsar, Helvetios cibaria secum vexisse. At ibi tantum intelliguntur molita ἄλφιτα, quibus se ipsi sustentarent, nihil autem de pabulis in equorum usum. Qua de causa, ipse potius censerem, vocem hanc ex aliquibus libris excidisse ob similitudinem, quæ ei cum verbo sequente intercedit: quod quidem sæpe accidit in Veterum monumentis, ut exemplis nonnullis ostendemus. Curtius VII. 1. 26. ‘Amicitiam—adeo non eo inficias ut ‘expetisse confitear.’ Lege ex Ms. Coll. Pet. Cantab. *Ut expetisse quoque nos, magnosque ex ea fructus percepisse confitear.* Sic cum vulgata Tatiani exemplaria § 52. habeant, τὰ δὲ ὄμέτερα ἔθη ἔχεται πολλῆς, post ἔθη autem alter e Codd. Gallic. supplet *μαρίας*, alter *μέθης*, non mihi dubium videtur, quin posterior lectio sit recipienda, ob causam jam ante dictam. *Davis.* Optime τὸ *pabulatio-*

nibus auctori asseruit Davisius, quod inveni quoque in Ed. Incerta et MSS. Carrar. Reg. per Clarkium citato ac meis undecim, inter quos Bongars. prim. Leid. pr. Lovan. aliquie veteres, quanquam a nonnullis *τὸ que* absit. Litterarum adfinitas sine dubio alteram vocem exclusit. Si quæ delenda; malim scribere *rapinis pabulationibus* cum Vossiano primo, Petaviano et Palatino: quia non multum differunt *rapinæ* ac *populationes*. Et nescio jam, an hoc non sit unice verum: præsertim cum *papulationibus* in nonnullis sit: unde videntur alii recte *pabul.* alii male *populationibus* fecisse, et utrumque dein in textum irrepisse. Quo multum facit, quod *τὸ que* non agnoscait quidam. Male Cellarius ejicit rursus *pabulationibus*: *frumentationibus* *pabulationibus* prohibere VII. 64.

15 *Passuum*] Leidens. prim. et Edd. Rom. Incerta, Mediol. Ven. Scaligeri aliæque non agnoscunt vocem *passuum*. Nec male: solet enim hæc sæpe subintelligi: et sic aliquoties Cæsar. c. 41. ‘Miliū amplius L circuitu.’ II. 30. ‘In circuitu xv milium.’ ubi vide Vossium. B. Civ. I. 18. ‘vii. milium intervallo abest.’ c. 48. ‘spatio milium xxx.’ c. 61. ‘miliū vi ad iter addito circuitu.’ Vide et ad v. 13. 42; vi. 29. ‘milibusque amplius quingentis patet.’ VII. 3. ‘spatiū est milium circiter c.l.x.’ Sic enim meliores libri: uti et VIII. 20. 35. B. Afr. c. 79. ubi *passuum* vulgo additur, quod tam temere inculcarunt librarii, ut aliquando, cum hominum milia intelligentur, *passuum* exhibuerint: cuius rei exemplum est VIII. 29.

XVI. 1 *Frumentum flagitare*] Verbum huic loco aptissimum; denotat enim vehementem non sine conviciis postulationem. Cicero ad Famil. Epist. IX. 8. quæ etiam Academ. Quæst. I. 1. est præfixa. ‘Metuo, ne te forte flagitent, ego autem man-

davi, ut rogarent.’ Vide G. J. Vossii Etymol. voce *Flagitium*. *Davis.*

9 *Se diatius duci*] In aliud tempus ex alio rejici, dum conferretur frumentum, quod polliciti erant Ædui. Nimis hæc vox apud optimos auctores non raro *protrahendi* significacionem obtinet. Noster B. G. I. 38. ‘Magnam ad ducendum bellum daret facultatem.’ Corn. Nepos in Alcib. c. 8. ‘Ut bellum quam diutissime duceret.’ Adi etiam Silius Italicum v. 97. *Davis.* Ita et B. Civ. II. 18. 37. III. 51. et sæpe. Sed malim hic subintelligi fallaciam Æduorum, qua decipiebant hoc pacto Cæsarem. De hac verbi *ducere* significacione vide præter alios N. Heins. ad Ovidium Met. VIII. 122. Apud Terentium ‘dictis’ et ‘phaleratis verbis, aliquem ducere.’

12 *Qui summo magistratui præerat*] Ita bene jam olim hæc restituta. Error tamen vetus, qui et Anonymum Celsi exscriptorem decepit: ait enim: ‘Is erat Dumnorix frater Divitiaci, qui tunc apud Æduos collega Lisco, summæ rerum præerat.’ Etiam Græcum, ubi legere est; τὸν τε Διβιτιακὸν, καὶ τὸν Αἴσκον, τὸ μέγιστον τῶν Ἐδουέων ἄξιωμα, Βεργύδρετον καλούμενον, ἔχοντας. Vossius. Perperam MSS. et Edd. Antiquæ *Præerant*: sed ex Manutii, Hotomani et Ciacconii monito id jam in suis Editionibus mutarunt alii, ut et Scaliger. Res patet ex B. G. VII. 32.

13 *Magistratui*] MSS. *magistratu*: quomodo et scripsit Cæsar. Sed hoc parvi est momenti. Clark. Ex meis ita scribunt quoque MSS. tres et Editiones Romana, Mediol. Ven. et Scaligeri. De hoc dativo vide ad Frontini II. 4. 12. Hæc autem hujus casus inflexio in Cæsaris libris omnino præferri debet; nam et ita Cæsar declinavit in scriptis deperditis, et in Analogicis omnia istiusmodi sine i littera dicenda censuit, teste a Gellio IV. 16. Adde Ciaccon. et Davis, ad

vi. 42. et Varias Lectiones vii. 29. ‘consensu obsistere.’ B. C. i. 1. B. C. ii. 1. ‘proxima portu.’ B. C. iii. 60. ‘quaestu habere.’ c. 96. ‘exercitu objecit.’ B. Al. c. 61. *usu forē* in MSS. quibusdam: atque ita MSS. et Edd. plerique B. Afric. c. 47. *Usu militi esse*: ut et Edd. Recentiores c. 52. *Equitatu Leid.* pr. c. 72. sic et passim Apuleius, licet multis jam locis corruptus. Mox cum Grutero malim deleri rō quem.

xvii. 3 *Privati*] Sic primus, quod sciam, edidit Rob. Stephanus, Ciacconio probante, ceterisque, qui secuti sunt editores præter Ursinum. Verum Editiones veteres et MSS. nostri exhibent *privatum*. Quod temere damnatum nolle. Cicero de Fin. v. 28. ‘Nam aut privatum aliquid gerere malunt, aut capessunt remp. honoribus imperiisque adipiscendis.’ v. 3. ‘de suis privatum rebus ab eo petere cœperunt’: ubi in nonnullis *privatis*. Confunduntur hæc quoque B. Civ. i. 6. 8. et in Livio iii. 24. ‘Multi privatum ferebant Volscio juidices.’

Plus possint, quam ipsi magistratus] P. Ciacconius hic legendum statuit *ipse magistratus*, sed licet unus tantum fuerit *Vergobretus*, aliorum tamen magistratum desiderabatur opera, ut *Ædiporum* civitas commode regeretur. *Davis*. Ciacconii conjectura favet Ed. Incerta.

6 *Præstare dicant, &c.*] Hujusce loci sanitas Gabr. Faerno debetur, quem in suis edit. secenti sunt Lipsius et Scaliger. MSS. enim et veteres cusi exhibent *Præstare debeant*, vel *debuerant*, ut Rom. et Ven. *Davis*. *Fru-*
mentum quod præstare debeant est δοφελόμενος στόρος, ut vertit Gr. Inter-
pres. Consule variantes lectiones, et vide, num scripserit Cæsar conferant,
quod præstare debeant. *Si jam pr. G. obt. n. possint*, G. q. R. imp. perferre,
satus esse, neque dubitare, quin. Mil-
lies enim, et elegantius, verbum dico

in hisce subintelligitur, et oratio adhibetur infinita. Adi c. 7. et Nep. in Hannib. c. 12. et præsertim ad B. Civ. i. 69. B. Alex. c. 3. ‘futuram ex regno provinciam’ in MSS. nonnullis additur *dicebant*. Adde c. 8. et omnino c. 57. Faerni emendationem juvat locus B. Civ. ii. 30. ‘postremo præstare dicebant, belli fortunam experiri, quam supplicium pati’ ubi itidem Grutero suspectum est rō *dicabant*. Sed adi quoque ad B. G. i. 43. et ii. 3.

Principatum Galliae obtinere] Diutius tenere; Ædui enim, ut ait Cæsar infra c. 43. ‘omni tempore totius Galliae principatum tenuissent.’ Eadem potestate occurrit apud Curtium iii. 4. 5. ‘Proditos se rati ne conspectum quidem hostis sustinere voluerunt, cum vel pauciores locum obtainere potuissent.’ Vide et Joan. Frider. Gronovium ad Livii iii. 36. *Davis*.

8 *Neque dubitare debeant*] Sic MSS. et Editi omnes. Attamen si attente perpendas, hæret constructio. Nequit enim hæc vox *debeant* cum ista quæ præcessit, *dicant*, coahere. Quippe non id hic agitur, ut ii, qui hac oratione populum commovere conantur, *ipsi dubitare non debeant*, sed ut multitudinem dicant *dubitare non debere*, *quin*, &c. Quare si vera sit ista lectio, quam supra intulit Faernus, *præstare dicant*, omnino hic reponendum videtur *neque dubitare debere*. *Clark*. Sine dubio durissima est locatio; cum *dicant* ad *nonnullos* et *debeant* ad multitudinem refers: quod tamen fieri debet, si, adsumpta Faerni lectione, sensus erit salvus. Rectius, ut dixi, ultimum *debeant* abasset, subintellecto reciproco se.

12 *Necessario rem Cæsari enunciarit*] Sic ex Vet. Cod. restituendum censuit Gabr. Faernus, quem in sua edit. secentus est Jos. Scaliger. Alii omnes Msti et Vett. editi repræsentant *necessario rem coactus Cæsari enun-*

ciarit, nisi quod pauci necessarium exhibeant; sed illa vera est lectio. Noster. B. C. III. 49.⁴ *illi necessario loca sequi demissa cogebantur.*' Terentius Andr. Act. IV. Sc. 1. 8. 'Tum coacti necessario se aperiunt.' Scriptor ad Herennium IV. fol. 35. ed. Lambin. 'Mars istud te facere necessario coëgit.' Adi etiam scriptorem de bell. Hisp. c. 24. *Davis.* Cicero de Invent. II. 32. 'Vi et necessario sumus in portum coacti.' *Idem,* cur. sec. MSS. et Vett. Edd. *necessario rem coactus.* Græcus ἀναγκαῖον ἀναγκασθεῖς. Quomodo et alii interdum locuti sunt boni auctores. Clark. Recte in erratis, curisque secundis, mutavit sententiam Davisius. In prima enim editione Færni lectionem probaverat, vocemque *coactus*, ut Glossam, suspectam habebat. Eam vero retinent MSS. ad unum omnes: sed *necessariam* habent cum nonnullis Edd. Bongars. prim. tert. Leid. prim. Voss. prim. sec. et Egmond. *necessaria re coactus* Bongars. sec. ut B. Civ. I. 40. 'Necessaria re coactus, locum capit superiorem.' Hirt. VIII. 43. 'necessitate coactus,' ut et B. Afric. c. 55. Rectum est, quod plurimi retinent *necessario rem coactus:* quod idecirco auctorí restitui. Locis a Davisio ad ductis adde B. Civ. III. 78. 'Necessario illum suis auxilium ferre cogeret.' Hygin. Astron. II. 20. 'Itaque necessario coactam criminari?' et Cort. ad Sallust. Histor. II. 'Cogatis necessitatibus privatim mihi consulere.'

XVIII. 5 *Eadem secreto ab aliis reperit esse vera]* In omnibus MSS. et editis usque ad Scaligerum legitur, *Eadem secreto ab aliis querit: reperit esse vera;* quod cur rejecerit vir summus, nondum video. Eadem quidem vocem paullo ante positam invenimus; sed ab istiusmodi repetitionibus Cæsar non abhorruit. Adi sis hujusc lib. c. 3. et 20. *Davis.* *Querit.* Hanc vocem, quam exhibent MSS. et Vett.

Editt. omnes, et Græcus Interpres, a Scaligeri omissam, restituendam recte contendit Davisius. Clark. Habent quoque id verbum mei omnes: quare reposui.

10 *Illo licente, contra liceri]* *Liceri* est pretium deferre pro eo, quod tibi velis comparare. 'Hoc cum non intelligeret editor Venetus, locum in ista editione sic corruptum legimus, 'Illo dicente, contradicere audeat nemo.' *Davis.*

11 *Et suam rem]* In Msto erat, ut et in Ed. Ven. 1494. *in suam rem.* unde conjectit Lipsius *inmensum rem.*

19 *Favere et cupere Helvetii]* Usitatum ut *velle* et θέλεω pro bene *velle*, voluntas pro *benevolentia* ponatur. Valerius Flaccus: 'Namque est tibi nostra voluntas.' Sic apud Hebræos etiam οὐτις voluntas pro *benevolentia.* Vossius. Est Hellenismus, ut observavit Nic. Rigaltius ad Minucii Felicis Octav. p. 32. ed. Oxon. ubi eadem occurrit locutio. *Davis.* V. et Brant.

24 *Imperio P. R.]* Vide notas ad B. G. II. 1. *Davis.* Cortius ait in MSS. a se inspectis esse *in imperio.* At in nullo meorum comparet, sed *imperio* abest ab Ed. Ven. Vide ad d. locum.

25 *Sed etiam]* Non invenias τὸ εἰ-*tiam* in Ms. Dorvillii mei, neque in Edd. primis Rom. Med. Veneta. Non male. Adi me. ad Front. I. 3. 10. et p. 158. 490. Cl. Drakenb. ad Liv. II. 6. Sic I. 43. 'Non modo sūi nihil de perdere, sed gratia &c. auctos velit.' Ita nonnulli Codd. dant quoque II. 21. 'Non modo ad insignia accommodanda, sed ad galeas inducendas.' VI. 43. 'Frumenta nqñ solum, &c. sed anni tempore procubuerant.' Apulei. Met. I. p. 7. 'Non solum me diffamat probri, verum fugam instruit.' Sic meliores libri: vulgo *verum etiam:* et ita passim.

26 *Inquirendo]* Tam nostri, quam aliorum MSS. veteres multi et vetustissimi et Ed. Inc. *in querendo i. e.*

inter quærendum secreto ab aliis, de Dunnorige reperit etiam. Verissime: quo perit omnis obscuritas, quæ adeo torsit interpretes. *Quod prælium capio pro quali.* In quærendo, quale prælium equestre, &c. vel quid esset de equestri illo prælio: reperiebat, initium fugæ a Dunnorige &c. Cap. præced. dicit Cæsar: ‘a captivis quærerit; reperit,’ &c. II. 15. ‘cum quæreret, sic reperiebat.’ Hirtius VIII. 7. ‘A quibus cum quæreret, inveniebat.’ B. Civ. II. 39. ‘rem gestam cognovit: e captivis quærerit.’ Vel *quod hic sumendum, ut statim certissimæ res accederent; quod Helvetios,* &c.

27 Quod prælium equestre adversum, &c.] Est ἀνακόλουθον, seu, ut Latine loquar, initio ab una phrasi facto, alterius pars subjicitur. Sic apud Plautum Pœn. Act. III. Sc. 3. 46. ‘Tu, si te Dii ament, agere tuam rem occasio est.’ Incepit, tanquam dictatorus esset, ‘tuam rem agendi occasionem habes,’ finivit vero haud aliter ac si initio posuisset *tibi.* Apud illum scriptorem multa hujusmodi occurunt. Corn. Severus in Ætna v. 523. de lapide molari: ‘Quin etiam externum nil ei calor ipse resolvit, Non odor aut levitas:’ si euudem loquendi modum servare in animo habuissest poëta, *odor et leritus in Accusativo* casu essent efferenda. Vide et Hirtium Bell. Afric. c. 25. Eadem locutionum mistura frequens etiam est in Græcis scriptoribus, ut ostendit vir doctissimus Joan. Clericus Art. Crit. P. II. S. 1. c. 10. 10. et seqq. Hoc ἀνακόλουθον cum non concoquerent editores nonnulli, locum sic refinxere: ‘Reperiebatque inquirendo Cæsar initium fugæ prælii equestris adversi paucis ante diebus a Dunnorige atque ejus equitibus factum esse.’ Ita legitur in edit. Gryph. et Vascos, ac ita ex conjectura voluit P. Ciacconius. Franciscus etiam Hotomannus locum mendi

suscipit, et in omnes partes se vertit, ut sano medicinam inveniat. *Davis.* Elegantissimam hic constructionem sine causa sollicitant editores. Nullum subesse mendum recte contendit Davisius: quod autem Syutaxin ἀνακόλουθον esse putat, sive transitionem ex uno locutionis genere in aliud, qualis in bonis auctoribus interdum quidem occurrit, in eo demum fallitur. Nihil enim hic ἀνακόλουθον, sed constructio simplissima et quam maxime naturalis. Tantum, quod in priore parte commatis *prælium adversum* vocarat Cæsar, in sequente id *fugam* appellat; sed sine ulla omnino syntaxeos perturbatione. Dein pro *factum* esse MSS. Reg. Eliens. et Vossii et Edit. Rom. omittunt vocabulum *esse*, et legunt ‘initium ejus fugæ factum a Dunnorige,’ &c. quod et elegantius. *Clark.* Torsit hic locus interpretes. Petr. Ciacconius rescribendum putavit, ‘Reperiebatque inquirendo Cæsar initium fugæ prælii equestris adversi paucis ante diebus a Dunnorige atque ejus equitibus factum esse;’ nec aliter edidere Gryphius et Vascosanus. Hanc autem conjecturam merito rejecit Fr. Hotomannus, quod immodica sit mutatio, neque Cæsar fugæ mentionem superius fecerit. At vir ille doctus legit, ‘Reperiebat etiam Cæsar inquirendo prælio equestris adverso, quod paucis ante diebus esset factum, initium fugæ factum a Dunnorige,’ &c. Non tameu diffitetur, quin satius sit auctoritatem melioris codicis expectare. Immo vulgatam lectionem non omnino improbandam esse tandem statuit. Idem mibi quandam videtur; eaque de causa ἀνακόλουθον esse dixi; non enim infrequens est in optimis scriptoribus aliqua locutionum mistura. Vide nos ad libri de Bell. Afric. c. 25. et doctissimum Clericum Art. Crit. P. II. § 1. c. 10. 10. seqq. nunc vero parva mutatione legerim, ‘Reperiebat

etiam Cæsar inquirendo, *quom'* (sic olim *cum* scribatur) 'prælium equestre aduersum paucis ante diebus esset factum, initium fugæ' (sic Bongars. pr. omessa voce *ejus*) 'a Dunnorige atqne ejus equitibus factum esse.' vel, ut alii codices, 'initium fugæ factum a Dunnorige, atqne ejus equitibus.' Mecum, nisi fallor, lector eruditus faciet. *Davis.* cur. sec. Vascos.: et hinc Stradæ editio habet 'inquirendo initium fugæ prælii equestris paucis ante diebus a Dunnorige atque ejus,' &c. Clar. J. Perizonius simpliciter subintelligit *inquirendo scilicet prælium vel in prælium, quod*; Vide ad Sancti Miner- vam p. 726. Ed. postr. proxime vero, nt patet in nota præced. Ceterum *ejus* non deest in Bongars. pr. quod junctum est *fugæ*, sed quod adhæret *τοῖς equitibus*: cuius rei testis sum oculatus; licet et ipse sine *ejus* malim scribere 'initium fugæ factum a Dunnorige atque ejus equitibus.' Ita enim sequentia refinxì, auctoritate Mistorum tantum non omnium et Edd. primarum. Mox *equitatū* cum Ciacconio et Scaligerò prætuli (V. ad c. 16.) pro *equitatui*. Dein *eorum fuga* MSS. aliorum et mei quatuordecim vetustiores cum Edd. Rom. Ven. Incerta ac R. Steph. que intrusum est ab interpolatoribus, ut vidit etiam Brutus.

xix. 8 His omnibus] MSS. Reg. Eliens. et Vossii et Edit. Vett. *his omnibus* rebus. Quod cur a Scaligero et Recentioribus omissum, equidem nihil video. *Clark.* E Carrariensi vel suo Codice id videtur ausus Scaligeri, cui consentiunt duo de nostris, sed recentissimi: ceteri omnes agnoscunt vocem *rebus*; magisque Cæsaris stylo convenit: quare rursus addidi. Vide ad iv. 17. v. 51. 'Quibus omnibus rebus invitati.' Ibid. c. 52. 'Ex his omnibus rebus judicat, quanto cum periculo res sint administratae.'

9 Summam in se voluntatem] Benevolentiam aut amorem. Sic v. 4. 'Cujus egregiam in se voluntatem perspexisset.' Adi et Terentium Phorm. Prol. v. 30. et ibi Donatum. *Daris.*

14 Procillum] Ita recte Manutius et Ursinus restituerunt e suis, ut patet c. 47. MSS. nostris inepte *Troacillum* vel *Traucillum* vel *Traucillum*, similiaque monstra lectionum, quas et ostentant veteres Edd. πρωκτλλον Gr. Interpr. ē nostris solus Cujacii liber præbet *Procillum*. Sed infra MSS. omnes ita exhibent.

17 Et ostendit] Omnes MSS. et impressi ante Scaligerum, has voces exhibent, quas revocandas censuimus. *Commonefecit* Cæsar Divitiacum, dum ipsi audita in memoriam revocat, *ostendit* vero res, ut putabat imperator, antea non cognitas. *Davis.* Apparent hæc voces etiam in MSS. nostris omnibus, et Clarkii.

xx. 1 Multis cum lac. complexus obsecrare] In Leidensi primo exaratur multum: Sic fere apud Virgil. Æn. iii. 348. 'Et multum lacrymas verba inter singula fundit.'

6 Per se crevisset] Nempe per *Divitiacum*. Græc. Interpr. inepte, δι' ἐαυτοῦ νῦν μεγάλην δύναμιν κέκτηται. *Dunnorix* sc. *per se ipsum*. Quam tamen ineptissimam versionem citat Cellarius, hujus loci explicandi causa. Non vidit nimirum, eam hujus esse totius orationis constructionem, ut vox (*se*) tam sit cum *Divitiaco* loquente reciproca, quam cum ipso *Dunnorige*, quem *Divitiacus* hic *per se*, hoc est, suis ipsis, qui hic loquitur, *Divitiaci opibus* crevisse ostendit. Vide quæ infra ad viii. 50. *Clark.*

7 Ac nervis] Potentia. Pedo Albinovanus Eleg. l. 48. 'Nec quemquam nervos extimuisse tuos.' Sic et Lactantius Institut. Divin. i. 3. aliquæ. Metaphora sumta est ab animalibus, quorum vires sunt in nervis positæ. Hinc apud Ciceronem Acad.

Quæst. i. 10. ‘Nervos virtutis incidere’ est, de ea viu omnem et efficaciam detrahere. *Davis.* Ita sæpe Cicero: τὰ νεῦρα τῶν πραγμάτων Ἀσχίνες; ψυχῆς nescio quis; τῆς πραγμάτων Aristoph. *Bartax.* vers. 886. ‘imperi’ Val. Maxim. II. 752. *Wasse.*

15 *Rogat—ostendit]* Unde factum, ut P. Ciacconius has voces mendi suspectas habuerit, plane nescio; nec a quoquam idonea hujuscem suspicionis reddi potest ratio. *Davis.*

22 *Quæ agat]* Ms. Reg: et Vetus Edit. Rom. *QUID agat.* Græc. Interpr. Τί τε ποιησε. *Clark.* Palat. Leid. sec. et Dorvillii cum Ed. Mediol. etiam: *quid.* Ed. Ven. *quicquid.* Nil muta tamen.

xxi. 2 *Sub montem]* MSS. Reg. Eljens. et Vossii; et Edit. Vett. *sub monte.* Quod aequo Latinum. *Clark.* In nullo Msto meo, neque in Edd. ante Plantinianas et Scaligeri inventias *sub montem*, sed *monte*: quod car mutaverint viri doctissimi, ego sane nescio. Sexcenties ille Ablativus cum hac præpositione ita constructus occurrit: et quidem cum eodem verbo *considere*. Sallust. B. Catil. c. 57. ‘sub ipsis radicibus montium conserdit.’ Calpurn. Ecl. II. 21. ‘Sub annosa medius conserderat ulmo.’ Imo ipse noster c. 48. ‘a C. castris sub monte conserdit.’ Eadem confusio B. Afric. c. 51. ‘sub hoste stabat.’

5 *Legalum pro Prætore]* Non est rejicienda hujus loci antiqua scriptura, que habetur in vetustissimis libris Vaticano et meo, in quibus est, *pro Prætore*, non, *propere*. Nam ea lectio confirmatur testimonio antiquitatis, que habetur in veteribus inscriptionibus, et argenteis etiam denariis, uno M. Bruti, Cæsaris percursoris, in quo Brutus ipse PROCONS. describitur, ejus vero legatus C. Flavius, in eodem denario LEG. PROPR. dicitur: altero Q. Cæcilii Metelli Pii, qui cum PROCONS. in Africa rem gesserit, ejus legatus P. CRASSUS JUNI. in

eodem denario LEG. PROPR. dicitur. Etiam P. CARISIUS, LEGATUS AUGUSTI in argenteo denario, in quo Emerita oppidum, a Carisio jussu Augusti in Lusitania conditum, impressum est, P. CARISIUS LEG. PROPR. scribitur. Et M. POBLICUS qui Cn. Pompeii Magni in Hispania legatus fuit, in argenteo item denario, LEG. PROPR. dicitur; ut videri possit his nominibus extraordinaria imperia ornari solita fuisse apud Romanos, cum, absente magistratu, cui provincia decreta erat, ejus magistratus legati aliquo mitterentur cum imperio ad rem gerendam. Quo exemplo T. Labienus legatus Cæsaris, qui Galliam provinciam Proconsulari potestate obtinebat, *Legatus Pro prætore a Cæsare dictus* est. Cum autem librarii ἐκ τῶν ἀσφεστέρων εἰς τὰ σφέστερα labi soliti sint, non est mirandum, si ex subobscuriore voce *Pro Prætore*, lapsi sunt in *propere*, dictionem usitatiorem. Sic Ursin. Haec tamen locutione absurdula visa est Fr. Hotomanno: quam esse probam plurimis etiam inscriptionibus et numismatis ostendit Lud. Carrio Ant. Lect. III. 8. adeo ut mirer eos, qui nuperam editionem Amstelodami curarunt, Hotomannum potius secutos esse. *Davis.* MSS. etiam Clarkii ac nostri et Edd. omnes ad Aldinam usque habent *Prætore*, nisi quod Duker. Cod. *prætorem*. De Legatis *proprætore* adi quoque Cl. Spanheimum de *præst.* Num. p. 179, 180. T. 2. Vehementer tamen hanc lectionem refutare conatur et acerrime in Carrionem invenitur Castalio Observ. Dec. I. c. 8. putatque hoc nomen non cognitum, ante Augusti tempora. Verum huic sententiae contrarii sunt omnino Brutti, Metelli et Pompeii numismata: *Quæstor proprætore* Hirt. B. Alex. c. 42, 48. Ut verum tamen fatear, dubito maxime, an, præsente proconsule, ut hic erat Cæsar, legatus unquam nomen habuerit *Prætore*.

Certe Cæsar, quotiescumque deinceps hujus Labieni meminit, simplici *legati* nomine eum insignivit. Accepit tamen forsan hoc nomen Labienus, quod ille, absente Cæsare, qui in Italiam ad legiones conscribendas contenderat, ab eo prapositus sit expeditioni, quam contra Helvetios fecerat. Vide c. 10. Ceterum *pro præt.* sæpius abiit in *propere*; uti et B. Civ. I. 6.

6 Iis ducibus] Ita reposuimus ex G. Faërni Ms. antiquissimisque editt. Rom. et Ven. cum in aliis perperam legatur *iisdem ducibus*. *Davis.* MSS. et Edit. variant: plerique legunt *iisdem*; nonnulli *iis*: nulla sententiae differentia. Existimat Davisius, illud *iisdem ducibus* perperam dictum. Credo, quod de ducibus nihil supra. At qui hoc vult Cæsar; missas duas legiones, ducibus *iisdem illis hominibus*, qui ante *iter cognoverant*. Dixerat enim jam supra, ‘qui cognoscerent, misit.’ *Clark.* Licet *iisdem* ferri possit, sequor tamen Davisium: nam *iis* vel *his* exaratum est in Bong. pr. sec. Petav. Voss. pr. Leid. primo, aliisque octo MSS. et Editis prioribus.

10 Ante mittit] MSS. et Edit. Vett. *ante se mittit*. Pronomen Scaliger et Recentiores quamobrem omiserint, causam non afferunt. *Clark.* Se inveni quoque in nostris MSS. omnibus; quare auctori restitu: nisi forsan malis *ante emittit*. Plantin. Editio jam caret hoc pronomine.

XXII. 5 Equo admisso] Concitat. Cicero de fin. Bon. et Mal. I. n. 2. ‘Difficilem quandam temperantiam postulant in eo, quod semel admisum coercenti reprimique non potest.’ Sic legendum cum Ms. Coll. Corp. Christi Cantab. et edit. vett. Nam male Janus Gruterus emendavit *jam missum*. Virgilio Æn. xi. 272. *pennæ* sunt *admissæ*, quæ *velocius moventur*. In nonnullis summi poëtae exemplaribus perperam scribitur ‘A-

missis petierunt æthera pennis.’ Quam lectionem Servius et Pierius meliorem judicarunt; sed multum abest, ut scopum attigerint. Vide Pedonem Eleg. I. 250. 320. et Tibulum El. I. 4. 44. *Davis.* B. Civ. II. c. 34. ‘admissis equis’ et alii passim.

6 Ex Gallicis] Sic Ms. Reg. Vulgg. a *Gallicis*. MSS. Eliens. et Vossii et Edit. Rom. omittunt præpositionem. *Clark.* a *Gallicis armis—cognovisse*. Lege *id se Gallicis armis—cognovisse*, delecta præpositione, quam nesciunt Lovan. Norvic. Rom. Beroald. Nec male reponas *id se e Gallicis armis*; prout habent Bongars. pr. sec. *Davis.* Cur. sec. Deest præpositio quoque in recentioribus MSS. Duker. Dorvill. Voss. tert. Leid. tert. et Edd. Med. Inc. Ven. et Gryph. aliisque, probante Manutio et Hotomanno. E suis. e et ex produxit quoque Ursinus; et meorum ita duo, Bongars. tert. ac Leid. sec. Nil temere ego muto; nam Voss. prim. Leid. pr. Seallig. Petav. et Egmond. servant a. Quamquam vulgarior verbi hujus constructio sit cum præpositione e sive ex, si ablative rei jungatur. Sed tamen Ovid. Ep. ex Ponto El. II. 10. I. ‘Eequid ab impressæ cognoscis imagine gemmæ?’ Phædr. F. IV. 21. ‘Sermone ab ipso cognitum’ ubi hunc Cæsaris locum adfert Cl. Burmannus.

7 Insignibus] Intelligi dicunt galearum ornamenta et similia, de quibus Lipsium Mil. D. III. 11. vide, et Brantum. Græcus σημεῖων transtulit, quod potius signa militaria notare videatur. Cæsar infra ait II. 21. ‘Temporis tanta fuit exiguitas, ut non modo ad insignia accommodanda, sed et galeas induendas tempus defuerit.’ Insignia ornamenta, propria huic vel illi: unde Horat. Epod. v. purpura prætextam, vocat *insignia*, cum ait: ‘Ut hæc trementi questus ore constituit Insignibus raptis puer.’ Voss.

10 *Prope hostium castra*] Singularis est hic Codicis Oxoniensis lectio; non dubito tamen, quin vera sit, *propter*: quæ vox passim depravata est in ejus Glossam *prope*. Adi Tennul. ad Fron tin. II. 3. 22. ‘propter flumen Enipea.’ Davis. ad Auct. B. Afric. c. 37. et 73. ‘propter hostium castra prætergressus.’ Cort. ad Sallust. B. Catil. c. 59. Eadem variatio in MSS. et Edd. Justini XII. 9. ‘Qui propter murum stabat,’ ubi in plerisque male *prope*: et alibi: plura notavi in Observ. Misc. ad Apuleium.

12 *Multo denique die*] Cum ‘multum diei processerat,’ ut loquitur Sallustius Jugurth. c. 51. Davis.

13 *Per exploratores Cæsar*] Ultimam vocem addidi ex Ms. Norvic. et edit. Rom. Ven. Beroald. quod per spiculati inserviat. In verbis enim, que præcedunt, de Labieno agitur, non de Cæsare. Davis. Cæsar agnoscunt MSS. omnes, et Edd. usque ad Ed. Ursini, quem securus est Scaliger.

14 *Hostes castra movisse*] MSS. Reg. Eliens. et Vossii; *HELVETIOS castra morisse*. Græc. item interpr. ‘Ελβητοις’. Utra verior lectio, non constat. Clark. Sic quidem Edd. Rom. Ven. et Mediol. quod arripuit unius codicis fide Hotom. Verum cum nostri Codd. cum Ed. Inc. et aliis consentiant in *Helvetios*, id reponere non dubitavi. Vel sic satis saepe vox *hostis* paucis in versibus hic occurrit.

xxiii. 4 *Millibus*] Ms. Reg. *millium*. Quod æque Latine dicitur. Clark.

5 *Et iter—ac*] Deest utraque harum conjunctionum in MSS. Reg. Eliens. et Vossii; necnon in quibusdam edit. vett. Et sane sæpius utitur Cæsar istiusmodi oratione ἀσυνδέτῳ. *Idem*. Primum et non comparat in ullo Msto a me viso, nec in Edd. Rom. Inc. Mediol. Ven. quare delevi. Alterum ac tolerari potest;

cum id meliores mei plerique agnoscant: licet in Edd. vetustis iisdem desit. Solent, ut notum est, auctores, asyndeto utentes, ultimum pronunciatum tamen per copiam connectere et claudere.

8 *Discedere existimarent*] MSS. omnes, et Edit. vett. *discedere a se existimarent*. Quod a Scaligero et Recentioribus omnino sine causa mutatum. Clark. Ciacconii culpa ejecutum est illud *a se*, quia non legebatur in suo Msto: sed mei aliorumque codices *a se vel ab se* agnoscunt.

10 *Commississent*] Andinus, Oxoniensis et Bongars. tert. *commovissent*. Eleganter pro lacessivissent, primi commisissent. *Movere* passim pro incipere ponitur, sive causa esse, ut quid fiat: unde ‘commovere bellum’ Cicero aliisque. ‘Movere prælia,’ ‘certamen’ non raro apud poetas. Consule Cl. Drakenburg. ad Silium XIV. 141. ‘certamina morunt.’ Curtius VIII. 14. §. 6. ‘pugna se moverat.’ Simile est ‘emovere ignem’ pro *excitare* apud Val. Max. 2. 4. §. 5. et ‘commoti ignes’ Lucan. v. 524. Forsan et hinc legendum ‘prælii sollicitationes’ II. 8. ubi vide. Quo facit etiam locutio ‘lacessere pugnam’ de qua agendum IV. 44. adi etiam B. Afric. c. 14.

Sive quod] MSS. et Edd. Vett. *sive eo quod*. Clark. τὸ eo itidem per Ciacconium primo e suo codice extrusum est. In aliis omnibus MSS. et Editis præcedentibus comparet, quare restitui. Idem est ac *propterea quod*. II. 35. in Bong. primo ‘eo quod in Italianum properabat.’ III. 13. e MSS. ‘sive eo, quod tantas tempestates,’ &c. Adde Clark. ad IV. 2. §. 1. VI. 30. ‘hoc eo factum est, quod,’ &c.

xxiv. 1 *Id animum advertit*] Ita restituimus ex MSS. Norvic. Brant. et Ursin. Editi enim minus eleganter habent, ‘*Id animadvertisit*’ Lucretius II. 124. ‘Hoc etiam magis hæc animum te advertere par est.’

Sæpe hoc modo locutus est Plantus. Sic Pseud. Act. I. Sc. 3. 43. ‘Et id hoc quod te revocamus, quæso animum advorte.’ Vide et Act. I. Sc. 2. 10. *Davis.* Hunc locum post Ursin. et Brant, quos vide, e. MSS. Andinis jam emendaverat, aliosque in Cæsare plurimos infra vir summus J. F. Gronov. ad Livium xxiv. 48. E nostis hic ita habent Bongars. pr. sec. Vossiani duo, Lovan. Oxon. et Gottorp. Ceterum plura hujus locutionis exempla vide in Gronov. ad Livium xxviii. 14. ‘ubi haec obstinate credita animum advertit.’ *Davis.* ad Cicер. Tusc. Quæst. v. 23. ‘Animum adverte columellam.’ *Cort.* ad Sal-lust. B. Jug. 93. ‘animum advertit cochleas,’ &c. A. V. Staveren ad Ne-pot. Epaminondam c. 6. §. 2. Apud Terentium quoque sæpius occurrit, ut Heant. IV. 1. 44. Phorm. v. 7. 16. Eun. II. 1. 7. Emendavit etiam bene Davisius B. G. v. 18. Quibus adde I. 52. IV. 12. 25. 26. VII. 25. 57. VIII. 11. 12. 14. 33. 34. 38. 40. B. C. I. 69. 80.: ubi et ‘res animum adversa,’ uti et B. Civ. II. 6. 35. item c. 14. ‘animum adverti.’ Rursus III. 41. 50. 88. 93. B. Alex. 30. 36. 45. 46. 48. Afric. 10. 15. 40. B. Hisp. 4. 23.

4 *Ita uti—collocaret, ac—compleri. Interea—conferri—jussit*] MSS. omnes et Edit. Rom. *ita uti*—collocari; *ac—compleri*, et *interea conferri jussit*. Quæ si vera sit lectio, cum illud *ita ut*, co-hærere nequeat cum indicativo isto *jussit*: necesse erit, ut aliquid inter-ciderit. *Clark.* Vulgata lectio ex uno, ut adfirmat, Codice rursus intrusa est a Ciacconio: cum ceteri, tam aliorum quam nostri exhibeant, ut Clarkius profert, nisi quod in Edd. Vasc. Steph. Stradæ, et aliis detur *collocari* et *compleri*: et in uno Leidensi etiam invenerim *collocaret*: quod idecirco sensum optimum effi-ciens retinui; sed *compleri* et *revo-cavi*. Scias tamen, Lector, paulo ante scribi ‘veteranarum ita uti su-

pra; sed’ in Bongars. primo, Petav. Egmond. Gottorp. et Voss. tertio; non se. Quod itidem constructionem reddit sanam. Quin etiam *sed istud a Cæsare relictum putem*; τὰ autem *īta uti vel ut supra*, marginalem suspi-cor esse glossam, ortam ex verbis c. 22. ‘Copias in proximum collem sub-ducit; aciem instruit.’ Verum et Gr. interpres habet ἐπάνω ἔστιον. In Bongars. tert. legitur *īta que supra*.

11 *Ipsi conf. acie]* Interpunge, *ipsi, conf. acie rejecto*, &c. Ac sic Græcus. *Davis.*

xxv. 1 *Suo]* MSS. Vossii *suo equo*. Quod a Cæsaris perspicuitate non abhorret. *Clark.* At mihi me-ra videtur glossa. Nec enim temere inculcanda sunt tot, quot alii verba temere ejiciunt. Certe non hoc loco: cum codex, qui est Vossij secundus, recentioris ætatis sit.

Omnium e conspectu remotis equis] Voces *e conspectu* omnes viri docti delendas censem. Anonymus tamen, ‘equis autem omnibus,’ ait, ‘non dimis-sis modo, sed e conspectu abducti.’ Græcus simpliciter ἐκ ποδῶν πονηρά-μενος. *Vossius.* Has voces delendas censem P. Ciacconius aliique, quos secutus est in sua editione Jos. Scaliger; sed immerito, ut mihi quidem videtur: nam non modo eas legit Ju-lius Celsus, (Vide l. I. p. 28. ed. Lond.) verum etiam in pugna difficulti ita se gerere solitus est Cæsar. *Frontinus Strateg.* II. 8. 13. ‘D. Julius ad Mundam suis referentibus pedem, equum suum abduci a conspectu suo jussit.’ Nec hoc novum fuit strategema; si-mili enim usum fuisse Catilinam tra-dit Sallustius Bell. Catil. c. 59. *Davis.* *Ex conspectu* scripsi vetustiorum magno numero membranarum fide pro e consp. quæ voces apud Frontini-num a nonnullis Codd. exulant, ut ibi monui.

2 *Æquato periculo]* MSS. omnes et Editt. Vett. *æquato omnium periculo*. Gr. Interpr. ισον ἄμα κάσιν θύτος τοῦ

κινδύνον. Cur vocem *omnium* omis-
rint Scaliger et Recentiores, nihil
causæ est; nisi quod eadem vox pau-
lo ante præcessit. Id quod Cæsari
non inusitatum. Clark. Mei quo-
que ad unum omnes Codices *τὸ οmnīum* agnoscunt: quare cum Clarkio
revocavi.

3 *E loco superiore pilis missis]* Ursi-
nus et Ciacconius legunt *emissis frus-
tra.* *Mittre pro emittere usurpatum*
probis auctoribus. Sic ‘radicem, fruc-
tus, folia mittere,’ Columella et Plinius
dixerunt. Et Livius, ‘qui vo-
cem liberam pro Rep. mittere aude-
ret.’ Sic Seneca Agamem. Act. III.
sc. 1. ‘Sua quisque mittunt tela, et
infesti fretum Emoliuntur.’ Etiam
Hirtius de Bello Gall. VIII. 14. ‘Unde
tormento missa tela in hostium cu-
neos conjici possent.’ Vossius. Vide
ad v. 44. ‘Pilum in hostes mittit.’

5 *Gladiis districtis]* Bongars. pri-
mus, Vossianus pr. Leid. pr. Egmond.
districtis. Vere, ut scribendum esse
ubique monuere passim viri docti.
Infra id aliquoties occurret, ut VII.
12. VIII. 23. B. Civ. I. 46. 47. 75.
Adi Gronov. ad Livii XXVII. 13. et
quæ congressimus ad Lucan. VII. 313.
‘Sævum destringere ferrum.’ Eadem
orthographia restituenda Lactan-
tio ex antiquissimo Codice Bononiensi
I. 21. ‘Utraque manu destric-
tos gladios exserentes,’ non *dis*, et
Apuleio e MSS. pluribus in locis.

9 *Sinistra impedita]* Quæ tenebat
seuta pilis transfixa. De utrisque
armis vide Just. Lipsium Mil. Rom.
Diall. II. 2. et 4. Davis.

16 *Latere aperto]* A dextro latere,
quod clypeis non tegebatur. Vide
Silium Italicum II. 78. *Idem.*

Circunvenire] MSS. et Edd. Vett.
circumvenere. Clark. Sic etiam uno
consensu nostri omnes, quare reposui.
Sine copula autem Edd. primæ aliae-
que Vett. *id consp.* sed in MSS. *omnīum*
omnibus comparet. Fors fuerit
ut *il vel id ut, &c. cœperunt*, Romuni c.

sic melius cohærebunt.

19 *Conversa signa tripartito intulerunt]* Optimè. Licet Carrio III. 11.
Antiq. Lect. contendat *bipartito* in
VV. CC. inveniri et retinendum esse.
Causam addit, quia duæ acies idem
faciebant, tertia aliud. Nihilo magis
movet me Græcus qui διχῆ transtulit.
Ubique enim Cæsar tripartitam fere
aciem se habuisse dicit. Sie libro V.
10. ‘Postridie ejus diei, mane, tri-
partito milites equitesque in expedi-
tionem misit.’ Et VI. 6. ‘Cæsar parti-
tis copiis cum C. Fabio legato, et
M. Crasso quæstore, celeriterque ef-
fectis pontibus, tripartito adiit.’ Sed
maxime hoc faciunt verba sub finem
hujus libri; ‘Acieque triplici in-
structa, ad eum locum venit, primam
et secundam aciem in armis esse, ter-
tiam castra munire jussit.’ Cur ergo
et hic non mutat ‘acie duplici’ in-
structa? Vossius. Recte, ut vide-
tur, receptam lectionem adversus
Lud. Carrionem tuctur Vossius. Est
tamen aliud, quod scrupulum movet;
quomodo videlicet ab iis, qui victis
ac submotis resistebant, *conversa* esse
signa dicerentur, cum jam ante recta
ad eos fuerint lata. In acie enim
convertuntur signa, quando mota ac
ferri jam cepta, in aliam partem fe-
runtur, ut docet Joan. Frid. Grono-
vius ad Livii III. 54. Quod tamen
hic non accidit. Quandoquidem igitur
Metaphrastes, Ms. Brant. et edit. Rom.
Ven. Beroald. vocem *conversa*
non exhibeant, delendam arbitror,
licet non negarim hanc locutionem
tertiæ aciei, quæ venientes excipie-
bat, probe convenire; primæ vero
ac secundæ non item. Davis. *Con-
versa* non reperitur quoque in MSS.
Lovan. Palat. Leid. sec. Duker. Dor-
vill. Reg. nec in Ed. Mediol. Veneta,
aliisque; delendumque etiam censem
Brantius, a qua sententia neque ego
alienus sum, quanquam potius reti-
neo; ita ut *bipartito* non ad *conversa*
sed solummodo ad *intulerunt* referam.

Bipartito inquam. Hæc enim est antiqua lectio, quam perperam loci hujus sensum non bene capiens Hotomannus, probante Vossio, mutavit in *tripartito*: quod inveni in solo Vossiano primo pro *Glossa*. Ceteri MSS. omnes tum mei, tum aliorum *bipartito* vel *bipartita*, ut est in recentioribus nonnullis, *partita* Carrar. Habuit quidem Cæsar triplicem aciem, sed non ideo signa tripliciter intulit. Nam prima et secunda acies immota mansit, et institit viciis ac submotis. Tertia convertit se, et a tergo venientes sustinuit Bojos. Signa ergo duas in partes iulata, non in tres; licet triplex fuerit acies. Certe mihi nullam difficultatem hic locus habere videtur. Accedit Græcus interpres, qui vertit διχῆ: nam malo exemplo Davisius in sua editione tacitus exhibuit τριχῆ. Quod factum nolle. Vide etiam, si tanti est, Dionem, XXXVIII. p. 80, qui, licet alio describens modo, nostram tamen confirmat sententiam. Ceterum cur malim *bipartito*, quam *bipartita*, docere possunt notaæ Celeb. Grævii ad Cicer. Catil. III. 2. ‘In proximis villis ita bipartito fuerunt, ut Tiberis inter eos et pons interesset.’ Ovid. Rem. Am. 443. ‘Secta bipartito mens.’ Infra v. 32. ‘Conlocatis insidiis bipartito’ vi. 6. ‘Adit tripartito’: ubi male in quibusdam *tr. exercitu*. VII. 67. ‘equitatum tripartito, divisum,’ uti et VIII. 33. Liv. IV. 59. ‘tripartito discessere.’ Temere autem Ciaccon. ut *Glossam*, delet τὸ bipartito.

21 *Exciperet*] MSS. Reg. Eliens. et Vossii *sustineret*. Clark. Vulgatum reperitur in Edd. Rom. Mediol. Veneta aliisque, et testatur Hotomannus id in suo extare Codice et in Oxon. margine Cl. Wasse: et, ni fallor, exstat in Andino. Verum in ceterorum Interpretum meisque MSS. omnibus, et Ed. Incerta Aldi, Stephani, ac plerisque vetustioribus exaratur *sustinet*. Quod tamen recipere non ausim,

non tam, quia mox *sustinere*, sequitur; hoc enim non insolens in Cæsare; sed quia, alterum elegantius est, quam ut a libraris profectum credam; notatque, ‘*impetum eorum sustineret*.’ Nam male Carrio Ant. lect. III. 2.: et Brantius hoc adserunt locum Sallustii ex Hist. III. ‘Quia Sertorio triplices insidia per idoneos saltus positæ erant; prima, quæ fonte venientes exciperet.’ Eo enim loco agitur de dolo et fraudibus, quibus incauti opprimuntur, metaphora quidem a venatione deducta; ubi feræ æque *excipi* dicuntur, quæ fraude capiuntur, quam quæ vi et venabulo conficiuntur. Vide Cel. Burm. ad Phædr. F. XI. 6. ‘Fugientes ipse exciperet’ et infra VI. 28. ‘Uti mansuefieri ne parvuli quidem excepti possunt.’ V. et ad VII. 28. B. Civ. I. 79. Hic sola vis intelligitur, ut apud Nepot. Chabr. c. 1. ‘*impetum excipere hostium docuit*’ et infra c. 52. Rectius adduxissent Senecam de ira, I. 11. ‘Venator cum et fugientes persequitur et venientes excipit’ ubi de feris dicitur, quod hic in militibus describit Cæsar B. C. I. 58. ‘nostros eludebant, inpetusque eorum excipiebant.’ III. 92. ‘Ut Cæsar inpetum exciperent’ et ita sæpe Livius.

xxvi. 1 *Ancipi prælio*] Dubio Marte, adeo ut nescirent, in quam partem se inclinaret victoria. Sic locutus est Curtius VIII. 2. 16. Fieri etiam potest, ut hoc prælium dicatur *anceps*, quod duobus in locis pugnaretur. Vide Corn. Nepotis Themist. c. 3. et Datam. c. 7. *Davis.*

2 *Diutius*] Ciacconius nullo adjuvante Msto conjicit *demum*.

Nostrorum impetum sustinere] Primo MSS. *sustinere nostr. imp. quo ordine recte etiam nonnulli ediderunt. Dein inpetus tredecim vetustiores cum Ed. Incerta. Bene, quippe Cæsar intellegit bipartitos inpetus, consuevitque sæpius hanc vocem in plurali adhi-*

bere. c. 52. ‘Germani inpetus gladiorum exceperunt.’ VII. 29. ‘repentinos hostium inpetus sustinere possent.’ c. 80. ‘equitum inpetus sustinerent.’ Sic MSS. VIII. 19. ‘Qui sustinuerant primos inpetus insidiarum.’ B. C. I. 26. et 40. ‘Magnos inpetus legionum equitatusque sustinet;’ et sic passim Livius. Vide Cl. Drakenb. ad I. 4. 9. ‘Inpetus facere.’

5 *Ad vesperam*] Sic etiam Ed. princeps, Mediol. Ven. et e veteri libro legi vult Ursinus, quem Scaliger sequentesque secuti sunt. Sed Manutius et Hotomannus bene olim monere, in suis esse *Vesperum*; quod æque Latinum esse, et a Cæsare alibi usurpatum docent. Imo id ego non solum in plerisque Edd. sed et in MSS. fere cunctis inveni: quare reponui eorum auctoritatem secutus. c. 50. ‘usque ad vesperum.’ B. Civ. I. 3. ‘Misso ad vesperum senatu.’ II. 32. v. 58. VII. 60. B. Civ. I. 42. B. Afric. c. 52. ‘sub vesperum.’

10 *Mataras*] Sic diserte Ms. Norvic. cum in aliis Codd. scriptis, ut et antiquioribus impressis legamus ‘Mazaras et tragulas.’ Quam mendam primus sustulit Joan. Rhellicanus, quem secuti sunt editores nuperi. *Daris.* Consule interpretes hic et ad Livium VII. 24. ‘laevi humero matari prope trajecto.’ ac Casaub. ad Strab. p. 301. Ed. Amst. *Mataras* confirmant optimi quique Codd. Bongars. pr. Petav. Oxon. Cujacian. Sealig. Vossian. prim. Leid. pr. sec. Egn. Gottorp. cum Ed. Incerta. Alii etiam quatuor t agnoscant pro z.

Subjiciebant] Ciacconius et Ursinus legunt *ahjiciebant*. Frustra. Subjicere Cæsar dixit, quia non, ut solitum, supra currus, velut ex vallo jaculabantur, sed sub curribus, rotas inter, ut ipse Cæsar ait. Rectissime Græcius, μεταξὺ τῶν θέρματων καὶ τῶν τροχῶν, παλτὰ πολλὰ καὶ ἔυστά ὑπαγέσσαν. Vossius. Lucan. VII. 571.

Delph. et Var. Clas.

‘Ipse manu subiecit gladios;’ ubi vide.

11 *Eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere int.*] Quæ hæc ταντολογία, et scabrities? Num ista in Cæsare ferenda? Quid enim si ‘tota nocte continenter ivisse’ eos scripserat, an potuit credere auctor, aliquem tamen putaturum fuisse, eos partem noctis intermissee? Ineptissimum hoc foret. Aut an intelligit, illos per tot dies et noctes fugisse, nullum noctium tempus intermisso itinere? Hoc humana ferre nequit natura, quamquam ita cepisse videtur Celsus, qui ait ‘irrequieti et insomnes.’ An ergo de die quievisse vult, et per noctem modo fugisse? Nec hoc verisimile est, neque fert Juliani styli perspicuitas. Quare fere hic Grutero accedo, qui Glossam intrusam esse suspicatur, scribendumque *eaque*, scilicet hominum millia, ‘nullam partem noctis itinere intermisso’ etc. Neque aliter Græcius Interpres: ὅλην τὴν νύκτα τὴν ὅδὸν οὐ διαλείποντες ἐπορεύοντο, καὶ ἐν τῇ τῶν Διγγόνων τεταρταῖοι ἀφίκοντο. Quæcumque autem suspecta habeas, certe retinenda nullam partem noctis: nam et ita alibi noster III. 12. ‘Hæc eo facilius magnam partem aëstatis faciebant.’ ubi vide Hotom. et Brant. ad IV. I. et plura de hoc accusativo ad v. 35.

20 *Loco illos*] In MSS. Reg. Eliens. et Vossii deest hæc vox. Nullo aut sensus aut Latinitatis detrimento. Clark. Vetustiores quique, numero tredecim, et Ursini, Brutique Codd. cum Ed. Incerta particulam hanc ignorant: quare delevi. Mallet etiam Cl. Wasse delere τὸ qui ante si juvissent.

xxvii. 4 *Atque eos*] Scilicet Cæsar. de quo Nominativo omisso adi ad B. G. IV. 3. Hirt. B. Afric. c. 64. Hinc cave, ne temere mutes in *isque eos*, ut conjectit doctissimus, et elegantiissimi ingenii vir, ac poëtica arte generisque splendore illustris B. Hui-

Cæsar

3 N

dekoper in Belg. libro elaboratissimo
Proeve van Tael en Dichtkunde p. 389.

8 *Nocte intermissa*] Interposita. Francisco quidem Hotomanno mira videtur hæc loquendi ratio, quæ tamen Cæsari est familiaris. Sic vi.
9. ‘*Intermissis paucis diebus.*’ Vide et B. C. iii. 58. Vim vocis non intellexit Metaphrastes, qui habet μᾶς νυκτὸς πρὸς τὸ ταῦτα διαπράττεοθαι διαλεπούσης. Davis. Vide ad iv. 13. 34. ‘*brevi tempore intermisso.*’ iv. 11. ‘*temporibus intermissis.*’ v. 35. ‘*intermissio spatio,*’ et sæpe.

9 *Qui Urbigenus appellatur*] Sic quidam codd. et Edd. quanquam in plerisque est *Verbigenus* aut *Virbigenus*, aut *Virbiginius*. Sed Cellarius in notit. orbis ant. p. 275. post Cluverium ex Antonini itinerario p. 348. ed. Wesseling. ostendit, *Urbigenus* esse veram lectionem, quia in illo itinerario *Urba*, oppidum Helvetiae, occurrit. Ritterus in hist. vet. Galliæ p. 54. existimat, *vetus verbum fuisse Urbegoew vel Urbege*, idque significare tractum ad *Urbam*: nam *Gau*, *Gow*, *Ga*, *Ge* esse tractum, neminem fugit. Cf. i. 12. et 37. de pagis. M. Antiquam lectionem vindicavit Schoepflinus nostra sanno sæculi superioris sexagesimo nono, inspecta Saloduri ara lapidea GENIO VERBIGENO dicata, ostenditque, pagum cognominem non in Vandensi, quod Geographis visum erat, sed in Salodurano agro Jurani inter et Rheenum fuisse situm. Docuit porro, Tigurinum pagum male apud Turicenses esse quæsitus, quum ara Aventici detecta, altera item DEÆ AVENTIÆ inscripta, clare demonstrent, Friburgensem Vchtlandiæ pagum cum Aventico Tigurinum pagum prope Moratrum lacum constituisse, ad quem pagum Urba quoque, quæ doctos viros deceperat, spectavit. V. Acta Acad. Palat. vol. iii. hist. p. 169. Emendanda hinc est *Helvetia clar. D'Anvillii*; quam is in Gallia vetera

repræsentat. Fugit etiam Schoepflini industria diligentem Geographiæ investigatorem Mannertum. Recte contra Ritterus vir eximus in opere De quelques antiquités de la Suisse, 4. Bernæ 1788. *aquas Verbigenas* dixit, quæ vulgo *Helveticae* adpellantur. Oberlin.

12 *Prima nocte*] Sic MSS. et pleraque e vett. Editt. Nonnullæ enim, quas secuti sunt Scaliger aliique, habent *prima noctis vigilia*; quæ voces cum oræ Codicum essent adlitæ, ut paullo obscurior loquendi modus explicaretur; tandem, ut fit, veram lectionem loco suo deturbarunt. Hoc modo locutus est Noster, cum alibi, tum B. C. iii. 75. ‘*Inpedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit.*’ Insignis est hanc in rem locus Corn. Nepotis in Eumen. c. 9. Idem. Sic MSS. Eliens. et Vossii. Sanamque esse hanc et elegantem Lectionem, allatis exemplis ostendit Davisius. Ms. Reg. *prima hora noctis.* Editt. Romana, et Scaligeri, aliæque, *prima noctis vigilia.* Quorum utrumque, interpretamentum est, Clark. ‘*Primo vespere*’ B. C. ii. 43. ‘*Prima luce*’ B. G. i. 22. II. 11. v. 23. 31. et sextenties. Sed videndum tamen, an hæc lectionum varietas non doceat nos, locum esse corruptum: nam *noctis vigilia* est etiam in Palat. et Ed. Gryphii aliisque: at Dorvill. *prima noctis.* Quod verum puto per ellipsis τοῦ hora. Vide Sanctii Min. iv. 4. p. 587. B. Civ. i. 20. ‘*prima vesperi.*’ Sic enim MSS. non *vespera.*

xxviii. 1 C. *resciit*] MSS. omnes, præter unum alterumque recentiorrem, et Edd. primæ *resciit*. Verè: Ovid. Metam. ii. 424 ‘Aut si rescierit.’ Nepos Dat. c. 2. ‘Ea, quid ageretur, resciit.’ Paus. c. 3. ‘Lacedæmonii rescierunt.’ Ita Ms. Leid. *non resciver.* et sic legendum ex MSS. plerisque in Alcib. c. 11. ‘in illo laudando consciabant,’ cuius glossa est

vulgatum *consenserunt*. Liv. I. 32. ‘Populus senatusque censuit, consenserit, concivit.’ Prave olim puer admodum margini adteveram desierunt.

Idem *desciit* pro *descivit* in Dat. c. 7. et noster infra c. 32. e MSS. *quaesiti*.

3 *Ierant*] Sic MSS. et Editi. Ciaco-nius legendum censet, *irent*. Sed nihil opus. Poterat enim Cæsar impe-
rare iis, non modo quorum per fines
irent Helvetii, sed et quorum per fin-
es *ierant*; uti ‘conquirerent et redu-
cerent, si sibi purgati esse vellent.’
Quinimo istud *conquirere*, magis est
eorum, quorum per fines *ierant*;
quam quorum per fines *irent*. Clark.

5 *Latobriges*] Addit Petavianus
Rauracos; qui et ab auctore recen-
sentur c. 5. ‘Persuadent Rauracis,
Tulingis, et Latobrigis’ etc. Græcus
tamen interpres quoque illos hic
omittit.

6 *Frugibus amissis*] Antiquissimi et
integerrimi Codices Bongars. prim.
secund. Petavian, nec non Egmon-
dan. exhibit *fructibus*. Eleganter.
Solet enim hæc vox usurpari de frugi-
bus, et toto agrorum reditu. Vide
Broukh. ad Tibull. I. 1. 35. ‘Non ego
divitias patrum, fructusque requiro,
Quos tulit antiquo condita messis
avo.’ Livius II. 5. ‘Seges farris;
quem campi fructum quia religiosum
erat consumere.’ Frontin. II. 11. in
f. ‘pro fructibus locorum, quæ vallo
comprehendebat.’ Unde non temere
mutandum censeo, sed defendendum
Ovid. ex Ponto, I. 4. 14. ‘Fructibus
adsiduis lassa senescit humus.’ ubi
Heinsius e 2. MSS. malebat *frugibus*.
Quin potius emenda Lactantium VII.
3. ‘Frugiferos campos paludes inun-
daverint;’ nam veterimæ Bononienses
membranæ habent *fructiferos*. Contra passim occurruunt ‘arbores
frugiferæ.’ Eadem varietas De ira
Dei c. 13. ‘Utitur terra ad percipi-
endam frugum varietatem.’ Ms. Bo-
non. *fructuum*.

9 *Restituere jussit*] Reædificare.

Corn. Nepos Timoth. c. IV. ‘Quos
avus Conon muros ex hostium præda
restituerat.’ Vide et Pelopid. c. IV.
Davis.

14 *Bajos, potentibus Aeduis, quod
egregia virtute erant cogniti*] Vocem
hanc alii, et in sua quoque editione
Scaliger omisit. An non simile illud
Taciti, ‘quamvis nullius flagitiæ com-
pertum?’ Vossius.

Quod egregia virtute erant cogniti] Ita omnes MSS. præter Faern. et editi
usque ad Scaligerum, qui ultimam
vocem temere prorsus et inconsulte
expunxit. Phædrus I. 10. ‘Quicun-
que turpi fraude semel innotuit.’
Idem v. 5. ‘Scurram’ dicit esse
‘notum urbano sale;’ qui facetus
et ingenii elegantia erat nobilitas.
Davis. Propertius el. II. 22. 38.
‘admisso notas adulterio,’ ubi Cl.
Broukhsius frustra mavult *admissi*
adulterii. Tacitus Annal. XIII. 6.
‘Burrum tamen et Senecam multarum
rerum experientia cognitos.’
Idem xv. 53. ‘Pisonem notum
amore uxoris’ dixit. Iterum Hist.
IV. 81. ‘quidam oculorum tabe notus
genna ejus advolvitur.’ Spartianus
in Severo c. VII. ‘Quod ad se occi-
endum Julianus notos ducum cædi-
bus misisset.’ Vide sis eundem in Pes-
cennio Nigro c. 2. Vopiscum in Au-
reliano c. 18. Ovidium Metam. I.
198. et Lucanum VI. 385. Idem,
cur. sec. *Cogniti* optime vindicatum
a Davisio agnoscunt etiam MSS.
Clarkii, meique omnes. Hinc ‘vir-
tutis nobilitas’ VIII. 45. quod nou tentare debuerat Davisius.

16 *In parem juris libertatisque con-
ditionem, atque ipsi, &c.*] Satis sana
hæc videntur: neque ego immutandi
pruriti afficior. Monendum tamen
oportet in Bongars. pr. sec. Lovan.
et cunctis Leidensibus, Vossianis,
Egmund, Gottorp, Duker, Dorvill. et
Edd. prius scribi in partem juris:
præterea conditione reperiri in Bong.
pr. Voss. pr. sec. Leid. sec. tert.

Lovan. Doryvill. et iisdem Editis. In Voss. pr. a manu pr. *libertatemque.* Quasi fuerit olim ‘in partem j. l. conditione ea, atque ipsi e., receperunt.’ Sic dicitur ‘in partem prædæ,’ ‘honoris’ et similia.

xxix. 2 Perlatæ] MSS. Reg. Eliens. et Vossii et Edd. Vett. *relatæ.* Quod idem est. *Clark.* Cum in nullo meorum vulgatum *perlatæ* invenerim, istud ejeci, et *relatæ* Mstorum auctoritate reposui.

4 Pueri, &c.] Eruditissimus Wopkens Lect. Tull. p. 187. perpendendum proponit, an non exciderit Relativum *qui.* Ego id non temere intrudam contra MSS. Simplex sensus est *quibus in tabulis nominatum erant pueri, &c.* Porro in MSS. numeri more solito vehementer turbati sunt, cumque ex illis nihil certi eruendum sit, tædiosis nugis me teque remorari nolui.

6 Capitum Helvetiorum, &c.] In recessendis Gallorum copiis variant Historici. Vide Strabonem Geogr. iv. 193. Plutarchum in Cæsare p. 716. Appianum in Celtic. et Polyænum Strateg. viii. 23. § 3. Forte tamen hæc diversitas Librariis est tribuenda, cum in notis numerorum describendis passim erraverint. *Davis.* ex Casaub. ad. Strab. locum p. 294. Ed. Amst.

9 Summa omnium fuerant ad millia ccclxxix] Valde variant autores, Strabo, Appianus, Plutarchus, Polyænus, Orosius. Cæsaris tamen numerum retinet Anonymous Celsi exscriptor, sæpe memoratus nobis, et memorandus. Id modo dixero infra, ubi Cæsar ait cx millia in patriam reversa, Hotomannum legere cxx millia. Sed Anonymous, quem dixi, ita inquit: ‘Cæsar Helvetiis in potestatem redactis, lustrum conficit, in quo capita non nisi ex millia sunt inventa. Unde facile numerus colligitur vel cæsorum, vel in bello consumtorum; simulque illud appa-

ret, ex his qui noctu e prælio fugere, præter illa vi millia, quæ ad Cæsarem ex itinere retracta memoravimus, xiv millia vel vulneribus, vel lassitudine, vel aliis, quos bellum fert, casibus, periisse.’ Quare Hotomanni conjecturam, ut audacem rejicimus. *Vossius.* V. Titium Contr. i. 18.

Fuerat] Ms. Reg. fuerant. MSS. Eliens. et Vossii, et Edit. Rom. *fuerunt.* *Clark.* Operarum credo vitio irrepsit in Davis. Ed. *fuerat.* Nam vulgatae Edd. habent *fuerant*, et omnes ante Ursin. et Scaliger. *fuerunt;* quod est in MSS. longe plurimis et optimis. Egm. et Oxon. *fuerat.* Leid. prim. suorum. Justin. ix. 5. ‘summa auxiliorum cc milia peditum fuere.’

10 Domum redierunt] Ita quidem Petav. Egm. et Duker. Verum certi MSS. omnes cum Ed. Inc. *domo,* et Bongars. pr. *de domo,* Oxon. *in domo.* An *domos* rescribendum, qualem mendum sustulimus etiam in Frontino ii. 7. 7. ‘Domos remisit?’ antenno? V. etiam vi. 8.

xxx. 3 Helvetiorum injuriis, populus R. &c.] MSS. et Edd. aliquot po. Ro, sed Bongars. prim. sec. Andinus, Oxoniens. Vossiani omnes, Egmond. Gottorp. Leidens. tertius et Ed. Incerta *populi Romani.* Verissime, quare reposui. Nam delenda distinctio. ‘Helvetiorum injuriæ populi Romani,’ quibus populum Romanum affecerunt. Recte igitur Græcus Interpres: σοῦ τοῦς Ἐλβητῶν, ἀνθ' ὧν τὸ πάλαι τοῦς Ρωμαίους ἐκάκασαν, νῦν πολέμῳ δίκην ἐπιθέντος. Reputisset enim ad Cæsarem pertinet, cui ea de caussa gratulabantur, non populo Romano. Duo Genitivi reguntur ab uno substantivo varia significatione. Cujus lucutionis ignorantia hic omnes Editores fecellit. In numero tamen ejus exempla jam adduxerunt Gronov. ad Livium xxxiv. 26. Sanctius in Minerva ii. 3. et ibidem Perizon. p. 177. Et qui non?

Plures enumerat doctiss. juvenis A. V. Staveren ad Nepot. Epam. c. 5. ‘Agamemnonis belli gloriam consecutus:’ atque ita legit celeb. Duker. in Livii præf. ‘ Ea belli gloria est populi Romani:’ ubi vide. Curtius VIII. 6. ‘ Castigandi verberibus eos nullius potestas præter ipsum erat:’ quæ verba varie a viris doctis tentantur. Apud nostrum autem nihil est frequentius. II. 17. ‘ Eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta.’ III. 8. ‘ Hujus civitatis auctoritas omnis ora maritimæ.’ Hirt. in præf. I. VIII. ‘ Cæsaris commentarios rerum gestarum Galliæ.’ In eodem c. 40. nunc haec elegantia est corrupta; ubi legendum docebimus. ‘ Quorum omnis multitudo aquatorum.’ Et cum voce *injuria* B. Civ. I. 7. ‘ Omnia temporum injurias inimicorum.’ Gellius IX. 12. ‘ *Injurias* dicimus tam illorum qui patiuntur, quam qui faciunt.’ Ita ‘ suas *injurias*,’ pro sibi inlatas dixit VII. 38. ac B. Civ. III. 110. ‘ Vim suorum i. suis inlatam defendebant;’ ubi vide Davis. Liv. II. 55. ‘ queruntur *injurias* suas, vim plebis.’ Valer. Max. VI. I. § 1. ‘ Cum Lucretia *injuriam* suam in consilio necessariorum deplorasset.’ Inno B. Civ. I. 7. ‘ Imperatoris et Tribunorum pl. *injurias* defendere:’ et B. Alex. c. 70. ‘ provinciarum *injurias*’ et ‘ *injurias* civium Romanorum,’ quæ iis inlatæ sunt. Liv. I. 14. ‘ Expiarentur legatorum *injuriae*.’ Vide etiam c. 13. ibid.

5 Terræ Galliæ] Id est terræ Galliæ expedire. Sic Hirtius de Bell. Afric. c. 3. ‘ Namque nullum portum terræ Africae,’ &c. Sallust. in Fragm. I. IV. hist. ‘ duæ Galliæ mulieres,’ pro *Gallicæ*. Agellius Noct. Act. III. 7. 8. et 10. ‘ terram Siciliam,’ ‘ Italiam,’ ‘ Galliam,’ dixit. *Davis.*

XXXI. 1 Qui ante fuerant] Hæc verba Ciacconio videntur superflua, eorumque ultimum uncis inclusit Jos.

Scaliger, et post eum editores nuperi, utpote qui illud rectius abesse censabant. Gabriel autem Faernus ex conjectura legit ‘ qui ante iverant.’ At vero omnes graviter falluntur. Iis sueum fecit vitiosa interpunctio, quam si animum adtenderant, facile sustulissent. Hunc igitur locum sic distingue, ‘ Idem principes civitatis, qui ante fuerant ad Cæsarem, reverterunt.’ Sic locutus est Cicero ad Attic. I. x. ep. 16. ‘ Dionysius ad me fuit bene mane,’ id est, apud me. Julius Celsus Vit. Cæs. p. 71. ed. Lond. ‘ Ad eos vero moram trahens,’ ubi J. G. Graevius reposuit *apud eos*, sed absque causa sonica, ut ex allatis manifestum est. *Davis.* Hanc locutionem satis illustravit Cl. Salmasius ad Tertullianum de Pallio c. 4. *Idem*, cur. sec. Recte hic reprehendit vir Doctissimus Joh. Davisius Ciacconium, Faernum, et Scaligerum: qui vocabulum ‘ fuerant,’ immerito suspectam habent. Hæret tamen et ipse, sine causa. Quod enim vitiosam interpunctionem causatur, quæ eos fellerit; atque hoc modo legendum contendit, ‘ qui ante fuerant ad Cæsarem, reverterunt:’ quanquam hoc æque latinum quidem est, at nihil tamen mutato opus. Quam enim recte dicitur, (ut dicitur quidem rectissime,) ‘ qui ante fuerant ad Cæsarem, reverterunt,’ scilicet ‘ ad Cæsarem,’ tam recte dici potest, ‘ qui ante fuerant,’ scilicet ‘ ad Cæsarem,’ ‘ ad Cæsarem reverterunt.’ Nec fere minus usitatum est, Antecedentem in praecedenti parte commatis subticeri, quam in sequenti. Paullo infra: ‘ Neque conferendum esse Gallicum’ [scilicet *agrum*] ‘ cum Germanorum agro.’ Clark. Licet perinde sit; alterum tamen elegantius; quare Davisii hic judicium securus sum. Nam et Terent. Heaut. v. 2. 26. ‘ esse ad sororem,’ et alibi ipse Cæsar ita loquitur: sic B. G. III. 9. ‘ Quod nomen ad omnes nationes

sanctum est: nam male vulgo ibi apud legi videbimus: quo loco plura congerimus. Corruptum etiam est vi. 38. ‘Primum pilum ad Cæsarem duxerat.’ Sic enim MSS. non apud: et alibi.

2 Uti sibi secreto] MSS. Brant. et Norv. cum edit. Lipsiana aliisque habent *uti sibi secreto, in occulto.* Nonnullæ autem *uti sibi secreto et occulto vel et in occulto.* Patet quidem aut hanc vocem aut illam esse Glossema: utri vero hoc contigerit, non ita manifestum. Voces *in occulto* deleverunt Færnus et Scaliger, quibus præivit editio Romana A. D. 1472. Mili autem fit verosimile, locum hunc ita esse legendum *uti sibi in occulto*, &c. idque gravibus, ni fallor, de causis. I. Hoc modo loqui amat Cæsar. Hujuscem libri c. 32. ‘Quod soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent.’ Et B. G. II. 18. ‘Hostes in occulto sese continebant.’ Sic et alibi. II. Hæc loquendi ratio altera est obscurior, ac proinde nequit haberri glossematis suspecta; is enim erat Librariorum mos, ut phrases difficiliores facilioribus explicarent, non vice versa. Davis. MSS. Reg. Eliens. et Vossii, aliquie; *Secreto in occulto.* Quorum aut hoc, aud illud, e margine irrepsit. Clark. De compacto agunt interpres: dum extruserunt voces *in occulto.* Quas constanter servant euncti mei Codices numero ad viginti, et Editiones Mediol. Incerta, ceteraque antique; vel *et occ.* in Veneta. Quod vero Cl. Davisius ob ad ductas ab ipso caussas *rō secreto* mallet ejicere, frustra est. Nam licet *in occulto* sepe dicat auctor, uti etiam vi. 35. vii. 27. 35. B. C. I. 41. *Secreto sapientia etiam adhibuit:* supra c. 18. ‘*Secreto ab aliis querit.*’ B. C. I. 19. ‘cum suis secreto conloqueretur.’ B. Civ. III. 60. ‘*illos secreto castigavit.*’ Curt. x. 129. ‘*Reus in secreto agitat.*’ Utrumque ergo cum rectum sit

et *secreto et in occulto,* (quod nequam priori est obscurius, et passim ab historicis usurpatur,) ille, cui verosimile non est a Cæsare utrumque simul adhibitum esse, aliud quærat oportet. Et forsitan longe; nam veterrimus ille Bongarsianus pr. suggerit *secreto in occulto:* unde non faciendum erat *secreto*, sed *sacro in occulto:* id est, in templi seu sacelli cuiusdam abdito vel adyto. Ita enim ipse *rō occultum* explicat Cæsar B. Civ. III. 105. ‘In occultis ac remotis templi, quæ Græci ἄδυτα appellant.’ Ut verum tamen fatear, primo credidi *rō occulto* esse corruptum, et vel legendum *secreto in alloquio seu colloquio*, ut diserte habet Celsus, vel potius *sacro seu secreto in adyto.* Certe talibus in locis arcana fidei peragi solita fuisse quis nescit? Commodum succurrit Curtii locus vi. 7. ubi res agitur in Alexandri castris ‘remotis arbitris cum juvenc. secessit in templum, arcana se et silenda adferre præfatus.’ Gallos insuper et affines populos arcana consilia iniisse semper *sacrato in luce* abunde e nostro, Tacito, aliisque constat. At nunc potius nihil mutari, aut doleri velim; *secreto, in occulto* lector ita capiat, ut prius ad auditum, posterius ad visum referatur, petierintque, ut remoti non solum ab auditu aliorum, sive tacite; sed etiam occulte in loco secreto, remotis arbitris loqui cum eo possint. Eo sensu jungit Cicero pro Mil. c. 5. ‘tacitas et occultas assensiones,’ id est quas nemo audit nec videt vel scit. Et ita, exempli gratia, *secreto consulit senatus, non vero in occulto.* Alii jungunt etiam, *tacitum secretum, arcana secreti.* Vide Pric. ad Apulei. I. III. Met. p. 53.

11 De potentatu] Vox est paulo rarior, quam tamen non refugerunt optimi Scriptores. Livius xxvi. 38. ‘Æmulo potentatus inimicus rem Anibali aperit.’ Lactantius Div. Instit.

vi. 17. ‘Opes istas et honores et potentatus, et regna ipsa condemnet.’ Eodem verbo usi sunt Arnobius, et Cyprianus, ut ostendit Joan. Meursius Crit. Arnob. i. 13. p. 24. Davis. Hæc notula sub Davisi nomine reperitur in Ed. Lugd. Bat. A. 1713, sed in Anglica non comparet.

12 *Uti ab Arvernis Sequanisque Germani]* Anonymus ab utrisque stipendiarios Germanos adhibitos esse narrat, nimirum tam ab Arvernis, quam Æduis, et subdit: ‘Quamobrem qui illos (Germanos) evocaverant Ædui, auxiliorum nimietate perterriti, cum pœnitere jam cœpisset incepti, finibusque illos pellere tentassent, multis fracti præliis, nobilitatem fere omnem, senatumque, et equitatum miserandis ac variis amiserant cladi bus.’ Sed errare eum manifeste Cæsar ostendit. Vossius.

13 *Arcessarentur]* Ita fide optimarum et plurimarum membranarum semper in Cæsare, sicuti in aliis auctoribus factum est, exhiberi pro *accessarentur* curavi. In duabus Codd. est *arcessarentur*. In Leidensi primo et tertio cum Ed. Incerta *arcessirentur*. Quæ variatio in MSS., Cæsaris præsertim, et quidem illo Leidensi primo passim occurrit. ii. 20. iii. 9. *arcessiunt*. 23. et B. C. i. 3. *arcessiuntur*. v. 11. etiam in vulgaribus Edd. *arcessiri* jubet: ubi vide et Cellar. Cort. ad Sall. Jug. c. 84. et sæpius. Vide etiam vii. 6. B. Civ. iii. 110. B. Afric. c. 12. A. van Staveren ad Nep. Attic. c. 21. Item quæ jam notavimus ad Frontin. i. 9. 3. ‘videbantur *arcessiri*,’ et ii. 7. 4. ‘ultra a Syphace *arcessiretur*. Adde MSS. Curtii vii. 14. viii. 13. 25. ‘Ut ex periculo gloriam *arcesserent*.’ Sic MSS. prætres, in quibus *arcessirent*. Vulgo *et arcessentes*. Et innumerus aliis locis; unde patet non solum reperiri infinitivum quartæ conjugationis, sed et alios modos, et non ab *arcesso* deducendum esse, sed ab antiquo verbo

arcessio. Clariss. tamen Drakenb. ad Livium iii. 45. § 3. pluit infinitivum *arcessire* esse nihil, et a librariis intrusum, quia in præterito habet *ivi*: cum tamen *capesso*, *lacesso*, etiam *ivi* dent, licet sint tertiae conjugationis omnibus in modis.

15 *Et copias Gallorum homines feri]* Copiæ pro exercitu in plurali numero plerumque in singulari de abundantia usurpati. Sed nec raro contra. Sic pro exercitu, Maro: ‘quæ me circum sit copia lustro.’ Et passim Cæsar. In plurali, pro facultatibus, et frumento, talibusque Cæsar iv. 4. ‘Re liquam partem hyemis se earum copiis aluerunt.’ Item Tacitus Annal. i. ‘Nocte demum reversæ legiones, quanvis plus vulnerum, eadem ciborum egestas fatigaret, vim, sanitatem, copias, cuncta in victoria habuere.’ Et sæpe alii autores. Davis. Item ii. 46. ‘domesticæ copiæ rei frumentariae.’ V. etiam Rhelic, et me ad Frontin. ii. 1. 18. Cl. Duker. ad Flor. iv. 2. 39. ‘omnibus copiis abundarent’ Viros Doctos ad Val. Max. iv. 3. § 3. Ext. ‘parvulis copiis excipere.’ Davis. ad Hirt. B. Afric. c. 36. ‘copie conserventur.’

30 *Romam ad Senatum venisse, auxilium postulatum]* Sed infecta re, rediit, ut docet noster B. G. vi. 12. Ejusdem etiam adventus meminit Cicero de Divin. i. 41. ex quo liquet Divitium hunc, unum fuisse e Druidis. Davis.

38 *Harudum millia hominum xxiv]* Nihil dicunt Ciacconius et Ursinus, cum vocem *hominum* expungunt. Proba est et probis autoribus usurpata locutio. Sic Gellius dixit ‘homines Pœni.’ Idem in argomento viii. 12. ‘Qupsones, quod homines Afri dicunt, non esse verbum Pœnicum, sed Græcum.’ Ubi *Eudones* legendum docet Scal. Phrasis est Hebreis usitatissima; ut cum dicunt, ‘אֵין יְהוָה o vir Judæus, et Actor. viii. 27. Lucas simili phrasi usus ait

λαθηρ Αιθεοφόρος : quam Græcam esse asserit Sebast. Pfochenius p. 35. diatribe de puritate Ling. Græce N. T. et ad demonstrationem adfert λαθηρ ἀλιεύς, λαθηρ βουλήφορος, aliaque id genus. Sed meo quidem judicio præter rem, cum hic proprium, illic nibil nisi appellativa sint. *Vossius.* Merito hic arguit *Vossius Ciacconium et Ursinum*, qui vocem *hominum* expungendam volebant. Nam, præterquam quod *Harudēs homines* sic dicere potuit Cæsar, quomodo Gellius dixit ‘homines Pænos’ et ‘homines Afros;’ (id quod notavit *Vossius*;) potest et ea quoque esse hujus loci constructio, ut *Harudūm millia hominum xxiv.* idem sit quod, *ex Harudib⁹ millia hominum xxiv.* *Clark.* V. ad II. 30. ‘hominibus Gallis.’

42 Neque enim conferendum esse Galicūm cum Germanorum agro] Tantum videlicet ei præstabat Gallicus. Vide supra c. 28. et B. G. II. 4. Ciacconio autem, mutatis dictionibus, videtur legendum, ‘Neque enim conferendum esse cum Gallico Germanorum agrum.’ Et sane in comparationibus plerumque dicimus, pejora non esse digna, quæ cum melioribus contenduntur. Sed hic secus est, ut et apud Ciceronem Tusc. Quæst. I. I. n. 2. qui postquam in re militari aliisque non nullis Romanos Græcis anteposuit, ita loquitur: ‘Jam illa quæ natura, non litteris, assecuti sunt (Romani), neque cum Græcia neque ulla cum gente sicut conferenda,’ ob eorum nempe præstantiam. Ciacconii igitur emendatio non est necessaria, cum uterque loquendi modus æque sit commodus. *Davis.* Ineptissimus hic Ciacconius, qui hunc locum sic sedat: ‘neque enim conferendum esse cum Gallico Germanorum agrum.’ Quasi vero non ob præstantiam aliquid ejusmodi esse possit, quod cum alio, longe utique deteriori, comparari omnino non debat. Recentiorum quidem linguarum aliud hodie est idioma. Sed

nimirum clemens Davisius, qui emendationem istam Ciacconii non necessariam appellat, et utrumque loquendi modum æque commodum esse concedit. *Clark.*

45 *Amagetobriæ*] Sic hodie edunt: quam ob causam non dicunt, nisi quod in Graeco Interpretè ἐν τῷ Ἀμαγετοβρίᾳ. Verum ita Codicum meorum nullus exhibit; sed omnes constanter addunt litteram *d*, licet in ceteris mire discrepant. *Admagetobriæ* itaque reposui; ut est quoque in *Vett.* *Edd.* et aliorum *Mss.* *Admogetobrigæ* veterissimi duo Bongarsiani.

45 *Omnia exempla cruciatus*] Docet J. M. Brutus, Ms. Carrar. et impressum Florent. habere *omnia exempla cruciatusque*. Idem dicendum de Ms. Norvic. et antiquissimis editt. Rom. et Ven. nec mihi dubium videatur, quin hæc lectio a Cæsaris manu fluxerit; *exempla* enim gravissimas pœnas denotant. Plautus Captiv. Act. III. Sc. v. 33. ‘Quando ego te exemplis excruciavero pessimis.’ A. Gellius N. A. VI. 4. ‘Regulum Tubero in Historiis rediisse Carthaginem, novisque exemplorum modis excruciatum a Pœnisi dicit.’ ‘Pœnitio nempe,’ ut ait idem VI. 14. ‘propter exemplum est necessaria:—Idecirco veteres quoque nostri exempla proximis gravissimisque pœnis dicebant.’ De re ipsa vide Platonem in Gorgia p. 313. ed. Lugd. cuius verba, pauculis mutatis, repetit Suidas v. Πλάτων. *Davis.* *Mss.* plerique et *Edd.* *Vett.* *omnia exempla cruciatusque edere.* Quæ lectio, quin et a Cæsaris manu fluxerit, dubitari non debere existimat Davisius. *Exempla* enim gravissimas pœnas denotare. Et sane vocabulum *exempla* eo intellectu apud optimos auctores occurtere, verissimum est. Quanquam in illis, quæ citat Vir doctissimus, locis ‘ego te exemplis excruciavero pessimis;’ et, ‘novis exemplorum modis excruciatum;’ non isto plane significatu usur-

patur id vocabulum; quippe cum verbo *exercuciare* conjunctum, quod verbum ipsum utique in se complectitur *panorum* notionem. Sed fatendum tamen, (ut diximus,) *Exempla* simpliciter pro *Cruciatibus* usurpare posse; recteque id dici posse, *exempla edere*, quod est *gravissimis panis cruciatibusque officere*. At vero si, *EXEMPLA edere*, Latine dicere licet; non utique et, *CRUCIATUS edere*; neque, *exempla cruciatusque edere*; sed *exempla cruciatus edere*, optime. Quia proinde vera est lectio; neque altera illa a Cæsar's manu fluere potuit. *Clark.* Non permoveat me Cl. Clarkius, quin Matorum auctoritatem sequar, quos et plerique Editores, tam primi, quam posteriores, in quibus Aldus, Stephanus, Gryphius, expresserunt. Mei enim omnes MSS. si forte Egmundanum excipiatis, *cruciatusque edunt*. Nec video, cur minus *edere cruciatus* dicere licet, quam 'edere ludos, pugnam' apud alios, 'edere clades' apud Lucan. III. 650, et Tac. Ann. XVI. 16. 'Edere cædem' apud Livium, Justinum, Frontinum, &c. Hoc sensu enim ponitur pro exhibere, instituere, facere, quomodo et facere *exempla* sibi occurrit. Elegans autem in hanc rem Donati locus est ad Terent. Eun. v. 6. 22. 'Uterque in te exempla edent' id est, 'nova et mira tormenta, quæ pro exemplis narrentur' ubi *exempla* videmus explicari per *tormenta*; ut hoc loco Cæsar perapicuitatis, cuius adeo amans fuit, gratia per vocem *cruciatus*: quod et in plurali extulit v. 56. 'omnibus cruciatibus adfectus' sic statim 'ad nutum,' aut 'ad voluntatem,' et millia similia, quæ temere alii aliquando delere voluerunt. 'Certamen et contentio' v. 44. Adde ad VII. 30. 'patienda et preferenda,' et VIII. 18. et særissime.

50 *Sustineri*] Ms. Reg. Eliens. et Edit. Rom. *sustinere*. Æque Latine. Nisi quod illud *sustinere* cum sit minus

vulgaris locutio, veritatem sit, ut sit anterior lectio, neque ex *sustineri* ranta. *Clark.* *Sustinere* ex meis habent Codices 10, inque illi veterissimi, item Leidenensis prim. et Voss. prim. a manu secunda, et Ed. Incerta. Quod tamen admitti non posse, potem, nisi vel se post posse addas vel subintelligas.

Nisi quid] MSS. et Edit. Vett. eleganter *nisi si quiet*. Quod a Scaligero et recentioribus cur mutatum, euidem non video. *Clark.* Non hoc mutavit Scaliger: nam ei non comparat in Edd. Rom. Ven. Mediol. Vasc. Gryph. Stephani, et plerisque. Nil hilominus agnoscunt hanc particularum Bongars. prim. sec. Petav. Voss. prim. Lovan. et quinque vel sex alii, verissime. Quomodo sepe Terentius, et alii. Nepos Att. c. 13. 'Nisi si quid vetustate coactus est.' Cicero ad Fam. XIV. 2. 'Nisi si quis ad me plura scripsit.' Vide Nic. Heinr. ad Ovid. Ep. Her. IV. 111. 'nisi si manifesta negamus,' et Cel. Burmannum ad Quintilianum III. 10. et alibi. Duk. ad Flor. IV. 7. 'Nisi si hoc quoque ex persuasione defuit.' Nec obstat, quod hic subjunctivo jungatur: nam ita quoque in Ovidio, Columella, Cicerone occurrere, docent exempla ab Heinsio prolata. Vide etiam ad VI. 16.

xxxi. 3 *Unos ex omnibus Sequanos*] Incredibile videtur Fr. Hotomanno Sequanos, qui diuturna bella cum Æduis gesserant, et Arioistum subsidio evocarant, in illo Æduorum concilio interfuisse, et de Arioisto expellendo Cæsarem rogasse. At, cum Sequani non minus, imo magis, quam Ædui, ab Arioisto opprimerentur, facile fieri potuit, ut in gratiam cum Ædnis redierint, amborumque principes ad Cæsarem confugerint; quo eos a communi calamitate liberaret. Apparet certe ex c. 35. Sequanos Æduis obsides fuisse reddituros, nisi ab Arioisto essent impediti. *Davis.*

6 Quæsicit] Bongars. pr. sec. Petav. Lov. Vossian. pr. sec. Oxon. Egmond. et 4. alii quæsiti. Quod a Cæsaris manu esse nullus dubito. Sic supra habuimus c. 28. *rescuit*. Sic etiam MSS. Plinii, et Apul. Adi Cort. ad Pl. I. II. Ep. 14. § 2.

8 Exprimere posset] In MSS. non nullis recentioribus et multis Editis, etiam R. Stephani, est possent. Male, nisi cum Bongars. tert. scribas exprimere. *Expromit* vocem, qui loquitur; *Exprimit*, qui loqui cogit, et verba extorquet: licet sæpe haec in Codd. confundantur. V. ad Lucan. I. 360. Cicero Ep. ad Attic. II. 21. ‘Multum cum seditione diceret, vocem exprimere non potuit.’ Phædr. v. 5. 33. ‘Et cum dolore vocem natura exprimit.’ Ita B. Alex. c. 56. *exprimere* ‘lætitiam’ ‘gemitum,’ ‘indignationem,’ aliaque, apud Phædr. IV. 19. Vell. II. 19. quibus locis consule Gronovium, Heinsium, Burmannum, et sacerum ad Valer. Max. III. 1. 2. ‘Expressa est itaque illa vox homini.’ Sic enim legendum esse docet quoque Cod. Harlem.

9 Gravioremque fortunam] MSS. Reg. et Eliens. et Edit. Rom. *miseriorem fortunam et graviorem*. Clark. *fort.* et *gr.* Dorvill. quoque et Ed. Mediol. ac Ven. Ceterum solus Dukeri Codex meis servat a Scaligero ceterisque vulgatum *gravioremque*, quomodo Faërnus legisse ex veteribus libris ait Ursinus. Nostri cum Edd. vett. habent *et graviorem*: nisi quod Voss. sec. non habeat *et*. Gruterus suo more glossam esse opinatur τὰ *miseriorem et*: cur non *et graviorem*? Utrumque, ut supra, retineo.

13 Quam reliquorum] Oxon. Cod. *p̄r̄ r. sc. fortuna*. Quomodo cum comparativo *p̄r̄* non raro jungitur. V. Sanctium in Minerva IV. 7. p. 681, 682.

13 Quod reliquis tamen fugæ, &c.] Sic MSS. Reg. et Eliens. et Edit. Romana. Al. *quod reliquis tantum fu-*

gæ, &c. Ms. Vossii unus exhibet, *tantum*; alius, *tanta*. Vera lectio est, *tamen*. Et est elegans ἀποσιώπησις, *quod reliquis*, si Ariovistum expellere non poterant, at ‘fuga tamen facultas,’ &c. Vide infra ad VIII. 19. et de Bello Civ. I. 64. Clark. Ita jam olim Faërnus, Manutius, Hotomannus cum MSS. et Edd. primis legerunt. Male Ferrarius, Gryphius, Brantiusque ex hoc vel illo codice substituere conati sunt *tantum*, quod ex meis Bong. duo, Leid. pr. Scalig. et Voss. sec. agnoscunt; uti in hisce voculis variatur passim. Adi notata ad Frontiu. I. I. 4. ‘Nihil nuncio respondit: Tamen virga,’ &c. Gronov. ad Liv. XXXIII. 19. Et sic lege e MSS. in Apuleio Met. III. p. 57. et v. p. 91. Hic vero in Vossiano primo legitur *tanta*, et in Carrariensi ac Dukeriano *tuta*: quod præ ceteris mihi arridet. *Tuta fuga* frequens est locutio, ‘tuta fugæ’ apud Lucan. I. VI. ‘Tutum iter,’ sic v. 27.

16 Sequanis vero — omnes cruciatus essent perferendi] Jac. Perizonius ad Sanctii Minerv. p. 139. hunc locum ita laudat: ‘Sequanis vero omnes cruciatus esset perferendum.’ Sed cum omnes Codd. vulgatam lectio nem exhibeant, memoria lapsum crediderim virum eruditum. Davis.

XXXIII.3 Beneficio suo] Cæsar nimis rum suo consulatu fecerat ut Rex atque amicus a Senatu Rom. appellaretur, cum neque aditum, neque causam postulandi justam haberet. Vide c. 35. 42. et 43. nec non Dionem I. XXXVIII. p. 81. Davis.

15 Temperaturos] MSS. plerique *obtemperaturos*. Corrupte. Clark. Mei omnes agnoscunt τὸ *obtemperaturos*. Nihilominus cum Ciacconio, Hotomanno, Brantio, ac Lambino præfero simplex: quod servarunt Edd. Romana, Mediol. Veneta, et R. Stephani. Adi præter nostri Interpretes Lambin. ad Horat. Od. III. 24. ‘Matre carentibus. Privignis mulier

temperat innocens' et Cort. ad Sallust. B. Cat. c. 11. 'Victoriae temporearent; ubi eadem confusio. Ciaccon. ex Taciti Ann. III. 31. citat, 'Bebriaci victoriae obtemperassent.' Verum et illic in plerisque Edd. rectius est *temperassent*: de hoc verbo cum tertio casu juncto, plena manu exempla vide apud J. F. Gronov. et Drakenb. ad Liv. I. 29.

17 *Ut ante Cimbri, Teutonique]* In differenter *Teutonos*, et *Teutones* vocat Cæsar I. II. quanquam alii codices ibi habent *Teutonas*. Et I. VII. 'Cimbrorum Teutonumque.' De eorum adventu in Italiam Eutropius I. IV. et V. Epitome Liviana I. LXVII. et LXVIII. Et Tacitus hist. I. IV. p. 553. et de moribus German. Ciaec. Vide Florum III. 3. et Velleium Paternum II. 12. *Davis.*

XXXIV. 1 *Legatos mitteret]* In Petav. scribitur *pl. ei ad A. I. mittere.* In Palat. est *legatum*. Quomodo et Græc. Interp. ἔπειψέ τινα δεησόμενον. Ex qua discrepantia suspicor veram esse scripturam Gottorp. et Voss. terr. *ut ad A. mitteret*, ejecta voce *legatos*. Et ita conjecterat olim Gruetus; neque alter exhibet Ed. Incerta. Immo in Edd. Romana, Mediol. et Veneta legas quoque illa qui ab eo postularent. Et rectum foret placuit *ei ad A. mittere, ut aliquem*: nam sic pro vulgato *ut* habent MSS. fere omnes. Vide omnino ad II. 3. 'legatos miserunt, qui dicerent' ubi MSS. nonnulli non agnoscunt *qui dicerent*.

Mittere autem absolute non solum pro legatos, sed et nuncium, litteras mittere, jam tironibus notum est. VII. 65. 'Mittit ad eas civitates.' B. Civ. II. 20. 'Ad Cæsarem mittit.' ut et c. 37. 'In Siciliam misit.' Ita et *dimittere vulgo* B. Civ. III. 112. Cicero ad Fam. Ep. XI. 16. 'Mitte ad Luppen nostrum, ut is conficiat.' Sed adi Manut. ad II. ad Att. Ep. 2. et ult. Gronov. ad Liv. VIII. 22. XXXII. 29. Græv. ad Cic. ad Att. II. 19.

Justin. v. 3. Comment. ad Phædr. I. 2. Cort. ad Sall. Catil. 32. Eadem varietas infra c. 47. II. 6. IV. 16. V. 57. VIII. 17. .

3 *Deligeret]* More solito multi Codd. *diligenter*: quod hodie ubivis placet quibusdam doctis: sed recte judicat Cl. Dukerus, ad Flor. IV. 2. § 5. hoc pacto a sermone Latino exterminandum esse verbum *deligere*. Verum hie aliud latet. Nam in MSS. Andino et Oxiensi est *diceret*. Optime pro *constitueret*. Hoc sensu 'diem dicere' aliquoties Cæsar. Ita supra c. 6. infra c. 42. V. 27. 57. et alibi saepè, ac passim hoc apud alios. Et, ne quid dissimulem, ita jam ex optimis membranis hunc locum emendavit Gronovius ad Livii XXV. 16. 'Locum se consciis dixisse.' Sic c. 43. 'Eo ut erat dictum ad colloquium venerunt.'

4 *Summis utriusque rebus]* Quæ utriusque maximæ curæ esse debebant. Sic Antigono 'de summis rebus erat dimicandum,' ut loquitur Corn. Nephos Eumen. c. x. scilicet de regno, aliisque, de quibus maxime solliciti sunt homines. *Davis.*

9 *Commeatu]* Quærere libet, cur *comitatu* reponendum censerint Ciacconius, et Ursinus. Ait Arioistus, se ad Cæsarem sine exercitu venire non audere, exercitum sine *commeatu* contrahere non posse. Rectissime: nam opus *commeatu* in itinere, quid *comitatu* opus ad contrahendum exercitum? Non capio: neque illos, quid dixerint, cepisse arbitror. *Vossius.*

Atque *emolumento]* Hæc illa vox, quæ tot eruditos fatigavit, Ursinum, Ciacconium, Hotomanum, et, ne plures nominem, quicunque Cæsarem emendare aggressi sunt. Victorius unus libro XXII. 10. sustinet, rectam scripturam esse: alii *molimento* reponebant: qua conjectura adeo sibi placet Hotomanus, ut vereatur, ne ex altero eum sumsisse quis eredat, quia forte Faerno idem in mentem

venerat. Sed Victorio vix argumentum ullum præter Varrius locum de re rust. III. 14. ubi ait: ‘Neque enim magnum emolumenntum esse potest.’ Nec incommodè locum hunc interpretatur, sed est tamen eur quis ambigat: et fortassis *emolumenntum pro opera pretium* accepert Varro. Ut ut est, sive recte hunc locum pro se allegavit, seu minus, verissima tamen dixit, et certiora, quam forte ipse ratus. Egregius sane Gellii locus XI. 13. et hactenus a nemine observatus: ‘Admoniti,’ inquit, ‘a Castricio sumus, ut consideraremus, que vis, quodve emolumenntum ejus sententia sit.’ Ubi ne de significatu vocis *emolumennti* ambigas, ipse paullo post subdit: ‘Inspicite,’ inquit, ‘penitus, quid efficiant verba haec. Venit *emolumennti* vox ab *emoliori*, ut enivis notum.’ Quod verbum Senecæ in Agamemnone Actu III. sc. 1. vs. 473. usurpatum. Ait enim: ‘Sua quisque mittunt tela, et infesti fretum Emoliuntur, turbo convolvit mare.’ *Fretum emoliri* idem est, quod Maro Æneid. I. dixit: ‘totumque a sedibus imis Una Eurusque Notusque ruunt.’ Id est, commovent e loco suo. Ut *moliri* est mouere, quemadmodum *moliri agmen, classem, &c.* Igitur *emolumenntum* est commotio, ut ita loquar. Itaque mens Ariovisti est, si contrahere exercitum velit, frumentum conquirendum, dimittendos nuncios, qui hue illuc cursitent, militemque convencent, et opera multum insundendum. Vossius. F. Ursinus, Hotomannus, Ciacconius, aliique reponunt *molumento*: cum autem omnes MSS. stent a vulgata lectione, commoda videtur P. Victorii sententia, qui docet, *emolumenntum* hic significare, quod operosum est et magnum studium requirit. Sic Varro de Re Rust. III. 14. ‘Nec de cochleis, et gliribus quæro, quod reliquum est: neque enim magnum *emolumenntum* esse potest.’ Indicat

Romanorum doctissimus, se nolle quempiam occupari in disputatione de coebleis et gliribus, quæ reliqua partes erant sermonis ad venationem pertinentis, quia cognitio illarum rerum obscura difficultisque non foret. Hoc apparet ex eo, quod sequitur: ‘Non istus tam simplex est, inquit Appius, quam tu putas.’ Reprehendit enim ille Axium, quod existimet rem illam apertam et proclivem esse, ac non parvas difficultates in illa re recte ordineque tractanda esse declarat. Hæc fere vir doctissimus Var. Lect. XXII. 10. Fieri etiam potest, ut hæc vox ἐπαμφοτερήν, et jacturam æque ac commodum significet. Adeatur Is. Vossius ad Catullum p. 312. At hujus frater Dionysius contendit *emolumenntum* hic *commotionem* denotare; quam potestatem ut huic verbo convenire probet, exscribit locum A. Gellii, qui extat N. Attic. XI. 13. Sed nihil prorsus ad rem facit; *emolumenntum* enim ibi vult bonam frugem, quæ in sententia continetur. Davis. Cum iis, qui *molimento* legunt, inter quos est Brutus, et Giphan. in Obs. L. Lat. p. 139. facit quoque Cellarius, vel potius *emolimento*, ut simpliciter sit compositum pro simplici *molimento*. Recte. Modo status perinde esse an scribas *per u an per i*, et prima significatione notare ipsum illud *molumentum* sive molitionem magnæ et difficilis rei. Sic *monumentum* et *monimentum* aliaque; quamquam malim *per i*, ut hic est in Voss. tert. Unde miror, tot turbas hic dedisse viros doctos. Consule tu, Lector, Hein-sium et præcipue Cl. Burm. ad Vellei. I. 17. ‘In studium par et in *emolimentum*.’ Recte Grec. *commeatum* et *emolimentum* vertit μεγάλην δαπάνην καὶ πολλὴν ἀσχολίαν.

10 *Sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia]* Anonymus: ‘Proinde facteur me mirari, quid ad Cæsarem nostra Germania, id est, Germani: nam ex Floro hæc explicanda, qui ait;

'Cum legati dicerent, Veni ad Cæsum rem. Quis est autem Cæsar? et, si vult, veniat, inquit, et quid ad illum, quid agat nostra Germania? non ego me interpono Romanis.' Vossius.

XXXV. 1 *Relatis]* Sic vulgo edi videas; cum tamen id in nullo invenerim Codice: qui vel habent *legatis* vel *legatis redeuntibus*, et *red. leg.* quod est in MSS. quinque, sed recentioribus, et Edd. primis, Rom. Med. Ven. Vel *delegatis* quod exaratur in Gottorp. Leid. et Voss. tertio ac *Icerta Ed.* Latet quid, et forsitan olim fuerit *delatis*: quod in *legatis* corruptum tam variantes protulerit lectiones. IV. 26. 'mandata deferret' in MSS. multis. V. Doctiss. juvenem Aug. v. Staveren ad Nepot. Dion. c. 8. 'Res elata defertur ad Aristomachen.'

13 *Si id fecisset]* MSS. et Editt. Vett. *Si id ita fecisset.* Quæ et vera lectio. Gr. Interpr. καὶ εἰ μὲν οὐτω τοιεῖς. Clark. MSS. et veteres editi dant *si id ita fecisset*, eamque lectio nem veram judicat Cl. Clarkius. At prorsus abundat vox penultima. Non tamen est expungenda, quod post Faënum fecit Scaliger; sed levissima mutatione facta reponendum, *si is ita fecisset*. Græcus, εἰ μὲν οὐτω τοιεῖς. Davis. cur. sec. In textum τὸ ita revocavi, auctoribus MSS. omnibus: quamquam nil mutandum censeo. Quæque vox suas habet Veneres. Potius *id* abjicerem vi. 32. 'si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit.' Nepos Alcib. c. 4. 'Quo si exisset, ut absentem aggrederentur. Itaque fecerunt.' Sic e MSS. legendum. Ceterum male ibi margini libri olim adscriperant *id-que*. Quod nonnemini placuit. In Hirt. B. Alex. c. 70. 'si fecisset, jam tunc sibi mitteret dona.'

15 *Quoniam]* Ante hanc vocem in MSS. omnibus et Editionibus usque ad Plantinianam additur *sese*; et insuper in Leid pr. Cujac. et Petav.

est *scire sese*. In Edd. Vascos. Gryphii, Stephani et Strade comparet quidem; sed post *defendret* τὸ *se* non legitur; quod reciprocum illic quoque abest a Vossiano sec. et Bongars. tert. Nullus ego dubito, quin *sese*, quod suo loco reposui, repetierit post parenthesis Cæsar, hoc modo; *sese* (quoniam &c. *defenderet*) *sese*, ut est in Voss. tert. vel *se* *Æd.* &c. Perperam alterutrum extrusit Ursinus, ceterique. Videant acutiores, an certius quid ex Mstorum lectione elicere possint. *Scire* videtur e Glossa esse pro *sciret* vel natum ex *scise*. Sic *scire* in MSS. et Edd. quibusdam additur v. 41. Easdem autem vocalas post inserta alia sèpius repeti, aliquoties a Viris doctis animadversum est. V. infra ad III. 20. 22. 'Cum dc. devotis (quos illi &c.) cum iis.' VIII. 30. 'Qua ex fuga quum constaret Drappeten (qui &c.) milibus ex fuga collectis, provinciam pettere.' c. 44. 'Quum in potestatem venisset Epasnaeti Arverni (crebro enim &c.) hunc Epasnaectus Arvernus.' Immo B. Civ. III. 47. 'magnam se inopiam perpperso, majorem etiam ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse:' ubi etiam turbant viri docti. Apulei. Metam. I. 1. 'Thessalam (nam et illic &c.) eam Thessalam ex negotio petebam, puero unico sequente.' Sic enim legendum e MSS. (V. Colvii Addenda) et Luciani Asino cum Ed. Junt. A. 1522. et Scriverr. Vulgo tres ultimæ voces desunt. Adde Davis. ad B. Hisp. c. 35. Cort. ad Plin. Ep. II. 18. p. 170. Liv. III. 19. §. 9.

16 *M. Pisone]* Ita Glandorpius et Ciacconius emendandum jussérunt: quod secuti sunt sequentes. Bene quidem: cum MSS. et Edd. priores exhibeant *L.* vel *Lucio*, ut factum quoque vidimus c. sec. ubi conjectimus, forsitan a Cæsare relictum fuisse *Pupio M. Pisone*, cuius conjecturæ

nondum me pœnit; licet Græcus quoque habeat Μάρκον. Hie vero *L.* videntur librarii fecisse ex loco priore, jam corrupto.

Senatus] At vero culpa plane non vacavit Cæsar, cum hoc bellum Ario-visto intulerit, ut docet *H. Grotius de Jure B. et P.* III. 3. 10. *Davis.*

17 *Quod commodo Reip. facere posset]* De hac formula vide *Brissonium Form. I. II.* p. 216. *Idem. Infra VI. 33.*

XXXVI. 3 *Item populum]* Sic legimus, non *idem*, ut edidit Scaliger, quem secuti sunt recentiores. *Davis. Itidem.* Sic *Ms. Vossii. Edit. Romana, et Davisius item. Ms. Elienses, Scaliger et Recentiores corrupte, idem. Clark.* In nullo Vossiano ego reperi *itidem.* Nam in primo et sec. scribitur *id ē*, sive *id est*: quod habent quoque Bong. pr. et tert. *Idem* inveni in *Mss. novem, in quibus Carrar. et Ed. Incerta. Ceteri item; nisi quod Cl. Wasse nihil notaverit ex Oxon. Cod. ut videatur ibi exaratum esse *itidem*: ut est etiam in *Ed. Elzev. A. 1675.* Si id *Msto* confirmaretur idoneo, amplecterer. Sed c. 43. ‘Item equites A. pari int. constiterunt’ c. 44. ‘Sic item nos esse iniquos;’ uti scribendum esse illic docemus. II. 1. ‘litterisque item Labieni certior fiebat.’ Adde c. 13. ‘Item, quin’ &c. c. 21. ‘item cohortandi caussa.’ c. 27. III. 9. 25. IV. 17. et in seqq. passim. Eadem confusio B. Civ. III. 28.*

14 *Longe ab his—afuturum]* Iis minime profuturum, non impediturum, quo minus pœnas luant. Locutionis ratio est, quia quæ procul absunt, ne minimum quidem auxilium possint subministrare. Gabriel tamen Faërnus, F. Ursinus, et J. Lipsius Elect. II. 19. scribunt *longe his—futurum:* quam emendationem amplectitur Freinsheimius in Indice ad Florum. Sed nihil opus est, ut vulgatam lectionem sollicitemus, nisi forte scribendum sit, omissa præpositione,

longe his—afuturum, ut habet *Ms. Norv.* cum editis nonnullis. Eo sane modo locuti sunt veteres. *Statius Theb.* III. 666. ‘Procul hæc tibi mollis Insula, terrificique aberit dementia Phœbi,’ id est, tibi non prodierit. Hujusmodi plura collegit dottiissimus Jesuita *Lud. Cerdanus* not. in *Virgilii Æn. XII. 52. Davis.* *Mss. Reg. Eliens. et Vossii, longe his*, quod perinde est. Quam autem emendationem amplectuntur *Faërnus, Ursinus, Lipsius et Freinsheimius*, ut *futurum* legant pro *afuturum*, prorsus nihil est. *Clark.* Primo *his* sive potius *iis* exhibui, deleta præpositione *ab*, secutus auctoritatem *Ms. torum omnium* praeter *Bong. tert. et Editionum vetustarum.* Male *Hottomannus* intrusit *τὸν ab.* Dein minime rescribendum est *futurum*, quod *itidem* in solo est *Bong. tert., codice recentissimo*, sed *afuturum:* quod servarunt *veterimæ membranæ Andinae, Bongars, pr. sec. Egmond. et Vossian. prim. a M. secunda, cum Ai-card.* In nonnullis est *affuturum.* Non enim modo dicitur *longe dicui esse*, sed et *longe alicui absesse.* *Tibull. I. 5. 2.* ‘At mihi nunc *longe gloria fortis abest.*’ *Ovid. Metam. IV. 649.* ‘*Ne longe gloria rerum Quas mentiris, ait, longe tibi Jupiter absit.*’ Præterea de hoc loco qui egerunt, consule viros doctos A. *Muretum Var. Lect. x. 4. Salmas. ad Flór. II. 6. 34. Gronov. ad Senec. Hippol. 974. N. Heins. ad Ovid. Met. VIII. 435. Broukhus. ad cit. Tibulli locum. Ac de Orthographia *τοῦ afuturum* Lambin. ad Hor. Sat. I. 4. Barth. ad Stat. *Theb.* VII. 229. et Drakenburg. ad *Silium XIII. 268. Liv. IV. 12.* Sic *afuisse* v. 53. VI. 3. pro *abfuuisse: afuerunt* VII. 63. et *sæpius.**

19 *Intra annos XIV]* Placet scriptura libri Steph. qui habet *inter*, nam *inter annos antiqui dicebant pro per annos*, ut in *Verr. II.* jampridem notavimus: Cicero in *Quintiana:* ‘Qui inter tot

annos ne appellari quidem Quintium, &c. Titinnius apud Nonium: ‘Quæ inter decem annos nequisti unam togam detexere?’ Hotoman. Lectionem a viro eruditio propugnatam exhibent etiam Ms. Brant. et editio Lipsiana. Davis. MSS. nonnulli *inter*: quod et Latine item dicitur. Clark. *Inter* habent Bongars. primus, Lovaniensis, Egmund. Leiden-ses tres, Gottorp. Vossian. tert. et Ed. Incerta. Et sic omnino scribi debet. Aliud est *intra tot annos* i. e. priusquam finem ceperunt, aliud *inter* i. e. per tot annos. Prior significatio huc non quadrat. Adi omnino Gronov. et Drakenb. ad Livium 1. 10. ‘bina postea inter tot annos opima pars sunt spolia.’ Nihil frequentius est harum præpositionum confusione, e solo sensu discernenda.

XXXVII. 6 *Pagos centum Sueorum*] Cum centum tantum fuerint Sueorum pagi, nonnullis visum est, totum genus ad ripam Rheni convenisse. Sed hoc eorum consuetudini prorsus adversatur. Caesar B. G. iv. 1. ‘Ii (Suevi) centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi caussa, suis e finibus educunt. Reliqui domi manent, pro se atque illis colunt.’ Per pagos itaque centum, cum hominem intelligenda crediderim, quorum singula e singulis pagis erant collecta. Tacitus tamen Germ. c. 39. tradit solos Semones, Sueorum partem, ‘centum pagis habitari.’ Forsan *pagus* ibi *vicum* denotat, cum alia sit apud Cæsarem hujuscce vocis potestas. Vide not. ad c. 12. Davis. V. Comment.

Ripam] MSS. Reg. Eliens. et Vossii *ripas*. Græcus ὄχθαις. Quod mutarunt ii, qui *ripas* etiam ex una parte fluminis dici nescierunt. Infra, vi. §. 27. ‘Quæ ad RIPAS’ (sic in optimis Codicibus scriptum est) ‘Ubiorum contingebat.’ Et alibi sæpe. Clark. Bene Clarkius probat *ripas*, quod ha-

bent MSS. mei quindecim vel plures, et Ed. Incerta. Quare in textum recipere non dubitavi. c. 54. ‘Suevi, qui ad Ripas Rheni venerant.’ VII. 58. ‘In ripis Sequanæ.’ Mela III. 2. ‘Ad ripas Rheni amnis expanditur?’

XXXVIII. 4 *Processisse*] Nihil hic notant interpretes: cum tamen in MSS. meis valde varietur. Nam Gottorp. Leid. tert. Voss. tert. et Ed. Incerta exhibit *discessisse*. Sed Bongars. prim. et secund. Lovan. Egmund. Palat. Petav. a manu pr. Dorvill. et Edd. Rom. Mediol. Ven. edunt *profecisse*: quod rectum puto, et e Glossa, ac præcedentibus verbis *tridui viam processisset*, suppositum esse vulgatum: IV. 19. ‘satis profectum?’ ubi vide etiam; ut et ad v. 47.

5 *Magnopere*] Vossianus primus et Andin. *magnopere*. Vere: vide ad c. 13. dein *usi pro usui* Voss. tert. forsan *pro usu*: ut Ciacconius malebat, et Cæsarem semper in Dative scribendum judicasse docet Gellius; de quo supra pluribus diximus.

7 *In eo oppido facultas*] Copia. Sic B. G. III. 9. ‘Navium facultas.’ Vide et c. 11. Hoc cum non intelligent Librarii, in plerisque Codd. exhibetur *in eo oppido difficultas*, quæ lectio sensum fundit menti Cæsaris omnino contrarium. Davis. Gruterus cum in MSS. suis invenerit etiam *difficultas*, sequaturque vox *facultas*, non admodum male conjiciebat, intrusam esse a Glossariis vocem, et a Cæsare relictum *omnium rerum summa*. Mirum certe tam constantes esse Codices, etiam antiquissimos in voce *difficultas*, quam cum multis editoribus retinuit R. Stephanus. Nihilo minus tamen ut Donatus Jannoctinus iu vetusto Codice, sic ego in Dukeriano et Ed. Incerta reperi *facultas*, et in Leid. sec. ad marginem erat *copia*: quæ variatio Gruteri conjecturam non parum confirmat. Interim de voce *facultas* adi Manut. ad Ciceron. Ep. Fam. v. 20.

9 Flumen Dubis] Sic legendum, ut recte monuit Ch. Cellarius Geogr. Antiq. II. 2. p. 109. aliquæ. In MSS. enim corrupte scribitur *Alduadubis*, *Alduadubis*, *Alduadusius*, *Adduadubis*, &c. Nomina propria, ac proinde minus nota, sæpissime Librarios in errorem induxerunt. Vide quæ hanc in rem notavit Is. Vossius ad Melæ II. 3. p. 212 ed. Franck. Davis. Qui Vossius de hoc loco prior ita statuit p. 202. Forsan tamen ex vitiata MSS. torum lectione reponendum, ‘propterea quod flumen *altum* Dubis, ut circino circumductum’ &c. Ammianus Marcellinus XIV. 2. ‘Ad superficia venissent *fluvii* Melani alti et verticosi.’ Hunc certe flumen πλωτὸν dicit Strabo IV. 186. *Idem*, cur. sec. In nostris etiam MSS. et Edd. Vett. varie corruptum hujus fluvii nomen seribitur. Verum in MSS. duodecim veterioribus et Ed. Inc. est *Alduasdubis*: unde deceptus Graecus Interpr. sic quoque vocat. Mihi non est dubium, quin *Alduas*, quod in plerisque aliis etiam est Codd. et *Dubis* sint duo fluvii nomina e varia lectione nata. Quod clarius patet e Bongars. secundo, qui solum *Alduas* agnoscit, cum *Dubis* dare debuisse. Forsan illud *al* ortum est ex librario-rum nota pro aliter. Solum *Dubis* probavit et edidit etiam Clarkius. Glandorpius fingit, flumen *Alduasdubin* hic; quia ad Vesontionem confluentes fuissent ex *Alduu* et *Dubi*.

11 Non est amplius] MSS. omnes; est non amplius. Quod a Recentioribus sine causa mutatum. Clark. Recte hoc a Clarkio observatum est, eoque ordine hæ vocula exarantur in meis Codd. longe plurimis et Edd. Vett.

Qua flumen intermitit? Ciacconius judicat legi etiam posse *qua a flumine intermititur*: quia VII. 17. habet ‘ad eam oppidi partem, quæ intermissa a flumine et palude.’ Vide etiam ad c. 23. ‘intermissæ trabes.’

Verum constanter vulgatum servant scripti. *Intermittere* neutraliter ponitur pro cessare, desinere, abrumperem. Cicero Fam. VII. 10. ‘Sed jam hercule intermisera:’ et ita passim *remittere* usurpatur.

12 Radices ejus montis] Vetustissimi Bongars. pr. et sec. Petav. Lovan. cum quatuor aliis et Ed. Incerta carrent τῷ ejus: quare, cum nequaquam hoc pronominis opus sit, delevi.

13 Ex utraque parte ripæ fluminis contingant] MSS. Reg. et Vossii, ex utraque parte fluminis contingant; omisso voce, *ripæ*. Quæ lectio ferri quoque potest. Neque enim minus latine dicatur, ‘radices montis ex utraque parte fluminis contingere,’ (nimis *contingere* flumen ex utraque parte;) quam ‘ripas fluminis contingere ex utraque parte radices montis.’ Interpr. Græc. ὅρος πέραι ἀμφοτέρων εἰς τὸν ποταμὸν καθήκουσι. Clark. Durior illa mihi videtur ellipsis, quam quæ perspicuitati Cæsaris convenire possit: præter quod non elegans sit locutio ‘contingere flumen ex utraque parte fluminis.’ Adhæc ceteri MSS. omnes servant *ripæ*.

XXXIX. 7 Ferre pot.] MSS. Reg. Eliens. et Vossii. *Dicebant ferre*. Clark. Verbum hoc addunt MSS. longe plurimi; et Edd. pleræque usque ad Sealiger. Imo ne vacare videatur, addiderunt Ms. Carrar. Vaseos. Strada et Gryphius copulam et ante *sape numero*. Verum rectius Gruterus et Faernus veteris codicis ope tollendum judicarunt. Nec sane comparet in Leidensi primo, nisi in margine, uti nec in Duk. Dorvill. nec Edd. Rom. Mediolanensi, aut Veneta. Plura alibi.

9 Ortus timor] Hanc vocem, Cæsar is perspicuitati congruenter, ex Ms. Regio et vet. Edit. Romana, reduxi, cum in aliis desit. Græcus, καὶ οὗτος πρῶτον δ. ΦΟΒΟΣ, &c. Clark. Lieet a Græco sic dicatur, nihil hoc ad Cæsarem facit: nam interpres

vocem eam addere debuit, quia praeedit apud eum ὡστε ταράττεσθαι: non, ut apud Cæsarem, ‘timor mentes occupavit.’ Nihil ergo opus vocis hujus repetitione, quam MSS. non confirmant, præterquam Carrar. et tres mei recentiores et Edd. Mediol. Ven.: Sine dubio e Glossa marginali in textum hic irrepsit.

Ac præfectis] Delevi conjunctio-
nem, non necessariam, auctoritate
Bongars. pr. sec. Petav. Leid. pr.
Voss. pr. Lovan. multorumque alio-
rum: nec agnoscent eam Codd. Ur-
sini Edd. Inc. et R. Steph.

11 *Magnum periculum miserabuntur*] Carrio Ant. Lect. III. 8. in VV. CC. reperiri hæc negat, ut etiam Hoto-
mannus in Vaticano: et merito, ut illis videtur. Mihi genuina viden-
tur: et egregia comparatio est,
‘*Magnum periculum miserabuntur,*
quod non *magni* in *re militari*
usum habebant.’ Nugatur quoque Ursinus cum pro *miserabuntur*, legit esse rebantur. Sic paulo post: ‘*Cum familiaribus suis commune periculum miserabuntur.*’ *Vossius.* ‘*Magnum periculum miserabuntur, quod,’ &c.
Desunt hæc in plurimis MSS.* Unde excidisse videntur, propter vocem *magnum proxime repetitam.* Pro *miserabuntur*, legunt Muretus et Ur-
sinus, esse rebantur. Quos ineptiæ recte arguit *Vossius*, cum Cæsar jam infra eodem modo loquatur; ‘*commune periculum miserabuntur.*’ *Clark.* Ex nostris libris haec verba agnoscent Cujacianus, Bongarsiani prim. et secund. Andin. Oxon. Vossiani pr. et sec. Leidens. prim., ita ut Vossiani et Bongars. sec. addant *non.* In Dorvill. margine *ut magnum per.* Ceterum *miserabuntur* habet Bong. pr. *mirabantur in arte sec. misereban-*
tur Leid. pr. quare Ursinus et cum eo A. Muretus Ant. LL. x. 4. non adeo male conjecterunt esse rebantur: quamquam tunc mallem *inesse.* Sic Castalio Obs. I. 8. e suo Codice hæc

Delph. et Var. Clas.

verba quoque delenda censem: et certe non comparent quoque in ulla Editionum primarum: neque in Vas-
eos. Stradæ, Steph. Gryph. Edd. Et quid hic faciant, non video; cum infra idem dicat Cæsar, et rectius loco eo. Præterea non agnoscit quoque Græcus Interpr. Quare sus-
picor hæc si non abundare, saltem corrupta esse, et fors pro *miserabun-*
tur scribendum *aversabantur*, sensu sane commodissimo. Græcus ait οὐ πάνυ πρὸς τοὺς ἐναρτίους ἄλκιμοι. Celsus ‘belloque inexperti, et ideo ad omnia trepidantes.’ Aut an potius scribendum *murmurabantur?* quod verbum deponenti forma aliquoties adhibet Varro et alii: ipse Cicero ita ‘*Commurmurus est se-
cum*’ in Pison. c. 25. Vide Falsteri Suppl. Ling. Latinae.

12 *Alia caussa illata]* Frustra Ciacconius et Ursinus *allata* legunt. Sic locutus Cæsar belli Gall. I. II. ‘Hujus adventu spe illata militibus.’ Et Hirtius principio belli Alexandrini: ‘Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur.’ *Vossius.* Vide Cl. Burm. et Prasch. ad Phædr. Fab. I. 1. 4. ‘Jurgii caussam intulit.’ Davis. ad B. Hispan. c. 1. ‘aliqua inferebatur caussa.’

13 *Necessariam esse diceret]* Sic recte Ms. Norvic. cum vetustioribus editis: recentiores enim habent *ne-
cessariam esse diceret.* Sed perpe-
ram; ea enim, quam præ se fere-
bant, causa ne his quidem ipsis videbatur talis, ut proficiendi né-
cessitatem imponeret; hujus vero prætextu tantum sunt usi quo iis abeundi copiam faceret Imperator.
Davis. Diceret: sic optime ex Editt. Vett. Davisius; cum Scaliger et Re-
centiores male edidissent,—*duceret.* Græcus, Ελεγον. *Clark.* Confirmant id mei omnes præter Dukeri Cod. qui, ut semper fere, cum Carrariensi, cuius auctoritate mutasse Scaliger

Cæsar

3 O

videtur, consentit. Ceterum eleganter Lovan. alius, &c. dicerent, petebant: quod cum Heinsio non dubito, quin verum sit: per *alium* enim plures intelligit: nec aliter Græcus, ἄλλος ἄλλην πρόφασιν προβαλλόμενοι ἔλεγον. II. 26. *alius alii auxilium ferrent, neque timerent*, ut illic legendum, ac plura videri possunt.

15 *Vultum fingere*] ‘Spem vultu simulat; premit altum corde dolorem.’ Σχηματίζεσθαι Græci, vel πλάττεσθαι τρόπον dicunt, quando quis constantiam, aut quid aliud fingit, re ipsa destituitur. *Vossius*. Ita componere, ut non appareret metus; ‘licet’ enim ‘ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua aut *metu* commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt; quorum omnium *vultus*, vox, motus, statusque mutantur.’ Verba sunt Ciceronis de Offic. I. 29. *Davis*. Sic fere Seneca de Tranquil. c. 15. ‘Illa inutilis humanitas flere, quia aliquis filium efferat, et frontem suam *fingere*? Quintilianus Inst. Orat. XII. 3. ‘qui subito fronte *conficta* immissaque barba, veluti despexit oratoria præcepta, paulum aliquid sederunt in Scholis Philosophorum.’ Quem locum variis conjecturis temere sollicitant viri docti. *Idem*, cur. sec.

18 *Vulgo totis castris testamento ob-signabantur*] Milites in bellum profecturi, aut jam ad aciem parati, celeriter absque ulla solemnitate testamenta faciebant, quod *in procinctu* dicebatur. De quo vide passim Jurisconsultos. *Brantius*. Adi etiam Joan. Freinshemium ad Flori III. 10. 12. *Davis*.

21 *Quique equitatui prærerant*] Nemo interpretum hic de varietate scripturæ monet: cum tamen vulgatum non inveniatur, nisi in MSS. Oxoniensi et Vossiano primo, aliisque sex, sed recentissimis. Bongars. tert. exhibet *quisque*: primus vero, secund. Petav. Lovan. Egmond, et tres alii

cum Ed. Incerta *ut quisque*. Leiden-sis autem primus *quisque qui*, eleganter per tmesin pro *et quisque*. An *et quisque vel ut et quisque pro quisquis*; sive *quicumque?* Vide Gronov. et Drakenb. ad Liv. I. 24. VI. 15. ‘Ut quisque est genere amplissimus, ita plurimos ambactos habent,’ atque ubique fere in MSS. corruptum est. VIII. 42. ‘quam quisque poterat maxime insignis flammæ se obferebant.’ B. Civ. I. 87. ‘Quid quisque eorum amiserit.’ Adde B. G. v. 33. VII. 36. B. Civ. I. 21. B. Alex. 14. et saepius. Mutatum insuper hoc ab ineptis, qui non sciebant, *quisque* cum plurali construi; unde et in Petav. est *prærat*: perperam, ut saepissime jam docuerunt viri docti, quos laudat Cl. Drakenb. ad Liv. II. 22. VII. 19. V. etiam VV. LL. II. 11. 25. v. 8; B. Civ. III. 1. Dein *equitatu* reposui ex Vossiano pro *equitatui*: de quo supra.

24 *Inter eos*] MSS. veteranum plerorumque et Editionum priscarum auctoritate reposui ‘intercederent inter ipsos atque Ariovistum.’

25 *Rem frumentariam*] Quod attinet ad rem frumentariam. Sic Livius II. 57. ‘Distractam laceratamque Remp. magis quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri.’ Ubi solita syntaxe ratione postularetur *distracta lacerataque Resp.* ut hic *res frumentaria*. Plura hanc in rem colligit doctissimus Perizonius ad Sancti Minerv. II. p. 204. qui hujusmodi locutiones esse Ellipticas notavit. Vide et Joan. Frid. Gronovium ad Senecæ de Benef. IV. 32. *Davis*.

XL. 1 *Animadvertisset Cæsar*] Delevi ultimam vocem, ut quæ satis per se intelligatur: quoniam eam nec aliorum nec mei scripti, tribus exceptis recentioribus, agnoscant: non est etiam in Ed. Incerta. Sic non agnoscent vocem hanc MSS. II. 17. et alibi saepius.

Consilio—consilium] Sic habent editt. veteres (et MSS. potiores) non con-

cilio—concilium, ut nuperæ: Davis.

Omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus] Contra quam fieri solebat; vulgo enim e Centurionibus primipili tantum ad consilium sunt adhibiti. Vide J. Lipsium de Mil. Rom. Dial. II. 8. Idem.

3 Quod aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum, aut cogitandum putarent] Egregie Tacitus Histor. II. ‘Miles alacer, qui tamen jussa ducum interpretari, quam exequi mallet.’ Et Hist. I. Otho ait: ‘Parendo potius, commilitones, quam imperia ducum suscitando res militares continentur.’ Et mox: ‘Vobis arma et animus sit, mihi consilium et virtutis vestræ regimen relinque.’ Vossius.

8 Cognitis suis postulatis] Si immensam Cæsaris ambitionem perpendamus, qua factum, ut omnes belli gerendi occasiones captarit, non erit dubium, quin vere tradiderit Dio, Romanum Imp. hæc ab Ario visto postulasse, οὐχ ὅτι καὶ καταπλήξειν αὐτὸν, ἀλλ’ ὅτι ἔσφραγεν, καὶ τούτου πρόφασιν πολέμου καὶ μεγάλην καὶ εὐ-πρεπῆ ληψισθαι ἤλπισεν. Vide XXXVIII. p. 81. Haud sane negandum est, Cæsarem in hisce Commentariis aliquando fictas bellorum causas obtendisse, cum veram dissimularint. Lucius Ampelius I. Memor. c. 40. ‘Bellum’ (Civilis inter Pompeium et Cæsarem) ‘species magis, quam causa fuit, negatus a Senatu Cæsari consulatus. Ceterum utriusque æmulatio et cupiditas imperii occupandi ei ortum revera præbuerunt.’ Confer et B. G. IV. 11. ubi invadendæ Britanniæ rationes narrat, cum iis, quæ habet Suetonius in Julio c. 47. Davis.

15 Non minorem laudem exercitus, &c.] C. Marius; ut quivis Latine peritus, facile perspicit. Sed Plutarchus vel imperito utens interprete, vel ipse minus peritus, ita Cæsaris sententiam pervertit: μήτε κρέπτοσι μέλλων Κλυμβρων μάχεσθαι πολεμοῖς, μήτε αὐτὸς

δν̄ Μερίου χείρων στρατηγός. Hotom. Extat locus vit. Ces. p. 717. A. Ita etiam cepit Jul. Celsus, qui p. 34. ita loquitur, ‘aut minus de se sperarent, tali viro ac certe nobili saltem; ac quod de C. Mario rusticó Arpinate sperassent Patres eorum,’ &c. adeo ut videantur Plutarchus et Celsus aliam lectionem secuti, quæ tamen recepta est deterior. Davis.

17 Aliquis usus] MSS. omnes, et Editt. Vett. aliquid. Quæ et verior lectio. Græc. Interpr. μέγα. Clark. Reete ita Clarkius. Aliquid confirmatur a MSS. meis quindecim, item Ursini et Brantii, atque Edd. primis, quare revocavi; ut et sublevarent, quod scripti et olim editi constanter servant; nisi quod in Florent. sit usu ac d. sublevarentur, et in nonnullis sublevent. Fors et rectius est quæ, quod e MSS. aliquibus enotavi.

19 Quantum haberet in se boni constantia] Constantia hic significat animum timori non obnoxium. Curtius III. 12. postquam narraverat Darii filium nihil conspectu Alexandri tum primum a se visi conterritum esse, subdit, ‘motum fuisse Regem constantiæ Pueri,’ id est, audacia et animo intrepido. Sic apud Phædrum Fab. v. 11. 12. ‘Constantior fuissem vera existimans, pro eo quod est, minus fuissem perterritus. Davis. Hanc constantiæ potestatem multis adstruit J. Fr. Gronovius ad Taciti Agricolam c. 27. Idem. Cur. sec. Σωφροσύνη Interpr. Vide infra ad III. 25. Cort. ad Plin. Ep. I. 12. § 9. ‘Perseverantem constantia fugit.’

20 Inermes] Optimi Bongarsianus prim. et Lovaniens. inermos. Sine dubio vere; ut Sallustius, Cicero, aliique olim locuti sunt. Adi Serv. ad Virg. Æn. I. 484. x. 425. Victor. et Manut. ad Cicер. Ep. Fam. x. 34. ‘Ex reliquis legionibus magnam multitudinem, sed inermorum.’ Rursus B. Civ. I. 68. ‘milites inermi’ in

Mss. et Hirt. B. Alex. c. 76. ‘In ermi nihil proficere poterant.’ Vide passim de similibus viros doctos, et Collect. nostra in Lucan. III. 746.: ita in Ms. veterissimo Bonon. Lactantii passim *inbecillus*, ut I. 3. IV. 13. &c. Alibi in Cœsaristis MSS. *adclivus*, *declivus*, *proclivus*.

22 *Hos esse eosdem*] Mire hæc interpolata sunt in Editis et MSS. recentioribus, quæ omnia recensere non vacat. Vide Brantius, et alios. *Germanos* addunt plerique, etiam Clarkius e Ms. Regio: cum tamen Davisius jam exhibuisset tantum *hos esse eosdem*. Pro quo Scaliger ex Ursini codice, aliquie *hos esse Germanos*. Davisianæ editioni accedunt Hotomannus, et MSS. Bongarsiani, Petavianus, Lovani. Oxon. Egmond: aliquie cum Ed. Incerta. *Germanos*, quæque nonnulli addunt *scirent illos*, mera sunt glossemata, toleranda in Interpretæ πρὸς τούτοις δ' ἐκεῖνοι αὐτοὶ οὗτοι εἰσὶ οἱ Γερμανοί. Dein superarint pro superassent restitui e MSS. plurimis, in quibus Bongars., et ex Edd. primis, Rom. Mediol. Incerta, Ven. aliisque.

28 *Castris ac paludibus se continuisset*] Ita vulgo nunc exhibent, sed MSS. aliorum ac mei tantum non omnes præbent cum aliquot Edd. vetustis C. se ac pal. tenuisset: Recte omnino. Vide quædam ad Frontin. II. 5. 4. ‘Intra Panormum copias tenuit.’ Apud Livium nihil est frequentius, ut docet Cl. Drakenburgius ad VIII. 2. infra c. 49. ‘Ubi enim castris sese tenere intellexit.’ III. 17. ‘castris sese tenebat.’ Emedandus etiam locus v. 57. ‘cum castris sese teneret.’ Nam illuc etiam contineret vulgo. VIII. 11. ‘castris se tenere.’ B. Civ. III. 30. ‘castris sese tenuit.’ sic ‘domo se tenuit’ Nep. Epam. c. 10. ubi vide Comm.

32 *Hac ne ipsum quidem sperare nos-tros exercitus capi posse*] Puerilia sunt, quæ Brantius ait, sperare ἀκύρως pro-

timere ponit. Ait Cœsar, Ariovistum ratione, et consilio Gallos superavisse, at Romanos ut astu supereret, ne sperare quidem andere. Videtur illud *ipsum* ad Cœsarem Brantius retulisse, ineptissime profecto, cum Ariovistus intelligatur. *Vossius*.

33 *Qui suum timorem in rei frumentariae simulationem angustiasque itinerum conferunt*] Ursinus et Ciacconius legunt: ‘Qui sui timoris simulationem in rei frumentariam angustiasque itineris conferunt.’ Deliramenta certe sunt tantis viris indigna. Quid illud *simulationem timoris*? Non simulabant timorem, sed revera timebant. Vulgata lectio est optima. Ait Cœsar arroganter facere, qui timori suo frumentarie rei et itinerum angustias obtendant. Nam illud *simulationem* Cœsar distinguit ab re ipsa, et dicit simulare eos rei frumentariae angustias, ubi nullæ sint. Potest quoque ἐν διὰ δνοῦν esse: ut ‘simulationem rei frumentariae’; et ‘itinerum angustias,’ dicat pro simulatas rei frumentariae et itineris angustias. Sic B. G. VII. 26. ‘natura et virium infirmitas,’ pro ἀσθένεια τῆς φύσεως. *Vossius*. Hotom. mallet *difficultatem* perperam VI. 8. ‘Usus simulatione itineris:’ ubi itidem Ursinus reponebat *timoris*; sic B. Civ. II. 35. ‘per simulationem vulnerum.’ V. etiam Cort. ad Plin. Ep. VII. 9. 8. ‘descriptionum necessitas.’

36 *Ei præscribere*] Cum pronomen non agnoscat ullus meorum Codicem, neque Edd. antiquæ; jussi, ut non necessarium, exsulare.

40 *Dicto audientes milites*] Ultimam vocem addidi ex edit. Rom. Ven. Beroald. quæ plane videtur necessaria; ad gregarios enim milites hæc verba non fecit Cœsar, ut ex initio hujuscce capitis liquet, de quibus tamen omnino sunt intelligenda quæ sequantur. Davis. ‘Milites.’ Vocem hanc, in plerisque Codd. omissam, recte restituit ex quibusdam Vett.

Editionibus Davisius. Græcus, στρατιωτα. Clark. Agnoscent τὸ μῆλον etiam Edd. Mediolan. et Veneta. At vero nullum vidi Mstum, qui haberet, nisi forsitan Oxoniensis, nam ex eo, nullam variationem adnotavit Cl. Wasse: enī collationem instituerit ad Ed. Clarkii. Neque mihi videtur ea vox adeo necessaria: nam licet forsitan respexerit ad praeced. c. 39. facillime tamen subintelligi possunt ipsi centuriones, vel etiam ipsi milites; licet non expresse nominentur. Celsus 'quod vero signa illos non secuturos audierit.'

43 *Avaritiam esse convictam*] Alibi quoque *convincere peccata, scelera, &c.* occurrit. Sed MSS. tres Bongarsiani, Petavianus, Leidenses tres, Vossiani tres, Lovaniensis, Egmond. Gottorp. Duker. Dorvillian. cum Edd. Romana et Incerta *conjunctam vel convictam* habent. An fuit *injunctam?* ut respondeat præcedenti 'fortunam defuisse; aut avaritiam esse injunctam,' scilicet illis: quasi diceret, avaritia notam eis esse inustam. Vide Gronovium ad Livium VIII. 34. 'Fabiæ genti injungeret ignominiam.'

44 *Suam innocentiam perpetua vita, felicitatem, &c.*] Sic optime emendabant Barth. Ricius, Ald. Manutius et F. Hotomannus, cum in omnibus MSS. ut testatur Brantius, pessime legatur, suam innocentiam perpetua vitæ felicitate Helvetiorum bello esse perspectam. Metaphrastes tamen in suo Codice aut veram lectionem invenit, aut coniicio est assecutus; habet enim ἐμοῦ δὲ τὴν μὲν δικαιότητα διὰ παντὸς, τὴν δὲ εὐτυχίαν ἐκ τοῦ πρὸς τοὺς Ἐλβητῶν πολέμου ἐγνώκατε. Perpetua vita est per totum vitæ cursum, ut 'perpetuae mensæ' apud Virgilium *Æn.* VII. 176. sunt eæ, quæ ab initio ad finem cœnaculi excurrunt. Hoc cum non intelligenter Librarii videntur Cæsarem corrupisse. *Daris.* Corn. Nepos Caton. c. 1. 'Ab eo perpetua dissensit vita.' Ammianus Marcel-

linus XVIII. 6. 'Ceteraque instrumenta—perpetua hieme parabantur.' Paulo tamen proprius legerim 'suam innocentiam perpetua vita, et felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam.' Sic certe vitiata sunt plurima veterum loca; quod exemplis ostendimus ad Ciceronis de Divin. I. 15. p. 38. Contrario mendo laborat Quintilianus Inst. Orat. XII. 6. ubi legitur 'dum et venia, et spes est, et paratus favor.' Repone 'dum et venia spes est et paratus favor.' *Idem*, cur. sec. Mei codicis habent vel 'perpetua vitæ felicitate' vel 'perpetua vitæ felicitate.' Egmund. 'perpetuam vitæ felicitate.' Gottorp. 'perpetuæ vitæ felicitatem.' Andinæ membranæ cum Vossiano tertio 'perpetuam vitæ felicitatem.' Ex Lovan. et Oxon. nihil varietatis adnotatum, quasi illuc legere 'perpetua vita, felicitatem,' ut debet sine dubio.

46 *Collaturus*] Dilaturus; ἀνεβαλόμην, ut recte Græcus. Vide Calvinum in Lexico Juridico. At in Epist. Bruti ad Ciceronem Fam. I. XI. Ep. 13. 'In posterum diem iter suum contulit' eandem vim habet ac 'postero die proficiisci statuit.' *Davis.*

Repræsentaturum] Juris vox repræsentare, est ante diem facere. . Sic solutionem repræsentat, qui pecunias ante diem numerat. Itaque nugantur, qui tentaturum legunt. Recte Celsi exscriptor accepit hæc, cum ait: 'Experturn tamen se quamprimum, quod alioquin dilaturus fuerit:' et Græcus: δὲ ἐπὶ πλεῖστον ἀνεβαλόμην τοῦτο νῦν παραστήσω. Notandum autem Cæsaris mos, qui non raro juris vocabulis utitur: sic passim maleficii vocem usurpat, quam non temere apud alias historicos reperias. *Vossius.* Adi omnino Comm. ad Frontin. I. 11. § 2. 'pecuniam conferret, ut repræsentari merces proditoribus posset:' et *Davis.* ad Hirt. de B. Alex. c. 70. 'si, quæ polliceretur, repræsentaturus esset.'

47 *Castra moturum*] Eleganter ve-

terrimus Codex Bongars. primus non agnoscit *rā castra*: quomodo veteres per Ellipsin esse locutos jam lexica docent. Flor. II. 8. § 8. ‘Cum ingenti tumultu ex Asia movisset.’ Curt. v. 13. ‘Auditio Darium movisse ab Ecbataniis’ ubi vide et Davisium ad Hirt. B. Afric. c. 7. ‘Inde movit.’ Suspiceris tamen, maluisse hic quoque id addere Cæsarem pro solito sibi pleniore stylo: ut passim notari in nostro usu venit. Certe aliis in locis addit. Ita vide de ‘solvere’ et ‘naves solvere’ ad IV. 23. ad V. 20. ‘continenſ Gallia,’ &c. ad II. 5. ‘in unum locum cogere,’ quod alii ‘in unum’ dicunt. Plura de his ad VII. 85. Sed cum et ‘solvere’ aliquando tamen dicat simpliciter, et ‘exponere’ v. 9. Hirt. B. Afr. c. 3. cum aliter addant ‘in terram’ (vide ad B. C. I. 31.) sic hic quoque ‘movere’ uti potuit.

49 *Plus valret*] Ejeci comparativum *plus*, quod et olim Grutero displicuit, motus auctoritate MSS. Bong. pr. sec. Lovan. Petav. a m. pr. aliorumque quatuor et Ed. Inc. Liv. I. 30. ‘Apnd vagos merces valuit.’ Terent. Heaut. prol. ‘vestrum arbitrum valebit.’

XLI. 6 *Per tribunos—centuriones*] MSS. Brant. et Norv. cum edit. Rom. Ven. habent ‘cum Tribunis militum et primorum ordinum Centurionibus,’ quam lectionem probavit Joan. Brantius. Nihil tamen mutandum censeo; Militibus enim per Tribunos et Centuriones erat agendum, quod præfec-tis quidem facilis erat sermonis adi-tus. Vulgatam scripturam in suo Codice invenit Metaphrastes. Davis. In meorum Codicibus undecim, in quibus Bongars. Petav. et Lovan. ac Edd. Mediol. Ven. aliisque ante Be-roaldum inveni quoque *cum tribunis m. et centurionibus*, quæ lectio si ad-mittatur, utpote satis proba et Latini-na, in sequentibus malim *utī per eos C. satisfacerent*; quomodo exhibent Cujacian. Vossian. prim. Leid. prim.

Bongars. tert. et Duker. ut suprà ‘per tribunos ei gratias egit.’

11 *Ex aliis Gallis ei*] Gallis deest in plerisque MSS. Clark. Lovan. Norvic. Beroald. Gryph. Florent. exhibent *quod ex aliis ei maximam fidem habebat*. Lege *quod ex Gallis ei maximam*, &c. Deleta vox supervacanea. Davis. cur. sec. Non comparet etiam vox *Gallis* in meorum ullo, nec in Edd. primis. In suis etiam non in-venit Ciacconius: quare ille jam ejiciendam putavit vocem *aliis*. In Leidensi primo exaratur *ex aliis ei causis fidem m. h.* Adscripsit vir doc-tus margini *ex Æduis*. Divitiacus e-nim *Æduis*.

12 *Millium amplius xi*] Celsi ex-scriptor *quinquaginta* habet. Vossius. Ms. Norvic. cum edit. Rom. Ven. Beroald. exhibent *millium amplius quinquaginta*, ut et Julius Celsus Vit. Cæs. p. 35. Numerum longe majorem in suo Codice aut legit, aut legisse somniavit Græcus Interpres; scripsit enim τὴν δδὸν ἀμφὶ τὰ χίλια διακόπται καὶ πεντήκοντα στάδια πάντοθεν ἔχετος. Davis. MSS. Reg. Eliens. et Vossii et Edit. Rom. *quinquaginta*. Clark. Mei etiam cuncti Codd. et Edd. usque Scaligerum, qui e Carrariensi Codice XL reposuisse videtur, habent *quin-quaginta* vel L; quare hoc reposui: deinde, ut Cæsar conveniat cum Plu-tarcho et Plinio, Cl. Cluverius scribi-vult, non male v et xx, non iv et xx. Vide in Germ. Antiq. Proœm.

XLI. 4 *Existimaret*] Bong. pr. et sec. Petav. Lovan. et septem alii cum Ed. Incerta *existimare*. Vere, ut *licere*: de hoc corrupto infinitivo adi notata ad c. 7. v. 28. ‘Quid esse levius,’ in multis MSS. *essct*. VII. 20. ‘Quin jam ipsis remittere’ ubi in plerisque idem error. Adde. B. Civ. II. 10. B. Alexand. c. 8.

15 *Interposita caussa*] Prætextu. Noster B. C. III. 24. ‘Per caussam exercendorum remigum.’ Vide et Suetonium iu Othonc c. 3. Davis.

Ac Is. Casaubonum ad eundem Julianum c. 2. *Idem*, cur. sec.

17 *Eo legionarios*] Vulgo *leg.* eo contra MSS. et Edd. Vett. *In eos leg.* Voss. pr. Petav. a m. s. Reg. et 3 alii cum Edd. quibusdam : *eis* Ed. Ven. *In eis* Edd. Rom. Med. aliæque. Sed tum malim *in eos*. Adi Cl. Drakenb. ad Liv. i. 18. ‘Dextra in caput Numæ inposita’ et nos ad B. Civ. III. 14. ‘legionibus in naves inpositis.’ Sed *eo* non mutandum est. Vide ad v. 14. ‘Eorum habentur liberi, quo,’ &c.

18 *Maxime*] Sic Ms. Reg. al. *quam maxime*. Clark. At in meis omnibus adparet *τὸ quam*; nisi quod Bongars. habeat *quod*. Cur deleri debeat, nullam video caussam. Ter. Heaut. Pr. 50. ‘quam maxime servire commodis.’ B. Civ. i. 2. ‘suam maxime conlaudatur.’ c. 81. ‘quam maxime demoretur.’ Vide ad B. Civ. III. 94. ‘cui maxime confidebat.’

20 *Non irridicule*] Facete, et modo ad risum movendum apto. Davis. Hujusce potestatis plura dabit exempla vel unus Quintilianus Inst. Orat. vii. 3. *Idem*, cur. sec.

22 *Facere*] Auxi contextum voce *ci*, quam agnoscunt Bong. pr. sec. Petav. Lovan. Leid. pr. et alii sex cum MSS. Brantii, et Edd. ante Be-roaldum. Ut *satisfacere* alicui. Sic dicitur *plus facere* alicui, et *bene facere* alicui. Vide insuper in Observ. Mis-cell. ad Apulei. Metam. vi. p. 128. Ed. Pric.

Pollitum in cohortis prætoriae loco x. legionem habiturum; nunc ad equum rescribere] Ex Petav. Norvic. Lovan. Bongars. pr. sec. Gottorp. Egmond. et Palat. lege *pollitum*, se *in cohortis*, &c. Quid vero sit *ad equum rescribere* fuse docet J. Fr. Gronovius ad Seneca de Benef. v. 6. Davis. cur. sec. Se etiam inveni in sex meis, quod et de suis fatentur Ciacconius et Brantius: primæ quoque agnoscunt Edd. uti et Vascos. Stephani, &c. quare securè

addidi. In multis præterea τὸ esse comparet, corruptum ex τῷ se vel sese.

24 *Ad equum rescribere*] Miror quærere Ciacconium quid sit ‘ad equum rescribere.’ Miles cum primum legebatur scribi dictus, quia indicibus nonien inscriptum. Postea si ordinem mutasset, necessario quoque nomen expungebatur, atque aliud in locum transcribebatur. Taliū, aut alioqui mortuorum in locum qui successissent, *adscriptios*, præterea et *supplementum* dictos fuisse ex Festo discimus. Ut idem ait *Patres conscriptos* appellari, qui ex equitum numero in Senatum adscripti erant, ut numerus suppleretur. Val. Max. et proprie idem *transcribere* dixit: sic ait: ‘Turmasque equitum, quibus præfuerat, ademtis equis in funditorum alas transcripsit.’ Græcis ἀπογράφεσθαι est *adnotari in indice militum*: seu nomen dare: etiam *transcribi*, apud Xenoph. pag. 42. ‘Ο μὲν χρήξων δπλα, λαμβανέτω ταῦτα, καὶ ἀπογράφεσθω πρὸς τὸν ταξιαρχὸν εἰς τὴν ὁμοίων τρέξιν ἥμαν: Qui indiget armis, capiat, et a cohortis prefecto in nostrum ordinem transcribatur: nisi forte mercennarii (de quibus illic loquitur Cyrus) olim non scribebantur in indicibus; ideoque hic vertendum sit *adscribi*, quia tunc primum scribi incipiebant. Merito autem miles ille dixit plus facere Cæsarem, quam promisisset: nam honorum magis equo, quam pedibus militare. Livius lib. 3. ‘Consul advolat ad equites: agite juvenes, inquit, præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis.’ Sed hæc cuivis nota. Vossius. ‘Ad equum rescribere’ est legionem eam, quæ peditem erat, in numerum equitum transcribere; quam esse singularem Cæsaris nostri formulam observo. Sic fere Seneca epist. iv. ad Lucilium. ‘Quum puerilem animum deposueris, et te in virum philosophia transcriberis.’ Quo transcribendi verbo ad

rem propositam valde utitur apposite Valerius Maximus ii. 7. cum enim Tarentino bello magnum captivorum civium suorum numerum a Pyrrho rege ultro missum receperint Romanī, ‘decreverunt,’ inquit ille, ‘ut ex iis, qui equo meruerant, peditem numero militarent; qui pedites fuerant, in funditorum auxilia transcriberentur.’ Et ibidem paullo ante de L. Calpurnio Pisone, ‘turmasque equitum, quibus præfuerat, (C. Titius) ademptis equis in funditorum alas transcripsit.’ Fuit igitur hæc militiae mutatio pro pœna militari: pro præmio vero cum contra pedites in equitum numerum transcribebantur, ut ex hoc Cæsar's loco colligere est. *Brantius.* Hunc locum multo aliter explicat Sam. Petitus observat. i. 6. quem videsis. *Davis.*

xliii. 1 Terreus] Primum hæc vox comparet in Editione Beroaldina, eamque sat bene Latinam esse, multis probavi exemplis ad Frontin. iv. 1. § 31. quibus adde Apulei, de Deo Socratis p. 292. Ed. Colv. ‘Animalia neque tam bruta, quam terrea.’ Mart. Capell. ii. p. 36. Ed. Grot. ‘vis terrea cedit.’ Verum tamen in aliorum meisque MSS. omnibus et Edd. primis ac Stephani exaratur *terrenus*; et ita Ms. Melæ a me visus i. 9.: ubi vulgo ‘animalia ex parte terrea visuntur’: adeo ut vix ansim alteram terminacionem Cæsari adscribere. Ex Oxoniensi tamen nullam varietatem enotavit Cl. Wasse.

2 Ab castris utrisque] In Ms. Norv. et plerisque editis legitur *ab castris Ariovisti et Cæsaris.* Eos nempe Codices invasit Glossema. *Davis.* Vere judicat Davisius, et recte restituit Aldina Editio: atque ita est in Celso, et interprete Graeco, qui habet ἀπ' ἀμφοτέρων τῶν στρατοπέδων, et alter p. 27. ‘ab utrisque castris æquo spatio remotus.’ Licet MSS. si excipias Scal. Andin. et Oxon. Edd. que Aldina antiquiores, aliæque servent

Ariovisti et Cæsaris: sed utrisque c. c. 50. 51. Sic et v. 50. ‘Utrique’ (sc. Cæsar et Galli) ‘sese suo loco continent.’ viii. 13. ‘in conspectu utrorumque castrorum a castris utrisque’ est in Ed. R. Steph. aliisque.

4 Devexerat] Nibili pejus esse pronunciat Gruterus, quod in Petav. et Bongars. pr. ac sec. invenit *rexerat:* quod habet etiam Lovaniens. cum 4 aliis et Ed. Incerta. Elegantius tamen mihi videtur vulgatum, quod servant optimi quoque Codd. ut Vossian. prim. Leid. prim. Andin. Oxon. ceterique. Intelligit, editiora fuisse loca, e quibus in planitiem deduxit, sive, quia de equis agitur, devexit eos Cæsar.

7 Denos ut ad c. adducerent] Græcus interpres modo δύο habet, quasi hic *binos* legisset in suo exemplari, ut monet Jungermannus, quo facit Palatini codicis scriptura *denuos.* Præterea ita hæc vertit idem, quasi Ariovistus solus voluisse secum ducre equites: et certe *adduceret* exhibent Bongars. prim., Lovaniensis, et alii quinque cum Ed. Incerta.

10 Amplissima missa] Romanis in more positum erat, ita se erga eos gerere, quos Regum titulo ornarent. Sic apud Livium xxx. 15. ‘Scipio Masinissam primum Regem appellatum eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli et scipione eburnea, toga picta et palmata tunica donat.’ Vide et Barn. Brissonium Form. ii. p. 234. et seq. *Davis.* In MSS. duodecim et Edd. Vett. exhibetur *amplissime*; ut B. Civ. iii. 53. ‘amplissime donare:’ sed optimi codices Cujac. Andin. Oxon. Sealig. et Leid. pr. dant *tan amplissima;* quod non spernendum videtur. *Tan* enim jungitur aliquando ob emphasin superlativo. Ter. Heaut. v. 2. 45. *Tan facillume.* Apulei. l. iv. non procul a fine, ‘hominis extremi, tamque infimi:’ adde Sciopp. l. iii. susp. lect. c. 20. *G. J. Voss.* de Constr.

c. 17. et Oct. Ferrar. in Elect. I. 19.

11 *A Romanis pro maximis hominum officiis consueuisse tribui docebat]* Otiosæ sunt voces *a Romanis*, et absunt a Bongars. pr. sec. Petav. Lovan. Norvic. et Pal. Eas igitur omnino de-lendas censeo, cum non minus perfecta magisque rotunda hoc modo futura sit oratio. *Davis*. eur. sec. Non comparent r̄a *a Romanis* etiam in Egmond. Gottorp. Dorvill. Voss. tert. et Leid. tert. ac Ursini libris, neque in Edd. Rom. Med. Ven. Incerta aliisque. In Vossiano primo et tribus aliis est *a Romanis proximis*. Certo indicio haec esse glossemata: dein MSS. Ursini, meique 16. cum iisdem Edd. habent magnis: quod cur alii ex hoc vel illo codice mutarint nescio. Præterea Bongarsiani, Vossiani, Leidenses, Lovan. Petav. Oxon. aliquie et Edd. veteres pleræque *consuesse*; ut alibi crebro, quare cuncta e MSS. restitui, *consuerint* c. 44. et II. 14. ac IV. 33. VI. 27. *consuerint* IV. 6. et v. 1. VII. 50. IV. 24. v. 21. 27. 56. VI. 1. 43. VII. 21. B. Civ. II. 40. 41. B. Afric. c. 73. *con-suerunt et consuerant*. Et sic passim Livius. V. Drak. ad IV. 46.

14 *Consecutum. Docebat etiam]* Meim-branæ Andinæ et Oxonienses c. *doce-bat*. *Referebat etiam*. Unde cum Grutero crederet quis, verbum *doce-bat* vel hic vel supra, esse e Glossa: quo faciunt ea, quæ concessit Cl. Cortius ad Sallust. B. Catil. 47. § 1. Verum nou raro Cæsar solet paucis interjectis idem adhibere vocabulum. III. 3. ‘natura loci confidebant’ et in eadem periodo ‘diutius apud se morari posse confidebant.’ Vide etiam ad c. 44. hujus libri. II. 25. in MSS. et Edd. primis, ‘impedimento esse vidi’ et dein ‘rem in angusto esse vidi’ vulgo prius ejiciunt. IV. 21. ‘Eos domum remittit, et cum his una Commium, &c. mittit.’ Immo v. 1. ‘legatos mittunt, qui doceant, nihil p. factum consilio, seseque paratos esse demonstrat:’ ubi Gruterus vel-

let *demonstrant*, et dein *demonstrat*, quoque ejicere; cum nihil opus sit. Adde v. 28. et Var. *Lectiones*: item v. 41. *commemorant* et dein *dicunt*. c. 47. *perscribit: docet*: B. C. I. 7. bis *queritur*. Alii autem Codd. volunt, alterum esse suppositum: nam Ursini V. C. et Leid. pr. habent *dicebat*, item Cujacian. cum *Glossa al' referebut*. Immo in Vossiani primi margine scripta offendi, *id est referebat*, *vel dicebat*.

15 *Quam veteres, quamque justæ etc.]* Ædui nimirum primi e Gallis amicitiam Romanorum sunt amplexi. Strabo Geogr. lib. IV. p. 192. C. Oi δὲ Ἐδοῦι καὶ συγγενεῖς Ρωμαῖων ἀνομάζοντο, καὶ πρῶτοι τῶν ταύτη προσῆλθον πρὸς τὴν φιλίαν καὶ συμμαχίαν. Tacitus Annal. XI. 25. ‘Primi Ædui Senatorum in urbe jus adepti sunt. Datum id foederi antiquo, et quia soli Gallorum fraternitatis nomen cum populo R. usurpant.’ Ad hunc locum plura Lipsius, quem videsis. *Davis*. ut et Eumenium Pan. III. c. 4. 1. et Pan. VI. 22. 4. *Idem*, eur. sec.

21 *Sui nihil]* Quia Gruterus in Bongarsianis duobus, uti et Petav. ac Palat. invenerat *suis*, conjectit olim, scripsisse Cæsarem solum, *ut non modo suos nihil d.*: at non persuadet, licet *suis* exstet quoque in Lovan. ac sex aliis cum Edd. primis. Rectius conjicias e *suis*, scilicet bonis. Sed non opus est: nam *sui* retinent Oxon. And. Leid. pr. Voss. pr. sec. Duker. et aliorum MSS. Frontin. IV. 3. § 15. ‘nihil ex tantis manubib⁹ in suum convertit’: ubi vide, et passim.

22 *Auctos]* Ita ediderint primi impressores; deinde Aldus, Vascos. Gryphius, Stephanus, aliquie exhibuerunt *auctiores*, sed post Faërmum *auctos* reposuit Scaliger, ac cum aliorum, tum mei codices nonnulli firmitant. Integerim tamen MSS. ut Bongars. prim. Voss. pr. Leid. pr. Oxon. et 4. alii *auctiores* agnoscent: quare id revocavi: *augeri honore, im-*

perio frequens est locutio, ut nemo nescit.

XLIV. 2 Rhenum sese] Ursinus a veteri Codice vocem *Rhenus* abesse testatur, suspicans eam esse subditiam; neque ego hinc plane alienus sum: nam non comparet quoque in Oxoniensi, et satis e superioribus subintelligitur. **V. II. 23. et IV. 4.** ‘Germanos transire prohibebant.’

3 Accersitum a Gallis] Ab Arvernis et Sequanis, ut docuit Cæsar hujuscet libri c. 31. *Davis.*

6 Stipendium] Plerique Codd. *stipendium capere.* In Ms. Reg. deest *capere.* Et forte elegantius abesse poterit: ut Syntaxis sit una; ‘Sedes habere in Gallia, ab ipsis concessas: *obsides*, ipsorum voluntate datos; stipendium, jure belli,’ &c. *Clark.* E sua editione *τὸ capre* ejecit Clari-kius, satis temerarie: quippe omnes ceteri MSS. agnoscunt, ut debent: *habere* pertinet ad *sedes* et *obsides*, quia semel illa acceperat, et in perpetuum habebat; at non habebat stipendia; sed ea quotannis capiebat, ut veetigal iis inpositum suosque redditus. Nepos in Alcibiade c. 9. ‘ex quo L. talenta vettigalis capiebat:’ ubi vide. Sueton. de Gramm. c. 23. ‘quamquam ex schola quadragena annua caperet.’

11 Fusa ac superatas] Bongars. primus, Vossian. prim. et alii novem. cum Edd. primis habent *pulsas ac S.* A vulgata vero lectione stant Bongars. sec. Andin. Lovan. Oxon. Petav. Leid. primus et ceteri, quare quid præferam, hæreo adhuc incertus. **II. 24.** ‘Romanos pulsos superatasque.’ **III. 28.** ‘nationes pulsas superatasque esse;’ et ‘pulsis ac proturbatis.’ **II. 19.** ‘pulsus fugatusque.’ **B. Afric.** c. 28. ‘fugatis pulsis perterritisque.’ c. 31. Sed **III. 6.** ‘fusis armisque exutis.’ passim Livius ‘fusi fugatiq[ue].’ Malim tameu hic *pulsas.*

Si iterum experiri velint; paratum se decertare] MSS. Reg. Eliens. et

Vossii, se iterum *paratum esse decertare.* Edit. Rom. iterum *paratum esse decertare.* Unde vera videtur lectio esse hæc, iterum *paratum se decertare.* Ut tota periodus isto modo se habeat: ‘Si iterum experiri velint; ITERUM paratum se decertare.’ Græc. Interpres; ἐγὼ καὶ ἘΤΙ ἔτοίμως ἔχω μάχεσθαι. Certe istud posterius, *iterum*, omnino male omiserunt Scaliger et Recentiores. *Clark.* Petav. Bongars. pr. sec. tert. Gottorp. Voss. Egmond. et Norvic. dant si *iterum experiri velint se iterum paratum esse decertare*: eaque vera est lectio. *Davis.* cur. sec. Consentunt quoque MSS. Ursin. Brant. et omnes mei ac Edd. Vett. in *τοῖς se iterum paratum esse*, vel sine *se* aut sine *esse*: quare reposui *iterum paratum sese.* Repetitiones has apud Cæsarem, Livium, &c. frequenter occurrere docet Drakenburg. ad *Livium* I. 3. et Duker. ad eundem I. 53. infra c. 49. in duobus versibus quater repetit *locum.* c. 50. 52. ubi quater occurrit *hostes.* c. 54. ter *Rhenum.* Adde I. 7. II. 6. III. 9. 14. et VII. 13. ubi quater *omnis* vel *omnes.* IV. 4. ‘Ædificio habebant: ex his ædificiis:’ ibidem ter *eorum* in fine, nec non IV. 7. 10. 30. 31. 38. V. 3. 50. 52. VI. 30. 34. B. Civ. I. 9. ‘Quonam hæc omnia, &c. ad omnia se descendere paratum atque omnia pati:’ et sic singulis fere paginis. Vide etiam notam sequentem.

12 Pace uti malint] Codex Ursini et Andinus, cum Edd. Beroaldi, Aldi, Stephani, Gryphii pacem m. Sed reciuis ceteri *pace uti* servant. **II. 23.** ‘Eo die pace sunt usi.’ Sic ‘usi tempestate’ **B. Civ. III. 15.** dein pro *malint* nonnulli scripti et *Editi mallent;* verum Brantii, Anglici, et mei quatuordecim, cum Edd. primis, hic quoque habent *velint.* Quæ repetitio convenit stylo Juliano. Sic c. 45. ‘Quod si, &c. spectacul[o] oporteret P. R. esse imperium, si judicium S. servari oportet, liberam debere esse Galliam.’

II. 9. ‘Ut si possent,’ &c. ‘si minus potuissent’ vel ‘possent,’ quod et ibi male delent. VII. 55. ‘si ab re frumentaria Romanos excludere aut ad ductos inopia provincia excludere.’ Vide etiam ad VIII. 3. Cato de Rustica c. 3. ‘Ædificare diu cogitare oportet,’ ‘conserere cogitare non oportet,’ ‘sed facere, &c. oportet.’

14 *Pependerunt*] Ita quidem exaratur in plerisque Codicibus, et Edd. primis: sed Vossian. primus, Leid. prim. Scalig. Oxon. cum Edd. Aldi, Stephani, Gryphii &c. dant *depende-rint*: quod mihi non displicet. *Dependere* est integrum stipendum pendere, sine ulla defraudatione persolvere. Cicero ad Fam. Ep. I. 9. ‘Dependendum tibi est, quod mihi pro illo spopondisti.’ Apul. Apol. p. 188. Ed. Scriv. ‘quæ etsi possunt ab his utiliter, blatterata ob mercedem et auctoramento in pudicitia, depensa haberi.’ Sic enim bene edidit Vir Doctiss. aliter alii. Brutus e Florent. cui adstipulatur Egmond. malebat hic *perpenderint*. Et certe favent quoque Carrar. et Duker. in quibus *propenderint* et *præpenderint*.

22 *Bellum non intulerit sed defend-erit*] Arcuerit, propulsaverit. Noster B. C. I. 7. ‘Conclamant legio-nis XIII. quæ aderat, milites ... sese paratos esse imperatoris sui tribuno-rumque plebis injurias defendere.’ Quadrigarius apud Gellium N. A. IX. 1. ‘Milites Metelli a pinnis hos-tes defendebant facillime.’ Eodem sensu usi sunt Arnobius I. 17. ed. Plant. et Virgilius Ecl. VII. 47. alii-que, quorum loca suppeditabit Jac. Emmenessius. Hinc abunde liquet necessariam non esse Ciacconii emen-dationem, qui legit ‘illatum defende-rit,’ licet haud negem ita locutum esse Cæsarem cum alibi, tum B. G. II. 29. Davis. Ciacconii conjectura si esset necessaria, confirmaretur quoque ex VI. 15. ‘injurias inferrent aut inlatas propulsarent,’ immo c. 23.

‘bellum civitas aut inlatum defendit, aut infert’ de verbo *defendere* plura ad VII. 9.

25 *Fines egressum*] Vehementer hic turbant MSS. et Edd. Plurique habent cum Hotomanno *finibus egressum*, alii *fines ingressum*. Verum Carrariensis, Duker. et Cujacianus receptam ho-die lectionem servant: quam ego quoque præfero. Variatio hæc nata videtur, quod olim scriptum fuerit *finis egr.* quodque nesciverint librarii *egredi* cum quarto casu construi. Sed vide, quæ notavi ad Frontin. III. 2. 38. ‘Urbem egressa erat.’ Lucan. v. 510. ‘Tentoria postquam Egres-sus,’ aliaque ibidem in Indice. Valer. Max. III. 2. §. 2. ‘custodiam egressa’ et passim. Adde Arntzen, ad Aurel. Victor. Epit. 5. §. 7. ‘egressus ur-bem.’ Cort. ad Plin. VII. Ep. 33. Noster ipse B. Civ. III. 52. ‘Muni-tiones nostras egressi.’ Variatur etiam B. Afric. c. 92.

27 *Sibi concedi*] Bongars. pr. sec. Vossian. pr. Lovan. Petav. Leid. pr. multique alii cum Edd. Vetustis ipsi: quod cur ex uno alteroque codice mutarint, nescio. V. c. 36.

28 *Sic iterum*] MSS. *sic item*, &c. Quod non erat temere mutandum. Clark. Revocavi *rò item*: quod male Scaliger e Carrar. codice, quicum facit Dukeri Ms. mutavit in *iterum*. Omnes mei et Edd. priores exhibent *item*: quod sæpe in his commentariis occurrit. Quædam exempla collegimus c. 36. ‘item populum Roma-num.’ IV. 1. ‘Usipetes et item Ten-chtheri.’

30 *Quod ex S. C. Æduos appellatos amicos diceret*] Editio Gryph. habet, *quod fratres ex S. C. et amicos appellatos Æduos diceret.* Rom. *quod a Se-natu Æduos*, &c. Ms. Carrar. et im-pressus Florent. *Quod fratres a se et amicos Æduos appellatos diceret*; quo modo videtur legendum, sed ita ut post verbum *se*, interpunctio, quæ Librarii imperitia sublata est, resti-

tuatur, et *a se*, hoc est, *a Senatu* scribatur. *J. M. Brutus.* Ita exhibent, ut voluit vir eruditus, edit. Rom. Ven. Ms. autem Norv. *Quod fratres Heduos appellatos diceret. Davis.* MSS. Reg. et Vossii, interponunt vocem *fratres*: et, pro *ex S. C.* substituunt *a Senatu*, isto modo: *Quod fratres a Senatu et amicos Æduos appellatos, &c.* Quam lectionem eruditæ tuetur *J. M. Brutus.* Nimirum, quod in MSS. plurimis erat scriptum, *a Se*, scil. *a Senatu*; id a Librariis esse mutatum in, *ex S. C.* Ms. Eliensis, omissis istis vocibus, habet; ‘*Quod fratres Æduos appellatos,*’ &c. *Clark.* Primo sine dubio reponendum est *fratres*, nam præter aliorum Codd. et Editiones plerasque veteres, codices mei sexdecim et Celsus eam vocem agnoscent. Vide de ea Brantum. Dein *ex S. C.* habet nullus Mstus: nam vel omittunt omnino, vel *a se* exhibent novem, inter quos Cujac. Scalig. et Leidensis primus cum Edd. Rom. Ven. et Incerta: id est *a senatu*, uti jam edidit Stephanus. Sic supra ‘*quod rex adpellatus esset a senatu.*’ Porro nullus Codex sequentia habet eo ordine, quo vulgo ponuntur *Æduos adp. amicos.* Sed septem recentiores dant cum Edd. Rom. Ven. Med. ac Vascos. et Stradæ et *amicos adp. Æd.* vel *Æd. adp.* Verum in Bongars. pr. sec. Voss. prim. Petav. Lovan. Egmond. Gottorp. et tribus aliis, ac Ed. Inc. et Celso non comparet vox *amicos.* Praeterea Vossianus primus pro varia lectione adscriptum habet *si amicos*, certissimo arguento, eam vocem hic loci fuisse Glossam *τοῦ fratres*: quare hac reposita *amicos* delevi.

32 Neque bello Allobrogum proximo] Non intelligit, ut imperite censuit Joan. Goduinus, bellum, quod cum Allobrogibus gessere Domitius Ænobarbus et Fabius Maximus. Vide Florum III. 11. Sed id quo eos debellavit Cn. Pontinus. Vide not. ad

c. 6. *Davis.*

35 Debere se suspicari] Verbum *Debere* Faernus auctoribus antiquis libris tollendum putabat. Hotomanus ex *Ea re conflatum arbitrabatur*; non autem necesse est, ut vel huic vel illi aures præbeamus; commoda enim est vulgata lectio; eamque in suo Codice invenit Metaphrastes. *Idem.*

37 Quod nisi decadat aut exercitum deducat—sese illum—pro hoste habiturum] Mssti et vett. editi, qui *nisi decadat, atque exercitum, &c.* Lege minima mutatione *Quin nisi decadat atque exercitum deducat—se illum—pro hoste habiturum.* *Davis.* cur. sec. Cur non potius servamus constantem omnium Mstorum lectionem qui sc. Cæsar atque etiam omnes mei.

43 Quod si discessisset] Alii recessisset; sed rescripsi, ut jussit ad marginem sui libri N. Heinsius, *decessisset* auctoritate Codd. Oxoniensis, Leidensis primi, tertii, et Vossiani primi pro var. lect. ac Ed. incertæ. Respicit enim ad supra dictum ‘qui nisi decadat,’ et quasi *sibi cedat de Gallia* ut VI. 14. ‘*Iis omnes decadunt:*’ ac passim Livius. V. 11. 26. ‘*ni decadatur Volsco agro.*’ Sed et B. Alex. c. 35. ‘*Cappadocia eum decexisse,*’ et seqq., ut et c. 70. Alter *discedere* hic non damnarem. Vide ad Lucan. I. 335. Sic de aestu maris dicitur ‘*decedere*’ et ‘*discedere*.’ Consule notata ad III. 13. Cort. ad Sall. Jug. 21. ‘*Legati Africa discessisse.*’

XLV. 3 Meritos S.] Ita habent ex meis Andin. Scalig. Leid. prim. et Oxon. cum Bongars. tert. quod primus invexit Aldus: ceteri omnes scripti et Editi priores merentes; nec male. Non olim modo optime meriti erant: sed adhuc dum merebant; licet res fere codem recidat.

6 Arvernos] MSS. plurimi et Edd. Vet. hic et alibi *Arvernos:* sed recte Bongars. prim. Petav. et alii *Arvernos* servarunt. V. Cl. Duker. ad

Flor. III. 2. 4. aliosque.

7 *In provinciam redigisset*] *In provinciae formam redigi dicebantur*, quæ vectigal pendere jubebantur, quibusque sua leges adimebantur, ut in eas juris dicendi caussa quotannis Magistratus a populo Romano cum summo imperio mitterentur: ut eodem illo anno de Narbonensi provincia factum est. Quæ vero suis legibus utebantur, *Liberæ dicebantur*: ut mox, paucis interjectis. *Hotoman.* Multis hæc confirmat G. I. Vossius in Etymol. voce *Provincia*, quem vide.

Davis.

10 *In Gallia*] Vossian. prim. *in Galliam*, ut dicimus *imperium in belluas*. Verum is hujus loci non est sensus. Sed intelligitur imperium in aliqua Galliæ parte. Immo licet in totam Galliam vellet dicere imperium, Ablativus haberet locum. Plaut. Mil. III. 1. 17. ‘facile est imperium in bonis;’ ubi vide.

11 *Servari*] Recte quidem; sed MSS. mei 13. et in his antiquissimi Bongarsiani, Vossiani pr. Leid. prim. Andin. Scalig. ac Edd. Inc. Vascos. Steph. Gryph. *observari*. Verissime; ut *observare leges, aquum, et similia passim*.

XLVI. 3 *Ad nostros adequitare*] Sic MSS. et Edd. Vet. Græcus item καὶ ΠΡΟΣ, &c. Quæ lectio cum sit minus ambigua, male a Scaligero et Recentioribus editum est *et nostros adequitare*. Clark. Recte Cl. Clark. revocavit τὸ ad, quod ejecit Scaliger fide Ms. Ursini: solus consentit Cujacianus, et Hotoman. Ceteri MSS. omnes, et Edd. servant *ad*: quam perspicuitatem requirit Cæsaris stylus. Præpositionis autem repetitionem in hisce compositis esse frequenter, etiam tirones sciunt; licet minime sit inculeanda; ubi eam abnunt MSS. Sic utrumque c. 50. et 51. ‘educere e castris,’ et ‘castris;’ ubi ultimo loco addiderunt *e* contra MSS. II. 11. ‘abesse a periculo:’ c. 33. ‘ex

oppido exire.’ Vide etiam ad III. 9. ‘ex navi egredi:’ IV. 26. &c. ‘per partes perequitare.’ IV. 33. v. 44. ‘in eam intrupere:’ c. 45. ‘in jaculo inligari:’ et singulis fere paginis. Sic ‘adire ad aliquem,’ et ‘ad aliquid.’ V. ad IV. 20. ‘ad jugum adscendere.’ Hirt. B. Afric. c. 38. 74. ‘ad oppidum accurrere.’ Similia in Livio vide apud Cl. Drakenb. ad Praef. ‘in civitatem immigraverunt.’ Immo idem ‘adequitare alicui’ et ‘ad aliquem.’ Consule notas ad I. 14. et alibi.

4 *Fecit*] Rescribendum *facit*, auctoritate Bongarsiani pr. et sec. Petav. Egmond. nec non quatuor aliorum et Ed. Incertæ; ac *recipit* e Bong. pr. licet sequatur *imperavit*. Elegans et frequens hæc temporis est mutatio apud Historicos. Vide quæ laudantur in Miscell. Observ. vol. II. p. 81. Eadem variatio I. 3. *suscepit, persuadet, II. 5. 13. accepit et dicit: v. 2. reliquit et proficiscitur: et innumeris in locis, quod in plerisque perperam Davisius et Clarkius ferre non potuerunt, ut suis locis patebit. Contra ita e MSS. dedi quoque B. Afric. c. 53. ‘vela in altum dederunt, et pervenient.’ Adde ipsos Davis. et Clark. ad B. Hisp. c. 22. Cort. ad Plin. Ep. II. 14. §. 10. et Ep. IX. 13. §. 20. Drak. ad Liv. III. 46. 9. Nep. Alc. c. 10. §. 2.*

6 *Legionis delectæ*] Ciacconius ex ingenio scribit *legioni delectæ*, cui tamen non accedo; MSSorum enim auctoritate suffulta lectio non est recipienda, cum commoda sit, et sensum idoneum fundat. *Davis.*

8 *Per fidem in colloquio*] Hunc locum temere sollicitat Fr. Hotomanus, dum vel *perfide*, vel *per fidem colloquii* legendum censeat; retinenda enim est vulgata lectio. Livius XXXVIII. 25. ‘Major multo pars’ (Gallorum) ‘per fidem violati colloquii poenas morte luerunt.’ Ibi etiam H. Grotius de jure B. et P. III. 24.

§. 3. reponit *perfide*. Sed aliud egit vir maximus. Seneca de Prov. c. 3: ubi de Sullæ crudelitate. ‘*Multa millia civium Romanorum uno loco post fidem, imo per ipsam fidem, trucidata.*’ Ceterum *Per fidem* in colloquio circumveniri dicimus eos, qui, ob fidem datam colloquentes, circumveniuntur. *Davis*. Adde Gruuter. ad Livii I. 9. ‘*per fas ac fidem decepti.*’ Cortum ad Sallustii Histor. I. p. 950. *per fidem violasti*: infra legunt viri docti VIII. 48. ‘*Vulnera per fidem inposita.*’ Ubi vide plura. Male itaque Petavianus Hotomani conjecturam *perfide* firmat.

12 *Ut diremisset*] Priorem voculam addidi ex Ven. aliquis vett. editt. Recentiores enim etiam prorsus omittunt, quæ tamen sententiae videatur necessaria. Significat autem *quomodo* vel *quemadmodum*, ut apud Terentium Andr. Act. I. Sc. I. 8. *Davis*. Scribit Davisius ex Editt. Vett. *colloquium* ut *diremisset*; istamque voculam, *ut*, sententiae necessariam existimat. Et sane non modo Editt. Vett. verum et MSS. quoque Reg. Eliens. et Vossii, voculam istam agnoscunt. Attamen Syntaxin attentius perpendenti, aut omittenda videbitur ea vox in posteriori parte sententiae, aut interponenda in priori. Si enim istud, *ea res colloquium diremisset*, cohærere nequit cum eo, quod præcessit, *qua arrogantia*; utique nec superius illud, ‘*impetum ejus equites fecissent*,’ cum eodem satis apte cohærere poterit: non enim *Equitum*, (quoniam *perfidorum*), sed *Ariovisti*, erat proprie *arrogantia*. Adeoque legendum erit, ‘*impetumque—ejus equites ut fecissent, eaque res colloquium diremisset.*’ Sin autem priori illa in parte recte omitti potest vocabulum, *ut*; (quoniam in omnibus quidem MSS. omissum est,;) recte quoque et in posteriori poterit omitti. *Clark*. Recte quidem Clarkius docet non

necessarium esse *τὸ ut*, verum tamen retinent hanc voculam Ursini Codd. et Bongars. prim. Petav. Sealign. Vossian. prim. Lovan. et alii multi, in Bongars. sec. est *et*, in tertio ac. Conjicio ab auctoris manu esse ‘*vi diremisset.*’ Sæpe *vi corruptum* abiit in *ut*. Consule Heinsium et Cl. Burmann. ad Ovidii Epist. XVII. 186. ‘*Vi mea rusticitas execienda fuit.*’ Drakenb. ad Liv. IV. 51. §. 6: ‘*quos vi teneret.*’ Hirt. B. Afric. c. 39. ‘*Vi inrumpere:*’ c. 36. ‘*expugnare vi:*’ ubi vide. Favet etiam Celsus, qui addit *impetu*.

13 *Injectum est*] Cum Græcus Interpretis habeat ἐνέψυ; ingeniose conjicit Vir Doctissimus Jos. Wasse (in Addendis suis ad Sallustium, p. 398.) in antiquis Codd. scriptum fuisse *in natum est*: quonodo et alibi locutus est Cæsar. *Clark*. Sic c. 41. ‘summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est.’ B. Civ. III. 92. ‘Animi incitatio atque alacritas naturaliter immata omnibus.’ Verum nihil mutant scripti et Edd. nisi quod in Incerta sit *inectum*, vitiōse: *injici* passim adhiberi de animi affectionibus, notissimum est. Ut hic, ita Justin. III. 5. ‘Tantum ardorem militibus *injecit*’ Nep. Alcib. c. 3. ‘Magnus multitudini timor est *injetus*.’ Frontin. II. 4. §. 11. ‘suis alacritate et hostibus metu *injecto*:’ et infra VII. 55. Add. Comm. ad Liv. III. 64.

XLVII. 4 *Legatis aliquem ad se mittere*] Vel abundat vox *legatis*, quam non expressit Græcus; sic enim veritat: τινὰ τῶν ἑαυτοῦ πρὸς τὰν παρ' ἑαυτὸν πέμπειν. Vel legendum *ex suis* legatum *aliquem ad se mitteret*: et hoc malo. *Davis*, cur. sec. Si placet legi *legatum*, malim delere *τὸ aliquem*, quæ vox exsultat a Lovaniensi, et manu prima Dukeriani: et ita responderent his verbis sequentia *Legatum ex suis*, &c. quoniam vel retenta voce *legatis* abesse poterat vox *ali-*

quem; ut monitum jam ad c. 34.

10 C. Valerium Procillum] *Marcum* nonnulli putant legendum. Sane c. 5. Scal. et Anonymus *Cajum* habent. Meminit Valerii interpretis Cicero in Epist. ad Attic. Græcus constanter *Máρκον*. *Vossius*. Perperam Græcus Interpres hic et infra c. 53. hunc virum *Marci* prænomine insignit, cum supra c. 19. eum recte *Cajum* vocaverat; sed inepte hunc ab illo diversum existimabat. Idem mendum hic videre est in Antiquissimis editt. Rom. et Ven. *Davis*. Meorum nullus habet *Marcum*; sed constanter *Cajum* vel *Gajum* cum Ed. Incerta servant, nisi quod unus et alter prænomen omittat. Ceterum in sequentibus mire turbant Ursini codices, quorum tamen lectio, a nullo meorum confirmata, ipsi melius placebat ‘donatus erat, quorum amicitia jam Arioistus longa consuetudine utebatur et propter fidem et propter l. G. scientiam, et quod,’ &c.

14 *Longinqua consuetudine utebatur*] Frustra viri docti hic *longa emendant pro longinqua*. Sic Plautus in Milite, ‘longinqua vita’ dixit. Et Gellius l. et c. ultimo operis sui: ‘Sed quoniam longinquis per hyemem noctibus in agro, sicuti dixi, terræ Atticæ commentationes hasce ludere ac facere exorsi sumus: idecirco eas inscripsimus noctium Atticarum.’ Plura adducere supérvacuum. *Vossius*. Si pluribus opus sit, pleno modio suppeditabit vir summus J. Frid. Gronovius Observ. iv. 11. qui hac in re Ciacconii et Brantii errorem notavit. Observandum etiam est, frustra esse Fr. Hotomannum aliosque, qui ex hoc loco colligunt, linguam Germanicam a Gallica prorsus fuisse diuersam, cum ejusdem tantum linguæ erant Dialecti, ut multis probavit Ph. Cluverius Germ. i. 5. Et sane discrepans pronunciatio, verba nova paullatim introducta, multusque inter suos linguæ Germanicæ usus possent

facere, ut complures anni transirent, priusquam Gallica commode usus fuerit Arioistus. *Davis*. Vide etiam Cellarium, et Davis. ad v. 29. ‘longinqua obsidione.’ ‘Temporis longinquitas’ B. C. i. 29. in Edd. primis, non vero MSS. est *longa*. Ceterum Ciacconius conjectat rescribendum *multum*, perperam. Non enim Arioistus ‘multum utebatur scientia Gallicæ linguae,’ quod innueret, eum Gallice frequenter locutum esse; et istam ostentare scientiam, sed ‘utebatur multa scientia,’ i. e. habebat magnam ejus linguae cognitionem. Offendit forsitan Ciacconium *multum* pro magno dici: at vid. N. Heins, ad Ovid. Rem. Amor. 632. v. 11. ‘multæ operæ res,’ ubi alii *multi operis*.

15 M. Mettium qui *hospitio Arioistii usus erat*] Sic est: nihil sanctius olim apud Germanos hospitii jure. Caesar l. vi. ‘Hospites violare fas non putant: qui quaque de caussa ad eos veneri, ab injuria prohibent, sanctosque habent, iis omnium domus patent, victusque communicatur.’ Etiam apud Græcos: Isaac. Tzetz. in Lyceophron. Παλαιὸν ἔθος τὸ μὴ τὸν συμφαγόντας ἀλλήλους ποτε παρ’ ἀλλήλων θνήσκειν, εἰ μὴ πον τοῦτο ἀκονσίως συμβῆ. Hinc Parius ille iamborum scriptor, (ut Origenes l. II. contra Celsum appellat,) sive Archilochus Lycambæ violatum hospitii jus exprobans, ait: “Ορκον δὲ ἐνοσφίσθης μέγαν, ἄλας τε καὶ τράπεζαν. Sacramentum, inquit, mensa et sale conciliatum. Sal indicium perpetuae et incorruptæ amicitiae, unde et בְּרִית הַמְלָת pactum salis Hebraei vocant, eternum fœdus. Sic 2. Paral. XIII. 5. יהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְתָן כְּנַכָּה לְרוּיד עַל יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם לוֹ וְלְכַנּוּ כֶּרֶת מְלָח i. Dominus Deus Israël dedit regnum Davidi super Israëlem in eternum, illi et filius ejus pactum salis. *Vossius*. Pro usus erat inveni in MSS. Bongars. Petav. Vossianis, Leidensibus, Sealig. aliis-

que magno numero et Edd. primis ac Vascos. Steph. Gryphii aliisque, item Ciacconii et Brantii libris, utebatur: i. e. jus hospitii cum eo exercebat. Celsus simpliciter vocat eum *Ariovistum hospitem*. Verum quum nihil varietatis ex Anglicis MSS. adnotant viri docti, et Metaphrastes habeat: ξένον πότε γενόμενον, nihil innovare rursus ausus fui: quamquam alterum malim, mutatum ab Aldo et illis, quibus non placebat repetitio imperfecti utebatur. At illam amatam esse a Cæsare, innumeris locis patet: quare etiam restitu jubebat Gruterus.

19 *Conclamat*] Sic omnes Codd. MSS. et veteres typis excusi. Recentiores enim *verbum simplex* exhibent, quod, ut opinor, compositum non nisi de multitudine clamantium dici arbitrarentur. At perperam. Virgilius *Æn.* III. 523. ‘Italiā primus conclamat Achates’ ubi Servius, ‘valde,’ inquit, ‘aut sæpius clamat.’ Vide et *Æn.* VI. 259. *Davis.* Consentunt in τῷ *conclamat* MSS. Brantii et mei omnes præter Vossian. sec. et Duker. recte. Ovid. *Met.* VI. 990. ‘Conclamat virgo.’ XIII. 73. ‘Conclamat socios,’ et alibi. Val. Flacc. III. 259. ‘Adtonito conclamat ab agmine Tiphys.’ Petron. c. 114. ‘hospites conclamans’ et sæpius alii. Hinc forsitan male Medicus Cod. in Frontino habet II. 4. §. 10. ‘conclamare coepit’ vulgo clare prædicavit. Male Scaliger e Carrariensi inuleavit hic *clamat*.

XLVIII. 5 *Frumento commeatusque, qui*] Vossian. primus caret, τῷ que, et pro eo in margine habet quod. Quod pro qui legitur quoque in Oxoniensi et Leid. primo: quasi fuerit olim *frumenti commeatus quod*. Sed supra iam dixit c. 39. ‘Rei frumentarie commeatusque caussa.’ Adi omnino, quæ congesimus III. 7. ‘frumenti commeatusque petendi caussa.’ VII. 58. ‘numerum frumenti commeatusque’ B. Civ. III. 42. 78.

13 *Quos ex omni copia]* Copia hic exercitum significat. Sic in Epist. Cn. Pompeii ad M. Marcellum et L. Lentulum Coss. apud Ciceronem ad Attic. Ep. VIII. 17. ‘Uti ipse cum omni copia ad nos venerit.’ Vide et Sallustium Catil. c. 56. *Davis.* Adeo not. ad B. Civ. I. 45. ‘Augebatur illis copia.’

17 *Equo deciderant*] Bongars. pr. sec. Petav. Lovan. Vossiani omnes, Oxon. Leid. prim. Egmond. et tres alii cum Ed. Incerta *deciderat*; verissime: qui pro quis est singularis numeri, quod nescientes librarii, in quis *deciderat*, vel qui *deciderant*, corruptrunt. Græcus etiam Metaphrastes hæc habet in numero singulari: passim qui et si qui pro quis apud optimos scriptores, sed crebro corruptum occurtere, sciunt docti; uti infra VI. 13. ‘si qui aut privatus,’ et ‘si qui ex reliquis excellit dignitate.’ B. C. I. 84. ‘si qui locus misericordiæ.’ II. 24. ‘si qui vitare voluerit.’ B. Alex. c. 16. ‘si qui cessisset.’ Sic enim MSS. optimi, et B. Hispan. c. 22. ‘si qui transfugerit.’ MSS. et Edd. Vett. Apuleii *Met.* I. p. 3. ‘si qui velit dicere:’ nam et ibi vulgo quis ab Elmenhorstii Edit. usque: p. 8. ‘si qui agitarit.’ Vide Colv. et Drak. ad Liv. III. 17. §. 7.

Circumsistebant] Ut eos ab incursu hostium tutos et incolumes præstant. *Davis.*

XLIX. 8 *Hominum numerum XVI milia]* Quoad numerum. Hoc cum non intelligenter nonnulli editores, vocem numerum, ut superfluam prorsus omisi. Frustra. Gratius Cyneg. vs. 31. ‘Et bis vicinos spatium prætendere passus Rete velim:’ ubi *prætendere* legendum crediderim. Curtius V. 1. 25. ‘Spatium XXX et duorum pedum latitudinem amplectitur,’ hoc est, quoad latitudinem; non enim necesse est, ut cum doctissimo viro Joan. Freinshemio in latitudinem reponamus. *Davis.* Forsitan tamen ex

Pal. primo prescribendum *latitudine*; quod si fiat, hicce locus ad rem nostram minime faciet. Alter itaque succenturiandus est. Suetonius *Caesar*. c. 19. ‘Bajarum medium intervallum Puteolanas ad moles trium millium et sexcentorum fere passuum spatium ponte conjunxit.’ Sic praestantissimus Codex Memmianus; nam *spatium* prætermittunt editi. *Davis*, cur. sec. MSS. Reg. Eliens. et Vossii numero. Utrumque satis Latine. *Clark*. Non necesse erat recurrere ad Ellipsis: nam posset esse adpositio, ‘misit numerum, XVI. millia’ ut obseruavit jam Cl. Perizon. ad Sanct. Min. Addend. p. 735. Sed MSS. mei numero viginti, si forte Oxoniensem excipias, et omnes, quotquot vidi, Edd. usque ad Scaliger. habent numero, præter Edd. Rom. Mediol. et Venet. quæ haec voce male carent. Latinæ linguae Idiotismus est, ut addatur in his vox *numero*. Capite præc. ‘Equitum millia erant VI. totidem numero pedites.’ c. 5. ‘oppida sua omnia numero ad duodecim.’ II. 4. v. 5. ‘numero mil. IV.’ VII. 64. ‘Equites, XV. millia numero.’ B. Civ. I. 36. ‘Naves numero XII.’ Vide et ad B. Civ. III. 53. B. Afric. c. 70. 77. et passim. Stat. Theb. VI. 613. ‘Tunc septem numero turmas.’ Valer. Maxim. v. 1. 1. ‘Juvenes numero duum millium et CCXLIII, expletissimos rerum.’ Sic enim MSS. Justin. XXIV. 7. ‘Peditum numero LXV. millia.’ Sic Ms. Dorvillii: vulgo abest $\tau\delta$ *numero*. Adde Scheffer. ad J. Obseq. c. 106. ‘corvi duo numero.’ Cel. Burm. ad Ovid. Art. Am. III. 355. ‘Et modo tres jactet numero.’ Cort. ad Sallust. B. Jug. c. 93. ‘numero quinque.’ Neque aliter hunc locum laudat J. F. Gronov. de Pec. Vet. p. 33.

L. 12 *Ut matres familias sortibus a divinationibus declararent*] Quibus ex rebus hanc divinationem colligerent, docet Plutarchus in Cæs. p. 712. ‘Eti

Delph. et Var. Clas.

Cæsar

δὲ, inquit, μᾶλλον αὐτὸς (Γερμανὸς) ημβλυνε τὰ μαντεύματα τῶν ἑρῶν γυναικῶν, αἱ ποταμῶν δίναις προσβλέπουσαι, καὶ βενεμάτων ἐλιγμοῖς καὶ ψόφοις τεκμαρόμεναι, προεθέσπιζον, οὐκ ἔωσαι μάχην τίθεσθαι, πρὶν ἐπιλάμψαι νέαν σελήνην. Mulieribus autem quam maximam fidem habebant, quod iis inesse sanctum aliquid et providum putarent; unde factum, ut earum nonnullæ inter Deas fuerint numeratae. Tacitus Hist. IV. 61. ‘Vetere apud Germanos more, quo plerasque feminarum fatidicas, et augescente superstitione arbitrentur Deas.’ Sic Auringia, sic Velleda numinum loco posita, ut docet idem Germ. c. 8. Vide et Schedium de Diis Germ. Syngri. II. 43. Obiter monebo errasse Polyænum, qui Strateg. VIII. 23. § 4. obseruat, Cæsarem cum Germanis prælio contendere non ausum, priusquam certior fieret, Arioivistum a vatibus esse prohibitum, quo minus ante Novilunium pugna certaret, quod cum ex hoc loco, tum ex c. 48. falsi arguitur. Præterea Strategematum Scriptor vates, a quibus divinationem accepere Germani, virilis sexus fuisse perperam est arbitratus; dicit enim δπότε έγνω ΤΟΥΣ παρ' αὐτοῖς μάντεις ΠΡΟΕΙΡΗΚΟΤΑΣ, &c. non modo contra fidem nostri et Plutarchi, ut ex dictis liquet, sed etiam Dionis XXXVIII. p. 90. et Julii Celsi vit. Cæsaris p. 40. *Davis*. Ut Polyænus, ita etiam Frontin. II. 1. § 16. ubi de hoc ritu plura Tenuilius.

Matres familias] MSS. *matres familiæ eorum*. Quod cur omitteretur, nihil erat. *Clark*. Restitui $\tau\delta$ *eorum* sive omnium Mistorum, excepto Egmondano, et Edd. Veterum. In uno *carum*. Librariorum culpa videtur excidisse ex Ed. Amstelædamensi cum notis Vossii: nam in ea prima non compareat. Præterea edidi *matres familiæ*, ut exhibent iidem Codices præter Oxon. Egm. et Bong.

3 P

tert. et Ed. *Incera*: quod miror ab Interpretum nemine ē suis MSS. esse monitum: quum tamen ita, et patres familiæ loqui cum aliis amet Cæsar, ut e MSS. docebimus vi. 19. et jam adtigerunt Vossius ad B. G. vii. 26. et Davisius ad vii. 47. 48. ubi vide: sic etiam vulgo B. Civ. ii. 4. ‘Matrum familie virginum precibus’ et c. 44. ‘milites patresque familie.’ Lœuent etiam ita sunt alii veteres, ut Grammatici recte adverterunt. Vide etiam Festum, et omnino J. F. Gronovium ad Livium xxxiv. 2. Apud Valer. Max. v. 2. 1. MSS. Daniel. et Harl. ‘mater familiæ’ aut viii. 1. 12. in Absol. et sic Harl. et Leid. Codd. ibid. in Amb. § 2. Vide etiam Soceri notas ad vii. 3. § 1. Cort. ad Plin. Ep. v. 19. § 2.

14 *Non esse fas, &c.*] *Fas* hic sumitur pro eo quod fieri potest; ut apud Lactantium Div. Inst. ii. 1. ‘Qui non agnoscunt cultum ejus (Dei) quem prorsus ignorari ab homine fas non est.’ Vide et Ovidium Trist. iii. 5. 16. E contra *nefas* ab Horatio et Cicerone dicitur de re plane ἀδυνάτῳ. Consule D. Lambinum ad Horatii Od. i. 11. 1. *Davis.*

LI. 1 *Præsidio—relicto, omnes, &c.*] Ms. Reg. et Edit. Rom. *præsidium—reliquit; omnes, &c.* Quæ et verior esse lectio videtur. Quippe et MSS. Vossii habent, *reliquit*; et Ms. Eliensis corrupte, *reliquisse*. Clark. *Præsidio relicto* videtur primus reposuisse Scaliger e Codice Ursini, atque ita sæpiissime loquitur Cæsar. Verum præter recentissimum Bong. tert. meorum nullus hæc agnoscit, sed vel *præsidium reliquit*, ut habent veteres Editi etiam, vel *præsidio reliquit*, ut exaratur in Vossiano primo et secundo ac Leidensi primo. Recte, ni fallor: *Reliquit illud*, quod satis videbatur, *præsidio castris*: sic esse alicui *præsidio* et similia passim occurront. Hoc qui non capiebant, mutarunt in *præsidium*, vel *relicto*. II. 29. ‘*Inpedimentis custodiæ ex suis ac præ-*

sido vi. millia hominum reliquerunt: ubi etiam vide. v. 9. ‘*præsidio navibus Q. Atrium præfecit.*’ v. 11. ‘*copias præsidio navibus reliquit.*’ c. 32. ‘*præsidio impedimentis legionem reliquit.*’ vii. 40. ‘*legatum castris præsidio relinquit.*’ Adde c. 60. B. Civ. i. 41. II. 39. et sæpius. *Quod* ita adhibet omissò pronominè demonstratiuo sæpiissime. III. 16. ‘*navium quod ubique fuerat, coegerant.*’ Adde v. 8. vii. 4. 52. et quos laudat Eruditissimus A. V. Staveren ad Nepot. Dion. c. 8.

2 *Omnes alarios*] Alæ ex sociis constabant, ita dictæ, ‘quod circum legiones dextra sinistraque tanquam alæ in avium corporibus locabantur, ut docet Cincius apud Gellium N. Att. xvi. 4. Vide et J. Lipsium Mil. Roman. II. 7. *Davis.*

3 *Quod minus valebat*] Sic rursus innovant Veneti vel Aldus. Nam priores Edd. aliaeque multæ et MSS. mei octodecim habent *quo*. Recte, subintellecto *eo magis*. Plinius xix. 6. ‘*Grandescunt, quo sæpius sariuntur*’ quem locum citat Cel. J. F. Gronov. ad Liv. i. 25. Vel simpli- citer ponitur pro *quoniam*; quasi præcessisset *eo*. Eadem confusio B. Civ. I. 58. ‘*Quo minus exercitatis remigibus utebantur, &c.*’ sic MSS. meliores vel *qui*, vulgo *quod*. B. Alex. c. 30. ‘*Non quo id difficile factu putaret.*’ MSS. et Edd. plerique *quod*: vide etiam c. 35. Confer Cortium ad Sal- lust. B. Cat. c. 33. ‘*Non quo sibi tanti sceleris conscius; sed uti res publica quieta foret.*’ Ubi is fere in Cæsaris MSS. *quo corruptum est in quod*: sic vii. 65, &c.

5 *Ut ad speciem*] Legionarii vide- licet majorem virtutis opinionem ha- bebant. *Davis.*

8 *Generatim constituerunt*] Eodem modo Xerxes apud Diodorum xi. 14. Ήσαν δὲ αἱ τριήρεις διατεταγμέναι κατὰ ἔθνος ἑκῆς, ἵνα διὰ τὴν δύμοφανίαν καὶ γνῶσιν προθύμως ἀλλήλους βοηθώσιν. *Vossius.*

10 *Sedusios*] Miror Ciacconium Se-

dunos reponere, quia Plinius eos Alpinos esse populos ait. Ego non video eaussam, cur Alpinum militem in exercitu habuerit Arioivistus, vel quomodo habere potuerit. Itaque omnino arbitror *Sedusios* Germanos fuisse. In Orosio tamen et Freculpho constanter est *Edures*. In Ms. nostro Orosio *Eduses*. Quod corruptum arbitror ex *Sedusii*. Nisi quis aliam gentem, quam *Sedusios* conjectaret. Erant olim *Eudoses* in Germania, sed procul ab Arioisti regno, quippe siti locis quae nunc Pomerani tenent. Sed nihil hi ad Arioivistum. *Vossius*. Alii volunt *Scibusios*: de his et ceteris hic nominatis vide Comment. Ed. Jungerm.

13 *Milites*] Deest in MSS. Reg. Eliens. et Vossii; et in Edit. Vet. Rom. &c. Clark. Dele *milites*, quam vocem non agnoscunt Bongars. pr. sec. Petav. Lovan. Gottorp. Egmond. et Pal. *Davis*. cur. sec. Deest in Oxon. Voss. tert. et Leid. sec. ac tert. item Dorvilliano, ac Ed. Inc. Ven. et Med. Quia tamen optimi etiam Codices *Vossianus* pr. et Leid. prim. cum Scaligerano et Andin. servant, ejicere protinus nolui. Durior etiam foret oratio *proficiscentes passis cr. flentes*. Eadem confusio supra c. 40.

Passis crinibus] Frequentissime ita describuntur mulieres in luctu. Consule notas Hotomanni et Brantii ac Doctorum Virorum, in primis Cl. Drakenb. ad Livium xvi. 13. ‘Sabinæ mulieres crinibus passis, scissa que veste:’ et vii. 43. ‘conjugesque crinibus passis obviae ab urbe veniant:’ ubi male plerique Codd. MSS. *sparsis*: uti et infra vii. 48. ad Justin. xxiv. 3. 1. ‘spoliata funeribus filiorum, scissa veste et crinibus passis:’ et illuc vulgo *sparsis*, ac MSS. quod defendi posset et ex Lucano x. 84. ‘Tristis adit laceros veluti dispersa capillos.’ Sed *sparsi capilli* aliter melius convenient furibundæ, ut bene

observavit Cl. Drakenburgius. Verum hoc loco Bongg. tres, Petavian. Cujac. Lovaniensis, Vossiani tres, Leid. prim. Egmond. et duo tresve recentiores mei praeter aliorum Ms-tos, ac Edd. Inc. Aldi, Steph. Gryph. et ceteras exhibent *manibus*. Diserte etiam Metaphrastes Græcus τὰς χεῖ-
πας πρὸς τὸν στρατιώτα δρεγόμενα,
Hisce adde ii. 13. ‘pueri mulieresque e muro passis manibus pacem ab R. petierunt.’ vii. 40. 47. ‘pectoris fine prominentes passis manibus obtestabant Romanos:’ uti ille locus est scribendus. B. Civ. iii. 98. ‘passisque palmis projecti ad terram salutem petierunt.’ Nec raro ‘passa brachia,’ ‘manus’ occurunt. V. Cl. Burm. ad Ovid. Art. Am. iii. 350. ‘Ut moveat posito brachia passa mero.’ German. in Arat. v. 61. ‘Suppliciter pansi ad numina palmis.’ Hinc forsan aliquis putet adhibuisse Cæsarem utrumque *passis manibus crinibusque*. Certe sic jungit vii. 48. ‘Matres familiæ, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant’ (obstantes ut sibi parcerent) ‘suos obtestari et more Gallico passum capillum ostentare,’ &c. At inde patet, eas *manus tetendisse* in rogatione veniae et pacis; *crines demisisse passos* in obtestatione suorum. Nil ergo mutandum.

LII. 3 *Quod eam partem minime firmam hostium esse animadverterat*] Suspectus mihi locus. An igitur Cæsar quod facillimum sibi sumsit? Certe contra morem fortium imperatorum, et quibus aliqua gloriæ cupidio. Qualem fuisse Cæsarem nullus negaverit. Tacitus ii. Annal. de Germanico: ‘Quod arduum, sibi, cætera, legatis permisit.’ Et repugnat mox ipse Cæsar; quippe ait, ‘Germani a dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant.’ Quomodo infirmiore exercitus sui parte Romanos maxime premebant. Ex ingenio quamvis

nullo v. c. adjuvante emendo, ‘Quod eam partem maxime firmam hostium esse animadverterat.’ Vel si id minus placet, dele vocem *hostium*. *Vossius*. Suspectum habet hunc locum *Vossius*; quod Cæsaris gloriae et fortitudini minus consentaneum existimet, eam sibi partem ipsum diligere, qua parte hostes minus essent firmi; ideoque e contrario, *maxime firmam*, scribendum conjicit. Verum non tam id hic agitur, quo in loco ipse versetur Cæsar; quam qua in parte prælium primum committendum junheret: quod dubitare, quin ea in parte iniri debeat, qua parte minime firmi sint hostes; non utique fortis est, sed insipientis imperatoris. Porro; quod urget Vir *Doctissimus*, repugnare ipsum sibi Cæsarem, cum hoc in loco narret, ‘se a dextro cornu prælium commisso, quod eam partem minime firmam hostium esse animadverterat’; infra autem aiat, ‘hostes a dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premere;’ fecellit minus attentum verborum ambiguitas. Nam in posteriore loco, *dextrum cornu* intelligitur *hostium*; in priore autem, *dextrum cornu* intelligitur *Romanorum*, quod prælium erat utique cum *sinistro cornu* hostium commissum. *Clark.* His argumentis convictus jam *Vossium Cl. Bos Animadvers. ad Cæsar. p. 14.*

4 Animadverterat] Leidensis primus *animo adv.* Nempe scribendum erat *animum adv.* cum *Gronovio ex Membranis Andiniis*. Vide ad i. 24. ‘Postquam id animum advertit.’

7 Rejectis pilis] Ἀπορρίψαντες. Anonymus Celsi exscriptor: ‘Projectis igitur missilibus, res gladiis acta est.’ *Dion libro XXXVIII.* Καὶ οὖτα γέ ὄμοις αὐτοῖς (*οἱ Ρωμαῖοι*) ἐχάρησαν, ὅστε σφᾶς μήτε τοῖς κοντοῖς, μήτε τοῖς ξύφεσι τοῖς μακροτέροις χρήσασθαι. ὀθίζοντό τε οὖν, καὶ τοῖς σώμασι τὸ πλεῖον, ἢ τοῖς ὅπλοις ἐμάχοντο: *Itaque congressi sunt (Romani) cum illis, ut neque contis neque*

gladiis uti possent. Igitur barbari jactare sua corpora, trudereque: iisque magis, quam armis uti. Ubi idem contra quam Cæsar tradit, Romanos adeo propere in Germanos incurrisse, ut spatium illis non darent acies ordinandi. Sed ignoscendum Cæsari, dum famæ suæ gloriam anget. *Voss.*

11 Phalangas] Sic recte Petavian. et Bongars. prim. Plerique cum plurimis Edd. *Phalanges, phalangis, phalangem.* At *Vossian. prim. Leid. prim. et Oxon. phalanga, superscripto —pro phulangam.* Sed tum ego malim *phalanga*. Vide notata ad *Frontin. II. 2. § 1.* et *infra B. Civ. II. 10.*

LIII. 3 Millia passuum ex eo loco citer L] Libris omnibus repugnantibus ita corrigendum arbitror. Primum quoniam hunc numerum vetus *Orosii* impressus liber prodit. Deinde quia Plutarchus *τετρακοσίους σταδίους* posuit. Nam cum octo stadia milliarium unum conficiant, sequitur ut quadringenta efficiant millaria quinquaginta. Neque me movet, quod in vulgatis Plutarchi libris legitur, *τριακοσίους*. Nam et *vetus Interpres Quadringenta* posuit, et *Henr. Stephanus Græcæ linguæ peritissimus*, et harum rerum observator diligentissimus, *τετρακοσίους* in aliis libris legi testatus est. Itaque *Beato Rhenano*, summo ac singulari viro, assentiri non possum, qui prælium hoc commissum putat ad ædem Apollinaris, quæ milliare unum Germanicum a Basilea et Rheno distat. Nam paulo superius Cæsar scribit, eo se loco castra habuisse, quo a *Sequanis* et *Æduis* commicatus supportaretur. Neque mirum videri oportet, si quinquaginta passuum millia fugientes fecerint: cum Cæsaris exercitus interdum uno die xx, interdum xxv millia confecisse constet; ut v. 47. et vii. 40. *Vegetius* autem i. 9. scribat, tyrones horis quinque aestivis viginti aut viginti quatuor passuum millia ambulare aut pleno gradu conficere.

Hotoman. Huic Hotomanni notæ adde Ciacconium. Inepte vero Glandorpius τριακοσίους σταδίους exponit per triginta studia, et τετρακοσίους quadraginta. Hoc enim designat τεσσαράκοντα, ut hoc loco vertit Interpres Græcus: unde patet, eum in suo exemplari quoque invenisse quinque. Verum Jungermannus et hunc emendare conatur reponendo τετταρακόσια. Ceterum MSS. aliorum et mei omnes constanter servant quinque. Ciacconii tamen et Hotomanni emendationem præfero; adde Cluver. Germ. Ant. in proœm. quamquam alii alteri judicant. Sic quatuor et quadraginta confunduntur B. Civ. I. 17. et quinque et quinquaginta c. 23.

5 Transnatare] Hoc ex Ursini Codice adripuit Scaliger et seqq. At in nullo meorum adparet. Plerique cum Edd. habent *tranare*. Bong. tert. *transnare*, ut vulgo in Cæsare scribitur passim: *tranatare* Andinæ membranæ, Scalig. Leid. pr. et tert. Ex Anglieis Codicibus variationis nihil enotarunt viri docti. Quid præferam, incertus sum, et parum refert. *Transnaret* et *transnataret* confusa videas etiam apud Hirt. B. Alex. c. 20. et apud Liv. II. 10. &c. ubi vide Cl. Drakenb. nec non apud Valer. Maxim. I. 8. 2.

6 Petierunt] Non nego hoc Latinum esse; nam ita et III. 15. et sapientius; sed quæritur, an heic loci a Cæsare adhibitum sit: quippe prium in officina Ahdina natum videtur. Nam MSS. Ursini, et omnes mei cum Edd. primis, item Vascos. Gryphii, Stradæ, Stephani, aliisque repererunt vel *repp.* exhibent; nisi quod tres recentiores vitiōse reperiērunt, unde forsitan illud *petierunt* suam originem hausit. *Reperire* sexcenties pro *acquirere* sumi notum est. Terent. Heaut. I. 1. 60. ‘simul rem et gloriam armis belli *repperi*.’ *Invenire* autem et *reperire* juncta, ut hic; vide apud Cl. Burmann. ad Ovid.

Metam. I. 6. 55. ‘tu non inventa reperta Luctus eras levior.’ Non opus itaque est, ut Ill. Heinsii conjecturam admittamus pepererunt.

7 Equites consecuti] Longe præstare creditur Gruterns, quod præbet Bong. pr. et secundus cum Palat. *equitatu*: quomodo insuper novem mei Codd. et Clarkii cum Edd. primis exhibent: *equitatus* Bong. tert. *equitatum* Lipsii Cod. Lovan. vero, Leidens. prim. Scalig. et Petavianus *equites* servant, nisi quod in Leid. sit *consecuti equites*, ut edidi, et in Petav. eq. nostri cons. nostri exsulat ab Egmundano. Forsan scripserat anchor *equite* i. e. *equitatu*. Vide ad Frontin. II. 3. 17. ‘per levem armaturam et equitem’ vulgo erat *equitatum*. Hirt. B. Afric. c. 61. ‘frenatus eques’ ut Ursinus bene emendavit. Adde B. Hisp. c. 23. Ad etiam viros doctos ad Livium, et passim.

9 Quam domo secum adduxerat] V. c. Scalig. ‘quam a domo secum eduxerat.’ Anonymus: ‘quarum primum domo digrediens eduxerat.’ Ut visideri possit Cæsar scripsisse, ‘quam domo secum eduxerat.’ Sed nihil muto, quia proba vulgata lectio. *Vossius.* MSS. Reg. Eliens. et Vossii, et Edit. Rom. duxerat. Clark. Soli Voss. sec. et Duker. e meis habent *adduxerat*: plurimi *duxerat* cum Edd. primis. Sed *eduxerat* inveni in Cujaciano, Leidensi primo, Scalig. Vossiano primo, item Beroaldi, Stephani, aliisque editionibus: quarum idecirco auctoritate id reposui, quamvis et rectum sit *duxerat*. Consule viros doctos ad Phædri F. 19. ‘dum firmiores posset catulos ducere.’ Terent. Hec. III. 3. 4. ‘Eduxi me foras.’ B. G. IV. 1. ‘ex finibus educunt.’ Ceterum *a domo* exaratur in Leid. primo, Scalig. Vossianis primo, secundo, et Cujaciano; *ab domo* in Bongars. secundo. Quod itaque ex tam vetustis Codd. amplexus sum:

sæpius ita Livius et alii: ‘a conspectu abducere’ Front. II. 8. 13. ‘a fano tollere,’ infra B. Civ. III. 32. Vide J. G. Vossium de Constr. c. 46. Horat. Od. IV. 5. ‘dulci distinet a domo.’

11 *Utraque perit*] MSS. Reg. et Vossii, et Edit. Vett. ‘utræque perierunt.’ Clark. *Utraque* etiam meorum longe plurimi, et vetustissimi. Ut Bong. pr. sec. Lov. Leid. pr. Voss. pr. Petav. et alii. Omnes vero cum Carriensi perierunt: quæ vera lectio forsitan fecit, ut *utraque* in *utræque* abierit. Vide Cl. Burmann. ad Ovidium cum alibi, tum Art. Am. II. 283. ‘Utraque laudentur per carmina.’ Quamquam omnino ego putem, *utræque* rectum esse, et mutatum tantum a recentioribus librariis, qui nesciebant *utrique* in plurali de duobus dici. Adi omnino Sacerum ad Val. Max. VI. 5. 3. Cortium ad Sallust. B. Catil. c. 30. ‘Utrique ad urbem Imperatores erant.’ Vorstium ad Justin. IX. 7. ‘Utrique creduntur.’ XLI. 6. ‘Magni uterque viri,’ inveni in MSS. 2. *utrique*. Gronov. ad Liv. XXXVI. 16. ‘utræque manus.’ B. Afric. c. 61. ‘utrique duces’ Cæsar et Scipio. B. Hisp. c. 24. ‘Utrorumque copiæ:’ uti est in MSS. Passim Cæsar ‘utrisque castris’ de duabus, et Lucan. IV. 196. ‘Utraque latera’ Livius, Frontinus, alii. Immo clare Cæsar B. Civ. I. 83. ‘utrique in castra discedunt:’ et II. 6. ‘utræque laborarunt.’

14 *Hostium equitatum consequentem*] Ms. Norvic. exhibet *hostes equitatu consequentem*, cum quo faciunt edit. Rom. Ven. nisi quod illæ *sequentem*. Sed a vulgata lectione stat Græcus interpres. Davis. MSS. Reg. Eliens. et Vossii, et Edit. Vett. *hostes equitatu*. Clark. *Hostes equitatu* e meis exhibent MSS. Lovan. et alii quinque: *hostium equitatu* Leid. sec. et Cujac. *hostis equitatum* Bong. pr. sec. Leid. pr. Scalig. Petav. At vero Egmundanus *hostis equitatu*. Op-

time. Depravationis caussam fuisse liquet, *hostis* in Genitivo sumptum esse, cum esset Accusativus. Interpres Græcus incidit in corruptos jam codices, quos inter etiam Vossian. prim.

18 *E manibus*] Leid. prim. Vossian. prim. *de m.* non quidem male. Sed præfero vulgatum. *Ereptum*, et *restitutum* videre sic junxit Cicero Orat. in Catil. III. 1. ‘Ex fauibus fati *ereptam*, et vobis conservatam ac *restitutam* videtis.’ VII. 47. ‘se ex manibus prædantium militum eriperet.’

Videbat] Ex Petav. Bongars. pr. sec. Gottorp. Egmond. Lovan. scribendum *riderat*. Davis. cur. sec. *Viderat* etiam Palat. et tres mei recentiores cum Edd. primis. *Videret* Carrar. et Voss. tert.

20 *De se ter sortibus consultum*] Ille mos Germanorum: et adhuc septimo saeculo post Cæsaris tempora eum viguisse legimus apud Bekam in vita Willebrordi, p. 5. ‘Radbodus vero injuriam Dei sui ferociter ulcisci disponens, jugulari jussit unum de collegio Sancti Sacerdotis, per casum sortilegii.’ Beka vero hæc ex Alcuino hausit, qui Willebrordi vitam conscripsit, et ait quotidie eum ter sortes jecisse: verba hæc sunt: ‘Radbodus nimio furore succensus, in sacerdotem Dei vivi, suorum injurias deorum ulcisci cogitabat: et per diem semper tribus vicibus suo more mittebat sortes, et nunquam damnatorum sors, Deo vero deficiente suos, super servum Dei, vel aliquem ex suis, cadere potuit: nec nisi unus tantum ex sociis sorte monstratus, et martyrio coronatus est.’ *Vossius*. Græcus Interpres, neque Celsus mentionem faciunt ullam de numero ternario, sed vide Scalig. ac Brouk. ad Tibulli I. 3. ‘Ipse sacras pueri sortes ter sustulit.’

23 *M. Mettius repertus*] Extat et nummus averso latere bigas repræsentans, insidente Pallade, vel quod

potius crediderim Bellona. Circumscriptum est M. Mettius; itaque forte immittit vi eum hostibus erectum. Vel, si, ut aliis visum, bigæ Lunæ consecratae, fortassis obscure indicatur vaticinium Germanarum fœminarum, quæ ut ait Cæsar, dicebant, ‘Non esse fas Germanos superare, si ante novam Lunam prælio contendissent.’ Sed hæc, ut incerta, mitto. Illud miror Aeneam Vieum ignorasse, quis hic Mettius sit. Nisi forte, ejus atate in excusis Codd. Caesaris Titius erat, uti et Plantinus excudit. Vossius. Adde Ursinum ad Familias Romanas.

LIV. 2 *Quos Ubii—insecuti]* Ita restituerunt B. Rhenanus rerum Germ. l. III. et Fr. Hotomannus; quæ quidem emendatio mihi vehementer arridet; Ubios enim proxime Rhenum habitasse constat ex Plinii H. N. iv. 17. et veteres inimicitias cum Suevis exerenisse docet Cæsar B. G. iv. 3. In antiquis tamen edit. et MSS. legitur ‘quos ubi qui proxime’ (vel proximi) ‘Rhenum incolunt perterritos senserunt insecuti,’ &c. Quam lectionem quin imperiti Librarii aut Correctores intulerint, nullus dubito. Adservatur in Bibliotheca Collegii Petrensis apud Catabrigienses Q. Curtii scriptum exemplar, quod A. D. 1495. innumeris in locis correxit Raphael de Marcatellis Episcopus Rosensis et Abbas S. Bavonis juxta Gandavum, ut ipse in calce libri testatus est. At sane quam plurimum antiquam lectionem temere mutavit, ut liquet ex ejus vestigiis non penitus erasis. Hoc si contigerit viro tum temporis inter doctos numerato, nemo dubitet, quin idem indoctis Librariis potuerit evenire, præcipue cum de nominibus propriis aut paullo rarioribus ageretur. Sic apud Julium Firmicum de err. prof. Rel. p. 36. legitur; ‘Hic (Saturnus) ex Creta fugiens; in Italia a Spartaniis absconditur.’ Scribe Sicanis, qui

primi Italiam incoluerunt. Vide Dionysium Halicarnasseum Ant. l. i. p. 8. ed. R. Steph. et Servium ad Virgilii Æn. l. ii. Librarios fefellit vox minus nota. Joan. Frid. Gronovius Obs. Eccles. c. 9. reponit Jano Patre. Sed hæc emendatio nimium abit a receptæ lectionis vestigiis; ideo me mæ conjecturæ non pœnit. Davis. ‘Quos Ubii, qui proxime Rhenum incolunt, perterritos insecuti,’ &c. Pulchra Rhenani et Hotomanni emendatio: quam et Græcus in suo Codice repperit. MSS. et Editt. Vett. ‘Quos ubi,’ vel, ‘ubii, qui proxime Rhenum incolunt, perterritos senserunt; insecuti,’ &c. Clark. Optime viri docti ex *quos ubi*, pro quo in Ms. Duker. a m. pr. est *q. nisi*, et in Ed. Incerta est *quo nisi*, emendarunt *q. Ubii*. Nomina propria creberrime esse corrupta, constat inter omnes. Sed quod viri docti, quos jam R. Stephanus et Scalig. in suis Edd. securi sunt, tam audacter ejiciant verbum *senserunt*, in omnibus ac vetustissimis membranis repertum, nescio, an probari debat. Hotomannus hoc videtur sensisse; nam ille legebatur, *quos cum Ubii, &c. perterritos senserunt*. Carrariensis Codex habet *quos ubi cuncti*, alii *ubi ii*. Vide, num olim fuerit *ubi Ubii*, ut harum litterarum repetitio, mendæ fuerit causa; vel *ut Ubii*. Friburg. Ed. A. 1527. exhibet ‘Q. Ubii, q. p. R. i., ubi perterr. senserunt.’ Favet Rhenano et Brantio ceterisque Græcus interpres, qui non agnoscit vocem *senserunt*.

3 *Proxime Rhenum]* Ita primi, quod sciām, ediderunt Lipsius et Scaliger. Piores cum MSS. omnibus *proximi*, nisi quod ex meis Gottorp. et Voss. tertius habent *proximum cum* Ed. Incerta. Ill. N. Heinsius in margine sui libri conjecterat ‘proximi Rheno.’ Ut c. 6. ‘proximum Helvetiorum finibus.’ II. 12. ‘proximi Remis.’ III. 11. ‘proximi flumini

Rheno.' vi. 35. 'qui sunt proximi Rheno.' B. Afric. c. 56. 'proxime Uzitæ.' Sed vide ibi notas. At rectissimum est *proximi Rhenum*. Solet Cæsar adjectivum hoc, non adverbium, adhibere. Sic iii. 6. 'proximus mare Oceanum in Andegavis hiemabat.' vi. 31. 'qui proximi Oceanum fuerant:' ubi vide. Atque

ita alii quoque. Livius viii. 32. 'qui proximi tribunal steterant,' ubi vide Gronovium, et Heims. ac Burmann. ad Ovid. Art. Am. i. 139. ac Gronov. rursus Obs. iii. 2. *Incolunt* neutrilater adhibet, suo et optimorum scriptorum more. c. 1. et 5. et ii. 35. 'trans Rhenum incolunt.' ii. 3. 'eis Rhenum incolunt:' et sexcenties.

DE BELLO GALLICO.

LIB. II.

CAP. I. 8. *Partim qui ut Germanos]*
Penultimam vocem reposui ex editione Veneta, et Metaphraste; nec sine ea constat sententia, ut vidit acutissimus vir J. F. Gronovius ad Livii xxiii. 27. *Davis.* Voculam hanc, Librariorum incuria in MSS. omissam, nec a Scaligerio aliisque Recentiorum observatam, optime ex Graeco et Vett. quibusdam Editt. restituit Davisius. *Clark.*

9 *Versari noluerant]* Ita omnino legendum esse, (non, ut Scaliger et Recentiores omnes, *nollent*,) ostendit tum temporum ratio, (jam enim ante ejecti erant e Gallia Germani,) tum Interpr. Graecus, qui habet, ΠΡΟΤΕΠΟΝ ὥκη ἡβουλήθησαν; tum MSS. codices, in quibus omnibus unica tantum corrupta literula, legitur, *voluerant*. *Idem.* Legendum *noluerant*, ut recte Cl. Clarkius: et ita dudum ediderant Gryphius et Ursinus: ex Gallia enim Germani jam erant expulsi. MSS. *voluerant*. Perperam; ita tamen ut indicent, quæ vera sit lectio. *Davis.* cur. sec. Primo ut recte docet addi debere Gronovius,

sed male capit pro *quamvis*, licet, deceptus scilicet vulgari lectione τοῦ *nollent*. Ut jam habent omnes fere Edd. ante Scaligeranam, item Lovan. et Dukeri Codd. Ursinus primus dixit in suis MSS. illud non videri, qui et sequens *nollent* produxit; cum antea editum esset *noluerant*; quod et flagitat sensus, et MSS. mei ad unum omnes præter Andinum et ~~Scaliger.~~ exhibent, nisi quod unus det *noluerunt*. E meorum nullo enotavi *voluerant*: quamquam perparva in MSS. sit distinctio inter *n* et *u*.

12 *Ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus]* Legendum censem Fr. Hotomannus, ab nonnullis enim potentioribus. Quæ quidem conjectura mihi videtur paullo audacior, (omittit enim quatuor voculas, quæ in omnibus MSS. comparent,) nec sane opus est, ad eam confugiamus: nam repetendum ἀπὸ κοινῶν sollicitarentur Belgæ, et omnia evident clara. *Davis.* et *Clark.*

15 *Imperio nostro consequi]* Corrupte codd. nonnulli *in imperio*: quod frustra Cæsari asserere Hotomannus nititur. *Imperio nostro* tantundem est quam si

dicat, quando imperium nostrum est, vel quando imperium nos habemus. Sic quoque Caesar locutus i. 18. ‘Imperio P. R. non modo de regno, sed etiam de ea quam habeat gratia desperare.’ *Vossius.* Fatendum tamen, illud in comparere in Bongars, sec. Cuj. Palat. Egm. Gott. Vossianis omnibus, Lovan. duobus Leidd. Duk. Dorvill. et cunctis Edd. Vett. i. 33. ‘In tanto imperio populi R.’ quare cum Cortio ad Sall. B. Jug. c. 14. ‘In imperio vestro extorrem patria,’ hoc loco in *imp.* prætuli: non tamen cum eo ubivis id velim intrudi: uti i. 18. ait a se in MSS. repertum esse. In nullo meorum illie est, neque opus esse, aliis exemplis patet, nisi velimus ubique e MSS. novitiis quibusdam præpositionem inculcare. *Vossio* hic adstipulatur Clarkius, et caarent in Bong. pr. Scalig. Leidensis pr. et alii. *Imperio* i. e. dum nos ibi imperamus. Vide ad J. Obseq. c. 61. et Cel. Drakenb. ad Livium II. 36. ‘Ludis mane,’ &c. Adde c. 25. et VIII. 96. ‘Galliae defectione.’ B. Civ. II. 30. ‘militum consiliis.’ Hirt. B. Alex. c. 1. ‘incendio tuta est Al.’ c. 34. ‘occupatione belli civilis.’ Nep. Pe-lop. c. 4. ‘Leutrica pugna.’ Sic MSS. non in L. Uti videre est in notis. Adleverat ora libri sui N. Heinsius *ca sub imperio n.*

II. 2 *Ineunte æstate*] Sic MSS. Reg. et Vossii, et Editt. Rom. Græcus item, ‘ΑΡΧΟΜΕΝΟΤ τοῦ θέρους. Scaliger et Recentiores, imita æstate: quod et in Ms. Eliensi reperitur. Clark. *Ineunte* legitur quoque in Leid. pr. sec. Voss. pr. Oxon. Andin. et tribus aliis, ac plerisque Edd. Antiquis; sed Ursinus, Faernus, Hotom. et Brantii Codices, item Bongarsiani tres, Cujac. in quo *hieme* pro æstate, Petav. Egmond. et ceteri cum Ed. Incerta præbent *inita*: quod idcirco minime proscribere velim. ‘In fine hujus libri’ inita proxima æstate.’ III. 7. ‘Inita hieme.’ v. 23. ‘inita se-

cunda vigilia:’ ubi vide tamen. Sed et Hirt. B. Afric. c. 26. ‘æstate inita.’

5 *Interiorem Galliam*] Lego *ulteriore Galliam*; uti recte in prioribus editionibus fuerat, quod Scaligerum mutasse miror. *Anonymous* quoque, ‘eosque per Q. Pedium legatum summum ulteriorem in Galliam transmittit.’ *Vossius.* Hæc vera est lectio, licet refragetur D. *Vossius*, ac indignetur Scaligero, antiquissimas editt. secuto; ita enim exhibent non solum Ms. Norv. sed etiam editt. Rom. Ven. Beroald. Et optime quidem; id enim vocatur *interius*, quod ab extremis finibus longe removetur. Cl. Mamertinus Pan. II. 14. 1. ‘Vos in interiora imperii vestri secesseritis.’ Tacitus Annal. II. 24. ‘Redemptos ab interioribus (Germanis) reddidere.’ Pomp. Mela I. 2. p. 18. ‘Interiora, et littora tenent usque ad sinum Persicum.’ Plura sunt ad manum exempla, sed rei notissimæ non immorabor. *Davis.* Omnes mei Codd. et aliorum ac Edd. Vett. habent quoque *interiorem*, præter optimos Codices Oxon. Scalig. et Leid. prim. Quare, licet retinuerim receptam jam lectionem, *ulterior* rectius mihi videatur, ut obpositum *citeriori*, quam alterum, præsertim cum magis amet Cæsar Galliam vocare *ulteriorem*, quam *interiorem*.

10 *Ad eos proficisceretur*] Græcus ‘ΩΣ TAXΙΣΤΑ λέγει. Cujusmodi vocabulum aliquod deesse videtur. Recentiores Editt. *ad eos* duodecimo die proficisceretur. Quod tamen in plerisque MSS. non reperitur. Clark. Gruuterus quoque *duod. die* credit esse spuria, et ex Ursini Msto in textum intrusa, et certe præter Vett. Edd. quæ eas voces ignorant, desunt quoque in Bongars. primo, sec. Petav. Palat. Oxon. Lovan. Duker. Leid. tertio et Dorvill. Uncis itaque eas inclusi; nam ejicere ob aliorum codicum auctoritatem non ausus fui cum

Clarkio. Försan scripserat Cæsar *primo die* i. e. quam primum; vel ut alter dicitur *primo quoque die*: quod non intellectum abierit in *XIImo die*: quæ verba celerimi Cæsaris præcipiti ingenio plane sunt contraria.

11 *Provisa]* MSS. Reg. Eliens. et Vossii *comparata*. Clark. Hanc lectionem a Scaliger ex Ursini et suo Codice adreptam confirmant membranæ Andinæ, Oxonienses et Cujacii. III. 19. ‘re frumentaria provisa.’ IV. 29. ‘frumentum . provisum.’ Ceteri omnes cum olim editis *comparata*: ut I. 37. IV. 17. et passim; quod præferebat hic Gruterus ob seq. in *proviso*. Sed aptius et celeritati convenientius videtur fuisse, Cæsarem modo providisse, quomodo sibi supporaretur frumentum, quam hic in longum iter comparasse. V. I. 23. 40. infra c. 5. III. 17.

III. 1 *Celeriusque omnium opinione]* Nemo dubitare potest, quin hæc bene Latina sint: attamen in nullo codice ita reperio. *Omnium enim deest* in Leid. tert. et Ed. Incerta, ut apud Sallust. B. Jug. c. 85. ‘Opinione asperius’ ubi adi Cortium. Cicero ad Famil. Ep. XIV. 23. ‘Opinione celerius venturus esse dicitur.’ Verum tres Bongarsiani, Petav. Lovan. Seal. Leidens. pr. Voss. prim. Carrar. Egmund. et quinque alii cum editionibus primis exhibent *omni opinione*: quod recipere non hæsitassem, nisi haberemus etiam VI. 30. ‘Celeriter contraque omnium opinionem.’ VII. 56. ‘Contra omnium opinionem.’ B. Alex. c. 71. 78. ‘Celerius omnium opinione.’ *Omnès voluntates sic forsitan dixit pro omnium mente* V. 53. ubi vide.

3 *Primos civitatis sue]* Ejeci ultimam voculam auctoritate Bongars. sec. Petav. Lovan. Egm. et septem aliorum ac Edd. Vett. quibus accedunt Ursini et Brantii Codices. V. etiam I. 3.

4 *Qui dicerent]* In optimis mem-

branis deesse verba *qui dicerent* testatur J. Fr. Gronovius ad Senecæ de Benef. VII. 30. Neque a Cæsare esse censem. Eadem mihi in animo stat sententia, cum Cæsarem alibi sic locutum esse sciām. Igitur ille B. G. III. 8. ‘communem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recipere, obsides sibi remittat.’ Similiter etiam scriptor de bello Hispan. c. 19. ‘Cæsarem adierunt: Si sibi vitam concederet, sese in sequenti die oppidum esse dedituros.’ Nostri tamen libri voces eas retinent. Davis. cur. sec. Scilicet absunt hæc verba a membranis Andinæ, quibus suffragantur Oxonienses: et certe facile iis carere possemus. Vide I. 17. et 34. et B. Civ. I. 69. ubi plura. Verum cum ceteri MSS. ea retineant, nihil temere mutare velim, præsertim cum et alibi sic loquatur quoque Cæsar. I. 7. ‘Legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, qui dicerent, sibi esse in animo,’ &c. B. Civ. II. 36. ‘Nuncii præmissi ab rege Juba venerunt, qui illum adesse dicerent.’ B. Afr. c. 57. ‘missus, qui diceret,’ &c. B. Gall. V. 1. ‘Legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil,’ &c. Eodem modo VI. 9. Scilicet variavit hæc eleganter Cæsar. Omisit enim B. G. II. 7. adde B. Civ. II. 20. Hirt. B. Alex. c. 34. In aliis locis ait, ‘quorum hæc fuit oratio,’ ‘qui ad hunc modum locuti sunt:’ et similia. In quibus sine Mstorum consensu innovare aliquid fas non est, quomodo Clar. Cortins ad Sallust. Jug. c. 62. ‘Mittuntur legati, qui Jugurtham imperata facturum dicerent,’ temere contra omnes Mstos, e textu ejicit qui dicerent.

5 *Cum reliquis Belgis]* Ms. Norvic. cum Belgis reliquis; editiones antiquissimæ Rom. Ven. Beroald. cum Belgis reliquisque: quam lectionem ipsè verissimam arbitror: nam Germani, qui cis Rhenum incolebant, sese cum Belgis coniunxerant; illi

autem erant Condrnsi, Eburones, Cæræsi, et Pæmani, qui ‘uno nomine Germani appellantur,’ ut ait noster c. 4. *Davis.* Editiones aliquot Vett. cum *Belgis*, reliquisque. Quam et verissimam esse lectionem arbitratur Davisius; quia non Belgæ solum, sed et Germani conjurabant. Verum cum Rhemi ex *Belgis* essent ipsi; Belgæque in coniuratione principes et præcipui essent, quibuscum postea tantum se conjunxerant Germani; librique MSS. habeant, cum *Belgis* reliquis, eademque locutio reliquos omnes *Belgas* in eadem hac oratione jam proxime sequatur: utique istam lectionem omnino retinendam existimavi. *Clark.* Reliquisque est etiam in Recentiore Codice Palatino. Ceteri MSS. et Edd. Vett. *Belgis reliquis*, ut edidi.

6 Neque contra P. R. omnino jurasse] Penultimam vocem nesciunt *Msti*; quæ proinde delenda est. *Davis.* cur. sec. Deest quoque Carrar. et meis plerisque: sed quia reperi in Leidensi primo; et agnoscunt hanc vocem excerpta Codd. Andin. Oxon. et Scalig., *Davisionum* sequi non potui; licet ea quoque careant Editiones Aldina priores.

10 Cis *Rhenum incolunt*] Cellarius ex Græco Interprete et Edd. quibusdam reposuit, et, ut judicat, emendavit, *Ripas Rheni inc.* Ea etiam lectio recepta est ab Aldo et Vascosano, quos secuti sunt quidem Stephanus, Gryph. Ed. post. et Strada, habetque, quod sciam, solus Codex Oxiensis. Ceteri omnes cum Editionibus vetustioribus *cis Rhenum*; quod Græcos interpretatus est, πρὸς ὄχθας τοῦ Ρήνου, nisi in corruptum inciderit codicem. Passim Cæsar, Livius et alii *incolere* absolute sumunt. Vide ad praeced. libri c. 54. et h. loco commentarios Ciacconii, Hotomanni, et Brantii, et infra ad iv. 1. ‘Incolendi caussa.’

iv. 6. *Teutonos Cimbrosque*] Ursinus

Teutones emendat. alii *Teutonos*. Utrumque probum. Sic Cæsar dixit hoc libro: ‘ipsi erant ex Cimbris, Teutonisque procreati.’ Anonymus habet, *Cimbros et Theutones*. Quemadmodum *Santones*, et *Santoni* dicitur. Unde et frustra Glareanus pro *Santonis* emendat *Santonibus* de bello Gall. I. iii. *Lucan.* ‘Gaudetque amoto Santonus hoste.’ Et Schottus Observat. Histor. III. 29. ait se in Ms. reperisse *Atrebatis*, pro *Atrebatis*. *Vossius.* Ursinus non *Teutones*, sed *Teutonos* legi voluit. Atque ita exhibent MSS. mei tantum non omnes; in quibus Bongarsiani, Vossiani, Lovan. Leid. prim. Egm. Scalig. &c. ac Edd. primæ, item Vascos. Steph. Sealig. aliorumque. Neque aliter in Ms. invenit Scottus, quem vide ad Aurel. Victor. c. 67. atque ita in Fastis et Inscriptionibus, nec non MSS. et Edd. Flori, Valerii Maximi, Frontini, Obsequentis aliorumque *Teutoni* vocantur. ‘Cimbrorum Teutonumque’ tamen est vii. 77. Vide Duk. ad Flor. III. 37. De *Santonis* vide ad i. 2.

10 *Rhemi dicebant*] De prioris vocis Orthographia lis est inter eruditos; sunt enim, qui adspirationem tollendam esse censem, quia Gallicæ est originis. Utro modo scribamus, parum quidem interest, nec de hujusmodi rebus vitilitigarem. Observabo duntaxat rationem Ch. Cellarii, quam profert Orthog. p. 56. firmam non videri; licet enim verbum sit Celticum, non necesse est, ut adspirationem rejiciamus, quæ in aliis verbis omnino Gallicis locum obtinet. Sic *Rhedones* memorantur B. G. II. 34. et alibi. Sic *Rheda* nostro, Horatio, et aliis. Gallicam originem testatur Quintilianus Inst. Orat. 1. 5. ‘Plurima Gallica valuerunt, ut *Rheda* ac *petoritum*; et postea ‘*Rheda*, *Gallicum* puta *vocabulum*’ *Davis.* At in exemplis, quæ ad fert Davisius, eadem est incertitudo, et MSS. saepe efferunt sine adspiratione. *Romi* certe semper

Mss. Cæsaris.

16 *Lecta millia LX*] Non male: sed contra MSS. Nam in Codicibus aliorum et meis tantum non omnibus et Edd. ante Aldum exaratur *electa*; V. ad Frontin. 1. 2. 1. et *millia* non comparet in Bongars. pr. sec. Petav. Lovan. Egmund. et aliis quinque, neque in Ed. Incerta, et intelligitur satis e præcedentibus. Nullus est locus, in quo non variant MSS. et Editi in vocibus *lectus* et *electus*: quare secure consensum Codicum hic sequi possumus.

17 *Suos esse finitimos; latissimos, &c.*] Testatur Brantius editionem Beroald. habere *suos esse finitimos*, *fines latissimos*, &c. quod etiam de Ms. Carrar. et impresso Flor. docet J. M. Brutus. *Davis*. Idem testatur de suo Codice Ursinus, et de Regio Clarkius. Inveni quoque ego in Vossianis pr. et sec. Leid. pr. et sec. Palat. Duker. Dorvill. Petav. a m. sec. et Edd. Rom. Mediol. Ven. At contra etiam *latissimos* non comparet in Bongars. pr. nisi a m. sec. quare nihil ad hoc determino. ‘*Lati agri*,’ ‘*campi*,’ ‘*arva*’ apud auctores passim. ‘*Latos et fertiles*,’ ut hic, jungit Cicero Orat. in Verr. III. 51. ut quidem legit Gronovius ad Livium XXIII. 46. At Gruterus ibi Græviusque præferunt *latos*, sollemni scilicet variatione: ‘*copiosissimos agros et latos fines*’ jungit Hirtius VIII. 2.

22 *Galbam*] *Adram* Dio nominat, forsitan prænomen hoc, illud cognomentum est. Ait Ciacconius Galbam esse Romanam familiam. Atqui dissertationem Gallicum nomen esse ait Suetonius. Et nos hodie retinemus, dum pinguem *ecn kalf* vocamus. Sed hoc aliis notatum. *Vossius*.

26 *Longissimeque absint*] Non patior hanc lectionem, quamvis a viris doctis trahissam. Omnino vel alieno hæc loco leguntur, vel omissum aliiquid est, *a cultu aut omni humanitate*, ut supra locutus Cæsar. Itaque ma-

lim legere *longissimeque ab omni cultu absint*. Sane Anonymus Celsi, et plerumque Cæsaris etiam, si non verborum, at certe mentis exscriptor, tantum habet, ‘*Nervios omnium ferocissimos*.’ Nec temere omisisset *longissime eos abesse*. Nam quod Græcus transtulit ἐσχάτους τῶν Βελγῶν, nihil me movet, et manifeste falsum est. An ergo Nerviis minus remoti Menapii, et qui his adjacent? Quare, si quid judico, legendum ut dixi; vel expungenda verba *longissimeque absint*, vel denique transferenda in eum locum, ubi ait, ‘*Pæmanos qui uno nomine Germani appellantur*,’ ubi subderem *longissimeque absunt*. *Vossius*. Putarim hic vocibus longum solummodo intervallum denotari; non autem Nervios a Rhemis omnium Belgarum esse remotissimos; adeo ut Vossii medicina nihil sit opus. Sarta itaque tecta maneat lectio vulgata. *Davis*. Sic apud Apuleium Metam. x. p. 212 mulier marito suadet ‘*ad longissime dissitas destinare villulas*’ Lampridius in Heliogabalo c. 23. ‘*In longissimis a mari locis omnia marina semper exhibuit*’ Amm. Marcellinus xx. 6. ‘*Propugnatores viso hoste longissime*,’ &c. Et xxxi. 5. ‘*Castraque a Fritigerno locavere longissime*’ In his exemplis non omnium remotissima, sed *valde remota* denotantur. *Idem*, cur. sec.

27 *Morinos — totidem*] In vetustissimis edit. Rom. et Ven. hic locus ita legitur; ‘*Morinos xv. millia, Menapios vii. millia, Velocasses et Veromanduos totidem, Caletes, vel Calotos, x. millia*’ Sic et aliae antiquitus impressæ; num vero rectius, nescio. *Davis*.

Menapios ix. millia] Anonymus ii. p. 43. VII. habet, et Græcus ἐπτακισχιλίοις. Sed relinqu vulgatam. *Vossius*. VII. plerique MSS. et Edd. Vett.

29 *Aduaticos xxix. milia*] Anonymus xix. *millia*. Oros. *Atuatici* x. et

VIII. *millia*, sed in v. c. est *septem* pro octo: in Ms. alio XVIII. quod probum secundum Orosii supputationem. Græcens habet μυρίους καὶ ἑνακιστηλίους. Etiam Freculphus XVIII. millia: itaque emenda hic quoque XIX. Orosius in universum ait fuisse ducenta octoginta duo *millia*: nam ita ex v. c. apud eum legendum est: in vulgatis est male LXXII. Cætera quod attinet, congruunt Cæsar et Orosius, nam demitis XV. Atrebatum millibus, quæ Orosius omisit, et præterea positis XIX. milibus, pro XXIX. quæ ab Atuaticis missa, idem ac Orosianus numerus efficietur, videlicet ducenta LXXXII. millia, præterquam, quod uno millenario Cæsaris numerus major, nam in Orosio XVIII. Aduatici est, in Cæsare idem scribere non ausim, propter auctoritatem Græci, Anonymi, et Ms. codicis, qui omnes refragantur. Notandum autem hic error Orosii, qui ait omnes hos populos ex sylva in Cæsarem erupisse, ejusque exercitum propemodum delevisse: quod a Nerviis factum ipse infra Cæsar ostendit. Anonymus vero in hoc numero Velocasses et Veromanduos omittit. *Idem*. In Julio Celsol. II. p. 42. scribitur ‘Catuanos decem novem millia;’ lege *Aduaticos* vel *Atuaticos*, quod mendum a Grævio sublatum non esse miror. Sic in vett. editt. Cæsaris legitur *Catuatos*, sed ex Orosio Hotomanus recte emendavit. *Davis*. *Morinos*, XXV. *millia*; *Menapios*, IX. *millia*; *Caletes*, X. *millia*; *Velocasses* et *Veromanduos*, totidem: *Atuaticos*, XXIX. Vett. quædam Editt. exhibent: *Morinos*, XV. *millia*; *Menapios*, VII. *millia*; (sic et Græc. Interp. et MSS. Reg. et Vossii:) *Velocasses* et *Veromanduos*, totidem: *Caletes*, X. *millia*; *Atuaticos*, XXIX. *millia*; (MSS. Reg. Eliens. et Vossii, et Interpr. Gr. XIX. *millia*.) Utra verior sit lectio, non constat. *Clark*. Numeris hisce innorari, neque lecto-

remque fatigare non lubuit. Dixisse solummodo sufficiat, in meis quoque Codicibus eandem esse confusionem, quam viri docti, qui in Jungermanni Editione recensentur, ac in mea, repererunt, nec tamen rite conciliare potuerunt. *Aduaticis* tamen solum dedi XIX. *millia*, ut recte legi voluerunt Brantius et Vossius; non XXIX. nam MSS. mei tantum non omnes habent *decem et nove*, seu *novendecim* XIX.; nisi quod Bong. sec. Voss. sec. et Duker. habeant *decem et octo*. Immo omnes Editiones priscæ, item Vascos. Aldi, Steph. Gryphii post. XIX. exhibent. Ceterum *Aduaticos* rescripsi e Codice Cujaciano, sive ut alibi, *Atuaticos*. Vide notata a viris doctis et Schotto Observ. III. 19. et infra c. 16. v. 27. per d. malo: quia hinc nata est corruptio ad *Vaticam* VI. 32. et apud Antoninum in Itiner. *Aduaca*. Vide p. 378. Ed. Wessel. *Aduaticos* pro *Catuacos* emendavit etiam Petrus Divæus de Galliae Belg. Antiq. I. p. 28. Antv. 1566.

v. 1 *Liberaliterque oratione prosecutus*] Benigne eos allocutus. Sic B. G. IV. 18. ‘Quibus (Sicambris) pacem et amicitiam petentibus liberaliter respondit.’ Sic cum alibi, tum B. G. III. 104. *Davis*. B. G. IV. 19. et B. Alex. c. 71. ‘liberaliter pollicitus.’

5 *Quanto opere*] Sic rescripsi rursus auctoritate Bongarsiani primi, Vossiani primi, Leidensis primi, Lovan. Egmundani, et aliorum trium cum Ed. Incerta. V. ad c. 13. et c. 38. ‘magnō opere,’ ut paullo ante hic etiam ex Voss. primo reposui.

Reip. communisque salutis intersit] Pro *reip.* in Vossiani primi margine scriptum est manu antiqua *Rei popularis*. *Salutis* non agnoscunt Bongars. prim. nec Petavian. sed in margine Bong. inepte adlitum est *Reip. private*. Forsan per *Reip.* intellexit Romanam, per *commune*: inuit Remorum statum. Vide hos ad

Frontin. III. 2. 6. ‘rebus ad commune pertinentibus.’ Ovid. Metam. XII. 7. ‘Gentisque simul commune Pelasge.’ Lucan. II. 390. ‘In commune bonus.’ Infra VII. 2. ‘Communis salutis causa.’ Oxon. Codex non habet *salutis*. Sed nil temere muta. B. Civ. I. 34. ‘Interesse Reip. et communis salutis.’

6 *Manus hostium distincri*] Eorum copias in partes diversas trahi. ‘*Dis* enim separantis est,’ ut recte Servius ad Virgilii Æn. XI. 381. Lucretius I. v. ‘Et mare quod late terrarum distinet oras;’ hoc est, a se invicem dividit. Male igitur nonnullæ Cæsaris editiones habent *detineri*. Davis. Vide ad Lucan. IV. 675. Tenui. ad Frontin. I. 3. 5. ‘et hic Brantium. III. 11. ‘Qui eam manum distinendam euret.’ VII. 37. ‘Victoriam distinere.’ ubi vide quoque. c. 51. ‘Manus distinendæ caussa.’ c. 59. ‘legiones flu- men distinebat.’ c. 84. ‘Romanorum manus tantis munitionibus distinetur.’ B. Civ. III. 44. ‘Cæsaris copias, quam maxime posset, distineri.’ Adde Hirt. B. Alex. c. 17. B. Afric. c. 55. ‘distentus triplici bello.’ Ad etiam ad B. Civ. II. 17.

11 *In unum locum coactas*] Addidi vocem *locum*, quam vulgo nunc non agnoscunt, sine dubio typographi tantum culpa primum omissam in Ed. Amstel. A. 1697. Nam habent eam MSS. omnes et Edd. ea priores: atque ita plene loqui amat Cæsar. I. 34. ‘exercitum in unum locum contrahere.’ III. 16. ‘in unum locum coegerant.’ VI. 10. et VII. 9. ‘unum in locum copias cogere.’ B. Civ. III. 73. ‘coactoque unum in locum exercitu:’ ‘conferre in unum locum’ VI. 17. Aliter scio Latinissime dici *in unum cogi*. Sed non agitur, quid magis minusve eleganter scriptum sit, sed quid scripsit Cæsar.

Ad se venire vidil] Non temere vocem *vidit* omisere viri docti. Admonere tamen volui et in antiquissimis

membranis eam ab Schotto repertam, et apud Flodoardum legi, Histor. Eccles. Rhem. I. 11. Ubi haec verba Cæsaris exscribit. Ait quoque Schottus vocem *abesse*, quæ statim sequitur, in membb. desiderari. Vossius. Monuit Ciacconius, non esse *vidit* in alijs codicibus; et Brutus id testatur de Carrar. neque habent Edd. Vascos. Steph. Stradæ, et aliae. Verum MSS. quos ego vidi, et Gruterus ad Ed. Gryphianam A. 1538. contulit, ad unum omnes et Edd. veteriores *vidit* servarunt; nec video, cur temere ex uno alteroque Codice deleri debeat. ‘Copias Belgarum ad se venire *vidit*’ nunciis litterisque Labieni (V. c. I.) aliisque rebus, quas animadvertebat; eas vero non longe abesse, *cognovit* ab exploratoribus et Remis: de similibus vide supra ad I. 43.

13 *Flumen Axonam*] Anonymus Maronem, lege Matronam. Videtur ignorantia peccasse, quia uterque amnis Rhemos attingit. Sed Axonam hic recte scribi situs locorum evincit. Vossius.

16 *Post ea quæ erant — reddebat*] Ita in recentioribus editt. legitur ex conjectura P. Ciacconii; MSS. vero et impressi veteres exhibent *post eum quæ erant*, quæ sane lectio potest retineri, si pronomen ad *exercitum* referas, ut fecit Metaphrastes. Davis. Ita Scaliger et Recentiores, ex conjectura Ciacconii. MSS. autem *post eum que essent*. Quod ideo mutavit Ciacconius; quia, vox *eum* quo referetur, non intelligeret. Vedit Davisius veram esse illam, quam habent MSS. lectionem. Sed vocem *eum* minus recte ad *exercitum* refert: cum Cæsar multo elegantius intelligatur. Quomodo et id, quod proxime sequitur, *ad eum*, intelligitur utique ad Cæsarem. Clark. *Eum* et *essent* consensu Mstorum et Edd. Vett. reposai: crant tamen video jam in Ed. R. Steph. *eam* in Plantin.

18 *Posset*] Scalig. Leidens. prim. et

sec. Vossian. prim. Duker. et Ed. R. Stephani possent. Quod placet. Celsus *venturis commeatibus*. Passim Caesar cum reliquis scriptoribus *commeatus* numero plurali adhibet. III. 3. ‘Neque commeatus subportari, interclusis itineribus, possent’ ut ibi constanter est in MSS. VIII. 30. 37. ‘Commeatus complures intercepiebat.’ B. Civ. I. 36. ‘Reliquas merces commeatusque.’ B. Alex. c. 25. ‘Insiidiabantur nostris commeatibus.’ B. Afric. c. 8. ‘Auxilia, commeatus, frumentum mittenda curarent.’

21 *Relinquit]* Sic Ms. Norv. In editis *relinquit*. Davis. *Relinquit* plerique etiam mei.

In altitudinem] Sic quidem cum Edd. mediae ætatis vulgo edunt; nec quisquam de alia lectione admonet. At vero ita in meorum Codicum nullo reperitur. Omnes Gruteriani, meique exhibent *altitudine*, neque aliter Edd. primæ, quotquot vidi, item numeræ Amstel. et Lugdunensis. Et hoc Latinum esse, nemo sanus negaverit. Sed I. 8. ‘Murum in altitudinem pedum sedecim, fossamque perducit,’ quomodo ibi constanter habent MSS. prater Vossianum secundum. VII. 8. ‘discussa nive VI. in altitudinem pedum.’ Ibi tres MSS. ‘altitudine.’ c. 73. ‘tres in altitudinem pedes fodiebantur scrobes’ ubi eadem varietas. II. 29. ‘aditus in altitudinem,’ sed et ibi MSS. variant: alibi ‘in circuitu’ de quo vide ad v. 42. sed Accusativum in *altitudinem* et *longitudinem* præfero. ‘In altitudinem patere’ I. 2. II. 7. 8. ut bene scripti et Editi, paucissimis exceptis. III. 13. ‘ex pedalibus in altitudinem trabibus.’ v. 14. et saepissime. At VII. 46. MSS. plurimi cum vulgatis ‘in longitudine VI. pedum murum præduxerant.’

22 *Munire jubet]* Bongars. primus *muniri*; ut volunt quidam semper legi, si non addatur Accusativus personæ. Sed ille satis subintelligitur.

Vide me ad Lucan. x. 347. et Frontin. II. 5. 46. III. 15. 6. ‘frumentum in forum comportare jussit.’ Liv. XII. 3. ‘ligna projicere jubent’ et saepissime. Cicero Catil. III. 8. ‘Idemque jusserunt, simulaerum Jovis facere majus.’ Variatur in his crebro: sic idem Bongars. pr. v. 11. ‘Revocari atque desistere jubet,’ habet *revocare*. Immo omnes fere MSS. c. 33. ‘jusserunt pronunciare’ ac B. Civ. II. 25. ‘pronunciare onerariis jubet.’ VII. 47. ‘Receptui canere jussit.’ Leid. pr.

VI. 1 *Ab ipsis c.]* MSS. ab his castris. Quod et melius convenit. Græc. Απὸ ΤΟΤΤΟΥ, &c. Clark. Mei omnes quoque *his*, excepto Leid. primo. *His, his, iis* etiam Vett. Edd. Posset fuisse *istis*. Ab Aldo profectum est *ipsis*. Sed hæc leviora sunt.

4 *Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est]* Sunt, quos ea verba offendant: ego quamvis nihil hic improbem, volui tamen indicare Flodoardi locum, qui I. 11. ita hæc citat, ‘Gallorum atque Belgarum oppugnatio hæc: ubi circumjecta multitudine,’ &c. Vossius. MSS. Reg. Eliens. et Vossii; ‘oppugnatio est hæc. Ubi,’ &c. Quo modo si scribatur, delenda erit vox *eadem*, quæ proxime præcessit: ut defuisse quidem in hoc loco, a Flodoardo citato, indicat Vossius. Nec tamen quicquam mutandum. Clark. In nullo Ms. est *hi*. *Eo* est in Andinis. At Pet. Cujac. Leid. prim. Bong. tert. Scalig. ac Bong. prim. Duker. Voss. sec. *Hic* Gott. Voss. tert. *hec* vel *hæc* Bong. sec. Voss. prim. Egmund. Lovan. cum quinque aliis et Ed. Incerta. Quod idecirco interim reposui, donec quid certius proferatur. Neque video, necesse esse, ut *eadem* deleatur, licet exsulet plane a Vossiano primo, quod egregie Clarkii confirmaret conjecturam. Sensus est: *Oppugnatio*, quæ Gallis atque Belgis est communis, est *hæc*. B. Civ.

I. 78. ‘Genus erat hoc pugnæ,’ &c. Quamquam, ut verum fatear, cum Grutero potius suspicer, turbatricem voculam *hæc*, seu *hi*, esse subdititiam, ac delendam. *Hic idem* jungitur tamen alibi. B. Civ. I. 13. ‘Qui hunc eundem ordinem duxerat?’ B. Civ. I. 74. et III. 102. ‘Idem hoc fit,’ &c. III. 66. ‘Eadem hæc occupaverat.’ B. Alex. c. 28. ‘Eadem hæc accidisse.’ Lucan. v. 257. ‘Hæc eadem est hodie.’ Vide tamen, quæ de eo versu illuc notavi.

7 Portis succedunt, murumque subruunt] Adeo vetus prava lectio *portas* succendent est, ut etiam Anonymum Celsi exscriptorem deceperit: ait enim II. p. 44. ‘Denique jam murum subrui, jam portas incendi,’ &c. At ridiculus nimium Hotomannus, cum adeo anxie se fatigat, quid sit murum subruere. Nec putat locum id in subita oppugnatione habere. Ego contra statuo, et ipse sua verba Cæsar explicat, cum ait *portis succedunt*: nam facilius avellitur lapis, ubi terminatur murus, quam aliis partibus ubi compages tota firmitudinem habet, et ubi lapis alter alterum claudit. Itaque illud *subeunt murum*, quod reponit Hotomannus, etiam indignum puto, quod vel in mentem Cæsaris veniret. Vossius. *Succedunt* in suo Codice legit quoque Interpres. Veritatem enim τῶν πυλῶν τῆς πόλεως ἐπιβάντες. In Ed. Incerta est *portes succedunt*, vitiose. Basil. Vascos. et post Aldum editores omnes vulgarem reperunt lectionem. At nemo adhucum Interpretum id in Msto codice invenit. Msti constantissimum aliorum et Scotti Observ. III. 19. tum mei, numero viginti, ac principes Edd. preferunt *portas succedunt*. Idque contra Ursinum, qui multis exemplis, quibus infinita addi possent, *portis succedere* probavit, revocandum censebat Gruterus. Mihi tamen sensus videtur, sed omnino retinendum judico *portas*: quod non intelligentes

librarii succedunt mutarunt in *succendunt*; eo magis, quod in Vett. libris nō soleat in hisce addi; ut *thensaurus, formonsus*, &c. adi Pier. ad Virgil. Ecl. II. 1. et alios plures. II. 20. *Sontiates* MSS. pro *Sotiates*. IV. 19. *frumentis succensis* MSS. plerique pro *succisis*. *Rescinderant* pro *resciderant* sæpe: et VII. 58. *Cingentorix* sæpe pro *Cingetorix, Orgentorix, pro Orgetorix, Vercingentorix* pro *Vercingetorix*. *Adrumentum* pro *Adrumetum* B. Civ. II. 23. B. Afr. c. 3. &c. *Chersonensis* pro *Chersonesus* B. Alex. c. 10. *tricensimus*, &c. pro *tricesimus*: adi Ursin. ad B. Afric. c. 97. *Agendicum* et *Agedincum* pro *Agedicum*, VI. in f. et alibi. Adde notata ad B. Civ. II. 9. *Succedere* autem tam Accusativo, quam Dativo jungi docuit jam olim Servius ad Virgil. Ecl. v. 6. exemplo Sallustii, ‘cum murum hostium successisset.’ Consule insuper J. F. Gronov. ad Livii XXXI. 45. ‘Tam prompte succendentium muros;’ et quos laudat Cel. Burm. ad Calpurnii Declam. XXIX. ‘Pecora jugum succedunt,’ et ad Gratii Cyne. vs. 165. ‘Succedere Tigrim.’ Tacit. Ann. II. 20. ‘Ut, si murum succederent’ ubi male tentant reponere muro. Silius x. 596. ‘Ut hostis Nequicquam armatos ausit succedere muros.’ Apulei. Met. v. p. 162. Ed. Egm. ‘Tectum et larem nostrum succedite.’ Avienus in Arat. p. 89. Ed. Grot. ‘Tectaque justa virum passim succederet;’ et in Orbis deser. 916. ‘Succedunt flumen Araxis.’ Immo MSS. B. Civ. II. 24. ‘Itinere, quod mare succedit.’ Hinc corrigendus etiam Mart. Capella init. lib. II. ‘Succedit plaustra Bootes.’ Inepte vulgo editur *succendit*. Sæpius alibi *succedo, succido, succendo, accedo, accendo* sunt permutata. Vide me ad Obseq. c. 116. et Lucan. VII. 607. Ceterum ‘testudine succedere,’ ut hic, jungit Tacitus Hist. III. 27. ‘Elatis super capita scutis, densa testudine succe-

dunt.' *Succedere autem et subruere* Sallust. Jug. B. c. 57. 'Alii succedere, ac murum modo subfodere, modo scalis aggredi:' ubi vide *Cortium.*

8 *Nam tanta—conjiciebant, ut—esset]* MSS. Reg. Eliens. et Vossii, et Editt. Vett. 'Nam, cum tanta—conjicerent: —erat:' quod perinde est: dein iidem Codd. *unum nuncium.* Clark. Perinde cum sit, revocavi ego eam lectionem, quam video, in MSS. extare. Omnes enim mei et Edd. optimae habent *quum conjicerent, erat,* præter Oxon. et Leid. primi. in quibus *namque* quod non displicet. Vide etiam Hotom. Brantii et Bruti varias Lectiones.

12 *Prærerat, unus, &c. nuncios ad eum mittit]* Ciacconii conjectura est *prærerat*, quam confirmant Oxon. et Egmund. Ceteri MSS. omnes et Edd. priores, item Aldi, Vascos. Gryphii post. Steph. *præfuerat:* dein omnium etiam, Clarkii, meique Codd. et Edd. prime usque ad Aldum *unum nuncium*, quod quid sit, capere non possum. Gruterus putabat *præf. esse scriptum pro præfectus erat, et nuncium e Glossa esse additum, sed quid tum fiet voce unum.* An fuit 'inter suos, qui eum (pro tum) oppido præfecerant, unum ex iis, &c. venerant, ad eum mittit?' vel 'quem tum?' Prius magis ad Mstorum accedit lectionem. *Mittit* elegantius dici subauditio *nuncio* vel *nunciis:* nam plures fuisse patet e. c. seq. vidimus ad 1. 34.

14 *Nisi subsidium sibi mittatur]* Idem Codices *submittatur.* Clark. Simplex verbum legitur in Leid. primo, Scalig. et Oxon. ut cap. seq. 'subsidio oppidanis mittit.' v. 15. 'Missis subsidio cohortibus.' Ceteri tum Ursini et Brantii, tum mei et Edd. primæ *submittatur.* Qnod idcirco restitui. Adi Davis. ad B. G. vii. 85. ii. 25. 'Subsidium quod submitti posset.' iv. 26. 'iis subsidia submittebat.' l. v. inf. 'submittit cohortes equitibus subsidio.' B. Civ. i.

. Delph. et Var. Clas.

43. 'submissis subsidiis.' c. 45. 'subsidia a lateribus submitti.' iii. 64. 'cohortes subsidio submisit.' Forsan *sibi* hic quoque delendum est, per se satis subintelligendum: *sese* etiam rescripsi pro *se*, auctoribus cunctis MSS. et Edd. plerisque.

vii. 6 *Decessit]* In editis *discessit.* Nos autem sequimur conjecturam J. F. Gronovii, quem vide ad Livii iv. 3. *Davis.* Davisius, ex conjectura Gronovii, scribit *decessit.* Quæ Lecatio et in Vossii Ms. reperitur. Clark. At refragatur Gronovio et Davisio Cl. *Cortius* ad Sallust. B. Jug. c. 41. ubi ille et Cl. Wassius docent, Mstos constanter retinere *formido mentibus discessit.* Et certe hic quoque MSS. omnes servant *discessit;* nisi quod in recentissimo Voss. tertio exaretur *descessit.* Verum cum hæ præpositiones perpetuo in compositis confundantur, mihi magis placet *decessit.* Idem Sallust. Jug. c. 88. 'Postquam invidia decesserat.' Quomodo MSS. illuc habere docet *Cortius.* Curt. viii. 1. 'postquam ira mente decesserat.' Adde Cel. Burm. ad Quintil. Declam. vi. 6. 'postquam mei cura discesserat:' et quæ nos adduximus ad Lucan. iv. 284. 'Recessit ira Velleio' ii. 62. sed et illuc Cl. Burm. conjectit *decessit.* Nihil ego adhucum definio: quare auctoritate Mstorum motus *discessit*, quod temere nimis e Gronovii conjectura ejecerat Davisius, reposui. Plura exempla pro *decidere* adfert Celeb. Drakenburgius, ut nuper deprehendi ad Livii locum indicatum; ubi vulgo et in MSS., *hae sollicitudines discessere.* Adeo Cort. ad Plin. Ep. vi. 20.

8 *Quo adire poterant]* Ut vii. 14. 'Vicos atque aedificia incendi oportere hoc spatio quoquo versus, quo adire poterant.' Edd. Rom. Med. Ven. quæ. Lovan. Carr. et 6. alii *quot.* At Bongars. prim. sec. Vossian. prim. Petav. Egmund. Leid. tert. et Ed. Incerta *quos.* Recte, ni fallor. *Adire*

Casar

3 Q

locum passim occurrit. Vide ad Fron-
tin. III. 9. § 3. ‘Castellum, quod una
semita adibatur.’ Fraudus fuit libra-
riis, quod masculinum genus junxerit
propiori neutro, ut patet ex Bong.
primo, in quo inde additum *Remorum*.
Sed Syllepsi usus est Auctor, et pro-
nomen digniori generi accommodavit.
Vide quos laudavi ad Obseq. c. 79.
et quæ habet Cortius ad Sallust. B.
Jug. c. 49. § 5. ‘Ipsi atque signa
militaria obscurati’ et ad Plin. Ep.
v. 19. § 3. Hirt. B. Afric. c. 26.
‘Oculos mentemque dispositos.’ c.
80. ‘die et nocte confecto.’ Sic
enim MSS. meliores. Idque hic eo
magis locum habet; quod *ricis aedifi-
ciisque tantumdem* est, ac si dixisset
ricorum aedificiis.

9 *Cum omnibus copiis]* Sic omnes
MSS. et veteres impressi; recentiores
enim præpositionem omiserunt, quam
reducendam censuimus, cum haec
lectio Grammaticæ non repugnet.
Davis. et *Clark.* Vehementer dis-
crepant Interpretes in hac præposi-
tione. Hotomannus et Ursinus delen-
dam censebant; Brantius autem ex
MSS. ‘omnibus’ revocavit; posteriores
rursus ejecerunt: at Davisius, et
Clarkius rursus eam inseruerunt ex
MSS. ut aiunt, omnibus. Bene, si
quidem hoc verum est: nam sic I.
26. ‘Cum omnibus copiis eos sequi
coepit.’ Item c. 38. ‘cum omnibus
suis copiis Vesontionem contendere.’
IV. 21. ‘cum omnibus copiis in Mo-
rinos,’ &c. VII. 77. B. C. I. 19. II. 36.
Verum errat vehementer Davisius:
cum non adparet in Bongarsianis, nec
Vossianis, nec Petav. Oxon. Lovan.
Leid. primo, Egmond. neque in 3.
aliis ac Ed. Incerta, Stephani aliis-
que. Et sic c. 19: ‘Subsequebatur
omnibus copiis’ ibid. ‘Omnibus co-
piis provolaverunt.’ c. 44. ‘omnibus
copiis auxilio venerunt.’ Adde II.
33. IV. 24. et ad v. 49. ‘tantulis co-
piis’ et ‘omnibus copiis.’ B. Civ. I.
41. Leid. pr. solus ‘cum omnibus

copiis’ sed c. 63. ‘omnibus copiis
transeunt,’ et pluries. Eadem varia-
tio B. Civ. II. 38. Adde Cl. Drak.
ad Liv. I. 14. ‘Egressus omnibus co-
piis.’ Quum ita præpositionem tan-
tum agnoscant recentissimi Codices,
ut Duker. Dorvill. Palat. Leid. sec.,
ejeci eam, nec quemquam rursus in-
trusurum esse confido.

VIII. 5 *Periclitabatur]* Periculum
faciebat, tentabat. Plautus *Amphit.*
Act. II. Sc. 2. 56. ‘An periclitamini,
quid animi habeam?’ Vide et Act. III.
Sc. 2. 33. *Davis.* Jam Hotomannus
hanc lectionem vindicavit loco Cæsa-
ris VII. 36. ‘Quin equestri prælio,
quid in quoque esset animi, pericli-
taretur,’ uti quidem vulgo legitur:
nam plerique ibi Codd. *perspiceretur*
vel *perspiceret*: ubi vide plura de
utroque loco. B. Civ. I. 72. ‘Cur for-
tunam periclitaretur?’ eum hic Ursi-
nus videretur e suo Codice malle *sol-
licitationibus exquirebat*. Quæ verba
inperiti interpretis scholion esse Ho-
tom. existimat. Inveniuntur tamen
etiam in veterimis membranis An-
dinis, Leidensi primo, Oxon. Cnja-
ciano, Vossiano primo, et secundo;
ac Bongars. tertio et margine Ed.
Vasc. et Stradæ. In Leid. secundo
utrumque legas: in Petaviano ad
Marg. al. *exquirebat*. In Leid. tertio.
et Ed. Incerta *experiebatur*; quo
modo et Celsus: quæ certe mera est
Glossa. Vocem *solicitationibus* te-
mere damnare non ausim. Sed for-
san pro equestribus *præliis* scribendum
equestris prælii (quomodo Lipsius sui
libri margini adlevit, quasi e Msto)
solicitationibus periclitabatur, vel *per-
speculabatur*. *Sollicitationes prælii* sunt
leves velitationes, quibus hostem la-
cessimus. Eo sensu passim *lucessere*
et *commovere prælium*: de quibus ad
I. 23. vide notas. Jam autem *commo-
vere* et *sollicitare* sunt synonyma.
Hinc crebro *sollicitare terram, citha-
ram, mare,* et similia, quæ nemo ne-
scit. V. Gronov. Obs. II. 8. ‘Broukh.

ad Tib. f. 8. 30. aliosque. Martialis de spectac. c. 28. ‘Et freta navalia sollicitare tuba.’ ‘Sollicitare pacem.’ Livius I. 21. *Sollicitare*, immo pro lucessere hostem Ovid. Fast. v. 40. ‘Et magnum bello sollicitare Jovem.’ Lucan. IV. 665. ‘Sollicitatque ferox non aequis viribus hostem.’

10 *Ex utraque parte lateris dejectus habebat*] Ejicio vocem habebat. Sic infra dicit: ‘magis ut loci natura, dejectusque collis, et necessitas,’ &c. Nec, quod sciam, quisquam anctorum *dejectus pro dejectione usurpavit*. Græcus καθ' ἐκάστην μὲν τῶν πλευρῶν κατωφέρης θν. Vossius. Memoria lapsus est vir eruditus. Livius IX. 11. ‘Angustias septas dejectu arborum saxorumque ingentium objacente mole invenerunt.’ Seneca Cons. ad Marciam c. 18. ‘Dejectus fluminum, et ex uno fonte in Orientem Occidentemque defusi amnes.’ Sed et hujusc libri c. 22. *dejectus* substantive est accipiendus. Inanis igitur est Vossii conjectura. Davis. Adde Cl. Drakenburg. ad Silium XII. 190. et socerum meum ad Valer. Max. III. 2. 1. ‘Altitudine dejectus.’

11 *In fronte*] Longe plurimi MSS. tum aliorum, tum mei, et Ed. Inc. Steph. Gryph. aliæque *in frontem*: rectius sine dubio. Vide ad c. 5. atque ita suo e codice voluit Gifan. Ind. Lucret. V. *in*. Sed Leidensis primus, Sealig. et Cujac. solum habent *frontem*: de cuius lectionis veritate non dubito. Adi Davis. ad I. 49. et Observ. Miscell. Vol. sec. ad Apuleii Metam. VIII. 171. ac Ovidii Indicem V. *frontem*, et *faciem*. Infra c. 18. ‘Infima apertus.’

Leviter] MSS. Eliens. et Vossii, *in frontem leviter*. Ms. Reg. *leniter*: quæ est vera lectio: Sic enim alibi loqui solet Caesar: I. VII. § 18. ‘leniter acclivis.’ I. VII. § 76. ‘leniter declivi.’ Clark. Lege *leniter*; quod Clarkius ex Regio, nos ex Petav. Bongars. pr. sec. Pal. Lovan. Got-

torp. Voss. Egmond. monemus. Davis. cur. sec.

Fastigiatus] Proba lectio, nec mutanda. Frustra ex membranis Andraea Schottus *castigatus*, corrigit. Frustra quoque Ciacconius et alii (ut Hotom. et Brantius) parum probam putant vocem *fastigiatus*, pro qua *fastigatus* reponunt. Sic Cæsar ipse de ponte I. v. ‘prona ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumberent.’ Pomponius Mela quoque I. 4. de Africa, ‘pergit incurva ad occasum, fastigiatque se molliter.’ Ubi frustra Pontianus legebat *fastigatusque*. Scottus edi curavit *castigatusque*. Etiam Plinius II. 25. ait, ‘eadem breves et in mucronem fastigatas.’ Sed et Livius I. VII. Ipse collis est in modum metae ‘in acutum cacumen a fundo satis lato fastigatus.’ Nihil clarus dici poterat: metæ pyramidum formam habent, et in cacumen tenue desinunt, hoc fastigatum vocavere veteres. Sunt quoque vv. cc. qui *leniter* habent: utrovis modo proba lectio. Sic ‘leviter inflexum’ Cicero dixit I. de Divinatione: ‘Leviter hominem, clementerque accepit,’ VI. Verrina. Tacitus pro eo ‘clementer assurgens’ dixit. Itaque idem sunt *leviter*, *leniter*, et *clementer*. Vossius. *Fastigatus*: sic scribendum, non *fastigiatus*, ut veteres editi. Silius Italicus V. 50. ‘Sensim *fastigans*, compressa cacumina nectit.’ Vide Is. Vossium ad Melæ I. 4. p. 24. et J. F. Gronovium ad Livii I. 38. Davis. *Leniter* cum Editis quibusdam præfert quoque Hotomannus et Cellarius. Idem ego inveni in omnibus Vossianis, Leid. pr. sec. Sealig. Dorvill. et Edd. Aldo antiquioribus: neque aliter Gronovius notarat e membranis Andinis. c. 29. ‘Una ex parte leniter adclivis aditus.’ VII. 19. ‘Collis leniter ab intimo adclivis: ubi etiam plerique *leviter*, ut quoque c. 82. ‘loco leniter declivi:’ et B. Civ. II. 24. ‘Leniore fastigio:’ et

sæpe alibi. *Livius xxv. 36.* ‘fastigio leni subiecta.’ Vide omnino Cl. Drak. II. 50. ‘in editum leniter collēm,’ et me ad *Lucan. iv. 11.* ‘Lenique excrevit in altum Pingue solium tumulo.’ Eadem varietas apud Lactant. *L. de Opif. Dei c. 10.* ‘Inferius quoque genarum non indecens tumor, in similitudinem collium leniter exsurgens.’ Antiquissimus Cod. Bonon. rectius illic *leviter*: ut Cicero de *Nat. Deor. II. 57.* ‘Genæ leviter eminentes?’ at Walthers illic et in Lactantio ac alibi præfert *leniter*. Deinde *fastigatus* hic, et *IV. 17.* et de *B. Civ. II. 10.* amplectitur quoque ad Sili locum Cl. Drakenburg, qui multis ibi doctissime de hoc verbo disputat. Verum miror, Viros doctos aliam hic lectionem ita negligere, ut vix ejus mentionem faciant, et eam *plane absurdam* appelle Hotoman. nempe *castigatus*. Quam exhibuerunt tamen omnes Edd. priscae usque ad Beroaldum, et in suis MSS. esse testantur Brutus, Faernus, Brantius, ac Scottus *Observ. III. 19.* Immo adfirmare ego possum, nullum meorum habere *fastigatus* aut *fastigiatus*. Omnes ad unum numero viginti et plures *castigatus*; nisi quod in Bong. pr. Petav. Egm. Dorvill. L. tert. et Lipsii ac Scotti, aliisque cum Ed. Incerta exaretur *castigatus castratus*, unde vir doctus conjiciebat *cast.* ac *stratus*. Tot autem Mstorum, tam antiquorum, anctoritati ego refragari vix ausim. Corruptos tamen eos autumat Gronovius, et addit vulgares olim Pomponii Melae editiones I. 4. habuisse ‘*castigat se molliter*.’ Illa etiam ‘ad planitatem redire,’ nescio, an non melius quadrant $\tau\phi$ *castigari*, quam *fastigari*, ut metaphoram adhibeat a fronte humana, quomodo supra vidimus in Lactantio de genis. Statius Carm. II. I. 43. ‘Et castigata collecta modestia frontis.’ Adde Bersm. et Burm. ad Ovid. Amor. I. 5. 21. ‘Quam *castigato* *planus* sub

pectore venter.’ Ubi plane infra *castigatum pectus est planus venter*, ut hic *castigata frons* i.e. leniter depressa, non nimis extuberans, *redit ad planitatem*: præterea illa Glossa, quæ in tot MSS. additur, *castratus* docet, jani antiquitus *castigatus* in MSS. fuisse lectum: nam ea non excuspi potest e sensu $\tau\phi$ *fastigati*. Gruterus quoque *castigatus* amplectitur, seque in Suspicionum libellis de hoc loco contra Hotomannum disserere ait. At illa Suspicionum pars numquam lucem vidit, sed tamen $\tau\phi$ *fastigatus* confirmatur VIII. 14. ‘in summam planitatem jugi pervenit, quæ declivi fastigio muniebatur;’ et *B. Civ. I. 45.* ‘declivis locus tenui fastigio vergebat;’ et II. 24.

Redibat] Ms. Scotti *Animadvers. III. 19.* item Bongars. prim. sec. Petav. Egmund. et tres alii *rediebat*. Apud Flor. III. 13. ‘In perniciem redibant.’ MSS. 3. Vossiani *rediebant*. Eadem varietas in Frontino II. 5. § 31; ubi vide: infra VII. 82. MSS. multi *interiebant*. Suet. Jul. 32. Ms. Harlem. *deperiebat*. Et sic passim ludunt librarii.

18 Si quid opus esset, subsidio duci possent] Sic in suo Codice invenit Metaphrastes; vertit enim εἰ τι δέονται, cum in MSS. et antiquis editis. legatur si quo opus esset *subsidio*, *duci possent*; vel alia interpunctione, si quo opus esset, *subsidio*, &c. Sed probam lectionem amplexi sunt editores numeri. Davis. Hotomanni conjectura est quid contra Editos et MSS. etiam Scotti, in quibus quo, Leid. prim. quod: sed optime Petavianus quo, quod merito Grutero adrisit. Vide ad I. 6. ‘qua vix singuli carri ducerentur.’

IX. 6 Sec. equitum nostrorum prælio] Sic Egm. Bong. tert. Leid. sec. *equitum* deest in Petav. *nostrorum* exsulat ab Edd. Rom. Med. Ven. Ceteri cum Ed. Inc. item Petav. *prælio nostris*. Recte omnino, vel, ut est in Leid. pr. sec. *nostris equitum* pr. Equestre præ-

lum erat secundum Cæsarianis.

12 *Sin minus]* Flodoardus: *Si minus potuissent. Vossius.* Plerique e vett. Codd. habent, *sin minus possent, agros, &c.* Flodoardus vero, MSS. Norv. et Steph. *potuissent.* Utraque vox ex Glossemate in textum irrep sit, ut notavit etiam Fr. Hotomannus. Recte igitur ac prudenter se gessit Græcus interpres, qui nec hujus, nec illius rationem habuit. *Davis.* Ms. Règ. et Edit. Rom. *si minus possent.* MSS. Eliens. et Vossii *si minus potuissent.* *Clark.* Manut. Hotom. Brantius, aliisque in suis MSS. esse testati *possent*, vel *potuissent*, nihil minus Glossam putant. Contra censem Scott. Observ. III. 19. In nullo meorum deest. Sed habent cum Edd. *possent* vel *potuissent*; quod est in pluribus et melioribus libris. V. ad 1. 4.

14 *Commeatusque nostros sustinebant]* Commeatus nostris suppeditabant. Sic Cotta in orat. inter fragm. Hist. Sallustii dixit. ‘*Cum interim vectigalia parva et bellis incerta vix partem sumptuum sustinent.*’ MSS. tamen Carrar. Norvic. aliisque cum edit. Flor. et Steph. exhibent ‘*Commeatusque nostros prohiberent,*’ ut et Græcus interpres; sic etiam Rom. et Ven. nisi quod in illis legatur *commeatusque.* Sed mihi perplacet vulgata lectio, quam ei nonnullis Codd. eliminarunt Librarii, quod phrasin paullo difficiliorem non intelligerent. Si qua opus esset mutatione, facile possem *commeatusque nostros sustinebant*, id est, alebant, ut etiam habet editio Vascos. *Daris.* MSS. Reg. Eliens. et Vossii; *commeatusque—prohiberent.* Græcus τῶν ἐπιτηδείων ἀποκλέειν: sensu nihilo minus commodo. *Clark!* Loco nota: meæ repone: ‘*commeatusque nostros sustinebant*’ Ex Carrar. Petav. Cujac. Norvic. Bongars. tribus, aliisque Mstis lege *commeatusque nostros prohiberent;* quod ex veterissimo Lovan. reposuit etiam

Nic. Heinsius ad Claudiani Rapt. Prog. vs. 104. *Davis.* cur. sec. Vulgata lectio in officina Aldi nata est. Nostri etiam omnes, et Scotti aliorumque cum Edd. Vett. *Commeatusque nostros prohiberent:* nisi quod in uno altero que recentiore et Ed. Rom. Med. Ven. sit *commeatus.* I. 49. ‘ne diutius *commeatus prohiberetur.*’ IV. 30. ‘frumento *commeatusque nostros prohibere.*’ Adde VIII. 7. B. C. I. 17. Vide Doct. A. van Staveren ad Nepot. Hannib. c. 3. ‘*prohibere transiit.*’ Olim solummodo credidi *commeatusque mutandum esse in commeatu* ad Front. III. 15. 3. sed tunc nondum tot Mstos consulueram.

x. 1 *Cæsar certior factus]* Vocem *Cæsar* in membranis desiderari Schottus affirmit, etiam Flodoardus omittit: sed retinenda est. *Vossius.* Hic etiam omittunt *Cæsaris* nomen decem MSS. mei, et Edd. Vett. sed Leid. pr. Egm. et duo alii cum iisdem Editis ponunt post *Titurio.* Ridicule Voss. prim. ab *Titurio Ariovistus.* Scriptum videtur olim per compendium C. quæ littera dein ob seq. *certior* neglecta est.

2 *Levis armaturæ Nunidas]* E- quites erant jaculis tantum armati, ut multis probat J. Lipsius Mil. Rom. I. III. Dial. 8. *Davis.*

5 *Per eorum corpora reliquos ardacissime transire conantes]* Erravit itaque Plutarchus, qui Vit. Cæs. p. 717. E. docet eos a Romanis oppressos fuisse αἰσχρῶς ἀγωνισαμένους, ignoriter πραλίας. Hoc certe parum iis convenit, qui ab univera antiquitate Gallorum fortissimi vocitantur. *Id.*

15 *Convenire]* Corruperunt hic rur sus Manutius et Hotomannus Cæsarem, dum sanare credunt. Ante eos edebatur *convenirent;* atque ita omnes MSS. *constituerunt optimum esse, reverti, et, scilicet ut, convenient.* Modorum variationem non raro ab auctoribus adhiberi, illos fugit: at vide, lector, socii notas ad Val. Max. II. 6.

§ 11. et quos laudavi ad Frontin. Præf. III. ‘quæ usui sunt, tum quæ instruere possint:’ ut et Cort. ad Plin. Ep. v. 7. v. 1. ‘qui doceant, &c., et demonstrant.’ Forsan hinc etiam præferenda est MSS. lectio IV. 34. ‘Etsi idem fore videbat, et si hostes essent pulsi, celeritate per effugarent;’ vulgo ut. VI. 19. 20. ‘quæ visa sunt, quæque judicaverint:’ ubi itidem variatur. VII. 17. ‘præstare, perferre calamitates quam non parentur.’ c. 54. ‘Exposuit quos accepisset, et in eam fortunam deduxisse.’ Immo plane, ut hic, c. 78. ‘constituant ut experiantur, et utendum cons.’ B. Civ. I. 83. ‘Tenebant propositum, prælium committere, et ut impediret opera:’ sic enim MSS. uti suo loco ostendam. Adde Clark, ad B. Civ. III. 19.

In suis, quam alienis f.] Ita post Scaligeri editionem hodie omnes edunt: et adstipulatur unus alterque Codex. Verum Bongarsiani, Vossiani, Leidenses, Lovan. Egmund. Gottorp. Palat. Duker. Dorvill. aliquie cum Editis priscis addunt repetitam præpositionem *in*. Quod et apud alios occurrit. Vide Cel. Burm. ad Phædr. F. IV. 4. ‘In uno sæpe quam in turba;’ et quos laudat Cort. ad Plin. Ep. VI. 2. ‘in hoc aut in illud.’ Nec aliter passim Livius. Vide Cl. Drak. ad I. 57. ‘In ea regione atque in ea æstate;’ et ad IV. 58. ‘in senatu quam in tribunis;’ sed præsertim Cæsaris stylo convenit: at sæpe non observarunt librarii, et interpretes. I. 21. ‘in exercitu L. Sullæ et postea in M. Crassi fuerat.’ c. 33. ‘In servitute atque in ditione.’ c. 40. et c. 42. ‘Non solum in suis, sed etiam in illorum finibus.’ II. 3. ‘In fidem atque in potestatem populi Romani permittere.’ II. 25. ‘In conspectu Imp. et jam in extremis rebus.’ III. 9. ‘in concluso mari atque in apertissimo Oceano.’ Unde quoque c. 29. non male ex MSS. quibusdam legas ‘in

Aulercis, reliquis item in civitatibus.’ VI. 10. ‘In civitatibus,’ ‘in pagis’ et ‘in domibus.’ c. 16. ‘in furto aut in latrocínio,’ &c. c. 21. ‘in venationibus atque in studiis rei m.’ B. Civ. I. 5. ‘in incendio atque in desperatione:’ sic enim MSS. Adde B. Civ. II. 35. III. 82. et VV. LL. I. I. 11. 3. Sic repetitur pro I. 44. cum III. I. ubi vide plura: ad IV. 24. v. 1. 27. VII. 32. propter c. 8. supra, et aliae sæpis sine.

16 *Domesticis copiis]* Pro copia domesticæ. Vide not. ad B. G. I. 31. *Davis.*

20 *Ne suis auxilium ferrent non poterat]* Lego ‘ut diutius morarentur, neque suis auxilium ferrent.’ Ita sane repræsentant Buslid. Norvic. Beroald. Gryph. eandemque lectio nem Græcus exprimit. *Davis.* cur. sec. Non solum illi codices, sed et Bongarsiani, Leidenses, Scalig. Vossiani, Lovan. Oxon. Egmund. et reliqui cum Edd., quotquot vidi, ante Plantinianam exhibent *neque*. In Ms. per Lipsium consulto sub littera O, sive Orteli est *neu*, non male profecto. Cl. Wasse conjiciebat *ne qua*. Sed quid mutatione opus est?

XI. 6 *Insidias reritus, &c.]* Si Dion credimus, locorum inscientia in causa fuit, cur Cæsar Belgas non statim insequeretur. Καῦσαρ, inquit, ὑσθετο μὲν τὸ γιγνόμενον, eos nempe abiisse, οὐκ ἐτόλμησε δὲ σφᾶς εὖθις ἀγνοίᾳ τῶν χωρῶν ἐπιδιῆξαι. Vide I. XXXIX. p. 93. *Davis.* De simili fugæ profectione vide, si tanti sunt, collectanea Cl. Bosii Animadv. ad Cæsar. p. 14.

10 *Eique Q. Pedium]* Bongars. prim. sec. Petav. Lovan. Egmundi et tres alii cum Ed. Incerta his Q. Palat. et Edd. priscæ usque ad Beroaldum *iis*. Optime: immo Leid. prim. a m. pr. *morarentur*. Pulcherrimam Synthesin pessime corrupserunt novatores. Equites enim intelliguntur. Lucan. IV. 366. ‘Decurrit miles ad amnes. Incumbunt ripis, permissa-

que flumina turbant.' Sic præter Reg. pr. etiam Codd. a Cortio visi. Adi illie ad II. 672. et quæ congressi ad Frontin. I. 4. 8. quem tamen locum illustr. ac doctissimus Buherius in litteris ad me datis conjectit hoc modo legendum esse 'in eam tandem persuasionem h. perducto, se illam viam ad processum' (pro 'processione,' ut apud Modest. p. 372. Ed. 1670. et Apul. Met. IX. p. 149. Ed. Colv.) 'Romanorum tenere.' Vide ad Bell. Afric. c. 73. Cort. ad Sallust. multis locis. Infra IV. 2. 'Quibus Gallia delectatur, quæque impenso parant pretio;' ut e MSS. legendum. VII. 21. 'conclamat multitudo; quod facere consuerunt.' B. Civ. III. 49. 'Cæsaris exercitus utebatur; quibus' &c. c. 93. 'aciei' &c. 'Illi celeriter procucurrerunt.' B. Alex. c. 11. 'navis; licet illis gravius accidisset,' ut habent MSS. B. Afric. c. 61. 'pars—progressi.' c. 79. 'ala, qui occurrerent.' B. Hisp. c. 11. Sic etiam ex MSS. tum Cl. Dukeri (V. addenda) tum Leidd. tribus légendum in Flori II. 6. 48. 'Ad magnanimitatem populi Romani probandam; quod illis ipsis, quibus obsidebantur, diebus:' vulgo obsidebatur. Adde Cl. Dukerum tum alibi, tum ad I. 9. in f. et ita millies.

16 *Sustinerent. Piores]* Mutata distinctione scribendum, *sustinerent*; *piores*, &c. ut etiam legit Metaphrastes. *Daris*.—'Conciderunt. Quum—hi—sustinerent; priores (quod abesse a periculo viderentur)—continerentur; omnes in fuga sibi præsidium posuerunt.' Diversa interpunctione turbatur in plerisque Editis haec sententia. Plerique MSS. pro *posuerunt*, habent *ponerent*. Tumque hoc modo interstinguendum.—'conciderunt; quum—hi sustinerent; priores, quod abesse a periculo viderentur, neque—continerentur, omnes in fuga sibi præsidium ponerent.' Verum isto modo turbat sententiam vox, *Omnes*. MSS. Vossii

habent, *ponere*; quod idem est ac, *posuerunt*. Græcus, ΠΑΣΑΝ ἀπίδα; ac si *Omne*, non *Omnes*, legisset. Quam esse veriorem denum lectionem existimo, (quanquam proba est et illa, quam edidi;) totamque περικοπὴν hoc modo scribendam: 'Quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent: priores, (quod abesse a periculo viderentur, neque ulla necessitate, neque imperio continerentur,) exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omne in fuga sibi præsidium ponere.' Observandum porro, in MSS. Reg. et Editt. recentioribus, pro *præsidium*, legi *subsidiū*: sed *præsidium* sæpius a Cæsare hoc sensu usurpatum. Item vocem *hi*, 'Quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent,' in MSS. deesse; nec ullo quidem sententiæ detimento. *Clark*. Primo exclusi τὸ *hi*, quod non comparet neque in Msto, neque Editione veteri; quare et R. Stephan. non admisit. Dein cum Clarkio *præsidium* quoque revocavi, ex iisdem et aliorum Mstis et Edd. priscis. In Oxon. tamen et Andino est *subsidiū*, ut primus edidit Plantin. Tandem *ponerent* restitui, quod testantur Viri docti in suis se reperisse Codicibus. In meis etiam est omnibus præter Leid. prim. et Egmond. qualem Codicem nactus Aldus primus τὸ *posuerunt* expressit. *Ponere* vero, quod Cl. Clarke dicit esse in Vossianō, ego quidem invenire non potui. Imperfectum hoc dependet a superiori *quum*; quare cum Davisio post *consisterent* sustuli punctum, minoremque admisi distinctionem. Sensus est: 'Quum ultimi consisterent, et priores tantum fugerent, omnes,' quod itidem mutare e conjectura non necesse est. Fateor tamen clariorem fore locutionem, si *pioresque* legamus, quod idcirco fere amplexus forem; si antiquiores, quam' quos nominavi in VV. LL. addicerent

Codd. Penes lectorem arbitrium esto. Monendum præterea, Grutero suspecta esse, ut Glossam, verba *ad quos ventum erat*. Nec valde hic refragor ob Mitorum varietatem. Satis per se intelliguntur *novissimi*.

18 *In fuga sibi subsidium posuerunt*] Schottus in membranis ponenter reperit. Neutrū male. *Vossius.*

21 *Sub occasumque solis*] *Sub occasum sine que quædam Edd. sub occasu solis Carr. Urs. Ms. Leid. pr. Oxon. Bong. tert. sub occasuque Duk. Leid. tert. et Ed. Inc.* Unde adparet rectum esse vulgatum, aut saltem ab plurimis et optimis MSS. confirmatum *sub occasumque*. Adi collectanea ad Frontin. I. 5. § 9. ‘*sub occasum solis*’ et Cl. Drak. ad Liv. II. 55. ubi eadem, ut fere semper, est variatio. ‘*Sub luce et lucem.*’ VII. 61. 83. VIII. 49. ‘*sub decessu.*’ B. C. I. 28. ‘*sub noctem.*’

Sequi destiterunt]. Testantur Brantius et Scottus in suis MSS. non reperiri τὸ *sequi*. Addo, non legi istud verbum in Bongars. pr. sec. Petav. Lovan. Palat. Dorvill. Leid. sec. tert. Gottorp. a. m. pr. uti nec in Edd. Rom. Mediol. Ven. Incerta, aliisque. Quod multo elegantius mihi visum est. *Destiterunt* scilicet *interficere*. *Sequi* natum videtur ex seq. *seque*. Vide Heins. ad Ovid. Epist. Her. IV. 8.

XII. 8 *Vineas agere*] Non dubitat Hotomannus, quin legendum sit *ag-gerem*, eum intelligens, quo fossæ expletur. Sed, ne κακοφωνίας memor, omnes libri reclamant, nec res ipsa postulat, ut quidquam mutemus. In eum enim finem agebantur vineæ; ut iis tecti milites urbibus expugnandi operam darent. Vide Turnebum Advers. XI. 24. *Davis.*

XIII. 2 *Arnisque*] Ms. Reg. *Arnis*. Quali oratione ἀσυνδέτῳ sapissime in hujusmodi utuntur Cæsar et Hirtius. Vide supra I. 24. et infra. § 36. I. VII. § 34. De Bello Civ. I. III. § 12. 35.

et 84. De Bello Alex. c. 44. § 42. et § 62. Annot. ad I. VII. de Bello Gallico § 62. item Annot. ad § 22. et § 24. de Bello Africano et alibi passim. *Clark.* Sed omnes mei hic servant enelicitam.

5 *In oppidum Bratuspantium*] Idem videtur ac Cæsaromagum Ptolemæi, mutato nomine in honorem aut Julii aut Augusti Cæsaris. Vide Hadr. Valesium in Gall. notit. p. 113. et Chr. Cellarium Geogr. Ant. II. 3. p. 245. *Davis.*

xiv. 10 *Petere non solum Belloracos*] Editt. Antiquissimæ hunc locum exhibent auctiorem; in iis enim legimus *præterea petere*, &c. quæ quidem lectio vulgata non est deterior, nam ad aliam rationem transit Divitiacus, cur servandi sint Bellovacii. *Idem.*

xv. 2 *Et, quod erat*] Hoc profectum est a libris Ursini, habentque nonnulli mei, ut Oxon. Scalig. Antea edebatur *Sed*; quomodo etiam MSS. Regius, Palat. Duker. Leid. sec. Dorvill. et Edd. multæ: melius profecto: quare probat etiam Cl. Wasse; creditque in Ms. olim fuisse *sed vel at*. Græcus etiam δτιδέ. Celsus *ta-men*. Verum Bong. pr. sec. Petav. Lovan. Voss. omnes, Egmund. Gott. et Leid. tert. cum Ed. Incerta neutrū habent. *Mox et inter*, &c. conjunctionem non agnoscunt Codices Ursini, Bongars. Vossiani, Leid. pr. tert. Gott. Egm. Lovan. Eliens. Duker. et Ed. Inc. Verissime. Aliter enim bis idem dieit ‘civitas magna; et multitudine hominum præstabat.’ Dein pro ac MSS. tantum non omnes et Edd. quædam *atque*. Sic ergo locus hic scribendus ‘*sed, q. er. civ. magna inter B. auctoritate, atque h. m. præst.*’ vel quia prius *et* in optimis MSS. deest, hoc pacto ‘*Dixit; quod erat civ. magna inter B. auctoritate; at, quod hom.*’ Ut duas rationes dicat, quare eos conservaret: prima fuit honor Divitiaci, et *Æduorum*, quam publice præ se ferebat

Altera ratio, quod erat civitas magna auctoritate, quæ ejus clementiam tam late prædicaret, ut facile reliqui Belæ sese quoque in ditionem, ejusque fidem permitterent.

10 *Ad luxuriam pertinentium]* Hæc verba in Msto non exstare monet Scottus Obs. III. 21. Absunt etiam a Bongars. primo et secundo, item Petav. a m. pr. Egmond. Lovan. Gottorp. Buslid. Leid. tert. ac Voss. tertio et Ed. Incerta. Quasi vellet Cæsar innuere; nullam omnino rem extraneam illuc inferri licere, et hoc videntur firmare præcedentia de nullo ad eos mercatorum aditu. Unde licet Celsus et Græc. Interpres, qui inciderunt in interpolatos Codices, agnoscant; mihi tamen vehementer suspecta sunt, et orta ex verbis seqq. ac I. 2. ‘Minimeque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important.’ Juvat meam sententiam locus IV. 2. ‘Mercatoribus est ad eos aditus, magis eo, ut quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam rem ad se importari desiderent.’ Gruterus saltem abjici volebat participium *pertinentium*.

11 *Animos, eorumque remitti, &c.]* Hanc etiam ob causam vinum ad se omnino importari non siverunt Suevi, ut docet noster IV. 11. Num ratio sit idonea, non quæreremus; lectionem certe eo nomine dignamur, licet repugnet P. Ciacconius, qui reponendum censuit ‘his rebus relangescere animos eorum, remittique,’ &c.: sed non vidit effatum esse *generale*, adeo ut pronomen *eorum* ad *animos* sit referendum. Si quid esset mutandum, reponerem ex MSS. Norv. Brant. et editis nonnullis, *His rebus relangescere animos eorum, et remitti.* Qui sensus idem est, ac is, quem extudit vir eruditus. *Davis. Animos eorum et rem. virt. vel et virt. rem.* MSS. mei longe plurimi optimique, ut Bong. Lovan. Vossiani, Egmond. et

alii magno numero, item Reg. Eliens. ac omnes Edd. ante Aldum, quantum scio: quare secure ita reposui: nisi quis malit delere *eorum*: nam in aliis MSS. hoc ordine scribitur *virtutemque remitti eorum*.

14 *Dedidissent]* Bong. pr. Vossiani pr. sec. Egmund. Duker. Dorvill. Leid. tert. et Ed. *Incerta dedissent.* Quod fors non temere spernendum. Notat enim: se Romanis permisissent, snaue copiam fecissent; quo sensu, neque tantum obseceno, Tarent. *se dare, sæpe, aliquie utuntur:* ut jam in Lexicis monitum. Malim tamen retinere vulgatum, tum quia usitata est formula *dedere se*, ut contra *dare obsides, &c.* Vide Erud. Arntzen. ad Aurel. Victor. de Vir. Ill. c. 23. tum quia hæc varietas in MSS. est perpetua; ut vidimus in Fron-tino; et infra occurret sæpius. Sic III. 32. 27. Adi etiam ad B. Civ. III. 11.

15 *Confirmare]* *Affirmare.* Eadem potestate occurrit apud Ciceronem cum alibi, tum de Amic. c. 3. *Daris.* vi. 33. ‘Reversurum confirmat.’ B. Civ. I. 74. ‘se statim signa translatores confirmant.’

xvi. 1 *Triduo iter fecisset]* Ursinus ait, Faernum legisse *triduum*, non *triduo*. Et merito quidem; sic enim repræsentant Petav. Gottorp. Bongars. pr. sec. tert. Norvie. aliquie Msti, a quorum fide stamus. Alioquin utraque locutio æque est Latina. *Daris.* cur. sec. *Triduum* etiam Clarkii MSS. et Brantii, omnesque mei, præter Leid. prim. et Oxon. neque aliter habent Veteres Editiones. Male rursus mutarunt Veneti vel Aldus. I. 26. ‘triduum morati.’ IV. 4. ‘triennium vagati?’ et ‘reliquam partem hiemis?’ ubi eadem variatio, uti et vi. 36. ‘omnes superiores dies?’ ubi etiam vide.

5 *Atrebatis]* MSS. Scotti, Bongars. prim. sec. Lovan. Egmond. cum septem aliis et Ed. *Incerta Atrebatis.*

V. ad II. 4. et G. Voss. ad Vellei. Paterc. c. 105. ‘Caninefates Attuarii, Brutei recepti, Cheruscæ gentis, et Inguimerus.’ Ita enim lego cum Doctiss. Cannegiet. Diss. de Brittenb. p. 100. sed malim derivare tum a Nomin. *Atrebatae*, ut *Massagetae*, *Dahæ*, *Persæ*, &c. *Atrebatum* tamen vel *Atrebatum* in Genitivo effert.

Et Veromanduij] Hos Jul. Celsus Vit. Cæs. I. II. p. 48. nominat *Vironmanduos*; memoria autem lapsus est doctissimus Grævius, cum ibi notarit *Veremondos* Cæsari dictos esse. Antoninus sane in Itin. eos appellat *Veromandos*, quod nomen fere hodie que servant. *Davis.*

7 *Etiam ab his Aduaticorum copias*] Anonymus: ‘Aduatici quoque, (sic enim scriptum invenio) sive, ut reor, Aduaci, ut eis se conjungerent, prooperabant.’ *Vossius.* Edd. quædam, ut Scal. Clarkii, &c. habent *Atuaticorum*. Sed mei omnes servant *d*, præter Cuj. et Scalig. at Bong. prim. Vossiani, et Leidenses, item Cujac. Scalig. et alii pro *i* habent *u* *Aduatucorum*. Egm. *Aduatinorum*. *Aduatucos* itaque hic et infra exhibui. Vide jam supra c. 4.

xvii. 1 *Cæsar his rebus cognitis*] MSS. Anglici, meique ad unum omnes, et Edd. primæ; ac R. Steph. non agnoscunt vocem *Casar*: neque magis necessarium est, quam Cap. præc. ‘Quum iter fecisset.’ Quare delevi rursus membranarum auctoritate. V. I. 28. et ad v. 49. VI. 32. 34. VII. 11. 54. VIII. 13. 17.

6 *Perspecta*] Davisius edidit tacite *perspecta*, quod et inveni in Leid. tert. sed frustra. c. 11. ‘Quod qua de causa discederent, nondum perspexerat.’ Curt. VIII. 10. § 30. ‘Non tamen ante se recepit in castra, quam cuncta perspexit.’ Sic MSS. potiores, vulgo *prosp.* Plura vide ad Frontin. I. 2. 1. ‘Quibus curæ esset perspicere regias vires.’ Apul. I. VII. init. ‘cuncta membra curiose perspexe-

rat: ubi itidem MSS. aliquot *prospexerat*: ut rectius est I. IV. p. 71. ‘suspedit se fenestra sagaciter prospecturus omnia,’ scilicet ex alto. Quomodo emendavimus quoque de B. Afric. c. 3. ‘de vallo prospecularetur:’ atque ita *prospicere* ex alto vel longinquò passim: quod hic locum non habet.

9 *In castra venisset*] MSS. Reg. et Eliens. *in castris venisset*. Quæ lectio defendi potest: *venisset* (et *concedisset* scilicet,) *in castris*. Quomodo dixit Cicero, ‘venit in Senatu.’ Vide infra, ad IV. 12. *Clark.* Lovan, quoque et quinque alii, sed recentissimi cum Ed. *Incerta in castris*. Vide præter alios Cort. ad Sall. Catil. c. 42. et Hirt. B. Afric. c. 70. ‘In castris suos reduxit.’ Sic enim ibi servant Codd. optimi. Vide tamen Davisium. Verum talia, contra plurimos et longe meliores Codd. ut hic, temere inculcanda non sunt.

18 *Atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis*] Ultimam vocem delendam censuit Jos. Scaliger, sed perperam, ut videbimus. Edit. Rom. et Ven. habent *atque inflexis crebris in latitudinem ramis enatis*. Unde puto legendum *atque implexis crebris, &c.* Certe haæ voces non raro confunduntur. Sic apud Marcianum Capellam I. IV. p. 134. ed. Grot. ‘Ne inflexa tortos stringat intimatio,’ ubi optimæ notæ Ms. CCC. habet *implexa*, et recte quidem. Fulvius sane Ursinus testatur in nonnullis Codd. legi ‘Teneris arboribus incisis atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis curvatis.’ Sed haec mera est παραδιόρθωσις, quæ ταυτολόγου facit Cæsarem. Porro non absimilia de Morinis, Atrebatis, Eburonibus et Menapiis tradit Strabo Geogr. I. IV. p. 194. ac de Mardis Curtius I. VI. 5. *Davis.* Conicit Davisius legendum, *atque implexis crebris in, &c.* Sed nulla mutatione opus. Scaliger de voce *enatis* dubitat: sed sine causa: sententiam

enim recte exhibet Græcus, πολλοὺς κλάδους ΕΝΕΦΥΤΕΥΣΑΝ. Clark. Errat Davisius, legens *inplexis*. Incidebant arbores, et inflectebant i. curvabant ramos, quo illi in latitudinem enascebantur. Curt. loco per. ipsum laudato ‘teneros arborum ramos manu flectunt.’ Sed dubium mihi non est, quin hic locus in seqq. sit interpolatus. Nam illa *inflexis crebrisque* non comparent in Msto Scotti, qui deleri volebat Observ. III. 21. Non visuntur certe etiam in Andinis, Bongars. primo, Egmund. Lovan. Oxon. Petav. ac tribus aliis cum Ed. Incerta. Sed *inflexis crebris* retinenda. In Strabonis loco, ex hisce Cæsaris verbis desumto I. IV. p. 194. Ed. Par. συμπλέκοντες i. e. inflectentes τὰς τῶν θέρμων λύγους. In MSS. est συντέμνοντες i. e. incidentes. Ibi consule Cassaubon. v. 9. ‘Crebris arboribus succisis omnes introitus erant præclusi.’ Dein *enatis* non comparet in Scalig. Leidensi primo, ac varia lectione Petaviani; in Leid. tert. ac Ed. Inc. *renatis*. Omnino putem ego, vocem *enatis* esse a mala manu; et ab iis qui crediderunt ramos illos, rursus e terra repullulasse, radicibus pluribus actis: atque ita copulam que τῷ crebris adsutam; quæ abest a nonnullis. Sic certe etiam cepit Gruterus, immo Græcus Interpres vult aperte, ramos ab iis terræ insitos esse. Verum quomodo rami e terra in latitudinem enasci possunt? Clare deprehendere mihi videor, e vocis *inflexis* Glossa, quæ erat *cureatis* (ut patet ex Ursini MSS.) corrupta, alias Glossas, ut *enatis, renatis*, &c. effetas esse, ac dein in texturn inrepsisse. Curt. IX. 1. § 10. ‘Rami instar ingentium stipitum flexi in humum, rursus, qua se curvaverant, erigebantur adeo.’ Si servare omnia malis, lege et distingue cum Ms. Dorv. Edd. Rom. Med. Ven. ‘incisis, atque *inflexis crebris* in lat. ramis, *enatis* et rubis, sentibusque int.’

19 *Interjectis*] Eleganter Leidens. prim. *intertextis*. Quod verum puto, et corruptum ex c. 22. ‘Sepibusque densissimis interjectis, prospectus impediatur’ sed ibi alius est sensus. Proprie *texere* adhibent Veteres de vimine, sentibusque. Adi præ ceteris Ill. Heins, ad Ovid. Fast. IV. 435. ‘calathos e vimine textos’ infra c. 33. ‘scutis ex cortice factis aut viminiibus intextis,’ v. 40. ‘pinnæ loricaeque ex cratibus adtexuntur,’ VI. 16. ‘Contexta viminibus membra.’ B. C. II. 2. ‘contextæ viminibus vineæ.’ Vide et B. Afric. c. 47.

20 *Munimenta*] Petav. Scalig. et Leid. pr. *munimentum*. At Bongars. prim. sec. Vossian. prim. sec. Egmund. Leid. tert. et Ed. Inc. *munitis*. Latet quid, quod nunc forsitan eruere nequivi. At si constaret *munimen* ab aliis, quam poëtis, esse adhibitum, conjicerem *munimen* iis p. Certe in plerisque MSS. Livii II. 10. scribitur ‘Id munimen illo die,’ &c. Sed vide Cl. Drakenburg. At idem *hortamen* æque ac *hortamentum* usurpavit. V. etiam ad c. 25. *Hæ* abest ab Egmund.

Non modo *intrari*] Ita ex Vett. Edit. Rom. et Venet. restitui. Scaliger et Recentiores, non modo non. Sed optimi Auctores secundam negationem sæpius omittunt. Clark. Ante Clarkium Brantius et Scottus docuerunt alterum non auctoritate suorum MSS. et Ed. Vet. esse ejendum. Deest quoque Leidensi primo, secundo, Lovaniensi, Dorviliiano, Voss. tertio, Palatino, Bongars. tertio, Edd. Medioli, ac Ven. Sæpissime non modo pro non modo non ponitur, sequente scil. sed ne. Adi ante omnes Sanctium et Perizon. Minerva IV. 7. § 5. 6. nec raro noster ipse. Vide Davis. ad III. 4. ‘Non modo defesso, sed ne saucio quidem’ de B. G. VIII. 33. ‘Non modo equitatum, sed ne legiones quidem.’ Adde Cort. ad Plin. Ep. VIII. 7.

23 *Existimaverunt*] Bongars. primi. *extimaverunt*. Petav. Lovan. Egmund. *estimaverunt* i. e. *æstimaverunt*. Verissime hoc loco, ubi agitur de pensione quid præferendum, quidve postponendum sit. Sæpe nimis temere admittunt viri docti *æstimare pro existimare*: quum semper fere in MSS. permittentur. Vide Casaub. ad Sueton. Aug. c. 2. Cort. ad Sallust. Cat. c. 8. Davis. ad B. Civ. III. 95. sed in primis Cel. Burmann. ad Quinctil. Instit. v. 10. et Phædr. F. III. 4. ‘Ridicule magis hoc dictum quam vere æstimo.’ Restituendum quoque v. 13. ‘Ut æstimatur.’ VII. 14. ‘Multo illa gravius æstimavi.’ VII. 39. ‘levi momento æstimare.’ V. et B. Civ. III. 1. 26. ‘levius æstimaverunt’: ubi adi etiam Ciaccon. de *existimare* vide ad B. Civ. III. 102.

XVIII. 1 *Quem*] MSS. Eliens. et Vossii, *quem locum*: Quomodo et sæpius loquitur Cæsar. Clark. Oxoniensis etiam, probante Cl. Wassio, immo Bongarsiani, Vossiani, Petav. Leid. prim. Scal. aliique, uno aut altero recentiore excepto, item Edd. Inc., Aldi, Stephani, Gryphii, Plantini aliaeque addunt *locum*. Quod flagitat Cæsar perpetuus stylus; ut taceam de aliis auctoribus, qui crebro ea repetitione utuntur. I. 6. ‘Erant itinera duo, quibus itineribus.’ c. 16. ‘Diem instare, quo die.’ c. 29. ‘tabulæ sunt repertæ, quibus in tabulis.’ c. 31. ‘prelio vicerit, quod prelum.’ II. 35. ‘ab his nationibus, quæ nationes’: ut est in Leid. pr. III. 1. ‘In vico, qui vicus.’ c. 3. ‘Consilium, quo in consilio.’ IV. 7. ‘ea in loca, quibus in locis.’ c. 19. ‘his rebus, quarum rerum caussa.’ c. 32. ‘in ea parte, quam in partem.’ V. 12. 13. 17. VII. 12. 69. ubi etiam vide. Adde VIII. 54. ‘præsidia: ex quibus præsidii?’ B. Civ. II. 23. 25. 31. 35. et in seqq. pluries.

5 *Infimus apertus*] Recte Celeb. Burmannus vulgatum minus elegan-

ter dictum putat, et ex variata scriptura patet, aliter paullo locutum esse Cæsarem. Nam in Oxoniensi scribitur *infimus aperitur*: in Leidensi primo *infimis ap.* In Dukeriano *inferius apertus*: in Bongars. sec. in fine ap., at Petavian. *infima apertus*. Verissime, sive in Accusativo per Græcismum capias, sive in Ablativo, retractis hue verbis *ab parte*. Sie VII. 19. ‘Collis ab infimo, adclivis’ c. 73. ‘ab infimo revincti.’ Adi virum laudatum ad Ovid. Fast. v. 382. supra vidimus legendum *frontem fastigatus* c. 8.

9 *Fluminis erat altitudo circiter pedum trium*] Ciacconius et Ursinus emendant, *latitudo pedum trecentorum*, vel *altitudo pedum xxx*. Caussam addunt, quia infra Cæsar ait, ausos transire latissimum flumen, et altissimum. Sed fide parum bona elegant verba Cæsar, nam ille non ait altissimum flumen, sed *altissimas ripas*: quæ longe diversa sunt. Nam potuit decessisse aqua fluminis, ut pedum non plusquam trium esset, nihilominus ripæ altitudinem retinebant. Græcus δρη ἀποτομάτατα ἀναβάλειν. Ego sane scire velim, quomodo, si fluminis altitudo erat pedum xxx, transire Nervii illud potuerint. Atqui infra Cæsar: ‘Ipsi transire flumen non dubitaverunt, et in locum iniquum progressi.’ Vossius.

XIX. 3 *Quod hostis appropinquabat*] Non Nervii, sed ipse Cæsar appropinquabat. Cujac. Voss. et Bongars. tert. exhibent *quod hostis*, vel *hostes*. Lege *Quod ad hostes appropinquabat*. Vide scriptorem de Bell. Hispan. c. 3. 9. Davis. cur. sec. Jam olim animadvertisit Faernus, Cæsarem debuisse in motu esse, non hostes, qui trans flumen Sabim exspectabant; quare ille quidem, testante Ursino, legebatur *hosti*: atque ita etiam Lipsius: *quo h. Palat. Duker. et Dorvill. sed quo ad etiam Leid. prim. secund. Voss. sec. et Petav. pro varia lectione. Immo di-*

serte Vossianus primus a manu prima habuit *quod ad hostis* suprascripto e: *hostes* etiam Ed. Incerta, sed *hostis* est retinendum; qui accusativus corrumperi locum caussam præbuit.

12 *Porrecta ac aperta loca]* Hoc modo verba collocamus fidem securi editt. Rom. et Ven. quum recentiores cum MSS. plurimis habeant *porrecta ac loca aperta*, qui quidem ordo est durissimus. Videntur Librarii ultimam vocem, quam incuria omiserant, alieno loco donasse in eorum gratiam, qui ‘pulchros habere malunt Codices quam emendatos,’ ut loquitur Hieronymus Præf. ad Jobum e Græc. vers. et emend. Ex hac observatione corrigendus est Corn. Severus in Ætna, vs. 274. ubi sic legitur: ‘Haec rerum maxima merces Scire quid occulto naturæ terra coërcet.’ Legendum *terræ natura*, hoc est, ipsa terra, ut apud Lucretium, ‘omnis natura animantium’ passim denotat *omnes animantes*. Vide, si opus est, Tan. Fabrum ad l. 132. Ex simili incuria natum est mendum apud Lactantium de ira Dei c. 4. ‘Cum putaret Epicurus alienum esse a Deo malum facere atque nocere—ademit ei etiam beneficentiam, quoniam videbat consequens esse, ut, si habeat iram Deus, habeat et gratiam.’ Manifestum est legi oportere ‘Ut si habeat gratiam Deus, habeat et iram,’ quod et sequentia docent. *Davis.* *Loca aperta.* Sic MSS. Davisius ordinem hunc verborum durissimum existimat; ideoque scribit *porrecta ac aperta loca*. Et si vox *porrecta* referatur ad *loca*, durissimus quidam esset verborum ordo. Verum cum *porrecta* sœpe usurpetur absolute, jam *porrecta ac loca aperta*, tale est, quale si dixisset Auctor, *porrecta camporum, ac loca aperta:* qui ordo verborum nequaquam durus est. *Clark.* Verborum tamen ordinem, quem prætulit Davisius, firmant Duker. Ms. et Edd. Med. ac Veneta: quare eum non tanto opere damnare

possum: debuisset etiam Cl. Clark. exemplum protulisse, ubi duo adjektiva in eodem genere conjungantur, quorum alterum ad substantivum adpositum non pertineat. Quid quod in istis omnibus *plana, porrecta, deserta, invia* et similia intelligatur substantivum *loca*. Verum in Davisiana lectione durius est *ac aperta*. Forte hinc cum Hotomanno et Grutero aliquis crederet, *aperta* e Glossa esse natum, præsertim cum non compareat in Petaviano, qui habet *porrecta ad loca*. In aliis etiam *ad reperiri* monet Hotom. Sed ita iv. 23. ‘aperto ac plano litore’ in nonnullis abest *aperto*. Plura vide ibi. vii. 18. ‘in loco edito atque aperto.’ B. C. i. 71. ‘in loco æquo et aperto.’ Si in aliquibus MSS. idoneis abesset *loca*, facile paterer. Sed tum pro *ac loca* lege atque. Vide ad v. 7. vi. 38. et sæpius.

17 *Ut intra silvam]* Hoc est, *postquam*: sic Livius ii. 47. ‘Ut cessit.’ Vide et c. 3. In editis legebatur *ita ut intra silvam, &c.* sed voculam primam, quæ sensum turbabat, delendam censuimus, fide nisi Ms. Norvic. et Græci Interpretis, quod etiam Pet. Ciacconio ex conjectura placuit. *Davis.* Ita edidit Davisius, interpretaturque *postquam*. Editi plerique et MSS. *ita ut*, hoc est, *eo modo quo*. Quæ lectio ferri quoque potest. MSS. Eliens. et Vossii *Ut intra silvam aciem ordinesque ita constit. &c.* *Clark.* Ut Ms. Eliens. sic etiam habent Bong. pr. sec. Petav. Lovan. Egm. Gott. et Leid. tert. cum Ed. Inc. sed Leid. prim. sec. Oxon. Vossiani a me inspecti aliique retainent *ita ut*: quod revocavi. Certe *ut* non capio de tempore, sed modo: nam aliter *ubi*, *ut* eodem sensu subjungeret Auctor. vii. 76. ‘Ita ut ante demonstravimus?’ ubi itidem in MSS. multis deest *ita*.

18 *Constituerant]* Conjicit Ciaccon. scribendum esse *Construxerant*: de qua locutione quædam ad B. Civ.

i. 43. Hic vero vulgatum, quod omnes confirmant Codices, retineo. **iv.** 35. ‘legiones in acie constituit.’ Immo **v.** 51. ‘aciemque iniquo loco constituent. **vii.** 67. MSS. plerique *aciemque constitui jubet.* Adde ad B. Civ. **i.** 41. ‘copias sub castris constituit.’ Sic MSS. Frontin. **ii.** 1. § 12. Sic ‘constituit aciem, signa, agmen’ Livius. V. Gronov. **xxvii.** 16. et passim noster aliquis: sic et *instituere*, de quo vide ad **iii.** 24. Utrumque, tam *instituere*, quam *constituere* in MSS. **iv.** 12.

20 His facile pulsis] Caesar ait, equitibus suis pulsis, Nervios in legiones invasisse. Aliter Anonymus **i.** **ii.** p. 49. ‘Jam Romani exercitus,’ inquit, ‘pars maxima ad metandum castra præcesserat, proxima impedimenta medium de more locum occupabant: duæ legiones ad eorum custodiā sequebantur. In hoc Nervii omnes, ut a proditoribus docti erant, præcipiti impetu irruerunt: atque inde praeter spem repulsi, pari velocitate conversi ad eos, qui in opere erant, miram perturbationem Romanis injecerunt.’ *Vossius.*

Proturbatis] Sic primum e V. Cod. legit Faernus, quod adripuit Scaliger et sequentes. Antea cum MSS. plerisque edebatur *perturbatis*. Sed pro servant Bongars. prim. Egm. et Vossian. prim. pro var. lect. Adi notata ad Frontin. **ii.** 2. 4. ‘Equitatum pedites proturbantem.’ Aliud est ‘Ordines perturbare.’ **v.** 37. et B. Civ. **ii.** 26. ‘Auxilia regis impedita et perturbata.’ B. Alex. c. 75. ‘permixtos milites perturbant:’ passim autem ut in aliis compositis, sic in hoc turbant libri. Vide ad **vii.** 80. ‘de vallo proturbare.’

21 Decucurrerunt] Recte ita Ursinus e suo Codice et Charisio: quod merito amplexus est Scaliger. Habent enim optimi meorum, ut Andin. Bongars. prim. Leidens. pr. aliquis. Plurimi tamen cum Edd. Vett. *decurr.*

V. ad Front. p. 75. 164. 220. c. seq. *decucurrit.* Cel. Drak. ad Livium **i.** 12. 8. ‘Ab arce decucurrerat.’ Sæpius infra, ut et *concurrit*, *procucurrit.* B. Civ. **ii.** 41. **iii.** 91, &c. Hirt. B. Afr. c. 31. 68.

22 Et jam in manibus nostris] Ultimam vocem delendam censem J. F. Gronovius ad Livii **ii.** 46. Cujus emendationi suffragatur scriptorum usus. Retineo tamen vulgatam lectio nem, cum innumeris exemplis constet, Cæsarem ea plene extulisse, quæ alii fere ἐλεπτικωτέρως. Sic et in vet. Inscript. apud Gruterum p. 499. plus vice simplici habemus *in animum nostrum inducere*, cum alii fere dixerint *in animum inducere.* Vide Chr. Cellarii App. ad Curas Poster. p. 407—499. Phrasis, quam hic adhibet *noster*, denotat ita propinquos esse hostes, ut pene manibus nostris tangi possent. Adi J. Lipsium Var. Lect. **iii.** 12. *Davis.* Adde Cort. ad Sall. B. Jug. c. 57. ‘Cupere prælium in manibus facere.’ Recte autem τὸν *nostros* e Cæsaris pleno stylo defendit Davisius.

xx. 1 Vexillum proponendum, quod erat insigne, quum ad arma concurri oporteret: signum tuba dandum] Cum infra iterum dicatur *signum dandum*, docti viri fuere, qui vel hoc vel illud expungendum putarent. Tradit hoc Ciacconius. Hotomannus sana putat: cæterum idem a Cæsare repetitum, quasi tumultuarie pugnae indicium. Sed Cæsaris mentem nou cepit, Tria hic sunt Vexillum, Classicum, Tessa-
ra. Observatum id Rhellicano, cui honorem bene intellecti loci inviderunt reliqui, qui postea scripsere, vel malignitate, vel quia ignorarunt. Graecus etiam recte cepit. Nam *sig-
num* postremo loco σύνθημα vertit, quod *tesseram* notat, quæ militibus dari solita, ut socium ab hoste dissereret. Arnobius quoque *symbolum* vo-
cat, quod alii σύνθημα: unde **i.** v. p. 220. ‘Ipsa denique symbola, quæ rogati

sacerorum in acceptioribus respondetis.' At quam necessaria in bello sit, vel sola Diodori Siculi verba ostendat l. xi. p. 9. Ubi ait, Persas mutuam in cædem versos esse: διὰ τὸ μῆτε ἡγεμόνος παραγγελίαν, μῆτε συνθήματος ἑράπτησιν, μῆτε ὅλως διανοτας κατάστασιν ὑπάρχειν: Propterea quod nec ducis imperium, nec tessere inquisitio, nec certus animorum status esset. Itaque et apud Graecos fuisse obseruo nuncios, qui eam ad ducum singulos perferrent. Unde Euripides in Phœnissis vers. 1146. Nam ibi de se ipso ait nuncius: Παρῆν δέ ἐκάστῳ τῶνδέ μοι θεάματα ξύνθημα παρφέροντι ποιμέσιν λόχων: Fui autem spectator horum omnium, Tesseram ferens ducibus ordinum. Ubi Graecus ξύνθημα interpretatur, σημεῖον τι, ιδίον εἰ γινώσκουσι, ὑπὲρ τοῦ μὴ τὸν ιδίον φονεύειν. Apud Romanos tesserarii nuncupati: unde Veget. II. 7. 'Tesserarii, qui tesseram per contubernia militum nunciant.' At lapsus idem interpres cum vexillum ἀετὸν vertit. Vexillum tunica punicea erat, ut satis ex veteribus notum. Nec aquilæ hic usus ullus, nisi quando imperator ante prælium exercitum alloquebatur. Tunc enim aquilæ et vexilla cohortium ante imperatorem locari solita. Sed allocutione hic Cæsarem non loqui satis arguant, quæ sequuntur, 'quod erat insigne, quum ad arma concurri oporteret.' Dein, quæ paulo post subdit, 'milites cohortandi.' Vossius. Videatur de tribus hisce signis, vexillo, tuba, et tessera, omnino Lips. Mil. D. IV. 11. 12. unde patet, vulgatam lectionem satis sanam esse. De Vexillo et Tuba addit Curtium v. 2. De Tesserariis vide Inscript. Gruter. Florent. et Gudii; Cujac. Observ. VI. 33. et Stewech. ad Veget. Unde apud Frontinum III. 14. § 1. forsitan legendum Munatius in tessera vel simile quid.

7 *Et incursus hostium]* Ita nonnulli Codd. Graecus item, ἡ τῶν πολεμίων

ἐπιδρομή. MSS. successus hostium. Quod idem est. Al. et successus et incursus. Quorum alterum forte est Glossema. Clark. 'Et successus et incursus hostium impediabat' scribe et successus hostium impediabat; deletis duabus vocalis, quas nesciunt Lovan. Norvic. Petav. Bongars. pr. sec. Gottorp. et Egmond. Explicationis enim causa sunt additæ. Davis. cur. sec. Non agnoscunt etiam Faëri ac Brantii libri, neque etiam duo ex meis ac Ed. Incerta cum excerptis Pulm. Verum amat Cæsar duas voces jungere, quarum altera alterius est interpretatio, ut sæpe monendum erit. Ita VII. 30. 'patienda et perferenda.' B. Civ. I. 5. 'extremum et ultimum SC.' II. 4. 'invisis, latitibus,' &c. B. Civ. III. 13. et alibi. Addit Dav. ad B. Alex. c. 71. et passim. 'Incursus' et inpetus alibi. V. ad VIII. 18. Nam male Clarkius cum Aldo, Vascos. Gryphio, Stephano aliisque exclusit et successus: licet etiam ita egerit Leidensis primi librarius. Rarioris enim usus vocis successus interpretamentum esse τὸ incursus, non contra, satis patere; opinor. Successus enim hic notat celerrimum et prosperrum incursum: ita I. 24. 'Ipsi confertissima acie rejecto nostro equitatu, sub primam aciem successerunt.'

14 *Spectabant] Legature expectabant,* quod jubent Gottorp. Voss. Egmond. reliquique codices. Davis. cur. sec. *Spectabant* ab Ursino e suis MSS. est profectum, quod primus recepit Scaliger; et confirmatur solummodo ab Andino et Leid. primo. Recte; licet alterum videri alieni possit rectius, ut *expectabant* sit; non morabantur, dum imperaret Cæsar, sed per se agebant. Terent. Eun. III. 5. 'Sto exspectans, si quid imperent.' At spectare nihil imperium est nihil revereri, non curare, non exspectare, an videant, quid imperet: ut VI. 39. de usus militaris imperitis: 'Ad tribunos ora convertunt. Quid ab his

principiatur, exspectant.' Crebro haec confunduntur. Adi Viros doctos ad Senec. de vita B. c. 11. Justin. XII. 3. ' Reditum iu patriam spectantibus, conjugesque ac liberos animo jam complectentibus.' Sic enim lego cum Vorstio et MSS. multis, in quibus unus a me inspectus; non exp. Cicero pro Lig. c. 1. ' Domum spectans et ad suos redire cupiens.' Infra v. 29. ' non hostem, sed rem spectare.' V. etiam ad c. 44. et B. Civ. III. 43.

XXI. 2 *Quam in partem Sors obtulit?* Non improbare, si fors legeretur: quae vox huic loco magis congrua. Sic VIII. 19. ' Victi tamen, percusisque, majore parte amissa, consernati, quo sors tulerat, confugint.' Sed hic in V. C. legitur *fors*, quod probo. Etiam lib. de Bello Alexandrino: ubi nunc est; ' nam in operibus hostium expugnandis, in præliis quotidiânis, quandocumque sors obtulerat,' &c. Malim et hic *fors*. *Vossius*. In aliis *sors obtulit*; sed nos secuti sumus editionem Francof. A. D. MDLXXXV, aliasque nonnullas, in quibus *fors* legitur. Optime; ut vident Joan. Frid. Gronovius ad Livii XXII. 5. *Davis*. *Fors* exhibent Bongarsiani, Petav. Vossian, prim. Leid. sec. Oxon. et alii multi cum Edd. Inc. Vas. Str. Steph. Gryph. et Plantin. V. ad Lucan. II. 12. IV. 503. ' *fors invida*'; sic enim jam malo; VII. 335. ' *fors isto in Marte locasset*', ex vera conjectura Cl. Wesselingii Proba. c. 31. p. 272. IX. 550. ' *Fors obtulit, inquit, Et fortuna viæ*' Sic Cortius; bene si e MSS. B. Alex. c. 22. ' *Quandocumque fors obtulerat*' Adi eum ad Sallust. Jug. c. 1. et Davis. ad B. G. VII. 87. ' *quas fors obtulit*', et præ omnibus Cl. Drakenb. ad Sil. xv. 105. ' *Quæ fors infida dedisse*' Val. Max. II. 4. 5. ' *Quæ fors obtulerat*' Ubi itidem turbant. Ms. Harl. *sors foris*: atque ita lego e MSS. apud Nemes. Ecl. 3. 47.: ubi fors an-

fuit ' *quod fors dedit, hoc capit usn*'; *pro usui vel in usum vel usu suum facit*. Jure primum occupantis.

3 *Oratione est cohortatus—et, quod, &c.]* MSS. Reg. et Eliens. omissis vocalibus *est* et *et*, legunt, *oratione cohortatus: quod, &c.* Quæ vera lectio est, et Cæsarem sapit. Sic enim et Græcus, τοῖς τε στρατιώταις παρακελευσθέντες, &c. Et in MSS. Vossii deest istud *Et*. Et in Edit. Vet. Rom. deest *Est*. Quorum utrumque igitur a Librariis, longioris periodi contextum non capientibus, insertum videtur. Clark. Meis quoque MSS. quatuordecim et Ed. Inc. ac Mediol. abest, et statim *et* non comparet in ullo Codice nec Ed. Inc. quare delevi subditias voculas.

7 *Adjici]* Novem MSS. et Ed. Inc. solemní more *adici*; *addici* unus, alter *abduci*. *Abjici* Pal. *abici* And. et Leid. pr. Jaci Bong. sec. sed Cuj. *adigi*, quomodo ille et Brautius hic et infra legi volebant. Sed *adjici* recte servat Gruterus ob caussas, quas promere dicit se in *Suspicionum libellis* de cœnis adjicialibus. Crebro haec composita in nostro, et aliis confunduntur. *Adjicere telum* optime exposuit Cl. Bos, ita mittere, ut perveniat ad locum destinatum, qui intra teli jacum est. V. eum Animadv. ad Cæs. c. 3. plura de his infra dicenda erunt: nam idem *adigere* notat.

11 *Ad galeas induendas]* In VV. CC. est *inducendas*, quod non rejiciendum Ursino videtur. Sed finstra est. Cæsar vult ostendere brevitatem temporis; itaque ait vix tantum spatii fuisse, quod induendis galeis sufficeret. Nam Romani iter facientes galeas plerumque pectori aut tergo appensas gestabant. Quibus induendis sane haud multum temporis requiruntur. Praeterea quo sine induxissent galeas, qui in prælium ruunt? Nam tegumenta tunc detrahi solita, vel sequentia verba ostendant. Anonymus etiam I. II. p. 49. ' *et tam nihil*

spatii fuit, ut, ne dicam consuetæ solemnitates præliorum omittentur, sed vix galeas induendi licentia superesset.' *Vossius.* *Inducendas* legitur in Petav. Bongars. primo, sec. Vossiano primo, Leidensi primo, Lovaniensi, Egmond. Voss. sec. et aliis, ac Edit. Plant. a Lipsio procurata: quod temere non spernendum reor: non tamen eo sensu, quo Ursinus citat c. 33, 'scutis, quæ pellibus induxerant:' de ea signific. vide ad Lucan. IV. 132. Heins. ad Ovid. Met. XII. 408. Infra B. Civ. II. 10. et alibi. *Inducere galeas* idem notaret quod induere, capiti innectere: ut apud alios *inducere calceos.* Consule me in Anim. adv. Misc. v. 2. ad Apulei. Met. I. VII. p. 137. Ovid. Art. Am. II. 495. 'sacris inducta capillis Laurus erat:' quod non mutandum. Virg. Æn. v. 379. 'manibusque inducere cœstus:' quod aliis *induere.* In genere omnia dicuntur *induci*, quæ aliquid tegunt; unde et galeæ recte *induci* dicuntur, quæ tegunt caput. Paullo ante *etiam* exsulat a Duker. non male. Saepè enim in locutione *non modo, sed, omittitur et vel etiam.* Vide supra ad I. 18.

12 *Scutisque segmenta detrahenda]* Nimirum curiosi talium Romani: nam ornata, vel picturis vel aliis insignibus, scuta habuere. Imprimis sub Cæsare id fuisse crediderim, de quo ait Suetonius, 'habebatque tam cultos,' (sc. milites,) 'ut argento et auro politis armis ornaret. Simul et ad speciem, et quo tenaciores eorum in prælio essent metu damni.' Græcorum etiam antiquissimis observatum clypeos imaginibus ornare, non ad speciem tantum, sed velut omnia belli, et terrendis hostibus. Hinc apud Euripidem Phœnissis legas: Τύδευς λέοντος δέρος ἔχων ἐπ' ἀσπίδος Χαλ्कη πεφρυκός· δεξιῷ δὲ λαμπάδα Τίταν Προμηθεὺς ἔφερεν, ὡς πρήστων πόλιν: *Tydeus, habens in clypeo pellem leonis, Setis horrentem, dextera vero*

Delph. et Var. Clas.

facem Gigas Prometheus ferebat ut incensurus urbem. Et paullo post de Capanei clypeo: Σιδηρονάστοις δ' ἀσπίδος τόποις ἐπῆν Γίγας ἐπ' ὄμοις γηγενῆς ὅλην πόλιν Φέρων, μοχλοῖσιν ἔξανασπάσας βλέπει, 'Τιπόνουαν ἡμῶν οἴα πελεσται πόλις: Ferreco vero clypeo tergo impressus erat Gigas e terra natus, in humeris totam urbem. Sustinens, vectibus convulsam violenter: Ut esset signum nobis, qualia passura esset urbs. Vossius. Tegmenta crant e corio facta. Taxiles ad Tigranem de Luculli militibus apud Plutarchum in Luc. p. 510. Οὕτ' ἐσθῆτα λαμπρὰν οἱ ἄνδρες λαμβάνουσιν διοιποροῦντες, οὕτε θυρεοῖς ἐκκεκαθαρμένοις χρῶνται, καὶ κράνεστ γυμνοῖς, ὥσπερ νῦν, τὰ ΣΚΥΤΙΝΑ τῶν ὑπλων σκεπάσματα περιπάσαντες. Nimirum solebant Romani non minus ac Barbari, varias formas aut colores scutis addere, ideoque iis segmenta inducebant, ne pulvere aut aëris injuria corrumperentur. Vide J. Lipsium in Anal. ad Mil. Rom. Dial. III. 2. Davis.

Tegmenta] Leid. tert. et Ed. Inc. *indumenta* e Glossa: *tegmenta* Edd. Rom. Med. Ven. et Plantin. cum Cl. Wasseo. Vide Duk. ad Flor. III. 20. sed Bongars. prim. Petav. Vossian. prim. Leidens. prim. Egmond. et duo alii recte *tegmenta*, quomodo VI. 21. B. Civ. II. 9. et III. 44. 62. 63. et passim scribunt vetustissime membranæ. Consule Stewech. ad Vegetum v. 14. et Drak. ad Liv. IV. 39. Ill. Heins. ad Silium I. 402. et Ovid. Art. III. 112. 'Cui tegimen septem terga fuere boum.' De segmentis scutorum adi Drakenb. ad Silium, II. 473. 'nudos Linquentes clipeos armorum tegmina mandunt.'

Detracthenda] Bongars. prim. Carrar. et novem alii cum margine Ed. Plantin. *detrudenda:* quod forsitan notat, raptim et cum subita vi deripienda. Vide notata a Cl. Drakenb. ad Liv. II. 10. 'inpetu detrudere virum.'

Cæsar

3 R

14 Ne in quærendis suis] Ita legimus ex Ms. Norv. et edit. Rom. Ven. aliquis plurimis, cum nonnullæ habeant neque inquirendis suis; unde Pet. Ciacconius scribendum existimavit, ne inquirendis suis. Cujus autem fide recentiores exhibeant, ne in quærendo suos, me quidem fugit. **Davis.** In quærendis suis. Sic MSS. Reg. Eliens. et Vossii, et Editt. Vet. et Davisii. Scaliger et recentiores: in quærendo suos. **Clark.** E suo Codice Scaliger exhibuit quærendo suos; quomodo est etiam in Andino. *Inquirendo suos* habet Leid. prim. cum V. C. Ursini.

xxii. 3 Quum diversis locis legiones aliae] MSS. Carrar. Brant. et Norv. cum editis nonnullis habent cum diversis legionibus aliae, &c. Hinc Pet. Ciacconius legendum conjectit cum diversa legiones aliae alia in parte, &c. Sed qui omnino videt, satis videt sanam esse vulgatam scripturam, quam etiam in suo Codice invenit Græcus, qui hoc modo locum vertit: Τῶν τε ταγμάτων ΠΟΛΛΟΙΣ ΤΟΠΟΙΣ ἄλλοι (leg. ἄλλων) ἄλλη τοῖς πολεμοῖς ἀνθισταμένων. I nunc et ex corruptis Codd. sanam lectionem sollicita! **Davis.** MSS. Reg. Eliens. et Vossii, et Editt. Vett. diversis legionibus alii, &c. Cum Davisio tamen lectionem vulgatam amplector. **Clark.** Etiam MSS. Scotti, Bongars. prim. Petav. Lovan. Vossiani, Leidenses, quorum unus cum Edd. Ven. Med. et Rom. alii, Egmund. Gottorp. Duk. Dorvill. et Ed. Inc. ac Florent. quum diversis legionibus aliae. Quod non video, cur admitti nequeat. *Diversis legionibus ablativus est, ut ita dicam, absolutus; pro discretis, sejuntes, divisus, ut statim 'alia in parte diversæ duas legiones. Diversus gurges, diversa juventus,' et similia.* V. ad Lucan. III. 235. x. 235. et sexcenties: 'diversus equitatus' in Ms. Lov. vii. 67. B. Civ. i. 40. 'diversam sciem in duas partis constituit.'

xxiii. 2 Acie] Faernus e MSS. legit acie, teste Ursino. Nec dubito, quin vere. Sic enim habent ex meis Bongars. prim. Petav. Sealig. Lovan. Buslid. Leidens. prim. et tert. item Egm. et Aicard. cum Ed. Incerta et Excerptis Pult. docetque Gellius, Cæsarem in libro of Analogia secundo 'hujus die' et 'hujus specie' dicendum putasse ix. 14. Hirt. B. Afric. c. 51. 'pars acie instructa' MSS. et Edd. post Ursinum: de eo genitivo præ ceteris Viros doctos ad Virgil. Georg. i. 208. Wasse Ind. Sallust. V. Acie, et ad Jug. c. 56. Cruc. Heins. et Burm. ad Ovid. Metam. III. 341. Cortium depique ad Sall. Jug. c. 52. et Plin. I. VIII. Ep. 6. § 6. et quos laudant: die pro diei saepè in MSS. inveniuntur: ut apud Justin. II. 11. vulgo apud Obseq. c. 125. fide pro fidei in Leidensi primo v. 3. die pro diei in Dorvill. VII. 11. et B. C. i. 14. III. 76. in Petav. et Pal. B. Afric. c. 61. 69. in Scal. Vide et VII. 16. et omnino c. 83. Meridie. Re pro rei in Scal. VII. 56.

Exanimatos] Crebro hac voce usus est Cæsar pro eo qui ob lassitudinem ægre spiritum trahit. Sic et Plautus Asin. Act. II. sc. 1. 17. 'Sed quid illud quod exanimatus currit hic Leonida?' Haec significatio ex eo est orta, quod anima interdum oris halitum denotat. Terentius Phorm. Act. v. sc. 6. 28. 'Animam compressi, aurem admovi.' Vide et Plautum Asin. Act. II. sc. 2. 24. **Davis.** Vide ad III. 19. 'cursu contenterunt, exanimatique pervenerunt.'

9 Dederunt] MSS. Reg. Eliens. et Vossii, et Editt. Vett. *conjecerunt.* **Clark.** Conjecerunt mei longe plurimi, ut III. 6. et saepè: sed dederunt exhibetur ab Mstis Ursini, Scal. Cujac. Andin. Leid. primo, et Oxon. qui codices ex diverso exemplari, quam alii, videntur esse descripti, quod multis locis patere potest. Utrumque Latium esse, negabit ne-

mo: quare recepta nunc lectio non movenda est. v. 51. ‘hostes in fugam dat.’

12 *At totis fere, &c.]* MSS. Brantii, Scotti, et mei omnes, quantum scio, cum Edd. primis præbent *attonitis*. Edd. mediae ac *totis*. Nempe scribendum erat, ut feci, *at tum totis*, id est, eo tempore et ea re, quia legiones a sinistra et a fronte Atrebatas et Veromanduos longius prosequabantur, iis in partibus nudata sunt castra; inde Nerviis occasio nata est confertissimo agmine in XII. et VII. legionem inruendi. Neque aliter Græcus interpres ἐν τούτῳ δέ.

15 *Nervi confertissimo agmine, duce Boduognato]* Ergo perperam Anonymus Celsi exscriptor Boduognatum Veromanduorum vocat ducem. *Vossius.*

18 *Cœpit]* Eleganter Leidensis primus cœperunt. Synthesi sive Syllepsi, non Poëtis tantum, sed historicis omnibus frequentissima, cuius exempla ex aliis proferre, me puderet. Idem cum aliis v. 45. ‘pars necabuntur.’ vi. 40. Egmond. ‘pars ceciderint.’ vii. 76. ‘pars eruptionem, pars deditiōnem censebant’ ubi eadem confusio. Adde B. African. c. 3. in fine. Male autem et contra MSS. omnes editi locum castrorum.

xxiv. 4 *Aliam in partem fugam petebant]* Usitator est loquendi formula, *aliam partem fuga petebant*, sicut et hoc in loco scribendum censuit Pet. Ciacconius. Attamen *fugam petere* dixit etiam Virgilius Aeneid. XII. 263. Claudian. in Rufinum II. 132. ‘Incertus peteretne fugam, veniamve subactus Posceret.’ Sextus Rufus in Breviar. c. 17. ‘dum fugam petit, occisus est.’ Ideo nihil metandum. *Davis.* Hoc abunde demonstrant complura veterum loca. Livius IX. 23. ‘Qua potest quisque fugam per diversa petunt.’ Ovid. de Art. amandi I. 552. ‘Terque fugam petiit, terque retenta manu.’ Clau-

dianus in Rufin. II. 132. ‘incertus peteretne fugam veniamve subactus posceret.’ Sextus Rufus in Brev. c. 17. ‘Dum fugam petit, occisus est.’ Similiter Aur. Victoris Epit. c. 41. et Lucanus IV. 749. *Idem*, cur. sec.

5 *Qui a Decumana porta ac summo jugo collis, nostros victores flumen transire conspexerant; prædandi caussa egressi]* Ita MSS. Reg. et Vossii exhibent, qui a decumana, &c. Scaliger, aliquie qui *Decumana*, &c. Deinde MSS. Reg. Eliens. et Voss. et Editt. Vett. habent *ac summo jugo*, &c. Scaliger, aliquie *a summo jugo*, &c. Græcus ἀπό τε τῆς μεγάλης πύλης καὶ τῆς τοῦ ὅρους κορυφῆς, &c. Ego, re tota perpensa, vix me contineo, quin (cum Scaliger et Recentiores hoc modo ediderint, ‘Calones, qui Decumana porta a summo jugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, prædandi caussa egressi,’ &c. quæ est perplexior constructio,) transpositis solummodo duabus vocabulis scribam: *Calones, qui a summo jugo collis nostros victores flumen transisse conspexerant, Decumana porta prædandi caussa egressi*, &c. Istud *Transisse* est ex MSS. Reg. Eliens. et Vossii et Editt. Veteribus. Meliusque hic convenit, quam *transire*. Clark. Non male quidem hunc locum constituit Clarkius, sed necessitatem mutandi lectio- nem, ut ante Scaligerum edebatur, non video. Conspexerant in vel ab porta, quæ erat in jugo montis, ut patet c. 18. adeoque a jugo ipso, victores transisse flumen: inde castris egressi erant, quod necessario intelligitur, factum esse ab eis eadem Decumana porta. Habent autem *ab Dec. porta* Vossian. prim. Scalig. Leidens. prim. et secund. Oxonensis et alii: *a Dec. Voss. sec. ac summo jugo* servant MSS. omnes præter Ciacconii librum, unde videtur mutasse Scalig. nisi quod in Bongars.

primo sit ac de summo jugo; quod certe non est spernendum. *Ab porta* est, ab ea parte qua est porta. De qua locutione alibi, ut vii. 82. latius egimus. Sic iii. 25. ‘ab Decumana porta castra munita.’ vi. 37. ‘ab Decumana porta in castra irrumpere conantur.’ Juven. v. 29. ‘A limine moverat unum, Protuleratque pedem.’ Sic plerique MSS. et Edd. Vett. vulgo *de*. Vide Burn. ad Ovid. Ep. Her. xviii. 10. ‘A portu navita movit iter.’ Lucan. viii. 204. ‘a litore occurrere.’ Apul. l. v. p. 107. ‘emergit a mari.’ Male Edd. ‘Elmenh. Særiy. aliaeque *e. mari.* Ibid. *a foribus boans.* Ceterum decima est in Leid. pr. et supra scriptum Bongars. pr. *decimana*, ut idem cum aliis in ultimo citato loco: at contra c. 21. pro *decimam* idem scribit *decumam.* Quid præferam, hæreo. Nam veteres Grammatici etiam hic incerti fuere. Constat quidem, Antiquiores talia per *u* expressisse. Sed pro *u* scriptum esse *i* alii dicunt a C. Julio Cæsare, alii a C. Cæsare Caligula. Consule, quos laudat G. J. Vossius de Gramm. l. i. p. 55. 56. Burn. ad Quinctil. ii. Inst. 7. Drakenb. ad Liv. iii. 17. Dein *transisse* reposui cum Bong. primo, Petav. Voss. primo, Egm. et 5. aliis, et Edd. primis, Vascos. Gryph. sec. Steph. aliisque.

10 *Clamor fremitusque oriebatur*] Editt. Ven. Beroald. Basil. Vascos. *exaudiebatur*; que lectio, si Fr. Hotomannum sequamur, non est rejicenda. Davis. Etiam Romana, Ven. Mediol. ac Steph. &c. Quasi id hauserint ex Græco Interpretē *Βοήτε καὶ βρόμος ἔγκοντο.* Sic lege cum Cl. Wasseo, non, ut vulgo, *φόβος.* In nullo Ms. illud *exaudiebatur* comparret. Ita tamen vi. 48. ‘clamorem exaudiunt.’ vii. 48. ‘exandito clamore.’ Adde c. 61. 81. Si vel unus addiceret Codex, crederem verum esse *exoriebatur.* Virg. Æn. ii. 313.

* *Exoritur clamorque virum, clangor-*

que tubarum.’ Nunc vulgatum servo. vi. 47. *Orto clamore.* Sæpius hæc turbantur. Vide Cl. Drak. ad Liv. iv. 45.

xxv. 1 *Casar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus]* Vir maximus Justus Lipsius, cui æternum et Casar et omnes Romanæ militiae scriptores debebunt, lib. elect. ii. 7. corrupta hæc verba existimat. Caussa illi, quod jam ante Cæsar dixit se a decima legione in aliam partem ad cohortandum militem abiisse. Itaque cum in v. c. legisset cohorte pro cohortatione, non dubitavit rescribere, *cum decimæ legionis cohorte.* Nam solitum Cæsari ait, assumere plerumque ex hac legione cohortem aliquam ad tutelam sui. Sed enim nequaquam mihi unius codicis, aut potius sola Lipsii, quamvis maximi viri autoritas antehendenda videtur omnium codicum autoritati. Nam non dubito illud cohorte per abbreviaturam scriptum: *pro cohortatione:* sed lineolam superscribere librarium omisisse. Quantum autem ad verba Cæsar, et historiæ ordinem, ego illa rectissima, hunc omnino bonum non puto modo, sed pro certo habeo. Dixit primo Cæsar se decimam legionem cohortatum; exin in alteram partem decurrisse: tum digressionem facit, ac commemorat rationem prælii, non autem eorum, quæ ipse fecit. Mox, his expositis, redit unde digressus erat, ad decimam legionem. Et verba illa ‘Cæsar ab decimæ legionis cohortatione, ad dextrum cornu profectus;’ tantundem valent, ac si scripsisset: ‘Igitur Cæsar, ut supra dictum, ab decimæ legionis cohortatione, ad dextrum cornu profectus.’ Ita cuncta clara esse nullus ambigo. Vossius. *Cohortamine exaratur in Vossiano primo: quomodo hortamen, adhortamen apud Livium et alios et fors molimen supra c. 17.*

3 *Sibi ipsis] MSS. Reg. et Vossii,*

sibi ipsos. Quæ elegantior lectio est. *Clark.* *Ipsis* rectum quidem; sed exararunt etiam *ipsos* Bongars. Vossiani, Leidenses, Petav. Lovan. Oxon. Egmond. cum ceteris omnibus et Edd. Incerta, Vasc. Gryph. Steph. aliisque. Melius omnino, sed non contra Edd. ubique inculcandum. Vide præter alios de hoc crebro loquendi modo Rivium ad Cicer. *Famil.* VII. 1. et *Cel.* Burm. ad *Phædr.* F. LXXV. et quo nos dimitit cum Cl. Dukero ad *Flor.* III. 18. ac *Cort.* ad *Sallust.* B. Cat. 20. *Drak.* ad *Liv.* II. 19. VII. 70. ‘se ipsi impediunt.’ c. 82. ‘se ipsi induebant.’ B. Civ. III. 72. ‘sibi ipsos majus adulisse detrimentum.’ B. Afr. c. 93. ‘sibi ipsum manus adulisse.’ et passim.

4 *[Impedimento]* Codd. plerique, esse impedimento vidit. Quod erat ex inscritia Librariorum, periodilongioris syntaxis non advertentium. *Clark.* Adnotat etiam Hotomannus, omnia haec pendere a verbo *vidit*, satis longinquo, nisi forte aliud ejusmodi absit; quare etiam, cum in Steph. et Aldino inveniret hic quoque *vidit*, incertus hæsit, num admitteret. Certe ego quoque inveni hoc *vidit* in Cujac. Bong. Leidensibus, Vossianis, Petav. Oxon. Egm. Gottorp. Duker. Dorvill. et Edd. Rom. Incerta, Mediol. Ven. aliisque, et consule notata ad I. 41. 42.

7 *Primipilo*] V. c. *Primipilo.* Vide Urs. Lips. alios. *Vossius.* *Primipilo* ex meis habent Leidensis primus, et Scalig. quod receperunt Scaliger et Davisius, me non refragante, ex MSS. Ursini: at *primipili* legas in Ms. Scotti, Lovan. Duker. Dorvill. et Edd. Rom. Mediol. ac Ven. ut subintelligatur ἀπὸ κοινοῦ *Centurione*: quod placet. Sallust. Jug. c. 38. ‘Centurio primipili,’ ubi vide. III. 5. ‘Baculo primipili centurione.’ B. C. I. 13. ‘Pupius primipili centurio’ item c. 46. Atque ita bene vindicavit Lips. Mil. lib. II. Dial. 8. locum

Livii VII. 41. ‘Primus centurio erat, quem nunc primipili adpellant.’ De haec crebra variatione consule etiam Cl. Drakenburg. ad *Livium* II. 27. ‘Primipili centurioni,’ et A. Manutius de *Primipilo* in Tomo I. Thes. Saleng. Diss. XI. *Primipilus* Latinum esse non puto, licet in plerisque MSS. extet, sed depravatum ex *Primipili* vel *Primopilo*.

P. *Sextio Baculo*] Viri docti *Baculo* emendant. Ego deliberandum censeo. *Anonymus*, *Graecus* interpres, v. c. et Ms. noster *Baculo* retinent. Vid. *Inscript.* *Vossius.* Vide *Hotom.* et *Brant.* *Pactio* est in *Andinus membranis*. *Baccio* in *Vossiano primo*; sed correctum eadem manu *Baculo*, III. 5. nihil mutant *Libri*. VI. 38. in *Leidensi secundo* est *Bibaculus*: quomodo ibi legit quoque *Davisius*.

9 *Ut jam se sustinere*] Notandum est, in *Oxonensi* et Ms. *Scaligeri* non scriptum esse illud *se*, quomodo cum aliis auctoribus sine casu noster τὸ sustinere adhibet. Vide ad *Frontin.* II. 1. § 6. supra c. 6. ‘se diutius sustinere non posse.’ IV. 32. ‘suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere,’ scilicet *prælium*; quod et addit auctor: ut VI. 38. B. Civ. I. 64. ‘Non numquam sustinere extremum agmen’ item 71. III. 94. ‘sustinere Pompeiani non potuerunt.’ B. Alex. c. 15. ‘sustinent illi.’

10 *Desertos*] In Bongars. primo exaratur tantum *deserto*: quod egregie confirmaret Lipsii conjecturam, qui margini sui codicis adscriperat ‘nonn. e novissimis deserto prælio.’ Atque ita videtur cepisse Interpres Graecus: καὶ ἐνίσις γ' (al. ἐνίων γ') αὐτῶν τοὺς νοτάτους ἔκ τε τῆς μάχης ἔξιέναι. Celsus vero ‘quosdam sensim cedere, quosdam prælio excedere.’ *Deserere prælium* esset omittere prælium, desinere a præliando, quomodo *deseri bellum, decus*, et omnia dicuntur, quæ inchoata omittuntur deinceps. Adi *Cel.* Burm. ad *Phædr.* *Prolog.*

I. III. et Doct. A. Gronov. ad Justini II. 8. 1. Sic ‘deserere ceremonias’ Val. Maxim. I. 1. 2. Hæc vero lectio licet admittatur, non tamen opus est ab vel a mutare in e. Præpositio enim ab videtur tum corruptionis fuisse caussa. Nonnulli ab novissimis pro ex nov. novissimorum: uti statim ab novissimis uni. Apud Val. Max. IV. 5. § 2. Ex. ‘unum e Lacedaemoniis,’ Ms. optimæ note Harlem. habet a L. Ut verum tamen fatear, non admodum placent juncta deserio excedere (nam vel deserere prælum vel excedere prælio, satis fuisset) nisi vel recedere legas, vel aliud nomen addas, quod forsan absorptum a sequenti ac; ut fuerit deserto prælio, excedere acie, ac tela vitare. Videant acutiores: nam vulgatum nequaquam se mihi probat, et aliud quid latere, e Celso ac Metaphraste patet.

13 *Rem esse in angusto redit*] Nempe loco, hæc enim vox non raro subintelligitur. Hinc emendare licet Pedonem Albinovanum El. I. 379. ubi in vulgatis legitur ‘Nata quod es alte,’ quæ quidem scriptura metro repugnat. Cum igitur Naugerii Codices habebant *Nata quod ex alte es*, quemadmodum testantur Nic. Heinssius, legendum plane, *Nata quod ex alto es*, non *es celso vel excelse es*, ut ille voluit. Vide vs. 62. et 349. Davis. Alibi ‘Erat res in magna difficultate:’ ut VII. 35. B. Civ. III. 15. Vide omnino Cel. Drakenb. ad Liv. III. 6. ‘Quum exitus haud in facili essent.’

14 *Scuto ab novissimis uni militi detracto*] Florus III. 10. ‘fugientem’ vocat: Anonymus p. 50. ‘lentius dimicantem,’ quod præferam. Voss.

18 *Hujus*] Codd. omnes fere, *Cujus*. Clark. MSS. tum aliorum, tum mei ad unum omnes et Edd. Vett. cuius: quod idecirco reposui. Si quid mutari debet, rectius foret *Ducis*.

Spe illata] Conjicit Vir Doctissimus Jos. Wasse in Addendis suis ad

Sallustium, p. 308, legendum *innata*: quomodo et alibi loquitur Cæsar. Sed perinde est. Clark. Adi I. 46. passim ita ‘inferre metum,’ ‘terrem,’ ‘desperationem’ apud nostrum et auctores optimos occurrit. Immo VI. 43. ‘spe consequendi inlata.’ B. Civ. III. 38. ‘inlata suspicione.’

19 *Pro se quisque*] *Per se* reponebat amicus quidam meus. Sed vetus locutio est, quæ idem valet, ut ‘*Pro sua virili parte*.’ Livius II. ‘Cum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigravit.’ Sic noster B. C. I. 33. ‘Maximeque timoris caussa pro se quisque id munus legationis recusabat.’ Hotom. Cum amico Hotomanni sentiebat Græcus interpres, qui vertit ἐκάστοτον τὸ αὐτῷ δι' ἔαντοῦ. Sed neuter phrasin intellexit. Davis. *Pro se*. Merito hic ridet Davisius, et Hotomannum et amicum ejus; quorum alter, *per se*, reponit; alter illud *pro se*, interpretatur, *pro sua virili*. Clark. Minime Davisius ridet Hotomannum, qui expонit *pro sua virili parte*: nam hæc interpretatio vera est; sed ejus amicum et Græcum Interpretem. Sollemnus est formula *pro se quisque*, seu quantum quisque potest. Sie Plautus, Terent. Livius, et alii sexcenties. Vide ad Ovid. Metam. III. 642.

20 *In extremis suis rebus*] In deest in plerisque Codicibus. Clark. Abest sane a Bongars. primo, Petav. Vossianis omnibus, Buslidiano, et 4. aliis, ac Edd. primis, et plerisque veteribus. Vide, quæ diximus ad cap. pr. ‘*Imperio nostro*’ II. 4. ‘*Extremo tempore*.’ Malim tamen cum aliis MSS. hic retinere ad Amphiboliam vitandam; nam tum dativus videri posset. Repetitionem prepositionis a nostro amatam esse vidimus ad c. 10. ‘*In extrema spe salutis*’ c. 27. Dein optime Leidens. primus *cuparent*, quod reposui. V. I. 39. Pro omnibus adi N. Heins. et Burm. ad

Ovid. Metam. v. 212. et Commentat. ad Sallustium.

xxvi. 4 *Aliis alii—ferrent*] MSS. Reg. et Vossii, et Edit. Rom. *alius alii—ferret*. Ms. Eliens. corrupte, *alius alii—ferre*. Clark. Pro *aliis* in Bong. pr. Voss. pr. Petav. Lovan. et *sex aliis atque Edd. priscis exaratur alius*: pro *aliis* tres recentissimi modo *aliis*. Egmond. in *aliis*: *ferret* etiam iidem, qui habent *alius* præter Duker. qui elegantissime servavit *ferrent*, ut timerent: *ferre* L. tert. et Ed. Inc. *alius cum plurali*, ut i. 93. ‘Quorum *alius*, alia caussa inlata, quam s. a. p. n. e. dicerent, petebant:’ ut habet Cod. Lovan. Dictys Cret. ii. 43. ‘super alium *alius* ruinae modo præcipitarentur.’ Adde Cort. ad Sallust. B. Catil. c. 6. ‘*alius* alio more viventes.’ Drak. ad Liv. iii. 50. 12. ‘*alius* in aliam partem discurrunt.’ V. et iv. 26. Vulgato tamen opem fert locus v. 16. ‘*alios* *aliis* exciperent.’ *Alius ferret* confirmari etiam posset ex B. C. i. 21. ‘ut *alius* in aliam partem mente atque animo traheretur.’ et ii. 29. ‘*alius* *aliis* tradiderat.’ Sed et ibi variant MSS.

12 *Decimam legionem subsidio nostris misit*] Falsus est Plutarchus qui de vit. Cæsar. Tom. i. p. 718. A. δαδεκάτῳ τάγματι, duodecimæ legioni hoc facinus attribuit. Davis.

15 *Nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt*] Quam maxima celeritate progressi sunt, ut suis auxilium ferrent. Hanc elegantiam non cepit Metaphrastes, qui habet, οὐδὲν ἀνέσα τῆς ταχύτητος. Idem. V. Græv. ad Cic. l. iv. ad Att. Ep. 6.

xxvii. 6 *Omnibus in locis pugnabant, quo se leg.*] Editis adstipulantur soli recentissimi Codices Leid. sec. Duker. et Dorvill. Ceteri magno numero habent cum Ed. Inc. *pugnant*. Scilicet cum occurrerent abierat in occurserunt, hic quoque fingere debuerunt indicativum: sed omnia pendunt a præcedentibus ‘tanta com-

mutatio est facta, ut:’ quare obsecutus sum auctoritatibus vetustissimorum MSS. Andini, Oxoniensis et Ed. R. Stephani in locis pugnæ se, &c. sensu claro et aperto.

7 *In extrema spe salutis*] Andreas Schottus ii. 36. Observat. Poëticar. probare hinc inititum spem pro desperatione ponit. Mihi nihil absurdius dici potuisse videtur: aliud enim *spes*, aliud *extrema* vel *nulla spes*. Vossius. V. et c. 33. ‘Extremum tempus’ B. Civ. ii. 4.

11 *Ut ex tumulo tela*] Tanquam ex tumulo, ὡς ἀπὸ τοῦ γηλόφου, ut recte Græcus. Interpunge igitur, *ut ex tumulo, tela*, &c. picta post vocem penultimam minima distinctione. Davis.

13 *Deberet ausos esse*] Ita reponi jussit G. Canter. Nōvant. Lect. ii. 28. habentque Edd. Basil. et Vascos., teste Brantio. Priores cum MSS. quantum scio, omnibus *deberent*: quod ut locum habere posset, Faernus legit, *ausi quod essent*; quomodo diserte exaratur in Cod. Oxoniensi. *Ausi sunt* Leid. sec. *ausos sese* Lovan. et Dorvill. Post *deberent* Hotom. cum Edd. primis plenam ponit distinctionem: et *Ausos esse* per admirationem dictum autumat. Quales infinitivi non raro, apud Justinum præsertim, occurrant: sed quid tum præcedentia significabunt? Forsan fuerat olim simpliciter, ‘ut non nequicquam t. v. h. judicari deberent ausi transire:’ ut ex assuto verbo esse nata sit omnis variatio. *Debuerint* mallet Ciacconius.

15 *Quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat*] Reddiderat. Phrasis est rara, qua tamen alibi usus est noster. Sic B. G. iv. 3. ‘Vecrigales sibi fecerunt ac multo humiliiores infirmioresque redegerunt.’ Ita enim ex MSS. et vett. Edit. restituiimus, cum in recentioribus sit *redderunt*, pro Genio Correctorum, qui mutarunt ea, quæ non intelligebant. Davis. Hermas Past. iii. Sim. 9. 2.

‘Quod si volnero eos quadratos redigere, plurimum mihi ex his recidendum est:’ et c. 32. ‘tu eum totum inutilem redegisti.’ Vide sis Ausonium Mosella vs. 224. *Idem*, cur. sec.

XXVIII. 3 *In aestuaria ac paludes collectos dixeramus]* Ex veterissimo Lovan. scribendum *conjectos*; ut recte conjectit Joan. Glandorpius. Vide supra 16. **III. 24.** et Cl. Drakenborchium ad Siliu xvii. 93. *Davis.* cur. sec. MSS. omnes retinent *collectos seu collectos*; etiam Lovan. Deceptus est Davisius nota litteræ H. quia Heinsius eum consuluerat Codicem; sed hoc loco notatur, ita Heinsium conjectisse, ut meo exemplari patet. Eadem varietas **III. 24.** ‘Auxiliis in medium aciem conjectis:’ ubi tamen MSS. plurimi *collectis vel conlocatis*. Vid. etiam ad **VIII. 4.** et doct. Juvenem A. V. Staveren ad Nep. Alcib. c. 7.

5 Supererant] Edd. Rom. et Med. *supererant*. Veterissimus Vossianus *supererant* i. e. superstites erant, locutione satis jam nota. Inspice modo Fabri thesaurum, et quos laudat Socer meus ad Valer. Maxim. I. 1. § 20. Titium ad Nemes. Cyneg. vs. 115. VI. 19. ‘Uter eorum vita supererat.’ Non tamen ubivis haec temere inculcanda: nam *superesse pro supervicere* recte dicitur, et sexcenties. Ad omnino Gellium I. 22. Capite prædictum erat, *qui superessent*.

XXIX. 3 *Ex itinere]* Notatum dignum est, in Vossiano primo legi *inere* suprascripto *ti*; at in Bongars. primo, omnium codicem antiquissimo, *itere*: quod viri docti non citant modo e Nævio et Attio, aliisque antiquis; sed et probant in Propertio El. II. 10. 40. ‘Memento, Hoc itere ad lapides cana venire meos.’ Vide etiam Sosip. Charis. I. I. p. 108. Ed. Putsc. et infra VII. 55. Contra aliis in Nominatione est *itiner*.

10 Ipsi erant ex Cimbris] Dion. I. **XXXIX.** Καν τούτων Ἀτονατικολ, πλησιόχωροι τε αὐτοῖς ὄντες, καὶ τὸ γένος τὸ τε

φρόνημα τὸ τῶν Κίμβρων ἔχοντες: *Interim Atuatici, vicini illorum, qui et genere et animis Cimbri erant.* Putabam primo φάνημα legendum, ut diceret Aduaticos et genere et lingua Cimbros fuisse; quod quamvis verum credam, retineo tamen lectionem vulgatam. Nam vult Dio, ut genere Cimbri erant, ita nec animo minus Cimbros, id est, hostiles et infensos Romanis fuisse. *Vossius.* Male hoc Nerviis adscribit Appianus Epit. B. Gallici p. m. 1163.

11 Quum iter in provinciam nostram atque Italiam ficerent] Ineptit Ursinus, cum legendum putat *per provinciam nostram*. Cimbri per provinciam iter non fecere. Pars ad Rhodanum a Mario cæsi, pars Alpes transgressi Tridentinis jugis, quæ prœcul a provincia. Consule historicos. *Vossius.*

14 Custodie ex suis ac præsidio] MSS. Norv. et Brant. cum edit. Rom. Ven. Steph. habent *custodiā ex suis ac præsidium*, quod non repudiandum censuit Fr. Hotomanus, vulgatæ autem lectioni prætulit Gabr. Færnus, nec forsitan inmerito. *Davisius.* MSS. Regius item et Eliensis, Bongarsiani, Petav. Palat. Leidenses, Scalig. Egmond. et 3. alii cum Edd. primis habent *custodiā*. Iudicemque, exceptis Leid. primo, et Scaligerano, *præsidium*. Quod satis Latinum esse scio: sed solet aliter Cæsar. *Præsidio*, vel *custodiæ ac præsidio*, bene retinent Vossian. primus et secundus, Carrar. Oxon. Andiop. Leid. prim. Duker. et alii. Vide omnino, quæ notavimus ad I. 51. ‘præsidio utrisque castris, quod satis visum est, reliquit:’ ubi alii corrupterant in ‘præsidium reliquit,’ alii ‘præsidio relieto.’ VII. 49. ‘Quem minoribus castris præsidio reliquerat.’

XXX. 3 *In circuitu xv. milium]* Vocem *passuum* desiderari ait Hotomanus: miror tantum virum adeo ignoratum Romani moris, quasi non

plerumque ea subintelligatur. Sic III. 22. ‘Viridovix contra eum duum millium spatio consedisset.’ Sed in numero in Cæsare, Tacito, aliis loca occurunt: itaque citare supersedeo. *Vossius.* Vide supra p. 28.

7 Quo tanta] Sic Lips. Scalig. et ceteri. Sed MSS. et Edd. Vett. *quod.* Forsan fuerat *quo* hic et alibi; pro quo deinceps invaluit *cui.* Vide ad VII. 55. ‘*quo* esset usui.’ Hæc certe caussa est, cur corruptus sit locus Lucani. x. 166. ‘Infudere comæ, quod nondum evanuit aura, Cinnamon.’ Immo lege *quo* sive *cui;* ut emendavit jam Ill. Heins. ad Lactant. de Phœn. vers. 83. ‘Cinnamon hinc, auramque procul spirantis Amomi.’

Ab tanto spatio instrueretur] Sic omnes Editt. veteres, nec in diversarum lectionum σολλογαῖς ulla est notata varietas. Recentiores tamen habent, *ab tanto spatio institueretur*, quam lectionem exulare jussi, cum altera locutio sit proba. Seneca de Vit. Beat. c. 26. ‘Ignari machinarum segnes laborem obsidentium spectant, nec quo illa pertineant, quæ ex longinquō instruuntur, intelligunt.’ Vide et Hirtium Bell. Afr. c. 51. *Davis. Instrueretur.* Sic ex MSS. et Editt. Vett. omnibus, restituit Davisius. Scaliger et Recentiores, *institueretur.* Clark. Male *institueretur* Scaliger adscribunt; nam ita jam edidit R. Stephanus; et comparet in margine Gryph. ac Plantin. Edd. Immo exstat in Msto Scaligeri, per Vossium collato, Cujaciano, Leidensi primo et Oxon. Non itaque tam temere hæc lectio fuerat proscribenda, sed retinenda, IV. 18. ‘pons institui cœptus est.’ v. 11. ‘naves instituat.’ 40. ‘magnus muralium pilorum numerus instituitur: ubi in nonnullis,’ instruitur: c. 52. ‘Institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur.’ Rursus B. Civ. I. 54. ‘pontem institutum biduo perficit:’ et

alibi. III. 46. ‘institutæ fossæ.’ B. Alex. c. 63. ‘instituta opera’ in Ms. Petav. Plura similia vide apud Cl. Burmann. ad Val. Flacc. IV. 487. ‘Instituere toros.’ Crebro autem et alibi hæc voces permuntantur. V. Græv. ad Justin. II. 15. ‘bellum instituit:’ et notata ad Frontin. III. 15. 6. ‘convi viis sub id tempus institutis:’ vulgo *instructis:* adeo ut non dubitem quin *institueretur* verior sit lectio, et altera sit Glossa. Sic et ‘*instituere remiges*’ III. 9. *exstrueretur memoriae culpa citat* Lipsius Poliorc. Dial. II. 4. ubi illum Senecæ locum adducit.

9 Plerisque hominibus] MSS. et Editt. Vett. *plerumque omnibus.* Clark. Beroald. Ursin. Gryph. aliquie vett. editi dant *plerumque omnibus Gallis.* Legi queat *plerisque omnibus Gallis.* Elegans est locutio satisque nota vel ex Terentii Andr. Act. I. sc. 1. 28. Forsan tamen Cesar reliquit *plerumque hominibus Gallis*, ut habent Gottorp. Egmond. Petav. Bongars. pr. sec. tert. aliquie Msti. *Davis.* cur. sec. Deceptus est Cl. Davisius exemplari Celeberrimi Fabricii; cui illæ variantes adscriptæ erant, at desumptæ ex Ed. Gryphii, in qua non *hominibus*, sed *omnibus* editum est: adeoque nulla adnotata erat varietas. Omnes enim illi Codices (Bongarsianum primum ipse contul) reliquia que a me visi et Edd. quotquot consului, ante Scaligerum habent *plerumque omnibus*, præter Ms. Carrar. et Dukerianum *plerumque hominibus:* *plerisque omnibus* conjecterunt etiam ex Terentio Manutius, Hotoman. et Wasseus: ac ni excerpta fallunt, sic exhibet clare Codex Scaligeri, unde ille sine dubio hausit *plerisque.* Adde Heant. IV. 7. 2. Phorm. I. 3. 20. ‘plerique ingenio sumus omnes:’ et alios. Confer Gell. VIII. 12. Sic ‘*omnes reliqui alii*’ Hirt. B. Afric. c. 63. Sed *plerumque* sive *omnibus* sive *hominibus* legas, non moveri hinc debet. Græc. πολλάκις οἱ Γάλλοι.

Duo jam dieit Cæsar, fere semper et ab omnibus Gallis Italorum brevitatem contemni. Sic v. 57. ‘Equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant’ ubi etiam malebant. Viri docti plerique: quamquam hominibus ego præfero, cum hic non opus sit τὸ ὀmnibus addi, et elegantius dictum sit hominibus Gallis. Vide omnino J. F. Gronov. Observ. II. 13. Hæc vox antem cum omnibus non raro confunditur. Consule Cl. Wass. ad Sallust. B. Catil. p. 154. et quæ notantur ad Nepot. Them. c. 9. *Omnium Grajorum ac Cl. Drak.* ad Liv. III. 54. § 6. Plura dicam infra ad VI. 16. ‘Natio est omnis (vel omnium) Gallorum.’ Plerumque et homines sic jungit B. Civ. I. 85. ‘Plerumque hominibus accidere soleat’ nisi ibi leg. homini, ut suo loco patebit.

11 *Turrim in muros]* Juxta muros. Gabr. Faernus et Fulv. Ursinus repouunt in muro. Frustra; cum in eo turre locari non potuerint, ut notavit J. Lipsius Poliorc. Dial. II. 4. Davis.

XXXI. 4 *Non se existimare]* Bongars. prim. Petav. Lovan. Egmund. et alii cum Ed. Incerta omittunt τὸ se: sexcenties in hac constructione pronomen se per Ellipsin omittitur. V. soccerum meum ad Valer. Max. IV. 1. 8. Cort. ad Sallust. B. Cat. c. 31. § 7. Plin. III. Ep. 14. Nepot. in Dion. c. 6. si MSS. fides. Drakenb. ad Liv. I. 23. Innumera addi possent exempla; sed his minutiss parco. Vide paullo post c. 32. et v. 27. 29. 36. 41. ac VII. 2. B. Civ. II. 12. 20.

Ope deorum] MSS. et Edit. Vett. divina. Clark. Carrar. quoque et omnes mei, exceptis Leid. pr. Scalig. et Oxoniensi, exhibent dirina; Græc. θελας ἐπικονιάς. Celsus Cœlesti auxilio: V. Cicer. de Nat. Deor. II. 66. An fuit olim Deum vel dirum?

6 *Promovere, et ex propinquitate pugnare possent]* Legendum censem Pet. Ciacconius, promoverent, ut ex propinquitate, &c. sed cum Codd. vulga-

tam lectionem magno consensu retinent, hæc loco suo non est dimovenda; æque enim est commoda, ac viri doctissimi conjectura. Ceterum tradit Jul. Celsus I. II. Vit. Cæs. p. 52. cum hæc agerentur, machinas muris fuisse admotas, quod minus verum est, ut ex Cæsare appetet. Davis. Codices magno consensu non retinent vulgaratam lectionem: nam præterquam quod Regius et Leid. sec. habeant ut, ex, &c. omnia hæc et ex propinquitate pugnare, non comparent in Bongars. primo, Andin. Petaviano, Lovaniensi, Oxon. Egmund. et tribus aliis, atque Ed. Incerta: ut omnino suspicier, supposita hæc esse, vel saltem alind quid latere, quod me adhucdum fugit. Agnoscit ea verba Metaphrastes, non autem Celsus. Uncis ea inclusi, nec minus suspectum est sequens τὸ dixerunt. Vide supra.

9 *Audissent]* Ursini Codices, Bong. prim. Petav. Lovan. Voss. pr. Leid. prim. Egmund. et multi alii cum Edd. Incerta et R. Stephani audirent: quod idcirco reposui. Fors fuerit audirent.

XXXII. 2 *Si prius, quam aries murum attigisset]* Proditum Plinio VII. 56. Arietem primo equum appellatum et inventionem ejus tribui Epeo, qui Trojano bello interfuit. Unde non dubito equum Trojanum, quo urbs expugnata, non revera molem fuisse illius animalis forma, sed arietem. Et eodem cuneta illa, quæ a poëtis ficta, referri possunt. Nam hac machina disiecti urbis muri, quod ab ipsis Trojanis factum, nullus adeo insipiens sit, qui credat. Præterea cum Q. Smyrnæus ait I. XII. de equo loquens: ἔτει ῥα δὲ ἑσθλὸς Ἐπεῖδος Πόσσων ὑπὸ βριαρῶσιν ἐντροχα δούρατα θῆκεν: Nam ille industrius Epeus Validis pedibus versatiles rotas subjecerat. Quodque Maro dixit: ‘pedibusque rotarum Subjiciunt lapsus.’ Manifeste indicat ambulatoriam turrim fuisse. Adeoque miror Palæphatum de Incred. c. 17. aliter hæc acce-

pisse. Jam quid utero manifestius? An non arieti tabulata sua? *Vossius.*

3 Deditio *nullum esse conditionem nisi armis traditis*] Hoc est, ‘sine armorum traditione deditio non procedet,’ ut loquitur J. Celsus Vit. Cæs. p. 52. *Davis.*

5 In Nervios fecisset] *Mss. Reg. et Eliens. in Nereis. Nihilominus eleganter. Clark.* *Nereis* exstat quoque in Bongars. primo, Lovan. Egmond. et plerisque aliis ac Ed. *Incerta.* Recte: atque ita legendum docuit Cel. Burmann. ad Quinctil. Decl. xv. 6. ‘In te solo benefica.’ Corrigendus quoque Apul. Met. I. III. p. 52. ‘Cape in perfida muliere vindictam.’ Sic enim Msti quatuor: vulgo *de.* Adi etiam Doct. A. Gronovium ad Justin. I. 7. ‘si quid in Crœso crudelius consuluissest:’ uti præter alias Codices habet Cantabrig. et uterque Dorvillii mei Codex. Ovid. Metam. I. 441. ‘numquam talibus armis Ante, nisi in damis, capreisque fugacibus, usus.’ Art. Am. II. 545. ‘Hoc in legitima præstant uxore mariti.’ Valer. Max. III. 17. ‘Ausurum se in tribunis,’ &c. v. 9. 3. ‘Idem fecit in filio.’ Quod et restituendum Nepoti in Dion. c. 6. ‘in filio suam vim exercuit.’ ubi vide Doct. van Staveren. Atque ita ex unico Msto repositus Erud. Cortius in Sallust. B. Cat. c. 11. ‘feda in civibus facinora facere;’ ubi vide. Infra VII. 21. ‘Qnod facere in eo consuerunt.’

7 Illi se] Desunt hæc duæ voces in *Mss. et Edd. Vett. Clark.* In solis Leid. primo, Oxon. et Scalig. hæc verba adesse videntur. A ceteris exsulant, et jure. Quare ego quoque relegavi. V. cap. superius. VII. 90. et B. Civ. III. 12. ‘Quæ imperaret, facturos pollicentur:’ ubi eadem variatio, ut passim.

8 Facere dixerunt] Perperam Hotomannus conjicit, melius fortasse legi *facturos.* Notissimum est, sub

præsenti latere vim futuri, ut VII. 83. Drak. ad Liv. III. 56. § 4. et vel posse vel velle vel debere (ut VII. 14. VIII. 24.) subintelligi. Ne innumerous citem, adi modo Cl. Græv. ad Cic. Ep. ad Att. IV. 16. ‘adfirmat, se vivo illum non triumphare’ et quos laudat Cel. Duker. ad Flor. I. 12. ‘Adactus miles jurejurando, nisi capta urbe non remeare,’ pro remeaturum seu velle remeare. Hinc sexcenties *agebat pro agere volebat* et similia. Vide et infra ad III. 13. ‘regi arbitrabantur.’ Ut et viros doctos ad IV. 21. ‘Obsides dare policeantur:’ et VI. 9. ‘si obsides velit, dare pollicentur.’ VII. 21. ‘penes eos summam victoriæ constare intellegebant.’ c. 36. ‘prohiberi videantur.’ c. 62. ‘liberatatem se consequi videant:’ quod etiam temere sollicitatur. VIII. 52. ‘Judicabat caussam suam facile obtineri.’

XXXIII. 1 Sub vesperum] Hoc bene dictum esse vidimus ad I. 27. *ad vesperum;* et II. 11. ‘sub occasum solis.’ Monendum tamen, egregios Codices Andinum, Scalig. et Leidensem prim. hic exhibere *sub vespera.* B. Civ. II. 43. ‘primo vesperi.’ Virgil. Æn. I. v. init. ‘vespere ab atro:’ nam *sub hoc sensu* etiam ablativum recipere exemplis, ad qua ibi lectorem remitto, videri potest. ‘Sub bruma.’ v. 13. Adde Periz. ad Sanctii Min. p. 675. et Cl. Duker. ad Flor. II. 11. ‘sub adventu hostis.’

4 Præsidia non inducturos] Sic *Mss. Reg. et Vossii.* Græcus item, μὴ καταστῆσεν. Al. *præsidia deducturos.* Quod perinde est. *Clark.* Probavit hoc etiam Manutius, edideruntque ita Beroaldus et R. Stephanus. Et sane ita quoque exaratur in Andino, Scalig. Oxon. Leid. primo, secundo, Voss. primo (qui habet *indulturos*) et secundo, ac Cujaciano, habentque Vascos. et Strada in Marg. adeo ut si ita in *Vett. Edd.* admissum fuisset, non temere ejecissem. Nunc tamen

cum Clarkio intrudere nolui; quia constat milites jam in urbe fuisse, licet fatear, illos non posse dici esse *præsidium*, sed et quia vulgatum servant MSS. Ciacconii, Brantii, meique ceteri, in quis Bongars. Petav. Lovan. Egmund. &c. *Deducere* hoc sensu v. 27. ‘eductos ex hibernis milites ad Labienum deducere.’ Liv. xxv. 25. ‘deducto præsidio tradidit tumulum Romanis’ ubi vide Gronovium. Vide et vii. 68. 87. ‘cohortes ex castello deducit’ ubi vulgo *educit*. Immo videtur potius dictarus fuisse *non introducturos*: ut B. Civ. I. 13. : ut statim ‘intromissis militibus nostris’ nisi quod ibi *inmissis* cum aliis MSS. vel *intro inmissis*, (vide Variantes) æque probum sit; si non melius. ‘Inmitti milites’ frequenter occurrit, hostili animo et ut prædentur vel occidunt, venientes.

10 *Repente*] Bongars. prim. Lovan. Egmund. Gott. Leid. tert. Vossian. tert. Excerpta Pulfm. Ed. *Incerta repentino* habent. Recte: nam et Plautus et Cicero ita locuti sunt: et de similibus vide Heins. et Cl. Burn. ad Ovid. Am. III. 3. 11. *æterno*: nisi malis, quod videtur mihi elegantius, *repentinam* cum Petaviano: ut ‘*repentinum periculum*’ III. 3. ‘*consilium*’ c. 8. ‘*res*’ v. 28. ‘*adventus*’ v. 39. ‘*excursio*’ VI. 23. ‘*inpetus*’ VII. 29. vel potius *repentem*; unde ceteræ Glossæ vel corruptæ natae sunt. Curt. x. 2. ‘Quid hæc repens conternatio?’ Plena manu exempla vide apud Cuper. Observ. I. 12. et Heinsium ac Burn. ad Ovid. Met. XII. 61. ‘Seditioque repens’ : et quos insuper laudat Drakeub. ad Silii I. xv. vers. 604.

13 *Ita acriter*] MSS. Eliens. et Vossii, et Editt. Vett. *ita acriter est*. Ms. Reg. *ita jam acriter est*. Clark. Est legitur quoque in MSS. Ursin. et Carrar. ac undecim meis: in Gott. Leid. tert. et Vossiano tert. ac Ed. *Incerta exaratur pugnatum est ab h. i. ac.* Si

post acriter placet reponi est, delein-dum ex Carrar. post τὸ concursum.

18 *Quam jam defendaret nemo*] In Codice Carrar. et edit. Rom. Ven. et Flor. additur *captum oppidum*; sine quibus vocibus locus J. M. Bruto plane mutilus videtur. Ego vero non dubito, quin studiosi cujusdam sint additamentū, qui materiam, de qua hic agitur, contractam margini adleverat: hæc autem adnotatio tandem, ut fit, in contextum orationis est adscita. Sic apud Silium Italicum II. 375. hæc leguntur: ‘Factaque cendi patrum de more potestas Hic Anno, reddi propere certamine rapta Instat et auctorem violati foederis addit.’ Qui ad hæc vel minimum sapit, hos versus, licet refragetur Daus-qui, ineptos esse videt et Silio indignos, quod Fr. Modio ‘Epist. 81. suboluit; ille tamen non tradit, unde factum, ut ibi compareant. Nimirum quidam in animo habens Annonis orationem paucis complecti, tres hosce versiculos oræ Codicis sui adscripsit, qui a Librariis in *textum* postea sunt recepti. Simili scribarum incuria, dicam? an nimia diligentia corruptus est Sulpicius Severus Hist. Sac. II. 24. ‘Adversus hos,’ inquit, ‘Alexander acie confligit. Eo prælio vincitur Ptolemæus, cadit Alexander. Vincitur Ptolemæus et paullo post interficitur.’ Non modo *ταντολόγια*, sed etiam contra fidem Historiæ. Lege ‘Adversus hos Alexander acie confligit; eo prælio vincitur: Ptolemæus cadit. Alexander etiam’ (quæ vox ab et in MSS. lineola tantum distinguitur) ‘paullo post interficitur;’ adeo ut voces *vincitur Ptolemæus*, e Glossa in *textum* irreperserint. Hæc maxime concinna videtur *Sulpicii emendandi* ratio. Davis.

19 *Sectionem ejus oppidi universam vendidit*] Cicero I. I. de Inventione: ‘Hoc commode reprehenditur, si dici potest ex hostibus equus esse captus, cuius prædæ sèctio venierit,’ &c. Qui

vero sectionem emebant, *sectores* appellabantur. Asconius in Verrem III. ‘Sectores autem dicti sunt, qui spem lucri sui secuti bona condemnatorum simul auctionabantur, proque his pecunias pensabant, postea pro compendio suo singula quæque populo vendituri,’ &c. Ea autem auctio hasta proposita fiebat. Festus, ‘Hastæ subjiciebant ea, quæ publice venundabantur, quia signum prælii est hasta.’ Cicero Philip. II. ‘Hasta posita pro æde Jovis Statoris, bona Cn. Pompeii Magni voci acerbissimæ subjecta præconis. Qui ad illud scelus auctionis auderet accedere, inventus est nemo, præter Antonium.’ Et Offic. I. II. ‘Sic par est agere cum civibus, non hastam in foro ponere, et bona civium voci subjicere præconis.’ Ciaccon. Vide P. Nannum Misc. IX. 11. *Idem*. Vide Comment. reliquos.

XXXIV. 3 *Sesuvios*] Nullus veterum hunc populum memorat. Ne Cæsar quidem alio quam hoc loco. Ursinus et Ciacconius suspicabantur *Lexovios* legendum. Ego omnino ita corrigo. Nec dubitasset eorum alteruter, si attendisset, quæ verba III. 9. legantur: sunt autem hæc: ‘Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexovios, Nannetes, Ambiliates, Morinos, Diablinnes, Menapios adsciscunt’ et c. 11. ‘Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III. in Unellos, Curiosolitas, Lexoviosque mittit’ ac postea eodem libro conjungit iterum *Aulerces* cum *Lexoviis*: ait enim *Aulerci Eburonices, Lexoviique*; uti superiore loco: nam triplices *Aulerci, Diablinnes, Cenomani, Eburonices*; denique III. 29. ‘exercitum in Anlercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ proxime bellum fecerant, collocavit.’ In Vet. Cod. Scal. erat *Esbios*, quod fortassis corruptum quis arbitretur ex *Essuos*, quorum V. 24. meminit. Sed corrupte ibi legi notabimus, ubi ad eum locum deuentum erit. Facile autem *Lexovii* vel *Lexuvii* mutari in

Sesuvii potuit, nam sæpe videoas in Vett. Codd. haec nomina a minore litera incipere, et tum persimiles sunt *s* et *l*: itaque unum tantum *x* in *s* mutari præterea opus: tum habes pro *Lexuvios, Sesuvios, Vossius*. Vide Hadr. Valesium not. Gall. p. 494. Davis. Adde VII. 75.

5 *In ditionem potestatemque redatas*] Sic recte Ursinus et Ciacconius ac Scaligeri, et seqq. Edd. atque ita forsitan Ms. Oxoniens. Reliqui tum editi, tum scripti, quod sciam *ditionem*. Sed vulgo Viri docti ubivis jam malunt *ditionem*. Vide Ferrar. ad Cicer. Phil. IV. 5. et Gronovium ad Livium plurimis in locis, Cl. Duker. ad Flor. I. 18. aliosque. Sic etiam MSS. Salm. et Harlem. apud Sueton. Cæs. 79. ‘Piratas quum in ditionem redegisset’ vulgo *deditio*ne; ut *venire in ditionem*, de quo agemus ad B. G. VI. 9. Vide tamen, an ubique contra Mstos ejici debeat; si construatur cum verbo *redigere*, et *renire*: et an non significare possit *redigere* hostem eo ut se dedat; et *venire in ditionem* sit dedere se, præsertim quando, ut hic, additur *in potestatem*: quæ vox temere Grutero suspecta est, et male a Leidens. primi contextu abest. *Ditio* et *potestas* junguntur a Cic. Orat. de lege Agraria contra Rull. c. 27. ‘Redigas in istam decemviralem ditionem ac potestatem’ pro Quintio c. 2. ‘Cujus in ditione ac potestate sunt.’ Discernit etiam Livius XXVI. 43. ‘Qui simul in potestate vestra erunt, ex templo omnia in ditionem tradent.’

XXXV. 4 *Quæ se obsides daturas*] MSS. Reg. et Eliens. *qui*. Clark. Qui etiam est in Oxon. Duker. Leid. tert. Gott. et Ed. Inc. quod probari posset: *qui datus et facturos* Leid. sec. et Celsius. Sed vetustiores rectius servant *qua*; immo Leid. prim. addit *nationes*; quod optime Cæsaris stilo convenit. Adi notata ad c. 18. ‘Loci natura erat hæc, quem locum,’ et III. 1.

8 In hiberna] Frequens et ubivis obvia locutio. Sed Bongars, primus, Lovan. Buslid. Egmund. Petav. et Gottorp. a.m. pr. Leid. tert. Excerpta Pulm. et Edd. Incerta ac Plant. a Lipsio procurata exhibent *hibernacula*. Eodem sensu, quo *hiberna*. Et certe sic ea vox sumitur apud posteriores scriptores, et Claudian. l. iv. Cons. Hon. vers. 322. ubi vide Barthium: nam aliter sumi solent a Livio et aliis *hibernacula* pro tentoriis, quæ hieme pellibus erant contecta. Vide tamen Cel. Wasse ad Sallust. B. Jug. c. 110. (103.) ‘Marius exercitu in *hibernaculis* composito.’ Sic certe MSS. uno alteroque recentiore excepto, et Edd. Vett. Cl. tamen Cortius ibidem et c. 37. ubi eadem variatio, negat *hibernacula* poni posse pro *hibernis* in urbe actis; quare confidenter in tex- tum admisit *hiberna*. Concedo quidem ita rarissime usurpari; sed inveni tamen apud Nepotem in vita

Agesilai c. 3. ubi, cum antea dixisset, cum ‘Ephesum hiematum exercitum reduxisse,’ &c. subjicit ‘Huic quum tempus esset visum, copias extrahere ex *hibernaculis*.’ Ergo et illic scribendum *ex hibernis* contra Mstos Codices. Adde vitam Eumenis c. 8. Livius etiam cum scripsit xxii. 32. ‘*hibernaculis* mature communis,’ æque potuisset relinquere *hibernis*: nam semper *hiberna* non fuerunt in urbibus, sed modo in locis munitis, ut vel e solo Cæsare sæpius potest patere. Ceterum hic in Bongars. primo, Voss. primo, Lovaniensi, Egmund. item in vetustissimo Cod. S. Benedicti Floriacensis atque Sealignerano per D. Vossium collato, majusculis characteribus inter alia hæc erant adscripta, de quibus ad inscriptionem operis monui: JULIUS CELSUS CONSTANTINUS VC LEGI.—FLAVIUS LI- CERIUS FIRMINUS LUPICINUS LEGI.

DE BELLO GALLICO.

LIB. III.

CAP. I. 1. *Serv. Galbam*] Errat vehementer Glandorp. quando hic legi vult *Sergium Galbam*. Nam *Sergius* gentis est nomen; *Servius* vero prænomen, et peculiare quidem gentis Sulpiciæ. Adi Ursinum et Casaubon. ad Sueton. Galb. c. 4. Scott. ad Aurel. Vict. de Viris Ill. c. 47.

6 *Quo itinere*] Deest in plerisque Codicibus. Clark. Hanc præcedentis substantivi repetitionem frequenter esse in Cæsare, multis ostendi ad II. 18. et 35. Sic mox *in vico, qui vicus.* v. 2. ‘Ad portum Itium, quo ex portu.’ Verum contra MSS. ubivis

intrudendam esse non opinor: quare hic Cl. Clarkio non ausculo: quippe *itinere* non comparet, quantum scio, neque in ullo Codice, nec in Ed. Veteri.

6 *Magnisque p.*] MSS. et Edd. Vett. cum *portoriis*. Quæ verior lectio. Clark. Recte hic judicat Clarkius: agnoscunt præpositionem repetitam tum aliorum tum mei MSS. omnes et Edd. primæ, ex constanti Cæsaris stylo. Adi collectanea ad II. 10. Sie I. 44. ‘Secum et cum Sequanis.’ Infra c. 23. ‘magna cum auctoritate, et magna cum hominum multitudine’;

que loca adscriperat Cl. Wasse. v. 53. ‘quanto cum periculo, et quanta cum virtute;’ ut est in plerisque MSS. vi. 11. ‘In omnibus civitatibus et in omnibus pagis,’ e MSS. Non nego, facile abesse posse; sed nec prius *cum* erat necessarium: at aliter visum Cæsari. Sic e MSS. restitui-
mus iv. 44. ‘ad lacessendum et ad committendum prælium.’ viii. 41. ‘sine periculo et sine suspicione hostium.’ B. Civ. i. 72. ‘sine pugna et sine vulnere suorum.’ c. 73. ‘sine timore et sine stationibus.’ B. Civ. ii. 27. ‘Apud Donitium et apud se Quæstorem.’ B. Civ. iii. 6. ‘ex victoria et ex liberalitate.’

Portoriis] Ita vocat pecuniam, quam a mercatoribus exigebant incolæ, ut per ea loca merces suas licet portare. Sic apud Suetonium Jul. c. 43. ‘Peregrinarum mercium portaria’ sunt pretium; quod ob importatas merces peregrinas solvitur. Vim vocis non intellexit Metaphras-
tes, qui vertit πολλοῖς φορτοῖς, quasi portoria idem denotarent ac onera.
Davis.

12 *Ipse, &c. hiemare]* Ut videtur, Scaliger et Recentiores ejecerunt co-
pulam et Ursini suasu, qui duobus Codd. abesse eam dicit, sed caussam non video tam temere eam proscri-
bendi. Agnoscant eam mei MSS. et Edd. priores, ad unum omnes. Quare revocavi. Idem Ursinus supra *in eis locis frustra suspicatur, locis esse adjectitiam vocem, explicandi causa,*

16 *Hic in d. p. flumine divideretur]* Parum vel nihil refert. Monendum tamen ex Codicem vestigiis legen-
dum videri *hunc flumen divideret;* nisi altius vulnus inhæreat latenter, de quo inquirendum erit. Primo pro hic comparet *hinc* in Bongars. primo, Petav. Leid. pr. Scalig. Lovan. Eg-
mund. et duobus aliis. *Huic* in Ed. Inc. hac Dorvill. *hunc divideret* habent Andin. Gottorp. et Voss. tert. Dein *flumen exaratur* in Bongars. primo,

Petav. Lovan. Egmund. Gottorp. et tribus aliis. Verum Metaphrastes non facit mentionem τοῦ fluminis: ait enim διηρημένης οὐν εἰς δύο μέρη ταύτης, ἔτερον μὲν, &c. quasi ipse per juratum agrimensorem limites divisisset. Immo vix video, quomodo hic flumini locus sit in vico, qui undique altissimis continebatur montibus; stagnum potuit esse aquarum de montibus in hanc vallem decidentium. Atque ita cepit Orosius vi. 8. ‘Mediamque oppidi partem, quæ torrente distinguebatur;’ nec raro flumen de torrente dicitur: unde junctim occurrit *flumen torrens*. Sed mirum, alibi in tota hac historia *fluminis* non ha-
beri rationem; cum ab hac parte aliquo modo tutus esse potuerit Galba.

17 *Alteram partem—attribuit]* MSS. et antiquitus editi habent *alteram par-tem* ejus *vici Gallis* ad hiemandum concessit, alteram vacuam ab illis relic-tam cohortibus attribuit. Voces autem transpositas loco suo restituit insig-nis Hotomanni et Ciacconii conje-c-tura. Suspicio tamen bigam illam vocum ex Glossemate ortum habu-isse; cum enim oris Codicum essent adlitæ, ut doceretur, quamobrem altera pars *vici cohortibus* fuit attri-buta, tandem, ut fit, in textum irrep-sere, licet imperitia scribarum loco non commodo illas donaverit. Hoc eo fit probabilius, quod Græcus in-terpres verba, de quibus agimus, in suo Codice non invenit. Certe hu-jusmodi Glossis non pauca etiamnum fœdantur veterum loca. Sic apud Minucium Felicem in Oct. p. 27. legimus: ‘Audio eos (Christianos) turpissimæ pecudis caput asini con-secratum inepta nescio qua persua-sione venerari;’ ubi vocem *asini* ne-scio quis infersit, ne scilicet nescire-mus, quodnam animal nomine *turpis-simæ pecudis* intelligeret Minuciū. Similiter apud Justinum Martyrem Apol. ii. 6. p. 12. edit, Oxon. voces

Ποσειδῶνος καὶ Πλόύτωνος e margine in textum sunt admissæ, sed alieno loco posita; cum, ut sensus aliquis elicatur, essent post verba τῶν λεχθέντων ἐκέλουν ἀδελφῶν inserendæ. *Davis.* Transpositio ex conjectura Hotomanni et Ciacconii, quos secuti sunt Recentiores. Habent enim MSS. et Vett. Editt. *Gallis* ad hiemandum concessit; alteram—cohortibus attribuit. Cæterum cum hæ voces, *ad hiemandum*, a Græco Interprete sint prætermissæ; ingeniose conjicit Davisius, eas, oris Codicum primo adscriptas, in Textum deinceps irrepposisse. *Clark.* Gott. et Voss. tert. non agnoscunt illa alteram partem ejus vici *Gallis* ad hiemandum concessit. In Scaliger. est altam partem.

II. 8 *Neque eam plenissimam*] Orosius et Freculphus vix medium vocat. *Vossius.* *Tam plenissimam* exaratur in Bong. Vossiano pr. Lovan. Egmund. cum sex aliis, et Edd. Rom. Inc. Medioli. Ven. Vir doctus conjectit jam, sed vulgata non est sollicitanda temere; aut *tam* e MSS. recipiendum. Adi ad 1. 44. ‘*Munera tām amplissima.*’

9 *Sigillatim, qui*] Reponit Hotomannus, qui *sigillatim*. Ejus conjecturæ favet Græcus interpres; vertit enim οὐ καθ' ἔνα. *Davis.* Sed nihil opus. *Clark.* Recte autem Ursinus et Brantius monent in MSS. et Edd. Vett. esse *singulatim* vel *sigillatim*. Quorum posterius cum Grævio, aliisque præfero. Ex meis *sigillatim* præter Edd. primas et insequentes habent Bongars. prim. Petav. Lovan. Oxon. Egmund. Dorvill. pluresque. *Singulatim* vero Vossianus prim. et Duker. quod nonnullis magis placet. Utrumque servant Codices præstansissimi, nec obstat analogia. Vide Faërn. ad Ter. Phorm. v. 9. 42. qui *sigillatim* edidit, Cl. vero Bentl. *singulatim*. Eodem modo Wasse et Cortins differunt in loco Sallustii Cat. 49. ubi vide: sed *sigillatim*

etiam MSS. v. 5. 52.

13 *Ne primum quidem posse impetum sustineri*] MSS. et Editt. Vett. *ne primum quidem posse* (scil. legionem illam) *impetum suum sustinere.* Quæ Lectio elegantior est, et sine causa a Scaligero ac Recentioribus mutata. Græcus, οὐδὲ τὴν πρώτην ΣΦΩΝ δρμῆν τὸν ΡΩΜΑΙΟΤΣ ΔΕΞΕΣΘΑΙ. *Clark.* *Suum consensu omnium Mitorum*, et Edd. ante Seal. (qui Faërnū id delentem secutus est,) et postulante Cæsaris perspicuitate, reposui; at *sustineri* in Activum mutari non opus est; licet varient MSS. nam Vascos. Aldus. Gryph. Steph. Strada. Plantin. aliique etiam habent *sustineri*, et servant Bongars. Petav. Oxon. Leid. prim. Scalig. Egmund. et alii multi.

16 *Itineris*] Sic Ms. Reg. Al. MSS. et Editt. Vett. *itinerum.* *Clark.* Causam non video, cur ex uno Regio codice *itineris*, quod jam Hotom. et Brantius e MSS. correxerant in *itinerum*, in textu refinxerit Clarkius. Accedunt quidem Carr. Leid. sec. Dorvill. et Edd. Rom. Med. ac Ven. sed ceteri, iisque vetustiores omnes retinent *itinerum*; quomodo sæpissime loquitur Cæsar.

18 *Sibi persuasum habebant*] Minus usitata, fmo insolens locutio. Nullus, quod sciam, veterum dixit mihi *persuasum habeo.* Sed mihi *persuasum est.* Itaque cogitabam, an alia distinctione, et litera tantum una mutata scribere liceret: ‘*Et Romanes, non solum itinerum caussa, sed etiam perpetuae possessionis, culmina Alpium occupare conari, et eo loco, finitimæ provinciæ adjungere sibi, persuasum habebant.*’ *Vossius.*

III. 1 *Opus hibernorum munitionesque plene essent perfectæ*] Hic ferrum et ignem adhibet P. Ciacconius: vel enim legit *opus hibernorum plene esset perfectum*, vel deleta prima vocula, *hibernorum munitiones plene essent perfectæ*; sed nulla opus mutatione; est enim ἐν διὰ σὐοῦ et *opus hibernorum*

Ποσειδῶνος καὶ Πλόντωνος e margine in textum sunt admissæ, sed alieno loco positæ; cum, ut sensus aliquis elicatur, essent post verba τῶν λεχθέντων ἐκείνους ἀδελφῶν inserendæ. Davis. Transpositio ex conjectura Hotomanni et Ciacconii, quos secuti sunt Recentiores. Habent enim MSS. et Vett. Editt. Gallis ad hiemandum concessit; alteram—cohortibus attribuit. Cæterum cum haæ voces, *ad hiemandum*, a Græco Interpretæ sint prætermissæ; ingeniose conjicit Davisius, eas, oris Codicem primo adscriptas, in Textum deinceps irreppisse: Clark. Gott. et Voss. tert. non agnoscunt illa *alteram partem ejus vici Gallis ad hiemandum concessit*. In Scaliger. est *altam partem*.

II. 8 *Neque eam plenissimam*] Orosius et Freculphus *vix medianam* vocat. Vossius. *Tam plenissimam* exaratur in Bong. Vossiano pr. Lovan. Egmund. cum sex aliis, et Edd. Rom. Inc. Mediol. Ven. Vir doctus conjicit jam, sed vulgata non est sollicitanda temere; aut *tam e MSS. recipiendum*. Adi ad I. 44. ‘*Munera taim amplis sima*’.

9 *Sigillatim, qui*] Reponit Hotmannus, qui *sigillatim*. Ejus conjecturæ favet Græcus interpres; vertit enim ὁ καθ' ἑτα. Davis. Sed nihil opus. Clark. Recte autem Ursinus et Brantius monent in MSS. et Edd. Vett. esse *singulatim* vel *sigillatim*. Quorum posterius cum Grævio, aliisque præfero. Ex meis *sigillatim* præter Edd. primas et insequentes habent Bongars. prim. Petav. Lovan. Oxon. Egmund. Dorvill. pluresque. *Singulatim* vero Vossianus prim. et Duker. quod nonnullis magis placet. Utrumque servant Codices præstantissimi, nec obstat analogia. Vide Faërn. ad Ter. Phorm. v. 9. 42. qui *singillatim* edidit, Cl. vero Bentl. *singulatim*. Eodem modo Wasse et Cortius differunt in loco Sallustii Cat. 49. ubi vide: sed *singillatim*

etiam MSS. v. 5. 52.

13 *Ne primum quidem posse impetum sustineri*] MSS. et Editt. Vett. *ne primum quidem posse* (scil. legionem illam) *impetum suum sustinere*. Quæ Lectio elegantior est, et sine causa a Scaligero ac Recentioribus mutata. Græcus, οὐδὲ τὴν πρώτην ΣΦΩΝ ὅρμην τὸν ΡΩΜΑΙΟΤΣ ΔΕΞΕΣΘΑΙ. Clark. *Suum consensu omnium Mitorum*, et Edd. ante Scal. (qui Faërnū id delentem secutus est,) et postulante Cæsaris perspicuitate, reposui; at *sustineri* in Activum mutari non opus est; licet variant MSS. nam Vascos. Aldus; Gryph. Steph. Strada, Plantin. aliique etiam habent *sustineri*, et servant Bongars. Petav. Oxon. Leid. prim. Scalig. Egmund. et alii multi.

16 *Itineris*] Sic Ms. Reg. Al. MSS. et Editt. Vett. *itinerum*. Clark. Causam non video, cur ex uno Regio codice *itineris*, quod jam Hotom. et Brantius e MSS. correxerant in *itinerum*, in textu refinxerit Clarkius. Accedunt quidem Carr. Leid. sec. Dorvill. et Edd. Rom. Med. ac Ven. sed ceteri, iisque vetustiores omnes retinent *itinerum*; quomodo sæpissime loquitur Cæsar.

18 *Sibi persuasum habebant*] Minus usitata, tmo insolens locutio. Nullus, quod sciam, veterum dixit mihi *persuasum habeo*. Sed *mihi persuasum est*. Itaque cogitabam, an alia distinctione, et litera tantum una mutata scribere liceret: ‘*Et Romanes, non solum itinerum caussa, sed etiam perpetuae possessionis, culmina Alpium occupare conari, et eo loco, finitimæ provinciæ adjungere sibi, persuasum habebant.*’ Vossius.

III. 1 *Opus hibernorum munitionesque plene essent perfectæ*] Hic ferrum et ignem adhibet P. Ciacconius: vel enim legit *opus hibernorum plene esset perfectum*, vel deleta prima vocala, *hibernorum munitiones plene essent perfectæ*; sed nulla opus mutatione; est enim ἐν διὰ δύον et *opus hibernorum*

2 UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY

AA 000 404 797 3

76
3 1158 00253 2330
10
45

basis conchularis

beccii
boehlei

571 - Izamal

577 - Merida

621 Cozumel

671 Cam.

lapillus
condensatus

Velos

name about 75°

8 name 763

versus

SOUTHERN BRANCH
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
LIBRARY
LOS ANGELES, CALIF.

